

ภาวะผู้นำตามอุดมการณ์ของกวีสันสกฤต: ศึกษาจากวรรณคดีเรื่องกิราตารชุนีเย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาสันสกฤตศึกษา แบบ 2.1 ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2562

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ภาวะผู้นำตามอุดมการณ์ของกวีสันสกฤต: ศึกษาจากวรรณคดีเรื่องกิราตารชุนีเย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาสันสกฤตศึกษา แบบ 2.1 ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2562

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

IDEOLOGICAL LEADERSHIP IN SANSKRIT POETS: STUDY FROM LITERATURE
ON KIRĀTĀRJUNĪYA

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for Doctor of Philosophy (SANSKRIT STUDIES)
Department of Oriental Languages
Graduate School, Silpakorn University
Academic Year 2019
Copyright of Graduate School, Silpakorn University

หัวข้อ	ภาวะผู้นำตามอุดมการณ์ของกวีสันสกฤต: ศึกษาจากวรรณคดีเรื่อง กิราตารชุนีเย
โดย	สุรศักดิ์ แยมอุ่ม
สาขาวิชา	สันสกฤตศึกษา แบบ 2.1 ปรัชญาดุขฎฐิบัณฑิต
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมบัติ มั่งมีสุขศิริ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้รับพิจารณาอนุมัติให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปรัชญาดุขฎฐิบัณฑิต

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย (รองศาสตราจารย์ ดร.จุไรรัตน์ นันทานิช)
พิจารณาเห็นชอบโดยประธานกรรมการ (ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชัยณรงค์ กลิ่นน้อย)
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก (ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ)
อาจารย์ที่ปรึกษารวม (ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา)
ผู้ทรงคุณวุฒิภายใน (ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ)
ผู้ทรงคุณวุฒิภายใน (ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา)
ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก (รองศาสตราจารย์ ดร.โกวิท ภูมิพวง)

57116806 : สันสกฤตศึกษา แบบ 2.1 ปรัชญาคุชฎีบัณฑิต

คำสำคัญ : ภาวะผู้นำตามอุดมการณ์, กิราตารชุนีเย

นาย สุรศักดิ์ แยม่อม: ภาวะผู้นำตามอุดมการณ์ของกวีสันสกฤต: ศึกษาจากวรรณคดีเรื่องกิราตารชุนีเย อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมบัติ มั่งมีสุขศิริ

วิทยานิพนธ์นี้มุ่งศึกษาอุดมการณ์ของกวีทั้งในเชิงสุนทรียรสและในเชิงปรัชญาการดำเนินชีวิตตามแนวคิดทางศาสนาที่มีต่อภาวะผู้นำผ่านผลงานวรรณคดี ตลอดจนศึกษาว่าภาวะผู้นำตามอุดมการณ์ของกวีสันสกฤตประการใดบ้างที่สอดคล้องกับภาวะผู้นำอันพึงประสงค์ในยุคปัจจุบัน โดยศึกษาจากมหากาพย์เรื่องกิราตารชุนีเยของกวีภารวิซึ่งมีความยาวทั้งสิ้น 18 สรรค เบื้องต้นผู้วิจัยจำเป็นต้องทำการปริวรรตและแปลวรรณคดีสันสกฤตเรื่องนี้ให้เป็นภาษาไทยก่อน หลังจากนั้นจึงทำการศึกษาในเชิงสุนทรียรสอันเป็นการศึกษาความรู้สึกของกวีที่มีต่อภาพภาวะผู้นำโดยใช้ทฤษฎีรส-ธvaniในการวิเคราะห์ด้วยบท และศึกษาในเชิงปรัชญาการดำเนินชีวิตตามแนวคิดทางศาสนาซึ่งว่าด้วยเรื่องความนึกคิดของกวีที่มีต่อภาพภาวะผู้นำตลอดทั้งเรื่อง โดยอาศัยหลักปุรุชาณะตามลำดับ

ผลการศึกษาพบว่าคุณลักษณะของผู้นำในความรู้สึกของกวีภารวิจำนวน 10 ประการได้รับการถ่ายทอดผ่านรสเอกของเรื่องคือวีรส ทั้งนี้โดยมีรสอัจฉริยะใจ รสโกรธ รสสงบ และรสรักเป็นรสเสริมที่คอยส่งเสริมให้รสเอกปรากฏเด่นชัดยิ่งขึ้น ตัวละครสำคัญที่แสดงออกถึงความอดสาหะเพื่อกระทำกิจของตนให้สำเร็จลุล่วงคืออรชุน ส่วนการศึกษาภาวะผู้นำในเชิงปรัชญาการดำเนินชีวิตตามแนวคิดทางศาสนาทำให้เราทราบความนึกคิดของกวีที่มีต่อคุณลักษณะของผู้นำเพิ่มขึ้นอีก 25 ประการ และการใช้หลักปุรุชาณะในการวิเคราะห์ด้วยบทประพันธ์โดยเฉพาะข้อที่ว่าด้วยธรรมะคือการปฏิบัติตนตามหน้าที่อันเป็นหลักการสำคัญพื้นฐานที่ก่อให้เกิดภาวะผู้นำซึ่งปรากฏครอบคลุมตลอดทั้งเรื่องโดยมีปุรุชาณะข้ออื่นๆ ได้แก่ อรรถะ และกามะเป็นเครื่องส่งเสริมธรรมะ ทำให้พบด้วยว่าเมื่อเราศึกษาธรรมะของตัวละครแต่ละตัวในบทประพันธ์จะพบว่าตัวละครเหล่านั้นสะท้อนหน้าที่ของตนเองที่มีต่อบุคคลอื่นอย่างตรงไปตรงมาและปรากฏหน้าที่เพียงด้านเดียว มีเพียงตัวละครเอกของเรื่องเท่านั้นที่แสดงจิตสำนึกเรื่องธรรมะหลากหลายประการตามความสัมพันธ์ที่ผูกไว้กับตัวละครต่างๆ ยกตัวอย่างเช่น มหาฤๅษีโหวปายณะจะแสดงอาจารย์ธรรมหรือหน้าที่แห่งความเป็นอาจารย์ที่มีต่อเหล่าปาลณฑพเพียงหน้าที่เดียว หรือแม้กระทั่งพระอินทร์ก็แสดงปิตุธรรมคือหน้าที่ที่บิดามีต่อบุตรคืออรชุนเพียงหน้าที่เดียวเช่นกัน มีเพียงอรชุนเท่านั้นที่แบกรับความสัมพันธ์อันหลากหลายที่ตนมีต่อบุคคลอื่นๆ อาทิ การแสดงปิตุธรรมต่อเทราปทีในฐานะสามี การแสดงศิษย์ธรรมต่อมหาฤๅษีโหวปายณะในฐานะศิษย์ และการแสดงเสวกธรรมต่อพระอินทร์ในฐานะผู้น้อย เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบด้วยว่าภาวะผู้นำตามอุดมการณ์ของกวีสันสกฤตกับภาวะผู้นำร่วมสมัยต่างมีจุดร่วมที่สอดคล้องกัน

57116806 : Major (SANSKRIT STUDIES)

Keyword : IDEOLOGICAL LEADERSHIP, KIRĀTĀRJUNĪYA

MR. SURASAK YAM-UM : IDEOLOGICAL LEADERSHIP IN SANSKRIT POETS:
STUDY FROM LITERATURE ON KIRĀTĀRJUNĪYA THESIS ADVISOR : ASSISTANT
PROFESSOR SOMBAT MANGMEESUKSIRI, Ph.D.

The aim of this dissertation is to study the aesthetic ideology and philosophical ideology of thought of poets towards leadership through literary works and to study what leadership ideologies of Sanskrit poetry corresponds to contemporary leadership by studying Kirātarjunīya of Bhāraṇi, which consist of 18 sargas (cantos). Initially, the researcher had to transliterate and translate this Sanskrit literature into Thai. After that, aesthetics was studied, which was the study of the poet's feeling towards the leadership image by using Rasa-Dhvani theory in analysis. Then the philosophy of living according to religious concept was studied, which about the poet's thoughts on the image of leadership, based on Puruṣārtha.

The study reveals that the 10 leadership characteristics of Bhāraṇi's feelings were inherited through the Vīra-Rasa (heroic spirit), the main Rasa (or basic emotion) of the story, with the support of Adbhuta-Rasa (wonder), Raudara-Rasa (fury), Śānta-Rasa (serenity) and Śṛṅgāra-Rasa (erotic love). The main character that made us get the heroic emotion in achieving his own mission was Arjuna. And the study of the philosophical living according to religious concept leads to know an additional 25 leadership characteristics. In addition, the analysis of the text using Puruṣārtha, especially Dharma, which is the practice of self-duties which are the basic principles that lead to leadership throughout this story, with other principles such as Artha and Kāma as a support, showed that the characters reflect their duties directly to others, and only one side appears, except for the main character of the story that show a sense of Dharma in different way, according to their relationships with various characters. For example, Dvaipāyana would perform the duty of the teacher only to Pāṇḍavas, in the same way that Indra would only perform the duty of father only to Arjun. While Arjun only carries on various relationships with other people such as performed the duty of husband to Draupadī, performed the duty of pupil to Dvaipāyana and performed the duty of adherent to Indra etc. Furthermore the study showed that leadership based on the ideology of the Sanskrit poet and contemporary leadership had a common point.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี เพราะได้รับความกรุณาอย่างยิ่งทั้งจากผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ผู้เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่ได้กรุณาเสนอแนะให้ผู้วิจัยเลือกทำการศึกษาวรรณคดีสันสกฤตเรื่อง กิราตารชุนี ยะมาตั้งแต่ต้น ทั้งนี้เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาวิจัยองค์ความรู้ด้านวรรณคดีสันสกฤตสืบไป ตลอดระยะเวลาการศึกษาที่ผ่านมา อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ทั้งสองท่านและอาจารย์ประจำภาควิชาภาษาตะวันออกได้แก่ รองศาสตราจารย์ ดร.สำเนียง เลื่อมใส และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชัยณรงค์ กลิ่นน้อย เป็นต้น ได้ให้ข้อเสนอแนะอันทรงคุณค่าในการปรับปรุงแก้ไขเนื้อหาวิทยานิพนธ์ ทั้งยังให้กำลังใจแก่ผู้วิจัยในการนำเสนอความก้าวหน้าวิทยานิพนธ์ทุกครั้งเป็นอย่างดี ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งและขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

อย่างไรก็ตาม การศึกษาวิทยานิพนธ์ในครั้งนี้จะไม่สามารถดำเนินไปได้เลย หากมิได้รับคำแนะนำอันทรงคุณค่าเกี่ยวกับประเด็นสำหรับทำการศึกษาในเชิงวรรณคดีจากศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.กุสุมา รักขมณี ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณท่านเป็นอย่างสูง

ขอขอบพระคุณผู้บริหาร ครู และนักเรียนโรงเรียนถาวรานุกูลที่เอื้อเพื่อเวลาและอำนวยความสะดวกให้ข้าพเจ้าได้ทำการศึกษาวิจัยในครั้งนี้และขอขอบคุณอาจารย์ศรินทร์ บุญโสธรสถิตย์ และคุณ อัญรินทร์ เกิดจิตร์ ที่ให้กำลังใจมาโดยตลอด

คุณค่าหรือประโยชน์จากวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยขอน้อมบูชาแด่พระคุณบิดา มารดา ครู อาจารย์ที่อบรมสั่งสอน แนะนำ ให้การสนับสนุนและให้กำลังใจอย่างดียิ่งเสมอมา

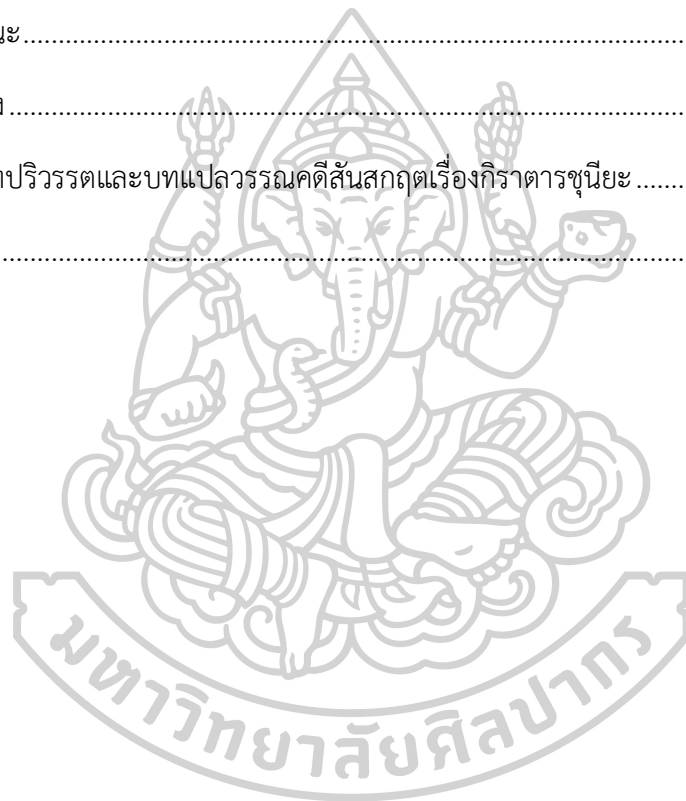
สุรศักดิ์ แยม่อม

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ญ
บทที่ 1 บทนำ	1
1.ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
2.วัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	5
3.สมมุติฐานของการศึกษา.....	6
4.ขอบเขตของการศึกษา.....	6
5.ขั้นตอนและวิธีการศึกษา.....	7
6.ข้อตกลงเบื้องต้น.....	7
7.คำจำกัดความที่ใช้ในการศึกษา.....	8
8.ประโยชน์ที่ได้รับ	9
บทที่ 2 ทบทวนวรรณกรรม.....	10
1.วรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนีเย.....	10
1.1 ผู้แต่งวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนีเย	11
1.2 บริบทของวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนีเย.....	18
1.3 ตัวละครในวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนีเย.....	19
1.4 เนื้อหาของวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนีเย.....	25
1.5 พื้นฐานทางปรัชญาความคิดในวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนีเย	35

1.6 วรรณศิลป์ในวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนีเยะ	37
2. ทฤษฎีรส-รวงิ	50
3. หลักปุรุชารณะ	69
4. ภาวะผู้นำ	74
4.1 ภาวะผู้นำคืออะไร	74
4.2 ภาวะผู้นำกับการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน	76
4.3 ภาวะผู้นำกับหลักปุรุชารณะ	80
บทที่ 3 ภาวะผู้นำในเชิงสุนทรียรส	82
1. รสเอก	82
2. รสเสริม	93
2.1 อัทภุตรส	93
2.2 เราทรรส	97
2.3 ศานตรส	102
2.4 ศฤงคารรส	105
3. ประมวลภาวะผู้นำในเชิงสุนทรียรส	109
บทที่ 4 ภาวะผู้นำในเชิงปรัชญาการดำเนินชีวิตตามแนวคิดทางศาสนา	113
1. ธรรมะ	113
2. อรรถณะ	145
3. กามะ	151
4. โหมกษะ	154
5. ประมวลภาวะผู้นำในเชิงปรัชญาการดำเนินชีวิตตามแนวคิดทางศาสนาตามสถานภาพของตัว ละคร	156
ภาวะผู้นำในฐานะสามัญชน	156
ภาวะผู้นำในฐานะผู้บังคับบัญชาทหาร	158

ภาวะผู้นำในฐานะกษัตริย์.....	158
ภาวะผู้นำในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณ.....	161
ภาวะผู้นำในฐานะเทพ.....	163
บทที่ 5 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	165
สรุป165	
อภิปรายผล.....	167
ข้อเสนอแนะ.....	170
รายการอ้างอิง.....	171
ภาคผนวก บทปริวรรตและบทแปลวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนีเย.....	174
ประวัติผู้เขียน.....	348

สารบัญตาราง

หน้า

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบความแตกต่างทางด้านเนื้อหาระหว่างมหากาพย์มหาภารตะกับกிரิตารชุนียะ ..	34
ตารางที่ 2 แสดงการแจกแจงพยางค์ของโคลกที่ 15.25 กระจายออกรอบด้าน.....	48
ตารางที่ 3 แสดงข้อความที่ปรากฏจากการอ่านโคลกที่ 15.25 ในแนวตั้งและแนวนอนในเชิง ความหมาย.....	49
ตารางที่ 4 แสดงหน้าที่ของคนตามวรรณะต่างๆ.....	72
ตารางที่ 5 แสดงบทบาทของรศเสริมในการเกื้อหนุนรศเอกของเรื่อง.....	108

บทที่ 1

บทนำ

1.ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ศตวรรษที่ 21 เป็นยุคแห่งการทบทวนบทบาทของมนุษย์ครั้งสำคัญ บางทีอาจจะกล่าวได้ว่า เป็นยุคหลังอุตสาหกรรมก็ไม่ผิดนัก หลังจากมนุษย์ต้องเผชิญวิกฤติการณ์มากมาย เช่น ความอดอยากของผู้คน ปัญหาหนี้สิน ความขัดแย้งอันนำไปสู่สงครามกลางเมือง การแย่งชิงพลังงาน ทรัพยากรถูกทำลาย ภัยพิบัติทางธรรมชาติ ปัญหาคอร์รัปชัน เป็นต้นนั้น เมื่อพิจารณาในหลายๆ กรณีแล้วพบว่าส่วนหนึ่งเกิดจากผู้นำที่ไม่ดีหรือผู้บริหารที่ไม่มีภาวะผู้นำ เช่นเดียวกับที่ วินัย พงศ์ศรีเพียร นักวิชาการอาวุโสสาขาประวัติศาสตร์วิพากษ์บทบาทของผู้นำ ในสังคมไทยไว้ว่า

สังคมไทยร่วมสมัยอยู่ในช่วงวิกฤตในเกือบทุกด้าน ไม่ว่าในด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ความจริงแล้วอาจมีปัจจัยหลายประการทั้งภายในและภายนอกที่นำพาประเทศไทยเข้าสู่ภาวะของการขาดเสถียรภาพ และท้ายสุดสถานการณ์ที่คุกรุ่นอยู่อาจเลยเถิดไปถึงเกิดจลาจล ตามข้อเท็จจริงแล้ว วิกฤตทางการเมืองครั้งแล้วครั้งเล่าในรอบทศวรรษที่ผ่านมา เป็นเรื่องความขัดแย้งของกลุ่มชนชั้นนำทางการเมืองที่ควรช่วยพัฒนาระบบประชาธิปไตยให้มั่นคง แต่กลับได้รับข้อกังขาและวิพากษ์วิจารณ์ในเรื่องคุณสมบัติความเป็นผู้นำ ประเด็นนี้เป็นเรื่องสำคัญเพราะสังคมใดก็ตามย่อมต้องมีผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครอง หากผู้ปกครองเป็นผู้นำที่ดี รัฐก็ย่อมรุ่งเรือง ผู้คนในสังคมก็ย่อมมีความสุข หากผู้ปกครองไม่ดี บ้านเมืองก็ถดถอย และผู้คนมีแต่ความเดือดร้อน ดังนั้น คนในแต่ละสังคมจึงมีความคาดหวังที่จะเห็นผู้นำในอุดมคติ²

กรณีเดียวกันนี้ สมเกียรติ ตั้งกิจวานิชย์ กล่าวถึงสาเหตุที่ทำให้การบริหารจัดการองค์กรต่างๆ ของคนไทยขาดประสิทธิภาพ ไม่พัฒนาไปเท่าที่ควรไว้เช่นกันว่าเกิดจากการขาดความสนใจศึกษาประเด็นเรื่องภาวะผู้นำ ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าการศึกษารื่องภาวะผู้นำนั้นมีความสำคัญมากในฐานะที่เป็นเครื่องกำหนดความอยู่รอดของมนุษย์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้เนื่องจากไม่มีสังคมใดที่ไม่มี

¹ วินัย พงศ์ศรีเพียร จำแนกประเด็นเรื่อง “ผู้นำ” ออกเป็นสองเรื่องคือ “การเป็นผู้นำ” (ซึ่งบอกสถานภาพ) กับ “ความเป็นผู้นำ” (ซึ่งบอกคุณลักษณะ) งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาในประเด็น “ความเป็นผู้นำ” มากกว่า “การเป็นผู้นำ”

² “ผู้นำแห่งอนาคต: คุณธรรม การนำร่วม และการเปลี่ยนแปลงจากภายใน,” ed. จารุภา วะสี (นครปฐม: โครงการผู้นำแห่งอนาคต ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล, 2557).

ผู้นำ แม้ว่าบางสังคมจะไม่พบผู้นำเพียงคนเดียวหรือภาวะผู้นำเดี่ยว แต่จะพบลักษณะภาวะผู้นำร่วมหรือพบว่ามักมีบุคคลที่มีภาวะผู้นำได้หลายคน³

ผู้วิจัยสำรวจงานวิจัยที่ทำการศึกษาค้นคว้าในขอบข่ายเรื่องภาวะผู้นำและคัดเลือกมาทำเรื่องเพื่อแสดงให้เห็นบรรยากาศการศึกษาเรื่องภาวะผู้นำในวงการศึกษไทย งานวิจัยทั้งห้าเรื่องดังกล่าวเป็นวิทยานิพนธ์และการค้นคว้าอิสระจากหลากหลายสาขาวิชา กล่าวคือ ภาคการปกครอง สาขาการบริหารการศึกษา สาขาการประกอบการ และสาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ วิทยานิพนธ์และการค้นคว้าอิสระทั้งห้าเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์การวิจัยประมวลออกมาได้ว่าเป็นการศึกษาเพื่อทราบองค์ประกอบรูปแบบของภาวะผู้นำ (การเปลี่ยนแปลง) ของผู้บริหาร ตลอดจนความรู้และคำสอนเรื่องภาวะผู้นำโดยร้อยละ 80 ของวิทยานิพนธ์และการค้นคว้าอิสระที่คัดมานี้ ได้แก่เรื่อง “รูปแบบภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่มีประสิทธิผลในการปฏิรูปการศึกษาแบบยั่งยืน” ของ สมคิด สกฤตสถาปัตย์⁴ “ภาวะผู้นำของผู้บริหารในวิทยาลัยดุริยางคศิลป์ มหาวิทยาลัยมหิดล” ของ ญัฐฐานิตา ทัพปิตรา⁵ “รูปแบบภาวะผู้นำ แรงจูงใจภายในที่มีอิทธิพลต่อความคิดสร้างสรรค์ของพนักงาน กรณีศึกษาธนาคารกรุงไทย จำกัด มหาชน” ของ รุติวดี เนียมสุวรรณ⁶ และ “รูปแบบภาวะผู้นำของผู้บริหารสำนักข่าวกรองแห่งชาติ” ของ สุภาพร อ่อนแก้ว⁷ เป็นการวิจัยเชิงปริมาณซึ่งเมื่อใช้ระเบียบวิจัยเชิงปริมาณ แหล่งข้อมูลเหล่านั้นจึงมีลักษณะเป็นจำนวนตัวเลขที่แน่นอนและการเก็บรวบรวมข้อมูลก็ใช้เครื่องมือการวิจัยที่ต้องนำมาวิเคราะห์ค่าสถิติซึ่งมีความเป็นปรนัยสูง ตรงข้ามกับวิทยานิพนธ์เรื่อง “ผู้นำกับการบริหารในวรรณคดีเรื่องสามก๊ก” ของ มานิต เสงี่ยมพรพาณิชย์⁸ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ อาศัยแหล่งข้อมูลที่เป็นตัวบทวรรณคดีและกรองเอาความรู้หรือคำสอนสำคัญเรื่องผู้นำกับการบริหารจากเนื้อหาของวรรณคดีจึงมีความเป็นอัตนัยสูง งานวิจัยทั้งห้าเรื่องสามารถตอบโจทย์ที่ตั้งไว้แต่ต้นคือ สามารถบอกองค์ประกอบ รูปแบบของภาวะผู้นำของผู้บริหาร ความรู้หรือคำสอนเรื่องภาวะผู้นำว่าเป็นอย่างไร

การวิเคราะห์งานวิจัยทั้งห้าเรื่องข้างต้นสะท้อนอะไรบางอย่างเกี่ยวกับแวดวงการศึกษาเรื่องภาวะผู้นำตลอดจนวิธีการศึกษาเรื่องดังกล่าวในสถาบันการศึกษาไทยบางประการ ประการแรก

³ รัตติกรณ์ จงวิศาล, ภาวะผู้นำ: ทฤษฎี การวิจัย และแนวทางสู่การพัฒนา (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556).

⁴ สมคิด สกฤตสถาปัตย์, "รูปแบบภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่มีประสิทธิผลในการปฏิรูปการศึกษาแบบยั่งยืน" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ สาขาวิชาการบริหารการศึกษาบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552).

⁵ ญัฐฐานิตา ทัพปิตรา, "ภาวะผู้นำของผู้บริหารในวิทยาลัยดุริยางคศิลป์ มหาวิทยาลัยมหิดล." (การค้นคว้าอิสระปริญญาโทศึกษาศาสตร์ สาขาวิชาการบริหารการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553).

⁶ รุติวดี เนียมสุวรรณ, "รูปแบบภาวะผู้นำ แรงจูงใจภายในที่มีอิทธิพลต่อความคิดสร้างสรรค์ของพนักงาน กรณีศึกษาธนาคารกรุงไทย จำกัด มหาชน" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ สาขาวิชาการประกอบการ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2554).

⁷ สุภาพร อ่อนแก้ว, "รูปแบบภาวะผู้นำของผู้บริหารสำนักข่าวกรองแห่งชาติ" (การค้นคว้าอิสระปริญญาโทศึกษาศาสตร์ สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศิลปากร, 2554).

⁸ มานิต เสงี่ยมพรพาณิชย์, "ผู้นำกับการบริหารในวรรณคดีเรื่องสามก๊ก" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ สาขาวิชาการปกครอง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522).

ว่าด้วยเรื่องขอบข่ายสาขาวิชาที่เกาะกลุ่มอยู่ในสายรัฐศาสตร์ การประกอบการ และการบริหาร การศึกษา ประการถัดไปว่าด้วยระเบียบวิธีวิจัยที่เป็นการวิจัยเชิงปริมาณเสียเป็นส่วนใหญ่ซึ่งส่งผลต่อไปยังประการสุดท้ายที่ว่าด้วยองค์ความรู้ที่ได้จากการตอบโจทย์วิจัย ดังที่กล่าวแล้วเมื่อวิธีการวิจัยเป็นเชิงปริมาณซึ่งผูกติดกับผลลัพธ์ที่มีความเป็นปรนัยสูงจึงไม่อาจหลีกเลี่ยงการจำกัดขอบเขต การศึกษารวมทั้งประชากรที่ใช้ทำการศึกษาลดจนประเด็นที่ใช้ทำการศึกษาไปได้ ที่กล่าวมานี้ก็เพื่อต้องการสื่อสารว่าในที่สุดคำตอบการวิจัยประเภทนี้จึงมักออกมาในรูปแบบคำตอบที่เป็น “ท่อนความรู้” มากกว่าจะเป็นข้อสรุปเชิงพรรณนาที่สามารถอธิบายปรากฏการณ์ สาเหตุของปรากฏการณ์ และการคาดการณ์ปรากฏการณ์ดังที่อาจได้รับการวิจัยเชิงคุณภาพ

งานวิจัยที่ศึกษาเรื่องภาวะผู้นำเกือบทั้งหมดเป็นการศึกษาภาวะผู้นำในองค์กร หน่วยงาน สถานศึกษา หรือสถาบันทางสังคม การศึกษาเรื่องภาวะผู้นำผ่านงานเขียนหรือผลงานวรรณกรรมยังมีไม่มากนัก กรณีวิทยานิพนธ์ของ มานิต เสงี่ยมพรพาณิชย์ ก็เป็นการศึกษาที่ผ่านมากกว่า 40 ปีแล้ว ทั้งนี้หากมีการศึกษาเรื่องภาวะผู้นำผ่านวรรณกรรมก็มักเป็นการศึกษาผ่านวรรณกรรม “กลืนอายุ” กลศึกสงครามอย่างเช่น สามก๊ก การศึกษาภาวะผู้นำในเชิงสุนทรียรสและปรัชญาการดำเนินชีวิตตามแนวคิดทางศาสนาผ่านผลงานวรรณคดียังคงเป็นเรื่องที่ไม่ใครจะมีผู้ใดศึกษา ดังนั้นด้วยข้อเท็จจริงที่ว่าวรรณกรรมคือผลงานศิลปะที่ใช้ภาษาเป็นสื่อในการแสดงความรู้สึกรู้สึกนึกคิดของกวี⁹ การหันมาสนใจศึกษาเรื่องภาวะผู้นำผ่านวรรณคดีประเภทมหากาพย์¹⁰ ซึ่งถือเป็นผลงานศิลปะที่จรรโลงและยกระดับจิตใจมนุษย์ได้ดีชนิดหนึ่งให้มากขึ้น จึงน่าจะเป็นการถอดรหัสองค์ความรู้เรื่องภาวะผู้นำที่สะท้อนผ่านความรู้สึกรู้สึกนึกคิดของกวีอันอาจนำมาปรับใช้กับโลกในศตวรรษที่ 21 ได้เช่นกัน

กวีการวิจารณ์วรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิริตารชุนีะขึ้นในราวคริสต์ศตวรรษที่ 6 ว่าด้วยเรื่องราวของกิริตากับอรชุนซึ่งการวิไฉนนำเค้าโครงเรื่องมาจากเหตุการณ์ที่ปรากฏในบรรพที่ 3 ของมหาภารตะอันเป็นตอนที่พี่น้องปาณฑพทั้งห้าคนและนางเทราปทีอยู่ระหว่างการถูกเนรเทศให้พำนักในป่า เนื้อหาของกิริตารชุนีะเริ่มขึ้นด้วยการสนทนากันในหมู่พี่น้องปาณฑพถึงหนทางที่พวกเขาควรทำ โดยเฉพาะเทราปทีซึ่งบริษษายุธิษฐิระที่ไม่ยอมทำสิ่งใดเลย จากนั้นฤๅษีฤๅษณะไทวปายนะปรากฏกายขึ้นและแนะนำยุธิษฐิระให้ส่งอรชุนไปบำเพ็ญตบะเพื่อให้ได้มาซึ่งอาวุธทิพย์ เทพทั้งหลายทดสอบอรชุน และพระศิวะเองทรงจำแลงพระองค์เป็นกิริตาระ (ชาวเขาในดินแดนหิมาลัยตะวันออก) เก็บลูกศรของผู้ล่าไว้กับพระองค์ภายหลังจากที่ทั้งสองยิงอสุรที่เข้าโจมตีในร่างของหมูป่ากลายเป็นชนวนเหตุให้ออรชุนต่อสู้กับพลังอำนาจที่ไม่อาจเอาชนะได้ของพระศิวะอย่างกล้าหาญจนกระทั่งอ่อน

⁹ กุสุมา รักขมณี, สันสกฤตวิจารณ์ (กรุงเทพฯ: แม่คำผาง, 2547), 129.

¹⁰ มหากาพย์มีลักษณะสำคัญหลายประการ ได้แก่ ต้องมีเค้าเรื่องจากประวัติศาสตร์ (อดีต) หรือตำนาน (กถา) มีการกล่าวถึงจตุรวรรค หรือปुरुชาณะ (เป้าหมายของชีวิตสี่ประการ, กาม อรรถ ธรรม โมกข) มีการพรรณนาถึงธรรมชาติ พระอาทิตย์ พระจันทร์ ภูเขา ทะเล บ้านเมือง การละเล่น การเกิดลูกชาย การวิวาห์ การพลัดพราก การเดินทาง รวมทั้งรสและภาวะทางวรรณคดี และการประดับประดาด้วยอঙ্กการ ทั้งนี้เมื่อจะเปลี่ยนบทก็จะต้องเปลี่ยนฉันทลักษณ์ด้วย. ดู "ไตรตรีงษ์," ed. ธวัชชัย ดุลยสุจริต (กรุงเทพฯ: กลุ่มภาษาและวรรณคดี สันสกฤต, 2561), 99.

แรงไปในที่สุด พระศิวะทรงพองพระทัยในตัวอรชุนและประทานอาวุธที่ปรารถนาให้ หลังจากนั้นเทพองค์อื่นก็ปรากฏกายขึ้นและประทานอาวุธแก่เขาเช่นกัน¹¹

ผู้วิจัยเลือกศึกษาวรรณคดีเรื่องกิริตารชุนีเยเนื่องจากวรรณคดีเรื่องนี้ก็สร้างสรรค์ขึ้นจากเรื่องราวตอนหนึ่งของมหาภารตะ (ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น) ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับการสู้รบระหว่างพี่น้องสองตระกูล ตลอดจนชีวิตความเป็นมาของวีรบุรุษทั้งหลายอันเป็นลักษณะของวรรณคดีประเภทอิติहाสะ และเป็นตำนานประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นจริงๆ ในอดีต ส่วนเนื้อหาเกี่ยวกับกลยุทธ์ การสู้รบ และแนวคิดที่เป็นคติสอนใจต่างๆ สอดแทรกอยู่ตลอดทั้งเรื่องอันมีลักษณะของวรรณคดีประเภทศาสตร์ด้วย¹² ความสำคัญของมหาภารตะในฐานะที่เป็นศาสตร์นั้นเป็นที่ยอมรับในหมู่ชาวอินเดียถึงกับมีคำกล่าวว่า “ในเรื่องเกี่ยวกับธรรม อรรถ กาม และโมกษะ ที่มีในมหาภารตะย่อมพบได้ในคัมภีร์ และที่ไม่มีในมหาภารตะก็ย่อมไม่มีในที่อื่นใด”¹³ แนวคิดดังกล่าวเหล่านี้จึงอาจถูกส่งผ่านมาในเรื่องราวที่การวิวัฒนาการสร้างสรรค์ไม่มากนักน้อย นอกจากนั้นกิริตารชุนีเยยังจัดเป็นวรรณคดีที่มีองค์ประกอบแห่งมหากาพย์อย่างครบถ้วน ภารวีผู้ประพันธ์เรื่องนี้ก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้บุกเบิกแนวทางแห่งจิตรในกาพย์เรื่องยาว และแม้จะเป็นบทประพันธ์อันเกิดจากการนำเรื่องราวในมหากาพย์มหาภารตะมาสร้างสรรค์ใหม่ กวีผู้รจนากิริตารชุนีเยเองก็หาได้เดินตามสิ่งที่มหาภารตะวางไว้อย่างชนิดที่เรียกว่า “ว่านอนสอนง่าย” แต่กลับสะท้อนทั้งลักษณะแห่งกาพย์และลักษณะอันเป็นลีลาเฉพาะตนลงไปในบทประพันธ์อย่างเป็นเอกเทศ ตัวละครทั้งหลายที่มีคุณลักษณะกึ่งเทพในมหาภารตะถูกปรับให้มีอารมณ์ความรู้สึก มีความทะยานอยาก มีอุดมการณ์อย่างมนุษย์ พฤติการณ์ต่างๆ ตั้งแต่ยุธิษฐิระพี่ชายคนโตผู้อยู่ในฐานะผู้นำตามสภาพ กล่าวคือเป็นกษัตริย์แห่งอินทรีปรัสเซีย แต่กลับดูเหมือนจะไม่สามารถดำรงรักษาสถานภาพดังกล่าวไว้ในสายตาของภรรยาและน้องชาย ทั้งนี้ไม่ว่าจะเป็นด้วยความอ่อนแอหรือกิเลสบางประการของพระองค์เองหรือเกิดจากความฉ้อฉลของฝ่ายเการพก็ตาม อรชุนเจ้าชายปาณฑพองค์ที่สามรับบทบาทผู้นำที่เสียสละตนเพื่อกอบกู้ศักดิ์ศรีของวงศ์วาน โดยเดินทางไปยังหิมาลัยด้วยจิตใจมุ่งมั่นที่จะบำเพ็ญตบะเพื่อขอพรเทพเจ้าโดยเฉพาะพระศิวะผู้ที่จะประทานอาวุธทิพย์อันจะนำไปสู่การพิชิตศัตรูได้ อรชุนใช้ความสามารถและคุณความดีทั้งหมดที่มีในตนเพื่อประกอบกิจที่ได้รับมอบหมายให้ลุล่วงไปด้วยดี ขณะเดียวกันอรชุนก็เป็นตัวแทนของมนุษย์ผู้ถ่ายทอดประสบการณ์สภาวะทางจิตใจที่ต้องเลือกระหว่างโมกษะกับศรี¹⁴ ที่ส่งผ่านบทสนทนาเมื่อคราวที่ถูกพระอินทร์จำแลงกายเป็นฤษีมาทดสอบความมุ่งมั่น อย่างไรก็ตามเกียรติและศักดิ์ศรีของฝ่ายปาณฑพที่ได้รับกลับคืนมาในที่สุดนั้น แท้จริงแล้วมีอาจเกิดขึ้นได้หากขาดคำแนะนำของฤษีไทวปายนะ การนำทางของยักษ์ไปยังเขาอินทรีกิละ การขึ้นนำของพระอินทร์ และบททดสอบของพระศิวะในร่างกิริตารชุนีเยในที่สุด ดังนั้นบทบาทของบรรดาตัวละครดังกล่าวต่างมีส่วนสำคัญไม่มากนักน้อยใน

¹¹ A.K. Warder, *Indian Kāvya Literature, Vol.3* (Delhi: Motilal Banarsidass Publishers PVT. LTD., 1990), 200-01.

¹² กุสุมา รักษมณี, สันสกฤตวิจารณ์, 180.

¹³ กลุณีจ คณະฤกษ์, "ขนบการประพันธ์และพรรณนาเรื่องความคิดสร้างสรรค์ในวรรณคดีสันสกฤต: การศึกษาเปรียบเทียบจากวรรณคดีมหากาพย์กับวรรณคดีกาพย์" (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552), 7.

¹⁴ โมกษะ คือความหลุดพ้น เป็นหนึ่งในอาศรม 4 อันเป็นหลักในการดำเนินชีวิตช่วงสุดท้ายตามคติพราหมณ์-ฮินดู ส่วน ศรี นี้หมายถึง เกียรติ ศักดิ์ศรี เป็นคำเรียกพระนางลักษมี

การเกี่ยวพันให้ส่วนรวมบรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ซึ่งหากพิจารณาที่กันอย่างถ่วงแล้วจะเห็นว่ามีความคิดเรื่องหลักปุชาระอันเป็นแรงผลักดันสำคัญให้เกิดภาวะผู้นำเป็นแก่นของเรื่อง การศึกษาวรรณคดีโดยหยิบยกเอาประเด็นเรื่องเป้าหมายทั้งสิ้นในปุชาระขึ้นมาวิเคราะห์วิจารณ์จึง อาจทำให้เห็นภาพภาวะผู้นำตามอุดมการณ์ของกวีสันสกฤตได้อย่างชัดเจน

อนึ่ง การวิเคราะห์วิจารณ์วรรณคดีสันสกฤตนั้น เดิมทีมักพุ่งเป้าไปยังเรื่องอสังการ ริดิธวนิ และรส ด้วยเหตุนี้การวรรณคดีสันสกฤตจึงประเมินการวิเคราะห์วิจารณ์วรรณคดีเพื่อประโยชน์ ทั้งทางโลกและทางธรรมซึ่งยังให้เกิดการหยั่งรู้เป้าหมายที่ประการตามหลักปุชาระอันได้แก่ ธรรมะ อรรถะ กามะ และโมกษะสืบไปว่าเป็นการรับ “สาร” จากวรรณคดีที่ผิดเพี้ยน วรรณคดีหาได้ให้คุณประโยชน์อื่นใดเลยนอกจากคุณค่าในการร่ำอารมณ์สุนทรียรสเท่านั้น อภินวคูปตะเองก็ยังยืนยันหนักแน่นว่าวรรณคดีไม่ควรถูกใช้เป็นเครื่องขัดเกลาทางศีลธรรมหรือเป็นมรรควิธีทางจิตวิญญาณ ในประเด็นที่ดูขัดแย้งกันนี้¹⁵ Chari ให้ความเห็นไว้ว่าสนใจว่า จุดมุ่งหมายในการเสพวรรณคดีไม่ว่าจะเป็นไปเพื่อความสำเร็จใจหรือให้คติสอนใจก็ตามอาจผสมผสานรวมกันอยู่ในประสบการณ์ทางศิลปะ ของผู้อ่านอย่างกลมกลืนเป็นเนื้อเดียวกันได้ ขอเพียงการนิยามวรรณคดีเพื่อการศึกษา วิเคราะห์ และวิจารณ์มีความครอบคลุมทั้งคติทางโลกและทางธรรม กล่าวคือครอบคลุมทั้งแง่สุนทรียรสและแง่ปรัชญาการดำเนินชีวิตตามแนวคิดทางศาสนาอย่างครบถ้วน¹⁶ ความเห็นดังกล่าวนี้สอดคล้องกับ ถ้อยคำของภามะที่กล่าวถึงหน้าที่ของกวีนิพนธ์ว่าต้องก่อให้เกิดความเข้าใจเป้าหมายที่ประการของ ชีวิตมนุษย์และก่อให้เกิดความปรีดีแก่ผู้อ่านโดยต้องมีทั้งคำที่งามและความหมายเด่นจึงจะทำให้เกิด รสแก่ผู้อ่านต่อไป¹⁷ งานวิจัยนี้อาศัยทฤษฎีรส-ธวนิในการศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีที่กวีถ่ายทอดไว้ในผลงาน และอาศัยหลักการศึกษาคำใช้ปรัชญาในงานวรรณกรรม ตลอดจนการค้นหาระบบ ความคิดของกวีซึ่งใช้ปรัชญาในงานวรรณกรรมในการศึกษาปรัชญาในวรรณคดี

เมื่อวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนีเยสะท้อนแง่มุมของชีวิตทั้งด้านรูปธรรมคือการทำหน้าที่ตามฐานานุกรมและด้านนามธรรมคือการประดับประดาจิตใจของตนเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ได้วางไว้แล้ว ในแง่ที่จำเพาะเจาะจงลงไปคือเรื่องภาวะผู้นำ วรรณคดีเรื่องนี้ก็อาจสะท้อนมโนทัศน์เกี่ยวกับภาวะผู้นำทั้งด้านรูปธรรมคือการเป็นผู้นำตามสถานภาพและด้านนามธรรมคือความเป็นผู้นำตามคุณลักษณะ หรืออาจสะท้อนมโนทัศน์เกี่ยวกับภาวะผู้นำตามแบบดั้งเดิมคือผู้นำแบบวีรบุรุษ แบบยุคกลางคือผู้นำร่วม หรือแบบร่วมสมัยคือผู้นำแห่งอนาคตอันมีจุดเน้นเชิงจิตวิญญาณแบบใดแบบหนึ่ง หรือทั้งหมดก็เป็นได้ วิชยานิพนธ์นี้จึงมุ่งหาคำตอบว่ากวีการวิสะทอนภาพภาวะผู้นำตามอุดมการณ์ ของตนในผลงานวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนีเยไว้อย่างไรบ้าง

2.วัตถุประสงค์ของการศึกษา

2.1 เพื่อศึกษาภาวะผู้นำในเชิงสุนทรียรสผ่านวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนีเย

¹⁵ Vinjamuri K Chari, *Sanskrit Criticism* (Delhi: Motilal Banarsidass Publ., 1993), 32-33.

¹⁶ *ibid.*, 33.

¹⁷ กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 2 ed. (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ, 2549), 49-50.

2.2 เพื่อศึกษาภาวะผู้นำในเชิงปรัชญาการดำเนินชีวิตตามแนวคิดทางศาสนาผ่านวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนีเย

2.3 เพื่อศึกษาเปรียบเทียบภาพภาวะผู้นำตามอุดมการณ์ของกวีสันสกฤตกับภาวะผู้นำอันพึงประสงค์ในยุคปัจจุบัน

3. สมมติฐานของการศึกษา

แม้วรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนีเยของภารวิจยะอาศัยเค้าโครงเรื่องที่ปรากฏในมหากาพย์มหาภารตะ (บรรพที่ 3 คือวนบรรพ) ซึ่งเป็นทั้งวรรณคดีอิติहाสะและศาสตร์ในตัวก็ตาม แต่ความที่วรรณคดีเรื่องนี้มีลักษณะแห่งมหากาพย์อย่างเต็มเปี่ยมจนกระทั่งกล่าวได้ว่าภารวิถายทอดแงงามแห่งกวีนิพนธ์อย่างโดดเด่นจนกระทั่งดูเหมือนว่าสารในเชิงสุนทรียรสจะ “เล่น” บทบาทเอกเสียจนไม่อาจ “คั่น” สารในเชิงปรัชญาการดำเนินชีวิตตามแนวคิดทางศาสนาได้เลย อย่างไรก็ตามหากพิจารณาพิเคราะห์เข้าไปถึงแนวคิดพื้นฐานของกวีที่ส่องผ่านบทพรรณนาลักษณะทางกายภาพ บทสนทนา และความคิดคำนึงของตัวละครตามหลักปุรุชาณะซึ่งเป็นคติดั้งเดิมที่ชาวอินเดียยึดถือมาช้านานย่อมสะท้อนมโนทัศน์เชิงปรัชญาเกี่ยวกับภาวะผู้นำไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง ด้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่ากวีสันสกฤตสามารถสะท้อนภาพภาวะผู้นำตามอุดมการณ์ของตนไว้ในผลงานวรรณคดีทั้งในแง่สุนทรียรสและแง่ปรัชญาการดำเนินชีวิตตามแนวคิดทางศาสนาในเวลาเดียวกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับผู้อ่านว่าจะเลือก “สกัด” สารนั้นออกมาด้วยวิธีการใด

4. ขอบเขตของการศึกษา

4.1 ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตหลักที่ใช้ในการศึกษา วิเคราะห์ วิจัยในเชิงสุนทรียรสของการวิจัยนี้คือทฤษฎีรส-ธvani ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตอื่นใดที่อาจปรากฏในการศึกษาวิจัยจะถูกนำมากล่าวถึงเฉพาะเมื่อส่งผลต่อการส่งเสริมให้วรรณคดีมีความเด่นชัดยิ่งขึ้น

4.2 หลักปรัชญาการดำเนินชีวิตตามแนวคิดทางศาสนาที่ใช้ในการศึกษา วิเคราะห์ วิจัยเพื่อรับสารเกี่ยวกับภาวะผู้นำในการวิจัยนี้คือหลักปุรุชาณะหรืออุดมมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตมนุษย์มี 4 ประการคือ ธรรมะ อรรณะ กามะ และโมกษะ

4.3 ศึกษาภาวะผู้นำตามที่ปรากฏในการศึกษา วิเคราะห์ วิจัยในเชิงสุนทรียรสและในการศึกษาผ่านหลักปุรุชาณะเท่านั้น

4.4 วรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนีเยที่นำมาศึกษาเป็นการศึกษาวรรณคดีเฉพาะเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบจำนวน 18 สรรค (รวมบทประพันธ์ทั้งสิ้น 1,039 บท) ทั้งนี้โดยอาศัยต้นฉบับภาษาสันสกฤตของสำนักพิมพ์ Chaukhambā Surbhāratī Prakāshan ซึ่งรวบรวมอธิบายภาษาสันสกฤตของ M.M.Mallināthasūri และอธิบายภาษาฮินดีของ Shrī Badarīnārāyana Mishra¹⁸ เป็นหลักในการปริวรรต การแปลและการวิเคราะห์วิจารณ์

¹⁸ Shri Badarinarayana Misha, *Kirātārjunīya of Śrī Bhāravi Including with “Ghaṇṭāpatha” Sanskrit Commentary by M.M. Mallināthasūri* (Vanarasi: Chaukhamba Surbharati Prakashan, 1987).

5. ขั้นตอนและวิธีการศึกษา

5.1 ศึกษาความรู้เรื่องภาวะผู้นำจากตัวบททฤษฎี จากบทวิเคราะห์วิจารณ์และจากบทสัมภาษณ์ในสื่อต่างๆ จากนั้นประมวลองค์ความรู้เรื่องภาวะผู้นำอันพึงประสงค์ในยุคที่กำลังเปลี่ยนแปลงผ่านเช่นปัจจุบัน

5.2 ศึกษาภูมิหลังและความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับวรรณคดีเรื่องกิราตารชุนีเยในประเด็นบริบททางประวัติศาสตร์และสังคมของภารวี ตัวละครในกิราตารชุนีเย เนื้อหาของกิราตารชุนีเย พื้นฐานทางปรัชญาความคิดในกิราตารชุนีเย และวรรณศิลป์ในกิราตารชุนีเย

5.3 แปลวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนีเยจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาไทย

5.4 ศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับความหมาย จุดเน้น และวิธีการวิเคราะห์ วิเคราะห์วรรณคดีสันสกฤตโดยใช้ทฤษฎีรส-ธวนิและศึกษาองค์ความรู้เกี่ยวกับหลักปุุชาระของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

5.5 วิเคราะห์ วิเคราะห์วรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนีเยในเชิงสุนทรียรสโดยใช้ทฤษฎีรส-ธวนิและในเชิงปรัชญาการดำเนินชีวิตตามแนวคิดทางศาสนาโดยใช้หลักปุุชาระเพื่อศึกษามโนทัศน์ตลอดจนคุณค่าของภาวะผู้นำตามอุดมการณ์ของกวีที่สะท้อนผ่านวรรณคดี

5.6 สรุปผลการศึกษา อภิปรายผลพร้อมทั้งให้ข้อเสนอแนะ

6. ข้อตกลงเบื้องต้น

6.1 การแปลวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนีเยจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาไทยนี้มีได้กระทำโดยยึดถือทฤษฎีการแปลใดทฤษฎีหนึ่งมาเป็นแม่บท หากแต่มุ่งให้ความสำคัญของเนื้อความมากกว่าการเก็บรายละเอียดปลีกย่อยในเชิงภาษา ทั้งนี้ผู้วิจัยเลือกใช้รูปแบบอักษร Angsana new ในการถ่ายถอดอักษรเทวนาครีจากตัวบทภาษาสันสกฤตมาเป็นอักษรไทยเพื่อแก้ปัญหาด้านการพิมพ์ส่วนอื่นๆ ที่เป็นภาษาไทยตลอดทั้งเล่มผู้วิจัยใช้รูปแบบอักษร TH SarabunPSK

อนึ่ง ในการถ่ายถอดศัพท์เฉพาะบางคำ หากเป็นชื่อที่แพร่หลายอยู่ในวงการหนังสือไทยอยู่แล้ว ผู้วิจัยจะถ่ายถอดตัวอักษรตามรูปคำที่คนไทยคุ้นเคย เช่น ปาณฑพ ทูโรธน์ ยักษ์ คนธรรพ์ โดยจะไม่ถ่ายถอดตัวอักษรตามรูปคำและการออกเสียงในภาษาสันสกฤตเป็น ปาณฑวะ ทูโรธนะ ยักษ์ และคนธรรวะ เป็นต้น ส่วนชื่อเฉพาะใดที่ไม่ใคร่แพร่หลายนัก ผู้วิจัยจะใช้ตามรูปคำภาษาสันสกฤต เช่น อินทรกิละ กิราตะ สกัณฑะ ปรีสวาปะนะ เป็นต้น และหากเป็นการถ่ายถอดศัพท์เฉพาะบางคำแบบตัวอักษรต่อตัวอักษรเลยจากแหล่งข้อมูลต้นฉบับจะใช้ลักษณะตัวเอียง เช่น *มุลินาถ* *ราชยเศษ* และ*กาณจี* เป็นต้น

6.2 การศึกษาภาวะผู้นำในวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนีเยด้วยการวิเคราะห์วิจารณ์ในงานวิจัยนี้แม้ได้ตั้งเป้าหมายไว้ล่วงหน้าว่าจะศึกษาจำเพาะภาวะผู้นำแบบใดแบบหนึ่งในทางกลับกันกลับเป็นการศึกษาเชิงพรรณนาเพื่อหาข้อสรุปว่ากวีสะท้อนภาพภาวะผู้นำตามอุดมการณ์ของตนไว้ในวรรณคดีเรื่องดังกล่าวในลักษณะใด และอย่างไรบ้างก็ตาม แต่ก็ได้หมายความว่าเป็นการศึกษาที่ปราศจากภาพภาวะผู้นำเลย ภายหลังจากที่ผู้วิจัยศึกษาข้อมูลความรู้จากแหล่งต่างๆ จนกระทั่งสามารถประมวลภาพภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ในยุคปัจจุบันไว้แล้ว จะเป็นการนำภาพภาวะผู้นำที่ได้ศึกษามาเทียบกันเพื่อให้เห็นว่าภาพภาวะผู้นำในอดีตผ่านสายตาวีสันสกฤตนั้นเหมือนหรือแตกต่างกับภาพภาวะผู้นำอันพึงประสงค์ในยุคปัจจุบัน ทั้งนี้การที่ผู้วิจัย

จำเป็นต้องนำเอาทฤษฎีรศ-ธวนิและหลักปรัชญาธรรมาเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาวรรณคดี สันสกฤตเรื่องนี้ก็เพื่อศึกษาความรู้สึกนึกคิดของกวีเสียก่อนจึงนำความรู้สึกนึกคิดนั้นมาพิจารณาต่อในเรื่องภาวะผู้นำ เหตุผลสำคัญอีกประการหนึ่งคือ วรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิตาตารชุนีเยเป็นมหากาวยะที่ประพันธ์ขึ้นโดยกวีชาวอินเดีย ในบริบท ขนบ และจารีตของอินเดีย การ “สกัด” องค์ความรู้ที่มุ่งค้นหาจึงจำเป็นต้องใช้เครื่องมือที่อยู่ร่วมบริบท ขนบ และจารีตเดียวกันในชั้นแรกเสียก่อนแล้วจึงจะสามารถขยายความเข้าใจสืบไปได้

7. คำจำกัดความที่ใช้ในการศึกษา

ภาวะผู้นำ หมายถึง คุณลักษณะ พฤติกรรม ความสามารถ หรือกระบวนการที่เป็นปฏิสัมพันธ์หรือเป็นวิธีการดำเนินชีวิตของบุคคลที่สามารถมีอิทธิพลต่อผู้อื่น กลุ่มคน สามารถสร้างแรงบันดาลใจ สร้างความปรารถนา ทำให้เกิดความเชื่อถือ ศรัทธา การยอมรับ ความพยายาม การอุทิศตัว การใช้ความสามารถอย่างดีที่สุด และช่วยเพิ่มพลังอำนาจของผู้อื่น เพื่อให้บรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมาย¹⁹

อุดมการณ์ หมายถึง หลักการที่วางระเบียบไว้เป็นแนวปฏิบัติเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้²⁰

วรรณคดี หมายถึง ผลงานศิลปะที่ใช้ภาษาเป็นสื่อในการแสดงความรู้สึกนึกคิดของกวี โดยความรู้สึกที่กล่าวถึงนี้คืออารมณ์ที่กวีถ่ายทอดไว้ในผลงาน เมื่อผู้อ่านได้สัมผัสอารมณ์นั้นแล้ว รสต่างๆ ก็เกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน ส่วนความนึกคิดหมายถึงปรัชญาของกวีที่เป็นเหตุและผลของวรรณคดี²¹

ผู้สร้าง หมายถึง ผู้นำวัตถุดิบที่มีในธรรมชาติมาหล่อหลอมขึ้นเป็นงานศิลปะที่มีความงามหรือสร้างความประทับใจให้แก่ผู้อื่นได้ ผู้สร้างงานศิลปะมีเสรีภาพในตนเอง แต่ในบางสาขาเสรีภาพนั้นก็ต้องมีขอบเขตโดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ด้วย²² ในที่นี้หมายถึงกวีผู้มีจินตนาการที่เป็นพลังในการสร้างสรรค์และมีฝีมือในการประพันธ์

ตัวงาน หมายถึง ผลงานศิลปะในแขนงนั้นๆ²³ ในที่นี้หมายถึงวรรณคดีสันสกฤตประเภทมหากาวยะ

ผู้รับ หมายถึง ผู้รับสารผ่านงานศิลปะในลักษณะมหาชนซึ่งแต่เดิมจำกัดอยู่ในสังคมเฉพาะถิ่น และหากกระบวนการรับสารเอื้อต่อการเข้าถึงผลงานมากขึ้น มหาชนจะขยายวงออกไปจนถึงระดับนานาชาติ²⁴ ในที่นี้หมายถึงผู้อ่าน

¹⁹ รัตติกรณ์ จงวิศาล, ภาวะผู้นำ: ทฤษฎี การวิจัย และแนวทางสู่การพัฒนา, 14.

²⁰ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ. ศ. ๒๕๔๕ เฉลิมพระเกียรติ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๕ (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2556.), 1422.

²¹ กุสุมา รักษมณี, สันสกฤตวิจารณ์, 129-30.

²² *ibid.*, 29-30.

²³ *ibid.*, 30.

²⁴ *ibid.*, 34.

ทฤษฎีศิลปะ เป็นทฤษฎีที่ยังประโยชน์ต่อผู้สร้างผลงานศิลปะในที่นี้คือกวี ทฤษฎีศิลปะว่าด้วยเรื่องการวางกรอบโครงอันพึงประสงค์สำหรับผู้สร้าง หรือมีลักษณะเป็นเชิงคู่มือสำหรับการสร้างสรรค์²⁵ เช่น ทฤษฎีอสังการ ทฤษฎีรีตี ทฤษฎีธวัณิ ทฤษฎีคุณ ทฤษฎีวโกรกติ เป็นต้น นักวรรณคดีศึกษาในอดีตมักวิเคราะห์และวิจารณ์ผลงานของกวีตามกรอบทฤษฎีศิลปะ กล่าวคือเน้นบทบาทของผู้สร้างที่สัมพันธ์กับตัวงานเป็นสำคัญ

ทฤษฎีสำหรับผู้รับ เป็นทฤษฎีที่เน้นบทบาทของผู้รับเป็นสำคัญ โดยทฤษฎีสำหรับผู้รับนี้อาจเรียกได้ว่าเป็นทฤษฎีการวิจารณ์หรือการวิจารณ์ที่มีลักษณะเชิงทฤษฎี²⁶ อันเป็นทฤษฎีที่ตั้งอยู่บนหลักการเชิงสุนทรียศาสตร์ของผู้รับ (aesthetics of reception) เช่น ทฤษฎีรส ทฤษฎีสุนทรียศาสตร์แห่งความไม่ต่อเนื่อง ทฤษฎีสัมพันธภาพแนวนอนของประชาคมศิลปะ ทฤษฎีสุนทรียศาสตร์แห่งการสงวนอารมณ์ ทฤษฎีวิวัฒนาการขนาดทึม ทฤษฎีแอบแฝงและทฤษฎีเปิดเผย ทฤษฎีลักษณะแนวเดี่ยวและลักษณะหลากหลาย เป็นต้น ยุคใหม่มักจะมุ่งเน้นการให้ความสำคัญต่อทฤษฎีการวิจารณ์มากกว่าทฤษฎีศิลปะ²⁷

8. ประโยชน์ที่ได้รับ

8.1 ทำให้ทราบแนวทางในการนำทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตโดยเฉพาะทฤษฎีรส-ธวัณิมาใช้ในการศึกษา วิเคราะห์ วิจารณ์วรรณคดีสันสกฤตและเล็งเห็นความสำคัญของหลักปรัชญาของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูที่แฝงอยู่ในพื้นฐานความคิดของกวีสันสกฤต

8.2 ทำให้มองเห็นภาพภาวะผู้นำตามอุดมการณ์ของกวีสันสกฤตที่สะท้อนผ่านวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนีเยทั้งด้านสุนทรียรสและด้านปรัชญาการดำเนินชีวิตตามแนวคิดทางศาสนาที่สอดคล้องและแตกต่างกับภาพภาวะผู้นำอันพึงประสงค์ในยุคปัจจุบัน

8.3 ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจภูมิหลังและบริบทที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนีเยเพิ่มมากขึ้น

8.4 ทำให้ได้บทปริวรรตและบทแปลวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนีเยภาคภาษาไทย

²⁵ *ibid.*, 60.

²⁶ *ibid.*, 1.

²⁷ *ibid.*, 63.

บทที่ 2

ทบทวนวรรณกรรม

วรรณคดีในฐานะที่เป็นผลงานศิลปะแขนงหนึ่งที่ยอมรับว่าดีเด่นทั้งด้านรูปแบบการประพันธ์ การถ่ายทอดความคิดและอารมณ์ความรู้สึกผ่านกระบวนการรังสรรค์อันแยกกายมาเป็นอย่างดีเช่นกัน การศึกษาวรรณคดีไม่ว่าเรื่องใดเรื่องหนึ่งอย่างลึกซึ้งจำต้องศึกษาเกี่ยวพันไปถึงผู้สร้าง ตัวผลงาน และผู้รับ รวมทั้งความสัมพันธ์ของทั้งสามส่วนนี้ ทั้งนี้การศึกษาเกี่ยวกับผู้สร้างคือ กวี โครงสร้างและองค์ประกอบของตัวผลงานคือวรรณคดี ปรัชญาความคิดพื้นฐานของเรื่อง ตลอดจนทฤษฎีวรรณคดีที่ใช้เบิกทางการฉายจินตภาพของกวีไปยังผู้รับจะทำให้เกิดความเข้าใจอันเป็นพื้นฐานปูทางไปสู่การศึกษาในประเด็นอื่นต่อไปได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น บทนี้จึงเป็นการกล่าวถึงความรู้เกี่ยวกับวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนีเย ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตที่ใช้ในการวิเคราะห์คือทฤษฎีส-ธวินี ความรู้เกี่ยวกับหลักปุรุชาณะ และความรู้เรื่องภาวะผู้นำ ตามลำดับ

1. วรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนีเย

กิราตารชุนีเยได้ชื่อว่าเป็นมหากาพย์²⁸ เรื่องหนึ่งในบรรณโลกแห่งวรรณคดีสันสกฤต และเป็นหนึ่งในมหากาพย์ที่ได้รับการยกไว้ในฐานะมหากาพย์ยอดเยี่ยมห้าเรื่อง (ปัญจมหากาพย์) ได้แก่ รามวงศ์ กุมารสัมภวะ กิราตารชุนีเย ศิคุपालวะ และไนษณะ²⁹ คำว่า กิราตารชุนีเย หมายถึงเรื่องราวของกิราต (พราณปา) กับอรชุน ภารวีประพันธ์วรรณคดีเรื่องนี้ขึ้นในราวคริสต์ศตวรรษที่ 6 โดยนำเค้าโครงเรื่องมาจากตอนหนึ่งในมหากาพย์มหาภารตะบรรพที่ 3 ซึ่งกล่าวถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งกษัตริย์ปาณฑพถูกเนรเทศให้เดินป่าสามปีเหตุเพราะยูธิษฐิระเล่นพนันสกาสเสียเมืองให้แก่ทุโรยณ์ การนำเค้าโครงเรื่องจากมหากาพย์มหาภารตะมาสร้างสรรคใหม่นี้ภารวีถ่ายทอดฝีมือเชิงการประพันธ์ไว้อย่างโดดเด่นและแฝงอัตลักษณ์ของตนเองไว้อย่างชัดเจน แม้จนถึงปัจจุบันจะยังพิสูจน์ไม่ได้ว่าภารวีประพันธ์ผลงานไว้เพียงเรื่องเดียวหรือมีผลงานเรื่องอื่นอีกแต่ได้สูญหายไปแล้ว ด้วยเหตุที่สามารถศึกษาผลงานของกวีผู้นี้ได้เพียงเรื่องเดียว กอปรกับจริตของกวีสันสกฤตแต่เดิมมาที่ไม่ใคร่เอ้ออ้างเรื่องของตนเองในผลงานเลยนั้นย่อมทำให้ทราบเรื่องราวเกี่ยวกับกวีได้น้อยมาก การจะศึกษาเพื่อให้ทราบข้อมูลเกี่ยวกับภารวีจึงต้องอาศัยการปะติดปะต่อข้อมูลที่กล่าวถึงเขาจากแหล่งต่างๆ เป็นสำคัญ

²⁸ ดูเชิงอรรถที่ 10 ในบทที่ 1

²⁹ Moreshwar R Kale, *The Kirātārjunīyam of Bhāravi: Cantos I-Iii* (Delhi: Motilal Banarsidass, 1998), XXI.

1.1 ผู้แต่งวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนียะ

ดั่งที่เกริ่นไว้ข้างต้นเกี่ยวกับการไม่บอกกล่าวเรื่องราวของตนเองลงไปในผลงานกวีนิพนธ์ของกวีสันสกฤตช่วงต้นคริสต์ศตวรรษ ภารวีเป็นหนึ่งในบรรดากวีเหล่านั้นที่มีอาจทราบชีวประวัติ ไม่ว่าจะเป็นครอบครัว บ้านเกิด บรรพบุรุษ บุคคลร่วมยุคร่วมสมัยหรือแม้แต่ครูของเขาได้จากผลงานกวีนิพนธ์เหมือนอย่างเช่นที่สามารถศึกษาชีวประวัติของกวีภวภูติ³⁰ และกวีพาดภักฎะ³¹ จากผลงานของพวกเขาได้เลย ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงต้องอาศัยข้อมูลจากแหล่งต่างๆ เพื่อให้ทราบช่วงเวลาและเรื่องราวของภารวี

Kale ให้ข้อคิดเห็นไว้ว่า

...การกำหนดช่วงเวลาทีภารวีมีชีวิตและเฟื่องฟูกระทำได้จากร่องรอยที่พบจากจารึกสองแห่ง แห่งหนึ่งนั้นเป็นช่วงเวลาคริสต์ศักราช 634 กล่าวถึงชื่อภารวีต่อจากกาลิทาส จากจารึกแห่งนี้ทำให้เรารู้เพียงว่าภารวีอยู่ในช่วงเวลาราวกลางคริสต์ศตวรรษที่ 7 และเป็นกวีผู้ยิ่งใหญ่ถึงกับได้รับการกล่าวขานเคียงปากกาลิทาส จารึกอีกแห่งหนึ่งเป็นจารึกแผ่นโลหะคุมมเรททีปุร (Gummaredipur) กล่าวถึงกษัตริย์พระองค์หนึ่งพระนามว่าทรวินิตะทรงแต่งอรรถาธิบายกิราตารชุนียะสรรคที่ 15 จารึกนี้ถูกระบุว่าอยู่ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 6 จากจารึกแห่งนี้ให้ข้อเท็จจริงที่ชัดเจนว่าในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 5 ภารวีมีชื่อเสียงในฐานะกวีซึ่งนักปราชญ์ราชสำนักพิจารณาว่ามีคุณค่ามากพอที่จะแต่งอรรถาธิบายบางส่วนของผลงานดังกล่าว อย่างไรก็ตามปัจจุบันเป็นเรื่องยากที่คุณค่าของกวีหรือนักเขียนคนใดจะได้รับการยอมรับในเวลาไม่กี่ขวบปี กรณีเช่นนี้เกิดขึ้นกับกวีอย่างเช่นภารวีเช่นกันด้วยลีลาและเนื้อหาของกาพย์ประพันธ์ที่ไม่มีใครจะถูกกับรสนิยมของนักปราชญ์หรือนักวิจารณ์ร่วมสมัยนัก พฤติการณ์ดังกล่าวต้องเคยเกิดขึ้นมากกว่าหนึ่งศตวรรษก่อนที่ภารวีจะกลายเป็นเกณฑ์การเปรียบเทียบในโลกอักษรศาสตร์และยกให้เขาอยู่ในระดับเดียวกับกาลิทาส และต้องล่องเลยไปกว่าครึ่งศตวรรษเป็นอย่างน้อยกว่าเขาจะมีชื่อเสียงเช่นนั้นซึ่งกษัตริย์ผู้ครองราชย์เห็นว่ามันเป็นเกียรติที่ได้เขียนอรรถาธิบายบางส่วนของผลงาน ตามการคำนวณช่วงเวลาบนพื้นฐานข้อเท็จจริงเช่นนี้และตามหลักการที่กล่าวถึงข้างต้นทำให้เราสรุปได้ว่าภารวีมีชีวิตและเฟื่องฟูอยู่ในราวก่อนสิ้นสุดคริสต์ศตวรรษที่ 4³²

จากข้อความดังกล่าวสรุปว่า Kale เชื่อว่าภารวีมีชีวิตอยู่ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 4 ส่วนเรื่องสถานที่เกิดหรือถิ่นที่อยู่อาศัยของภารวีนั้น Kale ให้ความเห็นว่า

³⁰ ภวภูติกกล่าวถึงตนเองไว้ในบทละคร 2 เรื่องของเขาคือมหาวีรจรีตและมาลตีมาธวะว่าเกิดในตระกูลพราหมณ์แห่งปัทมปุระในดินแดนทางใต้ของอินเดีย ตระกูลพราหมณ์ของเขาอยู่ในสายไคตริยะแห่งยชुरเวทาค่า เป็นตระกูลที่มีการศึกษาดี อยู่ในสังคมชั้นสูงที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาพระเวท ดู G.K. Bhat, *Bhavabhuti* (New Delhi: Sahitya Akademi, 1979), 1.

³¹ พาดภักฎะแสดงอัตชีวประวัติไว้ในผลงานเรื่องทรรษจรีตและกาทัมพรีของตนซึ่งเอื้อให้ระบุช่วงเวลาของกวีและทำให้เข้าใจผลงานของเขาได้ดียิ่งขึ้น เขาเกิดในตระกูลพราหมณ์ เป็นบุตรของจิตรภานู สถานที่เกิดของเขาคือปรีติภูฏะซึ่งตั้งอยู่บนฝั่งของแม่น้ำโคธะ พาดะต้องสูญเสียมารดาและบิดาตั้งแต่เยาว์วัย ชีวิตของเขาดำเนินการระเห่ร้อนจนกระทั่งได้พานพบกับพระเจ้าทรรษะ ดู Neeta Sharma, *Banabhatta* (Delhi: Munshiram Manoharlal, 1968), 28-31.

³² Kale, *The Kirātārjunīyam of Bhāravi: Cantos I-iii, XVIII-XX*.

ในเรื่องสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับภารวีไม่ว่าจะเป็นสถานที่เกิด เติบโต และรุ่งเรืองนั้น ไม่มีสิ่งใดที่อาจจะไปได้เลย ไม่นานนี้ศาสตราจารย์ อาร์ อาร์ ภาควัต ศาสตราจารย์ อาศัยการที่ภารวี กล่าวถึง “คลื่นยักษ์มีกำลังรุนแรงแห่งมหาสมุทรถาโถมเข้าปะทะฝั่งแห่งภูเขาหยาบอย่างไรรูปผล” สรุปรูปร่างภารวีเป็นชาวอินเดียใต้ บางทีภารวีอาจจะอาศัยและเจริญรุ่งเรืองอยู่ในอินเดียใต้ก็เป็นได้ เนื่องจากเราคิดว่าการบอกเล่าด้วยอุปมาที่บรรยายฉากของภูเขาหยาบอย่างสมจริง สมจึ้นนั้นหากไม่ถือเป็นข้อสรุปสุดท้ายก็จัดเป็นข้อพิสูจน์บางประการที่บอกเราว่าภารวีเป็นกวีจากอินเดียใต้ ทั้งการพรรณนาภูเขาหิมาลัยของเขาก็ค่อนข้างเป็นการบอกเล่าจากจินตนาการ และเขาเองก็ไม่ได้บรรยายสถานที่ระหว่างการเดินทางของตัวเองไปยังภูเขาอินทรีก็ละ เหมือนกับที่กาลีทาสพรรณนาในเมฆุต ด้วยเหตุนี้เขาจึงไม่น่าจะเป็นกวีทางตอนเหนือหรือ เคยเดินทางไปยังอินเดียเหนือ³³

ข้อความที่ยกมานี้ให้ข้อสรุปเกี่ยวกับสถานที่เกิดและท้องถิ่นของภารวีโดยประเมินจาก ข้อมูลที่ปรากฏในผลงานกวีนิพนธ์เท่านั้น ผู้วิจัยมองว่าการสรุปเช่นนี้จะเป็นการด่วนสรุปเกินไป การกล่าวถึงภารวีพรรณนาภาพทัศนียภาพของภูเขาหิมาลัยได้ไม่สมจริงสมจังมากเท่ากับที่กวีกาลีทาส พรรณนา แล้วสรุปว่าภารวีไม่น่าจะเป็นชาวอินเดียทางตอนเหนือเป็นข้อสรุปจากความคิดเห็นส่วนบุคคลมากเกินไป การประเมินว่าบุคคลนั้นๆ มาจากท้องถิ่นใดไม่อาจตัดสินได้จากลำพังความสามารถ ในการพรรณนาสถานที่นั้นๆ เท่านั้น ขอให้พิจารณาความเห็นของนักวิชาการท่านต่อไป

Warder นักวรรณคดีสันสกฤตชาวตะวันตกคนสำคัญได้กล่าวถึงยุคสมัยตลอดจน เรื่องราวของกวีภารวีนี้เช่นกันว่า

...ภารวีถูกกล่าวถึงในจารีกรากุยกะคือคริสต์ศักราช 634 ถัดจากช่วงเวลาของกวีผู้มี ชื่อเสียงอย่างกาลีทาส ราชวงศ์จาลุกยะได้สืบทอดอำนาจมาจากราชวงศ์วากาฐกะใน มหาราชปุระและอาณาจักรในคริสต์ศตวรรษที่ 5 แต่เมืองหลวงของพวกเขาตั้งอยู่ค่อนข้างไปทางใต้ คืออยู่ในกรณฎก ในจารีกรากุยกะเพียงว่าภารวีได้รับการยอมรับในอาณาจักรจาลุกยะในฐานะ กวีผู้ยิ่งใหญ่ซึ่งเขาอาจจะมีชีวิตอยู่ในช่วงใดช่วงหนึ่งก็ได้ก่อนหน้าการจารีกรากุยกะ หลักฐานชิ้นถัดไป ถูกค้นพบในจารีกรากุยกะอีกแห่งหนึ่งของพระเจ้าทรวินิตะแห่งตระกูลกษัตริย์เชื้อสายคางเคยะซึ่ง กษัตริย์อ้างว่าพระองค์เองที่ เป็นผู้เขียนอรรถาธิบายในกิตราตารุขนิยะสรรคที่ 15 ของภารวี (ตอนดังกล่าวเป็นจิตรวกวยซึ่งอรรถาธิบายนับว่ามีความสำคัญมาก) เหล่ากษัตริย์คางเคยะ (หรือคังคะ) ปกครองดินแดนทางใต้ของกรณฎกตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 4 ในฐานะหัวเมือง ประเทศราชของอาณาจักรปัลลวะ ในยุคนั้นราชวงศ์ปัลลวะปกครองอาณาจักรที่กว้างใหญ่จาก ฝั่งทะเลปากตะวันตกพาดผ่านไปยังฝั่งทะเลปากตะวันออกของอินเดียซึ่งติดต่อกับภาคใต้ของ อาณาจักรวากาฐกะ นักประวัติศาสตร์ยังคงโต้แย้งกันถึงช่วงเวลาของทรวินิตะ แต่ส่วนมากก็ เห็นตรงกันว่าอยู่ในช่วงครึ่งหลังของศตวรรษที่ 6 ทรวินิตะเองก็อ้างว่าพระองค์เป็นผู้จัดทำ พุททกถา (ภาษาสันสกฤต) ฉบับหนึ่งแม้งานดังกล่าวจะไม่ปรากฏในปัจจุบันแล้วก็ตาม บาง แห่งในจารีกรากุยกะสันนิษฐานว่าภารวีอาศัยอยู่ในราชสำนักของพระองค์ (ณ ตะละวันปุระ ทางตอนเหนือของแม่น้ำกาเวรี) แต่ข้อสันนิษฐานนี้ก็เป็นการคาดเดาที่ง่ายเกินไป...³⁴

³³ *ibid.*, XX-XXI.

³⁴ Warder, *Indian Kāvya Literature*, Vol.3, 198.

หากเป็นไปตามข้อมูลในจารึกที่ Warder กล่าวข้างต้นก็เท่ากับว่าเขาเห็นตรงกันกับ Kale ในข้อที่ว่าภารวิมีชีวิตอยู่ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 4 เนื่องจากนักวิชาการทั้งสองอ้างอิงจารึกจากแหล่งเดียวกัน แต่หากยกข้อค้นพบอื่นจากที่กล่าวถึงในจารึกขึ้นมาพิจารณาแล้วจะพบว่า Warder มีความเห็นเรื่องช่วงเวลาของภารวิว่าอยู่หลังถัดออกไปอีกราวครึ่งศตวรรษ ข้อค้นพบดังกล่าวมีนัยว่า

เรื่องราวของภารวิปรากฏชัดเจนที่สุดเฉพาะในผลงานของทัณฑิน³⁵ เท่านั้น โดยทัณฑินกล่าวถึงภารวิในฐานะเพื่อนของบรรพบุรุษคนใดคนหนึ่งของเขา ทัณฑินอาศัยอยู่ในกาญจนาเมืองหลวงของปัลลวะ และจากการอ้างอิงเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ในบทนำอัตชีวประวัติของวันติสุนทรีพบว่า ทัณฑินเกิดในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 7 ทาโมตระปุทวดของเขาเป็นนักเขียนในพระราชูปถัมภ์ของพระเจ้าทรวินิตะและพระเจ้าสิงหวิษณุปัลลวะ (ครองราชย์ค.ศ.580 ถึง 600) เช่นกัน ตัวบทที่เชื่อถือได้ในงานวรรณกรรมของทัณฑินกลับกลายเป็นการบิดเบือนข้อเท็จจริงไปเสียเพราะเมื่ออ่านๆ ไปเนื้อหากลับระบุว่าทาโมตระคือภารวิเสียเอง อันที่จริงทาโมตระเกิดในมหาราชปุระ (สันนิษฐานว่าอยู่ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 6) อาศัยความเป็นเพื่อนกับภารวิ เขาจึงได้รับการเสนอตัวต่อกษัตริย์พระนามว่าพระเจ้าวิษณุวรณะ ความที่ทาโมตระกระทำการอันไม่บริสุทธิ์ระหว่างการออกล่าสัตว์ (คือกินเนื้อสัตว์เพราะไม่สามารถหาอาหารอื่นได้ สันนิษฐานว่าเป็นการติดตามกษัตริย์ออกล่าสัตว์) เขาจึงลี้ภัยราชสำนักและออกเดินทางจาริกแสวงบุญอันเป็นหนทางแห่งการชำระบาป หลังจากนั้นทาโมตระเข้าสู่ราชสำนักของพระเจ้าทรวินิตะ (เมื่อพระเจ้าสิงหวิษณุทราบเรื่องของเขาและได้เชิญเขามายังกาญจนา) ดังนั้นเรื่องราวของภารวิปรากฏเพียงบทบาทของผู้ชักจูงทาโมตระเข้าหาพระเจ้าวิษณุวรณะเท่านั้น อนึ่ง จะสังเกตได้ว่ามีกษัตริย์สองพระองค์ใช้พระนามว่าวิษณุวรณะ หนึ่งในนั้นคือจาลุกยะน้องชายของปุระเกศินที่ 2 (ค.ศ.610 ถึง 642 จารึกของพระองค์กล่าวถึงภารวิดั่งที่กล่าวแล้วข้างต้น) ซึ่งหลังจากค.ศ.631 ได้ปกครองตนเองในอาณาจักรในรูปของจาลุกยะตะวันออก พระองค์อาจจะมีพระชนม์อยู่ภายหลังช่วงเวลาของภารวิ และทาโมตระเป็นเวลานาน อีกพระองค์หนึ่งคือพระเจ้ายโสธรมันวิษณุวรณะ จารึกของพระองค์ระบุว่าพระองค์อยู่ในตระกูลเอาติกระและมีพระชนม์อยู่ในปีค.ศ.533 หลักฐานปรากฏชัดว่าพระองค์เป็นพระราชของอาณาจักรคุปตะและประกาศเอกราชในช่วงเวลาแห่งการรุกรานของหุณะ³⁶ โดยสถาปนาเมืองหลวงขึ้น ณ ทศปุระในอวันติ (หรือมาลวะ) ในจารึกพระองค์ประกาศชัยชนะเหนือดินแดนเกือบทั้งหมดของอินเดียคือจากหิมาลัยถึงมหาสมุทรทางฝั่งตะวันตก และจากเลาหิตยะ (แม่น้ำพรหมบุตร) ถึงภูเขามเหตระ (ในทางใต้ของกลิงคะ) ข้อความดังกล่าวนี้สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นการกล่าวเกินจริง ข้อเท็จจริงคืออาณาจักรของพระองค์น่าจะคงอยู่ในช่วงสั้นๆ เสียจนไม่มีสิ่งใดถูกกล่าวถึงอีกเลย แต่ขณะเดียวกันก็เป็นที่ยอมรับกันว่าพระองค์เป็นชนวนเหตุสำคัญที่ทำให้หุณะพ่ายแพ้ไปในที่สุด นอกจากนี้ยังเป็นที่ยอมรับกันเช่นกันว่าพระองค์พิชิตดินแดนอย่างน้อยที่สุดก็ส่วนหนึ่งของมหาราชปุระจากวากฏกะ ด้วยเหตุนี้จึงเป็นไปได้อย่างยิ่งที่พระเจ้ายโสธรมันวิษณุวรณะคือกษัตริย์ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับภารวิแม้หลักฐานจะไม่ประจักษ์ชัดก็ตาม และช่วงเวลารุ่งโรจน์ของกวีอาจจะอยู่ในราวค.ศ.530 ถึง 550 การที่ภารวิเขียนราวกับตาเห็นถึงความตื่นตระหนกทางการทหาร

³⁵ ทัณฑินเป็นกวีและนักวรรณคดีสันสกฤตสำนักกลางในคริสต์ศตวรรษที่ 8

³⁶ หุณะคือชนเผ่าที่เข้ารุกรานอินเดียในสมัยราชวงศ์คุปตะ

และทางการเมืองในยุคเสื่อมของอาณาจักรคุปตะและวากาฏกะนั้นเป็นเรื่องที่ต้องพิจารณากันต่อไป³⁷

ข้อสรุปของ Warder ส่งผลให้ตำราหรือแหล่งอ้างอิงทางวรรณคดีสันสกฤตทั้งหลายต่างกล่าวถึงช่วงชีวิตของภารวิว่าอยู่ในราวคริสต์ศตวรรษที่ 6 ส่วนเรื่องถิ่นกำเนิดของภารวินั้นยังคงไม่อาจระบุได้แน่ชัด

นักศึกษาวรรณคดีสันสกฤตต่างทราบเป็นอย่างดีจากข้อมูลกระแสหลักว่าภารวิเป็นกวีเอกชาวอินเดีย ประพันธ์มหากาพย์เรื่องเด่นอันมีเนื้อหาผูกโยงกับแนวคิดพื้นฐานของชาวอินเดียคือเรื่องวรรณกรรมและเรื่องของวีรบุรุษ เป็นบุคคลที่พึงได้รับการศึกษาอบรมมาเป็นอย่างดีเกี่ยวกับขนบจารีตอย่างพราหมณ์ และที่สำคัญเขาต้องเป็นชาวอินเดียอย่างไม่ต้องสงสัย แต่น่าอัศจรรย์ที่ข้อมูลอันทรงพลังเกี่ยวกับตัวตนของภารวิกลับไปปรากฏอยู่ทางตอนบนของประเทศอย่างเช่นประเทศเนปาล โดยผู้วิจัยจะกล่าวถึงประเด็นเรื่องชื่อของภารวิที่ปรากฏในจารึก บริบททางสังคม และชนเผ่าต่างๆ

Kaisher Bahadur K.C. นักวิชาการชาวเนปาลผู้เฝ้ามองมออันทรงพลังทางด้านความคิดของภารวิทั้งมิได้จำกัดตัวเองโดยอาศัยเพียงมุมมองจากชนบอินเดียเท่านั้น แต่อาศัยข้อมูลรอบด้านทั้งด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี และปรัชญาศาสนาในภูมิภาคนั้นๆ เขามาร่วมพิจารณาโดยถือปฏิบัติเสมือนว่าในยุคสมัยนั้นหาได้มีเส้นแบ่งเขตแดนประเทศแต่อย่างใด Kaisher อ้างถึงจารึกลิจฉวิแห่งเนปาลในรูปอักษรพราหมีตอนเหนือและเป็นภาษาสันสกฤตตรงคำจารึกที่ 34 บรรทัดที่ 20 เผยให้เห็นชื่อของภารวิเกี่ยวกับการกั้นเขตแดนของอารามบนฝั่งของแม่น้ำมณิตี (*มณฑรา*) ณ ภูเขาสูงที่อยู่บนยอดทางตะวันตกของเทือกเขารูปเปลววนที่รู้จักในชื่อ *โกลาทุรี* ในจารึกเสาคหินแห่งชัยชนะของกษัตริย์ *มาน-เทว* ที่ 1 อันเป็นที่ที่กวีคนสำคัญปรากฏโฉมว่าเริ่มต้นการยังชีพของเขาในฐานะ “*ศรมณ*” สิ่งนี้เป็นเครื่องบ่งชี้แรกที่ว่าภารวิผู้แต่งกิราตารชุนีเยและได้รับการยอมรับในฐานะกวีที่มีความลึกซึ้งเข้าใจยากที่สุดในประวัติวรรณคดีสันสกฤตถือกำเนิดและถูกอ้างอิงถึงในเนปาลและนอกจากนั้นกวียังเป็นผู้มาก่อนยุคของกษัตริย์ *คิวิ-เทว* ที่ 1 และ *อศูรมาน* คือน่าจะอยู่ในราวก่อนคริสต์ศักราช 506³⁸

นอกจากจารึกลิจฉวิแล้ว Kaisher ได้พบคำจารึกใน *อภิเลข สัคร* ซึ่งรวบรวมและตีพิมพ์โดย คุรุ นยราช ปันตะ กล่าวถึงชื่อภารวิว่า

4. *ศุกล*ที *สุสวาทุคิตลวิศุทชลาภิราม* *กิริตติ: กิริเตยมิท* *ภารวินา* *นวินา* II³⁹

ตามคำกล่าวของคุรุ นยราช ปันตะผู้รวบรวม *อภิเลข สัคร* เคยเห็นแผ่นหินที่จารชื่อของภารวินีอยู่เหนือฐานที่ยกพื้นขึ้นแต่โบราณกาลเพื่อใช้ประดิษฐานธรรมาของศรีเทวี (*ตุณทาลเทวี*) ในช่วงเทศกาลซึ่งเฉลิมฉลองกันระหว่างช่วงพิธีสี่ปีของ *ไจตร* (มีนาคม-เมษายน) ระหว่างแผ่นศิลาจารึกที่มีชื่อเสียงสองแผ่นของ *อศูรมาน* จากนั้น Kaisher ได้เดินทางไปยังสถานที่ที่มีชื่อว่า *หริคาวอน* (*Hari-gāon*) เพื่อตามหาแผ่นหินดังกล่าวและพบว่าเมื่อกู้แผ่นหินขึ้นมา ตัวอักษร 4 ตัวข้าง

³⁷ Warder, *Indian Kāvya Literature*, Vol.3, 198-99.

³⁸ Kaisher Bahadur K.C., *The Kirātārjunīye by Bhāravi Canto 1 to 6* (Kathmandu: Ratna Pustak Bhandar, 1972), 1.

³⁹ *ibid.*, 2-3.

หลังชื่อภารวิได้แตกหักเสียหายไปแม้จะมีได้สูญไปทั้งหมดก็ตาม แผ่นหินนี้กว้างยาวประมาณ 17.6 นิ้ว x 4.6 นิ้ว จารด้วยอักษรพราหมีทางตอนเหนือและเป็นภาษาสันสกฤตของสมัยลิจฉวิตอนตัน ถูกจารขึ้นโดยคำสั่งของภารวิเองเพื่อใช้เป็นอนุสรณ์ของการก่อสร้าง “ธาวา” (ท่อรางน้ำ) เฉลิมพระเกียรติปูของเขาคือกษัตริย์มาน-เทวที่ 1 ผู้เริ่มสร้างภาพเหมือนของสถาน-คิวิ (วเชรศวร) หันหน้าเข้าหาภาพเหมือนของवासुदेव⁴⁰ที่ตั้งอยู่ข้างหน้าจารึกของอนุปรมบนเสาสี่เหลี่ยมมุมฉากของหริ-คาวอน จารึกนี้ทำให้เราทราบว่าภารวิเป็นหลานของกษัตริย์มาน-เทวผ่านทางราชบุตรของพระองค์ที่มีพระนามว่าวิชยวดีกับวารต เทว-ลาม เมื่อพิจารณาจากภาพเหมือนที่ซีกกร่อนไปตามกาลเวลาของवासुदेव แผ่นหินที่จารรูปของพระพุทธรูปเจ้าในอนาคต (พุทธลีลา) รูปปั้นของเจ้าชายกิราตะที่ค้นพบโดยโยคีศรีนรหรินาด จารึกของอัครมานู เสาสี่เหลี่ยมมุมฉากของอนุปรม และธาวา-มานศูรของมาน-เทว จะพบว่าหมู่บ้านชนบทของหริ-คาวอนเป็นแหล่งที่ตั้งอันรุ่งเรืองด้วยการจารึกแสงบุญในยุคสมัยของลิจฉวิตทั้งหลาย⁴¹

จากข้อมูลทั้งหมดที่ Kaisher อ้างอิงถึงจารึกต่างๆ ในประเทศเนปาลที่ปรากฏชื่อภารวิข้างต้นนี้ทำให้ผู้วิจัยสามารถสรุปคร่าวๆ ได้ว่าภารวิมีชีวิตอยู่ในราวช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 5 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 6 นอกจากนั้นหากข้อมูลที่นักวิชาการท่านนี้ยกมากล่าวเป็นความจริงทางประวัติศาสตร์ก็ทำให้ทราบอีกด้วยกวีผู้นี้เป็นเหล้ากอกของกษัตริย์ในดินแดนแถบเทือกเขาหิมาลัยกรณีชื่อตัวละครบางตัวที่ภารวิรังสรรค์เพิ่มเข้ามาในมหากาพย์ของเขานั้น Kaisher ได้ตีความและให้ความเห็นว่าเป็นชื่อของชนเผ่าพื้นเมืองของดินแดนในแถบพื้นที่ที่พบจารึกซึ่งก็เป็นข้อสนับสนุนที่สำคัญในการยืนยันว่าภารวิมีพื้นเพผูกพันกับดินแดนในประเทศเนปาล

บทบาทของ กิราต ยกุช กิณนร เป็นต้น ที่พบในกิราตารชุนีเยของภารวิทำให้ทราบว่าพวกเขาไม่ใช่คนป่าเถื่อน ทั้งไม่ได้ดำรงชีวิตอยู่อย่างลึกลับ และไม่ใช้ทาส ความเขลาต่อเรื่องราวทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการสร้างชนเผ่าแบบผสม ตลอดจนอาณาจักรทั้งหลายที่ได้รับผลกระทบทางใดทางหนึ่งจากการบิดเบือนข้อเท็จจริงเหล่านี้จึงประณามพวกเขาว่าเป็นคนป่าเถื่อน การค้นพบซากวัตถุจำนวนมากภายในถ้ำและจารึกลิจฉวิตช่วยให้เราประเมินได้ถึงสภาพของสหพันธรัฐแห่งปคุปติ-ภฏฏารกประกอบด้วยลิจฉวิต กุษาณ มาลว อากิร และชาวหิมาลัยอื่นๆ ตลอดจน “คน” แห่งชนเผ่าทั้งหลายที่เป็นชาวหิมาลัยไกลโพ้นในลักษณะของประชาชนที่ผสมปนเปกันของ “สุวรรณโคตร” ดั้งเดิม ในบริบทเช่นนี้จึงง่ายที่จะอธิบายปริศนาของประวัติศาสตร์ลิจฉวิตก่อนหน้านี้ว่ากลุ่มชนกลุ่มสำคัญอันได้แก่ มหาราช-นรรมม ภฏฏารก-มหาราช-วสุราช มานคุปติ-โคมีน อนุปรมคุปติ-โคมีน กิณนร-รรรมม ชุชทสุวามิ มหาราช-มหาสามนต์-กรมลีลา คูห-มิตร และคนอื่นๆ จากหิมาลัยและประเทศแถบหิมาลัยอันไกลโพ้นล้วนเป็นส่วนหนึ่งของสหพันธรัฐแห่งปคุปติ-ภฏฏารกภายใต้ลัญจกรรูปทางปลาของกษัตริย์กิราตะระหว่างรัชสมัยของกษัตริย์มาน-เทวที่ 1⁴²

⁴⁰ พระवासुदेवเป็นเทพที่ได้รับการบูชาโดยกลุ่มवासुदेวะ (กลุ่มผู้ศรัทธาองค์वासुदेวะ) ซึ่งถือกำเนิดมาจากความพยายามชำระและปฏิรูปศาสนาพราหมณ์เพื่อเผชิญหน้ากับศาสนาไชนะและพุทธ เป็นการประกาศคำสอนลัทธิภักติ ดู บรรจบ บรรณรุจิ, ประวัติศาสตร์อินเดียโบราณ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุภาพใจ บริษัท ตถาตา พับลิเคชัน จำกัด, 2555), 197.

⁴¹ Bahadur K.C., *The Kirātārjunīye by Bhāravi Canto 1 to 6*, 4.

⁴² *ibid.*, 16.

นอกจากหลักฐานจากจารึกตามสถานที่ต่างๆ ดังที่กล่าวข้างต้นแล้ว หลักฐานอื่นๆ ที่กล่าวถึงกวีการวิได้แก่ *กาวยมีมางสา ของราชเศรษฐ*⁴³ ที่ยืนยันว่าผลงานกวีนิพนธ์ของ *กาลิทาส เมณฐอมร รูป สุร ภารวิ ทริศจนุท* และ *จนุทคุปต์* ได้รับการกลั่นกรองโดยนักวิจารณ์ผู้มีความสามารถและต่างได้รับการอุปถัมภ์ในราชสำนักของอุชเชนี⁴⁴

Hermann Goetz ได้ให้ภาพอิทธิพลของกวีตารชุนียะบนงานแกะสลักหินก้อนใหญ่ของ *มามลลปุรม* (คริสต์ศตวรรษที่ 7) ทางตอนใต้ของเมืองมัทราส (ปัจจุบันคือเมืองเจนไน) หลักฐานที่ปรากฏในจารึกของกวีศาสนาไชนะชื่อ *รวิกรีตี* ในวัด *เมเคาติระ* ระบุวันเวลาไว้เป็นปี 634/635 นั้นอ้างถึงความเสมอกันระหว่างกาลิทาสกับภารวิ Goetz ยังได้ระบุว่กวีของเราอยู่ในการอุปถัมภ์ของกษัตริย์ *มเหศวรมนุ พลลว* (คริสต์ศักราช 600-630) และการอ้างอิงถึง *กาญจี* ของภารวิบ่งบอกว่ากวีเป็นนักท่องเที่ยวด้วยและเนปาลได้ติดต่อกับเมืองท่าและเมืองต่างๆ ของอินเดียได้มายาวนานก่อน *ปุลเกสินี* ที่ 2 จะเข้ายึด *กาญจี*⁴⁵

อรรถาธิบายของอุทกฤษ ⁴⁶ ใน *กาวยาสการ* ของ *ภามหะ* ⁴⁷ ยกให้กาลิทาสเด่นในเรื่องการใช้อุปมา ให้ภารวิเด่นในเรื่องความลึกซึ้งทางความคิดและการเลือกใช้ถ้อยคำ ให้ทณจินเด่นเรื่องลีลาคำในการประพันธ์ และให้มาฆะเด่นในเรื่องการดึงเอาลักษณะเด่นของกวีที่มีชื่อเสียงทั้งสามคนข้างต้นมาเป็นของตน ช่วงเวลาแห่งการสร้างสรรค์ผลงานวรรณคดีสันสกฤตแบบแผนที่ดีที่สุดคือช่วงเวลาของกวี ภารวิและกาลิทาส *Kaisher* ให้ข้อสังเกตว่าบรรดาอาจารย์ผู้แต่งอรรถาธิบายที่อธิบายขยายความผลงานของภารวิเช่น *โชนราชา เอกนาถ ธรรม-วิชัย วินยสุนทร นรทริ* และ *มลลินาถ* พยายามอธิบายภารวิด้วยไม้หลา ⁴⁸ ของ *ศาสตร* ตามอย่างคติพราหมณ์ เช่น *ปตยชลี ปิงคล ปาณินิ อุปวฤศ วุยาที วรช วาตสุยายน ภรต* ⁴⁹ และ *วามน* ⁵⁰ โดยไม่นำพาแนวความคิดจากวรรณคดีพุทธศาสนา ความรู้เรื่อง ภูมิศาสตร์ และภูมิรัฐศาสตร์มาใช้ร่วมในการอธิบายกวีเลย เมื่อขาดข้อมูลทางประวัติศาสตร์ การวิจารณ์วรรณคดีสันสกฤตจึงประเมินกันอย่างหยาบๆ ว่าภาสะและกาลิทาสมีช่วงชีวิตอยู่ก่อนหน้า ภารวิขณะที่ *มาฆ ทณจิน สุพันธ์ุ หรช พาน ภรตฤหริ สุทรก ภวฤติ ภฏฏนารายณ มุราริ วิศาขทตต ราชยเศขร วิลวณ* และ *ชยเทวดา* เนินรอยตามภารวิ ทั้งที่การอธิบายคำศัพท์ของ *มลลินาถ* จะเป็นสิ่งไม่อาจให้อภัยได้ก็ตาม *มลลินาถ* ก็ยังได้รับการยอมรับว่าเป็นอาจารย์ผู้แต่งอรรถาธิบายที่น่าเชื่อถือที่สุดสำหรับผลงานของภารวิ สถานการณ์ดูราวกับว่ากวีเป็นเปลือกแข็งของมะพร้าวและห่อหุ้มเอาไว้ด้วยการอธิบายคำศัพท์ซึ่งเขาไม่อาจตีแค้นที่อยากให้แตกออกได้ด้วยการอ้างอิงประวัติศาสตร์ แม้จะผ่านการวิจารณ์อันบิดเบือนไปมากเท่าใดก็ตาม ผลงานของภารวิยังคงเหลือรอดมาได้เพราะความรุ่มรวย

⁴³ ราชเศรษฐเป็นนักวรรณคดีสันสกฤตในคริสต์ศตวรรษที่ 10

⁴⁴ Bahadur K.C., *The Kirātārjunīye by Bhāravi Canto 1 to 6, 2.*

⁴⁵ *ibid.*

⁴⁶ อุทกฤษเป็นนักวรรณคดีสันสกฤตสำนักอลังการในคริสต์ศตวรรษที่ 8-9

⁴⁷ ภามหะเป็นนักวรรณคดีสันสกฤตสำนักอลังการในคริสต์ศตวรรษที่ 7-8

⁴⁸ คำว่า ไม้หลา ในที่นี้หมายถึง คติความเชื่อ ค่านิยม และบรรทัดฐานทางความคิด

⁴⁹ ภรตเป็นนักวรรณคดีสันสกฤตวิจารณ์ผู้ประพันธ์นาฏยศาสตร์ในราว 500 ปีก่อนคริสต์ศักราชถึงคริสต์ศตวรรษที่ 3

⁵⁰ วามนเป็นนักวรรณคดีสันสกฤตสำนักกรีตีในคริสต์ศตวรรษที่ 8-9

อรรถาธิบายการชนิดอรรถาธิบายตรันยาสะ ความลึกซึ้งทางความคิด ความเป็นเลิศในด้านการเลือกใช้ ถ้อยคำ ความซื่อตรงในการพรรณนามนุษย์และธรรมชาติ และอาจเป็นเพราะเป็นช่วงเวลาแห่ง “เทศกาลแห่งตรรกะและการไหลบ่าทางจิตวิญญาณ” ด้วยก็เป็นได้⁵¹

ชื่อภราวินอกจากจะปรากฏตามคำกล่าวอ้างของนักวรรณคดีสันสกฤตและกวีด้วยกันอย่าง ทันทินแล้ว ชื่อภราวินยังปรากฏในนวนิยายของ ธนपालะ (คริสต์ศตวรรษที่ 10) เรื่อง *ติลกมณชิ* (อาร์มภท 28) โดยบันทึกชื่อของภราวินไว้ร่วมกับมาฆะกวิมหากาวยะในคริสต์ศตวรรษที่ 7 ในฐานะกวี สองคนผู้ประพันธ์สิ่งที่ทำลายความสามารถที่สุด ส่วนมังฆะจัดให้ภราวินรวมอยู่ในกลุ่มเดียวกับเมณฐะ ในฐานะกวีที่มีความโดดเด่นเรื่องความกลมกลืนและความลึกซึ้งอันเป็นมุมมองด้านความงามในการเล่า เรื่องมหากาวยะมากกว่ามุมมองเรื่องความยากและความบันเทิงใจของผู้รับวรรณกรรม จากทัศนะทั้งสองนี้เราอาจสรุปได้ว่ามีภราวินเพียงคนเดียวเท่านั้นที่สามารถสร้างความประเทืองใจให้แก่ผู้อ่านทั้งสอง ประเภทอันเป็น “ความสมดุล” อีกอย่างหนึ่งในกวีนิพนธ์ของเขา แม้กวีหญิงชื่อคังคา (คริสต์ศตวรรษที่ 14) เองก็ได้กล่าวถึงภราวินไว้ในมหากาวยะของเธอที่ชื่อชัชชนะของมธูรา (*มธูราวิชัย* 1.9) ว่า

*กลิ่นหอมแห่งถ้อยคำของกวีภราวินถูกเผยออกมาด้วยการบีบคั้น
เหมือนมาลัยดอกกุหลาบ (พิกุล) ที่มอบความยินดีให้แก่ผู้รู้จักสิ่งนี้⁵²*

นอกจากข้อมูลเกี่ยวกับภราวินที่ปรากฏเป็นหลักเป็นฐานทั้งในจารึก อรรถาธิบาย ข้อเขียน ของนักวิชาการ และผลงานวรรณกรรมของกวีด้วยกันแล้ว Kale ยังได้หยิบยกเกร็ดประวัติทำนอง เรื่องเล่า ของกวีภราวินที่บอกเล่าโดย Pāngārkar มาแสดงไว้สำนวนหนึ่งด้วยว่า

ภราวินถูกความยากจนเล่นงานและเคยมีชีวิตเกี่ยวข้องกับการเมือง เขาถูกรบกวน บ่อยครั้งด้วยน้ำเสียงเจ้าอารมณ์ของภรรยา ครั้งหนึ่งนางตำท้อเขาที่โง่เง่าไม่รู้จักระตือรือร้น ในการหาเงิน กวีแยกแยะความจำเป็นกับคำดาท้อที่ไม่หยุดหย่อนของภรรยาแล้วจึงเริ่มเสี่ยง โชคโดยมองหาความช่วยเหลือจากกษัตริย์ เมื่อเขาเดินทางไปได้ไม่กี่ไมล์ก็พบถ้ำน้ำรูปร่าง สวยงาม ด้วยความเหนื่อยล้าจากการตรากตรำเดินทาง เขาหยุดพักที่นั่นและเขียนบทกวี (สหสา วิทธีต น กุริยาม เป็นต้น⁵³) บนใบบัว กษัตริย์ผู้มีเครื่องทรงแปดเปื้อนเพราะทรงเสด็จ จากวังมาเพื่อล่าสัตว์มีความพึงพอใจในสิ่งที่กวีเขียนไว้อย่างมากจึงตรัสสั่งให้กวีเข้าเฝ้าในวัง เป็นการเฉพาะกิจและทรงควบบำจากไป กวีผู้แต่งตัวตามสมัยนิยมไม่ได้รับพระบรม ราชานุญาตให้เข้าเฝ้าจึงผิดหวังกลับไป อย่างไรก็ตามกษัตริย์ก็นำบทกวีดังกล่าวมาเขียนไว้บน

⁵¹ Bahadur K.C., *The Kirātārjunīye by Bhāravi Canto 1 to 6*, 8.

⁵² Warder, *Indian Kāvya Literature, Vol.3*, 233.

⁵³ บทประพันธ์ที่ยกมาเป็นตัวอย่างนี้ปรากฏในมหากาวยะเรื่องกิราตารชุนีเยของภราวินในสรรคที่ 2 โศลกที่ 30 ดังนี้

สหสา วิทธีต น กุริยามวิเวกะ ปรมาปทา ปทม |

วฤณเต หิ วิมฤศยการินี คุณลพุทธะ สุยเมว ลंपทะ ||

บุคคลไม่ควรกระทำการโดยไม่ยั้งคิด การไม่รู้จักรักแยกแยะคือที่ตั้งแห่งหายนะที่สำคัญที่สุด ก็สมบัดนี้ถึงพร้อมด้วยคุณยอมแสวงหาตัวมันเองในบุคคลผู้กระทำการต่างๆ โดยไตร่ตรองดีแล้ว

ดู Misha, *Kirātārjunīya of Śrī Bhāravi Including with “Ghaṇṭāpatha” Sanskrit Commentary by M.M. Mallināthasūri*, 51.

ทองคำในท้องส่วนพระองค์ หนึ่งปีผ่านไปอย่างรวดเร็วกษัตริย์ปรารถนาจะออกล่าสัตว์จึงประกาศว่าพระองค์จะเสด็จนิวัติหลังจากหนึ่งสัปดาห์ ถึงกระนั้นในคืนที่สองกายของพระองค์ก็ไม่ได้อยู่ไกลจากวังนักจึงทรงม้ากลับมาที่ท้องส่วนพระองค์เพียงลำพังและต้องตกอยู่ในอาการตะลึงงันและเดือดดาลเป็นที่สุดที่พบพระชายานอนอยู่กับใครอีกคนบนเตียง ทันใดนั้นพระองค์ยังดาบของพระองค์ในการประหารทั้งคู่เมื่อบทกวีบนอักษรทองคำดึงดูดความสนใจของพระองค์ไปเสีย ความเดือดดาลของพระองค์จางหายไปแล้ว พระองค์ปลุกทั้งสองให้ตื่นขึ้นและตรัสให้ทราบถึงสิ่งที่ไม่บังควรตลอดจนโทษถึงขั้นประหารชีวิต แต่พระองค์ต้องประหลาดพระทัยเมื่อพวกเขาตื่นขึ้น พระองค์ตรัสว่าเด็กนี่จะเป็นใครไปได้อีกนอกจากบุตรของพระองค์ที่ถูกพี่เลี้ยงลักไปจากเปลแล้วพบตัวเมื่อหลายคืนมานี้ กษัตริย์ตรัสขอบคุณพระเจ้าผู้เป็นเจ้าทั้งพระชนนตรีที่พระองค์ไม่สังหารพระชายาและพระราชบุตรผู้สืบราชบัลลังก์แต่เพียงผู้เดียวของพระองค์อย่างหยาบช้า กษัตริย์ทรงรู้สึกเป็นหนี้บุญคุณผู้เขียนกวีบทนั้นที่พิทักษ์อาณาจักรของพระองค์ไว้ ต่อมาไม่นานจึงตามหาเขาและยกเขาไว้ในฐานะกวีหลวงชั้นสูงพร้อมทั้งพระราชทานความมั่งมีให้แก่เขา⁵⁴

เมื่อเล่าเรื่องดังกล่าวข้างต้นจบลง Kale กล่าวทิ้งท้ายไว้ว่าเรื่องเล่าปรัมปราของกวีในทำนองเดียวกันนี้มีมากมายแต่หาได้เป็นประโยชน์อันใดไม่

ข้อมูลทั้งหมดเกี่ยวกับตัวตนของกวีในฐานะผู้สร้างผลงานศิลปะเท่าที่ผู้วิจัยสามารถรวบรวมมาแสดงไว้ ณ ที่นี้แม้จะดูหลากหลายเรื่องราวไม่ลงเอยเป็นเนื้อเดียวกันนัก แต่อย่างน้อยข้อมูลทั้งหมดนี้ทำให้สามารถประมวลความได้ตรงกันว่าช่วงเวลาของภารวิน่าจะอยู่ในราวต้นคริสต์ศตวรรษที่ 6 และเป็นกวีในราชสำนักแห่งใดแห่งหนึ่ง ส่วนสถานที่พำนักหรือท้องถื่นของภารวิน่า ผู้วิจัยมีความเห็นโน้มเอียงไปในแนวทางเดียวกับ Kaisher ว่าภารวิน่าจะเป็นคนที่มีพื้นเพอยู่ในดินแดนแถบประเทศเนปาลในปัจจุบัน ทั้งนี้ก็วงแ่งสภาพและบรรยากาศแห่งการปะทะกันทางความคิดในสังคมยุคนั้นไว้ในผลงานของตนมิใช่น้อย ซึ่งผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงบริบทของวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนีเยในฐานะตัวงานศิลปะต่อไป

1.2 บริบทของวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนีเย

วรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนีเยเป็นบทประพันธ์ภาษาสันสกฤตมีจำนวนบทร้อยกรองทั้งสิ้น 1,039 บท โดยแบ่งออกเป็น 18 สรรค (ตอน) ชื่อกิราตารชุนีเยนั้นตั้งตามเหตุการณ์สำคัญของเรื่องคือการต่อสู้กันระหว่างพระศิวะในร่างกิราตหรือชาวเขาที่จำแลงขึ้นมากับบอรชุน ภารวินา กวีนิพนธ์เรื่องนี้ต้องกับลักษณะแห่งมหากาพย์ทุกประการ กล่าวคือมหากาพย์จะต้องมีฉันทลักษณ์ซึ่งแบ่งออกเป็นสรรคจำนวนไม่น้อยไปกว่า 8 สรรคและไม่เกิน 30 สรรค ในแต่ละสรรคบรรจุจำนวนโคลกไม่น้อยกว่า 30 โคลกและไม่เกิน 200 โคลก เรื่องราวของมหากาพย์อาจจะเกี่ยวข้องกับชีวิตของวีรบุรุษเพียงคนเดียวอย่างเช่น ศิคุปาลวระ และกิราตารชุนีเย หรืออาจจะมีความสำคัญเป็นเรื่องของวงศ์กษัตริย์อย่างเช่น รฆวงศ์ หากเป็นเรื่องของวีรบุรุษคนเดียว เขาจะต้องประกอบไปด้วยลักษณะเยี่ยงเทพหรือเป็นกษัตริย์ที่มีตระกูลสูงและมีคุณสมบัติของ*อิโรทาตดา-นายก* (ตัวเอกที่ฉลาดและสุภาพนุ่มนวล) และหากเป็นเรื่องของวีรบุรุษมากกว่าหนึ่งคน พวกเขาจะต้องอยู่ในเชื้อสายเดียวกัน ทุกสรรคจะต้องมีฉันทลักษณ์รูปแบบเดียวกันและจะเปลี่ยนฉันทลักษณ์ในตอนจบ

⁵⁴ Kale, *The Kirātārjunīyam of Bhāravi: Cantos I-iii, XXIII-XXIV.*

อย่างไรก็ตามบางครั้งในสรรคหนึ่งอาจประพันธ์ขึ้นด้วยฉันทลักษณ์ที่หลากหลายดังเช่น ในสรรคที่ 5 ของกวีนิพนธ์เรื่องนี้ หรือในสรรคที่ 4 ของศิคุपालวะระ ตอนจบของแต่ละสรรคควรระบุนใจความสำคัญในตัวมันเอง รสหลักอาจจะเป็นศฤงคารรส (รสที่เกิดจากความซาบซึ้งในความรัก) หรือวีรรส (รสที่เกิดจากความชื่นชมในความกล้าหาญ) หรือศานตรส (รสที่เกิดจากความสงบ) มหาकाव्यจะต้องมีบทพรรณนาเมือง มหาสมุทร ภูเขา ฤดูกาล พระอาทิตย์และพระจันทร์ขึ้น การละเล่นของหญิงสาวในสวนและในน้ำ การดื่มกิน การพลัดพราก และการได้อยู่ร่วมกันของคู่รัก เป็นต้น สลีการประพันธ์ต้องเต็มไปด้วยอารมณ์ความรู้สึกที่สูงส่งและเต็มไปด้วยการประดับประดาด้วยกวีโวหาร เป็นต้น ในมหาकाव्यจะไม่ปรากฏการละเมิดลักษณะที่เข้มงวดของกวีนิพนธ์ เช่น การใช้ถ้อยคำที่ไร้ความหมาย เป็นต้น⁵⁵

ใจความสำคัญของเรื่องกิราตารชุนีเยเป็นการเดินทางท่องเที่ยวไปยังภูเขาคินทรกิละอันเป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขาหิมาลัยของอรชุนเพื่อขอพรจากเทพเจ้าคือพระอินทร์และพระศิวะให้ได้มาซึ่งอาวุธทิพย์คือปาศุปตะและอื่นๆ พระเอกของเรื่องคืออรชุน บุตรคนที่สามแห่งปางณฑุและเป็นอวตารของนระ กวีแสดงความพิเศษของอรชุนโดยยกให้พระศิวะเสด็จมาในเครื่องทรงของกิราตะและต่อสู้กับเขาอย่างสูสี วีรรสนับเป็นรสหลักของเรื่อง รสอื่นเช่น ศฤงคารรสถือเป็นรสรอง การพรรณนาภูเขา แม่น้ำ ฤดูกาล พระอาทิตย์ขึ้นและตก การละเล่นของสตรี เป็นต้น ปรากฏในกวีนิพนธ์อย่างเหมาะสม นอกจากนี้ยังมีการนำคำว่า “ศรี” ซึ่งเป็นคำมงคล เป็นชื่อของเทพีแห่งโชคกลาง มาใช้ในตอนเริ่มต้นกวีนิพนธ์และในบทประพันธ์ที่ใช้สรุปตอนปิดท้ายแต่ละสรรค⁵⁶

1.3 ตัวละครในวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนีเย

ตัวละครหลักที่ปรากฏในวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนีเยยังคงเป็นตัวละครที่สืบเนื่องมาจากวรรณคดีต้นแบบอย่างมหากาพย์มหาภารตะ ได้แก่ ยูธิษฐิระ ภีมะ อรชุน เทราปาที และทุรโยธน์

ยูธิษฐิระผู้อาวุโสที่สุดในบรรดาพี่น้องปางณฑุทั้งห้าคน เป็นบุตรของพระธรรม เทพเจ้าแห่งความยุติธรรม อันเป็นที่มาของชื่อ พระธรรม หรือ ธรรมราช เนื่องจากพระองค์ไม่ทรงเกลียดชังใครจึงได้ชื่อว่า อชาตศัตรู พระองค์มีลักษณะของบุคคลผู้สงบ ไม่เร้าร้อนด้วยกิเลสตัณหา ถือความสัตย์ แน่วแน่ในศีลธรรมและถือความยุติธรรมเป็นที่ตั้ง แม้พระองค์จะได้รับการฝึกฝนศาสตร์แห่งการศึกสงครามพร้อมกับเจ้าชายพระองค์อื่นๆ โดยครุทางการรบคือโทรณะก็ตาม พระองค์ก็ไม่อาจปฏิบัติตนในฐานะนักรบได้ดีนัก พระองค์ทรงไว้ซึ่งคุณความดีและเป็นที่รักของปวงชนซึ่งเมื่อถึงเวลาอันสมควรจึงได้มาซึ่งฐานะพระยุพราช (ผู้เป็นรัชทายาท) ทำวฤตราชกัรจำต้องเลือกยูธิษฐิระแทนที่จะเป็นบุตรของพระองค์เองคือทุรโยธน์ อันเป็นจุดเริ่มต้นให้เหล่าพี่น้องการพเริ่มเกลียดชังพี่น้องปางณฑุอย่างเปิดเผย ทุรโยธน์ประสบความสำเร็จในการทำให้พระราชบิดาเนรเทศเหล่าปางณฑุไปสู่ป่าจนกระทั่งได้นางเทราปาทีมาในพิธีสวยมพรของนาง หลังจากกลับคืนเมือง ยูธิษฐิระได้ครองเมืองอินทปรัสต์และได้ปกครองประชาราษฎร์ด้วยความเที่ยงธรรม คุ่มครองปวงประชาเสมือนเป็นบุตร

⁵⁵ *ibid.*, V-VI.

⁵⁶ *ibid.*, VI.

ของพระองค์เอง พระราชอำนาจของยูธิษฐิระมีเพิ่มมากขึ้นและพระองค์ได้ประกอบบุญพิธีราชสุยะ⁵⁷ ความสง่างามและความยิ่งใหญ่ที่เหล่าพี่น้องปาลณฑพได้รับมานั้นได้ปลุกเร้าความริษยาของทุโรยธน์อีกครั้ง และวิธีการที่ง่ายที่สุดในการเปลื้องทรัพย์สมบัติและอำนาจของฝ่ายปาลณฑพคือการเชื้อเชิญ ยูธิษฐิระมาเล่นพนันสกา

ภิมะเจ้าชายองค์ที่สองของฝ่ายปาลณฑพเป็นบุตรของวายุ (เทพเจ้าแห่งลม) มีร่างกายใหญ่โตและมีความแข็งแกร่งเยี่ยงยักษ์ เขาเป็นคนเจ้าอารมณ์ มีรสนิยมและกิริยาท่าทางค่อนข้างหยาบกระด้าง และความที่เป็นนักกินผู้ยิ่งใหญ่เขาจึงได้รับสมญานามว่า วฤโกทร หรือ ท้องหมาป่า อาหารจำนวนครึ่งหนึ่งของครอบครัวถูกแบ่งปันให้แก่เขา ส่วนอีกครึ่งหนึ่งนั้นเป็นของพี่น้องสี่คนรวมทั้งมารดาของพวกเขา เวลาที่เขาอารมณ์ดีเขาจะร่าเริงเบิกบาน แต่เมื่อเขาโกรธเขาจะหยาบคาย เกรี้ยวกราดและโหดเหี้ยม อาวุธที่เขาใช้คือคทาหรือกระบองชนิดหนึ่งซึ่งเป็นชนิดเดียวกับที่เขาฝึกฝนมากับโทรณะโดยเฉพาะอย่างยิ่งกับพลราม นอกจากนั้นเขายังได้เรียนรู้การใช้อาวุธอื่นๆ และเครื่องยิงจากโทรณาจารย์ ความแข็งแกร่งของเขากระตุ้นความชิงชังของทุโรยธน์ ตอนที่ทุโรยธน์หยิบบิณฑบาตมาให้เขา และอาการแน่นิ่งหมดสติชักนำเขาลงสู่ห้วงคงคา เขาจมลงไปสู่ยมโลกและถูกนำไปพบกับพญานาคเศษะผู้มอบน้ำอมฤตให้เขาดื่มและส่งเขากลับคืนหัตถินาปุระ ประสาทพร ฟันฟู สุขภาพและพลังกำลังให้แก่เขา เมื่อถึงเวลาที่เหล่าเจ้าชายต้องถูกทดสอบภายหลังการฝึกฝนวิชาศึกสงคราม ภิมะและทุโรยธน์เลือกใช้คทา แต่การประลองพอเป็นพิธีในเวลาต่อมาได้กลายเป็นการปะทะกันอย่างดุเดือดถึงกับต้องอาศัยการเข้าขัดขวางด้วยกำลังของโทรณะเท่านั้นจึงสามารถยุติเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ได้ เมื่อเทราปที่ถูกเหยียดหยามอย่างเปิดเผยกลางที่ประชุมสถานนั้น เขาลังจวนเกือบจะเป็นบ้าเสียสติ เขาเคยกุมคทาหวังจะทุบมือของพระธรรม (ยูธิษฐิระ) ในการทอยลูกเต๋าแต่ถูกอรชุนห้ามไว้

อรชุนเจ้าชายปาลณฑพองค์ที่สามมีบิดาเป็นเทพคือพระอินทร์ผู้เรืองฤทธิ์เช่นเดียวกับพี่ของเขา ด้วยเหตุนี้เขาจึงได้ชื่อว่าอินทริ เขาเป็นนักรบระดับแนวหน้า เป็นสุภาพบุรุษ ใจคอกว้างขวาง มีความซื่อตรง รูปร่าง มีความโดดเด่นและมีเมตริจิตที่สุดในบรรดาพี่น้องทั้งห้าคน เขาได้รับการฝึกฝนวิชาวิทยาศาสตร์จากครูของตระกูลคือโทรณะและยังเป็นลูกศิษย์คนโปรดของโทรณะ ด้วยความแม่นยำและความแข็งแกร่งของท่อนแขนทำให้เขาได้นางเทราปที่จากพิธีสวयัมพรของนาง เขาได้รับอนุญาตให้สั่นชากไป เขามีฉายามากมาย เช่น ปารละ ชิษณุ ธัญชัย กิริติน เป็นต้น เมื่อพระธรรม (ยูธิษฐิระ) ร้องขอให้เขาเดินทางไปยังเขาหิมาลัยตามคำแนะนำของฤษีวยาสเพื่อบำเพ็ญตบะขอพรเทพเจ้าทั้งหลายเพื่อให้ได้มาซึ่งอาวุธทิพย์สำหรับนำไปใช้ในสงครามกับเการพ เขาปฏิบัติตามโดยรับภาระอันยากลำบากในการชำระมลทินแห่งชีวิตอันนี้ด้วยความเต็มใจ

⁵⁷ พิธีขึ้นครองราชย์ในฐานะพระจักรพรรดิ ดู Vaman Shivram Apte, *The Practical Sanskrit-English Dictionary* (Delhi: Motilal Banarsidass, 1998), 1337. มีกิจกรรมหลากหลายอันแสดงถึงอำนาจของกษัตริย์

เทราปทีเป็นบุตรีของทศกัณฐ์แห่งแคว้นปัญจาละและเป็นภรรยาของพี่น้อง ปาณฑพทั้งห้า นางเป็นหนึ่งในห้าปติวราตา⁵⁸ อันเป็นนามมงคลฤกษ์ที่ใช้เปล่งในยามเช้าแม้จนทุกวันนี้ ตอนที่ยุधिษฐิระเล่นพนันสกาแพ่ต่อฝ่ายเการพและสูญเสียทุกอย่างไป เขาได้วางนางเป็นเดิมพันและสูญเสียนางไปด้วย ต่อมานางจึงกลายเป็นทาสของทศกัณฐ์ซึ่งเคยใช้ให้นางไปกวาดห้องของตน นางถูก ทศกัณฐ์กระชากผมมายังที่ประชุมที่ใช้เล่นพนันสกา จากนั้นนางเฝ้าขอความช่วยเหลือจากบุรุษทั้งหลาย ณ ที่นั้น ไม่มีผู้ใดตอบรับความช่วยเหลือนางเลยและทศกัณฐ์ได้แสดงกิริยาเหยียดหยามนาง ดังที่ทราบแล้ว นางอดทนต่อเรื่องราวทั้งหมดโดยไม่ปริปากตัดพ้อใดๆ ต่อพระธรรม (ยุधिษฐิระ) เลย

ทศกัณฐ์ (แปลตามรูปศัพท์ หมายถึง ยากที่จะต่อกรด้วย) เป็นบุตรคนโตของท้าว ธฤตราษฎร์และเป็นหัวหน้าของกลุ่มเจ้าชายเการพ หลังจากการสิ้นพระชนม์ของปาณฑุ ท้าว ธฤตราษฎร์ยินดีรับบุตรทั้งห้าของปาณฑุมาเลี้ยงพระราชมารดาและให้การศึกษาแก่พวกเขาพร้อมกับบุตร ของพระองค์เอง การวิวาทและความริษยาบังเกิดขึ้นในเวลาต่อมาระหว่างบรรดาภูกที่ลูกน้องและ ทศกัณฐ์ซึ่งซัง (ซึ่งภายหลังพัฒนาไปเป็นความเกลียดชังจากเบื่องลือก) ภูมิภาคเป็นพิเศษด้วยเหตุที่มี พลละกำลังมหาศาลและมีทักษะในการใช้ศทามากกว่า เมื่อคราวที่ท้าวธฤตราษฎร์หมามันยุधिษฐิระไว้ในตำแหน่งรัชทายาท เขาไม่เห็นด้วยกับพระบิดาและเนรเทศฝ่ายปาณฑพออกจากเมือง ภายหลังจาก ที่เหล่าพี่น้องปาณฑพกลับมาจากการถูกเนรเทศและครองอินทรีปรีสถ์ ยุधिษฐิระประกอบพิธีราชสูยะ เหตุการณ์นี้ยิ่งกระตุ้นความชิงชังของทศกัณฐ์ยิ่งขึ้นและหลังจากใคร่ครวญร่วมกับสหายของเขา คือ กรรณะและคนอื่นๆ แล้ว เขาจึงได้เชื้อเชิญพระธรรม (ยุधिษฐิระ) มาเพื่อเล่นพนันอันเป็นวิธีที่ง่ายที่สุด ในการปลดเปลื้องอาณาจักรและทรัพย์สินของฝ่ายปาณฑพ ผลของการพนันคือพระธรรม (ยุधिษฐิระ) สูญเสียทุกสิ่งทุกอย่างไปและย้อนกลับไปสู่ป่า

ในกิราตารชุนีเย ทศกัณฐ์ถูก “วาดภาพ” ว่าเป็นเสมือนกษัตริย์ผู้ประเสริฐ มีทักษะในการปกครองบ้านเมืองอย่างดียิ่ง เป็นที่รักของคนทั่วไป ไม่ทำให้ใครขัดเคืองใจแม้แต่เหล่าคนรับใช้ ดำเนินมาตการจัดการผู้คิดการกบฏอย่างทันท่วงที และปกครองอาณาจักรด้วยความยุติธรรมและให้ ความเอาใจใส่เสมือนบิดา⁵⁹

⁵⁸ ปติวราตา หมายถึง สตรีผู้ปราศจากมลทิน ดู *ibid.*, 957. ได้แก่ อหัลยา สีตา ตารา มันทโทรี และ เทราปที

⁵⁹ Kale, *The Kirātārjunīyam of Bhāravi: Cantos I-iii, IX-XXII*. และทศกัณฐ์ยังได้รับการเรียกขานว่า สุโยธนะ อยู่เสมอด้วยเหตุที่พระองค์ทรงจัดทุกข์บำรุงสุขและตั้งอยู่ในจริยวัตรอันดีงามกระทั่งสถิต อยู่ในใจของประชาชน ดู Arthur Berriedale Keith, *A History of Sanskrit Literature*, 4 ed. (London: Oxford University Press, 1953), 110. แม้ในบทประพันธ์ของภารวิกิปรากฏคำว่า สุโยธนะ ในสรรคที่ 1 โสลกที่ 7 ว่า

วิศกมาโน กวตะ ปราภว นฤปาสนสุโธปี วนาชิวาลินะ ।

ทุโรทรจลทุมชิตา สมิหเต นเขน เซตุ ชคตี สุโยธนะ ॥

แม้จะครองราชบัลลังก์ก็อยู่ก็ตาม ด้วยความหวาดหวั่นในความพ่ายแพ้ต่อพระองค์ผู้พำนักอยู่ป่า สุโยธนะ (ทศกัณฐ์) ผู้ปรารถนาชัยชนะจึงใช้อุบายให้ได้อาณาจักรมาด้วยกลโกงในการพนัน

ตัวละครประกอบตัวอื่นๆ ที่ปรากฏบทบาทในเรื่อง ได้แก่ กิราตะ ยักษ์ เทพารักษ์แห่งภูเขอินทริกีส นางอัปสรและคนธรรพ์ รวมทั้งเหล่ามหาฤๅษีที่บำเพ็ญเพียรอยู่บริเวณใกล้เคียงกับอรชุน

กิราตะ หมายถึง พรานป่า พรานภูเขา ชาวเขา เป็นตัวละครประกอบที่การวิสร้างสรรค์ขึ้นใหม่จากวรรณคดีแม่บทอย่างมหากาพย์มหาภารตะ กิราตะปรากฏตัวตั้งแต่ร้อยกรองบทแรกของสรรคที่หนึ่งในฐานะราชบุรุษที่ยุธิษฐิระส่งไปสืบข่าวคราวความเป็นไปในราชสำนักที่ปกครองโดยทुरโยธน์และกลับมารายงานความต่างๆ ถวายแด่ยุธิษฐิระ สิ่งที่กิราตะนำมาเล่าให้ยุธิษฐิระฟังนี้เองเป็นจุดเริ่มต้นแห่งการคิดหาหนทางเพื่อเอาชนะศัตรุและกู้ศักดิ์ศรีคืนกลับมาสู่ฝ่ายตน กิราตะปรากฏตัวอีกครั้งเมื่อคราวที่อรชุนและพระศิวะในร่างกิราตะได้ยิงศรสังหารอสูรในร่างหมีป่าในเวลาไล่เลี่ยกันเมื่ออรชุนเดินมายังฉากศพของหมีป่าตัวนั้นเพื่อเก็บศรกลับไปพบศรของตน ขณะนั้นกิราตะนายหนึ่งปรากฏตัวขึ้นในฐานะเทพบุตรของพระศิวะ กิราตะนั้นได้กล่าวถ้อยคำเพื่อหว่านล้อมให้อรชุนยอมรับกษัตริย์แห่ง กิราตะ (พระศิวะ) เป็นมิตร อรชุน (ไม่ทราบว่าเป็นพระศิวะ) ตอบกลับด้วยถ้อยคำที่เผ็ดร้อนกระทั่งเกิดการต่อสู้กันระหว่างอรชุนกับกองทัพปิศาจในร่างกิราตะของพระศิวะ

ยักษ์เป็นตัวละครอีกตัวหนึ่งที่มีการวิสร้างสรรค์ขึ้นมาใหม่เพิ่มเติมจากวรรณคดีแม่บทเช่นกัน ยักษ์นี้มีบทบาทในการนำพาอรชุนเดินทางไปยังภูเขอินทริกีสอันเป็นสถานที่บำเพ็ญตบะเพื่อขอพรจากพระอินทร์ตามคำสั่งของฤๅษีทิวปายณะ ยักษ์เป็นผู้ชี้ชวนให้อรชุนตีความงมงายของทิวทัศน์สองข้างทางตั้งแต่เริ่มเดินทางจากทิวทัศน์มุ่งสู่ภูเขอินทริกีส

หลังจากผู้วิจัยได้ลงมือแปลกวีนิพนธ์ของภารวิแล้วมีความเห็นว่าภารวิมีความเอาใจใส่บทประพันธ์ของเขาอย่างยิ่ง แม้ในฉากการเดินทางไปปฏิบัติภารกิจดังกล่าวนี้ยังแฝงนัยแห่งการกล่อมเกลาคใจเพื่อให้พร้อมรับมือกับพรตอันยากที่บุคคลทั่วไปจะเข้าถึงได้อย่างถึงที่สุด ผู้วิจัยจะอภิปรายประเด็นนี้ในหัวข้อเนื้อหาของกิราตารชุนียะต่อไป

เทพารักษ์แห่งภูเขอินทริกีสเป็นตัวละครที่การวิกำหนดบทบาทให้เป็นตัวเชื่อมโยงเรื่องราวระหว่างอรชุนกับพระอินทร์ ขณะที่อรชุนกำลังบำเพ็ญเพียรอยู่บนเขอินทริกีสอยู่นั้น ตบะของเขาได้เจริญขึ้นอย่างรวดเร็วจนเป็นที่ประหลาดใจและหวั่นใจต่อบรรดาสิ่งศักดิ์สิทธิ์และเทพารักษ์บริเวณนั้นด้วยเหตุที่ไม่ทราบว่าบุรุษผู้นี้เป็นใครและกระทำการอันหนักหน่วงได้ยากนี้ไปเพื่อสิ่งใด เทพารักษ์จึงนำความเข้ากราบทูลต่อพระอินทร์ เมื่อได้ฟังบุคลิกลักษณะของบุรุษผู้นั้นพระอินทร์ทรงทราบทันทีว่าเป็นบุตรของพระองค์เองแต่สร้างทำเป็นไม่รู้ พระอินทร์ปรารถนาจะทดสอบกำลังความตั้งมั่นในองค์ตบะของบุตรจึงตรัสสั่งให้นางอัปสรและคนธรรพ์ซึ่งตามเรื่องระบุว่าป็นสหายของพระองค์เองเดินทางไปช่วยวนกวนใจให้อรชุนล้มเลิกการบำเพ็ญเพียร การกลับกลายเป็นตรงกันข้าม เพราะเมื่อเหล่านางอัปสรเข้ากระทำให้ช่วยวนอรชุนเพื่อหวังให้เขาตกอยู่ในห้วงกาม แทนที่อรชุนจะหลงไหลพวงนาง พวกนางกลับตกเป็นฝ่ายหลงรักอรชุนเสียเอง⁶⁰

เหล่ามหาฤๅษีปรากฏในตอนที่อรชุนมุ่งบำเพ็ญตบะเพื่อขอพรพระศิวะตามคำแนะนำของพระอินทร์ ตบะนั้นมีเดชสูงส่งมากจนกระทั่งข่มเดชของเหล่ามหาฤๅษีที่บำเพ็ญเพียรอยู่บริเวณนั้นเหล่ามหาฤๅษีไม่อาจทนเดชที่มีกำลังแรงกล้าเช่นนั้นได้จึงเข้าขอความช่วยเหลือกับพระศิวะ พระศิวะจึง

⁶⁰ ฉากนี้ทำให้ผู้วิจัยหวนนึกถึงภาพเหตุการณ์ในพุทธประวัติครั้งบุตรีทั้งสามของเหล่าพญามารเข้าช่วยวนเพื่อขัดขวางการบรรลุสัมโพธิญาณของพระพุทธเจ้าแต่ไม่สำเร็จ

เนรมิตพระองค์เป็นกษัตริย์กிரาดะและเชิญชวนเหล่ามหาฤๅษีให้ติดตามไปชมศักดิ์แท้จริงของอรชุนซึ่งพระองค์เองจะเป็นผู้เผยให้เห็นด้วยพระองค์เอง

กรณีตัวละครในกิริตารชุนีเยนี้ **Warder** แสดงทัศนะว่า

พฤติกรรมทั้งหมดของตัวละครสะท้อนความสัมพันธ์ที่หลากหลายระหว่างตัวละครซึ่งโดยภาพรวมแล้วมีพื้นฐานที่คลุมเครือ เราเข้าใจว่าเรื่องราวของอรชุนนั้นเกิดจากความช่วยเหลือของเทพเจ้าทั้งหลาย แต่เทพเจ้าเหล่านั้นก็ต้องการทดสอบเพื่อให้แน่ใจก่อนว่าเรามีความสามารถพอที่จะเป็นผู้ชนะได้ เขาจึงต้องต่อกรกับเหล่าเทพเจ้าในฐานะปรปักษ์เนื่องจากเทพเจ้าเหล่านั้นอำพรางร่างที่แท้จริงของตน ผลการทดสอบถูกเผยออกมาโดยพระอินทร์ก่อนและตามด้วยพระศิวะในวิถีทางที่แตกต่างกันไป เนื่องจากอรชุนเองก็เป็นนรกกิงเทพ เราจึงไม่รู้สึกลางแคลงใจเกี่ยวกับการเข้าประชันกันจริงเพื่อทดสอบความแข็งแกร่งเหล่านี้ กวีบอกกล่าวเราอย่างชัดเจนว่าอรชุนนั้นแข็งแกร่งกว่าพระอินทร์ผู้เป็นบิดา แม้ความรู้สึกของบิดาจะไม่ได้ถูกบรรยายออกมาภายหลังจากที่บุตรของพระองค์ได้โต้แย้งถ้อยคำของพระองค์และกล่าวกับพระองค์อย่างระคนอารมณ์ขันว่าถ้อยคำอันเลิศหรูของพระองค์นั้นใช้ไม่ได้ในเรื่องนี้ ในกรณีพระศิวะเป็นการประชันกันขึ้นทิวภัยกับพระวิษณุซึ่งมีอรชุนเป็นภาคหนึ่ง แต่มีเรื่องราวลึกลับที่อยู่เบื้องหลัง มหาเทพมหาภคินี้ตามที่ถูกรับรองกล่าวในสมัยของภราวินและเป็นสิ่งที่นักกวีวิทยายังคงอภิปรายกันอยู่ เนื่องจากอรชุนได้รับพลังกำลังที่มากพอที่จะพิชิตจักรวาลตามที่ยุชและฤๅษีรายงาน พระอินทร์และพระศิวะน่าจะรู้สึกถูกบีบให้ต้องทดสอบเขาผู้มีความกล้าหาญทางกายไม่มากเท่ากับบุคลิกที่ทางที่ดูเข้มแข็ง เทพทั้งสองคงจะยังไม่พอใจจนกว่าจะได้ทดสอบว่าเขาไม่มีแววแห่งความฉ้อฉลในตัว และไม่มีสิ่งใดที่จะเบนเขาให้ออกไปจากวิถีแห่งหน้าที่และเกียรติยศ ความสัมพันธ์ระหว่างอรชุนกับพี่น้องและกับเทราปทีก็เป็นเรื่องที่ซับซ้อนพี่น้องปาดทวะมีบิดาคนละคนกันซึ่งต่างก็มีบุคลิกลักษณะที่แตกต่างกันไป ยุธิษฐิระเป็นผู้ยุติธรรม ภิมะเป็นคนหุนหันพลันแล่น อรชุนเป็นผู้กล้าหาญ เทราปทีเป็นภรรยาาร่วมกันของพวกเขา หมายความว่าเทราปทีเป็นทั้งภรรยาของพี่ชายคนโตและเป็นทั้งภรรยาของตน จึงเท่ากับเป็นการผนวกรวมกันระหว่างความมีศักดิ์สูงกว่าในกรณีแรกกับความรักใคร่ในกรณีหลัง ความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ดูเหมือนจะยกให้อรชุนได้เปรียบกว่ายุธิษฐิระบางประการในแง่ที่ยุธิษฐิระกับเทราปทีมีความสัมพันธ์ที่ธรรมดาดีกว่าอรชุนจึงจำต้องอดทนต่อความแค้นร้าวราดทั้งหมดของนาง⁶¹

ภราวินไม่เคยลืมนึกว่าตนกำลังบอกเล่าเรื่องราวของมนุษย์ เขาจึงสร้างตัวละครของเขาให้กระทำและพูดเช่นมนุษย์ที่ถูกกระตุ้นด้วยสิ่งเร้าและกิเลสอันเป็นเครื่องปลุกเร้าการกระทำของมนุษย์ อันที่จริงกวีสร้างกวีนิพนธ์ทั้งเรื่องให้มีพลังอย่างประหลาดด้วยเป้าหมายสูงสุดสำหรับมวลมนุษย์ (ปุรุชาละ) พลังอำนาจเหนือธรรมชาติที่เป็นลักษณะเด่นในวรรณกรรมต้นแบบได้กลายมาเป็นเพียงเครื่องประกอบย่อยของมนุษย์⁶² จึงสรุปได้ว่าแม้ตัวละครในมหากาพย์มหาภคินี้จะปรากฏในมหากาพย์เรื่องกิริตารชุนีเยก็ตาม แต่กวีสามารถสร้างสรรค์บุคลิกลักษณะของตัวละครเสียใหม่ให้มีความเป็นมนุษย์ธรรมดาที่มีความเหมาะสมกลมกลืนไปกับเนื้อหาของเรื่องได้เป็นอย่างดี

⁶¹ Warder, *Indian Kāvya Literature*, Vol.3, 207-08.

⁶² Kale, *The Kirātārjunīyam of Bhāravi: Cantos I-iii*, XVI.

จากที่กล่าวถึงตัวละครต่างๆ ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างตัวละครที่ปรากฏในวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนีเย ผู้วิจัยใคร่จัดแบ่งตัวละครเหล่านี้ออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่คือ กลุ่มตัวละครที่ผูกติดบุคลิกภาพมาจากวรรณคดีต้นแบบ และกลุ่มตัวละครที่กวีสร้างสรรค์แนวทางขึ้นใหม่ การจัดกลุ่มนี้สะท้อนการปะทะกันทางระบบปรัชญาความคิดอย่างน่าสนใจ

กลุ่มตัวละครที่ผูกติดบุคลิกภาพมาจากวรรณคดีต้นแบบได้แก่ ยูธิชฐิระ ภิมะ อรชุน เทราปที ทูโรยธน์ ฤชิวายาส-ไหวพายณะ และพระอินทร์ ตัวละครกลุ่มนี้เป็นตัวแทนระบบความคิดและถือปฏิบัติตามแบบอย่างพราหมณ์สายพระเวทอย่างเคร่งครัด การแสดงออกต่างๆ เต็มไปด้วยกลิ่นอายของคติแห่งวรรณาคม ทั้งยังเป็นเสมือนตัวแทนของชนชั้นปกครองผู้ยึดมั่นถือมั่นในจารีตของหมู่ตน กล่าวได้ว่าบรรดาตัวละครทั้งหมดในกลุ่มนี้มีลักษณะนิสัยและบุคลิกภาพเดินตามอย่างวัฒนธรรมกระแสหลักแห่งมหาภารตะอย่างชัดเจน บุคคลผู้ทรงอิทธิพลทางความคิดทั้งยึดโยงคติพราหมณ์ไว้อย่างเหนียวแน่นในหมู่ตัวละครกลุ่มนี้และมีบทบาทให้เรื่องดำเนินไปในทิศทางตามหลักปุรุชาณะมากที่สุดคือ ฤชิวายาส-ไหวพายณะ ดังจะเห็นได้จากการมาปรากฏยังสถานที่พำนักของเหล่าพี่น้องปาณฑพพร้อมทั้งหยิบยื่นข้อเสนอให้อรชุนเดินทางไปถือวัตรปฏิบัติเยี่ยงนักบวชเพื่อขอพรจากพระอินทร์ พระอินทร์ผู้เป็นใหญ่ในสรวงสวรรค์ทั้งเป็นเทพสูงสุดแห่งยุคพระเวท การที่ผู้วิจัยมองว่าฤชิวายาส-ไหวพายณะเป็นศูนย์กลางความคิดเช่นนี้เพราะอาศัยการตั้งข้อสังเกตที่ว่าฤชิวายาสผู้นี้ครั้งจะแนะนำวิถีแห่งการปฏิบัติเพื่อบูชาและขอพรจากเทพก็อ้างอิงถึงพระอินทร์ผู้เป็นที่พึ่งพิงหลักในสายพระเวท หาได้แนะนำให้อรชุนมุ่งปฏิบัติบูชาและขอพรจากพระศิวะซึ่งเป็นเทพยุคหลังพระเวทและมีระบบปรัชญาความคิดที่แตกต่างออกไป

ในขณะที่ตัวละครกลุ่มหนึ่งเป็นฝักฝ่ายของชาวอารยัน กลุ่มตัวละครที่กวีสร้างสรรค์แนวทางขึ้นใหม่กลับเป็นฝักฝ่ายชนเผ่าพื้นเมืองซึ่งเป็นเจ้าของพื้นที่บริเวณที่อรชุนบำเพ็ญพรต กลุ่มหลังนี้ประกอบด้วยกิราตตะ ยักษ์ เทพารักษ์แห่งภูเขอินทริกิละ รวมทั้งเหล่ามหาฤชี่ที่เข้าร้องทุกข์กับพระศิวะ ตัวละครเหล่านี้ถูกบอกเล่าเรื่องราวและแสดงออกตามวิถีของชนบท มีความจริงใจ ใกล้ชิดกับธรรมชาติ และที่สำคัญมิได้มีส่วนได้ส่วนเสียกับสงครามระหว่างฝ่ายเการพและฝ่ายปาณฑพ ชนเผ่ากิราตตะว่าอยู่ในดินแดนที่เรียกว่าอารยวรรต คือ ดินแดนระหว่างภูเขใหญ่ 2 ลูก และมหาสมุทร 2 แห่ง ดินแดนนี้มีชื่อเสียงว่ามีแรดดำและมีชื่อเสียงด้านการประกอบพิธีบูชาโยธู ทั้งเป็นเผ่าที่ไม่ได้ฝึกฝนการรบตามรูปแบบ แต่ชำนาญการปล้นสะดมในแคว้นเนปาล⁶³ บทประพันธ์ของภารวิพที 1 ในสรรคแรกบอกเราว่ากิราตตะเป็นฝักฝ่ายของไศวนิกายดังนี้

ศุริยะ กुरुณามธิปสุย ปาลนี ปุรชาสุ วฤคตตี ยมยุงกุต เวทิมุม ।

ส วรณิลิงคิ วิทิตะ สมายเยา ยูธิชฐิรี ไทวตวเน วเนจระ ॥

เมื่อได้มอบหมายให้ไปสืบทราบพฤติการณ์ของกษัตริย์กुरुที่มีต่อประขาราชภูฏาร์ที่จะช่วยดำรงไว้ซึ่งสิริราชสมบัติ กิราตตะผู้สวมคิวงคิงเมื่อได้ทราบ (ความดังกล่าว) แล้วได้กลับมาเผ่ายูธิชฐิระ ณ ไทวตวัน

(กิราตารชุนีเย: 1.1)

⁶³ บรรจบ บรรณรุจิ, ประวัติศาสตร์อินเดียโบราณ, 112.; เสฐียร พันธรังษี, จาณักยะ ปราชญ์แห่งชมพูทวีป (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด บำรุงสาส์น, 2509), 289, 308.

บทว่า *วเนจระ* คือไวพจน์ของคำว่า กิราตะ ในบทประพันธ์ข้างต้นเป็นบทหลัก มีบทว่า *วรมลึงคี* ซึ่งหมายถึงผู้สวมศิวลึงค์ เป็นบทขยาย *Kaisher* วิชาภษวีจารณมัลลีนาคะที่ตีความคำว่า “*วรมลึงคี*” เลยเถิดไปว่าเป็นผู้ภิกษาจารสวมเครื่องหมายแห่งพรหมจารีเพื่ออำพรางตนเองซึ่งไม่สอดคล้องกับรูปประติมากรรมที่ปรากฏในช่วงเวลาของภารวี ในช่วงเวลาดังกล่าวการสวมตราสัญลักษณ์เพื่อแสดงความเชื่อความศรัทธาไว้บนศีรษะและผ้าโพกศีรษะถือเป็นเรื่องปกติวิสัย เห็นได้ชัดว่ากิราตะอยู่ในไศวนิกายและสวมตราศิวลึงค์ ตรงข้ามกับฝ่ายสาวกของ *วรมาศรม-ธรม* ของ *มนุ* ที่ถือวรรณะ ⁶⁴

1.4 เนื้อหาของวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนีเย

เรื่องราวก่อนหน้าที่จะเข้าสู่เนื้อหาของกิราตารชุนีเยนั้นเริ่มต้นโดยทั้งฝ่ายเการพและฝ่ายปาดนทพต่างก็อยู่ในจันทรวงศ์ที่แบ่งออกเป็นสองสาขาใหญ่คือยาทวะและเปารวาระ ภระตะ (ซึ่งผู้สืบเชื้อสายต่อมาถูกเรียกว่าภารตะ) เป็นลูกหลานของกुरु กुरुคือผู้สืบเชื้อสายรุ่นที่ 9 จากภระตะ (ตามที่ระบุใน *วิษณุปุราณะ*) และศานตานุคือผู้สืบเชื้อสายรุ่นที่ 14 จากกुरु ภิษมะเป็นบุตรคนโตอันเกิดจากภรรยาคนแรกคือ นางคงคา ศานตานุมีบุตรอีกสองคนกับภรรยาที่ชื่อสัตยวตีคือจิตรางคทะซึ่งถูกคนธรรพ์ที่มีชื่อเดียวกันสังหารในสนามรบ และวิจิตรวีระผู้ล่วงลับไปโดยปล่อยให้ภรรยาทั้งสองคืออัมพิกาและอัมพาลิกาเป็นหม้ายและไร้บุตร ธฤตราษฎร์และปาดนทพจัดเป็นเกษตรชบุตร ⁶⁵ ของวิจิตรวีระ บรรดาบุตรของธฤตราษฎร์และปาดนทพต่างเป็นผู้สืบเชื้อสายแห่งกुरुและเรียกราชบัลลังก์ว่าเการวะ อย่างไรก็ตามภายหลังสงครามที่ยิ่งใหญ่ ชื่อนี้ก็ถูกนำมาเรียกลูกหลานของฝ่ายแรกคือ ธฤตราษฎร์

ปาดนทพผู้มีสิทธิอันชอบธรรมในราชบัลลังก์กรุงหัสตินาปุระ แห่งแคว้นกुरु แต่หันหน้าเข้าสู่ชีวิตสันโดษและปล่อยให้กษัตริย์ธฤตราษฎร์พี่ชายที่ตามอบมาแต่กำเนิดทำให้ไม่มีสิทธิอันชอบธรรมในราชบัลลังก์ได้ปกครองเมืองหัสตินาปุระ ปาดนทพได้สิ้นพระชนม์ขณะบุตรทั้งหลายยังทรงพระเยาว์ จากนั้นราชบุตรทั้งหลายได้ถูกนำไปฝากตัวอยู่กับธฤตราษฎร์ในฐานะหลาน พระองค์ปฏิบัติต่อเหล่าราชบุตรด้วยความกรุณาอย่างดียิ่งและให้การศึกษาไปพร้อมกับบุตรของพระองค์เอง เมื่อถึงเวลาอันสมควรธฤตราษฎร์ได้แต่งตั้งยัชชีระบุตรองค์โตของปาดนทพเป็นองค์รัชทายาทโดยชอบธรรมตามสิทธิแห่งราชอาณาจักรกुरुแทนที่จะเป็นราชบุตรองค์โตของพระองค์เองคือทุโรยธน์ เหตุการณ์นี้ตอกย้ำให้ความริษยาตั้งมั่นยาวนานยิ่งขึ้นระหว่างฝ่ายเการพกับฝ่ายปาดนทพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเกลียดชังได้บังเกิดขึ้นจากฝ่ายแรกแล้ว สุดท้ายผลที่ปรากฏคือทุโรยธน์ประสบความสำเร็จในการทำให้พระราชบิดาส่งเหล่าปาดนทพไปสู่วาระวตะ ⁶⁶ และวางแผนการที่จะเผาเหล่าปาดนทพในอาศรมที่พักที่สร้างขึ้นอย่างซ่อนเร้นด้วยครึ่งและสิ่งทีติดไฟได้ อย่างไรก็ตามเหล่าปาดนทพก็ล่วงรู้แผนการดังกล่าวได้

⁶⁴ Bahadur K.C., *The Kirātārjunīe by Bhāravi Canto 1 to 6*, 26.

⁶⁵ เกษตรชบุตร หมายถึง บุตรที่เกิดจากแม่และผู้ชายผู้เป็นญาติฝ่ายพ่อที่ได้รับอนุญาตให้ทำหน้าที่แทนพ่อผู้ไม่สามารถทำหน้าที่ของพ่อได้ (เป็นหนึ่งในสิบสองวิธีการได้มาซึ่งบุตรตามคติฮินดูโบราณ) ดู M. Monier Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, 16 ed. (Delhi: Motilal Banarsidass, 2011), 332. หรือเรียกว่าพิณียอค ในเรื่องมหากาธะนี้ ฤชิวายาส-ทิวายานะทำหน้าที่แทนวิจิตรวีระ

⁶⁶ ชื่อเมือง (ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำคงคา ใช้เวลาเดินทาง 8 วันจากเมืองหัสตินาปุระ) ดู *ibid.*, 944. และ Apte, *The Practical Sanskrit-English Dictionary*, 1416.

ทันเวลาและได้หลีกเลี่ยงหนีรอดปลอดภัย อาศรมได้ถูกไฟเผาไหม้ดังที่ทुरโยธน์ตั้งใจและเข้าใจว่าพี่น้อง ปาณฑพถูกไฟครอกตายไปพร้อมกับมารดาของพวกเขา

จากนั้นเหล่าปาณฑพก็ได้ดำรงชีวิตอยู่ในป่าโดยปลอมตนเป็นพราหมณ์ และในการปลอม เป็นพราหมณ์นั่นเองที่อรชุนได้พิชิตเอานางเทราปทีมาได้ในพิธีสวयัมพรที่กษัตริย์ทฤปัทพระบิดาของ นางจัดขึ้นเพื่อให้นางเลือกคู่ครอง ต่อมานางเทราปทีได้กลายมาเป็นภรรยาด้วยกันของพี่น้องปาณฑพ ทั้งห้า หลังจากเหตุการณ์นี้ทำให้ข่าวการมีชีวิตอยู่ของเหล่าปาณฑพเป็นที่ลวงรู้ และทั้งห้าก็ถูก ฤทธราชกุมารเรียกตัวกลับคืนยังเมืองหัสตินาปุระ ฤทธราชกุมารจัดสรรอาณาจักรให้แก่บุตรของพระองค์ และขอให้เหล่าปาณฑพอาศัยอยู่ในอินทปรัสเซียบนฝั่งแม่น้ำยมุนาอันเป็นเมืองหลวง ภายหลังจากพิชิต ดินแดนทั้งสี่ภาค ยุธิษฐิระได้ประกอบอัญมณีที่เรียกว่าราชสุยะ พระธรรม (ยุธิษฐิระ) เป็นชื่อที่ได้รับ การสรรเสริญในฐานะที่พระองค์ทรงปกครองบ้านเมืองด้วยดีและมีสติปัญญา สิ่งนี้ยังเพิ่มความ เกียรติยศให้แก่ฝ่ายเคารพ เหล่าพี่น้องเคารพจึงได้แนะนำให้พระราชบิดาของพวกตนตรัสเรียกพี่น้อง ปาณฑพมายังหัสตินาปุระและเกลี้ยกล่อมพระธรรม (ยุธิษฐิระ) อย่างลับๆ ให้ทรงเล่นพนันด้วยสกา คู่ต่อสู้ของพระธรรม (ยุธิษฐิระ) คือศกุนิผู้ไม่เพียงแต่มีทักษะในการเล่นสกาเท่านั้นแต่ยังมีเล่ห์เหลี่ยม ในการโกงอย่างแนบเนียนด้วย พระธรรม (ยุธิษฐิระ) พ่ายแพ้ในการเล่นพนันทำให้สูญเสียทุกสิ่งทั้ง ทรัพย์สินสมบัติ อาณาจักร พี่น้องรวมทั้งพระองค์ ตลอดจนภรรยาของพระองค์คือนางเทราปทีด้วย จากนั้นนางถูกนำตัวมายังที่ประชุมสภาตามบัญชาของทुरโยธน์และถูกเหยียดหยามอย่างเปิดเผยโดย ทูหศาसनผู้ดูครุชากผมของนางและพยายามจะเปลื้องผ้านาง ทुरโยธน์กระทำการเหยียดหยามนาง เช่นกันโดยเปิดโคนขาของตนให้นางนั่ง การกระทำเยี่ยงนี้ทำให้ภักษะหมดความอดทนและความโกรธ ปะทุถึงขีดสุด เขาตั้งปฏิญาณอย่างขึงขังว่าจะตีเมล็ดของทูหศาसनและจะฉีกโคนขาของทुरโยธน์ ออกเป็นเสี่ยงๆ ขณะที่ตื่นตระหนกกันอยู่กับคำประกาศที่น่าสยดสยองนี้ก็อปรกับมีลางร้ายบางอย่าง เกิดขึ้น ฤทธราชกุมารทรงเข้ามาคลี่คลายโดยคืนอิสรภาพและทรัพย์สินสมบัติให้แก่ฝ่ายปาณฑพและขอให้ พวกเขาเดินทางกลับ หลังจากแผนการทำลายเหล่าปาณฑพล้มครืนไม่เป็นท่า ทुरโยธน์ปรึกษาศกุนิ ภรรยาและคนอื่นๆ แล้วจึงเชิญพระธรรมมาเล่นพนันสกาอีกโดยวางเงื่อนไขเพียงประการเดียว คือฝ่ายที่แพ้จะต้องใช้ชีวิตในป่า 12 ปีและในปีที่ 13 จะต้องอยู่อย่างปิดบังไม่ให้ใครล่วงรู้ชื่อ หากมีผู้ หนึ่งผู้ใดทราบชื่อจะต้องเริ่มใช้ชีวิตในป่าต่ออีกหนึ่งรอบในลักษณะเดิม พระธรรมตกเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ อีกครั้งและต้องเนรเทศตนเองพร้อมทั้งน้องๆ และภรรยาไปในป่า เรื่องราวของกวีนิพนธ์เริ่มต้นจากจุด นี้⁶⁷

การวิเริ่มต้นมหากาพย์โดยเสนอเหตุการณ์ที่ต่อเนื่องกันไป ทั้งนี้ไม่ปรากฏปณามบทใน บทประพันธ์แม้อาจารย์ผู้แต่งอธิบายจะพยายามอธิบายว่าคำแรกของบทประพันธ์คือ *ศรียะ* จะเป็นคำมงคลที่หมายถึง “สิริ” (*ศรี* คือ อำนาจอธิปไตย) ก็ตาม แท้จริงแล้วตามเนื้อหาของเรื่องคำว่า “*ศรี*” นี้อ้างถึงราชสมบัติที่ศัตรูของปาณฑพครอบครองอยู่ สิ่งที่น่าทึ่งที่ขยับขึ้นมาเป็นประเด็นก็คือทำ อย่างไรสิ่งนี้จะถูกปาณฑพช่วงชิงมาจากศัตรูเหล่านั้นได้ *ศรี* ถูกอ้างถึงอีกครั้งในช่วงเวลาสำคัญคือเมื่อ พระอินทร์พยายามทำให้อรชุนคลายความมุงมวดปรารถนาในการค้นหาพระนาง (*ศรี* เมื่อใช้เป็นบุคคล คือ “เทวี”) เพราะพระนางนั้นไม่รู้จักไตรตรองและอรชุนตอบไปในทางปกป้องพระนางว่าพระนาง

⁶⁷ Kale, *The Kirātārjunīyam of Bhāravi: Cantos I-iii, VI-VIII.*

นิยมนิสิตบุรุษ และเขาจะนำพระนางกลับคืนมาสู่ตระกูลของเขา บทร้อยกรองสรุปปิดท้ายมหากาพย์ว่า *ศรี (ลกษ്മีเป็นคำไวพจน์)* ได้ตกเป็นสมบัติของเขาโดยปริยาย เนื่องจากเขาคบครองอาวุธที่ทำให้เชื่อมั่นในชัยชนะ สิ่งที่น่าสังเกตคือ คำว่า *ลกษ്മี* ปรากฏในร้อยกรองบทสุดท้ายของทุกสรรคในมหากาพย์⁶⁸ ต่อไปนี้เป็นเนื้อหาโดยย่อและบทวิพากษ์ที่ผู้วิจัยศึกษาและตั้งข้อสังเกตไว้

บทประพันธ์สรรคแรกของภารวิเริ่มต้นกับเหตุการณ์ที่กิราตะพรานป่าผู้เป็นราชบุรุษของยุธิษฐิระกลับมารายงานราชกิจของทुरโยธน์ว่าปกครองบ้านเมืองอย่างรัดกุม แลกจราชการก็ดูเป็นปึกแผ่นเป็นอย่างดี แต่แล้วต่อเมื่อได้ยินผู้คนพูดกล่าวขานกันถึงเรื่องราวและชื่อเสียงของพี่น้องปาณฑพกลับมีอันต้องหวาดผวาทรงภัยที่ตนไม่อาจต้านได้อยู่เนืองๆ ยุธิษฐิระนำสารจากกิราตะบอกเล่าสู่เทราปที่ผู้ภรรยาและน้องทั้งสี่คน เทราปที่ได้ฟังดังนั้นก็ให้เดือดดาลและกล่าวคำเสียดสี ถากถางยุธิษฐิระอย่างยืดยาว

สรรคที่ 2 เริ่มต้นที่เมื่อเทราปที่กล่าวจบ ภิษะน้องชายคนรองได้กล่าวถ้อยคำสำคัญที่คล้ายตามเทราปที่ด้วยอารมณ์พลุ่งพล่านเช่นกัน ยุธิษฐิระได้ค่อยชี้แจงให้น้องชายและภรรยาของตนคลายโทสะลงด้วยถ้อยคำที่แสดงเหตุผลของตนที่ไม่บุ่มบ่ามตัดสินใจกระทำการสิ่งใดอันผิดจากข้อตกลงที่ได้ให้คำมั่นไว้ เมื่อสิ้นคำของยุธิษฐิระ ฤษียาสาได้ปรากฏกายขึ้น ณ ที่แห่งนั้น ยุธิษฐิระลุกขึ้นต้อนรับฤษีผู้นั้น

ในสรรคที่ 3 ยุธิษฐิระสอบถามถึงเหตุแห่งการมาเยือนของฤษี ฤษียาสาจึงกล่าวชมเชยคุณธรรมของยุธิษฐิระและความเข้มแข็งของศัตรูซึ่งไม่อาจเอาชนะได้ด้วยเพียงความกล้าหาญและพละกำลัง ฤษีได้แนะนำให้อรชุนบำเพ็ญตบะเพื่อให้ได้รับเดชจากเทพสำหรับพิชิตเหล่าศัตรู โดยในการนี้ฤษีได้ให้ยักษ์เป็นผู้นำพาอรชุนไปยังสถานที่บำเพ็ญเพียร ก่อนจากไป เทราปที่ได้กล่าววาจาเชิงดูถูกอรชุนเพื่อกระตุ้นเตือนขัดตียมานะของเขา และขอให้เขาพึงรักษาใจให้ตั้งมั่นว่าจะประสบความสำเร็จกลับมา ยักษ์พาอรชุนเริ่มออกเดินทางพร้อมเสียงสาธุการ

สรรคที่ 4 เป็นบทพรรณนาทิวทัศน์สองข้างทางระหว่างเดินทางไปเขาอินทรีกละ ในโคลงที่ 21 ยักษ์ได้ช่วยพรให้อรชุนจากการชมธรรมชาติสองข้างทางโดยบอกว่าเป็นมงคลฤกษ์สำหรับภารกิจของเขา ภาพเทือกเขาหิมาลัยเริ่มปรากฏอยู่ลิบๆ ในโคลงที่ 37 และจิตใจของอรชุนได้กระหวัดถึงเรื่องราวของพลรามในท้ายสรรค บ่งบอกว่าทั้งสองเดินทางถึงเทือกเขาหิมาลัย

สรรคที่ 5 เป็นบทพรรณนาเทือกเขาหิมาลัยอย่างพิสดารทั้งลักษณะภูมิประเทศทางกายภาพและตำนานที่เกี่ยวข้องกับพระศิวะ จากนั้นยักษ์ได้กล่าวถึงอำนาจและคุณในเชิงศาสนาเช่นการชำระบาปเพียงได้เฝ้ามองภูเขาหิมาลัย ความศักดิ์สิทธิ์ของภูเขาหิมาลัย ยอดเขาไกลาส และยอดเขาอินทรีกละ ตามลำดับอย่างยืดยาวซึ่งล้วนแต่เป็นการให้ภาพธรรมชาติที่งดงาม เต็มไปด้วยกลิ่นอายแห่งความสงบสุข ยักษ์บอกให้อรชุนบำเพ็ญตบะบนยอดเขาอินทรีกละและช่วยพรให้อรชุนประสบความสำเร็จเสร็จสรรพจึงหายตัวไปทันที

บทพรรณนาทิวทัศน์ระหว่างการเดินทางไปกับยักษ์แสดงให้เห็นภาพสองข้างทางที่ค่อยเปลี่ยนแปลงไปจากภูมิประเทศพื้นราบ มีภาพการดำเนินชีวิตของชาวพื้นเมือง จนเข้าสู่เขตแดนของเทือกเขาหิมาลัยอันศักดิ์สิทธิ์ซึ่งภาพที่ได้รับจะเป็นภูมิประเทศของเชิงเขาออบกับเรื่องราวอันเกี่ยวข้องกับพระศิวะ นัยหนึ่งดูเหมือนว่าการพรรณนาภาพเหล่านี้ก็ต้องการแสดงให้เห็นถึงการค่อย

⁶⁸Warder, *Indian Kāvya Literature*, Vol.3, 201.

บ่มเพาะ ค่อยชดถลกลสภาพจิตใจของอรชุนไปที่ละเล็กละน้อยจากหยาบไปละเอียดก่อนที่จะเข้าสู่การถือพรตบำเพ็ญเพียรตามวิถีของนักบวช

สรรคที่ 6 สดุดีการมาถึงยอดเขาอินทรีทะเลของอรชุนโดยอาศัยอาการต่างๆ นานาของธรรมชาติแวดล้อมในการสื่อสาร การใช้ลักษณะการต่างๆ ของธรรมชาติของกวีเพื่อการนี้ยังเป็นการพรรณนาธรรมชาติของยอดเขาอินทรีทะเลเพิ่มเติมจากสรรคก่อนหน้าได้เป็นอย่างดีด้วย ความหรรษาที่มีต่อธรรมชาติได้รับการบรรยายผ่านตัวละครเอกของเราคืออรชุนอย่างต่อเนื่อง (โคลกที่ 7-16) อรชุนเริ่มต้นบำเพ็ญตบะตั้งแต่โคลกที่ 18 ตบะของอรชุนเจริญขึ้นอย่างรวดเร็วตามวันคืนที่ผันผ่านไปเพียงไม่นาน (โคลกที่ 29) ร้อนถึงเทพารักษ์บริเวณนั้นที่กำลังวิตกกังวลเกี่ยวกับเดชานาภาพแห่งตบะทั้งไม่ทราบเจตนาที่แท้จริงของเขานี้ จึงเร่งรัดเข้ากราบทูลพระอินทร์ อนึ่ง การกราบทูลของเทพารักษ์ซึ่งบอกเล่าเรื่องราวและพรรณนารูปลักษณะของอรชุนตามที่ตนเห็นนี้ผู้วิจัยมองว่าเป็นวิธีที่กวีใช้สร้างภาพลักษณ์ของอรชุนในความเป็นนักบวชครั้งแรก ครั้นพระอินทร์ได้ฟังดังนั้นก็บังเกิดความยินดียิ่งนักแต่ก็บังเกิดความรู้สึกไว้

โคลกที่ 37⁶⁹ ปรากฏถ้อยคำเชิงประชดประชันอยู่บ้าง ทั้งๆ ที่ได้ยินได้ฟังถ้อยคำที่เชือดเฉือนประชดประชันอย่างนี้แต่พระอินทร์กลับหาได้นำพา กวีอาจจงใจใช้โคลกที่ 37 มาคั้นเพื่อให้เห็นว่าจิตใจของพระอินทร์มุ่งไปหาบุตรของพระองค์อย่างเดียว มิได้สนใจอะไรอื่นก็เป็นได้

จากนั้นพระอินทร์ตรัสสั่งให้เหล่าบริวารคือนางอัปสรเดินทางไปพร้อมกับสหายของพระองค์คือเหล่าคนธรรพ์เพื่อทดสอบกำลังศิวีตรของอรชุน

โคลกปิดท้ายสรรค (6.47)⁷⁰ อาจจะช่วยยืนยันให้หนักแน่นขึ้นถึงข้อสังเกตข้างต้นที่ว่าด้วยจิตใจของพระอินทร์กำลังฝักใฝ่อยู่แต่กับบุตร

สรรคที่ 7 พรรณนาความวิจิตรอลังการของขบวนวิมานนางอัปสรทั้งหลายพร้อมด้วยเหล่าคนธรรพ์คลอไปกับการแห่บทพรรณนางอัปสรโดยตลอด ซึ่งทำให้ผู้อ่านรับรู้ได้เองว่าพวกนางบอบบางเพียงไร ครั้นมาถึงบริเวณยอดเขาอินทรีทะเล กวีได้พรรณนาภาพการลงตั้งค่ายของเหล่านางอัปสร กวีพรรณนาภาพริมฝั่งแม่น้ำคงคาอย่างละเอียด

⁶⁹ วิคณยุย การณมนเนกคุณิ นิชยาถวา กถิตมคฺคฺตยา ।

อสทปฺยทะเล สหิตุมรฺหฺลิตี นะ กฺว วเนจระละ กฺว นิปฺญา มคฺคฺยะ ॥

หรืออีกแง่หนึ่ง เมื่อใคร่ครวญถึงกรณีการบำเพ็ญตบะอันเกิดประโยชน์หลายประการแล้ว พระองค์ก็อาจวางเฉยต่อถ้อยคำนี้แม้จะไม่ดีก็ตามของพวกเราซึ่งกล่าวออกไปด้วยความโง่เขลาของตนเอง เพราะคนป่าคนเขียงกับดาบสผู้เรื่องปัญญาริจะอยู่ในคราบเดียวกันได้

(กิริตารชุนีเย: 6.37)

⁷⁰ ปฺรณตฺติมถ วิธาย ปฺรสุถิตาเส สทฺมณฺสุตาเส สฺตณกรณมิตางฺคิรฺงคฺนาะ ปฺริตฺติกาชะ ।

อจถนถินถกฺขุมิหาริ นาดิ พฺญา สฺตฺติมตมมรฺกฺตรฺทฺรฺมฺกฺษุมฺกฺษุณฺณา สหฺสรฺม ॥

ครั้งนั้น พระเนตรทั้ง 1,000 ดวงของพระอินทร์ซึ่งจับนิ่งอยู่กับความมั่งคั่งของดอกบัวที่ไม่ไหวติง หารได้มองเห็นนางอัปสรเหล่านั้นซึ่งมีความอ้อมใจ มีกายโน้มลงด้วยน้ำหนักของหน้าอก และออกไปจากวิมาน หลังจากกระทำการประณตนมแล้ว

(กิริตารชุนีเย: 6.47)

สรรคที่ 8 กล่าวถึงเหล่านางอัปสรและคนธรรพ์ท่องเที่ยวไปในป่า มีบทสนทนาหยอกเย้ากันในกลุ่มนางอัปสรซึ่งถ้อยคำที่พวกนางกล่าวต่อกันล้วนสร้างภาพลักษณ์ที่งดงาม อ่อนโยน น่ารักของพวกนางนั่นเอง มีการเกี่ยวพาราสีกันระหว่างนางอัปสรกับคนธรรพ์ นางอัปสรบางนางแสดงความรักที่มีต่อคนธรรพ์อย่างเปิดเผย บ้างก็หึงหวง บ้างก็เก็บงำความรู้สึกไว้ กวีให้ภาพประชันกันระหว่างแม่น้ำคงคากับนางอัปสร

สรรคที่ 9 เริ่มต้นสรรคโดยพรรณนาภาพบรรยากาศยามสนธยาและยามราตรี อานุภาพแห่งแสงจันทร์ในยามราตรีอันมืดมิด การหยอกเย้าด้วยถ้อยคำในหมู่เพื่อนรักกันของเหล่านางอัปสร นางอัปสรไปยังเคหาสถานของคนรักและการร่วมสังวาสกันระหว่างนางอัปสรกับคนธรรพ์ระคนความมีนเมารสมร้ยจนสิ้นราตรีกาล

สรรคที่ 10 ให้ภาพเหล่านางอัปสรออกจากวิมานที่พำนักเพื่อมุ่งหน้าไปหาอรชุน เมื่อเข้าไปใกล้มนี่คืออรชุนผู้กำลังบำเพ็ญตบะอยู่ กวีพรรณนาภาพความเรื่อรอง ทรงเดชาภาพเหนือเหล่านางอัปสรและคนธรรพ์ ธรรมชาติโดยรอบมนี่มีชีวิตชีวาตามตามอานุภาพของเขา อนึ่ง แม้จะเป็นการกล่าวสภาวะอันชวนให้อัจฉริยะใจในตัวอรชุน การวิพากษ์ไม่ได้ที่จะใช้โอกาสนี้แสดงความงดงามของธรรมชาติ (โคลกที่ 7-9) ครั้นการวิภาล่าวถึงความน่าอัศจรรย์โดยรอบผ่านสายตาของเหล่านางอัปสรเสร็จจึงแสดงภาพลักษณ์ของมนี่โดยตรง (โคลกที่ 10-15) เมื่อพวกนางพบเห็นอรชุนเข้าก็เกิดมีจิตประภัสสรรักใคร่ในตัวอรชุนทันที อรชุนถูกทดสอบเป็นครั้งแรกด้วยบรรยากาศของฤดูกาลต่างๆ อันน่าอภิรมย์คละเคล้าไปกับเสียงประโคมดนตรีของเหล่าคนธรรพ์ กวีให้ภาพที่งดงามของธรรมชาติอีกครั้ง (โคลกที่ 19-34) ผู้ที่ติดบ่วงกามหนักขึ้นหาใช้อรชุนแต่กลับกลายเป็นเหล่านางอัปสรแทนซึ่งกวีถ่ายทอดออกมาเป็นกิริยาอาการต่างๆ นานาของหญิงสาวผู้กำลังหลงใหลในชายคนรัก ได้แก่ ความเหนียมอาย การส่งสายตาพริ้มพราย การใช้ให้เพื่อนไปโปรยคำเสน่ห์หาใกล้ๆ การจงใจแต่งกายวาบหวม เป็นต้น แต่ทั้งหมดนั้นก็หาได้ทำให้อรชุนหวนไหวไม่ พระอินทร์ทรงพอพระทัยในความแน่วแน่ของอรชุนยิ่งนัก

ในสรรคที่ 11 พระอินทร์จำแลงกายเป็นฤๅษีเฒ่ามุ่งหน้ามาหาอรชุน และกล่าวถ้อยคำยียวนเพื่อพยายามโน้มน้าวใจอรชุนให้มุ่งบำเพ็ญเพียรเพื่อความหลุดพ้น อย่านำไปใช้ประโยชน์ในการฆ่าใคร่อีกเลย เมื่อพระอินทร์กล่าวจบ อรชุนจึงตอบกลับด้วยถ้อยคำยียวนเช่นกันเพื่อชี้แจงเหตุผลที่ตนมาบำเพ็ญตบะในครั้งนี้ก็เพื่อนำไปกอบกู้ศักดิ์ศรีของตนและพวกพ้องให้กลับคืนมา พระอินทร์ได้ฟังก็บังเกิดความยินดียิ่งนัก ได้ทรงคืนร่างทิพย์ของพระองค์เองพร้อมทั้งแนะนำให้อรชุนประกอบความเพียรบูชาพระศิวะเพื่อให้ได้สิ่งอันตนต้องการ

สรรคที่ 12 นี้กวีใช้บรรยายโศกเป็นหลัก โดยกล่าวถึงการมุ่งมั่นบำเพ็ญเพียรอย่างเอาจริงเอาจังของอรชุนคืนแล้วคืนเล่า อานุภาพแห่งตบะยิ่งแก่กล้าขึ้นจากคุณภายใน (โคลกที่ 5) คือรชัสและตมัสไม่อาจทำลายสัตตวะได้ อีกทั้งคุณภายนอกคือลักษณะทางกายภาพต่างๆ ที่น่ายำเกรง (โคลกที่ 6-13) ในที่สุดลักษณะดังกล่าวนี้ก็เป็นที่ลวงรู้รับทราบถึงเหล่าดาบสผู้หวั่นวิตกเกี่ยวกับเจตนาในการบำเพ็ญตบะของบุรุษลึกลับผู้นี้ซึ่งปฏิบัติได้ยิ่งกว่าบุคคลทั่วไปจะพึงปฏิบัติได้ เหล่าดาบสหรือมหาฤๅษีทั้งหลายจึงเข้าเฝ้าพระศิวะเพื่อหวังให้พระองค์เป็นที่พึ่งในยามที่ถูกข่มด้วยเดชเข็ญนี้ ครั้นพระศิวะปรากฏพระกายต่อหน้าแล้ว เหล่ามหาฤๅษีจึงได้กราบทูลเรื่องราวความทุกข์ร้อนใจของตนให้พระศิวะทรงทราบ ถ้อยคำต่างๆ ที่เหล่ามหาฤๅษีนำทูลต่อพระศิวะล้วนส่งเสริมภาพลักษณ์ของอรชุนให้เด่นชัด

ขึ้น (โคลกที่ 26-30) พระศิวะตรัสตอบว่าบุรุษผู้นี้ (อรชุน) และพระกฤษณะมีภารกิจในการปราบอสูร เพื่อปกป้องโลก อสูรมุททานพ⁷¹ ได้ฟังดังนั้นจึงเร่งรีบไปเพื่อสังหารอรชุนบนเขาอินทระก็ละโดยแปลง ภายเป็นหมูป่า พระองค์จะเป็นผู้สังหารอสูรตนนี้และจะเกิดกรณีพิพาทกับอรชุนอย่างรุนแรงขึ้น พระ ศิวะตรัสดังนั้นก็ชี้ชวนให้เหล่ามหาฤๅษีคอยชมพลาณภาพของอรชุน จากนั้นจึงเนรมิตพระกายเป็นกษัตริย์ แห่งพรานป่า (กิราตตะ) ซึ่งมีการพรรณนารูปกายพระศิวะอย่างรวบรัด พร้อมทั้งเนรมิตกองทัพพรานป่า เพื่อออกติดตามไล่ล่าอสูรในร่างหมูป่า การเคลื่อนไหวพลกองทัพของพระศิวะทำให้สัตว์น้อยใหญ่ หวาดกลัว พระศิวะเสด็จมายังที่พำนักของอรชุนไล่เลียบกับที่อสูรกำลังพุ่งตรงเข้าไปสู่อรชุนพอดี

ในสรรคที่ 13 เมื่ออรชุนได้ยินเสียงก้องหินพังทลายอันเกิดจากการถูกของบางสิ่งชนอย่าง จังจิงเหลือวไปมองและต้องประหลาดใจที่พบว่า เป็นหมูป่ารูปร่างใหญ่โตกำยำและดูมีจิตอาฆาตมาดร้ายตน อันที่จริงอรชุนเองก็อาจจะได้ยินเสียงก้องทัพของพระศิวะอยู่บ้างแล้วจึงกล่าวว่าหมูป่าตัวนี้ เนรมิตเสียงก้องทัพใหญ่ขึ้นในโคลกที่ 9 ความไม่แจ่มแจ้งแก่ใจของอรชุนเกี่ยวกับเจตนาของหมูป่าตัวนี้ สะท้อนออกมาเป็นความคิดคำนึงไปว่าอาจจะเป็นผู้หวังสร้างผลงานเพื่อให้ทูโรธโนปรัตปราน หรือไม่ ก็เป็นความแค้นส่วนตัวของอัสวเสนในอดีต หรือไม่ก็เป็นศัตรูของภีมะ (โคลกที่ 10-11) อย่างไรก็ตาม หลังจากหวนรำลึกถึงคำพูดของฤๅษีไทวปายณะที่ให้บำเพ็ญเพียรจนสำเร็จประโยชน์ และแลเห็นหมูป่า ตัวนี้จะเป็นอุปสรรคในการประกอบความเพียรดังกล่าวจึงตัดสินใจจะสังหารหมูป่าตัวนั้น อรชุนหิบบ ัญชญาณที่ตัวของตนมาขึ้นสาย พระศิวะเองก็ทรงงานธนูปืนากะเพื่อสังหาร อสูรคือหมูป่านั้นในเวลา เดียวกัน ถึงช่วงเวลาสำคัญอันเป็นภาพการสำแดงเดชานุภาพในการรบของทั้งสองฝ่ายก็จึงไม่รีรอที่จะ สร้างภาพพจน์ดังกล่าวให้ปรากฏ ไม่ว่าจะเป็นการเอี้ยวตัวหลบหนีภัยของภูเขา (โคลกที่ 16 และ 18) ความเปรียบอรชุนงานธนูเหมือนองค์พระศิวะกำลังทำลายเมืองอสูร (โคลกที่ 17) แสงสว่างวาบ และเสียงที่ตั้งไปในท้องฟ้าขณะที่ศรแล่นออกไป (โคลกที่ 20-22) กวีประหนึ่งจงใจสร้างภาพลักษณ์ ของพระศิวะที่แม้จะอยู่ในร่างพรานป่าให้ดูวิจิตรพิสดารแฝงไปด้วยอำนาจบางอย่างที่ไม่มีผู้ใดเทียบได้ ดังเช่น ลักษณะของธนูปืนากะส่วนพระองค์ของพระศิวะมีสายคือนาควาสูกิ ตลอดจนศรของพระองค์ก็ มิได้แล่นไปในอากาศเท่านั้นแต่ตกลงได้ดินและปักลงบนร่างหมูป่าซึ่งเร็วกว่าศรของอรชุน เป็นต้น ครั้น หมูป่าต้องศรทั้งสองจึงขาดใจตายไปพร้อมกับความเคียดแค้นนั่นเอง อรชุนมุ่งไปยังหมูป่าตัวนั้นเพื่อ เก็บศรแต่กลับไม่พบศรของตนได้แต่หิบบศรของพระศิวะขึ้นมาเพ่งพิศดูด้วยความงงงวย เป็นเวลา เดียวกันที่ทุตพรานป่ามายืนอยู่ต่อหน้าและสนทนาวานล้อมให้อรชุนคืนศรของพระองค์และผูกมิตร กับพระองค์ตามเทวบัญชาของพระศิวะ โดยเริ่มกล่าวชมสมณसारูปของอรชุนและชื่นชมความสง่างาม ที่ฉายปรากฏออกมา แล้วจึงวกกลับเข้ามาทวงศรของพระศิวะคืนจากอรชุน ซ้ำตำหนิกลายๆ ถึง พหุติกรรมที่ไม่เหมาะสมอันได้แก่ การถือเพศนักบวชแล้วยังคงถือครองทรัพย์ของผู้อื่น การฆ่าสัตว์ที่ ผู้อื่นฆ่าแล้ว เป็นต้น ทุตพรานป่ายังล้าเล็กบุญคุณที่กษัตริย์ของตน (พระศิวะ) สังหารหมูป่าตัวนี้เพื่อ ช่วยเหลือเขาไว้ จากนั้นจึงหว่านล้อมให้อรชุนเข้าผูกมิตรกับกษัตริย์ของตน (พระศิวะ) อนึ่ง หากพินิจ พิจารณาล้อยคำของทุตพรานป่าในระหว่างนี้แล้ว ผู้อ่านอย่างเราซึ่งทราบเรื่องราวของเรื่องดีทุกอย่าง ย่อมทราบได้ไม่ยากเลยว่าทุตนั้นกำลังชักชวนให้อรชุนเข้าสู่ปรมาตมันโดยถือเอาพระศิวะเป็นที่พึ่งอยู่ เนื่องๆ ดังในโคลกที่ 54 ที่ว่า “...ด้วยการผูกมิตรกับกษัตริย์ของเรา ท่านจะได้รับผล (ที่มุ่งหวัง)

⁷¹ ชื่อทานพตนหนึ่งปรากฏในมหากาพย์มหาภารตะ ดู Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, 825.

ทั้งหมดจากตบะ” และโคลกที่ 71 “...ครั้นท่านโอนอ่อนตามมติของพระองค์ ท่านจะได้รับความสมปรารถนาจากมิตรผู้นี้ทุกประการ” แต่ถ้อยคำกลางของทนต์พรานป่าในทำนองว่าผู้ทรงศักดิ์จะมาปรารถนาสิ่งของที่ด้อยค่ากว่าได้อย่างไร ผนวกกับความอหังการของอรชุนเองไม่อาจทำให้อรชุนเห็นข้อเท็จจริงนี้ได้

สรรคที่ 14 นี้หลังจากอรชุนถูกนักรบพรานป่าช่วยด้วยคำพูดต่างๆ นานาก็มิได้แสดงอาการพลุ่งพล่านแต่อย่างใด ในโคลกที่ 3-5 ก่อนที่อรชุนจะตอบกลับคำพูดของพรานป่า กวีกล่าวถึงคุณของถ้อยคำที่มีความกระฉ่างชัดและมีความลึกซึ้ง ตลอดจนสรรเสริญบุคคลผู้มีทักษะในการพูด

อรชุนกล่าวตอบพรานป่าด้วยถ้อยคำคมคายพอๆ กับที่พรานป่ากล่าวกับอรชุนในสรรคที่ 13 ทำนองว่า การเที่ยวออกตามหาศรของตนในป่าเป็นสิทธิ์โดยชอบธรรม ศรของตนมีคุณมากมาย เหตุใดตนจึงจะอยากได้ศรของคนป่า ผู้ใดสังหารสัตว์ตัวใดก็ตามกรรมสิทธิ์ย่อมตกเป็นของผู้นั้น สัตว์นี้ก็มุ่งเข้าขัดขวางการบำเพ็ญตบะของตน ตนจึงต้องลุกขึ้นมาสังหาร และอันที่จริงสัตว์นี้ก็มิได้ตายเพราะตนแต่ถูกศรของกษัตริย์พรานป่าสังหารก่อนด้วยซ้ำ และถ้อยคำอีกจำนวนมากที่กล่าวถึงโทษในความวิปลาสทางความคิดของกษัตริย์แห่งพรานป่า อรชุนกล่าวท้าทายผู้ที่หวังจะรุกรานตนในโคลกที่ 25

กองทัพขนาดใหญ่ของพระศิวะเคลื่อนเข้าหาอรชุนและกระจายกำลังไปทั่วผืนป่า คณะประมละ⁷² จะเร่งรีบเข้าชิงชัยเพื่อแสดงฝีมือให้ประจักษ์ต่อหน้าพระศิวะ แต่เมื่อมาพบเห็นมุนีคืออรชุนปรากฏอยู่ตรงหน้าก็ต้องผงะ จิตครั่นคร้ามและหันมาร่วมมือกันรบ คณะประมละในร่างพรานป่าได้เปิดฉากยิงศรทำใหญ่เข้าใส่อรชุน กวีใช้ภาพพจน์ต่างๆ ในการแสดงอำนาจของศรเหล่านั้น เช่น ความเร็วของท่าศรที่ทะยานขึ้นเหมือนฝูงนกแตกตื่นจากป่า เสียงปีกหางของท่าศรที่ตั้งสนั่นจนทิศทั้งหลายหวาดกลัวหวีดร้อง ปริมาณของศรที่มีจำนวนมากจนบดบังผืนฟ้าและทำให้เกิดลม อรชุนบังเกิดโทสะและลุกขึ้นต่อกรกับศัตรู ทักษะการรบ ความรวดเร็ว และศรนานาชนิดของอรชุนทำให้กองทัพของพระศิวะแตกกระเจิงและขวัญเสีย

สรรคที่ 15 พรรณนาภาพฝูงสัตว์ทั้งหลายและกองทัพพระศิวะวิ่งหนีศรของอรชุนกันจ้าละหวั่น อรชุนเห็นความทุกข์ทรมานที่บังเกิดแก่เหล่าคณะประมละก็สังเวชใจจึงยุติการรบชนิดที่ดุเดือดลง และเดินติดตามศัตรูไปอย่างเข้มงวด ขณะเดียวกันนั้น สกันทกุมารได้ทวาดและพยายามปลุกใจให้ทหารของตนกลับไปรบอย่างสมศักดิ์ศรี ภาพที่น่ากลัวอันเกิดจากความรุนแรงของสงครามการสู้รบกับอรชุนถูกพรรณนาผ่านถ้อยคำของสกันทกุมารในระหว่างการขับไล่พลพรรคให้กลับไปรบ (โคลกที่ 24-28) สร้างภาวะความน่ากลัว (ภยะ) ซึ่งก่อให้เกิด ภยานกรส (รสเกรงกลัว) อันเป็นรสเสริมของเรื่องได้เป็นอย่างดี⁷³ การพรรณนาดังกล่าวยังส่งเสริมภาพลักษณ์วีรบุรุษให้แก่อรชุนได้อย่างสมจริงยิ่งขึ้นด้วย กองทัพที่แตกกระเจิงนั้นได้หนีมาจนเข้าสู่ร่มเงาแห่งพระศิวะ พระศิวะยิงศรเข้าต่อกรกับอรชุน ภาพอันน่าอัศจรรย์ใจในการรบของทั้งสองฝ่ายถูกบอกเล่าผ่านอาการตะลึงงันของเหล่าคณะประมละ ทั้งสองยิงศรเข้าใส่กันสักกระยะจนพระศิวะเองที่เป็นฝ่ายบังเกิดความเวทนาอรชุนจึงแผลงเฉพาะศรที่มีได้มีอำนาจการทำลายล้างรุนแรงเข้าใส่อรชุน อรชุนยืนหยัดต่อสู้ด้วยความเพียรและด้วย

⁷² เหล่าอมมนุษย์ผู้ติดตามรับใช้หรือเป็นบริวารของพระศิวะ ดู Apte, *The Practical Sanskrit-English Dictionary*, 1100.

⁷³ การวิเคราะห์เรื่องรสนี้จะกล่าวอย่างละเอียดในบทที่ 3

ไฟโทะสะที่เข้าครอบงำ เหล่ามหาฤๅษีที่ติดตามพระศิวะมายังสมรภูมิตนเอง ครั้นได้เห็นความกล้าหาญ และเดชะนภาพของอรชุนที่พระศิวะกำลังเผยให้เห็นนั้นก็เกิดอาการขนลุกชูชัน

สรรคที่ 16 ภายหลังจากอรชุนได้เห็นกำลังการรบของพระศิวะในร่างพรานป่าแล้ว ได้คิดพิจารณาอยู่ในห้วงคำนึงถึงบุคคลผู้นี้อย่างยิ่งยวดถึง 24 โศลก ซึ่งเป็นวิธีการที่กวีเลือกใช้สำหรับสร้างภาพลักษณ์อันวิจิตรพิสดารคือความน่าพิศวง (วิสมยะ) ของพระศิวะซึ่งก่อให้เกิดอัทธุนทรส (รสอัศจรรย์ใจ) อันเป็นรสเสริมของเรื่องได้เป็นอย่างดีเช่นกัน จากนั้นอรชุนเลือกใช้อาวุธปรัสวาปนะที่ก่อให้เกิดความหลับไหลซึ่งพระศิวะก็ทรงใช้แสงจากพระเศียรของพระองค์เข้าขจัดความหลับไหลให้หมดสิ้นไป อรชุนยังคงเพียรต่อสู้โดยการขว้างบ่วงภูงคบาทเข้าใส่ซึ่งก็ถูกพระศิวะทำลายสิ้นด้วยมนต์เรียกครุฑ ยังไม่ทันที่อาวุธเพลิงของอรชุนจะสำแดงฤทธิ์เดชได้เต็มที่ พระศิวะก็ยิงศรของพระวรุณซึ่งก่อให้เกิดฝนเข้าต้อนอีก ภาพการเข้าต่อกรกันระหว่างอาวุธของทั้งสองฝ่ายนั้นได้ถูกกวีถ่ายทอดไว้อย่างน่าตื่นตาตื่นใจอย่างยิ่ง กวีสามารถเลือกใช้ถ้อยคำที่สร้างจินตภาพได้เป็นอย่างดี ในท้ายที่สุดเมื่อหมดหนทางที่จะใช้อาวุธใดๆ แล้ว อรชุนจึงตัดสินใจพึ่งกำลังแขนของตนในการสู้รบ

กวีเริ่มต้นสรรคที่ 17 ด้วยการพรรณนาสภาพของอรชุนในขณะนั้นรวม 6 โศลกเพื่อเป็นการเกริ่นก่อนที่จะแจ้งให้ผู้อ่านทราบว่า เขาผู้นี้กำลังจะรวบรวมสรรพกำลังเพื่อสู้รบอีกครั้งด้วยเดชแห่งสมาธิอันแน่วแน่ กวียังไม่หยุดพรรณนาสภาพของอรชุนในขณะที่สู้รบด้วยความโกรธ ทั้งนี้อาจจะเพราะว่าการจะทำให้ภาพของวีรบุรุษคนหนึ่งดูย่าแย่งก็ควรจะเป็นความย่าแย่งที่เกิดจากความกร้าวในตัวของเขาเอง ภาพของวีรบุรุษจะอ่อนแอหรือหมดเรี่ยวหมดแรงต่อหน้าศัตรูไม่ได้ อารมณ์โกรธของตัวละครยังพองพูนให้วีรรสเด่นชัดขึ้นได้นั่นเอง

อรชุนกระหน่ำยิงศรของตนเข้าแฉดเผือกกองทัพของพระศิวะ แต่ศรทั้งหมดนั้นก็หาได้ทำอะไรงอกทัพของพระศิวะได้เลย ความเพียรพยายามและความมุ่งมั่นในการรบของอรชุนทำให้พระศิวะทรงพอพระทัยเป็นอย่างมาก ภาวิมักจะใช้โอกาสนี้ในการแสดงคุณของสิ่งใดสิ่งหนึ่งด้วยการบรรยายในลักษณะเดียวกับการใช้อลังการชนิดที่เรียกว่า “*อรรถานตรันยาสะ*⁷⁴” ในที่นี้เป็นการกล่าวถึงคุณของความอุทสาหะถึง 3 โศลก (โศลกที่ 15-17) อรชุนยังคงใช้ศรนานาชนิดของเขายิงเข้าใส่กองทัพของพระศิวะ บรรดาไพร่พลของพระศิวะต่างหวาดกลัววิ่งหนีกันจ้าละหวั่น แต่ทุกครั้งที่ศรจะเข้าโจมตีก็ถูกพระศิวะทำลายลงเสมอ เขายังศรออกไปจนกระทั่งแล่งทั้งสองของตนว่างเปล่า พระศิวะจึงยิงศรเข้าปกร่างของอรชุน ทั้งบันดาลให้ลมจุกกระซอกเสื่อเกราะหลุดลอยไป กระนั้นเขายังคงยืนหยัดต่อสู้กับพระศิวะโดยอาศัยความโกรธแทนเสื่อเกราะ ครั้นเขาใช้คันทนูเข้าต่อสู้ก็ถูกพระศิวะทำลายลง ครั้นใช้ดาบเข้าต่อสู้ก็ถูกทำลายลงอีก เขายังคงใช้มือขว้างก้อนหิน กิ่งไม้และท่อนไม้เข้าใส่ ซึ่งก็ถูกทำลายลงสิ้นดังเดิม อรชุนกระโจนเข้าทูปพระอุระของพระศิวะด้วยกำปั้นทั้งสองข้าง

⁷⁴ อรรถานตรันยาสะ คือการหาหลักฐานมายืนยันสิ่งที่กล่าวถึง อาจเป็นการยกหลักทั่วไปมาสนับสนุนกรณีเฉพาะ หรือยกกรณีเฉพาะมาสนับสนุนหลักทั่วไปก็ได้ หลักทั่วไปที่นิยมยกมาอ้างมักเป็นคำพังเพยหรือสุภาษิต เช่น

คนโง่เท่านั้นที่ปรารถนาสิ่งที่ไม่เป็นไร

ใครบ้างนอกจากเด็กน้อยจะหลงคว่ำดวงจันทร์ในสระน้ำ

วรรคแรกเป็นหลักทั่วไป วรรคหลังเป็นกรณีเฉพาะที่ยกมายืนยันคำกล่าวในวรรคแรก ดู กุสุมา รัชมนณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 33.

ในสรรคที่ 18 พระศิวะทรงโยนธนูทิ้งไปและได้ใช้พระหัตถ์ทุกกลับไปยังอรชุน อรชุนเกิดแผลฉีกขาดมากมายจากการถูกฟาดซ้ำยังถูกลองด้วยศอกเข้าที่คอจนต้องโงนเงน เมื่ออรชุนลุกขึ้นได้จึงปรี่เข้าหาพระศิวะพร้อมทั้งตัวตพระพาหาของพระศิวะให้กางออกแล้วเข้าต่อสู้ด้วยการกอดรัด ทั้งสองกลิ้งไปมาบนผืนแผ่นดินอย่างรวดเร็ว เมื่อเลื้อนหลุดออกจากกันแล้ว ขณะพระศิวะกระโจนเข้าโจมตีด้วยพระบาท อรชุนกลับใช้มือรับพระบาทนั้นของพระศิวะ พระศิวะพอพระทัยอย่างยิ่งจึงรั้งอรชุนเข้ามากอดแนบพระอุระ พระศิวะปรากฏกายในร่างเดิมของพระองค์ให้อรชุนเห็น ทั้งบันดาลให้อรชุนกลับคืนสภาพเดิม (ไร้บาดแผล สวมเกราะ มีอาวุธครบถ้วน) สร้างความอัศจรรย์ใจให้แก่อรชุนเป็นอย่างมาก กวีไม่รีรอที่จะพรรณนาระยาศาศะยั้งนี้ด้วยละอองฝนโปรยปราย มวลบุปผาร่วงหล่นจากปากฟ้า เสียงหน้าทับกลองประโคมดังไปทั่ว ตามมาด้วยขบวนเสด็จของท้าวจตุโลกบาลและพระอินทร์ อรชุนประจักษ์ถึงผลแห่งการบำเพ็ญเพียรแล้วได้เปล่งวาจาสรรเสริญคุณของพระศิวะอย่างวิจิตรพิสดาร (โคลกที่ 22-41) ร้องขอภัยให้แก่ความโง่เขลาของตน (โคลกที่ 42) และแจ้งเจตจำนงในการมาบำเพ็ญเพียรในครั้งนี้ (โคลกที่ 43) พระศิวะทรงเผยธนูรเวทให้แก่อรชุน ทั้งยังประทานเดชในรูปองค์อวตารทรงตรีศูลประทับในกายของอรชุนด้วย ท้าวโลกบาลและพระอินทร์ก็ได้ประทานอาวุธให้แก่เขาเช่นกัน ขณะที่อรชุนหมอบกราบ พระศิวะทรงเปล่งสาธุการ เขาได้มาปรากฏยังอาศรมของตนและเข้าน้อมไหว้ยุธิษฐิระ

ในตอนจบสิ่งแรกที่ตัวละครเอกได้รับเป็นอย่างแรกคือ “ทรัพย์” *อรุ* หรืออำนาจในความหมายของการได้สิริราชสมบัติของตระกูลกลับคืนมา แต่สิ่งที่ปรากฏชัดเจนคือ “คุณความดี” *ธรรม* เนื่องจากสิ่งใดก็ตามที่อรชุนกระทำลงไปมิได้เป็นการมองหาสิริราชสมบัติส่วนตัวแต่เป็นการทำหน้าที่ แม้ “ความยินดีรักใคร่” *กาม* จะไม่ปรากฏชัดเจนนักแต่ก็ยังนับว่ามีอยู่ในเรื่อง กล่าวคือเหตุการณ์ที่อรชุนจะชนะความใส่ใจเป็นพิเศษของเทราปีที่ด้วยการกระทำของเขา นอกจากนั้นยังได้รับการกล่าวขานถึงการเอาชนะความรักของนางอัปสรทั้งหลายแม้จะถือว่าเป็นตอนที่อรชุนวางเฉยต่อสิ่งเหล่านี้ก็ตาม “ความหลุดพ้น” *โมกษ* ปรากฏเฉพาะตอนที่พระอินทร์หยิบยื่นอุปสรรคให้⁷⁵ ซึ่งกรณีโมกษนี้ผู้วิจัยประเมินว่าแม้จะปรากฏในเหตุการณ์ดังที่กล่าวแล้วก็ตาม แต่เป็นการแสวงกระทำของตัวละครเพื่อหวังผลในเรื่องอรรถะมากกว่า จึงไม่อาจกล่าวได้ว่าปรากฏปุรุชาละข้อที่ว่าด้วยโมกษะในวรรณคดีสันสกฤตเรื่องนี้

Kale ได้รวบรวมสิ่งที่การวิเปลี่ยนแปลงให้แตกต่างออกไปจากที่ปรากฏในวรรณคดีต้นแบบอันเป็นการเปลี่ยนแปลงเฉพาะในส่วนของการรายละเอียดซึ่งหาได้ส่งผลกระทบต่อแนวคิดหลักของเรื่อง ผู้วิจัยได้สรุปลงในตารางดังต่อไปนี้

⁷⁵ Warder, *Indian Kāvya Literature*, Vol.3, 208-09.

มหากาพย์มหาภารตะ	กิริตารชุนีเย
-ฤชียาสเผยความรู้เกี่ยวกับมันตระให้แก่ฤชิสฐิระก่อนจากนั้นฤชิสฐิระจึงสอนมันตระให้แก่อรชุนอีกทอดหนึ่ง	-ฤชียาสเผยความรู้เกี่ยวกับมันตระให้แก่อรชุนโดยตรง
-อรชุนเหาะไปยังภูเขาคินทรก็ลระวดเร็วดังความคิดด้วยอำนาจของมันตระ	-อรชุนได้รับการนำทางไปยังภูเขาคินทรโดยยักษ์ตามคำสั่งของฤชิ
-อรชุนมาถึงคินทรก็ลระเขาได้พบกับพระอินทร์ที่จำแลงกายเป็นดาบส หลังจากที่มีความพยายามในการเหนี่ยวรั้งวีรบุรุษไม่เป็นผลจึงกลับคืนร่างเดิมและชี้แนะให้เขาสวดอ้อนวอนพระศิวะ	-พระอินทร์ได้รับแจ้งข่าวการมาบำเพ็ญตบะของอรชุนจึงให้นางอัปสรไปทำลายตบะแต่ไม่สำเร็จ พระองค์จึงแปลงกายเป็นฤชิเฒ่าเข้าหาว่านล้อมให้บุตรเลิกล้มความตั้งใจ แต่ไม่เป็นผลจึงกลับคืนร่างเดิมและชี้แนะให้เขาสวดอ้อนวอนพระศิวะ
-พระศิวะเสด็จมาพบกับอรชุนในร่างกิริตารชุนีเยพร้อมด้วยพระแม่อุมาและผีทำชาตานุบริวารรับใช้ของพระองค์ที่ล้นจำแลงกายเป็นกิริตารชุนีเย	-พระศิวะต่อสู้กับอรชุนโดยใช้กองทัพกิริตารชุนีเย อรชุนเข้าต่อสู้จนสาวกของพระศิวะแตกพ่ายไปจึงได้ต่อสู้กับพระศิวะตัวต่อตัว
-การบรรยายการต่อสู้ที่ค่อนข้างไม่สมจริงสมจัง	-การพรรณนาภาพการต่อสู้เป็นไปอย่างมีชีวิตชีวา
-อรชุนถูกทิ่มด้วยลำแสงอันทรงพลังในการกอดรัดของพระศิวะจนหมดสติ และเมื่อฟื้นขึ้นมาที่รำลึกถึงพระผู้เป็นเจ้าของได้ด้วยมาลัยดอกไม้มันตระของกิริตารชุนีเยซึ่งเหมือนกันกับที่ตนเคยคล้องเพื่อบูชารูปปั้นพระศิวะ	-ภายหลังการกอดรัดที่พิถีพิถันระหว่างพระศิวะกับอรชุน ฝ่ายแรกกระโดดขึ้นไปในอากาศพร้อมที่จะกระโดดกลับแต่ด้วยมนต์สำนึกในส่วนลึกทำให้อรชุนใช้มือรับเท้าของพระศิวะแทนที่จะใช้เท้าทำให้พระศิวะทรงพอพระทัย

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบความแตกต่างทางด้านเนื้อหาระหว่างมหากาพย์มหาภารตะกับกิริตารชุนีเย⁷⁶

ภามหะได้กำหนดเกณฑ์ในการวิเคราะห์มหากาพย์ไว้ว่าจะต้องประกอบด้วย การเชื่อมโยงกัน 5 ประการของการวางโครงเรื่อง อาจกล่าวได้ว่า “การเปิดเรื่อง (opening)” อยู่ในตอนที่ฤชียาส-ไทวปายนะให้คำแนะนำ (ในสรรคที่ 3) อันเป็นวิถีทางนำไปสู่การได้มาซึ่งสิริราชสมบัติ “การเปิดเรื่องซ้ำ (re-opening)” อาจกล่าวได้ว่าเป็นตอนที่อรชุนเริ่มต้นการบำเพ็ญตบะ (สรรคที่ 6) “การเตรียมเข้าสู่จุดขัดแย้ง (embryo)” อาจปรากฏในสรรคที่ 11 เมื่อเขาเผชิญหน้ากับพระอินทร์ “อุปสรรค (obstacle)” น่าจะเป็นตอนที่ต่อสู้กับพระศิวะซึ่งอรชุนพบว่าศรของตนนั้นใช้การไม่ได้ (สรรคที่ 16) “บทสรุป (conclusion)” นั้นเป็นตอนจบเรื่องในสรรคที่ 18 พระศิวะเผยร่างจริงของพระองค์และยอมประทานสิ่งที่อรชุนปรารถนา นักวิจารณ์ในยุคหลัง (ราวคริสต์ศตวรรษที่ 17) คือ จิตรภานุได้วิเคราะห์เหตุการณ์ตามหลักการวางโครงเรื่องดังที่กล่าวแล้วไว้เหมือนกัน⁷⁷

Warder ยังมองว่าการที่การวิปุลมิหลังของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนหน้านั้นเป็นการนำเสนอบัญญัติด้านศีลธรรมของพี่น้องปาณฑพและตัดสินใจว่าจะแก้ปัญหาอย่างไร อีกทั้งในเรื่องการ

⁷⁶ Kale, *The Kirātārjunīyam of Bhāravi: Cantos I-iii, XV-XVIII*.

⁷⁷ Warder, *Indian Kāvya Literature, Vol.3, 209*.

พิชิตสิริราชสมบัติของอรชุนนี้ ความจริงเป็นการที่ภารวิรวรรวมเอาแก่นของเรื่องทั้งหมดในมหากาพย์ที่ยิ่งใหญ่มารวมกันไว้ ในทางปฏิบัติการสู้รบกับเคารพก็ถือว่าได้รับชัยชนะเป็นที่เรียบร้อยแล้ว เรื่องจึงสมบูรณ์โดยมิต้องให้รายละเอียดเพิ่มเติมอีก⁷⁸

จากการอภิปรายเกี่ยวกับตัวละครและเนื้อหาของวรรณคดีเรื่องกิริตารชุนีเยข้างต้นทำให้เกิดประเด็นอันเกี่ยวเนื่องกับปรัชญาความคิดในวรรณคดีเรื่องนี้ที่น่าสนใจนำมากล่าวถึงต่อไป

1.5 พื้นฐานทางปรัชญาความคิดในวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิริตารชุนีเย

ผู้วิจัยศึกษาข้อเขียนของ Kaisher Bahadur K.C. แล้วพบว่า Kaisher นอกจากจะให้ความสำคัญกับข้อมูลที่ปรากฏในจารึกที่ได้อภิปรายในหัวข้อบริบททางประวัติศาสตร์ โบราณคดีและสังคมของภารวิข้างต้นแล้ว ยังให้ความสำคัญกับตัวละครที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องนี้อีกด้วย ตัวละครทั้งหลายโดยเฉพะากลุ่มที่กวีสร้างสรรค์แนวทางขึ้นใหม่ถูกตีความว่าเป็นชนเผ่าพื้นเมืองในภูมิภาคแถบเชิงเขาหิมาลัยที่มีวิถีชีวิตเรียบง่าย ใกล้ชิดกับธรรมชาติ โดยชนเผ่าต่างๆ จะมีความจงรักภักดีต่อรัฐท้องถิ่นของตนและผู้รวมกันไว้ในลักษณะสหพันธรัฐของ “คณ-ราชูย” ในระบอบแบบแผนของสังคมสมัย⁷⁹ ภายใต้ลัญจกรทางปลาแห่งกษัตริย์กิริต⁸⁰

นักวิชาการท่านนี้ตีความวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิริตารชุนีเยว่าเป็นการต่อสู้กันทางความคิด 2 ฝ่ายซึ่งกวีถ่ายทอดออกมาเป็นแบบจำลองของสังคมในยุคนั้น ฝ่ายหนึ่งเป็นฝ่ายของตัวละครที่เดินทางมาจากวัฒนธรรมกระแสหลักของชาวอารยันคือกลุ่มที่ผูกติดบุคลิกภาพมาจากวรรณคดีต้นแบบมีฤชิวาส-ทิวาปายนะเป็นศูนย์กลางความคิดถ่ายทอดแนวความคิดตามจารีตของวรรณกรรมและหลักปรัชญาตามอย่างพราหมณ์สายพระเวท ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งเป็นฝ่ายของตัวละครที่กวีสร้างสรรค์แนวทางขึ้นใหม่เป็นตัวแทนของชาวชนบทที่อยู่นอกขอบทางวัฒนธรรมของกลุ่มแรกทั้งยังเป็นตัวแทนของแนวความคิดของผู้นับถือปศุบัติหรือไศวนิกายซึ่งมีท่าทีค่อนข้างไปในทางต่อต้านแนวความคิดของฝ่ายพราหมณ์ อาศัยข้อมูลของ Kaisher ที่กล่าวว่า

กลางคริสต์ศตวรรษที่ 4 ขณะที่กษัตริย์วฤศ-เทวะในราชวงศ์ลิจฉวิกาลังรุ่งเรืองได้ค้นพบบทสังเคราะห์ความขัดแย้งกันของกลุ่มพราหมณ์พระเวทกับกลุ่มชาวพุทธในระบอบประเพณีนิยมก่อนที่จะมีกลุ่มไศวนิกาย อันน่าจะนำไปสู่ผลการเปลี่ยนแปลงทางจิตใจของมนุษย์ ดังนั้นภารวิจึงได้เชื่อมโยงเอาแก่นของวัฒนธรรมและหลักความเชื่อทั้งหมดมาผสมกลมกลืนกันโดยการขับลำนำถึงผลสำเร็จของชายขอบที่สำคัญอย่างกิริต ยกษ และกนิษฐผู้ประกาศหนทางแห่งชัยชนะของศก ลิจฉวิ อากิร และหุณ⁸¹

ทำให้เห็นว่ก่อนที่ชนเผ่าทั้งหลายในดินแดนแถบนี้จะรับแนวทางการปฏิบัติมาจากนิกายไศวะ พวกเขาได้ถือคติทั้งจากศาสนาพราหมณ์และพุทธมาก่อน นอกจากนั้น Kaisher ยังให้ความเห็นไว้ว่า

⁷⁸ *ibid.*, 209-210.

⁷⁹ สัมยัก มาจากศัพท์ว่า สมยจ หมายถึง ถูกต้องตามครรลองคลองธรรม ดิงาม ขอบธรรม ดู Apte, *The Practical Sanskrit-English Dictionary*, 1652.

⁸⁰ Bahadur K.C., *The Kirātārjunīye by Bhāravi Canto 1 to 6*, IV.

⁸¹ *ibid.*, II.

ช่วงเวลาดังกล่าวมีลักษณะโดยรวมแห่ง “ยุคมืด” ซึ่ง*ภราววิ...*สมควรนำ*ปาณทว*ไปสู่ป่าของ “*วเนจร*” (*กิราต*) เพื่อเรียนรู้กฎแท้ เราไม่อาจเข้าใจประวัติศาสตร์ช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 6 ได้โดยไม่ทำความเข้าใจเรื่องการปิดกั้นทางความคิดซึ่ง*กิราตารุชุนี*ยกมาเป็นตัวอย่างในสรรคต้นๆ เป็นเรื่องประหลาดที่สุดอย่างหนึ่งในประวัติศาสตร์เนปาลที่ประวัติศาสตร์ยังคงเป็นเรื่องราวของคนชายขอบผู้มีบทบาทสำคัญอย่าง*กิราต ชส* และ*กิณนร...*กวีทำให้เรามองเห็นรอยแยกใหญ่หลวงทางศาสนาในหมู่ชาวหิมาลัยผู้นับถือพุทธและนับถือพราหมณ์ซึ่งไม่มีใครมองเห็นล่วงหน้าได้ถึงวิถีทางและผลลัพธ์ของการเสาะแสวงหา “*สทธรรม*” (กฎแท้) ตระกูลขุนนางแห่ง*ศากย*และ*โกลี* วิศวบุรุษและวีรสตรีของเหล่าพราหมณ์พระเวทที่ทอดอ้างการสืบเชื้อสายมาจากสุรยวงศ์และจันทรวงศ์ต่างก็ถูกสั่นคลอนอย่างหนักด้วยการปฏิวัติของเหล่าโยคีนิกาย*ไศว*และ*อุปาลี...*และไม่สามารถฝึกฝนพลังอันเป็นข้อวัตรปฏิบัติทางศาสนาเหมือนอย่างที่เคยเชื่อว่าเป็นไปได้ในอดีตได้อีก ที่ประชุมชาวพุทธผู้มีคุณวิเศษและฝ่ายพราหมณ์ต่างสับสนกับการแสดงความรู้ทางจิตวิทยาและการตั้งกระทู้ถามของสำนักเหมวตซึ่งมีความเห็นแตกต่าง ฝ่ายเถรวาทและพราหมณ์ต่างก็ตกอยู่ในช่วงวิกฤติทางมโนธรรมแล้วพวกเขาจะพึงปฏิบัติตามที่สอนได้อย่างไร...ในสรรคแรกๆ ของ*กิราตารุชุนี* *ยภษคหุยกพาอรชุน*ผ่านประเทศของกษัตริย์แห่งกษัตริย์เพื่อแสดงให้เห็นความเป็นไปของสังคม*สมย* สถานที่ที่เปี่ยมไปด้วยความสุขของสามัญชนอันเป็นการท้าทายทฤษฎีของ*อรชุน*ในความเป็นเผ่าพันธุ์ที่ยิ่งใหญ่และความเป็นสมมุติเทพของชาวอารยันบนพื้นฐานการเปิดเผยของพระเวท สำนักพราหมณ์แห่ง*ราชกุล*และ*เทวกุล*ซึ่งสอนพระเวท ตลอดจนสำนักพุทธซึ่งสอนวัตรปฏิบัติที่มากมายแต่ติดกับดักไม่สามารถแทงทะลุไปสู่ธรรมชาติของความจริง...เมื่อกษัตริย์*กิราต*และกษัตริย์*ศกร*รับเอาแนวความคิดของเหล่าโยคี*ปาคุปต*มาก็เพื่อที่จะต่อสู้กับการกดขี่ของแนวความคิดพราหมณ์และพุทธ⁸²

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่าแนวความคิดทางปรัชญาแบบเก่าที่เคยถือปฏิบัติมาได้ถูกท้าทายและถูกลบล้างไปในที่สุดในเวลาต่อมา

เมื่อสังคมกำลังตกอยู่ในความหลงผิดทางปรัชญาความคิด ภราววิจำต้องให้วาท*กิราต* *ยภษ* และ*กิณนร*ในการสอนกษัตริย์*ยชิสฐิระ* “*สทธรรม*” (กฎแท้) หรือกระทั่งกระบวนการทางปัญญาต้องเป็นอันหยุดชะงักลงเมื่อเรายอมรับคำสรรเสริญของ*อนุปรม*⁸³ ที่มีต่อ*ไทวปายน* (ผู้แต่งมหากาพย์มหากาณะ) ซึ่งนำเสนอถ้อยคำสุดท้ายในการอธิบายทฤษฎี “*อาตม*” (วิญญาณ) กวีได้ยกให้ตนทำหน้าที่ศาสตราโดยอธิบายว่าเขาเป็นบุตรแห่งนาง*สद्यวตี*กับ*ฤษิปราศร* และมีความเชี่ยวชาญในหลักการและหลักปฏิบัติของ “*อาคม*” ภราววิเชื่อว่ากระบวนการนั้นเป็นธรรมเนียมของชีวิตที่สามารถนำผู้คนให้ถอนตนจากการถูกรอบงำทางความคิดอย่างผิดๆ⁸⁴

⁸² *ibid.*, II-IV.

⁸³ อนุปรมะเป็นบุตรของปรมาภิมานินหรือมีพระนามเต็มว่าพระเจ้าปรมาคุปตะโกมิน บุตรของพระองค์มีพระนามว่าภามคุปตะซึ่งปกครองเนปาลในราวคริสต์ศักราช 558 อนุปรมะได้สร้างเสาหินจารึกถ้อยคำสรรเสริญคุณถวายแด่พระราชบิดาไว้ในวัดของไทวปายนะ ดู Diwakar Acharya, "Anuparama's Dvaipāyanastotra Inscription from the Early 6th Century: Text, Translation and Comments", *Journal of Indological Studies* 19 (2007): 32.

⁸⁴ *ibid.*, I.

การตีความทางปรัชญาความคิดที่ผู้วิจัยอ้างอิงข้อเขียนของ Kaisher ดังที่กล่าวข้างต้น นั้นยังต้องรอการศึกษาวิเคราะห์เพิ่มเติมอีกจึงจะสามารถให้ข้อสรุปได้มากกว่านี้ ผู้วิจัยเห็นว่า การตีความวรรณคดีในฐานะที่เป็นตัวแทนการถ่ายทอดบรรยากาศการปะทะกันทางความคิดของสังคม เป็นทัศนคติที่น่าสนใจมากที่สุด การศึกษาผลงานศิลปะโดยการสอบถามเชื่อมโยงอย่างรอบด้านกับ ศาสตร์สาขาต่างๆ นอกจากการกล่าวถึงลำพังเพียงมุมมองด้านศิลปะถ่ายเดียวย่อมทำให้ได้รับข้อมูล รอบด้านและเป็นการต่อยอดทางปัญญา สิ่งสำคัญที่สุดคือทำให้เปิดกว้างทางความคิด ไม่ผูกติดอยู่กับ การตีความในกระแสใดกระแสหนึ่ง

1.6 วรรณศิลป์ในวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิริตารชุนีเย

วรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิริตารชุนีเยของภารวิอาจนับว่าเป็นมหากาพย์ที่สมบูรณ์ที่สุดเท่าที่ปรากฏแก่เราก็เป็นได้⁸⁵ ผู้วิจัยศึกษาบทวิเคราะห์วิจารณ์ของนักวรรณคดีสันสกฤตคนสำคัญ อย่างเช่น A.K Warder และ M.R. Kale แล้วเห็นว่าทั้งสองท่านนี้ให้ทัศนะด้านวรรณศิลป์ที่ปรากฏ ในเรื่องกิริตารชุนีเยไว้ค่อนข้างครบถ้วน ทัศนะดังกล่าวมากพอสำหรับทำให้เห็นตัวตนของวรรณคดี เรื่องกิริตารชุนีเยที่ปรากฏอยู่ในบรรณสาครแห่งภารตประเทศได้ดีทีเดียว ผู้วิจัยจึงขอกกล่าวถึง วรรณศิลป์ในกิริตารชุนีเยโดยอิงทัศนะของนักวิชาการทั้งสองท่านนี้เป็นหลัก

เบื้องต้นแห่งการอภิปรายนี้ Warder นำเราย้อนกลับไปทาบเทียบผลงานเรื่องพุทธจริต ของอัครโฆษซึ่งอยู่ในช่วงเวลาระหว่างยุคต้นอย่างมหากาพย์รามายณะกับยุคกลางอย่างเช่นผลงาน ของภารวิว่า “...บทร้อยกรองต่างๆ ที่ปรากฏในเรื่องจะถูกแต่งขึ้นด้วยภาพเหมือนและภาพสะท้อน แต่ถึงกระนั้นก็ยังแสดงภาพพจน์และมุ่งเน้นความหมายน้อยกว่าบทร้อยกรองประจักษ์อัญมณีของภารวิ มากนัก”⁸⁶ และท่านยังให้ความเห็นไว้อีกว่า

...แม้มหากาพย์ของภารวิและอัครโฆษจะจัดว่าดีเด่นเสมอกัน แต่พุทธจริตน่าจะมีพลังซึ่ง ทางด้านเนื้อหามากกว่า ในขณะที่ภารวิแสดงออกในรูปแบบแห่งพัฒนาการในระยะถัดมาคือ ให้ความใส่ใจตลอดจนขัดเกลารายละเอียดทุกอย่าง การแสดงออกอันทรงพลังคืออัจฉริยภาพ ตั้งเดิมของภารวิซึ่งเป็นที่ทำได้ยากนักในหมู่กวีมหากาพย์...ภาษาของภารวิเล่าก็เป็นภาษาที่ ยากยิ่งยวดทำนองเดียวกับอัครโฆษ ภารวิจะเปลือยน้อยอยู่กับประเด็นปลีกย่อยในไวยากรณ์ สันสกฤตระหว่างที่เขาค้นหาการใช้ภาษาเพื่อให้ได้ความรวบรัดที่สุด รอยประทับในใจเป็น ผลกระทบที่เกิดขึ้นโดยตรงจากคำแต่ละคำที่บรรจุความหมายที่มีความเข้มข้นอยู่ในตัวเอง และในเวลาเดียวกันเขาสามารถเลือกและจัดสรรผลงานของเขาให้มีชีวิตชีวาด้วยเสียงอันเกิด จากการเล่นสัมผัสอักษรที่แม้จะถูกจำกัดด้วยฉันทลักษณ์ก็ตาม แม้การเลือกใช้ฉันทลักษณ์ที่ งดงามก็ยังสอดรับกับการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาของบทพรรณนา⁸⁷

ภาพลักษณ์ของมหากาพย์สองเรื่องนี้จึงดูเป็นผลงานศิลปะที่เต็มไปด้วยความหนักหน่วง ทางความคิด กวีทั้งสองเป็นตัวแทนของกวีแนวความคิดนิยม พุทธจริตของอัครโฆษเป็นวรรณคดีที่

⁸⁵ Warder, *Indian Kāvya Literature*, Vol.3, 199-200.

⁸⁶ *Indian Kāvya Literature*, Vol.2 (Delhi: Motilal Banarsidass Publishers PVT. LTD, 1990), 168.

⁸⁷ *Indian Kāvya Literature*, Vol.3, 200.

ผูกโยงกับบุคลิกภาพของศาสดาในพุทธศาสนาจึงเป็นไปได้ที่กวีจำเป็นต้องเน้นหนักไปในเรื่องความลึกซึ้งทางด้านเนื้อหา ส่วนกวีราตรีชุนีเยะที่ดูเหมือนจะแฝงความคิดเชิงปรัชญาอยู่ค่อนข้างมากก็ตาม แต่มิได้เป็นไปเพื่อถ่ายทอดบุคลิกภาพของตัวละครเพื่อผลลัพธ์ทางด้านศรัทธาแต่อย่างใด กวีจึงหันมามุ่งความสนใจกับเรื่องพลังทางความหมายและเทคนิควิธีการได้อย่างเต็มที่ แม้การวิจะ “เล่น” กับรายละเอียดทางไวยากรณ์มากเพียงใดก็ตามเขาก็ยังเห็นว่ามีค่ารองลงมาจากการถ่ายทอดแนวความคิด แนวความคิดในเชิงปรัชญาของภารวีได้รับการถ่ายทอดผ่านบทสนทนาจำนวนมหาศาลของตัวละคร โดยจะเห็นว่าภารวีพยายามจำกัดการแสดงออกของเขาเองในผลงานให้น้อยที่สุด⁸⁸

ภารวีมีแนวทางการประพันธ์มหากาพย์ที่แตกต่างกับกวีเอกของอินเดียอย่างเช่น กาลิทาสซึ่งเชื่อกันว่ามีชีวิตอยู่ก่อนหน้าเล็กน้อยอย่างชัดเจน ดังคำอธิบายที่ Kale ให้ไว้ว่า

...ลีลาการประพันธ์ของภารวีไม่ไฉฉวม อ่อนหวาน และกระจำงชัดเหมือนของกาลิทาส แต่เป็นลีลาที่ทรงพลังและมีชีวิตชีวา บางครั้งลีลาการประพันธ์ของเขาก็คลุมเครือยากแก่การเข้าใจ เขายอมเสียความกระจำงชัดไปเพื่อตัดแปลงการแสดงออกอย่างชาญฉลาด ด้วยเหตุนี้ มัลลินาถะจึงเปรียบลีลาการประพันธ์ของเขาว่าเป็นเหมือนผลมะพร้าวที่จะต้องทำให้แตกเสียก่อนที่บุคคลจะได้ลิ้มรสหวานของเนื้อใน ในหมุมบัณฑิตทั้งหลายให้ความเห็นไว้ว่าคุณที่สำคัญในผลงานของภารวีคือความหนักแน่นแห่งความหมาย (*อรุณเคารวม*) ข้อความดังกล่าวนี้เป็นความจริงอย่างยิ่ง สามัญลักษณะที่ถูกห่อหุ้มไว้ด้วยภาษาอันทรงพลังถูกสอดแทรกไว้ในบทกวีของเขา ถ้อยคำคมคายที่กล่าวไว้เช่นว่า “หิต มโนหารี จ ทุรลภ วจะ, สหสา วิหิตี น กรียำ เป็นต้น, วสนตี หิ เปรมณี คุณา น วสตุษ เป็นต้น” ได้กลายเป็นถ้อยคำที่คุ้นเคยและพูดจนติดปากนักปราชญ์สันสกฤตทุกคน หากพิจารณาคุณของภารวีในฐานะกวีตามที่ R.C.Dutt วินิจฉัยไว้ นั้น เราย่อมคิดว่านักปราชญ์ทุกคนจะเห็นพ้องต้องกัน ในโลกของอารยธรรมอินเดียโบราณ นักวิจารณ์และนักปราชญ์ผู้ปราดเปรื่องกล่าวว่า “ในแง่ของความอุดมไปด้วยจินตนาการที่รังสรรค์ขึ้น ความอ่อนโยนและความโคกาตุร หรือแม้แต่ความอ่อนหวานและท่วงทำนองของบทประพันธ์ กาลิทาสยอมเป็นกวีที่ยอดเยี่ยมไม่เป็นรองใคร แต่อย่างไรก็ตามภารวีกลับโดดเด่นในเรื่องความหนักแน่นแห่งความหมาย การเลือกสรรถ้อยคำที่มีชีวิตชีวาและสูงส่งในการแสดงออกซึ่งกาลิทาสไม่อาจเทียบได้”⁸⁹

ด้วยความแตกต่างกันอย่างชัดเจนเช่นนี้จึงเป็นการง่ายที่นักวรรณคดีสันสกฤตสำนักกรีติซึ่งถือลีลาการประพันธ์เป็นสำคัญจะจำแนกให้กวีทั้งสองนี้อยู่คนละกลุ่มกัน กล่าวคือจัดให้กาลิทาสอยู่ในกลุ่มไวทรรกีอันมีลักษณะเน้นความกระจำงชัด มีน้ำเสียงร่าเริง นิยมใช้คำที่มีเสียงไพเราะ ใช้คำสมานน้อย นิยมให้มีคุณทั้ง 10 ประการโดยเฉพาะความกระจำงชัดเจนนของถ้อยคำ ความแผ่วเบา และนุ่มนวลของเสียง รสเด่นของลีลาคือ ศฤงคารส และหาสยรส⁹⁰ ส่วนการกำหนดลีลาการประพันธ์ให้กับทางฝ่ายภารวีนั้น นักวรรณคดีมีความเห็นแตกออกเป็นหลายทาง ทัดสินจัดให้เขาอยู่ในกลุ่มเคาตีแบบกลางๆ หรืออาจเรียกว่าเคาตีแบบผสม โดยผสมลีลาการประพันธ์แนวไวทรรกีเข้าไว้ด้วย ดังนั้นแม้บทประพันธ์ของภารวีจะปรากฏความเข้มข้นของพลังทางความหมายจำนวนมากมายก็ตาม

⁸⁸ *Indian Kāvya Literature, Vol.2, 160.*

⁸⁹ Kale, *The Kirātārjunīyam of Bhāravi: Cantos I-III, XXI-XXII.*

⁹⁰ กุสุม่า รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 38.

แต่ยังมีจำนวนคำสมาสยาวๆ ไม่มากพอ วามนะเสนอว่าลีลาการประพันธ์ของภรรวิศวรรจะอยู่กึ่งกลางระหว่างเคาทีกับไวทรรภี กุนตกะ⁹¹ กล่าววาลีลาการประพันธ์ของภรรวิศวรรคือวิจิตร พาณะและรุทรฆณะ จัดภรรวิให้อยู่ในกลุ่มลาภียาคือมุ่งบ่มเพาะความสูงส่งของเนื้อหา มุ่งจรโรใจ และการใช้ความหมายระดับลึก⁹² โดยเฉพาะพาณะนั้นได้วิเคราะห์และประเมินวาลีลาการประพันธ์ลักษณะนี้เป็นของภรรวิถิ่นตะวันตก (แคว้นอวันตี)⁹³ จากประสบการณ์การแปลบทประพันธ์ของภรรวิผู้วิจัยมีความเห็นคล้อยตามทัศนคติและวามนะที่วาลีลาการประพันธ์ของภรรวิอยู่กึ่งกลางระหว่างเคาทีกับไวทรรภี และค่อนข้างเชื่อมั่นวาลีลาการประพันธ์อยู่ในกลุ่มปัญจาลีซึ่งเป็นภรรวิที่มีถิ่นฐานอยู่ในแถบลุ่มน้ำคงคาทางเหนือ

ภรรวิมหากาวะอีกท่านหนึ่งที่มีเสียงวิพากษ์วิจารณ์วาลีลาการประพันธ์มาจากรภรรวิคือมาฆะ

...วากันวามาฆะพุ่มเทหวัจิตหัวใจในการประพันธ์ภรรวินิพนธ์ของเขาเรื่องคิคุปาลวระภายหลังจากที่ได้่านภรรวิราตารชุนีเยของภรรวิภรรวิเช่นเดียวกับที่ Dickens ได้รับแรงบันดาลใจในการแต่ง David Copperfield ภายหลังจากที่ได้่าน Vanity Fair ของ Thackeray ภรรวิเอ่ยขึ้นวาลีลาการประพันธ์มาฆะ (เดือนหนึ่งในคิมหันต์ฤดู) มาถึง ภรรวิ (อาทิศย์) ย่อมสูญเสียความสว่างสดใส บัณชิตส่วนใหญ่แห่งสำนักการศึกษาเก่าแก่วามาฆะเหนือกว่าภรรวิในด้านศิลปะการประพันธ์มหากาวะ อย่างไรก็ตามภรรวินิพนธ์ของมาฆะเป็นผลงานที่มีความประติษฐ์สร้างมากกว่าความคิดของเขาก็ไกลเกินความจริง แลภรรวิวิธีการของเขาก็ก็นอกนอกกลุ่มนอกทางไปยิ่งกว่าผลงานของภรรวิเสียอีก นอกจากนั้นมาฆะยังลอกเลียนแบบภรรวิราตารชุนีเยของภรรวิลึงไปในบทภรรวิของเขาหลายแห่ง ในภาพรวมและในรายละเอียดมีความคล้ายคลึงกันระหว่างบทภรรวิสองเรื่อง...⁹⁴

แต่อย่างไรก็ตาม มาฆะก็ “เดิน” ตามอย่างภรรวิเฉพาะเพียงเปลือกนอกเท่านั้นหาใช่ในจิตวิญญานไม่ การเกี่ยวพาราสีของยาทวะไม่ได้มีขึ้นเพื่อใช้เป็นอุปสรรคที่กษณะหยาบยื่นให้แก่คิคุปาละเหมือนกับที่นางอัปสรพยายามล่อลวงอรชุนให้ออกจากการบำเพ็ญตบะ⁹⁵

ภรรวิท่านอื่นๆ ที่ Warder ยกมาเปรียบเทียบกับภรรวิได้แก่ คิวสวามินและวีรนนทิน โดยบทภรรวิของคิวสวามินมีความดีเด่นเสมอกับภรรวิในเรื่องการใช้ “ปริมาณ” ที่เหมาะสมความหมายของบทภรรวิจะถูกหนุนเสริมเพิ่มขึ้นด้วยการเน้นย้ำซ้ำๆ จินตภาพและอสังการทางความหมายต่างๆ ภรรวิจบบมหากาวะของเขาด้วยรสสงบและการสวดบูชาพระคิวะ ส่วนคิวสวามินจบบรรวิของเขาด้วยรสสงบและการสวดบูชาพระพุทเจ้าเช่นกัน อย่างไรก็ตามคิวสวามินก็มีรสนิมการใช้ไวยากรณต่างกับภรรวิ เขาจะไม่แบ่งแยกความแตกต่างระหว่างการใช้อดีตกาลชนิดต่างๆ อย่างชัดเจน ผลงานของวีรนนทินนั้นแม้จะได้แบบอย่างลีลาการประพันธ์มาจากรภรรวิและภรรวิมหากาวะ

⁹¹ กุนตกะเป็นนักวรรณคดีสันสกฤตในคริสต์ศตวรรษที่ 10-11

⁹² Warder, *Indian Kāvya Literature*, Vol.3, 73.

⁹³ A.K. Warder, *Indian Kāvya Literature*. Vol. 1. (Delhi: Motilal Banarsidass Publishers PVT. LTD, 1989), 94.

⁹⁴ Kale, *The Kirātārjunīyam of Bhāravi: Cantos I-iii, XXII-XXIII*.

⁹⁵ A.K. Warder, *Indian Kāvya Literature*. Vol. 4 (Delhi: Motilal Banarsidass Publishers PVT. LTD, 1994), 143.

อื่นๆ ซึ่งแม้จะไพเราะอ่อนหวานเพียงใดก็ตามก็ยังขาดลักษณะอย่างต้นแบบได้แก่ การแสดงออก จินตนาการ การใช้บรรณการชนิดอรณครันยาสะและภาพพจน์อื่นๆ⁹⁶

เมื่อเราหันมาพิจารณาถึงเรื่องรสรวนคดีที่ปรากฏในมหากาพย์เรื่องนี้จะพบว่ามิวัรรส เป็นรสรหลักของเรื่องและมีรสรอื่นๆ อีกมากมายเป็นรสรรอง ในการผูกเรื่องนั้น

จิตรภานุกล่าวว่ามีวัรรสที่สำคัญจะถูกเสริมแต่งด้วยความอ่อนไหวง่าย ความ อัจฉริยะ และความสุขุม ตัวละครหลายตัวจากตอนต้นเรื่องแสดงอารมณ์ที่รุนแรงซึ่งมีการต่อสู้ กับกลุ่มเการพเป็นเหตุ โดยเฉพาะในช่วงที่พวกเขาประสบความพ่ายแพ้และความอับอายอดสู อารมณ์ที่เกิดขึ้นชั่วครู่ยามอย่างเหมาะสมอาจพบได้ในตัวอย่างที่ธนิยะยกขึ้นเพื่อแสดง “การ คิดใคร่ครวญ” (มติ) โดยเลือกบทร้อยกรองจากอรชุนและกิราตตะ (2.30) ตอนที่ยูธิษฐิระตอบ กลับคำพูดที่หุนหันพลันแล่นของภีมะที่ว่า

บุคคลไม่ควรผลีผลาม การผลีผลามเป็นเหตุให้สูญเสียสิริราชสมบัติ
เพราะสิริราชสมบัติที่ถึงพร้อมย่อมตกกับบุคคลผู้ใคร่ครวญดีแล้ว

หลังจากการตัดสินใจแน่วแน่วบนวิถีทางแห่งการกระทำที่ถูกต้องตามคำแนะนำของไทวปายนะ ยูธิษฐิระมีคำบัญชาและอรชุนก็ดำเนินการตามแผนการด้วยจิตใจเด็ดเดี่ยวแน่วแน่วและพัฒนา อารมณ์พื้นฐานแห่ง “กำลังความสามารถ” (อุตสาห) จนกระทั่งประสบความสำเร็จ⁹⁷

ทั้งนี้แสดงว่าการดำเนินเรื่องเพื่อพัฒนารสจะต้องเป็นไปอย่างเหมาะสม มีความเป็นธรรมชาติ รุทรวง⁹⁸ ตั้งข้อสังเกตไว้ว่าแม้กวีจะพยายามสานสัมพันธ์ส่วนประกอบต่างๆ ที่หลากหลายในมหากาพย์เพื่อมุ่ง สร้างรสก็ตาม แต่กวีต้องให้ความสำคัญกับเนื้อเรื่องเป็นอันดับแรก เนื้อเรื่องจะต้องถูกพัฒนาอย่างเป็น ธรรมชาติ การกระทำของตัวละครและการพรรณนาที่หลากหลายจะต้องกระทำอย่างเหมาะสมหรือมี ความกลมกลืน (เอวจิตย)⁹⁹ กรณีการสร้างบทพรรณนาและการแสดงบทบาทของตัวละครที่มีความ เหมาะสมเป็นธรรมชาตินี้ Kale อ้างข้อสังเกตของ R.C.Dutt ที่ว่า

“กิราตารชุนีเป็นกวีนิพนธ์ที่ทรงพลังและมีชีวิตชีวาที่สุดเรื่องหนึ่งในภาษาสันสกฤต” ใน กวีนิพนธ์เรื่องนี้การวิแสดงฝีมือชั้นครูของเขาในการสร้างความกล้าหาญชาญชัยของตัวละคร เอก (วัรรส) การพรรณนาฉากในธรรมชาติของเขาแม้จะเป็นรองกาลิทาสและภวภูติในเรื่อง ความงดงามและความอลังการแต่ก็มีความกระฉ่างชัดและน่าประทับใจ นอกจากนี้เขายัง แสดงทักษะอันสูงส่งในการวาดภาพตัวละครเอกที่มีบทบาทสำคัญในเรื่อง เทราปทีราชบุตรผู้ เป็นวรรณกะษัตริย์โดยเนื้อแท้ว่ากล่าวสามีของนางด้วยการปั้นแต่งคำพูดทั้งหมดของหญิงสาว ผู้ทะนงตนที่กำลังตกอยู่ในความเคียดแค้นจากความเสื่อมเสียและความยากลำบากของ ครอบครัว ยูธิษฐิระผู้สงบเยือกเย็นและวางเฉยเป็นปกติพยายามบรรเทาความหุนหันพลันแล่น ของภีมะด้วยถ้อยคาราบเรียบเต็มเปี่ยมด้วยสติปัญญาที่มองเห็นการณ์ไกล ทูโรยธน์ผู้มี เจตจำนงแน่วแน่มั่น มีความซำของในศิลปะการปกครอง พยายามอย่างถึงที่สุดที่จะเอาชนะใจ

⁹⁶ A.K. Warder, *Indian Kāvya Literature. Vol. 5* (Delhi: Motilal Banarsidass Publishers PVT. LTD., 1988), 192-93, 665.

⁹⁷ Warder, *Indian Kāvya Literature, Vol.3*, 210.

⁹⁸ รุทรวงเป็นนักวรรณคดีสันสกฤตสำนักอลังการในคริสต์ศตวรรษที่ 9

⁹⁹ Warder, *Indian Kāvya Literature, Vol.3*, 211.

ของราษฎรด้วยการใช้รัฐบาลนโยบายอันชาญฉลาด ภิเษกผู้เกรี้ยวกราด แข็งแรง บั่นปึง และ มุทะลุพยายามปลุกเร้าพี่ชายคนโตให้ใช้กำลังในการต่อกรกับคู่ต่อสู้ ออรชุนนักรบผู้ไม่มีใครเทียบ กำลังเดินหน้าบำเพ็ญเพียรด้วยการสำรวมตนเยี่ยงมุนีแท้ๆ ทั้งหมดนี้ถูกวาดขึ้นด้วยทักษะและความเที่ยงตรงแห่งสัมผัสของจิตรกรผู้ประสบความสำเร็จในเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ ดูเหมือน ภารวิจะถูกทำให้เป็นที่รู้จักในนามของผลงานด้านการเมืองการปกครอง การบรรยายเกี่ยวกับการเมืองการปกครองในสามสรรคแรกคือคุณของนักปกครองผู้มีศิลปะการปกครองที่ยอดเยี่ยม...¹⁰⁰

ทั้งนี้ก็เพื่อยืนยันว่าบทประพันธ์ของภารวิมีการประสานส่วนต่างๆ ได้อย่างเป็นธรรมชาติ

โภชะ¹⁰¹ ประเมินถ้อยคำโต้แย้งทางการเมือง (*มนฺตร*) ว่ามีความโดดเด่นมากในกวีนิพนธ์ของภารวิ โดยเฉพาะในสามสรรคแรกและในสรรคที่ 11 การประสานส่วนประกอบต่างๆ นี้ทำให้เห็นว่าความสนใจของภารวิผูกอยู่กับเรื่องการใช้วาทศิลป์ คุณสมบัติของคำพูดที่ดี ซึ่งทำให้ตัวละครของเขาอภิปรายโต้ตอบกันอยู่หลายครา นอกจากนี้กรณิการบรรลุถึงเป้าหมายอันพึงปรารถนาในตอนท้ายเรื่อง กล่าวคือการที่ออรชุนได้รับอาวุธทิพย์นั้นแท้จริงแล้วเป็นการสรุปการกระทำหลักของตัวละคร ทั้งการต่อสู้ระหว่างตัวละครยังมีความหลากหลายในเรื่อง “สมมาตร-อสมมาตร” เพราะทั้งสองฝ่ายคือพระศิวะและออรชุนมีบางส่วนคือพลังที่สมมาตรกันและบางส่วนไม่สมมาตรกัน ฉากการพรรณนาต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการพรรณนาภูเขา (สรรคที่ 5 และ 6) บรรยายกายาษยามราตรีและดวงจันทร์ขึ้น (สรรคที่ 9) ความเปลือยเปลือยของเหล่านางอัปสรในป่า การเด็ดดอกไม้ การดื่มกิน การเกี่ยวพาราสี การพรรณนาฤดูกาลและการสรณานของพวกนางในคงคาสวรรค์ (สรรคที่ 8 และ 9) การเกี่ยวพาราสี ตลอดจนการพรรณนาอาศรมหรือกระท่อมสำหรับบำเพ็ญตบะ (สรรคที่ 6) ก็มีความโดดเด่นเช่นกัน¹⁰²

นักวรรณคดีสันสกฤตท่านอื่นๆ ที่กล่าวถึงความเหมาะสมในบทประพันธ์ของภารวิคือ กุนตกะและรัตนศรีชยานะ¹⁰³ โดยกุนตกะยกบทร้อยกรองสรรคที่ 8 โคลกที่ 6 มาเป็นอุทาหรณ์ที่ว่า

นิปยมานสุตพกา สีลิมุไซโรโคกษยภูคิจลพาลปลลว ।

วิทมพยนุติ ททุเส วฐุชไนรมนททญญานุฐกราวฐนนม ॥

กิ่งต้นโอศกที่มีพุ่มดอกกุหลาบมรดุดัดมอยู่ มีใบแรกผลิระริกไหว ปรากฏเหมือนกับว่า กำลังล้อเลียนอาการสั่นระริกของมือและริมฝีปากที่เหล่าหญิงสาวก็ต่ออย่างแรง (เพราะถูกชายหนุ่ม ดุดัดมีพุ่มดอก-บทอัศจรรย์)

(กิราตารชุนีเย: 8.6)

โคลกที่ยกมานี้นอกจากจะมีเสียงกลมกลืนกันเป็นอย่างดีแล้ว ยังแสดงการใช้ถ้อยคำทาง ความหมาย กล่าวคือมี “การแสดงออกอย่างรวบรัด” (*สมาโสภิตี* คือการเปรียบเทียบโดยกล่าวถึงสิ่งหนึ่ง แต่หมายถึงอีกสิ่งหนึ่งซึ่งมีอาจกล่าวออกมาได้ตรงๆ) ส่วนรัตนศรีชยานะยกบทพรรณนา

¹⁰⁰ Kale, *The Kirātārjunīyam of Bhāravi: Cantos I-Iii*, XXI.

¹⁰¹ โภชะเป็นนักวรรณคดีสันสกฤตในคริสต์ศตวรรษที่ 11

¹⁰² Warder, *Indian Kāvya Literature*, Vol.3, 211.

¹⁰³ *ibid.*, 215, 230-231.

เทือกเขาหิมาลัยของยักษ์ (สรรคที่ 5) อันเป็นการชี้แนะอรชุนไปยังสถานที่สำหรับการบำเพ็ญตบะ และการต่อสู้ที่ยิ่งใหญ่ของอรชุนว่ามีความสอดคล้องสัมพันธ์กับการเล่าเรื่องเป็นอย่างดี อีกทั้งปริมาณในการแสดงออกเพื่อจัดสัดส่วนที่เหมาะสมในบทร้อยกรองของภารวิก็บรรจุปริมาณน้ำหนักของ ความหมายที่สมดุลกันและมีได้เลือกใช้คำที่เียนเยื่อตามอย่างกวีนิพนธ์มหากาพย์ยุคก่อนหน้า หากแต่ เป็นการเลือกใช้คำที่มีเสียงกังวาน

โทษะอภิปรายถึงลักษณะที่น่าสนใจอย่างหนึ่งในการประพันธ์มหากาพย์ของกวีคือการปรับ สิ่งต่างๆ ในธรรมชาติเสียใหม่ ตัวอย่างที่ปรากฏในบทประพันธ์ของภารวิได้แก่ การปรากฏฤดูกาลทั้ง 6 ในเวลาเดียวกันซึ่งจัดเป็นการปรับใหม่ในเรื่องของเวลา การปรากฏยักษ์ขึ้นมาแทนที่ฤๅษีทิวาปายณะทันที ภายหลังจากที่ฤๅษีอันตรธานไปแล้วเพื่อนำอรชุนไปยังภูเขาคินทรกิละซึ่งเป็นการปรับใหม่ในเรื่องการ แทนที่บุคคล การปรับใหม่อีกประการที่โทษะกล่าวถึงคือการปรับใหม่ในเรื่องของการกระทำดังปรากฏ ในตอนที่ข้างทั้งหลายของกองทัพ กิราตะไม่อาจทนได้ขณะถูกสั่งให้บุกไปข้างหน้าเพื่อรบกับอรชุนแม้ จะมีบุรุษผู้กล้าเป็นผู้ชี้พวกมันก็ตาม ข้างเหล่านี้ต้องถอยร่นจากอรชุนโดยไม่รู้ตัว¹⁰⁴ ผู้วิจัยเห็นด้วยกับ Warder ที่ว่าในบรรดาการปรับสิ่งต่างๆ เสียใหม่นั้น การปรับใหม่ชนิดที่สำคัญที่สุดซึ่งส่งผลกระทบต่อ ไปยังการปรับใหม่ชนิดอื่นๆ ก็คือการปรับใหม่ในเรื่องรส ส่วนหนึ่งของเรื่องต้นเค้าเดิมอาจถูกนำมา สร้างเป็นเรื่องราวทั้งเรื่องของมหากาพย์ที่เสียงไม่น่าพาสเดิม และแสดงให้เห็นผลที่เกิดขึ้นกับตัวละครใหม่และผู้แต่งสร้างสรรค์ขึ้นดังที่ปรากฏในมหากาพย์เรื่องกิราตารชุนียะของภารวิ และผู้แต่ง อาจจะไม่เปลี่ยนแปลงวัตถุประสงค์ของเรื่องโดยจัดการเล่าเรื่องที่ปราศจากรส เช่นเดียวกับที่มาชะ กระทำกับมหากาพย์เรื่องศิวปาละวะของเขาก็เป็นได้¹⁰⁵

การอภิปรายถึง *คุณ* ในกวีนิพนธ์ของภารวินั้น Warder จำแนกวิธีพินิจพิเคราะห์ออกเป็น 2 ส่วนคือ ส่วนที่เป็น *คุณ* แห่งถ้อยคำ และส่วนที่เป็น *คุณ* ตามทฤษฎีคุณ

ภารวิมีวิธีการแสดงลีลาการประพันธ์ของตนเองโดยใช้บทสนทนาของตัวละครในการ ชื่นชม *คุณ* แห่งถ้อยคำ *คุณ* แห่งถ้อยคำนี้อาจปรากฏได้ใน 2 แนวทางคือ เกิดจากตัวละครตัวหนึ่งกล่าว ชื่นชม *คุณ* ที่ดีงามแห่งถ้อยคำของตัวละครอีกตัวหนึ่งซึ่งปรากฏเป็นจำนวนมากในมหากาพย์ของเขา ดังนั้นในตอนเริ่มต้นราชบุรุษได้บรรจงสร้างถ้อยคำของตนเนื่องจากราชบุรุษนั้นปรารถนาให้เกิดความ ผาสุกแก่ผู้เป็นนาย ถ้อยคำที่กล่าวออกมาจึงมีแต่ความสัตย์จริงแม้จะไม่เป็นที่น่าพอใจ (เพราะเขา ไม่ใช่คนประจบประแจง) ถ้อยคำของราชบุรุษมีลักษณะพิเศษที่เรียกว่ามีการมุ่งประโยชน์ (*เสาชฐ* คือความหมายดีเลิศหรือมีพลังในการแสดงออกนำไปสู่ความหมายที่มุ่งประโยชน์เป็นสำคัญ) และมุ่ง จรรโลงใจ (*เอาทารุย*) ทั้งยังแฝงไว้ด้วยความหมายที่มีความชัดเจนในตัว (*วินิจจิตารุย* คือ มีความหมายชัดเจน) ราชบุรุษอธิบายด้วยตนเองโดยเริ่มกล่าวว่าเขากำลังไปรายงานข้อเท็จจริงและ เจ้านายของเขาควรให้อภัยเขาไม่ว่าจะเป็นเรื่องดีหรือร้ายเพราะถ้อยคำที่เป็นทั้งคุณประโยชน์และ ไพเราะฟังระรื่นหูเป็นสิ่งที่หายาก ในสรรคที่ 2 ภิมะถิว่าถ้อยคำของเธราปที่มีน้ำเสียงที่เคร่งขรึมมาก สามารถบันดาลผลเป็นความสุขแต่บั้นทอนจิตใจของบุคคลผู้อ่อนแอเหมือนยาที่มีฤทธิ์แรงมาก ภิมะ ช่วยเสริมคำพูดของนางเธราปที่ได้พิสูจน์แล้ว (*อุปตติมต* คือ มีข้อพิสูจน์ยืนยันชัด) และมีน้ำเสียงเทิดทูน (*อรุชิต* คือความสูงส่ง) หลังจากนั้นยธิษฐิระสรรเสริญถ้อยคำของภิมะในฐานะ

¹⁰⁴ Warder, *Indian Kāvya Literature*, Vol.3, 211-12.

¹⁰⁵ Warder, *Indian Kāvya Literature*. Vol. 1., 113.

ปราศจากความสับสน ชัดเจน น่าชื่นชม และมีผลดี ในฐานะที่มีความชัดเจน (สพฺพญ) ในคำ มีความหมายหนักแน่น (อรรถคารว) มีความหมายเฉพาะ (ปฤถก) และทรงพลัง (สามรฤย) และในฐานะที่มีข้อพิสูจน์และทรงพลัง ในสรรคที่ 11 อรชุนสรรเสริญคุณในถ้อยคำของพระอินทร์ว่ามีความกระจ่างชัด (ปราสาท) ทรงพลัง (ไอช) มีความขึงขังเอาจริงเอาจัง (ครีย) มีความสิ้นไหล กระชับรัดกุม (ลาชว) มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์ (สาทกภาษา: คำนี้เป็นคำไวยากรณ์หมายถึงการเพ่งเล็งซึ่งกันและกันของคำทั้งหลายในประโยค กล่าวคือเป็นคำที่ผูกติดกันทางไวยากรณ์) ไม่มีการละไว้ในฐานที่เข้าใจ (อนุปสฺถการ คือสมบุรณ์ในตัวเอง) มีความครอบคลุม (วิษวคคต) ปราศจากความสับสน (นिरากูล คือมีความคงเส้นคงวา) มีเนื้อหาสาระ (สาร) สืบสาวได้ด้วยเหตุผล (นุยาย-นिरูมิต) และด้วยเหตุนี้จึงมีอิสระ และมีอำนาจในตนเอง ไม่ซัดส่ายไปมา คือหนักแน่นมั่นคง (อปรกมปตา) มีความที่ไม่อาจเลียงได้เป็นอย่างอื่น (อลงขยตว) มีลักษณะของการเชิดชู (อูรชิต) มีความสมบูรณ์ด้วยเนื้อเรื่องอันสูงส่ง (เอาทารย-อรรถสมปตติ) แล้วจึงว่าด้วยความสงบ (ศานต) ส่วนการแสดงคุณแห่งถ้อยคำอีกแนวทางหนึ่งคือกลวิธีที่เกิดจากการที่ตัวละครตัวใดตัวหนึ่งกล่าวถึงคุณที่ติงามแห่งถ้อยคำประการต่างๆ ขึ้นมาเอง ดังที่ปรากฏในปลายสรรคที่ 14 ตอนที่อรชุนกล่าวกับกิราตะ อรชุนกล่าวถึงคุณแห่งถ้อยคำที่ดีอีกครั้งซึ่งเป็นการเปล่งเสียงออกมาอย่างชัดเจน (วิวิกตวรม คือมีหน่วยเสียงที่ชัดเจน) มีความไพเราะ (สุชศฺรุต) มีความชัดเจน (ปรสนน) มีความลึกซึ้ง (คมกวีร) และเป็นที่น่าสนใจ นอกจากนี้ยังมีความสอดคล้องกันและมีความหมายระดับลึก อรชุนกล่าวเสริมว่าบางคนสรรเสริญในความร่ำรวยทางความหมายเป็นสำคัญและบางคนก็ชื่นชมความเป็นเลิศในการแสดงออก ถ้อยคำที่สามารถทำให้ทุกคนพอใจนั้นเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ยากอย่างยิ่ง (เป็นการยากที่จะรวมเอาคุณทั้งสองเข้าด้วยกัน)¹⁰⁶

ในบรรดาคุณทั้ง 10 ประการตามทฤษฎีคุณแห่งวรรณคดีสันสกฤตนั้น การวินาจะมุ่งเน้นในเรื่องความกระจ่างชัด ความมีพลังทางความหมาย ความสูงส่งของเนื้อหาที่มุ่งจรรโลงใจและความเข้าใจง่าย โดยกวียืนยันหนักแน่นว่าความหมายที่มีพลังหรือความหมายระดับลึกคือคุณที่สำคัญที่สุดในถ้อยคำ คุณที่กวีเน้นรองลงมาคือความกระจ่างชัดซึ่งความกระจ่างชัดนี้คือความชัดเจนอันเกิดจากการใช้คำต่างๆ ในการแสดงออกให้สัมพันธ์กัน จะสังเกตได้ว่าการวิยัตแนวคิดที่ว่าด้วยความกระจ่างชัดในการแสดงออกด้านเสียงและความหมายอย่างเหนียวแน่น หลักการดังกล่าวนี้จะถูกเสนอโดยกามหะเป็นคนแรก และการวิกิ์เลือกใช้แนวทางนี้มาถือปฏิบัติ เดิมทีกามหะคงถูกวิพากษ์วิจารณ์มีใช้น้อยเกี่ยวกับการให้คำอธิบายที่ชัดเจนเกี่ยวกับความกระจ่างชัด การวิอาจมองเห็นปัญหานี้จึงปรับปรุงการใช้คุณอื่นๆ ให้ประสานสัมพันธ์กันตามความเหมาะสมมากกว่าการมุ่งเน้นเพียงความกระจ่างชัดในการแสดงออกด้านเสียงและความหมาย ดังที่เราจะสังเกตเห็นได้ว่าการวิยอมลดฐานะแห่งความไพเราะของถ้อยคำ (มาธูรย) ให้ต่ำลง เพื่อรักษาพลังทางความหมายไว้ และในท้ายที่สุดคุณที่เป็นความสงบย่อมเกิดขึ้นจากอสังการทางความหมาย จากที่กล่าวมานี้ทำให้ทราบว่าการวิยอมรับความสงบเป็นรสหนึ่งที่เกิดประสพการณ์ทางสุนทรียศาสตร์อันเกิดจากผลงานศิลปะ ผลงานของการวิยิงสะท้อนภาพแหล่งต้นเรื่องของเขาคือมหาภารตะในฐานะรส “สงบ”¹⁰⁷ ด้วยเช่นกัน

¹⁰⁶ Warder, *Indian Kāvya Literature*, Vol.3, 212-13.

¹⁰⁷ *ibid.*, 213-214.

กุนตกะได้หยิบยกเอาบทร้อยกรองของภารวิมาเป็นตัวอย่างในเรื่องอสังการได้แก่ อุปมา สโหกติ และสันเทหะ¹⁰⁸ นอกจากนั้นกุนตกะยังได้วิจารณ์การเลือกใช้ศัพท์โวพจน์เพื่อแสดงน้ำเสียง บางอย่างของภารวิ เช่น ตอนที่กิราตะพูดด้วยน้ำเสียงวางทากับอรชุนโดยเลือกใช้ฉายาว่า *ตปสฺวิโน* (หมายถึง ดาบส แทนที่จะใช้คำว่า *มุณี* ซึ่งฟังธรรมดากว่า) แทนอรชุน และใช้คำว่า *วชรินุ* (หมายถึง สายฟ้าฟาด ในบรรดาฉายาที่มีนับไม่ถ้วนของพระอินทร์) แทนพระอินทร์ ประเด็นคือคำว่า *ตปสฺวิโน* มี นัยประหวัดไปถึง “สิ่งด้อยค่า” หรือ “ผู้เคราะห์ร้าย” ขณะที่ *วชรินุ* มีนัยบ่งถึงอาวุธที่ทรงอำนาจภาพ สำหรับกิราตะทั้งหลายบนอินทรีก็ละ เป็นต้น กวีโวหารอีกประการที่กุนตกะกล่าวถึงคือการใช้คำเลี้ยง หรือที่เรียกว่า *สมวฤติ* โดยเขายกตัวอย่างบทร้อยกรองของภารวิสรรคที่ 13 โสลกที่ 49 ซึ่งเป็นตอนที่ กำลังจะเกิดวิวาทะกันในเรื่องทวงคืนศรที่ไฉยังหมูป่า กิราตะอ้างว่ากษัตริย์ของเขาได้ช่วยให้อรชุนพ้น จากความตายด้วยการสังหารหมูป่า แต่แทนที่จะกล่าวว่า “ความตาย” เขากลับกล่าวว่าสิ่งใดก็ตามที่ สัตว์จะกระทำต่อท่านคือ “ความที่ทำให้พูดไม่ได้” (จากบทว่า *ทุรวจนม*^{109,110})

มัลลيناถะระบุว่าภารวิเลือกใช้ข้อสังการชนิด *อุปมา* (การใช้จินตนาการเกินจริง) มาก ที่สุดในบทประพันธ์ ลำดับที่สองคือ *อุปมา* และลำดับถัดมาคือ *อรชุนทรนยาส* (การกล่าวถึงสิ่งหนึ่งแต่ หมายรวมถึงอีกสิ่งหนึ่ง)¹¹¹ ส่วน Warder เห็นว่า “...*อรชุนทรนยาส* เป็นภาพพจน์ที่แสดง ลักษณะเฉพาะตนที่ชัดเจนที่สุดในผลงานของภารวิ (และมัลลيناถะมิได้ระบุจำนวนที่ชัดเจนของ อสังการเหล่านี้ ซึ่งหากมีการสำรวจเชิงสถิติที่สมบูรณ์ การใช้ข้อสังการชนิดนี้อาจจัดอยู่ในอันดับสูงสุด) และหากวิพากษ์กันถึงตัวบท เขายังสามารถข้อสังการนี้ได้อย่างมีพลังยิ่งกว่ากวีคนอื่น...ภาพพจน์ เฉพาะตนนี้กลมกลืนเข้ากับการแสดงออกทางอารมณ์ที่อ่อนโยนในบทกวีเชิงปรัชญา...”¹¹² รุยยกะและ วามนะเองยกบทร้อยกรองต่อไปนี้เป็นตัวอย่างการใช้ข้อสังการชนิด *อรชุนทรนยาส*¹¹³

ปริเยณ สัครถุย วิปฤษสนุนิธาวุปาหิตา วฤษติ ปีวรสฺตเน ।

สุรช น กาจิทฺวิหหา ชลาวิล วสนฺติ หิ เปรมฺนิ คุณา น วสฺตฺนินิ ॥

อัปสรบางนาง ก็ไม่ยอมทิ้งพวงมาลัยซึ่งเปียกน้ำเสียแล้ว ที่ชายคนรักร้อยให้เองแล้ววาง ไว้บนอกที่ถันเต่งตึง ต่อหน้าหญิงคู่แข่ง เพราะพวงมาลัย (ที่แท้) (คุณ แปลว่า พวงมาลัย ก็ได้ แปลว่า คุณค่า ก็ได้) ย่อมอยู่ที่ความรัก หาได้อยู่ที่วัตถุไม่

(กิราตารชุนีเย: 8.37)

¹⁰⁸ อุปมา คือการนำสิ่งที่กวีต้องการแสดงลักษณะเด่นไปเปรียบเทียบกับอีกสิ่งหนึ่งที่มีลักษณะเด่นนั้น เป็นที่รู้จักหรือเป็นที่ยอมรับกันแล้ว โดยมีคำที่มีความหมายทำนองว่า เหมือน คล้าย เป็นคำแสดงความหมาย เปรียบเทียบ

สโหกติ คือการกล่าวด้วยถ้อยคำเพียงคำเดียวถึงการกระทำของสิ่ง 2 สิ่งที่เกิดขึ้นพร้อมๆ กัน
สันเทหะ คือการเปรียบเทียบโดยกล่าวถึงความเหมือนของสิ่ง 2 สิ่งที่ทำให้ผู้พบเห็นเกิดความฉงน ดู
กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 28-31.

¹⁰⁹ บทว่า *ทุรวจนม* นี้มัลลيناถะให้ความหมายว่า “คำด่าทอ”

¹¹⁰ Warder, *Indian Kāvya Literature, Vol.3*, 218-20.

¹¹¹ *ibid.*, 220-221.

¹¹² *ibid.*, 221.

¹¹³ *ibid.*

จากโคลกข้างต้น ข้อความว่า “พวกมาลัย (ที่แท้) ย่อมอยู่ที่ความรัก หาได้อยู่ที่วัตถุไม่” คือหลักฐานยืนยันข้อความที่ว่า “อัปสรบางนาง ก็ไม่ยอมทิ้งพวกมาลัยซึ่งเปียกน้ำเสียแล้ว ที่ชายคนรัก ร้อยให้เองแล้ววางไว้บนอกที่ถันเต่งตึง ต่อหน้าหญิงคู่แข่ง”

นมิสาทู ศารัทธร และกุนตกะยกบทร้อยกรองต่อไปนี้เป็นตัวอย่างการใช้ลงการชนิด อุตเปรูกษา¹¹⁴

มานินิชนวิโลจนปาดานุชณพายุปลุกุชานุปรตคฤหุณน ।

มนุทมนุทมูทิตะ ปุรยเยา ขัม กิตกิต อิว สีตมยูชะ ॥

ดวงจันทร์กำลังรองรับเอาดวงตาที่เหลือบมองของหญิงสาวที่กำลังชดเคื่องใจ (เพราะ ทะเลาะกับชายคนรัก) ซึ่งเป็นนคราบน้ำตาอันอ่อนๆ จึงค่อยๆ ลอยเยื้องย่างขึ้นไปสู่ท้องนภา รวากับว่า จะเกรงกลัว (หญิงคนนั้น) เสียเหลือเกิน

(กิริตารชุนีเย: 9.26)

เพื่อเป็นเครื่องยืนยันว่าลงการชนิดอุตเปรูกษาเป็นลงการสำคัญที่ภารวีเลือกใช้ในผลงานของเขาได้อย่างเหมาะสมเช่นกัน

ลักษณะทางวรรณศิลป์ที่สำคัญที่ทำให้ภารวีได้รับการกล่าวถึงมากที่สุดคือเรื่องจิตร ไม่ว่าจะนักวรรณคดีท่านใดที่ทำการศึกษในเรื่องจิตรจะต้องยกบทประพันธ์ของภารวีมาเป็นตัวอย่างเสมอ นักวรรณคดีอย่าง Kale ให้ความสำคัญกับบทร้อยกรองสรรคที่ 15 อันเป็นสรรคที่เรียกว่าจิตรกาวย ของภารวีมาก¹¹⁵ ถึงกับใช้เป็นเกณฑ์แบ่งยุคสมัยระหว่างกาลิทาสกับภารวี โดยกล่าวว่า “...ภารวีไม่ใช่บุคคลร่วมสมัยกับกาลิทาสอย่างแน่นอน ตามประเพณีนิยมนั้นเชื่อว่าพวกเขาหาได้เป็นบุคคลในยุคเดียวกันทั้งไม่มีหลักฐานแน่นอนที่ระบุว่าพวกเขาอยู่ร่วมยุคเดียวกันด้วย แม้แต่การพิจารณาถึงลีลา การประพันธ์ส่วนตัวของแต่ละคนจะเห็นว่าภารวีอยู่ในยุคแห่งกรีนิพนธ์ประดิษฐ์ซึ่งการเล่นสัมผัสอักษร การใช้คำที่เต็มไปด้วยจินตนาการ การเสนอแนวคิดแปลกใหม่ การเล่นกลบท พันธะต่างๆ เช่น โคมุตริกาพันธะ สรรพโตภัทพันธะ เป็นต้น ถูกนำมาร้อยเรียงตามที่ภารวีพึงใจจะใช้”¹¹⁶

¹¹⁴ *ibid.*, 223.

¹¹⁵ ถึงกระนั้นก็ตาม นักวรรณคดีชาวตะวันตกอย่างเช่น Keith กลับมองว่าการที่ภารวีนำจิตรกาวย มาใช้ในบทประพันธ์สรรคที่ 15 คือข้อผิดพลาดของเขา ซึ่งแตกต่างกับกาลิทาสที่ไม่มีข้อผิดพลาดดังกล่าวนี้เลย นอกจากนั้น การเรียบเรียงถ้อยคำในบทประพันธ์ของภารวียังถูกมองว่าเป็นการอวดทักษะทางด้านไวยากรณ์ที่ผิด ผิดไปจากกวีท่านอื่นๆ อย่างไรก็ตาม ข้อผิดพลาดทางไวยากรณ์ของภารวีถือว่ามีเพียงเล็กน้อยเท่านั้น กรณีการใช้ ฉันทโนบตประพันธ์ปรากฏว่าภารวีเลือกใช้ฉันทหลากหลายชนิดมาก อีกทั้งเป็นฉันทที่ต้องใช้ฝีมือการประพันธ์ขั้นสูง อีกด้วย ดู Keith, *A History of Sanskrit Literature*, 114-15. มุมมองที่กล่าวถึงข้างต้นนี้ ในทางกลับกัน กลับ แสดงให้เห็นว่าภารวีกล้าแหกขนบโดยไม่เกรงต่อคำครหาใดๆ เลย ในสรรคที่ 15 ภารวีได้เผยแพร่อัจฉริยภาพด้านการ ประพันธ์ตั้งแต่ต้นสรรค ทั้งการใช้ฉันทที่ไม่ค่อยมีคนใช้กัน มีการใช้ฉันทแบบผสมผสาน เป็นการแหกกฎเดิมๆ และ กล้าใช้ “จิตรกาวย” ในงานระดับ Epoch Making โดยไม่สนใจขนบเดิมเลยซึ่งถือว่ายอดเยี่ยมมาก สัมภาษณ์ สมบัติ มั่งมีสุขศิริ.

¹¹⁶ Kale, *The Kirātārjunīyam of Bhāravi: Cantos I-II, XX.*

จิตรกาวยของภารวิซึ่งถือเป็นหลักฐานทางด้านจิตรที่เก่าแก่ที่สุดนั้น¹¹⁷ สามารถประมวลได้เป็น 2 รูปแบบคือ จิตรที่เป็นการเล่นเสียงอักษร และจิตรที่เป็นกลบทและกลอักษร

การเล่นเสียงอักษรของภารวินั้นสงเคราะห์เข้าในกลุ่มอลังการทางเสียง ในตอนต้นของสรรคที่ 15 การแตกพ่ายไม่เป็นกระบวนของกองทัพกวิราต (คือคณของพระคิเว) ถูกพรรณนาด้วยภาพความสับสนที่ทวีความรุนแรงของจิงหะและการเล่นสัมผัสอักษร แม้แต่สกันทะเองก็ได้รับบาดเจ็บว่า

ส สาสี สาสูสะ สาส โยยาเยยายายยะ ।

ลเลา ลิลำ ลโล'โลละ ศศิศสิศุสีะ ศศนุ ॥

เขา (อรชุน) เป็นผู้มึนพร้อมด้วยครและดาบ สิริของเขาพิชิตธมำกระทั่งพลเดินเท้า ล่องรัศมี มั่นคง และเริงร่า เผ่นเข้าทำร้ายบุตรแห่งพระคิเว

(กิราตารชุนีเย: 15.5)

โคลกดังกล่าวข้างต้นเป็นการเล่นเสียงอักษรเสียงเดียวกันในแต่ละวรรค จากนั้น สกันทะใช้คำพูดตำหนิความขลาดของคณของตนด้วยการเล่นเสียงอักษรต่อไป โดยคราวนี้เป็นโคลกที่ใช้พยัญชนะเพียงตัวเดียวตลอดทั้งบทว่า

น โนนนุโน นุนโนโน นานา นานานา นนุ ।

นุนโน'นุนโน นนุนเนโน นานเนา นุนนุนนุนนุต ॥

นี่แน่! พวกเจ้าผู้หน้าตาดีนไปต่างๆ นานา ผู้ที่ถูกเอาชนะโดยผู้ที่ต่ำต้อยกว่าก็ดี ผู้ต่ำต้อยกว่าที่ถูกเอาชนะก็ดี จะได้ชื่อว่าบุรุษกระนั้นหรือ ผู้ที่มีกษัตริย์ไม่อาจถูกพิชิต แม้ตัวเขาเองถูกโจมตีก็ไม่ถือว่าถูกพิชิตได้จริง ผู้ที่โจมตีแล้วถูกตีพ่ายโดยสิ้นเชิงยอมไม่ไปปราศบาป (เป็นคนขลาด)

(กิราตารชุนีเย: 15.14)

จากโคลกข้างต้น กวีเลือกใช้อักษร น ตลอดทั้งบท กรณีการเลือกใช้อักษรตัวนี้นั้นเป็นไปเพื่อต้องการสื่อความหมายว่า “ไม่” เพื่อระงับความขลาดของพวกตน¹¹⁸ โคลกทั้งสองที่ยกมาเป็นตัวอย่างข้างต้นเป็นการเล่นเสียงอักษรที่เรียกว่า *เอกาอักษร* (การใช้อักษรตัวเดียวตลอดวรรคหรือตลอดทั้งบท)

ในบรรดากลบทและกลอักษรที่ภารวิร้อยเรียงขึ้นในสรรคที่ 15 ดังที่ Kale ยกมากล่าวถึงบางชื่อข้างต้นนั้น *ปรดิโลมานุโลเมนโคลก-ทวยม* (ร้อยกรองที่เกิดจากการอ่านทวนกลับทั้งบท) ถือว่าคล้ายคลึงกับลักษณะกลบทไทยที่ชื่อว่า “ถอยหลังเข้าคลอง” มากที่สุด กลบทที่กล่าวถึงนี้ปรากฏในโคลกต่อไปนี้

¹¹⁷ นาวิ นวรนเวช, "ถอยหลังเข้าคลอง: จากสันสกฤตสู่กลบทไทย," (28 มกราคม 2561), 3.

¹¹⁸ Warder, *Indian Kāvya Literature*, Vol.3, 224.

นิติตาสีโรโก โนชเต'มรณา รุจา।

สารโต น วิโรธี นะ สุวาภาโส ภรวานุต ॥

นี่แน่ะ! ผู้เป็นอมตะทั้งหลาย เขาผู้เปลือยเปลือยในคมนาบ ปราศจากความกลัว เจตจรัส มีพลังชีวิต ไม่หวั่นไหว คือศัตรูผู้เป็นเลิศและถึงพร้อมซึ่งเครื่องหมายแห่งสงครามมิใช่หรือ

(กิริตารชุนีเย: 15.22)

ตनुวารภโส ภาสุวานธีโร'วินโตรสา।

จารุณา รมเต ชนุโย โก'ภีโต รลิตาศินิ ॥

ใครกันเล่าที่ขลาดกลัวแล้วจะยังเปลือยเปลือยอยู่ได้ด้วยหน้าอกที่ฝั่งผาย สง่างามอยู่ด้วยรัศมีชุดเกราะ ไม่กลัวเกรงการสงคราม ทำลายล้างทุกอย่างได้ด้วยการบั่นลือสีหนาท

(กิริตารชุนีเย: 15.23)

จากบทประพันธ์ข้างต้นจะเห็นว่า โศลกที่ 15.23 เกิดจากการอ่านโศลกที่ 15.22 ย้อนกลับจากพยางค์ท้ายสุดไปยังพยางค์แรก

บทประพันธ์ที่โดดเด่นที่สุดในแง่ของการถูกหยิบยกขึ้นมาเป็นตัวอย่างเรื่องกลบทและกลอักษรในการศึกษาจิตรกาวยปรากฏในโศลกที่ 25 ของสรรค มีชื่อว่า สรวโตภทร หมายถึง ดีเด่นทุกด้าน ดังนี้

เทวากานินิ กาวาเท วาหิกาสุวสุกาหิ वा।

กการภกรเร กากา นิสวภวยุยภสุวนิ ॥

พวกกากเดนเอ๋ย...สงครามที่มีผู้อ่อนนอบเทพเทวามีการมุ่งไปเพื่อทำหน้าที่นักรบของตนเต็มไปด้วยถ้อยคำสบบาบาน คลาคล่ำด้วยฝูงช้างตมมันและอบอวลไปด้วยบรรยากาศอันตายซาก

(กิริตารชุนีเย: 15.25)

การที่บทประพันธ์ข้างต้นได้ชื่อว่า “ดีเด่นทุกด้าน” ก็ด้วยเหตุที่เมื่อนำพยางค์ตลอดทั้งวรรคแรกมาจัดเรียงทั้งด้านตั้งและด้านนอนก็ยังสามารถอ่านเรียงพยางค์ปรากฏเป็นข้อความในแต่ละวรรคได้อย่างน่าอัศจรรย์ ดังตารางต่อไปนี้

เท	วา	กา	นิ	นิ	กา	วา	เท
วา	หิ	กา	สว	สว	กา	หิ	วา
กา	กา	เร	ภ	ภ	เร	กา	กา
นิ	สว	ภ	วuy	วuy	ภ	สว	นิ
นิ	สว	ภ	วuy	วuy	ภ	สว	นิ
กา	กา	เร	ภ	ภ	เร	กา	กา
วา	หิ	กา	สว	สว	กา	หิ	วา
เท	วา	กา	นิ	นิ	กา	วา	เท

ตารางที่ 2 แสดงการแจกแจงพยางค์ของโคลกที่ 15.25 กระจายออกรอบด้าน¹¹⁹

จากตารางหากเราอ่านเรียงพยางค์ไปที่ละแถวก็จะได้อรรถาธิบายในแต่ละวรรคที่ตรงกันดังนี้

¹¹⁹ จิตรกาวย หรือ จิตรพนธ คือการใช้อักษรแทนภาพ หากนำแต่ละพยางค์ดังที่จำแนกตารางมาใส่สี่ (รงค์) จะทำให้เห็นเป็นภาพ (จิตร) ซึ่งเป็นสิ่งที่กวีต้องการสื่อถึง มิใช่เพียงแค่ตัวอักษรเท่านั้น และบทประพันธ์ที่ยกมากล่าวถึงนี้มีชื่อว่า *สรวโตภทร* ซึ่งหมายถึง ดีเด่นทุกด้าน นี่ก็เด่นทุกด้านจริง นอกจากเราจะสามารถอ่านบทประพันธ์กลับไปกลับมาได้ทั้งแนวตั้งและแนวนอนแล้ว ในแนวเฉียงและแนวอื่นๆ ก็สื่อถึงภาพ (จิตร) แทนการสื่อความหมาย (อรรถ) ด้วยเช่นกัน หากค่อยๆ จินตนาการบาทสุดท้าย คือ นิสวภวuyภสวนิ แล้วไล่ดูตามสี่จะปรากฏเป็นรูปทรงขยายออกคล้ายวงกลม ส่วนบาทแรกนั้นหากเราอ่านตามรูปสี่ที่ให้จะได้รูปเหมือนซิกแซก บาทที่สองจะได้รูปเหมือนตัว U เล็กในภาษาอังกฤษ บาทที่สามจะได้รูปเหมือนตัว U ใหญ่ และจะเหมือนกันทั้ง 4 ด้านเลยซึ่งน่าสนใจมาก นอกจากนั้นเมื่อสังเกตพยางค์กลุ่มที่ 1 คือ พยางค์ที่ 1 ของบาทที่ 1 (เท) พยางค์ที่ 2 ของบาทที่ 2 (หิ) พยางค์ที่ 3 ของบาทที่ 3 (เร) และพยางค์ที่ 4 ของบาทที่ 4 (วuy) จะปรากฏเท่ากันคือ 4 ครั้ง ขณะที่พยางค์กลุ่มที่ 2 คือ พยางค์อื่นๆ ยกเว้น (กา) ในโคลกนี้จะปรากฏเท่ากันเป็น 2 เท่าของพยางค์ข้างต้นที่ถือว่าเป็นเจ้าของบาทนั้น คือ 8 ครั้งเท่ากัน ส่วนพยางค์ (กา) นั้นปรากฏเป็น 3 เท่าของ พยางค์กลุ่มที่ 1 ที่น่าสนใจอีกอย่างคือ จะเห็นภาพการขยายตัวของพยางค์แต่ละกลุ่มจะได้ภาพที่ต่างกันแต่กลุ่ม แต่เหมือนกันในกลุ่มของตน คือ กลุ่มที่ 1 ขยายออกในรูปตัว X กลุ่มที่ 2 ขยายตัวออกในรูปตัว O (หรือสี่เหลี่ยม) ส่วนกลุ่มที่ 3 (พยางค์ กา) ขยายออกในลักษณะแนวตั้งหักมุมไปทางแนวนอนซึ่งน่าสนใจมาก จากที่กล่าวมา จิตรกาวยหรือจิตรพนธก็คือการนำอักษรมาแทนตัวเลขแล้วสร้างเป็นภาพตามตารางหรือจุดของตน (dot) ขึ้นมานั่นเอง และด้วยเหตุนี้เองการวิจิตรจัดอยู่ในกลุ่มกวีที่ชอภทฤษฏีรติ สัมภาษณ์ สมบัติ มั่งมีสุขศิริ.

แนวนอน	แนวตั้ง
1.เทวากานินิกาวาเท	1.เทวากานินิกาวาเท
2.วาทีกาสวสุกาหิวา	2.วาทีกาสวสุกาหิวา
3.กาคาเรภเรกาคา	3.กาคาเรภเรกาคา
4.นิสวภวยวยภสวนิ	4.นิสวภวยวยภสวนิ
5.นิสวภวยวยภสวนิ	5.นิสวภวยวยภสวนิ
6.กาคาเรภเรกาคา	6.กาคาเรภเรกาคา
7.วาทีกาสวสุกาหิวา	7.วาทีกาสวสุกาหิวา
8.เทวากานินิกาวาเท	8.เทวากานินิกาวาเท

ตารางที่ 3 แสดงข้อความที่ปรากฏจากการอ่านโคลกที่ 15.25 ในแนวตั้งและแนวนอนในเชิง
ความหมาย

Murchie กล่าวถึงศักดิ์ในการประพันธ์กวีราตารชุนีเยบทข้างต้นของภารวิโดยอ้างถึง
ข้อสังเกตของ Harshav ที่ว่าแบบแผนของเสียงในแต่ละพยางค์ที่กวีวาดไว้มีความสัมพันธ์กับการ
หมุนเนื้อให้ “ความหมาย” ในตัวบทเด่นชัดขึ้น และในทางกลับกัน “สาร” หรือ “ความหมาย” ของ
ตัวบทก็แต่งแต้มให้เสียงของบทกวีไพเราะขึ้นด้วย จากข้อความในบาทแรก (เทวากานินิ กาวาเท วาหิ-
กาสวสุกาหิ วา) พยางค์ กา และ วา ปรากฏสลับกันเพื่อสร้างจังหวะของเสียงซึ่งเข้าผสานกับการ
แสดงความรู้สึกเชิงบวกของบทประพันธ์ท่อนนี้ แต่งแต้มให้แบบแผนของเสียงท่อนนี้มีน้ำเสียงไปใน
เชิงบ่มเพาะความสุข เสียงพยางค์อื่นที่มาคั่นแม้จะกระด้างไปบ้าง แต่กลายเป็นว่ามาช่วยส่งให้สีสัน
ของแต่ละพยางค์เด่นชัดขึ้น กลไกทั้งหมดนี้ย้อนกลับมาส่งเสริมให้แก่ของเรื่องที่กวีสื่อออกมายังมี
น้ำหนักยิ่งขึ้น นอกจากนั้น ในบาทที่ 2 (กาคาเรภเร กาคา นิสวภวยวยภสวนิ) Harshav ยังเห็นว่
การเลือกใช้เสียงซ้ำนี้ส่งผลถึงการเน้นย้ำเจตนาบางประการ โดยเฉพาะเมื่อคำนั้นๆ มีหน่วยทาง
ความหมายของศัพท์ (atomic lexical unit) ร่วมกัน กรณีนี้คือ กาคา แรก¹²⁰ เป็นการกล่าวบริภาษ
พลพรรคของสกันทกุมารด้วยการเรียกขาน ส่วน กาคา ที่สอง¹²¹ อยู่ในคำที่สื่อถึงความบ้าคลั่งและ
หวาดกลัวของข้างซึ่งปรากฏขึ้นในไพร่พลของสกันทกุมาร¹²² อย่างไรก็ตาม แม้เสียงของพยางค์ในบท
ประพันธ์จะเข้ากันได้ดีกับความหมายของตัวบท แต่บทประพันธ์บทนี้ก็หาได้ปรากฏถึงการหรือพลัง
ความหมายณะแต่อย่างใด ความบกพร่องในเรื่องดังกล่าวนี้กระมังเป็นจุดที่นักวรรณคดีสำนักธวั
กล่าวโทษว่าไม่อาจถือเป็นกวีนิพนธ์ที่แท้จริงได้¹²³

¹²⁰ บทว่า กากา หมายถึง พวกกากาเดนเอ๋ย

¹²¹ บทว่า กาคาเรภเร หมายถึง ในฝูงข้างตกมัน

¹²² Isaac A. Murchie, "Skanda's Ornate Rage: On Citra Figures in Bhāravi's Kirātārjunīya," in *the 40th Annual conference on South Asia at the University of Wisconsin Madison*, 7-8.

¹²³ สมบัติ มั่งมีสุขศิริ ตั้งข้อสังเกตว่าเหตุใดกวีสำนักอื่นๆ จึงไม่ถือว่าจิตรกายเป็นกาย และมีหรือใน
ประวัติหรือผลงานของกวีอินเดียโบราณที่น่าทึ่งรส อลังการมาใช้ผสมผสานกับจิตรได้อย่างลงตัว แม้แต่ภารวิผู้เป็น
ยอดกวีเองก็ยังเป็นที่สังเกตได้ชัดเจนว่าบทประพันธ์ 5 บทที่ยกมา (15.5, 15.14, 15.22-23, 15.25) มีความ
แปลกแยกไปจากตัวบทอื่นๆ ทั่วไปในวรรณคดีและวรรณคดีอื่นๆ ซ้ำยังถูกกลุ่มสำนักธวัจมองตีว่าไร้วรรณคดี หรือว่า

กรณีการใช้ฉันทลักษณ์ของภารวีนันปรากฏว่ามีการใช้ฉันทลักษณ์ที่แตกต่างกันถึง 24 ชนิดในมหากาพย์ของเขา และในบรรดาฉันทลักษณ์เหล่านี้ภารวีนันเลือกใช้ฉันทลักษณ์ที่ในบทพรรณนาสรรคที่ 1 4 8 และ 14 ซึ่งงดงามมาก หากพิจารณาการใช้ฉันทลักษณ์ของภารวีนันอย่างถ่วงถ่วงแล้วจะพบว่าภารวีนันเลือกใช้ฉันทลักษณ์ที่ใหม่มาแทนที่ฉันทลักษณ์ที่เคยใช้ในการพรรณนาแบบเดิมๆ และนอกจากนั้นในแต่ละสรรคภารวีนันเลือกใช้ฉันทลักษณ์จำนวนมากถึง 11 ชนิด ซึ่งเมื่อเทียบกันแล้วอวัชวะและกาลิทาสีใช้ฉันทลักษณ์เพียง 5-6 ชนิดเท่านั้น การใช้ฉันทลักษณ์จำนวนมากชนิดในมหากาพย์เรื่องหนึ่งนั้น ก็เพื่อขัดเกลาให้ตัวบทมีความสมบูรณ์ขึ้นนั่นเอง¹²⁴

2. ทฤษฎีส-ธรวนิ

การศึกษาวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิตราตารชุนีเยในงานวิจัยนี้มุ่งใช้ทฤษฎีวรรณคดีสำหรับผู้รับอันเป็นทฤษฎีที่ตั้งอยู่บนหลักการเชิงสุนทรียศาสตร์ของผู้รับเป็นสำคัญ (aesthetics of reception)¹²⁵ ในการวิเคราะห์วิจารณ์ได้แก่ ทฤษฎีส-ธรวนิ ซึ่งรวบรวมหลักการสำคัญของทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตสองทฤษฎีคือ ทฤษฎีส และทฤษฎีธรวนิ เข้าด้วยกัน

คำอธิบายทฤษฎีส-ธรวนิที่ผู้วิจัยใช้ในการศึกษานี้เป็นการรวบรวมและประมวลองค์ความรู้จากหนังสือ การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต ของ กุสุมา รักษมณี และ Sanskrit Criticism ของ V.K. Chari เป็นหลัก โดยจะกล่าวไปตามลำดับเนื้อหาที่ได้กล่าวแยกเป็นรายบุคคล

โดยทั่วไปการศึกษาวรรณคดีสันสกฤตจะวางแนวทางการวิเคราะห์วิจารณ์ไว้ด้วยความคิด 2 กระแส คือ การศึกษาตัววรรณคดีเองเพื่อพิจารณาว่ามีความงดงาม ถูกต้องและสูงส่งเพียงใดเป็นแนวทางที่เรียกว่า “กวีศาสตร์” และการศึกษาผลของวรรณคดีที่มีต่อผู้อ่านเพื่อพิจารณาการจำลองอารมณ์ของกวีและปฏิกิริยาทางอารมณ์ของผู้อ่านซึ่งวิธีที่สองนี้ใช้ใจของผู้อ่านเป็นเครื่องวัด นอกจากนั้นการศึกษาวรรณคดีด้วยวิธีการที่สองนี้ค่อนข้างจะเป็นสากล ด้วยไม่ผูกพันกับกฎเกณฑ์ของภาษาหรือกรอบของวิธีการประพันธ์มากเท่ากับวิธีแรก¹²⁶ ความเป็นสากลที่กล่าวถึงในแนวทางที่สองนี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานเรื่อง “อารมณ์” ของมนุษย์ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

จิตรพนธจะไร้สรจริงๆ (แต่หลังจากยุคภารวิมาอีก 6 ศตวรรษมีปรากฏการณ์ใหม่เกิดขึ้น ณ อาณาจักรเชมโรราณ ซึ่งเป็นดินแดนประเทศไทยปัจจุบัน กล่าวคือ กาย ที่มีทั้งรสและอลงการ พร้อมอยู่ในรูป “จิตรกาย” (ที่ลิ้มรส ชับซ้อนจนหากไม่สังเกตจะไม่สามารถเห็นได้เลย) และมีที่เดียว (เท่าที่ศึกษาพบในปัจจุบัน) คือ จาริกปราสาทพนมรุ้ง) สัมภาษณ์ สมบัติ มั่งมีสุขศิริ.

¹²⁴ Warder, *Indian Kāvya Literature, Vol.3*, 228.

¹²⁵ หลักการเชิงสุนทรียศาสตร์ของผู้รับ (aesthetics of reception) ตั้งอยู่บนพื้นฐานที่ว่าวรรณกรรมเรื่องเดียวไปถึงมือผู้อ่านร้อยคนก็อาจกล่าวได้ว่าเป็นสมบัติของคนร้อยคนไป แต่ละคนจะเข้าครอบครองสมบัติทางวรรณศิลป์ขึ้นนี้ด้วยวิธีการของตนเอง ผู้ประพันธ์จะหวังว่าจะเป็นสิทธิ์ของตนต่อไปอีกไม่ได้ แม้ผู้อ่านบางคนอาจตีความไม่ตรงกับที่ผู้แต่งคิดไว้ ก็เป็นกติกาย่างหนึ่งอันเป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางในวรรณศิลป์ว่ามีหน้าที่ของผู้แต่งที่จะต้องเข้าไปแก้ความผิดเหล่านั้น แต่เป็นหน้าที่ของผู้อ่านและของนักวิจารณ์ที่จะต้องแก้ไขกันเองในวงผู้อ่าน ดู เจตนา นาควัชระ, วิถีแห่งการวิจารณ์: ประสบการณ์จากสามทศวรรษ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ขมชาติ, 2549), 53. ในการนี้ผู้วิจัยกล่าวถึงหลักการดังกล่าวครอบคลุมทฤษฎีส-ธรวนิ (แม้ทฤษฎีธรวนิจะเป็นทฤษฎีศิลปะซึ่งเน้นผู้สร้างก็ตาม) เนื่องจากเป็นการศึกษาที่มุ่งไปยัง “รส” อันเกิดกับผู้อ่านเป็นสำคัญ

¹²⁶ กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 115-16.

กฤษมา รักษมณี ลำดับกระบวนการศึกษาอารมณ์ในวรรณคดีสันสกฤตออกมาในลักษณะแผนภาพต่อไปนี้

ผู้แต่ง → ตัวละคร → ผู้อ่าน

แผนภาพที่ 1 กระบวนการศึกษาอารมณ์ในวรรณคดีสันสกฤต¹²⁷

ผู้แต่งผู้มีความสามารถในการประพันธ์ครั้นได้รับอารมณ์สะท้อนใจจึงได้ถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกผ่านตัวละครของตน ตัวละครที่ผู้แต่งรังสรรค์ขึ้นจะแสดงอารมณ์ความรู้สึกออกมาตามบทบาทที่ผู้แต่งกำหนด จากนั้นผู้อ่านหรือผู้ชมจะเห็นกริยาอาการต่างๆ ที่ตัวละครแสดงออกมาเพื่อรับรู้อารมณ์ดังกล่าวนั้นอีกทอดหนึ่ง กระบวนการที่กล่าวถึงข้างต้นนี้ล้วนมีอารมณ์เป็นสื่อกลางเชื่อมถึงกันระหว่างผู้แต่ง ตัวละคร และผู้อ่าน

การศึกษาอารมณ์ของผู้ดูละครสันสกฤตปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษรครั้งแรกในตำรา นาฏยศาสตร์ ของภรตมุนี ซึ่งเชื่อกันว่าแต่งในคริสต์ศตวรรษที่ 1 นาฏยศาสตร์กล่าวถึงรสไว้เป็นสูตรสั้นๆ ว่า “การเกิดรสเนื่องมาจากเหตุของภาวะ (วิภาวะ) ผลของภาวะ (อนุภาวะ) และภาวะเสริม (วยกจิภาวะ) ประกอบกัน” (6.34) และเน้นความสำคัญของรสไว้ว่า “ข้อความใดปราศจากรสก็หมดความหมาย” (6.34)¹²⁸ จากข้อความที่ปรากฏนี้จึงกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าจุดมุ่งหมายของกวีนิพนธ์คือการแสดงออกและการปลูกเร้าอารมณ์ และบทกวีควรจะมุ่งสร้างความอímเอิบใจแก่ผู้อ่าน¹²⁹

Sankaran ตั้งข้อสังเกตไว้ว่าน่าจะเป็นไปได้ที่นักทฤษฎีละครสันสกฤตอาศัยพื้นความหมายของคำว่ารส ที่หมายถึงรสชาติที่เกิดพร้อมความปีติสูงสุดจากคัมภีร์ในยุคอนุษัษณ์มาใช้กับรสที่ผู้ชมได้รับจากละคร ผู้ชมจะต้องมีสภาพจิตเป็นสเหตุหทัย กล่าวคือมีจิตพร้อมที่จะรับรู้อารมณ์ต่างๆ จากตัวละคร โดยจะต้องลบอัตตาของตนไปได้อย่างสิ้นเชิง เหลือเพียงความมีความเป็นของตัวละครและสถานการณ์ในละครเท่านั้น ในที่สุดผู้ชมจึงจะบรรลุสัจธรรมสูงสุดเช่นเดียวกับนักพรตผู้เพ่งสมาธิ¹³⁰ อย่างไรก็ตาม ความหวังเกรงว่าประสบการณ์ดังกล่าวนี้จะถูกโยงเป็นเรื่องทางศาสนาขึ้นมา อภินวคูปตะนักรวรรณคดีในคริสต์ศตวรรษที่ 10 จึงประกาศชัดว่าประสบการณ์เรื่องรสนั้นแตกต่างกับวิถีทางทางศาสนาหรือประสบการณ์ทางโยคกรรม กวีนิพนธ์ (ภาวะ) เป็นการขับลำนำแห่งอารมณ์มนุษย์ในรูปของความปีติและความโศกตรม และอภินวคูปตะยังได้นิยามความหมายของประสบการณ์รับรสไว้ว่า เป็นประสบการณ์เหนือสัมผัสทางโลก (อเลากิกะ) ซึ่งแตกต่างกับการรับรู้อย่างสามัญ¹³¹

เมื่อพิจารณาข้อความที่ยกมาจากนาฏยศาสตร์ของภรตมุนีจะพบว่ามีความสำคัญที่ควรทำความเข้าใจให้ชัดเจนอยู่ 2 คำคือ รส และ ภาวะ

¹²⁷ *ibid.*, 116.

¹²⁸ *ibid.*, 117.

¹²⁹ Chari, *Sanskrit Criticism*, 12.

¹³⁰ A. Sankaran, *Some Aspect of Literary Criticism in Sanskrit*, (New Delhi: Oriental Books Reprint Corporation, 1973), 3, อ้างถึงใน กฤษมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 117.

¹³¹ Chari, *Sanskrit Criticism*, 10-11.

จำเดิมแต่ยุคพระเวทและยุคอุปนิษัทยังไม่มีร่องรอยของทฤษฎีสรีร มีเพียงการใช้คำว่ารส ในความหมายต่างๆ กระทั่งถึงคริสต์ศตวรรษที่ 1 ภรตมุนีผู้เป็นปรมาจารย์การละครสันสกฤตจึงได้ กำหนดเรื่องรสไว้เป็นลายลักษณ์อักษรในคัมภีร์นาฏยศาสตร์ ทฤษฎีสรีรจึงปรากฏเป็นหลักฐานนับแต่นั้นมา¹³²

คำว่า “ภาวะ” หมายถึงสภาวะที่เกิดขึ้นแก่จิตใจและร่างกายมนุษย์ นาฏยศาสตร์อธิบายความหมายไว้ว่า “ศัพท์ว่าภาวะนี้มาจาก ภู ชาติ แปลว่ากริยาหรือการกระทำ” “อันใดอยู่ภายในใจของกวี อันจะต้องให้ปรากฏออกมาโดยการแสดงด้วยคำพูด อวัยวะ สีหน้า และปฏิกริยา อันนั้นท่านเรียกว่าภาวะ” (นาฏย.7.3) ภาวะนี้เองเป็นตัวทำให้เกิดรสขึ้นในใจของผู้ชม ดังกล่าวไว้ในโคลกที่ว่า “อันใดยंत्रรสเหล่านี้ให้ปรากฏเนื่องด้วยการแสดงต่างๆ เพราะฉะนั้นอันนี้ผู้แสดงละครพึงทราบเกิดว่าเป็นภาวะ” (นาฏย.7.4)¹³³ และภรตมุนีย้ำเตือนว่า “ละครคือการนำเสนอสภาพจิตใจ การกระทำ และพฤติกรรมของคน”¹³⁴ ซึ่งสิ่งที่ละครนำเสนอออกมาก็คือ “ภาวะ” นั้นเอง

สภาวะทางอารมณ์ (ภาวะ) ตามที่ภรตมุนีแสดงไว้รวม 49 ชนิด ประกอบไปด้วยภาวะพื้นฐาน (สถายีภาวะ) ซึ่งจะสอดรับกับรสอยู่จำนวน 8 ชนิด อีก 33 ชนิดเป็นภาวะเสริม (วยกิจาริภาวะ) และอีก 8 ชนิดที่เหลือเป็นการแสดงออกที่เกิดโดยฉับพลันเหนือการควบคุม เช่น ร้องไห้ ขนลุก สั่นเทา เป็นต้น¹³⁵ โดยรสหลักที่จะปรากฏคือ ศฤงคารรส หาสยรส กรุณารส เราทรรส วีรรส ภยานกรส พิภตสรส และอัทฤตรส ในบรรดาภาวะที่เกิดขึ้นในใจของกวีแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ สถายีภาวะ และวยกิจาริภาวะ

สถายีภาวะ หมายถึงพื้นอารมณ์ที่เกิดขึ้นเป็นปกติสามัญแก่มนุษย์ มีความรัก ความโกรธ ความขบขัน ความสงสาร เป็นอาทิ สถายีภาวะเปรียบได้กับรสที่เป็นคุณสมบัติของอาหาร เช่น รสเผ็ด ของพริกไทย รสเค็มของเกลือ ฯลฯ เมื่อบุคคลกินอาหารจะรับรู้รสต่างๆ นั้นแล้วเกิดความพอใจ เมื่อบุคคลดูละครก็จะเสพอารมณ์ต่างๆ ที่ผู้แต่งถ่ายทอดออกมาแล้วเกิดความปิติ

สถายีภาวะมี 8 ประเภท คือ ความรัก (รติ) ความขบขัน (हास्य) ความทุกข์โศก (โศกะ) ความโกรธ (โกรธะ) ความมุ่มม่น (อุตสาหะ) ความน่ากลัว (ภย) ความน่ารังเกียจ (ชุกุปสา) และความน่าพิศวง (วิสมยะ)

วยกิจาริภาวะ หมายถึง ภาวะเสริมหรือภาวะที่เป็นตัวเปลี่ยนแปลง อาจเกิดขึ้นเพื่อหนุน สถายีภาวะให้เด่นเป็นที่ประจักษ์แก่ผู้ชมได้ง่ายขึ้น แต่ในบางกรณีก็อาจกลายเป็นตัวแปรที่ทำให้ผู้ชม ได้รับรสอารมณ์ต่างไปจากพื้นอารมณ์ของกวีได้เช่นกัน

วยกิจาริภาวะ มี 33 ประเภท ได้แก่ ความไม่แยแส (นิรเวท) ความเหนียวอ่อน (คลานิ) ความสงสัย (ศงกา) ความริษยา (อสุยา) ความมัวเมา (มทะ) ความอ่อนเพลีย (ศรมะ) ความเกียจคร้าน (อาลัสยะ) ความอับจน (ไทนยะ) ความวิตก (จินตา) ความหลง (โมหะ) ความระลึกได้ (สมฤติ) ความมั่นคง (ธฤติ) ความละอาย (วรีธา) ความหวั่นไหว (จปลตา) ความยินดี (หรรษะ) ความตื่นตระหนก (อาเวคะ)

¹³² กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 119.

¹³³ *ibid.*, 119-20.

¹³⁴ Chari, *Sanskrit Criticism*, 13.

¹³⁵ กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 120-21. และ Chari, *Sanskrit Criticism*, 13.

ความเฉยชา (ชชตา) ความจองหอง (ครรรวะ) ความสิ้นหวัง (วิษาทะ) ความโหยหา (เอาตสุกยะ) ความง่วงงุน (นิหฺรา) ความสิ้นสติ (เพราะถูกสิง) (อปฺสมาระ) ความหลับไหล (สุปตะ) ความตื่น (วิโพชะ) ความแค้น (อมรรชะ) ความเสแสร้ง (อวิทถะ) ความรุนแรง (อุครตา) ความพินิจพิเคราะห์ (มตี) ความป่วยไข้ (เวยาธิ) ความบ้าคลั่ง (อนุมาทะ) ความตาย (มรณะ) ความพรั่นพรึง (ตราสะ) ความไคร่ครวญ (วิตรรกะ)

สลายิภาวะเป็นพื้นอารมณ์ของมนุษย์ทุกรูปทุกนาม โดยมีระดับแตกต่างกันไป ภาวะพื้นฐานเหล่านี้เท่านั้นที่จะสามารถพัฒนาไปเป็นรสแต่ละรสได้ ในขณะที่ภาวะอื่นๆ อันเป็นภาวะจรไม่จริงยั่งยืน จะปรากฏขึ้นเพื่อหนุนเนื่องภาวะพื้นฐานต่อไป ส่วนวยภิจาริภาวะเป็นอารมณ์หรือภาวะที่อาจเกิดแก่มนุษย์บางคน บางครั้งบางคราว เมื่อใดที่กวีผู้แต่งบทละครมีสลายิภาวะอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นในใจแล้วถ่ายทอดออกมาสู่บทบาทของตัวละคร หรือสถานการณ์ ฯลฯ และผู้แสดงจำลองภาวะนั้นออกมาสายตาผู้ดู สลายิภาวะซึ่งนอนเนื่องอยู่ในใจผู้ดูและเป็นภาวะที่ตรงกับกวี ก็จะถูกเร้า ทำให้เกิดปฏิกิริยาทางอารมณ์เรียกว่ารส การเกิดรสขึ้นในใจของผู้ดูขึ้นอยู่กับสลายิภาวะต่างๆ ดังนี้

ความรักทำให้เกิดรสซาบซึ้งในความรัก (ศลงคารรส) ความขบขันทำให้เกิดรสสนุกสนาน (หาสยรส) ความทุกข์โศกทำให้เกิดรสสงสาร (กรุณารรส) ความโกรธทำให้เกิดรสแค้นเคือง (เราทรรส) ความมุ่งมั่นทำให้เกิดรสชื่นชม (วีรรส) ความน่ากลัวทำให้เกิดรสเกรงกลัว (ภยานกรรส) ความน่ารังเกียจทำให้เกิดรสรำคาญขยะแขยง (พีภัตสรส) และความน่าพิศวงทำให้เกิดรสอัศจรรย์ใจ (อัทภูตรส) อย่างไรก็ตาม อาจารย์ผู้แต่งอรรถาธิบายยุคถัดมาก็ได้เพิ่มศานตรสเข้ามาเป็นรสที่ 9

นอกเหนือจากการแจกแจงจำนวนภาวะทั้งหลายแล้ว กุสุมา รักษมณี และ Chari ยังอธิบายถึงเหตุปัจจัยและกระบวนการปรากฏภาวะในกวีนิพนธ์สี่บไปว่า ภาวะต่างๆ จะเป็นที่ประจักษ์ได้ก็ต้องอาศัยเหตุของภาวะ (วิภาวะ) และผลของภาวะ (อนุภาวะ) ซึ่งหมายรู้ได้ด้วยการแสดงของตัวละครด้วยถ้อยคำ ท่าทาง และปฏิกิริยา ดังมีโคลงว่า

ความหมายอันใดที่นำมาโดยเหตุของภาวะ (วิภาวะ)

พบเห็นได้โดยผลของภาวะ (อนุภาวะ) รู้ได้โดยการแสดง (อภินยะ)

ด้วยคำพูด (วาค) ท่าทาง (องคะ) และปฏิกิริยา (สาตตวิกภาวะ)

อันนั้นท่านเรียกว่า ภาวะ

(นาฏย.7.2)

วิภาวะหรือเหตุของภาวะหมายถึง เหตุการณ์ บุคคล หรือสิ่งต่างๆ ที่กวีกำหนดไว้ในเนื้อเรื่องให้เป็นสาเหตุทำให้เกิดภาวะต่างๆ ขึ้นแก่ตัวละครในเรื่อง เช่น คืนเดือนเพ็ญ กลิ่นดอกไม้ การประดับตกแต่งร่างกาย ฯลฯ เป็นวิภาวะของความรัก (รติ) เป็นต้น

วิภาวะอาจแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ ต้นเหตุ (อาลัมพะ) และเหตุเสริม (อุททีปะนะ) ตัวอย่างเช่น ความรักระหว่างชายหนุ่มกับหญิงสาว ตัวต้นเหตุสำคัญก็คือชายหนุ่มและหญิงสาวเอง ทั้งสองจึงเป็นวิภาวะที่เรียกว่า อาลัมพะ ส่วนบุคคลหรือสิ่งแวดล้อมและสถานการณ์ต่างๆ เช่น พี่เลี้ยงผู้เป็นสื่อ ฉากในสวนดอกไม้ การนัดพบในคืนเดือนเพ็ญ ฯลฯ เป็นเหตุเสริมให้ความรักของทั้งสองเพิ่มพูนขึ้น จึงเป็นวิภาวะที่เรียกว่าอุททีปะนะ

อนุภาวะ หรือผลของภาวะ หมายถึงการแสดงออกของตัวละครด้วยคำพูดหรืออากัปกิริยาให้รู้ว่าเกิดภาวะอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นแก่ตัวละครนั้นเช่น เกี้ยวพาราสี แสร้งตัดพ้อต่อว่า

ยิ้มแย้ม เอียงอาย ฯลฯ เป็นอนุภาวะของความรัก เป็นต้น ผู้ชมจะได้รับรู้ภาวะที่เกิดขึ้นแก่ตัวละคร มากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับกวีกำหนดอนุภาวะไว้ในเรื่อง และขึ้นอยู่กับการแสดงออกของผู้แสดง ด้วย

สาตตวิภาวะ หรือปฏิกิริยา หมายถึงการแสดงออกที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ เป็นปฏิกิริยา ที่ห้ามไม่ได้ เมื่อเราโกรธจัด ตัวจะสั่น หรือหน้าจะแดง ปฏิกิริยาตัวสั่นหรือหน้าแดงนี้ เป็นสิ่งที่เรา ควบคุมมิให้เกิดไม่ได้ ต่างกับกิริยาหุ่นหันพลันแล่น กระที่บเท้า หรือ เจียดเจือมือ ฯลฯ ซึ่งเราอาจ ระวังได้ สาตตวิภาวะตามทฤษฎีการละครมี 8 ลักษณะคือ ตะลึงงัน เหงื่อออก ขนลุก เสียงเปลี่ยน ตัวสั่น สีหน้าเปลี่ยน น้ำตาไหล และเป็นลม¹³⁶ กรณีสาตตวิภาวะนั้น Pandey ตั้งข้อสังเกตว่ามีหน้าที่ เหมือน อนุภาวะ กล่าวคือเป็นการแสดงออกให้ผู้ดูเข้าใจผลของภาวะที่เกิดขึ้นแก่ตัวละคร¹³⁷

อนึ่ง อาจารย์ผู้เขียนขยายความผลงานของภรตมุณีชี้ให้เห็นว่าภาวะที่ปรากฏในกวีนิพนธ์ ไม่ได้เป็นภาพที่เกิดขึ้นจากความคิดคำนึงของผู้อ่านเอง ทั้งมิได้เป็นความรู้สึกส่วนตัวของกวีเอง หากแต่เป็นสถานการณ์ตามที่มีอยู่จริงในบทประพันธ์ (กายยศ) เป็นภาวะสามัญของมนุษย์ตาม เรื่องราวที่ปรากฏ บุคคลที่ปรากฏในวรรณคดีไม่ว่าจะเป็นกวีเองหรือตัวละครก็ตามจะต้องมีอารมณ์ หรือไม่ก็เป็นเครื่องเร้าอารมณ์ต่อบุคคลอื่นในเรื่องหรือต่อกวีเอง มิเช่นนั้นภาวะทั้งหลายจะไม่ปรากฏ แก่ผู้อ่านและไม่สามารถปลุกเร้าให้เกิดรสต่อไปได้เลย¹³⁸

นักวรรณคดีที่เน้นความสำคัญของรสในวรรณคดีมีหลายคน เช่น มหิมัน นายกะ และ วิศวานาถ เป็นต้น วิศวานาถกล่าวไว้ในสาहितยทรรปณะว่า

วรรณคดีคือถ้อยคำที่มีรสเป็นวิญญาณ (1.3)

ทฤษฎีรสเข้ามาอยู่ในแวดวงวรรณคดีน่าจะเป็นเพราะความคิดของนักวรรณคดีอีกกลุ่ม หนึ่งซึ่งมองดูการวิเคราะห์วรรณคดีในแง่อสังการ คุณ รติ ฯลฯ ตามแบบฉบับโบราณว่าเป็นแนวที่ ซ้ำซาก จำเจ ทำให้เห็นข้อเด่นของวรรณคดีเพียงแครูปลักษณะเท่านั้น การศึกษาอารมณ์ที่กวีถ่ายทอด ไว้และปฏิกิริยาของผู้อ่านเป็นการศึกษาเนื้อในของวรรณคดีได้แง่หนึ่ง ทำให้เห็นคุณค่าของวรรณคดี มากขึ้นกว่าเดิม¹³⁹ จึงมีผู้นำทฤษฎีรสของการละครมาใช้กับวรรณคดีอย่างแพร่หลาย¹⁴⁰

กระบวนการเกิดรสในวรรณคดีนั้นต่างกับในละครซึ่งต้องอาศัยผู้แสดงและการแสดงเป็น สื่อ วรรณคดีมีเพียงภาษาเป็นสื่อแทนทั้งผู้แสดงและการแสดง ภาษาของกวีจึงมีบทบาทมากในการ สื่อสารอารมณ์ของกวีไปยังผู้อ่าน นักวรรณคดีที่เน้นความสำคัญของภาษาในวรรณคดีในฐานะที่เป็น ตัวทำให้เกิดรส ได้แก่ นักทฤษฎีธวัณ มีอานันทวรรณนะ และอภินวคูปตะ เป็นอาทิ อานันทวรรณนะ

¹³⁶ กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 122-23. และ Chari, *Sanskrit Criticism*, 17.

¹³⁷ K.C. Pandey, *Indian Aesthetics*, (Varanasi: Chowkhamba, 1950), 17, อ้างถึงใน กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 124.

¹³⁸ Chari, *Sanskrit Criticism*, 17-19.

¹³⁹ Mukunda Madhava Sharma, *The Dhvani Theory in Sanskrit Poetics*, (Varanasi: The Chowkhamba Sanskrit Series Office, 1950), 18, อ้างถึงใน กุสุมา รักษมณี, การ วิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 130.

¹⁴⁰ *ibid.*

(คริสต์ศตวรรษที่ 9) ได้ชื่อว่าเป็นต้นคิดทฤษฎีอวนิเขียนตำราชื่อ ธวัณยาโลกะ อภินวคูปตะ (คริสต์ศตวรรษที่ 10) เป็นผู้เขียนอรรถาธิบายตำราของอานันทวรรณะและให้ชื่อว่า โลกนา¹⁴¹

คำว่า ธวัณ ตามชื่อที่ปรากฏในทฤษฎีที่กำลังกล่าวถึงนี้ปรากฏในพจนานุกรมอมรโกษะ (ประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 7) หมายถึง “เสียง¹⁴²” อานันทวรรณะนำมาใช้เป็นศัพท์เฉพาะ หมายถึงพลังของความหมาย นอกจากใช้เรียกคำที่มีพลังความหมายแล้ว ธวัณยังใช้เรียกบทประพันธ์ที่มีคำเหล่านั้นอยู่ด้วย หรืออาจเรียกให้เต็มว่า ธวัณกาวยะ ก็ได้¹⁴³

อานันทวรรณะพัฒนาความคิดเรื่องพลังความหมายขึ้นมาจากทฤษฎีความหมายของนักไวยากรณ์ อันมีภรรตฤหิเป็นอาทิ นักไวยากรณ์มีความเห็นว่าเมื่อเราเปล่งเสียงออกมาคำหนึ่ง คำนั้นจะมีความหมายได้ก็ต่อเมื่อกระบวนการของเสียงดำเนินไปอย่างครบถ้วน กระบวนการดังกล่าวนี้เปรียบได้กับเสียงระฆังซึ่งกระจายออกมาเป็นระลอกเพราะความก้องกังวาน เมื่อเสียงระลอกนอกสุดกระทบโสตประสาท การรับรู้เสียงนั้นยังไม่สมบูรณ์ จนกว่าระลอกถัดไปจะผ่านเข้ามาในโสตประสาททั้งหมดจึงจะถือว่าเราได้รับรู้เสียงระฆังนั้นอย่างครบถ้วน¹⁴⁴ ความหมายที่ก้องกังวานออกจากคำทั้งหลายนั้นเองคือ พลังความหมายของคำ คำที่ใช้ในบทประพันธ์มีพลังความหมาย 3 ระดับได้แก่

1. ความหมายระดับที่หนึ่งคือ อภิธา หรือ วาจยะ มีความหมายตามรูปคำ เป็นความหมายพื้นฐานที่สุด

2. ความหมายระดับที่สองคือ ลักษณะ มีความหมายบ่งชี้ เป็นความหมายตามความเป็นจริง

3. ความหมายระดับที่สามคือ วัยัญชานา มีความหมายแนะ เป็นความหมายที่มีนัยทำให้ผู้ฟังเกิดความรู้อย่างใดอย่างหนึ่งเพิ่มขึ้นจากข้อเท็จจริงด้วย¹⁴⁵

กุสุมา รักษมณี ยกคำว่า “บ้าน” ขึ้นมากล่าวถึงเป็นตัวอย่าง คำว่า “บ้าน” ซึ่งสื่อความตามรูปคำว่าเป็นสิ่งก่อสร้างที่มีประตู หน้าต่าง ฯลฯ ดังกล่าว เป็นความหมายระดับต้น ที่เราสามารถเรียนรู้ได้ทันทีเมื่อเราเรียนรู้ภาษา เรียกว่า ความหมายอภิธา หรือวาจยะ

ความหมายระดับที่ 2 เรียกว่า ลักษณะ หรือความหมายบ่งชี้ ความหมายระดับนี้เกิดจากประสบการณ์ ค่านิยม ประเพณี ฯลฯ ของผู้ใช้ภาษาแต่ละกลุ่ม สำหรับบางคน “บ้าน” อาจหมายถึงที่หลบภัยจากสังคมุ่นวาย อาจหมายถึงที่พักเหนื่อย ฯลฯ แต่สำหรับบางคนอาจไม่มีความหมายพิเศษไปจากความหมายระดับต้นเลยก็ได้

สิ่งที่เราแทบจะไม่มีรู้สึกรู้สีก็คือ คำบางคำอาจมี “เสียงก้องกังวาน” ตามมาด้วย คำว่า “บ้าน” ที่นาย ก เอย์จึงอาจต่างกับคำว่า “บ้าน” ของคนอื่น ๆ ผู้ที่จะรู้ข้อแตกต่างนั้นได้ก็คือผู้ฟังที่มีโสตพิเศษที่สามารถเงี่ยฟัง “เสียงก้องกังวาน” นั้นได้ เช่นเดียวกับการฟังเสียงก้องกังวานของระฆังที่ทำให้รู้ว่าต่างไปจากเสียงตีแผ่นไม้หรือแท่นหิน

¹⁴¹ *ibid.*, 131.

¹⁴² ศพฺพเท นินาทนินทฐวนิฐวานรวสุวานะ

¹⁴³ กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 131.

¹⁴⁴ *ibid.*

¹⁴⁵ *ibid.*, 39.

เมื่อคำหนึ่งปรากฏในข้อความ เสียงก้องวานของคำนั้นอาจจะเด่นชัดขึ้นเพราะมีบริบทเป็นตัวหนุน แต่บริบทนั้นต้องมีใช้สิ่งที่บอกความหมายอย่างตรงไปตรงมาหรือโจ่งแจ้ง เช่น “บ้านของฉันน่าอยู่” เสียงก้องวานของความหมายจะหมดความจำเป็นลงไปทันที เพราะผู้ฟังได้รับสารตามที่ถูกพูดสื่อแล้ว นั่นคือลักษณะสำคัญของภาษาปกติ ซึ่งมุ่งสื่อความให้ได้เร็วที่สุด แต่ภาษากวีนั้นต่างไป เมื่อกวีกล่าวว่า “บ้านคือวิมานของเรา” หรือ “บ้านฉันมีเพลงผืนให้ฟัง” เสียงก้องวานของความหมายยังมีตามมา ผู้ฟังจะเงี่ยโสตฟังเช่นเดียวกับฟังเสียงระฆังซึ่งมีระลอกเสียงตามมา ความหมายระดับที่สามนี้นักทรวินเรียกว่า วัยังคยะ หรือความหมายแนะ ภาษาปกติอาจมีความหมายระดับนี้หรือไม่ก็ได้ แล้วแต่เจตนาของผู้พูด แต่ภาษากวีนั้นไม่อาจขาดความหมายวัยังคยะได้เลย วรรณคดีจะมีคุณค่าก็ต่อเมื่อกวีสามารถใช้ภาษาที่มีความหมายระดับนี้ได้อย่างดีเท่านั้น¹⁴⁶

ในแง่ของการใช้ถ้อยคำ ความหมายแนะจะต้องอิงอาศัยความหมายระดับที่หนึ่งหรือไม่มี ความหมายระดับที่สอง ด้วยเหตุนี้การแนะความหมายจึงถูกแบ่งออกเป็น 2 ระดับกว้างๆ คือ

1. ความหมายแนะที่ต้องพึ่งพาความหมายระดับที่สอง (ลักษณะ-มูล)
2. ความหมายแนะที่ต้องพึ่งพาความหมายระดับที่หนึ่ง (อภิธาน-มูล)

ในระดับแรกนั้น ความหมายที่ต้องการสื่อจะไม่ถูกเผยออกมาให้เห็นชัดเจน (อวิวัชิต-วาจยะ) ทั้งนี้อาจจะเป็นการกล่าวเลียบบๆ เคียงๆ (อตัยันต-ตริสกลตตะ) ดังกรณีการใช้ความเปรียบหรือเป็นการกล่าวคำที่มีความหมายเลื่อนหรือเปลี่ยนแปลงไปบ้าง (อรรธานต-สังกรมิตตะ) ดังกรณีการใช้ความหมายแฝง ในระดับที่สอง ความหมายที่ต้องการสื่อจะถูกกล่าวออกมาอย่างตรงไปตรงมาเป็นความหมายตามตัวหนังสือ ซึ่งเรียกว่า วิวัชิต-อัญยปร-วาจยะ ความหมายแนะประเภทแรกนั้นอาจรวมความถึงการใช้ความหมายเชิงเปรียบเทียบทุกชนิดนอกเหนือจากการใช้อุปลักษณ์ไว้ด้วย นักทรวินถือว่าอสังการทั้งหลายรวมทั้งอุปลักษณ์อยู่ในข่ายของการสื่อความหมายทั่วไป อย่างไรก็ตามในทัศนะของนักทรวินถือว่าอสังการเหล่านั้นอาจกลายเป็นความหมายแนะได้หากเป็นการใช้ภาพพจน์ที่กล่าวโดยอ้อมหรือแฝงนัยเชิงลึก ทำนองว่าเป็นการกล่าวโดยนัยมากกว่าเป็นการกล่าวออกมาตรงๆ¹⁴⁷

Chari ระบุว่าความหมายแนะไม่ว่าจะพึ่งพาความหมายระดับที่หนึ่งหรือความหมายระดับที่สองก็ตาม สามารถแบ่งออกเป็น 3 ประเภทหลัก ได้แก่

1. การแนะนำเนื้อหาความคิด (วัสตุ-ชวานิ)
2. การแนะนำอสังการ (อลังการ-ชวานิ)
3. การแนะนำรส (รส-ชวานิ)¹⁴⁸

Kane ยกตัวอย่างอีกกรณีหนึ่งว่า เมื่อได้ยินคำว่า “คงคา” และนึกถึงแม่น้ำสายหนึ่ง นั่นเป็นการเข้าใจความหมายพื้นฐานที่สุดของคำคำนี้อันเป็นความหมายระดับที่หนึ่ง แต่เมื่อผู้พูดกล่าวต่อไปว่า “หมู่บ้านบนคงคา” ผู้ฟังจะพิจารณาเพียงความหมายอภิธานไม่ได้ เพราะหมู่บ้านนั้นมีได้อยู่ “บน” แม่น้ำคงคาเป็นแน่ เมื่อความหมายอภิธานไม่อาจทำหน้าที่ได้ ผู้ฟังจึงจำเป็นต้องพิจารณาความหมายลักษณะอันเป็นความหมายตามความเป็นจริง เมื่อพูดว่า “หมู่บ้านบนคงคา” กวีต้องการจะหมายความว่าหมู่บ้านบนฝั่งแม่น้ำคงคา แต่เหตุที่กวีไม่กล่าวออกมาเช่นนั้นโดยตรง นักทรวินมี

¹⁴⁶ *ibid.*, 132-33.

¹⁴⁷ Chari, *Sanskrit Criticism*, 95-96.

¹⁴⁸ *ibid.*, 96.

ความเห็นว่าเป็นเพราะประโยค “หมู่บ้านบนฝั่งแม่น้ำคงคา” เป็นภาษาสามัญเกินกว่าจะเป็นสำนวนในบทประพันธ์ ผู้ฟังจะไม่เกิดจินตนาการใดๆ เลย นอกจากเห็นภาพหมู่บ้านแห่งหนึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำคงคาเท่านั้น แต่ข้อความ “หมู่บ้านบนคงคา” อาจกระทบใจผู้ฟังให้สำเนียงถึงความหมายณะ (วัญชญา) ของคำว่าคงคาได้ สำหรับกวีนั้นคงคาต่างกับแม่น้ำอื่นๆ ตรงที่เป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ไหลมาแต่สวรรค์ จึงทรงความร่มรื่นและสิริมงคลไว้ในตัว “หมู่บ้านบนคงคา” อาจหมายถึงหมู่บ้านที่มีแต่ความสงบสุขร่มเย็นและมีสิริมงคล ความหมายระดับที่สามนี้มีได้เกิดขึ้นง่ายๆ หรือเกิดกับใครก็ได้ ต้องเป็นผู้ที่มีความคิดละเอียดอ่อน มีจิตใจเปิดสู่จินตนาการ (เรียกว่าเป็นสหฤทัย) เท่านั้นจึงจะเข้าใจความหมายวัญชญาของถ้อยคำในบทประพันธ์ได้¹⁴⁹

กรณีตัวอย่าง “หมู่บ้านบนคงคา” นี้ Chari ลำดับความเชื่อมโยงจากความหมายระดับที่หนึ่งไปสู่ความหมายระดับที่สามไว้ว่า คำว่า “คงคา” ทำให้ผู้ฟังจำกัดความถึง “สายน้ำ” ซึ่งเกี่ยวโยงโดยตรงกับความหมายพื้นฐานของคำ ความหมายของ “สายน้ำ” และนำผู้ฟังไปสู่ความหมายที่ผูกโยงกับ “ฝั่งของสายน้ำ” โดยความสัมพันธ์ทางอ้อมจากความหมายหนึ่งไปสู่ความหมายหนึ่ง และความหมายระดับที่สองของ “ฝั่งของสายน้ำ” เน้นความหมายระดับที่สามคือ “ความสงบ” ในที่สุด¹⁵⁰

นักทวินิยมยอมรับว่าความหมายระดับที่สอง (ลักษณะ) จะอยู่ในข่ายของความหมายณะ (วัญชญา) ได้ แต่ตัวอย่าง หมู่บ้านบนคงคา เป็นข้อโต้แย้งที่ชัดเจนซึ่งแสดงให้เห็นว่า การเนาะเกิดมาจากความหมายระดับที่หนึ่งไปสู่ความหมายระดับที่สองและสามตามลำดับได้¹⁵¹ อย่างไรก็ตามในที่สุดนักทวินิยมยอมรับว่าสามารถใช้ความหมายที่สองเพื่อปลูกเร้าให้ความหมายณะเกิดขึ้นได้¹⁵² หากพิจารณาตัวอย่างประโยค “เทวทัตตะคือสิงโต” แล้ว ผู้ฟังจะไม่สามารถสะท้อนภาพการตีความในเชิงเปรียบเทียบในลักษณะที่ว่า “เทวทัตตะกล้าหาญเหมือนสิงโต” ได้เลย โดยปราศจากความคิดเรื่องความกล้าหาญที่แฝงอยู่ในคำว่า “สิงโต” การแฝงนัยเช่นนั้นเป็นพื้นฐานสำคัญที่เชื่อมโยงความหมายระดับที่หนึ่งไปสู่การใช้ความหมายเชิงเปรียบเทียบ นักทวินิยมจึงอ้างว่าหน้าที่ในการแฝงนัยนี้คือสถานะตติยภูมิของคำหรือเป็นความหมายระดับที่สามของคำ ซึ่งแตกต่างกับการแสดงความหมาย ระดับที่หนึ่งและสอง คำที่แฝงนัยในทำนองเดียวกันนี้ ได้แก่ ทะเลแฝงนัยถึงอันตรายและความลึกลับ หลุมฝังนัยถึงความอ้างว้าง ดอกมะลิและดอกกุหลาบแฝงนัยถึงความรักใคร่หรือความเร้นลับ เป็นต้น¹⁵³

เมื่อพิจารณาคำทั้งหลายที่ใช้กันเป็นปกติแล้วจะพบว่าไม่มีคำคำใดที่สามารถแสดงคุณลักษณะทั้งหมดของวัตถุได้อย่างครบถ้วน คำมูลคำหนึ่งจะสร้างรูปแบบความหมายหลักขึ้นมาและส่วนที่เหลือจะเป็นรูปแบบของความหมายแวดล้อมที่อาจเรียกได้ว่าเป็น “การแฝงนัย” ของคำ ดังแผนภาพต่อไปนี้¹⁵⁴

¹⁴⁹ P. V. Kane, *The Sahityadarpana of Visvanatha*, (Delhi: Motilal Banarsidass, 1974), 46-47, อ้างถึงใน กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 39.

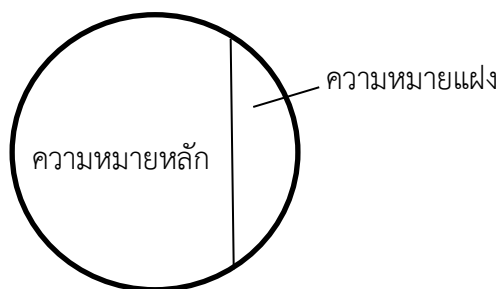
¹⁵⁰ Chari, *Sanskrit Criticism*, 97.

¹⁵¹ *ibid.*, 96-97.

¹⁵² *ibid.*, 99.

¹⁵³ *ibid.*, 100.

¹⁵⁴ *ibid.*, 101.

คำมูล

แผนภาพที่ 2 รูปแบบความหมายที่มีอยู่ในคำมูลแต่ละคำ

กรณีการปรากฏความหมายแฝงในคำนั้น Chari ยกเอาประเด็นที่ควรพิจารณาขึ้นมา กล่าวถึงอยู่ 2 ประการคือ ประการแรกคือนักทวินอาจเป็นฝ่ายถูกก็ได้ที่โต้แย้งว่าการแฝงนัยนั้น แตกต่างกับอุปลักษณ์แต่ถึงกระนั้นก็ยังจำเป็นต้องอิงอาศัยกระบวนการการเปรียบเทียบทาง ความหมายแบบอุปลักษณ์หรือจำเป็นต้องมีกระบวนการอย่างน้อยหนึ่งอย่างในการขจัดความหมาย ระดับที่หนึ่งเพื่อให้ความหมายแฝงปรากฏ ดังตัวอย่าง “เทวดาคือสิงโต” ถูกยกมากล่าวถึงเพราะ การใช้ความหมายเชิงเปรียบเทียบที่แฝงอยู่ในคำว่า “สิงโต” อันที่จริงแล้วดูเหมือนว่าการแฝงนัยใน หลายกรณีเป็นกรณีของการใช้ความหมายเชิงเปรียบเทียบหรืออุปลักษณ์นั่นเอง ประการที่สองคือ ความหมายที่เป็นการแฝงนัยไม่สามารถปรากฏออกมาได้โดยอาศัยเพียงคำที่เกิดขึ้นตามลำพัง แต่ล้วน อิงอยู่กับบริบทแวดล้อมทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่า การแกะความหมายเป็นสิ่งที่ไม่คงที่ แปรเปลี่ยนไปตามสถานะที่เกี่ยวข้อง และหากขาดความรู้ในเรื่องสถานะนั้นๆ ก็ไม่อาจปรากฏ ความหมายแกะอีกด้วย¹⁵⁵

นอกจากจะปฏิเสธอุปลักษณ์ว่าเป็นสิ่งเดียวกับการใช้ความหมายแฝงแล้ว นักทวินยังไม่ ยอมรับการใช้ถ้อยความที่มีได้หมายความตามรูปหรือ Irony ด้วยเช่นกัน โดยอ้างว่าการใช้ถ้อยคำ ลักษณะนี้ปราศจากกระบวนการขจัดความหมายระดับที่หนึ่ง ข้อคิดเห็นนี้ถือว่าผิดพลาดเพราะ ตัวอย่าง สตรีเชื่อเชิญให้ภิกษุท่องไปในสวนแต่แฝงเจตนาขับไล่ก็ดี หรือตัวอย่าง นกแก้วจิกลูกพลับที่ แดงเหมือนริมฝีปากนางอันเป็นที่รักก็ดี ซึ่งเป็นการใช้อ้างการชนิดอุปสรรตประสังสา (การกล่าว สรรเสริญโดยอ้อม) ล้วนเป็นตัวอย่างกรณีที่ว่า ความหมายระดับที่หนึ่งอาจชี้แนะความหมายอื่นได้ ทั้ง ที่มีได้สัมพันธ์กับความหมายระดับที่สองเลย¹⁵⁶ กล่าวโดยสรุปคือ ข้ออ้างของนักทวินที่ไม่ยอมรับการ ใช้ถ้อยความที่มีได้หมายความตามรูปเพียงเพราะเห็นว่าถ้อยคำดังกล่าวยังคงปรากฏความหมายระดับ ที่หนึ่งอยู่นั้น ต้องมีอันตกไป ด้วยเหตุที่บางคราวถ้อยคำเหล่านั้นแม้จะยังอิงความหมายระดับที่หนึ่งอยู่ ก็ตาม แต่มีวิธีการแกะความหมายอื่นโดยอาศัยการใช้อ้างการอย่างใดอย่างหนึ่งตามบริบทที่ปรากฏ

ในการใช้ถ้อยคำของกวี บางครั้งอ้างการหนึ่งสามารถแกะอีกอ้างการได้เช่นกัน ยกตัวอย่าง เมื่อกวีกล่าวว่า “ข้าพเจ้าสงสัยนักกว่านี่คือดวงหน้าหรือดวงจันทร์ คือดวงเนตรหรือนิโลบล กันแน่” อ้างการที่ใช้คือความสนเท่ห์ (สันเทหะ) คือไม่อาจแยกแยะระหว่างของสองสิ่งที่คล้ายคลึงกัน

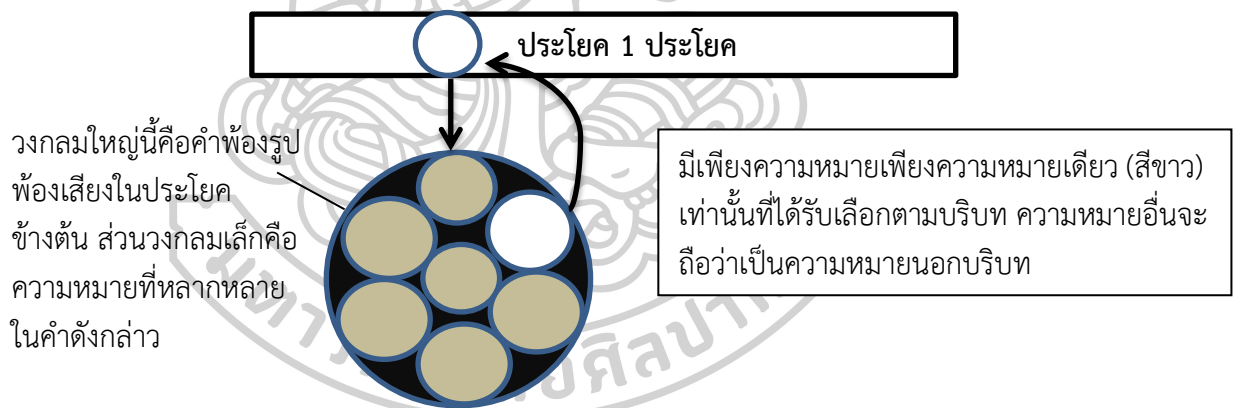
¹⁵⁵ ibid., 101-102.

¹⁵⁶ ibid., 103-105.

แต่ในขณะเดียวกันก็แนะนำการอุปลักษณ์และอติศโยคติ กล่าวคือผู้กล่าวกำลังตั้งใจเทียบดวงหน้ากับดวงจันทร์ ดวงตากับดอกบัวนิล และกำลังกล่าวถึงความนวลผุดผ่องและความแวววาวของดวงหน้า และดวงตาอย่างเกินจริง¹⁵⁷ อีกตัวอย่างหนึ่งที่ปรากฏการแนะนำการได้แก่ “โอ นางผู้มีดวงเนตรกลมโตและชำเลืองมอง ขณะที่ใบหน้ากำลังแย้มยิ้มและส่องฉายแดนดินด้วยประกายแห่งความงามของเธอมหาทานทีนี้ไม่อาจกระพือเป็นลอนคลื่นแม่แต่น้อย อากาเรยงนี้ทำให้ข้าพเจ้าแน่ใจว่าเป็นเพราะมวลแห่งน้ำอันมีมากแท้เทียว” เป็นการใช้ถ้อยความเพื่อแนะนำอุปลักษณ์ระหว่างใบหน้านางกับดวงจันทร์เต็มดวง¹⁵⁸

ในทัศนะของนักทวณิมองการเล่นคำกลุ่มเคลษะซึ่งเป็นการใช้ความหมายที่หลากหลายของคำในรูปแบบการเล่นคำพ้องรูปพ้องเสียงว่าเป็นเพียงอสังการที่ใช้สื่อความหมายเท่านั้น หากใช้ความหมายแนะนำแต่อย่างใด เพราะความหมายที่หลากหลายนั้นล้วนเป็นความหมายตามตัวของคำ (ความหมายระดับที่หนึ่ง) แต่หากว่าการเล่นคำนั้นสามารถแนะนำอสังการอื่นได้ก็อยู่ในข่ายความหมายแนะนำได้เช่นกัน¹⁵⁹

จากกฏมีมางสา¹⁶⁰ที่ว่าประโยคหนึ่งประโยคควรมุ่งแสดงความคิดหรือจุดมุ่งหมายเพียงหนึ่งประการเท่านั้น ทำให้เราเข้าใจได้ว่าคำพ้องรูปพ้องเสียงหนึ่งคำที่แม้จะเป็นได้หลายความหมายก็ตาม เมื่อปรากฏในประโยคในบริบทหนึ่ง จะเกิดกระบวนการเลือกความหมายเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมาใช้เท่านั้น¹⁶¹ ดังแผนภาพต่อไปนี้

แผนภาพที่ 3 กระบวนการเลือกความหมายในคำมาใช้ในประโยค

ปัจจัยทางบริบท (ประภคณาที) อันประกอบด้วย 1) ไวยากรณ์ 2) บริบทแวดล้อม และ 3) น้ำเสียงและท่าทีของสถานการณ์ จะเป็นตัวกรองคำพ้องรูปพ้องเสียงให้เหลือความหมายเดียวที่

¹⁵⁷ *ibid.*, 105-106.

¹⁵⁸ *ibid.*, 106.

¹⁵⁹ *ibid.*, 108.

¹⁶⁰ มีมางสาในที่นี้มุ่งหมายถึงปรัชญาสำนักปुरुวมีมางสาซึ่งมีโชมินิเป็นเจ้าสำนัก หลักการของมีมางสาถูกนำมาประยุกต์ใช้ในการศึกษาภาษาในเวลาต่อมาโดยมีจุดแข็งว่าด้วยเรื่องศาสตร์การตีความ (science of interpretation) ดู Chari, *Sanskrit Criticism*.

¹⁶¹ *ibid.*, 108.

ต้องการสื่อถึง¹⁶² กลุ่มมีนางสายังกล่าวเสริมด้วยว่าความหมายเพียงความหมายเดียวก็เพียงพอต่อการแสดงเจตนาของผู้ส่งสารแล้ว โยจึงยังต้องการใช้ความหมายระดับที่สองและสามอีก แต่ถึงกระนั้นด้วยอำนาจของความหมายในคำ ความหมายนอกบริบทก็ยังสามารถสื่อออกมาได้เช่นกัน¹⁶³

กรณีการแนะนำความหมายกับใจความที่มุ่งหมาย (ตาดตปรระยะ) นั้น จะพบว่าบางครั้งใจความที่มุ่งหมายอาจถูกใช้ในรูปความหมายที่ไม่ชัดเจน เนื่องจากใจความนั้นๆ อาจไม่จำเป็นต้องถูกจำกัดอยู่ในคำที่กำลังเอ่ยถึงในประโยค มีนางสายังยืนยันว่า บางครั้ง “ความหมายของประโยค” ก็ขยายออกไปเกินกว่าข้อจำกัดทางวากยสัมพันธ์ที่ปรากฏ เพื่อให้ได้ความหมายที่สมบูรณ์ตามบริบทเช่นกัน ยกตัวอย่าง “ดวงอาทิตย์ตก” ซึ่งมีใจความที่มุ่งหมายบอกกล่าวว่าเป็นช่วงเวลาดวงอาทิตย์ตกเท่านั้น แต่ในขณะที่เดียวกันประโยคเดียวกันนี้อาจนำมาซึ่งความหมายแนะนำในบริบทที่แตกต่างกัน เช่น ในกรณีที่เป็นคำพูดของช่างฝีมือกับเพื่อนร่วมงานอาจเป็นการแนะนำความหมายว่า “เราจะเลิกงานกันเดี๋ยวนี้” หรือเจ้าของร้านกล่าวกับลูกน้องอาจเป็นการแนะนำความหมายว่า “เก็บของแล้วกลับบ้าน” จึงอาจกล่าวได้ว่า ขณะที่ความหมายตามตัวหนังสือถูกจำกัดความตายตัว ความหมายแนะนำกลับไม่ถูกจำกัดตายตัวแต่ขึ้นอยู่กับผู้พูด-ผู้ฟัง-สถานการณ์¹⁶⁴ ที่กล่าวมาข้างต้นนั้นเป็นปรากฏการณ์การแนะนำเนื้อหาความคิดและการแนะนำองค์การที่เกิดจากการพึ่งพาความหมายระดับที่หนึ่งและความหมายระดับที่สอง แต่ไม่ว่าเราจะรู้จักใช้ถ้อยคำเพื่อแนะนำเนื้อหาความคิดหรือแนะนำองค์การก็ตาม หากการแนะนำดังกล่าวนี้ยังไม่ได้ส่งเสริมให้เกิดการแนะนำรสก็ยังไม่ใช่วินิพนธ์ที่ดีพร้อม

การเสพวรรณคดีเพื่อก่อเกิดรสนั้นมีได้เกิดจากการเอ่ยถึงหรือทอดความถึงรสที่มุ่งหมายอย่างตรงไปตรงมา แต่เกิดจากกระบวนการแนะนำความหมายทางอ้อม เนื่องจากการแนะนำรสนั้นหมายเอาบางสิ่งบางอย่างที่อยู่นอกความหมายตามรูปประโยค จึงแตกต่างกับการแนะนำความหมายแบบตาดตปรระยะ (แนะนำตามใจความที่มุ่งหมาย) ที่จำกัดตัวเองอยู่ในความหมายตามรูปประโยค¹⁶⁵ อานันทวรรณธนะอ้างว่า “รสถูกแนะนำด้วยอำนาจแห่งความหมายของคำ” ด้วยเหตุนี้รสจำต้องเกิดจากการเลือกสรรคำและบริบทแวดล้อม และลักษณะพิเศษหรือลักษณะเด่นใดๆ ก็ตามที่รับรู้ได้จากคำทั้งหลาย หากใช้สิ่งอื่นใดนอกจากอำนาจทางความหมายที่ผูกโยงเข้ากับรสนั่นเอง¹⁶⁶

กวีนิพนธ์เรื่อง กุมารสัมพันธ์ ของกวีกาลิธาส ปรากฏการแนะนำรสในตอนทีฤษีอ้างศีรสมาเยื่อนราชาแห่งหิมาลัยพร้อมกับข้อเสนอที่ว่าบุตริของราชาคือพระนางปารวตีสมควรสมรสกับพระศิวะ บทประพันธ์กล่าวว่า “เมื่อมหาฤษีได้กล่าวถ้อยคำเหล่านั้น ปารวตีซึ่งนั่งก้มหน้าอยู่เคียงข้างบิดาเอาแต่นับกลีบดอกบัว” นักวรรณคดีกล่าวว่าการบ่งบอกกิริยาอาการของนางปารวตีได้เผยให้เห็นความหมายอีกประการหนึ่งคือความเขินอายของนาง (อันเป็นความรู้สึกที่นำไปสู่ศฤงคารรส) แม้มิได้ปรากฏถ้อยคำใดบ่งบอกเลยก็ตาม¹⁶⁷

¹⁶² ibid., 108-109.

¹⁶³ ibid., 110-113.

¹⁶⁴ ibid., 114-116.

¹⁶⁵ ibid., 118-119.

¹⁶⁶ ibid., 120-121.

¹⁶⁷ ibid., 121.

อานันทวรรณณะกล่าวว่าการแนะนำนั้นปรากฏทั้งในคำ (ซึ่งบรรจุความหมาย) ในเสียงดนตรี (ซึ่งมิได้บรรจุความหมาย) และในท่าทางที่แสดงออก ในทางดนตรีนั้นรสจะถูกแนะนำผ่านพื้นอารมณ์ของดนตรี ส่วนในทางการแสดง รสจะถูกแนะนำผ่านท่าทางโดยอ้อม ในมุมมองของนักสัญลักษณ์นิยม ทุกอย่างจะปรากฏเลาๆ พอแนะนำทางอ้อม ส่วนในมุมมองของนักจินตภาพนั้นทุกอย่างต้องชัดเจน กระชับ และเป็นรูปธรรม¹⁶⁸ คำอธิบายของสำนักสัญลักษณ์นิยมสอดคล้องกับสำนักชวาณีในเรื่อง เสียงสะท้อน (resonance) ที่ว่า บางคราวคำคำหนึ่งสามารถแนะนำความหมายมากกว่าหนึ่งความหมายในบริบทหนึ่งที่กำหนดไว้ ซึ่งจะเกิดขึ้นเมื่อคำที่มีสองความหมายนั้นแนะนำไปถึงความหมายที่อยู่นอกบริบทหรือความหมายหนึ่งดึงไปสู่อีกความหมายหนึ่งที่เกี่ยวข้อง¹⁶⁹ ขึ้นอยู่กับว่าคุณสมบัติของสิ่งนั้นๆ ไม่ว่าจะเป็นภาพลักษณ์หรือคติที่แฝงมาด้วยจะอยู่ถูกที่ถูกทางหรือไม่นั่นเอง

เมื่อศึกษาหลักการของกลุ่มชวาณีมากเข้าจะพบข้อจำกัดหลายประการอันเกี่ยวเนื่องกับเงื่อนไขทางความหมายของถ้อยคำ ซึ่งเป็นอุปสรรคในการประเมินคุณค่าวรรณคดีด้วยหลักการสำคัญที่ว่า “หัวใจของกวีนิพนธ์คือชวาณี” ในที่สุดกลุ่มชวาณีจึงเบนแนวทางการประเมินวรรณคดีมายกให้ “รส” คือหัวใจสำคัญของกวีนิพนธ์แทน¹⁷⁰ อันเป็นที่มาของข้อสรุปตามคำกล่าวของอานันทวรรณณะที่ว่า รสวรรณคดีเป็นคุณลักษณะสำคัญที่ทำให้งานประพันธ์เรื่องหนึ่งๆ เป็นกวีนิพนธ์ได้ ส่วนที่เขากล่าวว่า “หัวใจของกวีนิพนธ์คือ ชวาณี” (kāvyasyātmā dhvanirīti) ที่อ้างไว้ข้างต้นนั้นก็ได้ขัดแย้งกัน เพราะรสและชวาณีต่างก็มีความสำคัญและสัมพันธ์กัน กล่าวคือ รสเป็นจุดหมายปลายทางของผู้อ่าน ส่วนชวาณีคือเครื่องมือที่จะทำให้ผู้อ่านไปสู่จุดหมายนั้น¹⁷¹

ในระบบคิดของกลุ่มชวาณี กวีนิพนธ์แบ่งออกเป็น 3 ประเภทคือ

1. กวีนิพนธ์ที่ก่อปรด้วยการแนะนำความหมาย (กาวยชวาณี)
2. กวีนิพนธ์ที่มีการแนะนำความหมายระดับรอง เป็นกวีนิพนธ์ที่ถือเอาการแนะนำความหมายเป็นรองจากการใช้ข้ออ้าง
3. กวีนิพนธ์ประเภทกลบท-กลอักษรซึ่งไม่ประกอบด้วยรสเลย

อานันทวรรณณะกล่าววกวีนิพนธ์ประเภทแรกถือว่าเป็นเลิศสุด ส่วนกวีนิพนธ์ประเภทที่สองแม้จะไม่ได้เน้นการแนะนำความหมายก็ตาม แต่ยังเป็นกวีนิพนธ์ที่ดีได้หากเป็นการประพันธ์เพื่อมุ่งให้เกิดรส ในทางกลับกันกวีนิพนธ์ประเภทที่สามที่มุ่งข้ออ้างอย่างเดียวจึงไม่ถือเป็นกวีนิพนธ์ที่แท้จริง¹⁷²

กลุ่มชวาณีถูกฝ่ายคัดค้านท้วงติงด้วยข้อโต้แย้งต่างๆ ดังต่อไปนี้

1. นักตรรกศาสตร์วิพากษ์ว่า รส ที่สำนักชวาณีอ้างถึงนั้นก็เพียงสิ่งที่เกิดจากการอนุมานเอาจากสถานการณ์ทั่วไปที่กำหนดขึ้นเท่านั้น
2. ในทัศนะของทฤษฎีอันเนื่องกับตาตปรระยะ (ใจความที่มุ่งหมาย) ของมีมางสา ถือว่าการแนะนำรสนั้นแหละคือความหมายของประโยค เพราะรับรู้ได้จากประโยคและเป็นส่วนที่ทำให้

¹⁶⁸ ibid., 126-128.

¹⁶⁹ ibid., 128.

¹⁷⁰ ibid., 131.

¹⁷¹ กุสุมา รักษมณี, สันสกฤตวิจารณ์, 180.

¹⁷² Chari, *Sanskrit Criticism*, 228.

ประโยคได้ใจความสมบูรณ์ ด้วยเหตุนี้การแนะนำที่ธวินีเชตขุณั้น แท้จริงก็เป็นเพียงสถานะพื้นฐานของประโยคนั้นเอง

3.แนวทางที่นักธวินียิตถ์ถือที่ว่า การแสดงรศย้อมได้มาโดยอ้อมอันเป็นแก่นสารสำคัญแห่งสุนทรียะในกวีนิพนธ์นั้นถูกตั้งคำถาม เมื่อแท้จริงแล้วรศอาจเกิดขึ้นจากการพรรณนาอนุภาวะของตัวละครอย่างตรงไปตรงมาก็ได้

เมื่อประมวลข้อโต้แย้งทั้งหลายแล้ว สรุปได้ว่าจุดที่ถูกโจมตีนั้นเกิดมาจากความพยายามควบรวมหลักการเรื่องรศของภคตมุนีเข้ากับทฤษฎีอันเกี่ยวเนื่องกับภาษากวี ที่นักปราชญ์ทางภาษาทั้งหลายไม่กล่าวถึงรศ-ธวินีอาจเป็นเพราะมองว่าไม่ได้เกี่ยวข้องกับระบบหน้าที่ทางภาษา และรศ-ธวินีอาจเป็นเพียงการแต่งแต้มสีสันของคำที่มีต่อบริบทเท่านั้น¹⁷³

ดังที่กล่าวไว้ตอนต้นว่ากระบวนการศึกษาอารมณในวรรณคดีนั้นจำเป็นต้องศึกษาองค์ประกอบสำคัญสามส่วนด้วยกันคือ ผู้แต่งหรือกวี ตัววรรณคดี และผู้อ่าน การศึกษาวรรณคดีตามแนวทางทฤษฎีรศ-ธวินีก็มีแนวทางการพิจารณาในแนวทางเดียวกันนี้เช่นเดียวกัน ทั้งนี้เพื่อให้ทราบองค์ประกอบและกลไกสำคัญที่ทำให้เกิดรศขึ้นได้ในที่สุด

องค์ประกอบแรกคือผู้แต่ง ผู้แต่งมหากาพย์หรือกวีนิพนธ์ได้ชื่อว่ากวี กวีจะต้องมีจินตนาการที่เป็นพลังในการสร้างสรรค์ที่เรียกว่า ประติภา เป็นพรสวรรค์ที่ติดตัวกวีมาแต่กำเนิด พลังจินตนาการของกวีที่เรียกว่า ประติภา นี้แตกต่างกับสิ่งที่เรียกว่า ปรัชญา ซึ่งเป็นพลังสติปัญญาในเชิงตรรกะ¹⁷⁴ นอกจากนั้นกวีจะต้องมีศักติ ซึ่งหมายถึงทั้งฝีมือในการประพันธ์และอัจฉริยภาพของกวีในทัศนะของนักธวินี แม้ศักติจะมีความหมายกว้าง ครอบคลุมขั้นตอนต่างๆ ในการถ่ายทอดจินตนาการของกวีออกมาเป็นตัวอักษร แต่ที่สำคัญที่สุดก็คือ ศักติในการใช้พลังความหมายณะ (ธวินี) ทั้งในวัสดุ อลังการ และรศวรรณคดี¹⁷⁵ ในการศึกษาวรรณคดีสันสกฤตจำแนกความแตกต่างระหว่างเหตุแห่งการสร้างสรรคกวีนิพนธ์ (กายเหตุ) ผลที่ได้รับ (กายผล) หรือสิ่งที่สนองจุดมุ่งหมายนั้น (กายประโยชน์) และธรรมชาติของกวีนิพนธ์ (กายลักษณะ) ไว้ชัดเจน Chari ระบุด้วยว่าประติภาที่กำลังกล่าวถึงซึ่งอยู่ในส่วนของเหตุแห่งการสร้างสรรคกวีนิพนธ์ รวมทั้งการฝึกฝนของกวี (ศึกษา) และความเข้าใจโลก (วญตปตติ) ตลอดจนเป้าหมายสูงสุดของมนุษย์ (ปุรุชาरण) มีใช้องค์ประกอบที่นำมาใช้ในการนิยามวรรณคดี¹⁷⁶ กล่าวโดยสรุปก็คือเราจะไม่ใช่คุณสมบัติและตัวตนของกวีมาเป็นเกณฑ์ในการประเมินวรรณคดีนั่นเอง

องค์ประกอบที่สองคือตัววรรณคดี ตัววรรณคดีจะต้องประกอบไปด้วย วัสดุ อลังการ และรศ วัสดุหมายถึงสิ่งที่ประกอบกันเข้าเป็นวรรณคดี อันได้แก่ แนวคิด โครงเรื่อง เนื้อเรื่อง การดำเนินเรื่อง ฯลฯ ถ้าจะเปรียบกับมนุษย์ วัสดุก็คือกระดูก เลือด เนื้อ และอวัยวะทั้งปวง ส่วนอลังการ หมายถึง ถ้อยคำที่ตกแต่งแล้วอย่างดี เป็นอาภรณ์ประดับร่างกาย แต่ร่างกายจะเป็นร่างไร้วิญญาณเมื่อปราศจากจิตใจ รศของวรรณคดีเปรียบเหมือนชีวิตจิตใจของร่างกายนั้น¹⁷⁷

¹⁷³ *ibid.*, 122-126.

¹⁷⁴ *ibid.*, 32.

¹⁷⁵ กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 135.

¹⁷⁶ Chari, *Sanskrit Criticism*, 32.

¹⁷⁷ กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 136.

ทั้งวัสดุและอสังการอาจแสดงออกด้วยถ้อยคำที่มีความหมายระดับต้น (วาจยะ) หรือ ความหมายบ่งชี้ (ลักษณา) หรือความหมายแนะ (วียงคยะ) อย่างไรก็ดีอย่างหนึ่งหรือพร้อมกันไปได้ แต่ วัสดุและอสังการที่ใช้ความหมายแนะนำว่าดีเด่นกว่า ส่วนการแสดงสรรพนคตินั้นมีข้อจำกัดมากกว่า กวีที่มีประติภาและศักติจะใช้ความหมายแนะนำเท่านั้นเพื่อให้เกิดรสขึ้นในใจของผู้อ่าน การใช้ ความหมายระดับต้นหรือระดับที่สองยังไม่อาจสื่อความที่เป็น “อารมณ์” ของกวีได้เพราะอาจถูก จำกัดด้วยขอบเขตของความหมายของคำนั้นๆ การใช้ความหมายแนะนำจึงเป็นการขยายขอบเขตให้มี เงามความหมายที่จะตีความได้มากกว่า¹⁷⁸ นักทวินจะมองอสังการเป็นเพียงส่วนประกอบที่ไม่จำเป็นนัก หากมีก็ดี แต่จะตัดไปได้ เมื่อใดที่ผู้อ่านรู้สึกว่าการใช้อสังการเพื่อแสดงฝีมือเท่านั้น มิใช่เพื่อ สื่ออารมณ์ เมื่อนั้นอสังการจะหมดคุณค่าไปทันที¹⁷⁹ หรือเมื่อใดก็ตามที่ผู้อ่านรู้สึกว่าการตั้งใจ ประดิษฐ์ประดอยอสังการมากเกินไป มิได้ใช้อย่างเป็นธรรมชาติให้รู้สึกว่าเป็นถ้อยคำที่เลื่อนไหลออกมา จากอารมณ์จริงๆ เมื่อนั้นอสังการจะขาดพลังความหมาย กลายเป็นส่วนเกินไป เช่นเดียวกับการ ประจักษ์สร้างรูปแบบให้งามเป็นพิเศษที่เป็นลักษณะของกลบทและวรรณรูป (ตำราสันสกฤตเรียก จิตร- กาวยะ) ข้อเด่นจะอยู่ที่รูปแบบเสียหมด แม้จะมีเนื้อหาแสดงอารมณ์อยู่บ้างก็เป็นรอง นักทวินจึงไม่ ยกย่องวรรณคดี 2 ประเภทดังกล่าวนี้¹⁸⁰

การจะยกย่องวรรณคดีว่าดีเด่นหรือไม่นั้นมิจำเป็นว่าวรรณคดีเรื่องนั้นจะต้องเป็นเรื่องที่ นำมาสร้างสรรค์หรือตีความใหม่เท่านั้น แม้จะเป็นบทประพันธ์ที่กล่าวถึงเนื้อหาเดิมอันเป็นที่รู้จักกันดี แล้ว แต่ถ้าเป็นบทที่ทำให้เกิดรสก็จะมีคุณค่าขึ้นได้ทันที เช่นเดียวกับต้นไม้ต้นเดิมที่ผลัดใบใหม่ในฤดู ใบไม้ผลิ (ธวันยาโลกะ, 4.4) แต่นักทวินถือว่าบทประพันธ์ที่จะทำให้เกิดรสนั้น ต้องใช้ถ้อยคำที่มีพลัง ความหมายแนะได้เป็นอย่างดี คำที่มีพลังความหมายแนะจะต้องเกิดจากการใช้ถ้อยคำน้อยแต่กิน ความมากและลึกซึ้ง¹⁸¹ และความหมายแนะจะไม่เด่นหรือไม่เกิดเลย หากถ้อยคำนั้นเป็นเพียงคำที่ใช้ ตามกันมาเป็นขนบจนความหมายจางไปแล้ว¹⁸²

องค์ประกอบสุดท้ายคือผู้อ่าน ผู้อ่านหรือผู้เสพวรรณคดีจะต้องเป็นผู้มี สหฤทัย ซึ่งมีคำ แปลตามรูปศัพท์ว่า ผู้มีหัวใจ หมายถึง ผู้ที่มีใจเปิดกว้างพร้อมที่จะรับรู้ความรู้สึกต่างๆ เปรียบเหมือน กระจกหรือน้ำใสหนึ่งสนิทที่สะท้อนภาพต่างๆ ได้ชัดเจน เป็นผู้ที่ละวางความเป็นตัวตน สลัดอารมณ์ที่ เป็นส่วนตัวให้ได้มากที่สุด สามารถปรับใจให้รับรู้ภาวะต่างๆ ที่เป็นธรรมดาโลกได้ อันเป็นความรู้สึกที่ พ้องกับของเพื่อนร่วมโลก มิใช่ความรู้สึกเอกเทศของผู้ใดผู้หนึ่ง¹⁸³ ภารตมุนีกกล่าวว่า “เมื่อความหมายที่ เต็มไปด้วยอารมณ์กระทบใจของผู้อ่านที่เป็นสหฤทัยก็จะแผ่ซ่านไปทั่วร่างเหมือนไฟลุกไหม้พื้น แห้ง”¹⁸⁴

¹⁷⁸ *ibid.*

¹⁷⁹ *ibid.*, 137.

¹⁸⁰ *ibid.*, 138.

¹⁸¹ *ibid.*

¹⁸² *ibid.*, 139.

¹⁸³ *ibid.*, 134.

¹⁸⁴ Chari, *Sanskrit Criticism*, 23.

ความคิดเรื่องรสในวรรณคดีอันมีอานันทวรรณจะเป็นเจ้าทฤษฎีเท่าที่กล่าวมาแล้ว เป็นเรื่องที่เน้นปัจจัยการเกิดรส ได้แก่ ผู้อ่าน กวี และตัววรรณคดี ผู้อ่านจะต้องเป็นสlothและมีความวาสนา¹⁸⁵ กวีต้องมีประติภาและศักดิ์ ตัววรรณคดีต้องแสดงวัสดุ อลังการ และรสโดยใช้ชานี ทั้ง 3 ประการที่เป็นปัจจัยทำให้เกิดรสแก่ผู้อ่านวรรณคดี ล้วนมีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่ากันตามหน้าที่ของตน¹⁸⁶ การวิเคราะห์วรรณคดีตามทฤษฎีอนันจึงเป็นการอ่านละเอียดโดยพินิจถ้อยคำสำนวนและตีความเพื่อให้เข้าใจความหมายที่เป็นหัวใจของเรื่อง นอกจากนี้จะทำให้รู้สึกชื่นชมความสามารถของกวีแล้ว ยังเป็นเกม “วรรณ-กริธา” สำหรับผู้อ่านอีกด้วย เพราะได้มีส่วนลงไปร่วมแสดงฝีมือในการ “ตี” ความหมายที่เหมือนปริศนาที่กวีตั้งไว้ ผู้อ่านจึงมิได้เป็นเพียงผู้รับที่คอยฟังเรื่องราวหรือสารที่กวีบอกมาเท่านั้น แต่จะเป็นผู้อ่านที่เป็นสlothคือมีใจพร้อมที่จะรับรสวรรณคดี¹⁸⁷

ความเข้าใจภาษาที่กวีใช้เป็นสื่อมีความสำคัญยิ่งสำหรับผู้อ่าน โดยเฉพาะเมื่อบทประพันธ์นั้นแต่งเป็นภาษาสันสกฤต ซึ่งมีความซับซ้อนและยากย้ายความหมายได้หลากหลายก็ยิ่งต้องใช้ความเข้าใจภาษามากขึ้นในการอ่านตีความ เพื่อนำไปสู่การประจักษ์รสวรรณคดี¹⁸⁸ การตีความถ้อยคำจนนำไปสู่ปลายทางคือรสวรรณคดีนี้ อานันทวรรณเรียกว่ารสชานี (rasadhvani หรือ suggestion of a rasa)¹⁸⁹

ทฤษฎีรสตามความคิดของอภินวคูปตะ (คริสต์ศตวรรษที่ 10) อันเป็นที่ยอมรับอย่างแพร่หลายและเป็นแนววิจารณ์วรรณคดีสำหรับนักวรรณคดีสันสกฤตมาจนทุกวันนี้เป็นการผสมผสานแนวคิดทฤษฎีอนันของอานันทวรรณในคริสต์ศตวรรษที่ 9 กับแนวคิดรสซึ่งพัฒนามาจากความคิดของนายกะนักวรรณคดีในคริสต์ศตวรรษเดียวกัน นายกะมีความเห็นว่า รสเกิดจากการรับรู้อารมณ์สากลซึ่งไม่ผูกพันกับผู้ใดผู้หนึ่ง¹⁹⁰ ณ จุดนี้อภินวคูปตะมีความเห็นเหมือนนายกะในเรื่องอารมณ์สากลแต่เขาผนวกความคิดของอานันทวรรณเรื่องวาสนาและสlothเข้าไปด้วย¹⁹¹

สาธกต่อเรื่องอารมณ์สากล วาสนา และสlothนั้นมียู่ที่ว่า นักวรรณคดีมิได้มองวาลมิกิในฐานะกวีเอก หรืออาทิกิ (กวีคนแรก) ผู้ประพันธ์งานที่สำคัญเท่านั้น แต่วาลมิกิยังเป็นสlothอันเป็นตัวอย่งที่เด่นชัดในการวิเคราะห์ขั้นตอนการเกิดรส สิ่งที่วาลมิกิได้รับรู้คือความทุกข์โศกอันเป็นสlothภาวะ มีเหตุของภาวะ (วิภาวะ) คือการพลัดพรากจากกันของนกกระเรียนทั้งคู่ ตัวต้นเหตุที่เรียกว่า อาลัมพะนะ คือนายพรานใจโหดผู้ทำให้เกิดการพลัดพรากนั้น นกกระเรียนตัวผู้แสดงผลของภาวะ (อนุภาวะ) ด้วยการดิ้นรนกระเสือกกระสนในกองเลือด นางนกแสดงอนุภาวะด้วยการร้องคร่ำครวญ วาลมิกิได้เห็นภาวะเสริม (วยภิจาริภาวะ) คือความตื่นตระหนก ความสิ้นหวัง และความ

¹⁸⁵ ตามหลักปรัชญาโยคะ หัวใจของสัตว์ทุกรูปทุกนามมีรอยประทับในอดีต (เรียกว่า วาสนา) เหมือนกัน ความรู้สึกที่เกิดจากวาสนาจึงถือเป็นความรู้สึกสากล (โยคสูตร 4.9-10) เป็นความรู้สึกที่พ้องกับของเพื่อนร่วมโลก มิใช่ความรู้สึกเอกเทศของผู้ใดผู้หนึ่ง ดู กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 134.

¹⁸⁶ *ibid.*, 139.

¹⁸⁷ สันสกฤตวิจารณ์, 178.

¹⁸⁸ *ibid.*, 181.

¹⁸⁹ *ibid.*, 182.

¹⁹⁰ การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 139.

¹⁹¹ *ibid.*, 140.

พรันพริงของนางนง และความรุนแรงของนายพราน ภาพทั้งปวงตรงหน้าวิ่งเข้าไปกระทบใจวาลมิกิ ทำให้เกิดการรับรู้ภาวะทุกข์โศกของนงทั้งคู่ วาลมิกิมิได้เอาตัวเองเข้าไปอยู่ในสถานะของนงกระเรียน เพราะหากเป็นเช่นนั้น วาลมิกิก็จะต้องเจ็บปวดด้วยความทุกข์เหมือนนงตัวผู้ หรือโศกเศร้าเหมือนนางนง ภาวะทุกข์โศกที่วาลมิกิรับรู้นั้นก็มิได้พ้องกับความรู้สึกของวาลมิกิเอง (หากจะสมมุติว่าวาลมิกิเคยมีประสบการณ์ที่ต้องพลัดพรากจากผู้เป็นที่รักมาก่อน) เพราะถ้าเป็นเช่นนั้นคงจะสะเทือนใจ เพราะถูกกระตุ้นให้คิดถึงความหลังเท่านั้น แต่วาลมิกิรับรู้ความทุกข์โศกในลักษณะที่เป็นภาวะธรรมดาโลก และเป็นความทุกข์ของเพื่อนร่วมโลกมากกว่า ความทุกข์โศกนั้นจึงเป็นเหตุสากล (सारणीकरण) ที่อาจเกิดขึ้นกับสัตว์โลกตนใดก็ได้เมื่อมีเงื่อนไขเช่นเดียวกับนงกระเรียนคู่หนึ่งใน การรับรู้ภาวะที่เป็นเหตุสากล วาลมิกิจึงเป็นอิสระจากตัวตนของตนเองและของผู้ใดผู้หนึ่ง การรับรู้จะประสานกับอารมณ์ทุกข์โศกที่เป็นรอยวาสนาของวาลมิกิ ทำให้เกิดความสำนึกอารมณ์ที่เป็นความปิติสูงสุด เป็นช่วงเวลาที่วาลมิกิสัมผัสตัวและสัมผัสทุกสิ่งทุกอย่างจนเปลือยออกทานเป็นโคลกที่ไพเราะจับใจ¹⁹²

ในทัศนะของอภินวคูปตะ รสจะเกิดขึ้นไม่ได้เลย หากมีอุปสรรคประการใดประการหนึ่งต่อไปนี้

1. เมื่อผู้อ่านไม่เชื่อว่าเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ อาจกล่าวได้ว่าการที่กวีสันสกฤตนิยมนำเรื่องเก่ามาเล่าใหม่ก็เพื่อขจัดอุปสรรคเรื่องความไม่เชื่อของผู้อ่านด้วย
2. เมื่อผู้อ่านรู้สึกว้า กาละ เทศะ บุคคล และเหตุการณ์ในเรื่องสัมพันธ์กับตนเองโดยตรง หรือห่างจากตนจนเกินไป
3. เมื่อผู้อ่านหมกมุ่นอยู่กับความรู้สึกของตนเองมากเกินไป ใจก็จะไม่มีที่ว่างที่จะรับรู้ภาวะใดๆ ทั้งสิ้น
4. รสย่อมไม่เกิดเมื่อผู้อ่านมิได้รับรู้ภาวะต่างๆ โดยอาศัยประสาทสัมผัส (ซึ่งเรียกว่า การประจักษ์) เพียงแต่ใช้การคาดหมาย (ซึ่งเรียกว่า อนุมาน) และการฟังคำบอกเล่า (ซึ่งเรียกว่า ศัพพะ)
5. เมื่อผลงานชิ้นนั้นมีได้แสดงภาวะหลัก (สถายีภาวะ) มีแต่ภาวะเสริม (วยภิจาริภาวะ) กล่าวได้ว่าบทละครหรือวรรณคดีที่ดีต้องมีภาวะหลักเป็นแก่นของเรื่อง จึงจะทำให้เกิดรสได้
6. เมื่อวิภาวะ อนุภาวะ และวยภิจาริภาวะ ไม่สอดคล้องกันและไม่สัมพันธ์กับภาวะหลักที่เป็นแก่นของเรื่อง¹⁹³

ความสำคัญของรสนั้นมีมากเสียจนอภินวคูปตะยกให้เป็นความหมายของบทประพันธ์เลยทีเดียว เมื่อใดที่รสเกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน เมื่อนั้นผู้อ่านก็ได้ประจักษ์ถึงอรรถของบทประพันธ์ชิ้นนั้นแล้ว¹⁹⁴

อภินวคูปตะอภิปรายถึงประสบการณ์เรื่องรสน่าจะอยู่ในรูปของการรับรู้โดยตรงภายใน ซึ่งประกอบด้วยความอิมเอ็บใจ และความอิมเอ็บใจนั้นมีอยู่ในการรับรู้เฉพาะเท่านั้น รสนี้อยู่ร่วมกันทั้งต่อกวีและผู้อ่าน ผู้อ่านไม่อาจตัดสินคุณค่าของผลงานได้ด้วยระดับความปิติเพราะเป็นสิ่งที่ไม่อาจวัดได้ แต่ละคนต่างมีปฏิกริยาทางอารมณ์แตกต่างกันไป¹⁹⁵

¹⁹² *ibid.*, 146-147, 177-178.

¹⁹³ *ibid.*, 140-143.

¹⁹⁴ *ibid.*, 144.

¹⁹⁵ Chari, *Sanskrit Criticism*, 25-27.

จุดที่ผู้อ่านได้รับรสนั้นเรียกว่าเป็นความสำเร็จอารมณ์ (climax) เป็นความปิติที่จับต้องหรือแจ่มแจ้งไม่ได้ และจะปรากฏขึ้นเพียงชั่วขณะเดียวเท่านั้นแล้วก็สิ้นสุดลง นับเป็นปรากฏการณ์พิเศษที่ไม่ใช่ประสบการณ์ตามธรรมดาโลก อภินวคูปตะเถื่อว่าเป็นโลกุตระ รสมีใช้สิ่งที่มีอยู่แล้ว แต่เป็นสภาพจิตช่วงที่เกิดความสำเร็จอารมณ์เท่านั้น ก่อนจะรับรู้ภาวะยังไม่มีรส และหลังจากเกิดความสำเร็จอารมณ์แล้ว ก็ไม่มีรสอีกต่อไป¹⁹⁶

ที่กล่าวว่ารสมีใช้สิ่งที่มีอยู่แล้วนั้น อภินวคูปตะมีอธิบายว่า การเกิดรสไม่ใช่เรื่องของการเปิดเผยสิ่งที่มีอยู่ให้ประจักษ์ ดังเช่น มีหม้อใบหนึ่งวางอยู่ในที่มืด เรายังมองไม่เห็น เมื่อเราใช้ไฟส่องไปยังหม้อ เราจึงเห็น จากตัวอย่างนี้ หม้อเป็นสิ่งที่มีความอยู่แล้ว ไฟเป็นตัวเปิดเผยสิ่งนั้นให้ประจักษ์ แต่รสมีได้มีอยู่แล้วเหมือนหม้อใบที่วางอยู่ในที่มืด รสพึงจะอุปบัติขึ้นเมื่อมีปัจจัยต่างๆ อย่างพร้อมเพรียง¹⁹⁷

ในความหมายแคบ รสหมายถึงสภาพจิตของผู้อ่านวรรณคดีที่เกิดความสำเร็จอารมณ์จากการได้รับรู้รส (ในความหมายกว้าง) ของวรรณคดี¹⁹⁸ ซึ่งตรงกับคำว่า สุนทรียรส ที่หมายถึง ความสำเร็จอารมณ์ (ānanda หรือ bliss) ที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน เป็นความปิติและอิมเอบใจที่ซึมซาบความงดงามและความไพเราะของวรรณคดี และได้ประจักษ์อารมณ์ตอบสนองของตนอันเป็นการรับรสจากวรรณคดี¹⁹⁹ นั่นเอง

อภินวคูปตะอธิบายเพิ่มเติมว่าสุนทรียรสเกิดได้จากคุณลักษณะ 3 ประการของวรรณคดีได้แก่

1. การสร้างสรรค์ (prathayitum ซึ่งมีความหมายตามศัพท์ว่าทำให้ปรากฏ) คือการสร้างโลกในจินตนาการซึ่งเป็นโลกใหม่ที่ต่างกับโลกที่มนุษย์พบเห็นอยู่
2. การเสริมพลัง (sārayitum ซึ่งมีความหมายตามศัพท์ว่าทำให้วังไป) คือการทำให้สิ่งที่เกิดซ้ำซากในชีวิตจริงเป็นเรื่องใหม่ในความคิดของผู้อ่านได้
3. การใส่สีสัน (udbhāsayitum ซึ่งมีความหมายตามศัพท์ว่าทำให้สวยงาม) คือการทำให้โลกในจินตนาการและโลกจริงมีชีวิตชีวาและความงดงาม²⁰⁰

ในการสร้างสรรค์วรรณคดี กวีอินเดียจะผูกพันแนวคิดของตนเข้ากับเป้าหมายของชีวิตที่เรียกว่า ปุรุชาณะ อยู่เสมอ เพราะถือว่าการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับเป้าหมายของชีวิตเป็นหน้าที่ของวรรณคดี ดังที่ภามะกล่าวไว้ในกาวยาลังการ (1.2) เป้าหมายดังกล่าวได้แก่ ธรรมะ อรรถะ กามะ และโมกษะ ธรรมะคือการมีชีวิตอยู่อย่างถูกต้องตามทำนองคลองธรรมและตามหน้าที่ของตน อรรถะคือการแสวงหาความสุขจากวัตถุ เช่น ทรัพย์ศฤงคาร หรือจากเกียรติยศ ชื่อเสียง และอำนาจ กามะคือการแสวงหาความสุขจากความรัก และโมกษะคือการแสวงหาทางหลุดพ้นจากความปรารถนาทั้งปวงในโลกนี้เพื่อความสุขในโลกหน้า ภาวะที่กวีแสดงในวรรณคดีจึงมักเป็นภาวะที่ผูกพัน

¹⁹⁶ กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 144.

¹⁹⁷ อรรถธิบายของอภินวคูปตะในข้อที่ว่าด้วยการเกิดรสอันมีลักษณะการแตกต่างกับการเปิดเผยสิ่งที่มีอยู่แล้วให้ประจักษ์นั้น ผู้วิจัยมีความเห็นว่าตรงกับหลักอภิปัจจยตาปฏิจจสมุปบาทของพุทธศาสนา

¹⁹⁸ กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 145.

¹⁹⁹ สันสกฤตวิจารณ์, 177.

²⁰⁰ *ibid.*, 177-78.

กับเป้าหมายทั้ง 4 นี้ ภาวะรักที่เป็นเรื่องของความรักระหว่างพ่อแม่ลูกหรือเพื่อน ก็เกี่ยวกับธรรมชาติ ภาวะโกรธเกิดขึ้นเมื่อทรัพย์สินหรือเกียรติยศถูกทำลาย เป็นเรื่องเกี่ยวกับบอรรถ ภาวะมุ่งมั่น (อุตสาหะ) เกี่ยวกับธรรมชาติ ภาवनารังเกียจและภาวะสงบเกี่ยวกับโมกษะ รสทั้ง 5 คือ ศฤงคารรส เราทรรส วีรรส พิภตสรส และศานตรส จึงเป็นรสเด่น ส่วนอีก 4 รส คือ หาสยรส กรูณารส ฌยานกรรส และ อัทฤตรส เป็นรสที่เกิดจากอารมณ์สามัญมีขึ้นเพื่อสนับสนุนรสทั้ง 5 ให้เด่นขึ้น²⁰¹ ทั้งนี้ก็ที่มีความสามารถจะแสดงรสเอกเป็นแก่นเรื่องหลัก และมีรสอื่นๆ ผลัดกันเข้ามาเสริมแก่นเรื่องนี้ให้เด่นชัดขึ้น²⁰²

รสที่สัมพันธ์โดยตรงกับปุรุชาณะ (เป้าหมายของชีวิต 4 ประการ) ก่อน ได้แก่ ศฤงคารรส เราทรรส วีรรส พิภตสรส และศานตรส²⁰³

มหากาพย์เรื่อง กิราตารชุนีเย มีภาวะพื้นฐาน (สถายีภาวะ) คือความอุตสาหะของ อรชุน มีสาเหตุ (วิภาวะ) คือความแค้นเคืองที่ถูกสบประมาท อรชุนมีความเชื่อมั่นว่าตนเองเป็นนักรบผู้มีฝีมือ แม้ฝ่ายเคาพเองก็ยังขยายต ดั่งคำพูดของม้าเร็ว เมื่อกล่าวถึงปฏิกิริยาของทुरโยณะว่า

(ทुरโยณะ) แทบจะทนไม่ได้เมื่อได้ยินประชาชนเอ่ยนามปาดมทพ
ยิ่งกล่าวขวัญกันถึงความเก่งกล้าของอรชุน
เขาก็ซ่อนหน้าด้วยความบวดร้าว ประหนึ่งอสรพิษ
ที่อ่อนแรงลงทันทีที่ได้ยินนามครุฑและนาคจากบทสวดของหมองู

(กิราตารชุนีเย: 1.24)

แรงกระตุ้นที่สำคัญสำหรับอรชุนก็คือการกู้ชื่อเสียงของปาดมทพกลับคืนมา อรชุนถือเป็นเรื่องน่าอับอายมากที่สุดที่ต้องเสียเมืองให้ฝ่ายเคาพเพราะยุธิษฐิระแพ้พนัน ยิ่งกว่านั้นนางเทราปทีผู้เป็นชายาของปาดมทพทั้งห้ายังถูกประจานกลางที่ชุมชน นางเทราปทียกเรื่องนี้มากล่าวอีกครั้งเพื่อเร่งเร้าให้อรชุนออกไปสู้

ความกล้าและพลังกำลังของท่าน ช่างไร้ความหมายอย่างน่าละอาย
ตราบไต่ที่มั่นผมของข้ายังหลุดลุ่ย เพราะฝีมือของทุทศาสัน
ราวกับว่าไม่มีผู้ปกป้องคุ้มครอง ต้องคอยพึ่งแต่โชคชะตาเท่านั้น
ท่านยังเป็นอรชุนคนเดิมอยู่หรือ

(กิราตารชุนีเย: 3.47)

คำพูดของเทราปทีทำให้อรชุนนึกถึงเหตุการณ์อันน่าอับอายครั้งนั้น ความแค้นของอรชุนก็ลุกโชนช่วงขึ้นราวกับดวงอาทิตย์ในอุตรทิศ (กิราตารชุนีเย: 3.55)

แรงกระตุ้นอีกแรงหนึ่งคือ คำพูดของภีมะว่า

²⁰¹ การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 148.

²⁰² *ibid.*, 149.

²⁰³ *ibid.*, 149-50.

ผู้ที่ถือว่าเกียรติยศคือทรัพย์สินมหาศาล
 พึ่งรักษาเกียรติยศอันยั่งยืนไว้ด้วยชีวิตอันไม่ยั่งยืน

(กิริตารชุนีเย: 2.19)

สำหรับชายชาตินักรบ คำแนะนำของสตรีให้ออกรบย่อมหมายถึงการหมิ่นเกียรติ (กิริตารชุนีเย: 1.28) นางเทราปทีเป็นคนแรกที่เอ่ยปากกตียืนยงยิฐฐิระว่าไม่อาจหาญพอที่จะสู้กับ เการพ นางกล่าวว่า

มีกษัตริย์องค์ใดอีกหรือนอกจากท่าน
 ผู้ร้กวงค์ตระกูลอันสูงเกียรติ และผู้ยังมีหนทางสู้
 จะยอมให้ศัตรูระชากความเป็นราชันย์ไปได้

(กิริตารชุนีเย: 1.3)

คำเปรียบเปรยต่างๆ นานาของเทราปที ย่อมทำให้นักรบอย่างอรชุนเกิดอติมานะ และจากจุดที่อรชุนตัดสินใจออกบำเพ็ญพรตเพื่อให้ได้อาวุธวิเศษ อรชุนได้แสดงความอดสาหะในการต่อสู้ อย่างต่อเนื่องไปจนประสบชัยชนะ

เมื่อพระอินทร์ผู้เป็นบิดาส่งเหล่าอัปสรมาทำลายตบะของอรชุน เพื่อเป็นการทดสอบ ความตั้งใจจริง อรชุนก็ไม่ย่อท้อ ภาวะเสริม (วยกจิการภาวะ) ในที่นี้คือความมั่นคง (ธฤติ) พระอินทร์ แปลงร่างเป็นชายชรามาแสร้งชวนให้เลิกคิดต่อสู้ อรชุนตอบอย่างมุ่งมั่นว่า ตนมีหน้าที่รักษาชื่อเสียง ของวงศ์ตระกูล พระอินทร์จึงปรากฏร่างและอวยพรให้โอรสประสบชัยชนะ

เมื่ออรชุนเผชิญหน้ากับพระศิวะในร่างของพรานป่า อรชุนได้ต่อสู้อย่างแกล้งกล้า อรชุน ยิงธนูซึ่งมีทั้งศรธรรมดา ศรเพลิง และอาบยาพิษ แต่พระศิวะก็ปราบได้ อรชุนชักดาบออกฟาดฟัน พระศิวะแผลงศรมาทำลายเสีย แม้จะหมดอาวุธ อรชุนก็ไม่ย่อท้อ ได้ใช้ก้อนหินและถอนต้นไม้มาเป็น อาวุธ จนถึงเข้าประชิดพระศิวะด้วยกำลังแขนของตนเอง พระศิวะเห็นความกล้าหาญบากบั่นของ อรชุน จึงปรากฏร่างและประทานอาวุธวิเศษและวิชาธนูให้เป็นรางวัล

เมื่อผู้อ่านได้รับรู้ภาวะอดสาหะของอรชุน จากเหตุต่างๆ และจากการแสดงออกของ อรชุน (อนุภาวะ) ทั้งที่เป็นคำพูดและการกระทำที่เป็นไปอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ต้นจนอรชุนประสบชัย ชนะ ผู้อ่านย่อมเกิดความชื่นชมในความอดสาหะครั้งนี้ของอรชุน นับได้ว่าวีรรสเกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน แล้ว²⁰⁴

อนึ่ง จะสังเกตได้ว่าแม้วรรณคดีสันสกฤตเรื่อง กิริตารชุนีเย ของภารวิจะมีวีรรสซึ่ง สัมพันธ์กับธรรมะในปุรุชาระเป็นรสเอกก็ตาม แต่ศฤงคารรสซึ่งสัมพันธ์กับกามะในปุรุชาระก็ ปรากฏในเรื่องในฐานะรสเสริมได้เช่นกัน กล่าวคือ การที่อรชุนแสดงความอดสาหะบำเพ็ญตบะจนได้ อาวุธวิเศษจากพระศิวะและสามารถพิชิตเการพได้ ก็เพราะแรงความรักที่มีต่อนางเทราปทีนั่นเอง²⁰⁵

กุสุมา รักษมณี ให้เหตุผลต่อข้อคำถามที่ว่าเหตุใดกฎธรรสจึงไม่นิยมใช้เป็นรสหลักใน วรรณคดีสันสกฤตไว้ว่า เป็นเพราะขนบของละครสันสกฤตซึ่งเป็นต้นแบบของวรรณคดีกำหนดให้ ละครทุกเรื่องต้องจบลงอย่างดี ตัวเอกไม่ควรถูกฆ่าตาย และเนื้อเรื่องจะต้องแสดงให้เห็นทางบรรลุ

²⁰⁴ ibid., 163-164.

²⁰⁵ ibid., 150.

เป้าหมายของชีวิต 4 ประการ คือ ธรรมะ อรรถะ กามะ และ โมกษะ กรณารสที่มีจึงมิใช่เพื่อความ สะเทือนอารมณ์ประการเดียว แต่เพื่อหนรรสอื่นๆ เช่น ศฤงคารรส วีรรส มากกว่า ในวรรณคดีเอก เรื่อง รามายณะ กรณารสเป็นรสสำคัญ แต่ก็เคียงคู่และเสริมวีรรสซึ่งเป็นรสเอกให้เด่นชัดขึ้น วรรณคดี ที่มีกรณารสจึงมิใช่วรรณคดีสะเทือนอารมณ์เหมือนอย่างเช่นโศกนาฏกรรมตามคติตะวันตก²⁰⁶

อย่างไรก็ตาม นอกจากอิทธิพลของขนบละครสันสกฤตที่มีต่อวรรณคดีแล้ว เมื่อกาลเวลา ล่วงผ่านไปสู่ยุคอุษาคเนย์ซึ่งเป็นยุคที่แนวคิดอภิปรัชญาต่างๆ รวมทั้งพุทธศาสนากำลังเป็นที่นิยม ผู้คน เริ่มคิดว่าจุดหมายปลายทางของความทุกข์ไม่ได้อยู่ในโลกนี้ ความตายมิใช่การสิ้นสุด แต่เป็นการ เริ่มต้นอีกชีวิตหนึ่ง ความตายของตัวเองจึงไม่ใช่โศกนาฏกรรม นอกจากนั้นยังมีแนวคิดของพราหมณ์ ที่ว่าโลกนี้เป็นสถานที่ประลองกำลังของความดีและความชั่ว เป็นส่วนหนึ่งของจักรวาลที่เทพเจ้า พยายามรักษาพลังอำนาจของตนให้พ้นจากอสูร ตัวเอกต่อสู้เพื่อฝ่ายธรรมจึงสมควรได้รับรางวัลตอบแทน หากมิใช่ความสุขในโลกนี้ก็เป็นความสุขในโลกหน้า แม้จะถูกฆ่าตายก็ยังได้ขึ้นสวรรค์ ความทุกข์ ที่ได้รับจึงเป็นเรื่องชั่วคราวเท่านั้น ความตายของตัวเองเป็นการสูญเสียสิ่งหนึ่งเพื่อแลกกับอีกสิ่งหนึ่งที่ ดีกว่า นับว่าโศกนาฏกรรมถูกแปลงเป็นความเชื่อที่ปลอบประโลมใจเมื่อเกิดเหตุการณ์ที่หลีกเลี่ยง ไม่ได้ หากเป็นฝ่ายพราหมณ์ก็ถือว่าเพราะอำนาจสูงสุดของเทพเจ้าในขณะที่ฝ่ายพุทธว่าเพราะอำนาจ กรรมที่ทำไว้²⁰⁷

ข้อแตกต่างที่สำคัญระหว่างบทละครกับวรรณคดีสันสกฤตคือ แม้วีสันสกฤตจะนำหลัก ของรสมาจากการละคร แต่ก็มีได้นำมาใช้ที่สำคัญเท่าเทียมกันทุกรส กวีมุ่งแสดงรสเอกเพียง 1 หรือ 2 รส โดยอาจมีรสอื่นๆ หนุนเนื่องให้รสเอกเด่นชัดขึ้น เมื่อผู้อ่านเข้าใจรสที่ได้จากการอ่าน วรรณคดีเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ย่อมทำให้เข้าใจแก่นเรื่องของวรรณคดีเรื่องนั้นได้ อาจกล่าวได้ว่ารสเอกเป็น แก่นเรื่องหลัก ในขณะที่รสหนุนอื่นๆ เป็นแก่นเรื่องย่อย ยกตัวอย่าง วรรณคดีเรื่อง พุทธจริต เมฆุต และกิราตารชุนียะ ต่างมีรสเอกเพียง 1 รสและมีรสเสริมเพียง 1 หรือ 2 รสเท่านั้น ต่างกับวรรณคดี ประเภทบทละครซึ่งมักแสดงรสไว้หลายรส เพราะแต่งขึ้นเพื่อใช้แสดงละครด้วย²⁰⁸

กุสุมา รัชชมนณี กล่าวทิ้งท้ายในบทที่ว่าด้วยรสในวรรณคดีสันสกฤตว่า แม้วรรณคดีจะ แสดงรสเอกเพียงรสเดียว แต่กวีก็ยังยึดมั่นในจุดประสงค์ของการประพันธ์วรรณคดีว่าเพื่อแสดง เป้าหมายของชีวิต 4 ประการ (ปुरुชาธนะ) รสต่างๆ ที่นำมาจากการละครจึงเน้นความสัมพันธ์กับ เป้าหมายเหล่านี้ด้วย มิใช่เพื่อความสำราญเพียงอย่างเดียว²⁰⁹

3.หลักปुरुชาธนะ

ตามคติอินเดียโบราณ ความปรารถนาในชีวิตมนุษย์มีอยู่ 4 ประการ ได้แก่ ธรรมะ คือ การมีชีวิตอยู่อย่างถูกต้องตามทำนองคลองธรรม และตามหน้าที่ของตนประการหนึ่ง อรรถะ คือการ แสวงหาความสุขจากวัตถุประการหนึ่ง กามะ คือการแสวงหาความสุขจากความรักประการหนึ่ง และ โมกษะ คือการหลุดพ้นจากความปรารถนาทั้งปวงในโลกนี้เพื่อความสุขในโลกหน้า เป็นประการ

²⁰⁶ *ibid.*, 178.

²⁰⁷ *ibid.*, 179-180.

²⁰⁸ *ibid.*, 191.

²⁰⁹ *ibid.*, 191-192.

สุดท้าย²¹⁰ ขอบเขตของธรรมะนั้นกว้างจนครอบคลุมเกือบทุกสิ่งเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต เช่น ศาสนา วิชาการ การบ้าน การเมือง และสังคม ทั้งธรรมะยังเป็นตัวควบคุมอรรถและกามาในแง่ที่มีให้มนุษย์หลงไปในทางทั้งสองนี้จนเกินเลยไป หนังสือที่เป็นคัมภีร์ทางด้านธรรมะ คือธรรมศาสตร์ของพระมณู²¹¹

Spear กล่าวถึงคัมภีร์มานว-ธรรมศาสตร์หรือธรรมศาสตร์ของพระมณูว่าเป็นคัมภีร์ที่วางแนวทางการประพฤติปฏิบัติตนของชาวฮินดู ประพันธ์ขึ้นในลักษณะร้อยกรองรวม 2,684 โศลกโดยจัดแบ่งเป็น 12 อধ্যายะ นับเป็นตำราแรกที่ว่าด้วยเรื่องกฎหมายของชาวฮินดู เชื่อกันว่ารจนาขึ้นโดยฤๅษีฤคผู้สืบทอดความรู้มาจากบรรพบุรุษ ช่วงเวลาที่แต่งน่าจะอยู่ในราว 200 ปีก่อนคริสต์ศักราชถึงคริสต์ศักราช 200 โศลกประมาณหนึ่งในสิบของจำนวนโศลกทั้งหมดพบในมหาภากพยมหาภารตะ²¹² Spear วิพากษ์คัมภีร์มณูธรรมศาสตร์ไว้ด้วยว่าคัมภีร์นี้ถือเป็นการวางรูปแบบทางสังคมที่ผิดปกติโดยชนชั้นสูงของอินเดียในนามของหลักศาสนาฮินดู ข้อผิดพลาดที่ชัดเจนอย่างหนึ่งในเรื่องวาระ ส่วนหนึ่งเกิดจากการตีความตัวบทผิดพลาดไป และส่วนหนึ่งเกิดจากคำอธิบายตามความเข้าใจของตนเองเกี่ยวกับข้อเท็จจริงเรื่องวาระของผู้มีอำนาจในสังคม นักสันสกฤตศึกษาในยุคแรกๆ ยกย่องผู้ทรงอำนาจตามหลักมณูธรรมศาสตร์มากเกินไป ซึ่งอันที่จริงบุคคลผู้มีอำนาจดังกล่าวควรพิจารณากฎหมายตามความเป็นจริงมากกว่าการบังคับใช้ตามตัวบทเท่านั้น แม้องค์ความรู้ที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้นในปัจจุบันจะ “มอง” คัมภีร์ด้วยทัศนคติที่ถูกต้องมากขึ้นก็ตาม แต่ข้อผิดพลาดในอดีตก็ยังคงทรงอิทธิพลอยู่ในหลายมิติ

Saletore ไล่เรียงพัฒนาการทางความหมายของคำว่า ธรรมะ จากอดีตในยุคแรกเริ่มที่มีการศึกษาการตวิทายามาจนกระทั่งได้แนวทางการคิดเกี่ยวกับความหมายของคำนี้ชัดเจนยิ่งขึ้นดังนี้

นักภารตศึกษายุคเริ่มแรก (ราวปีค.ศ.1879) อาทิ Zimmer ตีความคำว่า *ธรรม* (ธรรมะ) ในความหมายว่า บทบัญญัติที่ถูกตราไว้ของสวรรค์และโลก การนิยามความหมายที่ผิดพลาดนี้ได้ส่งผ่านมาสู่นักวิชาการรุ่นถัดมา การตีความคำว่า ธรรมะ ผิดไปของ Zimmer อาจเป็นเพราะอ่านคำว่า *ธรรม* ในตัวบทเก่าเชื่อมต่อกับคำว่า *ฤค* ซึ่งหมายถึง “บทบัญญัติอันเป็นนิรันดร์” ก็เป็นไปได้

การตีความที่ผิดพลาดของนักภารตศึกษายุคเริ่มแรกยังคงส่งผลอันเลวร้ายต่อมาอีกร่วมศตวรรษ ดังกรณีของ Winternitz ที่ยังคงยืนยันว่า *ธรรมศาสตร์* และ *อรรถศาสตร์* เป็นเพียงวรรณกรรมคำสอนหรือศาสตร์ซึ่ง ธรรม และ อรรถ เป็นหัวข้อที่ถูกนำมาพรา้สอนให้แก่ราชบุตรในช่วงเวลาแห่งพรหมจารี

Macdonell ตีความคำว่า ธรรมะ หรือ *ธรรม* ในความหมายว่า กฎหมาย ที่ครอบคลุมทั้งทางแพ่งและอาญา และหลักศีลธรรม ความไม่ค่อมั่นใจในความหมายของคำนี้ยังคงปรากฏเมื่อนักภารตศึกษาผู้ทรงภูมิรู้หยิบยกคำคำนี้ขึ้นมาใช้ในบริบทอื่นในความหมายว่า ศาสนาและหลักศีลธรรม

²¹⁰ สันสกฤตวิจารณ์, 137. และ ดนัย ไชยโยธา, วัฒนธรรมและอารยธรรมสัมพันธ์ของอนุทวีปอินเดียกับนานาประเทศ. (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2553), 70-71.

²¹¹ กุสุมา รักษมณี, สันสกฤตวิจารณ์, 137.

²¹² "The Oxford History of India," ed. Percival Spear (New Delhi: Oxford University Press, 1981), 68-70.

Keith เป็นผู้นิยามความหมายของคำว่า *ธรรม* ได้เที่ยงตรงยิ่งขึ้น โดยเขาให้นิยามด้วยตัวเองว่าหมายถึง กฎหมาย และจารีตอันดีงาม คำนิยามนี้บรรจุหัวใจสำคัญของคำว่า ธรรม เอาไว้ แต่ถึงกระนั้น Kielhorn และ Kane ต่างยืนยันว่าการจะนิยามความหมายที่ชัดเจนของคำสันสกฤตว่า *ธรรม* นั้นไม่อาจกระทำได้

ความเหลือบ่ากว่าแรงในการสื่อความหมายที่ชัดเจนของคำคำนี้ยิ่งปรากฏชัดเมื่อนักประวัติศาสตร์ชาวอินเดียชื่อ Aiyangar ให้ความหมายของคำว่า *ธรรม* ในบริบทหนึ่งว่า คุณธรรมหรือธรรมะ ในบริบทถัดมาให้ความหมายว่าบทบัญญัติที่ตราขึ้น และในบริบทถัดมาอีกให้ความหมายว่า ธรรมชนิดต่างๆ เจริญขึ้นเรื่อยๆ และไม่อาจกำหนดได้ นักประวัติศาสตร์ท่านนี้ยังได้ยกความแตกต่างระหว่าง *ธรรม* ชนิดต่างๆ ได้แก่ สัทธรรมและหลักศีลธรรม อสารถธรรมหรือธรรมที่มีลักษณะเฉพาะประกอบด้วยวรรณธรรม (บทบัญญัติเรื่องวรรณะ) กับอาศรมธรรม (ข้อกำหนดเรื่องลำดับช่วงเวลาแห่งชีวิต) วรรณาคมธรรม (กฎที่ว่าด้วยเรื่องวรรณะ อาศรม และปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน) คุณธรรม และสุดท้ายคือโนมิตติกธรรม Aiyangar ตระหนักถึงความยุ่งยากนี้จึงให้คำอธิบายเพียงบางส่วนเมื่อกล่าวถึงคำว่า ธรรม ว่า อาจสื่อถึงสิ่งที่แตกต่างกันไป เช่น กฎหมายอันชอบธรรม คุณธรรม ศาสนา หน้าที่ ความกตัญญู ความยุติธรรม คุณสมบัติโดยกำเนิด

นักการศึกษาทั้งหลายมีความเห็นพ้องกันถึงความหมายโดยรวมของ *ธรรม* ว่า หมายถึง กฎหมาย ประเพณี ข้อปฏิบัติ หลักศีลธรรม คุณธรรม ศาสนา หน้าที่ ความกตัญญู ความยุติธรรม จารีตอันดีงาม เนื่องด้วยมีความเกี่ยวข้องกับชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในสังคม เป็นสำคัญ คำว่า *ธรรม* หรือ ธรรมะ จึงถูกนำมาใช้ในความหมายที่ครอบคลุมถึงกฎและหลักการแห่งจารีตที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์หาได้เกี่ยวข้องกับบทบัญญัติของสวรรค์ไม่ จากตัวบทโบราณบอกเราว่าผู้ประพันธ์ตำราธรรมศาสตร์ไม่ได้จำกัดการใช้หลักการต่างๆ เฉพาะกับชนชั้นใดชนชั้นหนึ่ง แต่ครอบคลุมทุกวรรณะ ทุกอาศรม ทั้งบุคคลผู้ที่ได้ชื่อว่าอนุโลมวรรณะ-ประติโลมวรรณะ ตลอดจนผู้ที่อยู่นอกจารีตของฮินดูด้วยเช่นกัน

จากที่กล่าวถึงคำว่า *ธรรม* ข้างต้น ทำให้เห็นว่าธรรมศาสตร์หาได้ควบคุมเฉพาะเรื่องบางเรื่องที่เกี่ยวข้องกับแบบแผนชีวิตหรือจารีต แต่เป็นเรื่องที่หวังผลในเชิงปฏิบัติอันเป็นเครื่องมือสำคัญในการนำพาสังคมให้ก้าวไปข้างหน้า²¹³

สาระสำคัญของคำว่า ธรรมะ ที่เราได้รับจากสิ่งที่ Saletore ยกมาอภิปรายคือ ธรรมะ หมายถึง ข้อพึงปฏิบัติไม่ว่าจะเป็นด้วยกฎหมายหรือหลักศีลธรรมก็ตามล้วนสอดคล้องกับหน้าที่ของแต่ละบุคคล โดยทั้งนี้มิได้เลือกถือเอาเฉพาะกับชนชั้นใดชนชั้นหนึ่ง เป็นสิ่งที่ทุกคนในสังคมพึงถือปฏิบัติเพื่อความเจริญงอกงาม

เสฐียร พันธรั้งซี กล่าวถึงธรรมะซึ่งกำหนดหน้าที่อันมนุษย์พึงปฏิบัติต่อกันไว้หลายประการ ได้แก่

ปิตฤธรรม หน้าที่ของบิดา ต่อบุตรธิดา

มาตฤธรรม หน้าที่ของมารดา ต่อบุตรธิดา

บุตรธรรม หน้าที่ของบุตรธิดา ต่อบิดามารดา

²¹³ Bhasker Anand Saletore, *Ancient Indian Political Thought and Institutions*, 2 ed. (Bombay: Asia Publishing House, 1968), 11-12.

ปติธรรม (สามีธรรม) หน้าที่ของสามี ต่อภรรยา
 ปัตินีธรรม (ภรรยาธรรม) หน้าที่ของภรรยาต่อสามี
 ภราตรีธรรม หน้าที่ของพี่น้อง ต่อพี่น้อง
 ราชาธรรม หน้าที่ของพระราชา ต่อประชาชน
 ประชาธรรม หน้าที่ของประชาชน ต่อพระราชา
 สวามีธรรม หน้าที่ของผู้ใหญ่ ต่อผู้น้อย
 เสวกธรรม หน้าที่ของผู้น้อย ต่อผู้ใหญ่
 समाชธรรม (สังคมธรรม) หน้าที่ระหว่างสังคม
 เทศธรรม หน้าที่ของประชาชน ต่อประเทศชาติ
 มานวธรรม หน้าที่ระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์²¹⁴

หน้าที่ทั้งหลายอันมนุษย์พึงปฏิบัติต่อกันดังที่ เสฐียร พันธรั้งชี้ ยกมาแสดงนี้ยิ่งย้ำเตือนข้อสรุปข้างต้นที่ว่า ธรรมะ เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับบุคคลทุกคนในสังคม อย่างไรก็ตาม ข้อเท็จจริงที่ปรากฏในสังคมอินเดียเกี่ยวกับเรื่อง ธรรมะ นั้น กลับกลายเป็นการยึดถือหน้าที่กันตามชาติกำเนิดจนกระทั่งเกิดหลักวรรณะธรรมขึ้นในที่สุด

दनัย ไชโยธา อธิบายเกี่ยวกับ วรรณะธรรม ว่าเป็นกฎหมายที่กำหนดอาชีพของชนชั้นต่างๆ และหน้าที่ ชีวิตย่อมขึ้นอยู่กับชั้นต่างๆ ที่เรียกว่า อาศรมชีวิต อันเป็นแบบแผนชีวิตชาวฮินดู และกำหนดหน้าที่ต่างๆ ตามชนชั้น นั่นคือ การเกิดและการสืบลักษณะและนิสัยมาจากบิดามารดา หรือการสืบพันธุ์ตามตระกูลและตามอายุด้วย เกาฏิกยะได้กล่าวถึงแบบแผนชีวิตชาวฮินดูไว้ในหนังสือ อรรถศาสตร์ว่า แต่ละชนชั้นหรือวรรณะ และแต่ละอาศรม คือ ต้องปฏิบัติตามสวธรรมอันเป็นธรรมของตนเองซึ่งทุกคนต้องปฏิบัติ ดังนี้

หน้าที่ของชั้นชนต่างๆ			
พราหมณ์	กษัตริย์	แพศย์	ศูทร
1.ศึกษาเล่าเรียน	1.ศึกษาเล่าเรียน	1.ศึกษาเล่าเรียน	1.รับใช้ชนชั้นทั้ง 3
2.นักบวช ครู อาจารย์	2.บุชายัญ	2.บุชายัญ	ข้างต้น
3.บุชายัญ	3.ให้ทาน	3.ให้ทาน	2.ทำการเกษตร
4.ประกอบพิธีบุชายัญ	4.ฝึกฝนยุทธวิธี	4.ทำการเกษตร	3.เลี้ยงวัวควาย
5.ให้ทาน	5.ป้องกันประเทศ	5.เลี้ยงวัวควาย	4.ทำการค้าขาย
6.รับทาน	6.ปกป้องสัตว์มีชีวิต	6.ทำการค้าขาย	5.งานฝีมือ
	ทั้งหลาย		6.ร้องเพลง

ตารางที่ 4 แสดงหน้าที่ของคนตามวรรณะต่างๆ²¹⁵

ธรรมะ สัมพันธ์กับ อรรถะ ในแง่ที่ว่า เมื่อคัมภีร์ธรรมศาสตร์ของพระมนู กล่าวถึงการเมืองที่ปรากฏในรูปความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน รัฐในสมัยอินเดียโบราณนั้นก็คือราชา

²¹⁴ เสฐียร พันธรั้ง, จาณิกยะ ปราชญ์แห่งชมพูทวีป, 559-60.

²¹⁵ ดนัย ไชโยธา, วัฒนธรรมและอารยธรรมสัมพันธ์ของอนุทวีปอินเดียนกับนานาประเทศ., 147.

นั่นเอง ธรรมะในแง่นี้จึงเรียกได้อีกอย่างหนึ่งว่าราชธรรมะ (หน้าที่ของพระราชา) ครั้นต่อมา ราชธรรมะมีความสำคัญมากขึ้นจากการเน้นทฤษฎีและหลักปฏิบัติทางการเมือง ทั้งยังแสดงให้เห็นความพยายามที่จะแสดงและรักษาอำนาจของราชาที่มีต่ออาณาจักรและประชาชนอย่างเด่นชัดด้วยเรื่องของอรรถะหรือผลประโยชน์จึงเข้ามาเกี่ยวข้องกับราชธรรมะในลักษณะนี้เอง ตำราอรรถศาสตร์ที่เป็นประหนึ่งคู่มือราชาในสมัยอินเดียโบราณ แสดงข้อควรปฏิบัติสำหรับราชาทั้งในด้านรัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ และสังคม เพื่ออ้างไว้ซึ่งผลประโยชน์ของพระองค์เอง ในฐานะที่เป็นคู่มือของราชาในเรื่องหลักความประพฤติและการปฏิบัติพระองค์ หลักอรรถศาสตร์²¹⁶ จึงมีชื่อเรียกได้อีกว่า นิตศาสตร์ หรือ ราชนิต²¹⁷

ตำรา อรรถศาสตร์ หรือ นิตศาสตร์ ว่าด้วยหลักการปกครอง เขียนโดย เกาฏิลยะ ผู้เป็นทั้งพระสหาย ผู้ปกครอง และอัครมหาเสนาบดีในพระเจ้าจันทรคุปต์ เมารยะ เกาฏิลยะได้กำหนดนโยบายการทูต และการปกครองของรัฐ เขาเป็นพราหมณ์โดยวรรณะ เป็นคนกล้าหาญ มีเล่ห์เหลี่ยมชั้นเชิง ทะนงในตนเอง มีจิตอาฆาต ไม่เคยลืมนุศลที่เหยียดหยามตน ไม่เคยทอดทิ้งอุดมการณ์ของตน เป็นผู้ใช้วิธีการทุกประการเท่าที่ทำได้ในการหลอกล่อและเอาชนะศัตรู ซึ่งแสดงว่า เกาฏิลยะยินยอมให้นำวิธีการทั้งที่ยุติธรรมและอติธรรมมาใช้เพื่อความผาสุกของรัฐ เกาฏิลยะได้แสดงข้อคิดเห็นในระบอบประชาธิปไตยว่ากษัตริย์นั้นควรเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจที่เต็มไปด้วยความเมตตากรุณา ควรเป็นผู้ดำเนินการปกครองเพื่อเกิดความผาสุกของปวงชน และได้วางอุดมคติแห่งความเป็นกษัตริย์ไว้ว่า “ความผาสุกของกษัตริย์อยู่กับความผาสุกของประชาชนของพระองค์ สวัสดิการของกษัตริย์อยู่กับสวัสดิการของประชาชน สิ่งใดให้ความสุขแก่กษัตริย์เอง กษัตริย์ทรงถือว่าสิ่งนั้นมีใช้สิ่งที่ดีงาม แต่สิ่งใดให้ความสุขแก่ประชาชนของกษัตริย์ กษัตริย์ทรงถือว่าสิ่งนั้นเป็นสิ่งที่ดีงามอย่างแท้จริง” เกาฏิลยะได้กล่าวไว้ว่ากษัตริย์ควรเป็นบุคคลมีวัฒนธรรมและพัฒนาเพื่อความผาสุกของรัฐ ควรปรึกษาขอคำแนะนำจากคณะรัฐมนตรีของพระองค์ และควรควบคุมพระองค์ (อารมณ์) ไม่ให้เกิดขึ้น สิ่งที่กษัตริย์ต้องควบคุมไม่ให้เกิดขึ้น คือ ความกำหนัดยินดี ความโกรธ ความโลภ ความพุ่มเพี้ยงฟูเฟื่อง ความหยิ่งยโส และความเพลิดเพลีนลุ่มหลง ทั้ง 6 ประการนี้มักนำความพิพาศแห่งอาณาจักรมาให้ และเป็นศัตรูของกษัตริย์หรือนักปกครอง ดังนั้น กษัตริย์หรือนักปกครองจึงต้องระมัดระวังและหลีกเลี่ยงศัตรูทั้ง 6 ประการเหล่านี้²¹⁸

อรรถะเป็นภารกิจขั้นมูลฐานที่ผู้ปกครองต้องยึดเป็นหลักปฏิบัติที่เดียว โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ปกครองต้องคล่องแคล่วและมีกำลังความสามารถ รวมทั้งอุทิศเวลาให้มากที่สุดแก่ภารกิจในการบริหารประเทศ นอกจากนี้ ผู้ปกครองต้องปฏิบัติเป็นแบบฉบับอันดี มิฉะนั้นแล้ว ข้าราชการทั้งหลายเพิกเฉยต่อความรับผิดชอบงานหน้าที่ของตน ซึ่งส่งผลเป็นความล้มเหลวในการปฏิบัติหน้าที่

²¹⁶ ข้อคิดคำสอนต่างๆ ในอรรถศาสตร์ค่อนข้างจะเป็นเรื่องในอุดมคติยากที่จะปฏิบัติตามได้ ทั้งนี้เพราะมิใช่ตำราที่เขียนขึ้นตามปรัชญาการเมืองหรือสังคมหลักใดๆ แต่ยึดความเชื่อของพราหมณ์เป็นแกนสำคัญ พราหมณ์ผู้อยู่ในสถานการณ์ที่จะต้องฟื้นฟูความนิยมที่มีมาช้านานให้กลับคืนสภาพเดิม การฟื้นฟูเหล่านี้ปรากฏในรูปวิชาการต่างๆ ที่เกี่ยวกับมนุษย์ เช่น ศาสนา สังคม กฎหมาย การเมือง ดังที่จะพบได้ในคัมภีร์ธรรมศาสตร์ก็ดี หรือแทรกอยู่ในมหากาพย์มหาภารตะและรามายณะก็ดี ดู กุสุมา รักษาณีนี, สันสกฤตวิจารณ์, 148-49.

²¹⁷ *ibid.*, 137-38.

²¹⁸ ดนัย ไชโยธา, วัฒนธรรมและอารยธรรมสัมพันธ์ของอนุทวีปอินเดียกับนานาประเทศ., 170-71.

เพื่อประโยชน์สุขทั้งของประชาชนและตนเอง ผู้ปกครองต้องระลึกอยู่เสมอว่า ความมั่งคั่งสมบูรณ์และความสุขของตนนั้นมีมูลฐานอยู่ที่ความมั่งคั่งและความสุขของประชาชนที่ตนปกครอง ฉะนั้นผู้ปกครองที่ฉลาดจึงต้องทำตนเองให้มีเวลาอยู่เสมอในการรับฟังข้อคิดเห็นและคำร้องทุกข์ของประชาชน นอกจากนี้ผู้ปกครองต้องสนใจขนบธรรมเนียมและประเพณี ศาสนา และความเชื่อของประชาชนของตน และต้องปรึกษากับผู้นำทางศาสนา เพื่อป้องกันประชาชนเกิดความไม่พอใจ เภทภิกขุละยังได้เสนอแนะกษัตริย์ให้ทรงทำการปกครองอย่างเสมอภาคด้วย ไม่มีอคติและผดุงไว้ซึ่งความยุติธรรมอย่างเคร่งครัด นอกเหนือจากนี้ กษัตริย์ต้องมีหน่วยสืบราชการลับและตัวแทนของรัฐคอยสอดส่องดูแลการบริหารงานของรัฐ ทรงจ้างหญิงงามเมืองและนักล่าสังหารไว้ เพื่อคอยปกปิดและกำจัดกลุ่มบุคคลทั้งปวงที่ก่อให้เกิดความแตกแยก แต่กษัตริย์ต้องทรงไม่เชื่อรายงานทั้งหมดของสายลับ เพราะบุคคลเหล่านี้ย่อมสนใจผลประโยชน์ของตนและมีมาตรการที่ทำตนให้ได้รับการว่าจ้างต่อไป เพราะฉะนั้นกษัตริย์จึงต้องมีสายลับไว้คอยสืบสายลับอีกที่²¹⁹

ปุรุชาโรชข้อที่ว่าด้วยกษัตริย์นั้นว่าด้วยเรื่องการแสวงหาความสุขจากความรัก ซึ่งความรักที่กำลังกล่าวถึงนี้มุ่งหมายถึงความรักอันเป็นเรื่องเพศเป็นสำคัญ ส่วนภาวะรักที่เป็นเรื่องของความรักระหว่างพ่อแม่ลูกหรือเพื่อน จะอยู่ในข่ายปุรุชาโรชข้อที่ว่าด้วยธรรมะ²²⁰ ปุรุชาโรชประการสุดท้ายที่ว่าด้วยโมกษะนั้นเป็นการมุ่งแสวงหาหนทางแห่งความหลุดพ้น โดยมากปุรุชาโรชข้อนี้มักจะผูกสัมพันธ์กับช่วงวัยแห่งสันยาสีในอาศรม 4 อันเป็นการมุ่งดำเนินตามมรรควิธีแห่งความสงบในบั้นปลายชีวิต

4.ภาวะผู้นำ

4.1 ภาวะผู้นำคืออะไร

ภาวะผู้นำเริ่มต้นขึ้นพร้อมๆ กับบริบทของความเป็นมนุษย์ (human psyche) เนื่องจากตั้งแต่มนุษย์แรกเกิดมาจำต้องได้รับการเลี้ยงดูจากพ่อแม่หรือผู้ปกครอง ซึ่งเปรียบได้กับผู้นำของในวัยเด็ก เมื่อเติบโตขึ้น ครู อาจารย์ เพื่อน พี่ และคนอื่นๆ เริ่มเข้ามาเป็นผู้นำแทนที่ จนกระทั่งเป็นผู้ใหญ่ก็ยังคงได้รับอิทธิพลจากผู้นำคนอื่นๆ ดังนั้นจึงพบว่า ภาวะผู้นำเป็นปรากฏการณ์สากล และมีความสำคัญต่อการพัฒนามนุษย์และการอยู่รอด ด้วยเหตุนี้คำว่าภาวะผู้นำจึงเป็นคำที่เก่าแก่ที่สุดคำหนึ่งในอารยธรรมของโลก นับตั้งแต่ในยุคของการล่าสัตว์ ยุคของการเกษตรกรรม ยุคอุตสาหกรรม จนกระทั่งถึงยุคของความรู้หรือเทคโนโลยี ซึ่งจะพบว่าความสำเร็จของกลุ่มของสังคมหรือของประเทศหรือของอารยธรรมต่างๆ นั้นขึ้นอยู่กับภาวะผู้นำของหัวหน้าหรือผู้นำ ผู้ปกครอง ผู้บริหาร หรือของสมาชิกในกลุ่มเหล่านั้น²²¹

ในที่นี้มีคำอยู่ 2 คำที่มักจะถูกกล่าวถึงคือ คำว่า ผู้นำ ซึ่งตรงกับภาษาอังกฤษว่า **Leader** และคำว่า ภาวะผู้นำหรือความเป็นผู้นำ ซึ่งตรงกับภาษาอังกฤษว่า **Leadership** ทั้งสองคำนี้มีการ

²¹⁹ *ibid.*, 163-64.

²²⁰ กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 148.

²²¹ รัตติกรณ์ จงวิศาล, ภาวะผู้นำ: ทฤษฎี การวิจัย และแนวทางสู่การพัฒนา, 10.

กล่าวถึงความหมายจำนวนมากทั้งนักวิชาการและผู้ทรงคุณวุฒิในประเทศและต่างประเทศดังตัวอย่างต่อไปนี้²²²

พระพรหมคุณาภรณ์หรือพระธรรมปิฎก (2541) ให้ความหมายผู้นำว่าเป็น บุคคลที่จะมาประสานช่วยให้คนทั้งหลายรวมกัน โดยทั้งที่เป็นการอยู่รวมกันหรือทำการร่วมกันเพื่อไปสู่จุดหมายที่ตั้งงาม อานันท์ ปันยารชุน (2541) กล่าวว่า ผู้นำไม่ใช่ผู้ที่นำคนอื่น แต่ผู้นำที่ดีคือผู้ที่ผู้อื่นอยากเดินตาม และผู้นำต้องเป็นผู้ที่สามารถทำให้คนอื่นคล้อยตามเพราะมีศรัทธาต่อคนๆ นั้น ประเวศ วะสี (2541) กล่าวว่า ผู้นำคือ ผู้ที่สามารถก่อให้เกิดสังคมมีจุดมุ่งหมายร่วมกันและรวมพลังกันปฏิบัติให้ประสบความสำเร็จตามจุดมุ่งหมาย นอกเหนือจากความหมายดังกล่าวแล้ว เมื่อกล่าวถึงผู้นำโดยทั่วไป ผู้นำจะหมายถึงบุคคลที่ได้รับการยกย่อง หรืออาจเป็นบุคคลที่ได้รับการคัดเลือก หรือแต่งตั้งให้เป็นผู้นำ หรือเป็นบุคคลผู้ที่มีอิทธิพลและมีบทบาทเหนือคนอื่น ๆ หรือเป็นบุคคลที่ได้รับการยอมรับ ศรัทธา หรือได้รับความไว้วางใจให้นำ นอกเหนือจากนั้น มนุษย์ทุกคนสามารถจะเป็นผู้นำได้ และเราสามารถทำได้ตลอดเวลา (ทั้งที่รู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตาม และทั้งดีหรือไม่ดีก็ตาม) และที่สำคัญคือ ผู้นำที่ดีจะช่วยให้ความฝันของมนุษย์เราเป็นความจริง²²³

ในแวดวงนักวิชาการต่างประเทศกล่าวถึงความหมายของภาวะผู้นำไว้มากมายและยังคงให้ความหมายกันอยู่อย่างต่อเนื่อง น่าสนใจที่พบว่ามีการนำคำว่า ภาวะผู้นำ ไปใช้สับสนกับคำอื่นๆ ในเชิงอำนาจ เช่น อำนาจ (power) อำนาจหน้าที่ (authority) การบริหารจัดการ (management) การบริหารปกครอง (administration) การควบคุม (control) และการตรวจสอบดูแล (supervision)²²⁴

Bass และ Bass ได้ศึกษาและสรุปความหมายของภาวะผู้นำที่มีการนิยามไว้ตั้งแต่ต้นศตวรรษที่ 20 จนถึงปัจจุบันว่า ในช่วงทศวรรษที่ 1920 นักวิชาการมีมุมมองภาวะผู้นำในเรื่องของความปรารถนาของผู้นำที่จะนำและเหนี่ยวนำให้คนอื่นยอมตาม เคารพ ซื่อสัตย์ และให้ความร่วมมือ ส่วนในช่วงทศวรรษที่ 1930 ภาวะผู้นำถูกพิจารณาว่าเป็นกระบวนการที่ใช้ในการจัดระเบียบเพื่อนำไปสู่ทิศทางที่เฉพาะเจาะจง และในช่วงทศวรรษที่ 1940 ภาวะผู้นำถูกมองว่าเป็นความสามารถที่จะชักจูงและชี้นำที่เหนือกว่าอำนาจ ตำแหน่งหน้าที่และสถานการณื ต่อมาในช่วงทศวรรษที่ 1950 ภาวะผู้นำถูกมองเป็นสิ่งที่ผู้นำใช้ในกลุ่ม และอำนาจที่ผู้นำมีนั้นได้รับการยอมรับจากสมาชิกของกลุ่ม ในทศวรรษที่ 1960 ภาวะผู้นำถูกนิยามว่าเป็นการสร้างอิทธิพลเพื่อให้สมาชิกทุกคนไปในทิศทางเดียวกันได้ ในทศวรรษที่ 1970 อิทธิพลของภาวะผู้นำจะถูกมองว่าเป็นหรือมีการใช้ความสามารถในการไตร่ตรองหรือการตัดสินใจ (discretionary) และจะแตกต่างกันไปในสมาชิกแต่ละคน ในช่วงทศวรรษที่ 1980 ภาวะผู้นำถูกมองว่าเป็นการสร้างแรงบันดาลใจต่อผู้อื่นให้สามารถทำงานตามเป้าหมายได้ และในช่วงทศวรรษที่ 1990 มีการนิยามว่าภาวะผู้นำเป็นการใช้อิทธิพลของผู้นำและผู้ตามเพื่อสร้างให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สะท้อนถึงวัตถุประสงค์ร่วมกัน และนอกจากนั้นยังได้มีการสรุปรวมความหมายของภาวะผู้นำที่มีความคล้ายคลึงกันไว้เป็นกลุ่มๆ ตามที่นักวิชาการได้ให้ความหมายไว้ เช่น ความหมายของภาวะผู้นำในฐานะบุคลิกภาพ แนวคิดเรื่องบุคลิกภาพของผู้นำช่วยอธิบายได้ว่า

²²² ibid.

²²³ ibid., 10-11.

²²⁴ ibid., 11.

เหตุใดบุคคลบางคนจึงมีภาวะผู้นำหรือมีคุณลักษณะภาวะผู้นำมากกว่าอีกคนหนึ่ง ความหมายของภาวะผู้นำในฐานะของคุณลักษณะ (attribution) ภาวะผู้นำช่วยอธิบายว่าทำไมกลุ่ม องค์กร ชุมชน หรือชาติจึงประสบความสำเร็จ ความหมายของภาวะผู้นำในฐานะศูนย์กลางของกระบวนการกลุ่ม ผู้นำจะถูกมองในฐานะเป็นศูนย์กลางของการเปลี่ยนแปลง กิจกรรม และกระบวนการกลุ่ม ผู้นำเป็นจุดศูนย์กลาง เป็นแกนกลาง และเป็นผู้ที่อยู่ในจุดที่สำคัญของกลุ่ม เป็นผู้กำหนดโครงสร้างของกลุ่ม รวมถึงเป็นผู้กำหนดบรรยากาศของกลุ่ม เป้าหมายของกลุ่ม อุดมการณ์ของกลุ่ม และกิจกรรมของกลุ่ม นอกเหนือจากนี้ยังมีมุมมองความหมายภาวะผู้นำกลุ่มอื่นๆ เช่น ความหมายของภาวะผู้นำในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์ ภาวะผู้นำในฐานะการสร้าง ความหมาย ภาวะผู้นำในฐานะที่เป็นพฤติกรรมที่มีเป้าหมาย ภาวะผู้นำในฐานะพฤติกรรมการชักจูง ภาวะผู้นำในฐานะการริเริ่มโครงสร้าง ภาวะผู้นำในฐานะการใช้อิทธิพล ภาวะผู้นำในฐานะเครื่องมือสำหรับการบรรลุเป้าหมาย ภาวะผู้นำในฐานะของปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับการนำ²²⁵

Yukl แสดงความเห็นว่าคุณลักษณะส่วนใหญ่ของภาวะผู้นำสะท้อนให้เห็นถึงสมมุติฐานที่เกี่ยวกับกระบวนการซึ่งบุคคลหนึ่งมีความตั้งใจที่จะใช้อิทธิพลเหนือคนอื่นๆ ในการนำในโครงสร้าง และการอำนวยความสะดวกในการทำกิจกรรม และการสร้างความสัมพันธ์ในกลุ่มหรือในองค์กร อย่างไรก็ตาม พบว่าความหมายของภาวะผู้นำที่มีอยู่มากมายนั้นมีความแตกต่างกันในหลายแง่มุม เช่น เรื่องของการใช้อิทธิพล ผู้ที่ใช้อิทธิพล จุดมุ่งหมายในการใช้อิทธิพล ลักษณะของการใช้อิทธิพล และผลลัพธ์ของการพยายามใช้อิทธิพล และยังมีบางความหมายที่นิยามแตกต่างไปว่าภาวะผู้นำไม่ใช่เป็นเพียงการกระทำ ภาวะผู้นำเป็นชีวิตของแต่ละบุคคล เป็นวิถีการดำเนินชีวิต ภาวะผู้นำเกิดขึ้นจากภายใน ภาวะผู้นำเกี่ยวกับว่าคุณคนนั้นเป็นใครมากเท่าๆ กับว่าคุณคนนั้นทำอะไร²²⁶

จากข้อความที่กล่าวมาข้างต้นจึงพอสรุปได้ว่า ภาวะผู้นำเป็นคุณลักษณะ พฤติกรรม ความสามารถ หรือกระบวนการที่เป็นปฏิสัมพันธ์หรือเป็นวิถีการดำเนินชีวิตของบุคคลที่สามารถมีอิทธิพลต่อผู้อื่น กลุ่มคน สามารถสร้างแรงบันดาลใจ สร้างความปรารถนา ทำให้เกิดความเชื่อถือ ศรัทธา การยอมรับ ความพยายาม การอุทิศตัว การใช้ความสามารถอย่างดีที่สุด และช่วยเพิ่มพลังอำนาจของผู้อื่น เพื่อให้บรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมาย²²⁷

4.2 ภาวะผู้นำกับการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน

หัวข้อบทวิพากษ์เกี่ยวกับภาวะผู้นำที่กำลังกล่าวถึงนี้ ผู้วิจัยอาศัยข้อมูลจากหนังสือ ผู้นำแห่งอนาคต: คุณธรรม การนำร่วม และการเปลี่ยนแปลงจากภายใน อันเป็นผลงานส่วนหนึ่งของโครงการผู้นำแห่งอนาคต ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล เป็นข้อมูลหลักในการสะท้อนภาวะผู้นำในยุคปัจจุบัน “ผู้นำและภาวะการนำกระบวนการที่ศึนใหม่” ในบริบทโครงการนี้ หมายถึงสถานะความเป็นผู้นำที่ให้คุณค่ากับศักยภาพและการพัฒนา “ด้านใน” (self-leadership) เพื่อก้าว

²²⁵ B.M. Bass and R. Bass, *The Bass Handbook of Leadership: Theory, Research, and Managerial Application*, 4th ed. (NY: Free Press, 2008), อ้างถึงใน *ibid.*, 11-12.

²²⁶ G. Yukl, *Leadership in Organization*, 7th ed. (New Jersey: Prentice Hall, 2010), อ้างถึงใน *ibid.*, 13.

²²⁷ *ibid.*, 14.

ข้ามมายาคติ ความคิด และความเชื่อเดิมๆ ของผู้นำเชิงอำนาจ หันกลับมาพัฒนาความสามารถเชิง การสะท้อนย้อนมองตนเอง (reflexivity) การเชื่อมโยงกับสรรพสิ่ง (connectivity) การเรียนรู้ใหม่ และเปลี่ยนแปลงตนเอง (renewability) และความรับผิดชอบต่อทั้งต่อตนเอง ผู้อื่น สังคม และ สิ่งแวดล้อมรอบตัว (responsibility) สภาวะการนำแห่งอนาคตจึงเน้นความเป็นผู้นำแบบรวมหมู่และ หลากหลาย (collective หรือ ecology of leadership) มีจิตสำนึกและความประพฤตินี้ที่เชื่อถือตรง มุ่ง ประโยชน์สุขของส่วนรวม (ethical leadership) และสามารถขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้น อย่างมีพลัง (transformative leadership) ทั้งในระดับบุคคล องค์กร และสังคม²²⁸

หนังสือเล่มนี้รวบรวมบทความแสดงทัศนะที่มีต่อความเป็นผู้นำร่วมสมัยของบุคคลจาก หลากหลายอาชีพ อาทิ นักบวช แพทย์ นักวิชาการ นักปกครอง นักธุรกิจ ผู้วิจัยจะขอนำข้อความที่ สรุปลได้จากหนังสือมาแจ้งเป็นรายบุคคล จากนั้นจึง “สกัด” สารสำคัญอันเป็นภาพภาวะผู้นำร่วม สมัยที่ชัดเจนต่อไป

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ กล่าวถึงคุณสมบัติที่ทำให้มนุษย์ผู้หนึ่งเป็นผู้นำได้ว่าสามารถ พิจารณาจากหลักใหญ่ๆ คือ มุ่งองค์ความรู้สูง (หมายรวมถึงประสบการณ์) ให้ความสำคัญกับมวลชน มี ความเป็นผู้นำตามธรรมชาติ มีความซื่อสัตย์และจริงใจ รู้จักคนมาก มีฐานะการเงินพอควร มี ความสามารถในการพูด และประการสุดท้ายคือมีคุณธรรม²²⁹ นอกจากนี้ผู้นำในสภาวะการณ์ปัจจุบัน ยังจะต้องมีความสามารถ “เห็นตามเป็นจริง” ก่อน จึงจะนำไปสู่ความรู้สึก ความคิด ปฏิกริยาตอบรับ ที่เหมาะสม และคุณสมบัติประการสุดท้ายที่สำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน คือเรื่อง “ทิวทัศน์” ผู้นำจะต้อง รู้จักวางความยึดมั่นถือมั่นในตนของตนได้²³⁰

ชัชวาล ศิลปกิจ แสดงทัศนะว่าภาวะผู้นำเป็นศักยภาพที่มีอยู่ภายใน เป็นกระบวนการที่ ทำให้เกิดการเติบโตจากภายใน ด้วยการศึกษาเรียนรู้ตนเองอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่องโดยอาศัยการ ฝึกฝนเจริญสติ (mindfulness practice) กล่าวอีกนัยหนึ่ง การฝึกเจริญสติจะนำมาใช้พัฒนาภาวะ ผู้นำที่แท้จริงได้²³¹ ผู้นำที่มีสติ รู้จักตนเอง ยอมรับและเป็นตัวของตัวเองอย่างแท้จริงจะทำให้ผู้ตาม รู้สึกเชื่อมั่นไว้วางใจ (trust) มีความผูกพัน (engagement) และมีสุขภาวะในการทำงาน (workplace well-being)²³² ถ้าทุกคนมีสติตื่นรู้ ก็ไม่มีความจำเป็นต้องให้ใครนำใคร²³³ เป้าหมายขั้นต้นของการ ฝึกสติคือการรู้เท่าทันความคิด ความรู้สึกของตนเองจนเห็นความคิดเป็นความคิด เห็นความรู้สึกเป็น ความรู้สึก เมื่อมีสติไวขึ้น การตอบสนองต่อความคิดหรือความรู้สึกที่เป็นไปอย่างอัตโนมัติตามความ เคยชินจะลดน้อยลง มีช่องว่างสำหรับการยั้งคิด ไตร่ตรอง และตอบสนองอย่างเหมาะสม²³⁴

วินัย พงศ์ศรีเพียร สรุปคุณลักษณะแห่งความเป็นผู้นำอันพึงประสงค์แห่งยุคร่วมสมัยไว้ ว่านอกจากจะต้องมีศีลธรรม คุณธรรม และจริยธรรมแล้ว ยังต้องมีความสามารถอื่นที่หลากหลายนอก

²²⁸ "ผู้นำแห่งอนาคต: คุณธรรม การนำร่วม และการเปลี่ยนแปลงจากภายใน," 252.

²²⁹ *ibid.*, 4-5.

²³⁰ *ibid.*, 12.

²³¹ *ibid.*, 19-20.

²³² *ibid.*, 21.

²³³ *ibid.*

²³⁴ *ibid.*, 22.

ด้วย เช่น ทักษะเชิงจิตวิทยา ความรอบรู้ข้อมูลข่าวสารผ่านสื่อ ทักษะการพูดสื่อสาร (วาทศิลป์) มีความยืดหยุ่น และมีสำนึกทางประวัติศาสตร์

อิทธิภักดิ์ ภัทรเมฆานนท์ กล่าวว่าความเป็นผู้นำของแต่ละบุคคลเกิดขึ้นจากการสะสมประสบการณ์ชีวิต และการทดสอบชีวิตของพวกเขาเองในโลกของความเป็นจริง ซึ่งนำไปสู่ความเป็นผู้นำที่เรียกว่า **Authentic Leadership** การพัฒนาตนเองไปสู่ความเป็นผู้นำในแบบของตนเองได้นั้นอาศัยหลักการ **Be** (ฉันเป็นใคร) **Do** (มีอะไรต้องทำ) **Have** (ต้องการเป็นอะไรในชีวิต) **Model** อันทรงพลัง เป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาผู้นำไม่ว่าจะระดับใด อายุ หรือเพศใด²³⁵

ชัยวัฒน์ ธีระพันธุ์ มองว่า “ผู้นำ” คือคนคนหนึ่งที่คุณนึกถึงถึงเป้าหมายของชีวิตว่า เกิดมาทำไม อยู่ไปเพื่ออะไร แล้วมองออกไปนอกตัวเอง มองเห็นสถานการณ์ของสังคมที่ตนอยู่ สถานการณ์ของโลกที่ตนเผชิญ แล้วตั้งคำถามสำคัญของคนที่ตนเห็นว่า บุคคลจะใช้ชีวิตอย่างไรให้มีคุณค่า เป็นเสียงเรียกจากภายในที่ทำให้บุคคลพยายามใช้ชีวิตอย่างมีความสุขและเป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น²³⁶ ผู้นำที่แท้จะมีทัศนคติและเจตคติที่ดีต่อผู้อื่น²³⁷ โดยส่วนใหญ่แล้วการเป็นผู้นำจะไม่อยู่ในพื้นที่ปลอดภัย เพราะเขาตั้งคำถามกับชีวิต ค้นหา ชีวิตการเป็นผู้นำที่แท้จริงมักไม่ง่ายหรือเสี่ยงอันตราย เพราะมักเป็นการท้าทายระบบเก่า ความคิดเก่า อำนาจเก่า ซึ่งผู้ครองอำนาจเก่าก็ต้องหาทางจัดการคนที่มาท้าทาย เพราะไม่อยากให้มีใครมาเปลี่ยนหรือมาเอาชนะระบบของเขา²³⁸

คนจะเป็นผู้นำที่ดีไม่ได้ถ้าไม่มีคุณค่าเป็นแก่นแกนภายใน นั่นคือมีจริยธรรมขั้นพื้นฐานชีวิตต้องมีจริยธรรมเป็นแก่นแกนและมีชีวิตเพื่อผู้อื่น การเป็นผู้นำต้องมีการเปลี่ยนแปลงตัวเองจากภายใน คุณต้องเอาชนะตัวเองในหลายเรื่อง เอาชนะความกลัว ความโกรธ ท้ายสุดคุณต้องมีวินัย การเปลี่ยนแปลงภายในที่สำคัญคือการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์กระบวนทัศน์สู่การมองเป็นองค์รวม คือเห็นว่าทุกสรรพสิ่งล้วนมีชีวิต และจักรวาลมีวิวัฒนาการตลอด กระบวนทัศน์ประกอบด้วยคุณค่าสำคัญที่เป็นแก่นแกนอันเกี่ยวข้องกับจิตวิญญาณ ไม่ใช่เรื่องของศาสนาหรือความเชื่อ แต่คือการหาความหมายของชีวิต มนุษย์เราไม่ได้คิดแค่ด้านเหตุและผลอย่างเดียว แต่มีสภาวะอารมณ์ มีวงจรของมัน มีความปรารถนา ความอบอุ่น ความสุข ความปิติ เป็นต้น ถ้ามีแต่ตรรกะก็จะไม่รู้ลึกถึงความปิตินิติ แต่ถ้ารู้ลึกถึงสภาวะอารมณ์จะมีการเปลี่ยนแปลง ซ้ำลง สงบนิ่ง และเกิดการตระหนักรู้ จนถึง การตื่นรู้ในที่สุด กระบวนทัศน์แบบนี้ช่วยให้เราเห็นมากกว่าแค่ตา แต่เห็นด้วยใจ และกลายเป็นคุณสมบัติที่ทำให้เกิดปัญญาญาณคือการคิดที่ปราศจากการคิด²³⁹

“Ecology of leadership” หรือระบบนิเวศของความเป็นผู้นำ มาจากปีเตอร์ เซงเก เป็นเรื่องกระบวนทัศน์ใหม่ กระบวนทัศน์ที่มีชีวิต เวลานี้ถึงผู้นำที่ไร คนมักนึกถึงผู้นำสูงสุดตามยศถาบรรดาศักดิ์ นั้นเป็นแค่ตำแหน่ง ไม่ใช่ผู้นำ ผู้นำคือคนที่พบว่าตัวเองต้องการอะไรแล้วสร้างแรงบันดาลใจให้ผู้อื่น แต่ถ้าคุณมีตำแหน่ง ใช้อำนาจสั่งการ ใช้ความกลัวปกครองด้วย carrot and stick เอาไม้หวดถ้าไม่ทำตาม ตีตีสินบนด้วยผลประโยชน์ ไม่ได้ทำให้เขาเติบโต งอกงาม และเปลี่ยนผ่าน นี้

²³⁵ ibid., 60-62.

²³⁶ ibid., 140.

²³⁷ ibid., 141.

²³⁸ ibid., 142.

²³⁹ ibid., 143-144.

เป็นปัญหาใหญ่ของระบบอุปถัมภ์ บ่อยมากที่คนมีหัวโขนแต่ไม่มีภาวะผู้นำ คุณจะละเมิดจริยธรรม แต่ถ้าคุณเป็นผู้นำที่ดีในแง่ของระบบนิเวศ คุณจะรดน้ำพรวนดินให้ผู้คนเจริญงอกงามเป็นต้นไม้ใหญ่ คุณจะสนับสนุนเขาแบบไหน อย่างไร ทุกอย่างพันกันหมด กลับไปคำถามแรก กลับไปแก่นของมันคือ วิธีคิดแบบองค์รวม²⁴⁰

ปิยะสกล สกลสัตยาทร อ้าถ้อยคำของ วอร์เรน บัฟเฟตต์ มหาเศรษฐีระดับโลกที่กล่าวว่า “ถ้าจะเลือกคนมาทำงาน ให้เลือกผู้มีคุณสมบัติ 3 ประการคือ Integrity Intelligence และ Energy แต่ถ้าเลือกผิดโดยขาดคุณสมบัติข้อแรก สองข้อหลังจะฆ่าคุณและฆ่าได้ทั้งองค์กร” ดังนั้นความมั่นคงในคุณธรรมจึงสำคัญมากที่สุดในภาวะผู้นำ²⁴¹ เราต้องชวนภาวะผู้นำของแต่ละคนออกมาทำงาน จนเกิดภาวะผู้นำตนเอง (self-leadership) ได้ในที่สุด²⁴²

ชญา วัฒนศิริธรรม ให้ข้อคิดเห็นว่า ความเป็นผู้นำเป็นไปได้ในหลายมิติด้วยกัน ในเชิงนามธรรม หมายถึง ผู้นำทางความคิดที่โน้มน้าวใจให้คนอื่นคิดตาม เป็นผู้มีจินตนาการ คิดกลยุทธ์เก่ง รู้วิธีการที่จะไปถึงเป้าหมาย อาจเป็นวิธีที่คนอื่นยังไม่ถึง แล้วกลยุทธ์นั้นอาจได้ผล อีกมิติหนึ่งของผู้ผู้นำคือการเป็นผู้ปฏิบัติ เป็นการนำด้วยการกระทำ ปฏิบัติตามแนวทางที่ตัวเองคิด ถ้ามองแบบกว้างๆ คือ ผู้นำต้องคิดเป็น ทำเป็น พูดเป็น สื่อสารเป็น ถ้ามีไม่ครบทั้งหมดก็เป็นผู้นำที่ดีไม่ได้²⁴³

จุมพล พูลภัทรชีวิน แสดงทัศนะว่าผู้นำจำเป็นต้องสร้างหลักการให้ทุกคนในองค์กรตระหนักรู้และเข้าใจว่าบุคคลแต่ละคนเป็นเหตุเสมอ ไม่อาจปฏิเสธความรับผิดชอบได้ และนำไปสู่ความเข้าใจเรื่อง ความเป็นองค์รวม มีความรู้ มีความสามารถ มีความเชื่อว่าสรรพสิ่งมีความสัมพันธ์เชื่อมโยง กระทั่งนำไปสู่ความเข้าใจเรื่องการเปลี่ยนแปลง ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางพุทธคืออนิจจัง และการรู้เท่าทันในที่สุด²⁴⁴

ภาพภาวะผู้นำร่วมสมัยที่ผู้วิจัยประมวลจากถ้อยคำของแต่ละท่านข้างต้นนั้น มีอยู่ประการหนึ่งที่ผู้นำจำเป็นต้องมีเป็นพื้นฐานคือ คุณธรรมจริยธรรม เมื่อบุคคลมีคุณธรรมจริยธรรมเป็นพื้นฐานแล้ว จึงจะว่าด้วยเรื่องที่สำคัญที่สุดซึ่งผู้วิจัยขอเรียกว่า “กระบวนการเดินทางภายใน” กระบวนการดังกล่าวเริ่มต้นด้วยการสะสมประสบการณ์ชีวิต เรียนผิดเรียนถูกในชีวิตหรือที่เรียกว่า การทดสอบชีวิตในโลกแห่งความเป็นจริง ในระหว่างนี้จะมีการเฝ้าสังเกตตนเอง ตระหนักรู้ตนเอง และควบคุมตนเองด้วยสติ จนกระทั่งเกิดการค้นพบตัวตนแท้จริงของตนเอง ค้นพบแล้วว่าตนเองต้องการอะไรแล้วสร้างแรงบันดาลใจให้แก่ผู้อื่น ปลุกฝังให้ทุกคนตระหนักรู้ว่าทุกคนล้วนเป็นเหตุของปัญหาจึงไม่มีการเพ่งโทษผู้อื่น เกิดการเปลี่ยนแปลงจากภายใน เอาชนะตนเองได้และมองสรรพสิ่งในลักษณะความสัมพันธ์แบบองค์รวม มองเห็นความจริงในข้อที่ว่าด้วยอนิจจตา (ความไม่มีแก่นสาร มีแต่ความเปลี่ยนแปลง) และเกิดการรู้เท่าทันสภาวะการล้อมรอบตัวในที่สุด ผู้นำร่วมสมัยและผู้นำแห่งอนาคตจำต้องผ่าน “กระบวนการเดินทางภายใน” ดังกล่าวนี้นี้จึงจะมีภาวะผู้นำที่แท้จริง อนึ่ง จะสังเกตได้ว่าการนำในยุคร่วมสมัยหรือในยุคแห่งอนาคตที่กำลังกล่าวถึงอยู่นี้จะไม่เป็นการนำเยี่ยง

²⁴⁰ *ibid.*, 145-146.

²⁴¹ *ibid.*, 182.

²⁴² *ibid.*, 185.

²⁴³ *ibid.*, 215.

²⁴⁴ *ibid.*, 241-245.

วีรบุรุษเช่นในอดีต ทุกคนจะมีภาวะผู้นำในแบบของตนเอง เมื่อทุกคนสามารถเป็นผู้นำได้ จะเกิดความเจริญงอกงามขึ้นพร้อมกันทั้งในระดับตนเองและสังคมอันเป็นหลักคิดของทฤษฎีระบบนิเวศของความเป็นผู้นำ คุณสมบัติเบ็ดเตล็ดอื่นๆ ที่จำเป็นสำหรับผู้นำร่วมสมัยได้แก่ ทักษะเชิงจิตวิทยา ความรอบรู้ข้อมูลข่าวสารผ่านสื่อ ทักษะการสื่อสาร มีความยืดหยุ่น และมีสำนึกทางประวัติศาสตร์

4.3 ภาวะผู้นำกับหลักปรัชญา

ธรรมดาความปรารถนาของมนุษย์มักเริ่มต้นที่อรรถะคือประโยชน์ที่พึงเล็งเอาจากวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งอันตนต้องการ หรือไม่ก็กามะคือความปรารถนาทางเพศซึ่งในทางจิตวิทยาบางทฤษฎียกให้เป็นแรงขับสำคัญที่ส่งผลต่อพฤติกรรมของมนุษย์ด้วยซ้ำ ด้วยเหตุนี้ปรัชญาสองประการคือ อรรถะ และ กามะ นี้จึงเป็นธรรมชาติที่เกิดขึ้นพร้อมกับอัตภาพแห่งความเป็นมนุษย์ หากอรรถะและกามะในตัวบุคคลมีมากขึ้นโดยปราศจากการควบคุมก็มีโอกาสกลายเป็นธรรมชาติฝ่ายต่ำไปได้สูง ปรัชญาอีกสองประการหลังคือ ธรรมะ และ โมกษะ เป็นสิ่งที่มนุษย์จะต้องได้รับการหล่อหลอมขึ้นมาภายหลัง การที่ กุสุมา รักษมณี กล่าวไว้ว่า “ธรรมะ มีขอบเขตกว้างจนครอบคลุมเกือบทุกสิ่งเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต เช่น ศาสนา วิชาการ การบ้าน การเมือง และสังคม และธรรมะยังเป็นตัวควบคุมอรรถะและกามะของมนุษย์มิให้หลงไปในทางทั้งสองนี้จนเกินเลยไปนั้น”²⁴⁵ เป็นเครื่องยืนยันหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า การมีชีวิตอยู่อย่างถูกต้องตามทำนองคลองธรรมและตามหน้าที่ของตนเป็นคุณสมบัติสำคัญในการดำเนินชีวิตในฐานะเป็นเครื่องควบคุมไม่ให้มนุษย์มุ่งแสวงหาความสุขทั้งจากวัตถุและความรักจนขาดสติ ปรัชญาข้อที่ว่าด้วยเรื่องธรรมะนี้เป็นหลักการสำคัญพื้นฐานที่ก่อให้เกิดภาวะผู้นำร่วมสมัยดังที่ได้ประมวลไว้ข้างต้นทั้งในเบื้องต้น เบื้องกลาง และเบื้องปลาย กล่าวคือ ในเบื้องต้นเมื่อบุคคลปฏิบัติหน้าที่ทั้งต่อตนเอง ต่อผู้อื่น และต่อสังคมโดยยึดคุณธรรมจริยธรรมเป็นพื้นฐานแล้ว การมีจิตสำนึกต่อตนเองและส่วนรวมนี้เองจะหล่อหลอมให้เกิด “กระบวนการเดินทางภายใน” อันเป็นกระบวนการเบื้องกลาง จนกระทั่งค้นพบตัวตนที่แท้จริงของตนเองและเกิดการเปลี่ยนแปลงจากภายใน เอาชนะตนเองได้และมองสรรพสิ่งในลักษณะความสัมพันธ์แบบองค์รวมมองเห็นความจริงในข้อที่ว่าด้วยอนิจจตา และเกิดการรู้เท่าทันสภาวะการล้อมรอบตัวอันเป็นกระบวนการเบื้องปลายในที่สุด การเดินทางภายในโดยอาศัยธรรมะเป็นพื้นฐานมาตามลำดับจนกระทั่งเกิดการรู้เท่าทันสภาวะการล้อมรอบตัวดังกล่าวนี้ย่อมคาบเกี่ยวกับปรัชญาข้อที่ว่าด้วยเรื่องโมกษะอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ด้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่า ภาวะผู้นำร่วมสมัยจะต้องประกอบไปด้วยคุณสมบัติแห่งปรัชญาที่คาบเกี่ยวทั้งธรรมะและโมกษะเป็นสำคัญ

อนึ่ง ในทางกลับกันปรัชญาข้อที่ว่าด้วยเรื่องอรรถะและกามะนั้นในบางกรณีอาจกลายเป็นเครื่องกระตุ้นให้บุคคลเร่งประกอบธรรมะได้เช่นกัน ยกตัวอย่าง กรณีนักกีฬาหม่งหวังที่จะคว้าชัยชนะในการแข่งขันที่จะมาถึงจึงตั้งใจฝึกซ้อมเป็นอย่างดี ความปรารถนาชัยชนะนั้นคืออรรถะที่กระตุ้นให้เร่งฝึกซ้อมคืออรรถะ หรือกรณีหญิงสาวที่ชายหนุ่มหลงรักร้องขอให้เขาเลิกสูบบุหรี่ เขาจึงเลิกสูบบุหรี่ไปในที่สุด ความรักที่ชายหนุ่มมีต่อหญิงสาวคือกามะเป็นเครื่องกระตุ้นให้เขาพยายามควบคุมตนเองในการเลิกสูบบุหรี่คือธรรมะนั้นเอง ดังนั้นบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยภาวะผู้นำคือคุณสมบัติแห่งธรรมะและโมกษะดังที่กล่าวข้างต้นนั้นอาจมีแรงผลักดันจากอรรถะและกามะได้เช่นกัน

²⁴⁵ กุสุมา รักษมณี, สันสกฤตวิจารณ์, 137.

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่าเมื่อกล่าวถึงภาวะผู้นำที่ฝังอยู่ในตัวบุคคลหนึ่งแล้วหรือที่กำลัง
หล่อหลอมภาวะดังกล่าวขึ้นมาด้วย “กระบวนการเดินทางภายใน” ก็ตาม จะพบพลวัตของปุรุชารณะ
แต่ละประการหมุนเวียนกันขึ้นมาแสดงบทบาทตามแต่บริบทที่แวดล้อมบุคคลนั้นๆ อยู่ตลอดเวลา

บทที่ 3

ภาวะผู้นำในเชิงสุนทรียรส

บทนี้เป็นการศึกษาเกี่ยวกับภาพภาวะผู้นำที่กวีแฝงความรู้สึกของตนไว้ในบทประพันธ์ตลอดทั้งเรื่อง ความรู้สึกของกวีที่กล่าวถึงนี้ว่าด้วยเรื่องสุนทรียรส คือความรื่นรมย์ใจในรสที่กวีถ่ายทอดผ่านบทประพันธ์อันเต็มไปด้วยพลังทางความหมาย กระทั่งผู้อ่านที่มีใจพร้อมรับสารนั้นบังเกิดความสำเร็จอารมณ์ขึ้น ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่าการศึกษภาพภาวะผู้นำในเชิงสุนทรียรส คือการศึกษาเพื่อประมวลภาพภาวะผู้นำในความรู้สึกของกวีที่กวีถ่ายทอดผ่านพลังทางความหมายในถ้อยคำจนกระทั่งก่อให้เกิดตรัสขึ้นโดยอาศัยการอ่านละเอียด

นักวรรณคดีสันสกฤตกำหนดให้รสวรรณคดีเพียงห้ารสได้แก่ ศฤงคารรส เราทรรส วีรรส พิภตสรส และศานตรส เท่านั้นที่สามารถเป็นรสเอกของเรื่องได้ ส่วนรสวรรณคดีที่เหลืออีกสี่รสคือ หาสยรส กรูณารส ภัยานกรส และอัตถุตรส เป็นเพียงรสเสริมที่คอยสนับสนุนให้รสเอกของเรื่องเด่นชัดยิ่งขึ้น ทั้งนี้ยึดหลักความคิดที่ผูกอยู่กับเป้าหมายของชีวิตหรือปุุชารณะนั่นเอง กรณิวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนีเยะปรากฏรสวรรณคดีทั้งสิ้น 5 รส ได้แก่ วีรรส (รสชื่นชม) อัตถุตรส (รสอัศจรรย์ใจ) เราทรรส (รสแค้นเคือง) ศานตรส (รสสงบ) และศฤงคารรส (รสรัก) ในบรรดารสทั้งหลายเหล่านี้มีรสเอกของเรื่องคือ วีรรส ส่วนรสอื่นๆ คือ อัตถุตรส เราทรรส ศานตรส และศฤงคารรส จะทำหน้าที่เป็นรสเสริมคือช่วยสนับสนุนรสเอกให้ปรากฏเด่นชัดยิ่งขึ้น

1. รสเอก

รสเอกคือรสวรรณคดีที่ปรากฏเด่นชัดที่สุดในเรื่อง นัยหนึ่งถือเป็นใจความสำคัญของเรื่องเลยก็ว่าได้ รสที่ปรากฏเป็นรสเอกของวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนีเยะคือ วีรรส²⁴⁶ กุสุมา รักษมณี ให้คำอธิบายว่า “วีรรสเป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความมุ่งมั่น (อุตสาหะ) ในการต่อสู้ของวีรบุรุษ อาจเป็นความอุตสาหะในการเสียดสละ การปฏิบัติหน้าที่ (ธรรมะ) หรือการสู้รบก็ได้ เพราะต่างก็เป็นการต่อสู้เพื่อแลกกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง”²⁴⁷ วีรรสในวรรณคดีเรื่องนี้เกิดจากการรับรู้ความมุ่งมั่นเพื่อชัยชนะของอรชุนอันเป็นตัวละครที่สืบเนื่องมาจากวรรณคดีต้นแบบซึ่งเดินตามอย่างวัฒนธรรมกระแสหลักแห่งมหาภารตะ ผู้อ่านจะได้รับปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ภาวะพื้นฐาน (สถายีภาวะ) ของเรื่องคือความอุตสาหะของอรชุน ความอุตสาหะดังกล่าวนี้มีสาเหตุ (วิภาวะ) มาจากความรู้สึกแค้นเคืองที่ถูกฝ่ายทุโรธนโงะการพันจนทำให้ยุธิษฐิระต้องเสียเมืองและถูกเนรเทศไปอยู่ป่าตลอดจนการต้องทนเห็นนางเทราปที่ถูกประจานกลางสภาซึ่งเป็นความรู้สึกที่คุกรุ่นภายในใจอยู่แล้วเป็นเหตุไกล และอาศัยถ้อยคำของนางเทราปทีในสรรคดี 1 เป็นเหตุใกล้ ดังตัวอย่างเช่น

²⁴⁶ การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 162.

²⁴⁷ *ibid.*, 161.

หลังจากได้สังเกตเห็นความสำเร็จของเหล่าศัตรู นางเทราปที่ไม่อาจอดทนต่อความชั่วช้า จึงกล่าวถ้อยคำที่กระตุ้นความโกรธและความมุนานะของกษัตริย์

(กิราตารชุนีเยะ: 1.27)

การที่นางเทราปที่ได้ทราบความสุขสวัสดิของทุรโยธน์นั้นเป็นสิ่งที่นางไม่อาจยอมรับได้ นางจึงกล่าวถ้อยคำตีเตียน เสียดสี ประชดประชัน และดูแคลนยุธิษฐิระระคนกันไปอย่างยืดยาว จนกระทั่งจบสรรคที่ 1 ดังว่า

ผืนแผ่นดินที่ถูกครอบครองมาอย่างต่อเนื่องเป็นเวลายาวนานโดยกษัตริย์ทั้งหลายผู้สืบสันตติวงศ์ของพระองค์ที่ทรงอำนาจเสมอพระอินทร์ ได้ถูกพระองค์ทำลายด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง เฉากเช่นมาลัยที่ถูกช่างตักมันเหวี่ยงทิ้งด้วยวงของมันเอง

(กิราตารชุนีเยะ: 1.29)

ข้าแต่พระราชา ร่างกายนี้ในอดีตเคยถูกบำรุงให้งดงามด้วยอาหารอันเป็นส่วนที่เหลือจากพราหมณ์ มาวันนี้ร่างกายของพระองค์ผู้ยังชีพด้วยผลไม้ป่าฝ่ายผมมามากพอๆ กับเกียรติยศ

(กิราตารชุนีเยะ: 1.39)

หากแม้บุคคลเช่นพระองค์ ผู้รู้มรยศัพท์คือเกียรติ เป็นผู้นำเหล่าผู้ทรงอำนาจ หลังจากได้รับคำสบประมาทเช่นนี้ที่ใครๆ ก็ไม่อาจนิ่งนอนใจได้ ยังรู้สึกเบิกบานใจอยู่ได้ อนิจจา! เจ้าความภาคภูมิใจในตนเองเอ๋ย ช่างไร้ที่พึ่ง ถูกสังหารเสียแล้ว

(กิราตารชุนีเยะ: 1.43)

ถ้าสลัดความกล้าหาญทิ้งเสียแล้วและพระองค์มองเห็นการอดทนอดกลั้นเป็นเวลานานๆ คือวิถีทางแห่งความสุขจริง หลังจากวางคันธนูอันเป็นเครื่องหมายของกษัตริย์และสวมชฎาแล้ว ก็ขอให้พระองค์จงบูชาไฟอยู่ที่นี้เถิด

(กิราตารชุนีเยะ: 1.44)

การได้ยินได้ฟังถ้อยคำทั้งหลายที่นางเทราปที่กล่าวบริภาษด้วยความรู้สึกทั้งคับแค้นใจ ทุรโยธน์และทั้งไม่พอใจการวางตนของยุธิษฐิระคงจะทำให้อรชุนรู้สึกเจ็บปวดใจมิใช่น้อย

ในสรรคที่ 3 ครั้นเหล่าพี่น้องปาดมทพได้รับการชี้แนะจากฤๅษีเทวปายนะให้อรชุนเดินทางไปบำเพ็ญพรตเพื่อให้เทพประทานอาวุธที่สามารถพิชิตศัตรูได้นั้น นางได้กล่าวถ้อยคำให้อรชุนหวนรำลึกถึงเหตุไกลเมื่อครั้งที่ตนถูกระทำร้ายจนได้รับความอับอายอย่างถึงที่สุด ดังตัวอย่าง

ธัญชัย (อรชุน) ผู้ถูกปรามาสถึงความกล้าหาญและความเข้มแข็งอย่างไร้ค่า เพราะเส้นผมเหล่านี้ที่ยู่เกรงเพราะความโกรธของทุกาศสัน จนดูเหมือนกับว่า (ผม) ไร้ที่พึ่ง จะมีก็เพียงโซคเท่านั้นเป็นที่พึ่ง ผู้นั้นคือท่านเองดอกหรือ?

(กิราตารชุนีเยะ: 3.47)

นางกล่าวถ้อยคำกระตั้นขัตติยมานะต่อไปในทันทีว่า

เขา (อรชุน) เป็นชาววรรณะกษัตริย์ผู้สามารถคุมครองสาธุชนทั้งหลาย ธนุของเขานั้นมี คักยภาพในกิจการทั้งปวง หากแม้ว่าเขาผู้ถือครองสิ่งทั้งสองอยู่กล่าววาจาที่ไม่เกิดผลอันใด เขาย่อม ทำให้สิ่งทั้งสองนั้นเสมือนว่าสูญเปล่าจากสิ่งที่ควรจะเป็นไปด้วย

(กิราตารชุนีเย: 3.48)

นอกจากถ้อยคำของนางเทราปที ถ้อยคำของภีมะที่ปลุกเร้าให้ยุธิษฐิระหันมาต่อสู้อีกเพื่อ กอบกู้เกียรติก็นับเป็นเหตุใกล้อีกประการหนึ่งที่ทำให้อรชุนเกิดความมุ่งมั่นในชัยชนะ ดังตัวอย่าง

สำหรับเหล่าพระเจ้าแผ่นดิน ผู้เฝ้ามองถึงแสนยานุภาพของเหล่าศัตรูที่เพิ่มพูนขึ้นด้วยความเพิกเฉย ความมั่งคั่ง (ศรี) ย่อมอันตรายไปในไม่ช้า รวากับกลัวถูกผู้คนประณาม

(กิราตารชุนีเย: 2.10)

อีกอย่างหนึ่งหากพระองค์ได้รับฐานันดรของพระองค์กลับคืนมาอีกครั้งตามที่ศัตรูกำหนดไว้ ข้าแต่ชนนาค แขนที่แสดงความกล้าหาญของน้องชายทั้งหลายของพระองค์ก็ย่อมไม่มีความหมาย

(กิราตารชุนีเย: 2.17)

จากที่กล่าวมา ความรู้สึกแค้นเคืองภายในใจของอรชุนเองก็ดี ถ้อยคำที่แสดงความอัดอั้นตันใจของนางเทราปทีก็ดี ถ้อยคำของภีมะก็ดี ล้วนเป็นเครื่องกระตุ้นให้อรชุนตัดสินใจแน่วแน่ที่จะ ออกเดินทางเพื่อบำเพ็ญพรตเพื่อให้ได้อาวุธวิเศษและแสดงความอุตสาหะให้ปรากฏชัด

ภาพความองอาจกล้าหาญและการแสดงออกถึงความมุ่งมั่นเพื่อชัยชนะ (อนุภาวะ) ของอรชุนเริ่มเผยให้เห็นเมื่อกวีวาดภาพเขาขณะเตรียมพร้อมเพื่อออกเดินทางว่า

(เขาผู้ถือ) ธนูที่ศัตรูไม่อาจต้านทานได้ ที่มีสายส่งเสียงกึกก้องตอวยงลูกศรออกไป และ แล่งทั้งสอง (มเหษี) ที่บรรจูดาบยาวเกิน 30 องคุลีอันคมกริบ (ศิตนิสตุร์ศยุซา) ซึ่งไม่เคยเผยให้ศัตรูได้เห็น (อศตาวริทฤษฏีโคจรม)

(กิราตารชุนีเย: 3.57)

เมื่อผู้วิจัยอ่านบทประพันธ์ ผู้วิจัยรับรู้ได้ว่าอาวุธที่อรชุนกำลังนำติดตัวไปนั้น ประกอบด้วยธนูและดาบ กวีบอกกล่าวถึงธนูที่ทรงอำนาจอย่างยิ่งด้วยท่าที่เรียบง่าย แต่เมื่อกวีกล่าวถึงดาบ “ซึ่งไม่เคยเผยให้ศัตรูได้เห็น” กลับแฝงความหมายบางประการไว้ อรชุนเป็นนักรบที่มีชื่อเสียงในด้านการใช้ธนู อีกทั้งศรของอรชุนก็มีคุณสมบัติแตกต่างกันไปมากมาย วิถีกรรมแต่ละครั้งของอรชุนมักสำเร็จได้ด้วยธนู ผู้วิจัยไม่มีใครได้พบเหตุการณ์ที่อรชุนอัปจนหนทางจากการใช้ธนูจนถึงขั้นต้องหยิบฉวยอาวุธอื่นใดเข้าต่อสู้ บทประพันธ์ข้างต้น บทว่า “ที่บรรจูดาบยาวเกิน 30 องคุลีอันคมกริบซึ่งไม่เคยเผยให้ศัตรูได้เห็น” จึงมิได้สื่อความตามตัว (อภีธา) ว่าเป็นการปิดบังหรือซ่อนเร้นดาบจากสายตาของศัตรู แต่เป็นการเน้นความหมาย (วัญยชนา) ว่าความสามารถและความชำนาญในการใช้ธนูของอรชุนนั้นไม่เคยเพริ่งพริ้วหรือตกเป็นรองใครถึงขั้นต้องใช้ดาบดังกล่าวนี้เลย

เมื่อกกล่าวถึงศักดิ์ในการรบของอรชุนผ่านการเปรียบเปรยอาวุธแล้ว กวีจึงหันมากล่าวเปรียบเปรยผ่านเรือนกายของอรชุนต่อไปว่า

(เขา) ปิดบัง (ติโรทศ) บาดแผลอันเกิดจากอาวุธของพระอินทร์ซ้ำแล้วซ้ำเล่า ด้วยความ
เรื่องรอง (มูหุรมหสา) แห่งเกียรติยศ (ยศสา) และสวมเกราะที่มีรัศมีประหนึ่งใจกลางท้องนภาที่ถูก
ประดับด้วยแสงดาว

(กิตาตารชุนีเย: 3.58)

การ “ปิดบังบาดแผล” นั้น นัยหนึ่งสื่อความถึงความละเอียดใจในบาดแผลดังกล่าวจึงต้อง
ปกปิดไว้ แต่ในที่นี้กลับเป็นบาดแผลอันเกิดจากการสู้รบกับพระอินทร์ผู้เป็นนายใหญ่แห่งเทวดา
ทั้งหลายจนอรชุนสามารถเอาชนะได้ในที่สุด กวีจึงแนะนำความองอาจสามารถของอรชุนด้วยถ้อยคำว่า
“ปิดบัง...ด้วยความเรื่องรองแห่งเกียรติยศ” การใช้บทว่า “ปิดบังบาดแผล” จึงแนะนำความหมายที่กลับ
กลายเป็นการประกาศเกียรติคุณของอรชุนแทน

ภายหลังจากยกย่องนำทางอรชุนมาจนกระทั่งถึง “ภูเขอินทริกละที่มีป่าดิบวิเวกผู้คน ตก
ด้วยดงไม้ใหญ่ผลิผลเต็มต้น ที่มีช่อไม้เลื้อยออกดอกสะพรั่งจากสันเขาถึงสันเขา ได้ก่อให้เกิดความ
อุตสาหะตั้งมั่นในการบำเพ็ญของอรชุน” (กิตาตารชุนีเย: 6.18)

ลำดับนั้น หลังจากวางตนตามหลักปฏิบัติโยคศาสตร์ ณ ที่นั้นแล้ว ความทุกข์ทรมานจาก
ตบะอันทนได้ยากหาได้บังเกิดขึ้น (ศรมมาทชาวสุกรี น ตปะ) กับมุนีแต่กาลก่อน (คืออรชุน) ผู้มี
สมณสารูปเป็นมุนีผู้ทรงปัญญา ความเจ็บปวดชนิดไหนกันจะพึงมีต่อจิตใจที่สงบ

(กิตาตารชุนีเย: 6.19)

อรชุนได้เริ่มต้นบำเพ็ญเพียรบนยอดเขาอินทริกละแห่งนั้นอย่างเต็มความสามารถ
เนื้อความในบทประพันธ์อาจสื่อความว่าอรชุนปฏิบัติโยคกรรมดังกล่าวได้ด้วยความง่ายดาย แม้ความ
เจ็บปวดก็หาได้บังเกิดขึ้นแก่เขาไม่ อันที่จริงกวีต้องการสื่อความหมายแนะนำขึ้นชื่อว่า การบำเพ็ญตบะ
ย่อมจำต้องบังเกิดทุกขเวทนาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ดังถ้อยคำที่ฤๅษีเฒ่าพายนะได้เคยกล่าวกับอรชุนก่อน
ออกเดินทางว่า “...ที่เธอจะทำตบะอันทุกข์ทรมานแสนสาหัสเพื่อให้พระอินทร์ทรงกรุณา” (กิตาตา-
รชุนีเย: 3.29) แต่เพราะความมุ่งมั่นและตั้งมั่นแห่งจิตใจต่างหากที่ทำให้อรชุนทนแบกรับความทุกข์
ดังกล่าวนั้นไว้ได้ด้วยอาการสงบนิ่ง

ตบะอันอรชุนมุ่งบำเพ็ญเพียรอยู่นั้นได้เจริญขึ้นอย่างรวดเร็วจนกระทั่งเทวารักษ์ประจำ
สถานที่แห่งนั้นเกิดความเดือดร้อนใจเกรงว่าบุรุษผู้นี้จะเป็นภัยจึงรีบนำความดังกล่าวเข้าแจ้งพระ
อินทร์ พระอินทร์ทราบว่าเป็นบุตรของพระองค์เองก็มีความยินดียิ่งนัก แต่ถึงกระนั้นก็มีความประสงค์
จะทดสอบความอุตสาหะมุ่งมั่นของอรชุนจึงแต่งขบวนนางอัปสรเพื่อให้พวกนางใช้เสน่ห์และจริตของ
พวกนางเข้าทำลายความเพียรของอรชุน ครั้นเหล่านั้นนางอัปสรเดินทางลัดถึงยอดเขาอินทริกละและได้มา
อยู่ต่อหน้าอรชุน กวีพรรณนาว่า

นางอัปสรทั้งหลายมองดูร่างกายที่สามารถปกปักษ์ภุมิทั้งสาม ทั้งทรงไว้ซึ่งเดชและ
แก่นสารของโลกซึ่งไม่อาจล่วงเกินได้ ทำให้ทราบถึงความพยายามอันสูญเปล่าของเขา (อรชุน) ในการ
บำเพ็ญตบะเพื่อชัยชนะ (ยศนุ วิชยผล วิผล ตโปธิการ)

(กิตาตารชุนีเย: 10.15)

ข้อความในบทประพันธ์ที่ดูขัดแย้งกันนี้บ่งความหมายแฝง ทั้งที่อรชุนเปรียบพร้อมไปด้วยรูปสมบัติและเดชอันสูงส่งแต่ก็กลับป็นแต่ให้นางอัปสรไหล่พุดไปว่าเป็นการบำเพ็ญเพียรอันสูงญุเปลา่ อันที่จริงโศลกข้างต้นนี้แ่ความรูสึกชื่นชมอรชุนอย่างยิ่ง เพราะต้องการสื่อว่าลำพังอาศัยเพียงคุณสมบัตินางรูปกายก็สามารถพิชิตศัตรูได้แล้ว มิจำเป็นที่จะต้องอาศัยผลอันเกิดจากตบะแต่อย่างใดเลย

เหล่านางอัปสรได้กระทำกิริยาอาการยั่วยวนอรชุน พร้อมกันนั้นเหล่าคนธรรพ์ก็ประโคมดนตรีและบันดลให้เกิดฤดูกาลอันรื่นรมย์ขึ้นในเวลาเดียวกัน เหตุการณ์ที่คล้ายคลึงกับเหตุการณ์ก่อนการบรรลุโพธิญาณของศากยมุนีนี้ได้ดำเนินไปด้วยอาการดั่งว่า

กาลไดยังคงครองตนให้สามารถควบคุมอินทรีย์ไซ้ร์ กาลนั้นศัศตรูยอมไม่อาจเอาชนะได้ เพราะเหตุนี้เอง ฤดูใบไม้ผลิ (ปุษฺปมาสะ) ที่พิชิตทั้งสามโลกมาแล้วจึงไม่อาจมีชัยเหนืออรชุนได้

(กิริตารชุนีเย: 10.35)

บทว่า “ปุษฺปมาสะ” นี้มีความหมายตามตัวอักษรหมายถึง เดือนแห่งมวลบุปผา หรือ ฤดูใบไม้ผลิ นั่นเอง ช่วงเวลาดังกล่าวคงจะเป็นช่วงเวลาที่มีความงดงามตามธรรมชาติอย่างยิ่งจนถึงขั้นทำให้สัตว์น้อยใหญ่ทั้งสามโลกต้องหลงไหล่ไปตามกัน เมื่อผู้วิจัยพิจารณาบริบทในช่วงต้นบทประพันธ์ที่กล่าวถึงการควบคุมอินทรีย์แล้ว ก็อาจแ่ความหมายของบทว่า “ปุษฺปมาสะ” ว่าหมายถึง กามตัณหาที่เป็นได้ กล่าวคือในขณะที่ยังสำรวมอินทรีย์อยู่นั้น กามตัณหาที่ครอบงำเหล่าสัตว์ทั้งหลายอยู่ก็ไม่อาจครอบงำจิตใจเขาได้นั่นเอง

เมื่อกิจของเหล่านางอัปสรมีอันล้้มเหลวไปแล้ว พระอินทร์มีจิตยินดียิ่งนักที่ได้เห็นความแน่วแน่ของบุตร และมีความปรารถนาจะทดสอบบุตรด้วยตัวพระองค์เอง จึงจำแลงกายเป็นดาบสชราทำที่แ่วะเวียนมายังสถานทีบำเพ็ญพรตของอรชุน ดาบสจำแลงนั้นกล่าวชื่นชมความตั้งมั่นในตบะของอรชุนและพุดจาหว่านล้อมให้อรชุนล้้มเลิกความตั้งใจที่จะบำเพ็ญเพียรไปเพื่อหวังผลคือชัยชนะเหนือเหล่าศัศตรู หลังจากได้ฟังดั่งนั้น อรชุนกล่าวปฏิเสธไปว่า “พ่อท่าน เราย่อมไม่ใช้ภษณะ (ภษณม) สำหรับ (รองรับ) ถ้อยคำนี้ของท่านแม้มันจะประเสริฐก็ตาม เช่นเดียวกับที่ฟากตรงข้ามกับราตรี (กลางวัน) ย่อมไม่ใช้ภษณะสำหรับ (รองรับ) ท้องนภาที่มีดวงดาราปรากฏชัด” (กิริตารชุนีเย: 11.44)

บทว่า “ภษณม” ซึ่งหมายถึง ภษณะ ในที่นี้คงมิได้หมายความแต่เพียง “เครื่องรองรับ” เท่านั้น ในบริบทนี้ บทว่า “ภษณม” จึงแ่ความหมายถึง การรับมาถือปฏิบัติตาม อันเป็นเครื่องยืนยันความตั้งใจแน่วแน่ของอรชุนอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งในท้ายที่สุดเมื่อพระอินทร์เห็นชัดถึงความมุ่งมั่นของบุตรแล้วจึงเผยร่างจริงและชี้แ่ให้อรชุนบำเพ็ญพรตมุ่งภักดีต่อพระศิวะสืบไป

เรื่องราวดำเนินไปจนกระทั่งภาวะอุตสาหะของอรชุนปรากฏเด่นชัดในสรรคที 14 อันเป็นตอนที่อรชุนมีวาจาตอบกลับพุดกิริตตะ (พรานปา) ผู้เข้ามาเยือนในฐานะตัวแทนของกษัตริย์กิริตตะคือพระศิวะ พุดนั้นกล่าวถ้อยคำเพื่อร้องขอศรของกษัตริย์ที่อยู่ในมือของอรชุนคืนและหว่านล้อมให้อรชุนยอมสวามิภักดีต่อกษัตริย์ของตน อรชุนได้กล่าวกลับดั่งนี้ว่า

ครจำนวนนับไม่ถ้วนของเราได้ถูกเผาด้วยไฟผู้ปรารถนาจะกลืนกินป่าชาวมทวะ เราผู้หา
ได้สนใจแม้ในครทั้งหลายของเทวดาจะมาใคร่อยากได้ครของชาวเขา (ไศลชนาสุเค) กระนั้นหรือ

(กิราตารชุนีเย: 14.10)

จากบทประพันธ์ข้างต้น อรชุนกล่าวชัดว่าตนเองเคยสูญเสียครของตนไปในวีรกรรมตั้ง
มากมาย แม้ครที่มีคุณวิเศษเช่นครของเหล่าเทวดาตนก็มีเคยหวังคิดจะแย่งชิงมา จึงเป็นไปไม่ได้ที่ตน
จะหวังครอบครองครอันแสนจะธรรมดาเช่นนี้ บทว่า “ไศลชนาสุเค” มีได้สื่อความหมายตามตัวว่า
“ครของชาวป่าชาวเขา” เท่านั้น แต่แนวความหมายถึง สิ่งอันไร้ค่าเมื่อเทียบกับสิ่งที่ตนเคยสูญเสียไป
หรือสิ่งที่ตนเคยประสบมา นอกจากนั้นยังแฝงความรู้สึกที่ถูกดูแลในเวลาเดียวกันด้วย

อรชุนบอกเล่าให้ทูตกีราตะฟังถึงเหตุผลสำคัญที่ทำให้ตนต้องตัดสินใจหยิบอาวุธขึ้น
สังหารหมู่ป่าต่อไปว่า

มหาฤๅษี (มหรุฌิณา) วยาสได้อบรมสั่งสอนพรตแก่เราว่า จงอย่าให้ใครก็ตามเข้ามา
ขัดขวางทางบำเพ็ญเพียร ด้วยเหตุนี้สัตว์ที่มุ่งฆ่าเราจึงถูกเราสังหารเสีย เพราะการรักษาพรตเป็น
เกียรติของสาธุชน

(กิราตารชุนีเย: 14.14)

ข้อความจากบทประพันธ์ทำให้ผู้วิจัยเข้าใจอุปนิสัยส่วนลึกของอรชุนเพิ่มขึ้นอีกหนึ่ง
ประการคือการถือปฏิบัติตนตามสิ่งที่ตนเองเชื่อถือศรัทธาอย่างเคร่งครัด ก่อนการออกเดินทางจากที่
พำนักฤๅษีไทวปายนะได้ถ่ายทอดมานและมรรควิธีในการบำเพ็ญพรตให้แก่อรชุนพร้อมทั้งกล่าวกำชับ
ว่า “...เธอจะเป็นผู้ใช้อาวุธและไม่ยอมให้บุคคลอื่นเข้าถึงสถานที่ของตน เธอจงถือวัตรปฏิบัติของมุนี
ทั้งหลาย...” (กิราตารชุนีเย: 3.28) การที่อรชุนฆ่าหมู่ป่านี้นี้จึงเป็นการถือปฏิบัติตามโอวาทที่ได้รับมา
ผู้วิจัยสังเกตได้ว่า คำว่า “มหาฤๅษี (มหรุฌิณา)” ในบริบทนี้แนวความหมายมากกว่าเป็นการกล่าวถึง
ตัวบุคคลเสียแล้ว คำนี้แฝงนัยถึงข้อปฏิบัติอันพึงยึดถือปฏิบัติ จะละเมิดมิได้ ซึ่งเทียบเท่ากับหลัก
มนุธรรมศาสตร์เลยทีเดียว

อรชุนกล่าวโทษและติเตียนพฤติกรรมของกษัตริย์กีราตะ (พระศิวะ) อีกหลายประการ
และปิดท้ายบทสนทนาด้วยถ้อยความว่า

ด้วยเหตุนี้ เราจึงต้องมาแบกรับคำตำหนิร้ายแรงจากการฆ่าสัตว์ ต่อไปนี้หาก (ใครก็ตาม)
จะมาเพื่อคร เขาจะตกอยู่ในสภาพของผู้หวังจะได้ครอบครองมณีที่สวมอยู่บนศีรษะของอสรพิษ
(ศิโรมณี ทฤษฏีวิษาค)

(กิราตารชุนีเย: 14.25)

อหังการของอรชุนสะท้อนผ่านถ้อยคำข้างต้นอย่างชัดเจน ความเปรียบครกับมณี และ
ความเปรียบตนกับอสรพิษ เป็นการประกาศชัดว่าผู้หวังจะมาทวงครคืนนั้นจะต้องเจอกับ
อันตรายใหญ่หลวง นอกจากนั้นความเปรียบนี้ยังแนวความรู้สึกทำทนายและมั่นใจในความสามารถของ
ตนเองอย่างยิ่งด้วยเช่นกัน

ครั้งสิ้นกระแสความดังกล่าวนี้ กวีได้วาดภาพการกรีธาทัพใหญ่ของเหล่าคณะประมละ
(สาวกพระศิวะ) ซึ่งจำแลงกายในร่างกีราตะเข้าต่อสู้กับอรชุน เหล่าขุนศึกทั้งหลายต่างเร่งฝีเท้าเดินทัพ

ไปด้วยความฮึกเหิมเพื่อหวังจะสบโอกาสได้พิชิตศัตรูผู้เยอหยิ่ง และได้รับคำชมเชยจากนายเหนือหัวของตนเองก่อนผู้อื่น แต่เมื่อนักรบเหล่านั้นได้มาอยู่ต่อหน้าอรชุนกลับกลายเป็นว่า

เหล่าข้าศึกที่มีความฮึกเหิมกล้าหาญดังที่ตนเองคาดหวังไว้ในตอนต้น แต่พอถูกพลังอันยิ่งใหญ่ของพระมุนีทำลายเดชอำนาจลงไป จึงตกไปสู่ความตีบตันมีดมนในทันที ก็พลังอำนาจอันยิ่งใหญ่ย่อมสยบทบทวมวิถึบุดูชน

(กิริตารชุนีเยะ: 14.43)

นอกจากโคลงดังกล่าวจะสื่อถึงความฮึกเหิมของคณะประมณะต้องมีอันดับวุบลงแล้ว ยังแนะนำความถึงการชื่นชมภาพลักษณ์ของอรชุนไปในเวลาเดียวกัน นัยว่าการกล่าวถึงภาพในเชิงลบของฝ่ายหนึ่งนั้นก็เพื่อเป็นการเชิดชูความเป็นเลิศของอีกฝ่ายหนึ่งด้วยเช่นกัน

นักรบของกษัตริย์กิริตอะจึงหันมารวมตัวกันเข้าสู่รบกับอรชุนด้วยการระดมยิงห่าศรเข้าใส่จน “...บดบังพื้นที่ว่างระหว่างทิศจรดขอบฟ้าและกำลังทำให้ป่าไม้ทั้งผืนต้องโยนตัวไปมา...” (กิริตารชุนีเยะ: 14.47) ความรุนแรงของการยิงคงมีมากกระทั่ง “ทิศทั้งหลายหวัดร้องคล้ายกำลังถูกฉีกทิ้งด้วยเสียงธนูที่แผดออกฉับพลันและก้องขึ้นหลายคำรบทบทวีด้วยการสะท้อนกับเรือนยอดทั้งหลายของภูเขาที่มีช่องหลืบลึกเข้าไป” (กิริตารชุนีเยะ: 14.46) แต่ความรุนแรงดังกล่าวนอกจากจะไม่ได้ทำให้อรชุนหวั่นเกรงแต่อย่างใดแล้วยังกลับกลายเป็นเครื่องปลุกเร้าสัญชาตญาณนักรบของอรชุนให้ลุกโชนขึ้นมา ดังภาพที่กวีบอกเล่าไว้ว่า

ความแกร่งกล้าถูกชักพาให้บังเกิดขึ้นโดยฉับพลันประหนึ่งสวมไว้ด้วยเกราะหลวม (ศิริเถน วรุมณา) บนกายที่กลับฟื้นกำลังวังชาของอรชุนผู้กระหายการรบ แม้จะบริโภคลม (อดอาหาร) มาตลอดสามฤดู

(กิริตารชุนีเยะ: 14.48)

กวีจึงใจใช้บทว่า “เกราะหลวม” เพื่อบอกสภาพร่างกายของอรชุนที่ผ่ายผอมจากการบำเพ็ญตบะ²⁴⁸ แต่กลับฟื้นกำลังวังชากลับมาได้ด้วยสัญชาตญาณความเป็นนักรบ ซึ่งช่วยแนะนำความรู้สึกชื่นชมในความกล้าหาญของอรชุนได้เป็นอย่างดี เมื่อสภาพแห่งความเป็นนักรบกลับคืนมาแล้ว อรชุนได้ฉวยธนูยิงศรเข้าทำลายศรของคณะประมณะได้โดยสิ้นเชิง และยิงศรอีกเป็นจำนวนมากเข้าใส่ศัตรูจนในที่สุด

²⁴⁸ การแสดงภาพพจน์ทำนองเดียวกันนี้ กวีกาลิทาสก็ใช้ในการประพันธ์เมฆทูตเช่นเดียวกัน ดังบทประพันธ์บทที่ 2 ในปุราณะเมฆที่ว่า “ยักษณ์นั้นซึ่งพลัดพรากจากภรรยา มีแขนอันว่างเปล่าเพราะกำไลทองหลุดออกไป (กนกวลยภริศริกตปร โภษุณะ (ยภษะ)) ผู้มีความใคร่ ครั้นได้ใช้เวลาหลายเดือนล่องเลยไปที่ภูเขาแห่งนั้นแล้ว ในวันที่หนึ่งของเดือนอาษาณะ (อาษาณะ = เดือน 8) ตนได้เห็นเมฆก้อนหนึ่งซึ่งแลดูเหมือนช้างที่โน้มตัวลงทางคันดินเล่น” ดู จำลอง สารพัตนิก และจิตตภา สารพัตนิก, เมฆทูต: มหากวีกาลิทาส (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2540), 2-3. ภาพแขนของยักษณ์ที่กำไลทองหลุดออกไปคือภาพที่กวีต้องการสื่อถึงความผ่ายผอมอันเกิดจากความโหยหาคนรักนั่นเอง

ศัตรูผู้อ่อนล้าทั้งหลายไม่อาจต้านทานทะเลลูกศรของมุนีที่ราวกับมีภาวะอุตุสาหัสคอย
 บงการกิริยาอาการแต่ละอย่างต่างๆ นานา มีความตื่นตัว ไร้ข้อผิดพลาด ทรงพลาญภาพและชื่อตรง
 (กิริตารชุนีเยะ: 14.57)

ศักยภาพและทักษะอันสูงส่งในการใช้ศรของอรชุนคือความหมายและของบทประพันธ์
 ข้างต้น อนึ่ง การที่กวีใช้ความเปรียบลักษณะอาการต่างๆ ที่ปรากฏในอาวุธเสมือนว่าอาวุธนั้นกระทำ
 สิ่งเหล่านั้นได้เองอาจทำให้รู้สึกว่าเป็นการกล่าวเกินจริงและลดทอนความสมจริงของเรื่องลงไป แต่
 ต้องไม่ลืมว่าทั้งเหตุการณ์และตัวละครคือการกำหนดให้คณะประมณะเปิดฉากการรบเข้าใส่อรชุน
 ในช่วงนี้เป็นสิ่งที่กวีสร้างสรรค์ขึ้นนอกเหนือจากที่ปรากฏในวรรณคดีต้นแบบ คณะประมณะอาจจะ
 มิได้มีคุณสมบัติในเชิงการรบที่จะนำมาเทียบชั้นกับอรชุนได้เลย กวีจึงสื่อความออกมาในลักษณะเช่นนี้
 นอกจากนั้นการที่กวีกำหนดให้อรชุนข่มอหังการของคณะประมณะได้อย่างราบคาบในเวลาอันสั้นนั้น
 อาจเป็นไปได้เพียงเหตุการณ์หนึ่งที่น่ามาใช้เพื่อทำให้เรื่องดำเนินไปอย่างเป็นขั้นเป็นตอน ตัวละคร
 จะต้องมีพัฒนาการทางอารมณ์ที่สมเหตุสมผลจากสภาพของมุนีมาสู่สภาพของนักรบที่กำลังจะถูก
 ทดสอบในขั้นสุดท้าย

การแสดงภาพวีรบุรุษของอรชุนยังคงได้รับการถ่ายทอดอยู่เรื่อยๆ แม้ว่า “*ปริมณฑล
 โดยรอบดาชด้นไปด้วยกองทัพของพระศิวะที่มีร่างเจ็บปวดทรมนทลายด้วยหมู่ลูกศรของบุรุษผู้เป็น
 เครื่องหมายแห่งจอมกระบี่ศรี (ปลวคาธิปลกษมณา) ไม่ผิดกับน้ำที่ถูกแผดเผาด้วยรัศมีดวงอาทิตย์*”
 (กิริตารชุนีเยะ: 14.64) แล้วก็ตาม การที่กวีเลือกใช้บทว่า “*เครื่องหมายแห่งจอมกระบี่ศรี*” นี้แสดง
 นัยถึงความสมบูรณ์พร้อมด้วยคุณลักษณะของหนุมานผู้ภักดีต่อองค์นารายณ์ ในที่นี้จึงเป็นการแนะ
 ความหมายถึงการยกฐานะของอรชุนให้เป็นบุรุษผู้มีคุณสมบัติพิเศษอย่างยิ่งได้แก่ ความภักดี ความ
 แน่วแน่ และความกล้าหาญ ซึ่งสอดคล้องกับบทประพันธ์ต่อไปนี้เป็นอย่างดี

*ครั้นอรชุนขยับธนุที่มีรูปโค้งเป็นปริมณฑลลง ณ ตรงกลางจักรวาลซึ่งปกคลุมด้วยมวลหมู่
 ลูกศรที่แผ่กระจายไปทั่วแล้ว แม้แต่เทพีแห่งชัยชนะที่ดูหวาดกลัวอย่างยิ่งก็จำต้องยอมละทิ้งความ
 หลงใหลในกองทัพของพระศิวะ*

(กิริตารชุนีเยะ: 14.65)

จากบทประพันธ์ข้างต้น ข้อความที่ว่า “...แม้แต่เทพีแห่งชัยชนะที่ดูหวาดกลัวอย่างยิ่งก็
 จำต้องยอมละทิ้งความหลงใหลในกองทัพของพระศิวะ” สื่อความหมายบ่งชี้ (ลักษณะ) คือบ่งบอก
 ความพ่ายแพ้ของกองทัพประมณะ และในขณะเดียวกันก็แนะนำความรู้สึกชื่นชมในชัยชนะของอรชุนด้วย
 เช่นกัน

การต่อสู้กับพระศิวะที่จำแลงกายเป็นกษัตริย์กิราตตะถือเป็นการทดสอบขั้นสุดท้าย อรชุน
 “...ได้ใช้อาวุธที่ทำให้หลับไหล (*ปรสุวาปนาสูตรม*) ดุจดั่งความมืดในยามเที่ยงคืนที่มีเมฆปกคลุมไป
 ทั่ว” (กิริตารชุนีเยะ: 16.25) ยิ่งเข้าใส่พระศิวะ พระศิวะก็ใช้ “...เดช (*เตชะ*) สีแดงกำ (*ปีศงคม*) แแรง
 กล้าซึ่งได้รับการบูชาจากอาศรมแห่งการบำเพ็ญตบะทั้งหลาย...” (กิริตารชุนีเยะ: 16.31) ที่ปรากฏอยู่
 บนเศียรเข้าทำลายอำนาจแห่งอาวุธนั้นเสีย อรชุนยังคงมุ่งมั่นรบต่อไปโดย “...ขว้างบ่วงบาศรูป
 (ภุขงคปาศานุ) ไปหลายเส้นเพื่อตรึงมัด” (กิริตารชุนีเยะ: 16.36) แต่พระศิวะก็ “...ได้ล้อมกองกำลัง

อสรพิษนั้นด้วยมนต์ (มนุเศรณ) ที่ยังให้ครุฑปรากฏกายขึ้น (ตารุกุโหมยทยการณ) อย่างรวดเร็ว...” (กิริตารชุนีเย: 16.42) เมื่อเห็นว่าอาวุธทั้งสองของตนไม่สำเร็จประโยชน์ อรชุนผู้เดือดดาลจึง “...เลือกใช้อาวุธ (อสุตรม) เพลิง (ชวลนสย) ที่ไร้เปลว (อนินุชนสย) เต็มกำลัง” (กิริตารชุนีเย: 16.49) พระศิวะก็ “...ได้ยิงอาวุธ (อสุตรม) ของพระวรุณ (ปาศกฤตตะ) ที่สามารถเรียกเมฆฝนใหญ่เข้าด้าน” (กิริตารชุนีเย: 16.54) ไม่ว่าอรชุนจะใช้อาวุธชนิดใดเข้าต่อสู้กับพระศิวะก็ถูกพระศิวะทำลายลงสิ้น ถึงกระนั้นอรชุนยังคงรวบรวมสมาธิเข้าทำการรบด้วยความอุตสาหะ ความเพียรพยายามของเขานี้ได้ยังให้ “เจ้าแห่งคณะประมณะรู้สึกโสมนัสยิ่งนักกับความมุมานะอย่างยิ่งยวดของเขา (อรชุน) เฉกเช่นภูเขามิถิลารู้สึกพอใจกับการกระแทกอันยากจะต้านทานด้วยงาของช้างเอราวัณที่ก้มหน้าลงบนเชิงเขา” (กิริตารชุนีเย: 17.13)

อรชุนยังคงยิงห่าศรเข้าไปใส่พระศิวะ และถูกพระศิวะทำลายศรลงสิ้นจนกระทั่งไม่เหลือศรในแล่งอีกต่อไป พระศิวะยิงศรป้กร่างอรชุนและบันดาลให้ลมพัดปลดเปลื้องเสื้อเกราะให้หลุดลอยไป อรชุนได้ขว้างคันธนูเขาใส่พระศิวะและถูกพระศิวะทำลายอีกตามเคย ในยามนั้นอรชุนถูกพระศิวะพุ่งศรที่ตกอยู่โดยรอบเข้าไปอย่างสำราญใจ อรชุนนำดาบที่ไม่เคยถูกนำมาใช้เข้าต่อสู้กับพระศิวะ แต่ก็ถูกพระศิวะใช้ศรยิงส่วนด้ามของดาบตกร่วงไปอีก เมื่อไร้ซึ่งอาวุธแล้ว อรชุนได้ฉวยก้อนหินบ้าง ก้อนน้ำแข็งบ้าง ขว้างปาเข้าไปใส่พระศิวะ แมกไม้บริเวณโดยรอบล้วนถูกอรชุนถอนทิ้งแล้วพุ่มเข้าไปใส่พระศิวะ แต่ทั้งหมดนั้นก็ถูกพระศิวะทำลายลงสิ้น กวีบรรจงเรียงร้อยโคลงต่อไปนี้เพื่อแสดงบรรยากาศของประการดังโคลงว่า

พระอิสาน (ศิวะ) ทรงโพรยปรายไปทั่วซึ่งรุกขชาติที่กำลังออกดอกและใบอ่อนเหล่านั้น (สกุสมพลลไวะ) ซึ่งมีเปลือก กิ่งก้านและแก่นกระจัดกระจายไม่มีขึ้นดี ทำให้ผืนแผ่นดินในทุกๆ ที่ (ภวณภิตตะ) กลายกลับหลากสีสันด้วยสีของแต่ละชั้นส่วน (กษายจิตูราม) ปานประหนึ่งว่าทรงโพรยเครื่องพลีสังเวแด่เหล่าทวยเทพในสนามรบ (รงคเทวตาทภยะ)

(กิริตารชุนีเย: 17.62)

ถ้อยความ “รุกขชาติที่กำลังออกดอกและใบอ่อนเหล่านั้นซึ่งมีเปลือก กิ่งก้านและแก่นกระจัดกระจายไม่มีขึ้นดี” บ่งบอกว่าวัตถุเหล่านั้นถูกทำลายลงสิ้น สิ่งที่น่าสนใจคือในระหว่างที่บุรุษคนหนึ่งกำลัง “สู้ยิบตา” ในสภาพบาดแผลทั่วร่างกายและมีความเดือดดาลอยู่นั้น บุรุษอีกผู้หนึ่งกลับดูสำราญใจและกระทำการรบด้วยอาการ “โพรยปรายไปทั่วซึ่งรุกขชาติที่กำลังออกดอกและใบอ่อนเหล่านั้น” ทั้งรุกขชาตินั้นเล่าแม้จะแตกกระจายไปแล้วยัง “ทำให้ผืนแผ่นดินในทุกๆ ที่ กลายกลับหลากสีสันด้วยสีของแต่ละชั้นส่วน” จึงทำให้รู้สึกว่าการกำลังแสดงภาพบรรยากาศสองด้านที่ขัดแย้งกัน อันที่จริงการให้ภาพสองด้านนี้ต่างมุ่งส่งเสริมภาวะอุตสาหะของอรชุน บทว่า “รงคเทวตาทภยะ” มีความหมายตามตัวว่า “แต่เหล่าทวยเทพในสนามรบ” ซึ่งในบริบทนี้ น่าจะมีความหมายบ่งชี้ถึง “การต่อสู้อันงดงาม” การที่พระศิวะชื่นชมการต่อสู้ในครั้งนี้ก็เนื่องจากประจักษ์ในความมุมานะของอรชุน ซึ่งพระองค์เป็นผู้ทดสอบเอง ดังนั้นบทว่า “รงคเทวตาทภยะ” จึงมีความหมายเน้นถึง “บรรยากาศในการทดสอบความเพียรของบุคคล” ความชื่นชมดังกล่าวนี้ได้รับการตอบสนองด้วยการทำให้รุกขชาติแตกกระจาย ในบริบทนี้ “ดอกและใบอ่อน” ที่ “ทำให้ผืนแผ่นดินในทุกๆ ที่กลายกลับหลากสีสันด้วยสี

ของแต่ละชิ้นส่วน” คงน่าจะความหมายเป็นอื่นไปไม่ได้นอกเสียจากหยดเลือดและเศษเนื้อจากร่าง ออรชุนที่กระเซ็นหลังรินบนพื้นดินนั่นเอง

ความหมายแนะนำข้างต้นได้รับการยืนยันหลังจากเขาตัดสินใจเข้าต่อสู้กับพระศิวะด้วยการ ใช้กำปั้น ซึ่งในขณะนั้นร่างกายของออรชุนเต็มไปด้วยบาดแผลฉีกขาดมากมายแล้ว ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ออรชุนแม้จะได้รับบาดแผลฉีกขาดมากมายจากการฟาดด้วยแขนของพระศิวะ แต่ก็ปาน ประหนึ่งว่าได้รับความสุข ในบรรดาหมู่ผู้มีจิตใจเข้มแข็งและกล้าหาญ ใครกันเล่าจะสามารถกระทำ ตามสิ่งนี้ได้

(กิราตารชุนีเย: 18.3)

พระศิวะผู้มีพระอุระประคองดังลาดเขา เปื้อนไปด้วยหยดเลือดที่กระเซ็นจากปากแผล (ของออรชุน) ทรงเปรียบได้กับเมฆที่รับเอาแสงสีแดงเข้มแห่งรุ่งอรุณที่เพิ่งปรากฏขึ้น

(กิราตารชุนีเย: 18.4)

บทประพันธ์สองบทข้างต้นนี้ กวีใช้ความเปรียบอยู่สองประการ สิ่งที่น่าสนใจคือ ความ เปรียบที่หนึ่งเป็นการเปรียบเทียบการได้รับบาดแผลฉกรรจ์เทียบเท่ากับการได้รับความสุข และความ เปรียบที่สองเป็นการเปรียบเทียบหน้าอกเปื้อนเลือดเทียบกับเมฆที่มีแสงยามเช้าส่องผ่าน ผู้วิจัยพบว่าแม้ ความเปรียบทั้งสองจะนำสภาพอันน่ากลัวจากการต่อสู้มาแสดง แต่มิได้แนะนำความรู้สึกน่ารังเกียจหรือ น่าหวาดกลัวแต่อย่างใดเพราะกวีล้วนเปรียบกับสิ่งซึ่งงดงามน่าอภิรมย์ ความเปรียบของบทประพันธ์ ทั้งสองนี้กลับแนะนำความรู้สึกองอาจและมีใจเด็ดเดี่ยวของออรชุนแทน

ภาวะอุตสาหกรรมของออรชุนที่กล่าวมาตามลำดับตั้งแต่ต้นเรื่องจนกระทั่งในฉากการสู้รบกับ พระศิวะ ไม่ว่าจะเป็นการพรรณนาลักษณะทางกายภาพผ่านสายตาของกวีเองหรือผ่านสายตาของตัว ละครตัวใดตัวหนึ่งก็ตาม หรือเป็นการกล่าวถ้อยคำและการแสดงออกของออรชุนก็ตาม ล้วนทำให้ผู้อ่าน เกิดความชื่นชมในความกล้าหาญ ความมุ่งมั่น ความเพียรพยายามเพื่อให้ได้มาซึ่งชัยชนะอย่าง ต่อเนื่องจนวีรกรรมเกิดขึ้นในใจของผู้อ่านในที่สุด ผู้วิจัยพบว่าในระหว่างการดำเนินเรื่อง กวีอาจจะ สอดแทรกบทพรรณนาเหตุการณ์ ทิวทัศน์ หรือกิริยาอาการของตัวละครใดเข้ามาก็ตาม พื้นอารมณ์ ของเรื่องจะไม่หลุดไปจากการแสดงภาวะอุตสาหกรรมของตัวละครเอกคือออรชุนเลย อันที่จริงการแทรก บทพรรณนาดังกล่าวข้างต้นนั่นเองที่อาจทำให้ผู้อ่านเกิดรสเสริมเพิ่มเติมเข้ามาในระหว่างการเสพ บทประพันธ์ รสเสริมเหล่านี้จะทำหน้าที่ส่งเสริมคุณลักษณะความกล้าหาญ ความมุ่งมั่น และความ มุ่งมั่นของออรชุนให้ยิ่งเด่นชัดขึ้นซึ่งผู้วิจัยจะกล่าวถึงประเด็นนี้ในหัวข้อรสเสริมต่อไป

สิ่งที่ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตเพิ่มเติมจากการศึกษาหัวข้อรสเสริมของเรื่องคือ เมื่อ “วีรกรรมเป็น ปฏิกริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความมุ่งมั่น (อุตสาหกรรม) ในการต่อสู้ของวีรบุรุษ อาจเป็นความ อุตสาหะในการเสียสละ การปฏิบัติหน้าที่ (ธรรมะ) หรือการสู้รบก็ได้ เพราะต่างก็เป็นการต่อสู้เพื่อ แลกกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง” จะสามารถสัมผัสภาวะอุตสาหกรรมอันก่อให้เกิดวีรกรรมจากตัวละครอื่นด้วยได้หรือไม่ การที่ผู้อ่านรับรู้ความมุ่งมั่นเพื่อชัยชนะของออรชุนอันเป็นตัวละครที่สืบเนื่องมาจากวรรณคดีต้นแบบซึ่ง เดินตามอย่างวัฒนธรรมกระแสหลักแห่งมหาภารตะแล้วเกิดวีรกรรมได้ การรับรู้ความมุ่งมั่นของกิราตอะ อันเป็นตัวละครประกอบที่ภาารวิสร่างสรรค์ขึ้นใหม่ซึ่งเป็นฝักฝ่ายชนเผ่าพื้นเมือง มีวิถีชีวิตตามอย่าง ชาวชนบท มีความจริงใจ ใกล้ชิดกับธรรมชาติก็อาจทำให้เกิดวีรกรรมได้เช่นกัน

กิราตะได้รับบทบาทหน้าที่ให้ลอบเข้าไปสืบข่าวคราวความเป็นไปในราชกิจของทุรโยธน์ และกลับมารายงานความที่ได้ไปรู้ไปเห็นมาแต่ยอุษิฐิระ การถือปฏิบัติตามหน้าที่ด้วยความรักและภักดี ต่อยอุษิฐิระนั่นเองที่จัดเป็นวิภาวะหรือเหตุแห่งการแสดงภาวะ ในเวลาที่กิราตะผู้เป็นสายลับนั้นจะเล่า ความที่ได้พบเห็นมา เขาได้กล่าวถ้อยความดังโคลงนี้ว่า

ไฉนเลยจริตของกษัตริย์จึงรู้ได้ยากนัก ไฉนเลยสามัญชนเยี่ยงข้าพระพุทธเจ้าจึงถูกความ
เขลาครอบงำ แต่แล้วหลักนิคิตศาสตร์ที่เป็นความลับของศัตรูอันข้าพระพุทธเจ้าได้ล่วงรู้แล้วนี้เองกลับ
กลายเป็นพระราชอำนาจของพระองค์

(กิราตารชุนีเยะ: 1.6)

ถ้อยความข้างต้นนี้ยหนึ่งดูเป็นการถ่อมตน แต่แนะนำความหมายให้รู้สึกถึงความสำคัญ
ของผู้พูด เต็มไปด้วยอหังการ ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่าเป็นถ้อยคำหนึ่งที่สนับสนุนสมมุติฐานที่ว่ากิราตะ
เป็นตัวแทนของวัฒนธรรมชนบทผู้ถือปาศุปติซึ่งต่อต้านวัฒนธรรมกระแสหลักของชาวอารยัน กำลังตี
ชนาความคิดหรือ “ปรับทัศนคติ” ให้แก่ยอุษิฐิระผู้ถืออรรณาศรม

อหังการของกิราตะปรากฏอีกครั้งในบทบาทของทูตผู้มาเจรจากับอรชุนเพื่อขอศรของ
พระศิวะคืน ทูตกิราตะกล่าวกับอรชุนว่า

ด้วยเหตุนี้ ขอมิตรภาพ (เปรม) ของท่านทั้งสอง (ว่า) ที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญ (ยทุกุญญา
อาคต) เพราะการแผลงศรของท่านทั้งสอง (ศทียวิศิชาติสรชนาต) ที่เหมาะสม (ยุกต) อันถ้อยที่ถ้อย
อาศัยกัน (อิเตรตราศรย) จงหนักแน่นมั่นคง (ครุ อสุต) เฉกเช่นกับมิตรภาพระหว่างพระรามกับราชา
วานรสุครีพ

(กิราตารชุนีเยะ: 13.57)

การที่ทูตกิราตะกล่าวความเปรียบพระรามและสุครีพมิได้เป็นการสื่อความถึงการเป็น
นายกับบ่าวเท่านั้น แต่ยังแนะนำความถึงความต่างชนชั้นอีกด้วย แม้ว่าทั้งพระรามและสุครีพจะเป็น
กษัตริย์ด้วยกันก็ตาม แต่เป็นกษัตริย์ที่ปกครองชนต่างระดับชั้น ความเปรียบนี้จึงมีความหมายแนะนำ
ความรู้สึกดูถูกดูแคลนแฝงอยู่ด้วย

ทูตกิราตะยังคงกล่าววาทะย้วยต่อไปว่า

กษัตริย์พระองค์นี้เป็นผู้รู้ธนูรเวท (ดงนั้น) ท่านอย่าได้ดูถูกว่าเป็นแค่ชาวเขา กษัตริย์องค์
นี้อันพระอินทร์ทรงอนุญาตให้ได้อยู่บนภูเขา เพื่อจะได้ปกป้องรักษาผืนแผ่นดินนี้

(กิราตารชุนีเยะ: 13.67)

บทประพันธ์ข้างต้นดูประหนึ่งเป็นถ้อยคำที่กล่าวออกมาเรื่อยๆ แต่เมื่อพิจารณาดูแล้วจะ
พบว่ามิใช่ประโยคบอกเล่าทั่วไป ข้อความว่า “กษัตริย์พระองค์นี้เป็นผู้รู้ธนูรเวท” แฝงนัยยกตนขึ้นข่ม
องค์ความรู้เรื่องธนูรเวทเป็นเรื่องที่วงศ์กษัตริย์ทั่วไปในอินเดียจะต้องเรียนรู้จากพราหมณ์ปุโรหิตแห่ง
ราชสำนัก ทูตกิราตะกล่าวดังนี้เพื่อแจ้งให้ทราบวาทะว่า “อย่าได้ดูถูกว่าเป็นแค่ชาวเขา” แม้กษัตริย์ของตน
จะอยู่ในดินแดนชนบทก็ตาม ก็ได้เรียนรู้ศาสตร์เฉกเช่นที่กษัตริย์แห่งชนบทพราหมณ์ทั้งหลายได้รำเรียน
กัน และความแตกฉานในศาสตร์นี้ทำให้กษัตริย์กิราตะมีทักษะในการรบที่ไม่อาจดูแคลนได้ อรชุนก็

ควรยำเกรงในข้อนี้ นอกจากนั้นส่วนท้ายโคลกยังเป็นการยืนยันถึงการมีฝีมือยอดเยี่ยมถึงขั้นพระอินทร์ให้ความไว้วางใจในการปกปักรักษาที่แห่งนี้อีกด้วย

การยกถ้อยคำของกิริตะขึ้นมากล่าวถึงเป็นตัวอย่างในที่นี้ จึงเป็นการสนับสนุนสมมุติฐานปลีกย่อยข้างต้นได้ว่า แม้วรรณคดีเรื่องหนึ่งจะปรากฏรสเอกของเรื่องได้เพียงรสเดียวก็ตาม แต่ผู้อ่านอาจรับรู้รสเอกดังกล่าวนี้ได้จากตัวละครอื่นนอกเหนือจากที่สัมผัสจากตัวละครเอกด้วยเช่นกัน ทั้งนี้เนื่องจากไม่ว่าตัวละครอื่นที่ไม่ใช่ตัวละครเอกจะร่วมแสดงภาวะพื้นฐานเพื่อก่อให้เกิดรสเอกขึ้นก็ตาม พื้นอารมณ์ของเรื่องย่อมไม่เปลี่ยนแปลงไป ในบางกรณีภาวะการณณ์เช่นนี้กลับส่งเสริมภาวะพื้นฐานที่ปรากฏในตัวละครเอกเช่นเดียวกับที่เป็นกิจของรสเสริมเสียด้วยซ้ำ

2. รสเสริม

หากการได้รับรู้รสเอกจากการอ่านวรรณคดีเรื่องใดเรื่องหนึ่งเท่ากับเป็นการเข้าใจแก่นเรื่องของวรรณคดีเรื่องนั้นแล้วไซ้ การรับรู้รสเสริมอันหนึ่งให้รสเอกเด่นชัดขึ้นก็ย่อมเท่ากับเป็นการเข้าใจแก่นเรื่องย่อยของวรรณคดีเรื่องนั้นนั่นเอง²⁴⁹ รสเสริมจึงหมายถึงรสวรรณคดีที่ปรากฏในเรื่องเช่นเดียวกับรสเอก แต่ไม่ได้มีบทบาทโดดเด่นเท่ารสเอก นัยหนึ่งถือเป็นใจความรองของเรื่อง รสที่ปรากฏเป็นรสเสริมของวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิริตารชุนีเยะเรียงลำดับจากมากไปน้อยได้ดังนี้คือ อัทฤตรส (รสอัศจรรย์ใจ) เราทรรส (รสโกรธ) ศานตรส (รสสงบ) และศฤงคารรส (รสรัก) ส่วนพีภิตสรส (รสขยะแขยง) กรุณารส (รสสงสาร) และภยานกรส (รสกลัว) เกิดขึ้นประปรายซึ่งถือว่ามีน้อยมาก ในที่นี้ผู้วิจัยขอกล่าวถึงรสเสริมไปตามลำดับดังนี้

2.1 อัทฤตรส

กุสุมา รักษมณี ให้คำอธิบายไว้ว่า “อัทฤตรสคือความอัศจรรย์ใจ เป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ภาวะน่าพิศวง ซึ่งอาจเกิดจากการเห็นสิ่งที่เป็นทิพย์ เช่น เทวดา วิมาน สวรรค์ ฯลฯ การได้ยินเสียงทิพย์ เช่น พรจากเทพเจ้า เสียงดนตรีจากคนธรรพ์ ฯลฯ การไปเที่ยวในสถานที่งดงาม นารี نرمย์ เช่น อุทยาน วิหาร ป่าเขาลำเนาไพร ฯลฯ การเห็นอภินิหาร เช่น การหายตัว การเหาะเหินเดินอากาศ ฯลฯ การได้รับสิ่งที่ปรารถนา เช่น บรรลุญาณ ได้อาวุธวิเศษ ฯลฯ”²⁵⁰

กวีการวิได้แสดงภาวะน่าพิศวงในมหากาพย์เรื่องกิริตารชุนีเยะตลอดทั้งเรื่องเพื่อหนุนรสเอกคือวีรรสให้เด่นชัดขึ้น ถ้อยคำบอกเล่าของสายลับกิริตะตอนหนึ่งในช่วงต้นเรื่องได้แสดงภาวะน่าพิศวงจากการได้พบเห็นบรรยากาศของบ้านเมืองในยามที่ทุโรยธน์เป็นผู้บริหารจัดการดังโคลกว่า

ร่องทางเดินของช้างบรรณาการจากกษัตริย์ซึ่งมีกลิ่นหอมของดอกสัตตบรรณ นำมาซึ่งความเปียกแฉะยิ่งนักตรงลานโล่งกลางโถงสภาที่แน่นขนัดไปด้วยรถและม้าศึกของบรรดาหัวเมืองประเทศราชของเขา

(กิริตารชุนีเยะ: 1.16)

ปริมาณช้างบรรณาการจากบรรดากษัตริย์ที่ยอมสวามิภักดิ์คงมีเป็นจำนวนมากมายมหาศาลเสียจน “ร่องทางเดิน...มีกลิ่นหอมของดอกสัตตบรรณ” กลิ่นหอมของดอกสัตตบรรณในที่นี้

²⁴⁹ กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 191.

²⁵⁰ *ibid.*, 188.

เป็นกลิ่นที่กวีใช้เปรียบเปรยถึงกลิ่นของน้ำมันจากกระพวงข้างตมมันนั่นเอง ยิ่งคำบอกเล่าที่ว่าลานกลางสภาที่เคยโล่งกลับแปรเปลี่ยนเป็น “แน่นขนัดไปด้วยรถและม้าศึก” ยิ่งให้ภาพที่หลากตาแก่ผู้อ่านเป็นอย่างดี การรับรู้ภาพอันตระการตาเหล่านี้ทำให้บรรดาพี่น้องปาณฑพและเทราปที่เกิดความเจ็บช้ำน้ำใจมากยิ่งขึ้น แม้ยุधिษฐิระผู้บุตรแห่งพระธรรมจะยังคงแสดงออกด้วยอาการสงบนิ่ง ไม่เดือดร้อนใจก็ตาม แต่เมื่อได้รับคำแนะนำจากฤๅษีโทวปายนะ ยุधिษฐิระก็ยินดีปฏิบัติตามในทันที ความเจ็บช้ำน้ำใจที่ปะทุขึ้นอีกครั้งในใจของอรชุนได้เป็นแรงผลักดันหนึ่งให้ออรชุนมุ่งมั่นปฏิบัติภารกิจเพื่อได้รับชัยชนะ

หลังจากที่เทราปที่กล่าวติเตียนยุधिษฐิระอย่างยืดยาวในสรรคที่ 1 แล้ว ตอนต้นสรรคที่ 2 ภิณะได้กล่าววาทจาคล้ายตามความเห็นของเทราปที่โดยเริ่มต้นด้วยการกล่าวชื่นชมนางว่า

หลังจากใคร่ครวญรอบด้านด้วยดวงตา (จกษุษา) ที่ได้เต็มเปี่ยมด้วยความรัก สตรีผู้ถือชัตติยมานะได้กล่าวถ้อยคำใด ถ้อยคำที่แม้พระพหูหัสบดีก็ยากจะเอ่ยออกมานั้นได้ก่อให้เกิดความอัศจรรย์ใจขึ้นแล้ว

(กิราตารชุนีเย: 2.2)

บทว่า “จกษุษา” มีความหมายตามตัวอักษรหมายถึง “ด้วยดวงตา” แต่การเฝ้าติดตามจับความรู้สึกนึกคิดในถ้อยคำทั้งหลายคงใช้เพียง “ดวงตา” มิได้ บทว่า “จกษุษา” นี้จึงมีความหมายแนบไปถึง ความฉลาดและปัญญา ภิณะกล่าวถ้อยคำชื่นชมนางออกมาโดยเทียบความสามารถเชิงวาทศิลป์ที่เหนือกว่าพระพหูหัสบดีผู้เป็นเลิศในการใช้ถ้อยคำ ถ้อยคำอันน่าชื่นชมของเทราปที่ตามทีภิณะกล่าวถึงนี้ออรชุนคงได้ยินได้ฟังและมีความเห็นคล้ายตามเช่นกันจนกลายเป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่ทำให้อรชุนตัดสินใจบำเพ็ญพรตตามคำแนะนำของมหาฤๅษีด้วยความเต็มใจ

ภาวะนำพิศวงปรากฏชัดอีกครั้งภายหลังจากยุधिษฐิระกล่าวรับรองแก่ออรชุนว่า “จงไปเถิด จงทำให้สำเร็จ” (กิราตารชุนีเย: 3.24) ตามคำแนะนำของฤๅษีโทวปายนะ “ครั้งนั้น วิทยาที่ส่องแสงเหมือนประกายไฟได้ผ่านจากปากของมหาฤๅษีเข้าสู่ไบหน้าของอรชุน เหมือนนรค์มีจากดวงอาทิตย์อันนำร้อนรมย์ในยามเช้าส่องฉายไปยังดอกบัว” (กิราตารชุนีเย: 3.25)

จากพลังอำนาจของตบะ ท่าน (มุณี) ได้ส่งผ่านฉานและมรรควิธีให้แก่เขา (อรชุน) ผู้เหมาะสมที่สุดในทันที ครั้นเมื่อธรรมชาติที่เป็นความจริงแท้ถูกทำให้ปรากฏขึ้นด้วยเหตุข้างต้นแล้ว นัยน์ตา (จกษุ) ของเขาเสมือนกับได้เบิกโพลงขึ้นหลังจากเวลาผ่านพ้นมานาน (3.26)

(กิราตารชุนีเย: 3.26)

การประสพสิทธิ์ประสาทโยคศาสตร์ได้เกิดขึ้นโดยฉับพลันจากมหาฤๅษีโทวปายนะไปสู่อรชุนด้วยจิตสูจิต กระทั่ง “นัยน์ตาเบิกโพลง” กวีเลือกสรรคำมาใช้ในทำนองเดียวกันกับโคลกที่ 2.2 ข้างต้น บทว่า “จกษุ” ในที่นี้คงมิได้หมายถึงเพียงตาเนื้อ เพราะเหตุที่ทำให้ “นัยน์ตาเบิกโพลง” ในที่นี้คือการได้รับรู้ธรรมชาติที่เป็นความจริงแท้ บทว่า “จกษุ” นี้จึงแนบความหมายถึงจิตที่ประกอบด้วยปัญญา ข้อความในบทประพันธ์ระบุไว้ชัดเจนว่าอรชุน “ผู้เหมาะสมที่สุด” เท่ากับว่ามหาฤๅษีได้เล็งเห็นคุณสมบัติพิเศษในตัวอรชุนแต่ต้นแล้วว่าจะสามารถกระทำกรรมอันยากยิ่งนี้ให้ลุล่วงไปได้ ความรู้สึกชื่นชมตัวละครเอกจึงค่อยเพิ่มพูนขึ้นตามลำดับ

ในสรรคที่ 7 พระอินทร์ได้แต่งขบวนนางอัปสรเพื่อทดสอบความมุ่งมั่นของอรชุน กวีพรรณนาขบวนวิมานของเหล่านางอัปสรด้วยคำที่มีพลังทางความหมายดังโคลกว่า

รอยกิบเท้า (ขุรูปทวิ) ม้าทั้งหลายที่ควบไปบนพื้นที่ราบเรียบและลุ่มๆ ดอนๆ บนยอดเขาอินทระก็ละซึ่งดูปราดเปรียวประหนึ่งวิ่งไปในอากาศ มีจำนวนครบถ้วน (สามครีมี) จากจุดตั้งต้นบนชายฝั่งใกล้แม่น้ำ

(กิริตารชุนีเย: 7.21)

บทว่า “สามครี ขุรูปทวิ” ที่หมายถึง “รอยกิบเท้า...มีจำนวนครบถ้วน” นั้น นอกจากบ่งนัยว่าเป็นการเดินทางถึงที่หมายโดยสวัสดิภาพแล้ว ยังแนะนำความถึงศักยภาพอันน่าทึ่งของพาหนะที่มีทั้งความเร็ว ความคล่องตัวและความปลอดภัยอย่างครบถ้วน ขบวนวิมานอันน่าตื่นตานี้เองที่บรรทุกเหล่านางอัปสรผู้งดงามยิ่งนักมายังชายฝั่งแม่น้ำคงคา

ความน่าพิศวงในความงดงามของเหล่านางอัปสรเป็นเครื่องเกื้อหนุนภาวะอุตสาหกรรมของอรชุนได้ดีเช่นกัน กวีพรรณนาถึงเหล่านางอัปสรในคราวที่พระอินทร์กำลังมีบัญชาให้พวกนางมายั่วยวนให้อรชุนเขวออกจากวิถีแห่งโยคะว่า

ครั้นรวบรวมสิ่งสวยงามที่ปรากฏบนโลกแต่แรกเริ่มด้วยวิธีการต่างๆ นานาแล้ว พระพรหมผู้กำลังสร้างพวกเธออยู่ ได้ยังให้ชนทั้งหลายผู้ปรารถนาจะลุลึงสวรรค์อุปบัติขึ้นแล้ว (6.42)

(กิริตารชุนีเย: 6.42)

ด้วยเหตุนี้หลังจากเดินทางไปถึงพร้อมกับสหาย (คือคนธรรพ์) ผู้ประโคนสังคีตศิลป์แล้ว พวกเธอจึงทำลายตบะของบุรุษผู้นั้น ก็การเอาชนะผู้ที่หลงอยู่กับความสุขยอมเป็นเรื่องง่ายสำหรับพวกเธอผู้มีใจปราศจากราคะ (หฤตวีตราคมנס่า) มิใช่หรือ

(กิริตารชุนีเย: 6.43)

โคลกที่ 6.42 บอกแก่เราว่า การที่พระพรหมสร้างสิ่งสวยงามถึงเพียงนี้ขึ้นมาจึงเป็นธรรมดาที่จะต้องเป็นที่หมายปองหรือได้ชื่นชมของบุคคลทั้งหลายอันเป็นที่มาของการตั้งความปรารถนาเพื่อลุลึงสวรรค์ โคลกนี้จึงแนะนำความสวยงามถึงที่สุดของเหล่านางอัปสร อนึ่ง ในโคลกที่ 6.43 บทว่า “หฤตวีตราคมנס่า” ซึ่งมีความหมายตามตัวว่า “ผู้มีใจปราศจากราคะ” นี้ไม่น่าจะสื่อความตรงไปตรงมา เพราะเป็นที่ทราบกันดีว่าเหล่านางอัปสรวงศ์ยังคงเสพเมถุนธรรมอยู่เนืองๆ แต่การกล่าวเช่นนี้น่าจะเป็นการแนะนำความหมายว่า พวกนางเป็นผู้ที่เสพกามแต่ไม่เคยมีใจให้ใครหรือรักใคร่อย่างจริงจัง อีกนัยหนึ่งอาจหมายถึงไม่มีใจให้ใครอีกนอกจากพระอินทร์ก็เป็นได้

กวียังคงบรรจงวาดภาพความงามของนางอัปสรต่อไปดังโคลกว่า

นี่แนะนำแม่หญิงเจ้าอารมณ์ ขอเธอจงอย่าได้แสดงความเจ็บปวดไปเสียเปล่าๆ ด้วยการสะบัดมือทั้งสองที่มีรูปแฉกเช่นหน่ออ่อนแรกผลิเลย ขบวนผึ่งที่เข้ามาหาด้วยสำคัญว่าเป็นไม้เลื้อยในสวนของพระอินทร์จะเกรงกลัวอาการเช่นนี้หรือ

(กิริตารชุนีเย: 8.7)

ผู้อ่านจะเห็นว่าถ้อยคำในโคลกที่ 8.7 ซึ่งดูเป็นการหยอกเย้ากันระหว่างนางอัปสรนี้เองที่
แนะนำความมั่งคั่งและบอบบางของนางอัปสร ความอ่อนโยนในเรือนกายของพวกนางคงปรากฏชัดถึง
ขนาดทำให้เจริญอย่างฝูงผึ้งหลงเข้าใจผิดคิดว่าเป็นรุกขชาติในสวนของพระอินทร์

ครั้นเมื่อลบลูปผาและหน่ออ่อนแรกแย้มที่มีสีสนสวยงามดังกล่าวถูกเด็ดตรงนั้นที่ตรงนี้ที่ไป
ทีละน้อย ความสิริโสภาคแห่งผืนป่าเมื่อหลักหนีหายไปจากรุกขชาติทั้งหลายที่ดูประหนึ่งสูญสิ้น
แก่นสารไปเสียแล้ว ได้เข้าไปตีสนิทกับเหล่าสตรีชาวสวรรค์

(กิริตารชุนีเย: 8.20)

ข้อความจากบทประพันธ์ข้างต้นนี้อาจแสดงความหมายบ่งชี้ว่าลบลูปผาถูกประดับบน
กายนางอัปสรบ้าง และถูกถือไว้บ้างในฐานะเครื่องประดับแห่งผืนป่า แต่อันที่จริงข้อความนี้กลับแนะนำ
ความหมายว่าความงามของเหล่านางอัปสรนั่นเองที่เป็นความงามแห่งผืนป่า การใช้ความหมายแนะนำ
ส่งเสริมความมั่งคั่งของพวกนางได้สมบูรณ์กว่า

ความงามในธรรมชาติก็เป็นสิ่งที่ควียกมาเอ่ยถึงในลักษณะคู่ขนานไปกับการขับขานถึง
ความงามของเหล่านางอัปสร ดังบทประพันธ์ต่อไปนี้

ครั้นเมื่อเทวีศรี (ศรี) ลากจากบงกชชาติทั้งหลายที่หุบดอกและชูดด้วยลีลาคำแห่งราตรีกาล
แล้ว ได้บายหน้าสู่ท้องฟ้าที่มีดวงดาราปรากฏแจ่มชัด อันว่าสรรพสิ่งย่อมหวังจะดำรงอยู่โดยปราศจาก
หายนะ

(กิริตารชุนีเย: 9.16)

ฉากที่กำลังปรากฏในบทประพันธ์ข้างต้นเป็นช่วงเวลาที่ความมืดแห่งราตรีกำลัง
เคลื่อนเข้าปกคลุมผืนแผ่นดิน บทว่า “ศรี” นี้อาจบ่งความถึงพระนางลักษมีผู้เป็นเทพีแห่งความงาม
หรือแนะนำความหมายถึงความงามตามธรรมชาติที่มีความเรียบง่ายมิได้เกิดจากการปรุงแต่งแต่อย่างใดก็ได้
เพราะเมื่อพิจารณารูปแบบอลังการที่กวีเลือกใช้คือ อรชานตรันยาสะ แล้ว ข้อความที่ยกมายืนยัน
สิ่งที่กล่าวถึงที่ว่า “สรรพสิ่งย่อมหวังจะดำรงอยู่โดยปราศจากหายนะ” กวีอาจยกให้ “สรรพสิ่ง” ใน
ที่นี้คือ พระนางลักษมี ผู้กำลังรุดหนี “หายนะ” คือความมืดมิดบนผืนแผ่นดิน หรือเป็นความงามตาม
ธรรมชาติที่เคลื่อนคล้อยไปก็ไม่ได้ แต่ไม่ว่าจะเป็นการอันตรธานไปของนางหรือของความงามตาม
ธรรมชาติก็ตาม สิ่งเหล่านี้กลับไปปรากฏตัวบนผืนฟ้า “ที่มีดวงดาราปรากฏแจ่มชัด” อันเป็นเพียง
การย้ายสถานที่ปรากฏตัวเท่านั้นเอง

สุนทรียรสที่ผู้อ่านได้รับจากการรับรู้ภาวะนำพิศวงในความงามของเหล่านางอัปสรและ
ธรรมชาติที่กวียกขึ้นแถลงจะทำให้ผู้อ่านเกิดอหฤตรสคือรสอัศจรรย์ใจขึ้น การที่บรรยายกาศอันชวน
หลงใหลจากความงามถึงเพียงนี้ปรากฏขึ้นทั้งต่อหน้าและแวดล้อมอรชุนอยู่อย่างใกล้ชิดแต่กลับมิได้
ทำให้อรชุนหวั่นไหวในการบำเพ็ญตบะเลยเช่นนี้เองที่ยิ่งหนุนเนื่องให้ผู้อ่านเกิดความชื่นชมในความ
แน่วแน่มั่นคงแห่งจิตใจของอรชุน

นอกจากการแสดงภาวะนำพิศวงผ่านตัวละครต่างๆ ตลอดจนธรรมชาติแวดล้อมแล้ว กวี
ยังแสดงภาวะนำพิศวงของตัวละครเอกอย่างเช่น อรชุน และพระศิวะ โดยตรงด้วยเช่นกัน ดังบท
ประพันธ์ต่อไปนี้

รอยเท้าทั้งหลาย (ปทานิ) ของอรชุนซึ่งปรากฏลักษณะพิเศษเหนือมนุษย์คือมีตรารูปธง และจักรประทับอยู่บนแผ่นดินที่มีรูปสีขาวบริสุทธิ์อันเหล่านางอัปสรผู้กำลังพิศวงงงงวยได้เห็นแล้วนั้น เป็นประหนึ่งสิ่งอันน่าประหลาดพิสดาร

(กิตาตารชุนีเย: 10.7)

บทว่า “ปทานิ” ที่มีความหมายตามตัวหมายถึง รอยเท้าทั้งหลาย นั้นบอกคุณลักษณะพิเศษของอรชุนเพราะเป็นรอยเท้าที่ “มีตรารูปธงและจักรประทับอยู่” ตราประทับดังกล่าวเป็นเครื่องหมายของพระวิษณุ ข้อความดังกล่าวนี้จึงแนะนำความถึงการสถิตอยู่ของนารายณ์อวตารหรือไม่ก็ ต้องมีความเกี่ยวพันอย่างใดอย่างหนึ่งกับเทพ อันที่จริงลักษณะพิเศษของอรชุนที่กำลังกล่าวถึงนี้นับเป็นหนึ่งในเหตุแห่งภาวะ (วิภาวะ) ที่ทำให้เหล่านางอัปสรพิศวงและหลงรักอรชุนขึ้นมาอีกด้วย

การบำเพ็ญพรตโดยมุ่งภักดีต่อพระศิวะตามคำแนะนำของพระอินทร์จนลุล่วงคุณแห่งตบะขั้นสูงส่งผลให้ “เขา (อรชุน) ผู้มีชัยได้เปล่งแสงอันเจิดจ้ายิ่งกว่าไฟที่ส่องสว่างในยามราตรี ได้ข่มความหนักแน่นของมหาสมุทรและได้ยกตนขึ้นสูงกว่าภูเขา” (กิตาตารชุนีเย: 12.7) เนื้อความดังกล่าวที่ระบุ ว่าอรชุนข่มมหาสมุทรและภูเขานั้นมิได้หมายถึงการข่มด้วยเรือกาย หากแต่แนะนำความหมายถึงแสงอันเกิดจากเดชของเขาที่เข้มมากจนสามารถส่องทะลุผ่านไปในความหนาแน่นของน้ำในมหาสมุทรและพวยพุ่งขึ้นสูงกว่าเขา

ในสรรคที่ 17 ขณะที่การต่อสู้ระหว่างอรชุนกับพระศิวะดำเนินไปจนกระทั่งอรชุนเกือบไม่เหลือศรัทธาที่ใช้ทำการรบอีกต่อไปแล้ว “พระศิวะผู้ทำลายล้าง ผู้มีกองทัพอันน่าตีเดียยเพราะความท้อแท้และกำลังพิศศุกติหรือกระทั่งความหลากหลายแห่งศรของเขา (อรชุน) ที่เสมอด้วยอาวุธ (ของพระองค์) ได้ทรงใช้พลังกำลังของพระองค์เอง” (กิตาตารชุนีเย: 17.34) ข้อความในบทประพันธ์แสดงความหมายแฝงว่า การรบที่ผ่านมาพระองค์ใช้เพียงศกติหรือฤทธิ์ของพระองค์เอง ต่อไปนี้จะเป็นการใช้กำลังกายของพระองค์เอง อีกนัยหนึ่งคือพระองค์จะไม่พึ่งพาอาวุธอีกต่อไปแล้ว พระองค์จะสู้โดยปราศจากอาวุธซึ่งแนะนำความหมายถึงพลังอำนาจที่ไม่อาจคาดเดาได้

ผู้วิจัยพบว่าภาวะนาพิศวงที่กวีแสดงผ่านอรชุนและพระศิวะซึ่งเป็นคู่ต่อสู้สำคัญของเรื่อง จะทำให้ผู้อ่านเกิดรสอัศจรรย์ใจขึ้น รสอัศจรรย์ใจนี้จะทำหน้าที่เป็นรสเสริมที่คอยหนุนให้วีรสถของเรื่องเด่นชัดยิ่งขึ้นได้ง่ายกว่าการสะท้อนผ่านตัวละครประกอบอื่นๆ

2.2 เราทรรส

กุสุมา รักษมณี ให้คำอธิบายไว้ว่า “เราทรรสเป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความโกรธหรือการกระทำที่รุนแรงของตัวละคร หากตัวละครเป็นผู้ที่มีความโกรธเป็นเจ้าของเรื่อง เช่น รากษส ทานพ หรือคนฉุนเฉียว มักจะมีการกระทำที่รุนแรงประกอบอยู่ด้วย”²⁵¹ ภาวะโกรธของตัวละครจะชักนำให้ผู้อ่านเกิดเราทรรสคือรสแค้นเคือง และเราทรสนี้สามารถเกื้อหนุนให้วีรสถปรากฏแบบแน่นในตัวผู้อ่านยิ่งขึ้น ภาวะโกรธของตัวละครหนึ่งทีปรากฏในมหากาพย์เรื่องนี้และได้รับการกล่าวขวัญถึงในวงการวรรณคดีวิจารณ์บ่อยครั้งถึงบทบาทของสตรีในวรรณคดีสันสกฤตคือภาวะโกรธของนางเทราปทีในช่วงปลายสรรคที่ 1 ดังตัวอย่างว่า

²⁵¹ *ibid.*, 157.

สภาพที่เกิดจากศัตรูนี้ประหนึ่งจะฉีกทั้งหัวใจของหม่อมฉันให้ไม่เหลือซาก ความพ่ายแพ้
แม้ของบุคคลผู้เคารพในเกียรติของตนเองซึ่งถึงพร้อมด้วยความกล้าหาญอันศัตรูไม่อาจพรากไปย่อม
เป็นสิ่งที่น่ายินดีจริงหนอ

(กிரิตารชุนีเย: 1.41)

บทประพันธ์ข้างต้นเป็นถ้อยคำที่เทราปทีกกล่าวติเตียนยุธิษฐิระที่ยังคงยอมปฏิบัติตาม
สนธิสัญญาที่ศัตรูผู้ฉ้อฉลกำหนดขึ้นอย่างเคร่งครัด นางมองเห็นสภาพที่ตนและครอบครัวของตน
ประสบอยู่แล้วให้รู้สึกสังเวชใจนัก จึงบอกให้ยุธิษฐิระทราบว่ ความพ่ายแพ้ของผู้ที่พร้อมจะชนะย่อม
ไม่ใช่สิ่งที่น่ายินดี ข้อความนี้มีการแนะนำเสียงประชด เสียดสี และดูถูกเหยียดหยาม

ข้าแต่พระราชา เมื่อละซึ่งความสงบเสียแล้วโปรดยินดีและทบทวนอีกครั้งถึงการทำลาย
ล้างศัตรูทั้งหลายผู้ปราดเปรื่อง เมื่อสลัดทิ้งซึ่งความกลัวศัตรู (ทั้ง 6) แล้ว มุนีผู้เป็นอิสระจากกิเลส
ตัณหาย่อมเข้าถึงความหลุดพ้นด้วยความสงบ หาใช่กษัตริย์ไม่

(กிரิตารชุนีเย: 1.42)

เทราปทียังคง “กระหู่่ง” ยุธิษฐิระต่อไปว่า การมุ่งไปสู่ความหลุดพ้นเป็นกิจของมุนี มิใช่
กิจของกษัตริย์ ข้อความในโคลกที่ 1.42 จึงยังคงแนะนำความหมายเชิงเสียดสี และติเตียน

หากแม้บุคคลเช่นพระองค์ ผู้รู้มรรยทรัพย์คือเกียรติ เป็นผู้นำเหล่าผู้ทรงอำนาจ
หลังจากได้รับคำสบประมาทเช่นนี้ที่ใครๆ ก็ไม่อาจนิ่งทนอยู่ได้ ยังรู้สึกเบิกบานใจอยู่ได้ อนิจจา! เจ้า
ความภาคภูมิใจในตนเองเอ๋ย ช่างไร้ที่พึ่ง ถูกสังหารเสียแล้ว (หตา)

(กிரิตารชุนีเย: 1.43)

การที่เทราปทียังคงเห็นว่ากษัตริย์ผู้ทรงคุณนานาประการเพียงนี้ยังคงนิ่งทนรับคำสบ
ประมาทอยู่ได้ จึงใช้บทว่า “หตา” กับตนเอง บทว่า “หตา” มีความหมายตามตัวว่า ถูกสังหารเสีย
แล้ว แต่ในที่นี้มีความหมายแนะนำถึง ความสิ้นหวัง ไร้ทางออก อนึ่ง ความสิ้นหวังที่ปรากฏในโคลกนี้
จัดเป็น วยกจิภาวะ (ภาวะเสริม) ของ สถายีภาวะ (ภาวะพื้นฐาน) คือ ความโกรธ ที่เทราปทียังคง
ออกมา ความรู้สึกผิดหวังที่ลุกลามไปจนกลายเป็นความสิ้นหวังของเทราปทียังคงมีมากเสียจนทำให้นาง
ต้องระบายความรู้สึกออกมาโดยพุ่งเป้าไปยังยุธิษฐิระต่อไป ดังโคลกต่อไปนี้

ถ้าสลัดความกล้าหาญทิ้งเสียแล้วและพระองค์มองเห็นการอดทนอดกลั้นเป็นเวลานานๆ
คือวิถีทางแห่งความสุขจริง หลังจากวางคันธนูอันเป็นเครื่องหมายของกษัตริย์และสวมชฎาแล้ว ก็
ขอให้พระองค์จงบูชาไฟอยู่ที่นี้เถิด

(กிரิตารชุนีเย: 1.44)

คำเชื้อเชิญให้ยุธิษฐิระละทิ้งความกล้าหาญอันเป็นวิถีทางแห่งกษัตริย์และหันมาบำเพ็ญ
ตนเยี่ยงนักพรตด้วยการบูชาไฟมิใช่เจตนาที่แท้จริงของนาง แต่เป็นการแนะนำความหมายเชิงประชด
ประชัน

นอกจากเทราปที่จะกล่าวถ้อยคำแสดงภาวะโกรธต่อยุธิฐิระแล้ว นางยังกล่าวถ้อยคำทำนองเดียวกันนี้เพื่อยุยซ์ตติยมานะของอรชุนในโคลกที่ 3.47 และ 3.48 ดังที่กล่าวถึงแล้วข้างต้นในฐาณะวิภาวะแห่งภาวะอุตสาหะของอรชุนด้วยเช่นกัน

ความโกรธของเทราปที่ได้รับการสานต่อโดยกิมะ อนุภาวะของกิมะที่แสดงความโกรธเริ่มปรากฏชัดตั้งแต่โคลกที่ 2.6 กระทั่งโคลกที่ 2.24 แต่ปรากฏความหมายแนะในถ้อยคำที่กิมะกล่าวกับยุธิฐิระดังโคลกว่า

ผู้มีปัญญาเมื่อพิจารณาเห็นโอกาสแห่งการทำลายล้างศัตรูกระชั้นเข้ามาและพิจารณาเห็นความวิปริต (วิปริตม) ของตนแล้ว ย่อมสลัดทิ้งหรือไม่ก็กระทำการยับยั้งสิ่ง (ความวิปริต) นั้นเสีย (กิราตารชุนิยะ: 2.9)

บทว่า “วิปริตม” สื่อความหมายตามตัวหมายถึง ความผิดปกติ สิ่งที่สวนทาง ซึ่งยังไม่เข้ากับบริบทนี้นัก บทว่า “วิปริตม” ในที่นี้จึงแนะนำความหมายถึง ความเห็นผิด หรือมิจฉาที่ภูฏิมากกว่า

กิมะยืนยันความคิดเห็นของตนต่อไปว่า

สำหรับเหล่าพระเจ้าแผ่นดิน ผู้เฝ้ามองถึงแสนยานุภาพของเหล่าศัตรูที่เพิ่มพูนขึ้นด้วยความเพิกเฉย ความมั่งคั่ง (ศุริยะ) ย่อมอันตรธานไปในไม่ช้า รวากับกลัวถูกผู้คนประณาม (กิราตารชุนิยะ: 2.10)

บทว่า “ศุริยะ” ในที่นี้คงมิใช่หมายถึงความมั่งคั่งเสียแล้วเพราะเป็นสิ่งที่กษัตริย์ต้องอ้างไว้ แต่การอ้างสิ่งสำคัญเช่นนี้ไว้ด้วยอาการเพิกเฉยต่อศัตรูจึงแนะนำความตำหนิในความขลาดกลัวของกษัตริย์ บทว่า “ศุริยะ” ยังแนะนำความถึงทั้งอำนาจ ทรัพย์ ความรุ่งเรือง และการผดุงธรรมด้วย

กิมะผู้ทรงนงตนไม่เห็นด้วยที่ยุธิฐิระยินยอมปฏิบัติตามข้อกำหนดที่ศัตรูวางไว้แต่โดยดี จึงตัดพ้อพี่ชายของตนต่อไปว่า

อีกอย่างหนึ่งหากพระองค์ได้รับฐานันดรของพระองค์กลับคืนมาอีกครั้งตามที่ศัตรูกำหนดไว้ ข้าแต่ชนนาถ แขน (ภุไชยะ) ที่แสดงความกล้าหาญของน้องชายทั้งหลายของพระองค์ก็ย่อมไม่มีความหมาย (กิราตารชุนิยะ: 2.17)

ประโยชน์อะไรด้วยการเฝ้ามองดูราชสีห์เข้าสู่จอมเมฆที่ส่งเสียงคำรามอยู่ ได้ยินว่าธรรมชาติของผู้ยิ่งใหญ่ย่อมทนไม่ได้ต่อการประสบความสำเร็จของผู้อื่น (กิราตารชุนิยะ: 2.21)

ในโคลกที่ 2.17 บทว่า “ภุไชยะ” ที่หมายถึง แขน นี้คงมิได้หมายถึงอวัยวะธรรมดาเสียแล้ว บทนี้แนะนำความหมายถึง อารูธอันทรงพละานุภาพ หรือ สรรพกำลังอันมหาศาล เมื่อเชื่อมความหมายเข้ากับบริบท “...ที่แสดงความกล้าหาญของน้องชายทั้งหลาย...” ซึ่งเข้ากันได้ดีกว่า

ในโคลกที่ 2.21 ข้อความที่กิมะเปรียบเปรยว่า “ประโยชน์อะไรด้วยการเฝ้ามองดูราชสีห์เข้าสู่จอมเมฆที่ส่งเสียงคำรามอยู่” เป็นการสื่อความว่า ผลลัพธ์อันเกิดจากการที่ราชสีห์เข้าสู่จอมเมฆที่

ส่งเสียงคำรามย่อมไม่มี นอกจากเหนียวเปลา่ ความเปรียบนี้จึงน่าจะหมายถึง การยั่วให้ลุก
ขึ้นมาทำสิ่งใดให้เป็นมรรคเป็นผลชัดเจน

ความกราดเกรี้ยวของภิมะที่มีต่อศัตรูปรากฏในถ้อยคำอันเป็นเสมือนการตั้งสัตย์ปฏิญาณ
ตนที่ว่า

เมื่อไฟที่ก่อขึ้นโดยศัตรูแผดเผาใจของพระองค์อยู่อย่างต่อเนื่อง ขอให้การหลั่งน้ำตาของ
เหล่าภรรยาศัตรูอันเป็นอัมภมคลงดับไฟนั้นเสีย

(กิริตารชุนีเย: 2.24)

ภิมะประกาศชัดว่าจะดับ “ไฟ” คือความทุกข์ระทมในใจของพวกพ้องตนด้วย “น้ำ” คือ
น้ำตาของบรรดาเหล่าศัตรูซึ่งเป็นอัมภมคด้วยซ้ำ ข้อความในโคลกนี้เน้นความหมายถึง หายนะ และ
ความสูญเสียของอีกฝ่ายที่มีความรุนแรงอย่างสาสมกัน

จากบทประพันธ์ที่ยกมากล่าวข้างต้นทำให้เห็นว่า

...กวีจึงใจเลือกตัวละครที่มีความเหมาะสมที่สุดให้เข้ามารับบทนี้ ความคับแค้นใจในอดีตที่เคย
ถูกล่วงเกินให้อับอายต่อหน้าธารกำนัลสำหรับหญิงวรรณะกษัตริย์อย่างเทราปทีซึ่งฝังลึกอยู่
ภายในจิตใจ ครั้นได้มารับรู้ข่าวความสำเร็จของศัตรูผู้ที่นั่งเคียงแค่นอยู่ จึงเป็นธรรมดาอยู่เอง
ที่นางจะต้องกล่าวคำพูดอันมีน้ำเสียงเสียดสี ประชดประชันออกมา ในทำนองเดียวกัน ภิมะผู้มี
อุปนิสัยเด็ดขาด แสดงออกอย่างเปิดเผยก็ย่อมทนไม่ได้ต่อกิริยาอาการของพี่ชายตนที่ยังคง
สงวนท่าทีอยู่ แม้ในยามที่รับทราบความมั่นคงในแสนยานุภาพของศัตรู จึงกล่าวคำตัดพ้อ
ตั้งกล่าวข้างต้นออกไป ในทางทฤษฎีสถิติ ลักษณะการต่างๆ เหล่านี้ กล่าวคือการที่เหตุแห่ง
ภาวะ (วิภาวะ) และผลของภาวะ (อนุภาวะ) มีความสมเหตุสมผลกัน ไม่มีสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่
แสดงออกให้เห็นว่ามีความขัดแย้งในตัวเองเหล่านี้ ถือว่ามีความผลานลงตัวกันเป็นอย่างดี²⁵²

ภาวะโกรธซึ่งแสดงออกโดยเทราปทีและภิมะดังกล่าวนี้กลับเกื้อหนุนให้ออรชุนเกิดความ
อุตสาหะในการเร่งประกอบกรรมอันยากยิ่งให้ประสบผลสำเร็จได้โดยเร็ว

สกันทกุมารเป็นตัวละครนอกวรรณคดีต้นแบบอีกตัวหนึ่งที่กวีภารวิกำหนดให้แสดงภาวะ
โกรธ เป็นธรรมดาที่เมื่อกองทัพอันเกรียงไกรของพระคิระถูกรชุนยิงศรอันทรงอำนาจเข้าใส่จน
แตกทัพวิ่งหนีไม่เป็นกระบวน แม้ทัพใหญ่อย่างสกันทกุมาร “...ผู้ถือเกียรติเป็นแมนมั่น ผู้ยืนโอนเอน
และกำลังสละยืมอยู่ ได้กล่าวกับคณะเหล่านั้น” (กิริตารชุนีเย: 15.7) ด้วยความโกรธดังโคลกว่า

พวกเจ้าผู้เห็นสงครามเสมือนการละเล่นรื่นเริง จงอย่าเพิ่งเลิกรบ คณะที่ได้ชื่อว่าปราบ
เหล่าอสูรจะมาล้อมเสียเกียรติราวกับเป็นคณะนิรนาม (อคไณยะ) ได้อย่างไร

(กิริตารชุนีเย: 15.8)

²⁵² สุรศักดิ์ แยมอุม, "เราทรรสในกิริตารชุนีเย," in รายงานการประชุมวิชาการนานาชาติ เรื่อง
สันสกฤตและภารตวิทยาในอาเซียน (กรุงเทพฯ: ศูนย์สันสกฤตศึกษา คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร,
2561), 113-14.

บทว่า “อคฺไณะ” หมายถึง คณะอื่น ซึ่งผู้วิจัยให้ความหมายว่า คณะนิรนาม เน้นความหมายในเชิงดูถูกเหยียดหยาม โดยเฉพาะเมื่อใช้ตีคู่กับบทก่อนหน้าคือ “อสุรคฺไณะ” ที่หมายถึง คณะที่ปราบอสุรด้วยแล้ว ความหมายแนบดังกล่าวก็น่าจะเด่นชัดขึ้น

คำบริภาษของสกันทกุมารยังคงพรังพรอออกมาอย่างต่อเนื่อง

ข้าสงล้อยู่ ผู้ใดจะทำให้เคราะห์กรรมอันเกิดจากห่าครระคนกับเสียงของพวกเจ้าผู้ก้าวล่วงไปยังเส้นทางของกวาง (มารุคฺ มารุคมุเปยฺยาม) ในพงพนามีชาวป้ารักษาอยู่ หมดลั่นลงได้

(กิริตารชุนีเย: 15.10)

ความยิ่งใหญ่เกรียงไกรอันโดดเด่นเหนือผู้อื่นแต่กลับถูกเขวียงทิ้งไปก็ดี เกียรติอันแผ่ไพศาลแต่กลับถูกจำกัดจำเขี่ยก็ดี จะก่อให้เกิดความกล้าหาญในการหวนคืนสนามรบเพื่อทำให้หายนะได้อันใหญ่หลวงหมดลั่นไปได้

(กิริตารชุนีเย: 15.11)

บุคคลนี้ไม่ใช่อสุร นาคราช หรือรากษสผู้สถิตอยู่เหมือนนภูเขา เป็นแต่เพียงมนุษย์ผู้ยอมไว้ด้วยระชะ และดำรงตนอยู่บนโลกด้วยความเพียรอันสำเร็จได้ไม่ยาก

(กิริตารชุนีเย: 15.12)

มุณีที่ยิ่งแขนงแห่งศรอย่างแผ้วเบาด้วยจิตสงสารมายังทัพหลัง กำลังขับไล่พวกเจ้าผู้เป็นดังฝูงปศุสัตว์ (ปศฺนุ)

(กิริตารชุนีเย: 15.13)

นายเหนือหัวพระองค์นี้คือพระคิเว ย่อมมีพระประสงค์จะคุ้มครองพวกเจ้าผู้ประสบกับความลั่นหว้าง ผู้ถูกศัตรูขับออกจากสนามรบ ผู้มีพฤติกรรมถูกตีพ่าย ประหนึ่งภรรยา

(กิริตารชุนีเย: 15.19)

จากบทประพันธ์ที่ยกมากล่าวข้างต้น โสลกที่ 15.10 นั้น บทว่า “มารุคฺ มารุคมุเปยฺยาม” ที่หมายถึง “ก้าวล่วงไปยังเส้นทางของกวาง” นั้น นอกจากจะหมายเอาความหมายบ่งชี้ (ลักษณะ) ว่า เติล็ดหนีจากสนามรบเข้าไปในป่า และตกอยู่ในวิสัยของคนขลาด แล้ว ในที่นี้ยังเน้นความรู้สึกดูถูกและเอือมระอาอีกด้วย เนื้อความโสลกที่ 15.11 ทั้งบทเน้นความหมายบางประการ ในบาทแรก กวีเลือกใช้สมานยาวกับสิ่งสองสิ่งที่มีคุณค่ามากซึ่งถูกทำลายย่อยยับไปแล้วด้วยบทว่า “ปาติโตตฺตุงคมาหาคฺ โมยะ” (ความยิ่งใหญ่เกรียงไกรอันโดดเด่นเหนือผู้อื่นแต่กลับถูกเขวียงทิ้งไป) และ “สํหฤตยตฺกิริตฺติเก” (เกียรติอันแผ่ไพศาลแต่กลับถูกจำกัดจำเขี่ย) แต่การที่กวีกล่าวต่อไปในบาทที่สองว่า ถึงอย่างไรสิ่งสองสิ่งนี้ก็ยังสามารถนำมาใช้จัดหายนะได้นั้น ช่างดูเป็นความขัดแย้งอย่างยิ่ง โสลกนี้ก็อาจเน้นความรู้สึกโกรธของสกันทกุมารแต่เลือกใช้วิธีการพูดเหน็บแนมพลพรรคของตนให้เจ็บใจ หรือในทางกลับกันอาจเป็นการปลุกใจพลพรรคของตนจริงๆ ก็เป็นไปได้ซึ่งความรู้สึกก็จะกลับกลายเป็นการแสดงความชื่นชมไปเสีย ในความเห็นของผู้วิจัยมองว่าถ้อยคำนี้เป็นการพูดเหน็บแนมอันเกิดจากความโกรธมากกว่าเป็นการชื่นชมเนื่องจากภายหลังจากที่เหน็บแนมไพร่พลของตนแล้ว สกันทกุมารได้หันมากล่าวเหน็บแนมอรชุนบ้างดังเนื้อความในโสลกที่ 15.12 อีกทั้งกล่าววาจาดูถูกนักรบของตนในโสลกที่ 15.13 ด้วยบทว่า “ปศฺนุ” ซึ่งมีความหมายตามตัวหมายถึง ฝูงปศุสัตว์ แต่มีความหมายแนบถึง ผู้

ถูกควบคุมโดยผู้อื่นเบ็ดเสร็จ หรือผู้ฉลาดกลัวไร้ศักดิ์ศรี และยังคงกล่าวว่ายี่ลูกน้องของตนในโคลกที่ 15.19 โดยเปรียบลูกน้องตนเป็นดังสิ่งทีพระศิวะทะนุถนอมเหมือน “ทาราณ” ซึ่งมีความหมายตามตัว หมายถึง ภรรยา และแฝงนัยถึง ผู้บอบบางไม่สามารถคุมครองตนเองได้อีกด้วย

ผู้วิจัยพบว่าถ้อยคำที่สกันทกุมารกล่าวออกมาตั้งแต่เริ่มแรกนั้นแสดงให้เห็นว่า “คณะ” ของตนนั้นไม่เคยประสบชะตากรรมเยี่ยงนี้มาก่อนเลย ถ้อยคำดังกล่าวเต็มไปด้วยความรู้สึกภาคภูมิใจในเกียรติประวัติที่พวกตนได้เคยสร้างสมมา การต้องมาตกอยู่ในสภาพเช่นนี้ในสนามรบเป็นสิ่งที่แม่ทัพอย่างสกันทกุมารไม่อาจยอมรับได้ ความโกรธจึงเข้าครอบงำและกล่าวถ้อยคำบริภาษต่างๆ นานา ออกมาในที่สุด เมื่อผู้อ่านได้รับรู้สภาวะทางอารมณ์ที่ผันแปรไปถึงเพียงนี้ของเทพแห่งสงครามซึ่งมี ออรุณเป็นเหตุ นั้น จึงเกิดความชื่นชมในความเก่งกล้าสามารถของอรุณจนยิ่งทำให้วีรรสเข้มขันขึ้นอีก

เหตุการณ์ในสรรคที่ 11 ซึ่งเป็นตอนที่พระอินทร์จำแลงกายเป็นนักบวชชราเดินทางมา ทดสอบความมุ่งมั่นของอรุณด้วยพระองค์เอง อรุณได้แสดงภาวะคับแค้นใจที่มีต่อศัตรูออกมาอย่างเปิดเผย โดยบอกกล่าวกับพระอินทร์ดังโคลกว่า

หลังจากถูกพวกศัตรูทำให้โกรธจนตัวสั่นแล้ว พวกเราผู้มีความเป็นอยู่เยี่ยงกวางต่างก็มี ความละอายใจต่อกัน คนที่อยู่ร่วมกันจะกล่าวสิ่งใดต่อกันได้อีก

(กิริตารชุนีเยะ: 11.58)

บทว่า “หริโณะ” ซึ่งหมายถึง กวาง ในบริบทนี้นั้นณะความหมายถึง ผู้เจียมเนื้อเจียมตัว ผู้อยู่อย่างระแวดระวังภัย ผู้หลบซ่อนตัว ความรู้สึกของผู้เคยเป็นอยู่อย่างมีเกียรติขจรขจายไปไกล แต่แล้วต้องประสบกับความเป็นอยู่ที่ตกต่ำย่อมต้องเกิด “ความละอายใจต่อกัน” เป็นธรรมดา ความละอายใจดังกล่าวนี้เองที่ถูกเก็บกดไว้ภายในจิตใจและเป็นเครื่องกระตุ้นขณะเพื่อกอบกู้ศักดิ์ศรีของ ฝ่ายตน

2.3 ศานตรล

กุสุมา รักษมณี ให้คำอธิบายไว้ว่า “ศานตรลคือความสงบใจ เป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ภาวะความสงบ”²⁵³ ในวรรณคดีเรื่องกิริตารชุนีเยะปรากฏถ้อยคำที่ทำให้ผู้อ่านเกิดความสงบเป็นรสเสริมอยู่บ้างซึ่งโดยมากจะเป็นถ้อยคำของบุตรแห่งพระธรรม

หลังจากฟังคำติเตียนจากเทราปทีและคำตัดพ้อจากภิมะอยู่จนจบกระแสความ “พระราชาก็เริ่มทำให้บุตรแห่งวายุผู้แสดงความแปรปรวนทางอารมณ์และถูกความโกรธครอบงำจิตใจเหมือนช้างที่ฟาดวงฟาดงาได้สงบลง” (กิริตารชุนีเยะ: 2.25) โดยกล่าวชื่นชมว่า “ความหมายที่ชัดเจนของถ้อยคำไม่ถูกลดทอนไปด้วยบททั้งหลาย ทั้งความลึกซึ้งทางความหมายก็ถูกนำมาใช้ การจำแนกความหมายที่แตกต่างกันของถ้อยคำก็ได้รับการปรุงแต่งอย่างดี และไม่มีที่ใดเลยที่พลังทางความหมายของถ้อยคำจะถูกมองข้าม”²⁵⁴ (กิริตารชุนีเยะ: 2.27) หลังจากนั้นยุธิษฐิระจึงค่อยกล่าวธรรมเพื่อเตือนสติน้องชาย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

²⁵³ กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 168.

²⁵⁴ ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่าเนื้อความในโคลกที่ 2.27 นี้เองที่เป็นเครื่องยืนยันได้อีกประการหนึ่งถึงความ เป็นกวีของภารวิที่มุ่งให้บทประพันธ์เต็มไปด้วยพลังทางความหมาย

บุคคลใดดูแลเอาใจใส่เมล็ดพันธุ์แห่งกรรมและรดด้วยน้ำแห่งวิเวกญาณ บุคคลนั้นย่อมเป็นเจ้าของผลแห่งกรรมนั้นทุกเมื่อ เช่นเดียวกับชาวโลกเก็บเกี่ยวผลผลิตในฤดูการท

(กิราตารชุนีเย: 2.31)

โดยทั่วไปเมล็ดพันธุ์พืชย่อมรดด้วยน้ำ แต่เมล็ดพันธุ์แห่งกรรมหรือเหตุแห่งกรรมทั้งปวง จำต้องรดด้วยน้ำแห่งวิเวกญาณคือจำต้องถือปฏิบัติด้วยญาณหยั่งรู้โลก และบุคคลที่ถือปฏิบัติได้ดังนี้ จะเป็นผู้เสวยผลแห่งกรรมนั้น ข้อความดังกล่าวนี้เน้นความถึงบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติเช่นนี้ ย่อมเป็นบุคคลพิเศษอันหาได้ยากในโลก

การครอบครองสิริราชสมบัติให้จริงจังยั่งยืนซึ่งที่ตกอยู่ใต้อำนาจของม้าคืออินทรีย์ทั้งหลาย (ทฤษฎีทฤษฎีวิทยาสุขตา) มีด้วยหรือ เพราะว่าโชคอันเป็นมายาคติที่เคลื่อนผ่านไปเหมือนเมฆในฤดู ภารทย่อมยากที่จะรักษาไว้ได้ด้วยอินทรีย์ที่ซัดล่าย

(กิราตารชุนีเย: 2.39)

มหาสมุทร (ปติยะ อปาม) ที่ถูกข่มไว้ด้วยความตั้งมั่นมาก่อน บัดนี้กลับมาเป็นฝ่ายที่ เหนือกว่า เพียงเพราะเธอแสดงความพลุ่งพล่านแห่งจิตใจที่หุนหันพลันแล่นผิดกาลละกระนั้นหรือ

(กิราตารชุนีเย: 2.40)

ในโคลกที่ 2.39 คำว่า “ม้า” ในบทประพันธ์ข้างต้นนี้ นอกจากจะแฝงนัยถึงความรวดเร็ว แล้ว ยังสื่อถึงความทรงพลัง ความเป็นอิสระ ความไม่ตกอยู่ภายใต้การควบคุมง่ายๆ ด้วยเหตุนี้ การปกครองบ้านเมืองให้มั่นคงได้นั้น ผู้ปกครองจำต้องควบคุม “ม้า” คืออินทรีย์ของตนนี้ให้ได้ก่อน และในโคลกที่ 2.40 บทว่า “ปติยะ อปาม” มีความหมายตามตัวหมายถึง เจ้าแห่งน้ำ มีความหมายบ่งชี้ หมายถึง มหาสมุทร ซึ่งถูกนำมาใช้ในบริบท “ถูกข่มไว้ด้วยความตั้งมั่น” จึงเน้นความหมายถึง ความผันผวน อันตราย หรือสิ่งที่ไม่คาดฝัน ยุธิชฐิระต้องการเตือนภีมะว่าบัดนี้ความพลุ่งพล่านในใจกำลังทำให้ “มหาสมุทร” แห่งจิตใจกลับมามีกำลังเกินกว่าจะควบคุมได้

เขาผู้ล่าพองด้วยความทะนงตนและล่องละเมียดกษัตริย์ทั้งหลายอยู่ จะทำการหว่านเพาะ เมล็ดพันธุ์แห่งความขัดแย้ง บุคคลย่อมไม่อาจทนต่อการกระทำที่ตำทราวมได้ การร่วมเป็นพันธมิตร ของกษัตริย์ผู้มีกำลังเหนือผู้อื่นจะมีได้อย่างไร

(กิราตารชุนีเย: 2.47)

ข้อความว่า “หว่านเพาะเมล็ดพันธุ์แห่งความขัดแย้ง” นี้ เน้นความหมายถึง การก่อเหตุ หรือการสร้างมูลเหตุแห่งความขัดแย้ง ยุธิชฐิระยังคงเตือนภีมะว่าหากกระทำการอันใดที่เป็น การละเมิดข้อตกลงก็เท่ากับเป็นการทำลายความชอบธรรมต่อกษัตริย์ทั้งหลายด้วย สิ่งนี้เองที่เป็น การ “หว่านเพาะเมล็ดพันธุ์แห่งความขัดแย้ง” และในที่สุดจะทำให้ไม่มีกษัตริย์องค์ใดที่จะเข้าร่วมเป็น พันธมิตรด้วยเลย

คำกล่าวของยุธิชฐิระเป็นคำกล่าวที่กอบปรด้วยความสมบูรณ์แห่งธรรม เป็นคำกล่าวที่ ยังให้ผู้ได้ยินได้ฟังเกิดสติยั้งคิด แม้อ้อยคำดังกล่าวจะพุ่งเป้าไปที่ภีมะก็ตาม แต่จากเหตุการณ์ที่ปรากฏ ก่อนหน้านั้นทำให้ผู้อ่านทราบว่ามีสมาชิกรุ่นอื่นๆ ในครอบครัวคงจะมีความคิดเห็นไม่แตกต่างกับเทราปที และภีมะนัก การกล่าวธรรมของยุธิชฐิระจึงเท่ากับเป็นการเตือนสติสมาชิกรุ่นอื่นๆ ในที่ประชุม

ด้วยเช่นกัน นัยหนึ่งผู้วิจัยเห็นว่าวิถีกำลังดึงบรรยากาศที่กำลังพลุ่งพล่านและรุนแรงให้อ่อนกำลังลง ก่อนที่จะนำไปสู่การปรากฏตัวของมหาฤๅษีเทวปายณะต่อไป

มหาฤๅษีปรากฏกายขึ้นท่ามกลางที่ประชุมที่น่องปาลมทพ คำกล่าวของมหาฤๅษีทำให้ผู้อ่าน เห็นวาทศิลป์ของผู้เป็นใหญ่ในตระกูล ผู้ซึ่งนำบุคคลให้ดำเนินตามคำแนะนำได้ด้วยความสนิทใจ มหาฤๅษีนั้นเริ่มต้นด้วยการแสดงความเห็นคล้อยตามทัศนคติทั้งสองฝ่าย กล่าวคือเห็นด้วยกับเทราปที และภิมะที่จำเป็นต้องกำจัดกษัตริย์ชั่วช้าเช่นทุโรธน์เสีย และยังเห็นพ้องกับยฤธิษฐิระที่ยังไม่ควรถวายการอันใดอย่างผลิผลมาจาก

ใครเล่าในหมู่พระองค์จะอาจต้านทานครุ (ครุฑ) ผู้ถูกความโกรธจัดให้ลุกเป็นไฟประหนึ่งไฟประลัยกัลป์ที่มีปลายยอดของเปลวสะบัดไปมาโดยรอบเพื่อหวังจะแตกทำลายโลก แล้วชั้ระดมยิงท่าลูกศรในการรบ

(กิริตารชุนีเย: 3.20)

บทว่า “ครุฑ” หรือ “ครุ” ในที่นี้มีได้หมายความว่าผู้ประสาทวิชาเท่านั้น แต่มีความหมายบ่งชี้ถึง โทธนาจารย์ผู้ที่ไม่นอกจากจะเป็นผู้ประสาทวิชาความรู้ต่างๆ ให้ นอกจากนั้นยังแนะนำความถึง บุคคลที่ไม่อาจเอาชนะได้ บุคคลผู้ที่มีทักษะเหนือกว่าทุกด้าน ลูกศิษย์ทั้งหลายอย่างเช่นเหล่าที่น่องปาลมทพเองก็คงทราบในข้อนี้เช่นกันจึงนิ่งฟังด้วยอาการสงบ เมื่อปรับสภาพจิตใจของทุกคนในที่นั้นให้สงบลงได้แล้ว มหาฤๅษีจึงได้เริ่มให้ข้อแนะนำไปตามลำดับ การแสดงวีรกรรมของอรชุนจึงได้เริ่มขึ้น

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่าภาวะสงบที่ได้รับจากถ้อยคำของยฤธิษฐิระก็ดี หรือถ้อยคำของมหาฤๅษีก็ดีเป็นปัจจัยหนุนในทางอ้อมให้จิตใจของอรชุนพร้อมสำหรับรับภารกิจในการกอบกู้เกียรติสืบไป ทั้งนี้หากเราจะลองมองหาถ้อยคำส่วนใดส่วนหนึ่งที่แสดงภาวะสงบแต่ตัวละครเอกกลับปฏิเสธภาวะดังกล่าวนั้นแล้วทำให้ผู้อ่านได้รับวีรรสคงเป็นเหตุการณ์ตอนที่พระอินทร์จำแลงกายเป็นนักษบวชชรามากล่าวชมเชยความเพียรในการบำเพ็ญตบะเยี่ยงนักษบวชของอรชุนแต่ต้องกลางแคลงใจเมื่อพบว่า

ท่านผู้เจริญ ท่านต้องเป็นผู้ปรารถนาชัยในหมู่ศัตรูเป็นแน่แท้ อาวุธอันกราดเกรี้ยวกับดาบสผู้ข่มตนช่างแตกต่างกันมากเหลือเกิน

(กิริตารชุนีเย: 11.18)

บทว่า “อาวุธอันกราดเกรี้ยว” นี้มีได้หมายถึงตัวอาวุธ หากผู้กล่าวกลับโยงไปถึงความหมายอันเกี่ยวเนื่องกับผู้ครอบครองอาวุธนั้น บทนี้จึงแนะนำความถึง การกระทำที่รุนแรง และการผูกอาฆาต พระอินทร์ทำที่กล่าวทักอรชุนถึงเป้าหมายของการบำเพ็ญพรตในครั้งนี้คงเป็นไปเพื่อการหวังแก้แค้น หรือไม่ก็หวังครอบครองทรัพย์จำนวนมากตั้งตัวอย่างโศลกที่ว่า

เมื่อครองตนประดุจคอกที่กำลังแม่แม่เปี้ยวของอสรพิษคือทรัพย์อันเป็นศัตรูตัวฉกาจของความสันโดษซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งศรัทธาอันยากจะได้รับ ความวิบัติย่อมเกิดขึ้นไม่ยาก

(กิริตารชุนีเย: 11.23)

บทว่า “คอกที่กำลังแผ่แม่เบี้ยของอสรพิษ” ให้ความหมายแนะถึง อันตราย สิ่งน่าสะพรึงกลัว สิ่งที่น่ากลัวที่ไม่มีผู้ใดอยากเข้าใกล้ ในที่นี้คือชี้ให้เห็นโทษภัยของทรัพย์นั่นเอง เมื่อพระอินทร์กล่าวถึงโทษแห่งความปรารถนาที่พึงแล้วจึงสร้างเรื่องขอด้วยความหวังดีว่า “ท่านผู้เจริญ ตบะของท่านจงเลิกล้มความมุ่งมั่นในการศึก ขอจงอย่าได้ทำลายตบะอันดีงามเลย ขอท่านจงเป็นผู้สงบระงับเพื่อกระทำการตัดภพชาติเถิด” (กิราตารชุนีเย: 11.31) นอกจากอรชุนจะมีได้ตอบรับ “โมกษะ” ตามที่ถูกร้องขอแล้ว เขายังได้แสดงตัวตนของเขาอย่างชัดเจนถึงที่มาที่ไปของการมุ่งบำเพ็ญพรตในครั้งนี้อย่างอาจหาญ

สรรคสุดท้ายภายหลังจากที่อรชุนได้เฝ้าต่อหน้าพระศิวะแล้ว เขาได้กล่าวถ้อยคำบูชาพระศิวะอันสมบูรณ์พร้อมด้วยความสงบ ดังบทประพันธ์

เมื่อมิได้เล่นไปไหนไกลในโลกนี้ ท่าน้ำใดที่ลุลึงได้ ท่าน้ำใดที่ให้ผลเพื่อสิ้นการดำเนินไปสู่โลกหน้า ท่าน้ำ (ติริถม) ที่อยู่ภายนอกสครแห่งสังสารวัฏและประทานสิ่งอันพึงปรารถนานั้นย่อมไม่มี (ที่ใด) เว้นแต่พระองค์

(กิราตารชุนีเย: 18.25)

บทว่า “ติริถม” หรือ “ท่าน้ำ” นี้ โดยทั่วไปคือที่จอดเรือ หากเป็นการกล่าวถึงการสัญจรทางน้ำ คำนี้ก็จะมีหมายถึง การบรรลุเป้าหมายในการสัญจร การใช้คำนี้ในบริบท “สครแห่งสังสารวัฏ” จึงหมายถึงเอาความหลุดพ้นจากการเกิด-ตาย หรือการลุลึงโมกษะนั้นเอง บทประพันธ์นี้จึงแนะนำความรู้สึกสงบสันติภายในใจแก่ผู้อ่านคือเกิดศานตรสและเกิดวีรรสในความเป็นผู้มี ความรักดีอย่างแท้จริงต่อพระศิวะในเวลาเดียวกัน

2.4 ศฤงคารรส

กุสุมา รักษมณี ให้คำอธิบายไว้ว่า “ศฤงคารรสเป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความรักของตัวละคร เป็นรสเด่นที่สุดในวรรณคดีสันสกฤต ประการหนึ่งเพราะเกี่ยวกับความรัก (กามะ) ซึ่งเป็นเนื้อหาที่แสดงปุรุชาละ (เป้าหมายของชีวิต) อีกประการหนึ่งเพราะเอื้อต่อการดำเนินเรื่องให้น่าสนใจชวนติดตาม”²⁵⁵ วรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนีเยนี้แม้จะมีวีรรสเป็นรสเอกก็ตาม แต่การที่อรชุนแสดงความอุทิศสละบำเพ็ญตบะจนได้อารวิเศษจากพระศิวะและสามารถพิชิตการพได้ ก็เพราะแรงความรักที่มีต่อนางเทราปที²⁵⁶ ก่อนอรชุนออกเดินทางไปบำเพ็ญพรตตามลำพังตามคำแนะนำของมหาฤษีไทวปายณะนั้น เทราปทีคงจะตกอยู่ในสภาพจิตใจที่ทั้งรัก ทั้งห่วงใย ทั้งภูมิใจ ทั้งวิตกกังวลระคนกันอยู่อย่างรุนแรง กวีพรรณนาว่า

แม้นางจะเจตนามองดู (อรชุน) แต่เพราะเกรงว่าจะปิดกั้นความเป็นสิริมงคล จึงไม่อาจปิดนัยน์ตาที่เปียกชุ่มไปด้วยน้ำตา เหมือนดอกบัวที่ปกคลุมด้วยมวลดนน้ำค้าง

(กิราตารชุนีเย: 3.36)

²⁵⁵ กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 150.

²⁵⁶ ibid.

ข้อความในบทประพันธ์ข้างต้นแสดงนัยบ่งบอกถึงความเป็นห่วงอย่างยิ่ง แม้น้ำตาจะอาบ นัยน์ตาก็ไม่อยากจะกระพริบตาให้เห็นหยดน้ำตาเพราะเกรงว่าการร้องไห้จะกลายเป็นเรื่องอับมงคล นอกจากอาการแสดงความห่วงใยอย่างยิ่งแล้ว ถ้อยคำที่นางกล่าวทิ้งท้ายก่อนอรชุนจะจากไปที่ว่า “ดังนั้น ท่านผู้กำลังปฏิบัติตามคำชี้แนะของมหาฤๅษี จงกระทำสิ่งที่พวกเราปรารถนาให้สำเร็จโดยเร็ว ข้าพเจ้ามีความปรารถนาจะโอบกอดท่านผู้เดินทางกลับมาพร้อมด้วยความสำเร็จไว้นับบอกจริงทีเดียว” (กิริตารชุนีเย: 3.54) อาจเป็นแรงขับสำคัญให้อรชุนมุ่งมั่นในกิจที่ได้รับตั้งที่กล่าวแล้วข้างต้น

ผู้อ่านวรรณคดีเรื่องนี้จะได้รับศฤงคารรสหรือรสรักอีกครั้งหนึ่งในการพรรณนาความงาม และกิริยาของเหล่านางอัปสร อาทิ

*กามเทพหรือความมีนเมาแก่นั่นหนอที่ทำให้หญิงสาวผู้งดงามทั้งหลายซึ่งได้พบกับชาย
คนรักและกำลังขาดสติด้วยการดื่มน้ำสุรา หมดความเขินอายทั้งขจัดความโกรธให้สิ้นไปอย่างรวดเร็ว*
(กิริตารชุนีเย: 9.42)

แม้ว่าจะกล่าวโคลงนี้ในเชิงตั้งคำถามด้วยความสนเท่ห์ก็ตาม แต่โดยธรรมชาติ ธรรมคือ กามเทพหรือความรักย่อมขจัดความโกรธ และความมีนเมาที่ย่อมขจัดความเขินอายอยู่เอง ข้อความนี้ จึงแนะนำความหมายถึงองค์ประกอบแห่งความรักได้เกิดขึ้นพร้อมแล้ว เมื่อพวกนางได้พบกับอรชุน แทนที่พวกนางจะยั่ววนจนทำให้อรชุนบังเกิดความรักใคร่ พวกนางกลับตกเป็นผู้หลงรักอรชุนเสียเอง ดังบทประพันธ์ที่ว่า

*การมีชีวิตอันน่าเบิกบานใจและมุ่งมั่นเพื่อความรักซึ่งถูกลูบไล้ด้วยลมที่มีกลิ่นหอมจาก
การเบ่งบานของดอกอรชุนที่พุ่งออกไปรอบทิศ ได้ปรากฏประหนึ่งเพิ่งบังเกิดขึ้นใหม่*
(กิริตารชุนีเย: 10.21)

ความรักของนางอัปสรซึ่งถูกแนะนำด้วยข้อความว่า “ชีวิตอันน่าเบิกบานใจและมุ่งมั่นเพื่อความรัก” ถูกกระตุ้นด้วยคุณอันงดงามของอรชุนซึ่งแนะนำด้วยข้อความว่า “ถูกลูบไล้ด้วยลมที่มีกลิ่นหอมจากการเบ่งบานของดอกอรชุน” นอกจากนั้นพวกนางยังแสดงออกหลายอย่างแม้แต่ “ฝั่งซึ่งเกิด ความสำคัญผิดคิดว่าเป็นดอกบัวสีแดงสดได้บินไปยังเท้าของนางอัปสรที่มีสีแดงเข้มอันเกิดจากการทา ด้วยยางไม้ วางราบนิ่งอยู่ทุกๆ ที่ปรารถนาจะปรากฏตัว” (กิริตารชุนีเย: 10.42) จากบทที่ยกมานี้ ผู้อ่านจะเห็นว่าแม้พวกนางจะแสดงอาการนิ่งอยู่ทั้งที่ใจปรารถนาจะอย่างเอียงก็ตามนี้เองที่แนะนำ ความรู้สึกขวยเขินและประหม่าอันเกิดจากรักของพวกนาง ในที่สุดเมื่อผู้อ่านรับรู้การแสดงออก ของอรชุนที่สามารถเอาชนะกามเทพคือความรักใคร่ได้จึงเป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่ส่งเสริมภาวะอุตสาหะ ของอรชุนจนทำให้เกิดวีรกรรมขึ้น

บทบาทของรสเสริมในการเกื้อหนุนให้รสเอกปรากฏเด่นชัดยิ่งขึ้นดังที่ผู้วิจัยได้ยกมา กล่าวข้างต้นนี้สามารถประมวลเป็นตารางได้ดังต่อไปนี้

วัสดุ (เนื้อหาความคิด)	วิภาวะ	รสเสริม	วิภาวะ	รสเอก
1.ความเจริญรุ่งเรือง ของบ้านเมืองอันเกิด จากการบริหารจัดการ ของทุรโยธน์	วัสดุเป็นเหตุให้ผู้อ่าน และกิราตะผู้เป็นราช- บุรุษเกิดความอัศจรรย์ใจ	ผู้อ่านและ กิราตะเกิด อัทฤตรส	รสเสริมเป็นเหตุให้ผู้อ่านและ อรชุนเกิดเราทรรสและ เราทรรสเป็นเหตุให้อรชุนเกิด ความมุ่งมั่นในชัยชนะอีกต่อ หนึ่ง	ผู้อ่าน เกิด วีรรส
2.แววตาของเทราปที	วัสดุเป็นเหตุให้ผู้อ่าน และอรชุนเกิดความ อัศจรรย์ใจ	ผู้อ่านและ อรชุนเกิด อัทฤตรส	รสเสริมเป็นเหตุให้อรชุนเกิด ความมุ่งมั่นในชัยชนะจนผู้อ่าน เกิดความชื่นชม	ผู้อ่าน เกิด วีรรส
3.ปัญญาญาณของ อรชุน	วัสดุเป็นเหตุให้ผู้อ่านเกิด ความอัศจรรย์ใจ	ผู้อ่านเกิด อัทฤตรส	รสเสริมเป็นเหตุให้ผู้อ่านเกิด ความชื่นชมโดยตรง	ผู้อ่าน เกิด วีรรส
4.ความงดงามของ เหล่านางอัปสรและ ธรรมชาติแวดล้อม	วัสดุเป็นเหตุให้ผู้อ่านเกิด ความอัศจรรย์ใจ	ผู้อ่านเกิด อัทฤตรส	รสเสริมเป็นเหตุให้ผู้อ่านเห็น อุปสรรคในการบำเพ็ญเพียร ของอรชุนและเมื่ออรชุน เอาชนะได้จึงเกิดความชื่นชม	ผู้อ่าน เกิด วีรรส
5.ลักษณะพิเศษต่างๆ ผิดสามัญชนของอรชุน	วัสดุเป็นเหตุให้ผู้อ่านเกิด ความอัศจรรย์ใจ	ผู้อ่านเกิด อัทฤตรส	รสเสริมเป็นเหตุให้ผู้อ่านเกิด ความชื่นชมโดยตรง	ผู้อ่าน เกิด วีรรส
6.ศักดิ์ของพระศิวะ	วัสดุเป็นเหตุให้ผู้อ่านเกิด ความอัศจรรย์ใจ	ผู้อ่านเกิด อัทฤตรส	รสเสริมเป็นเหตุให้ผู้อ่านเห็นบท ทดสอบอันสาหัสของอรชุนและ เมื่ออรชุนยังคงยืนหยัดมุ่งมั่นอยู่ ได้จึงเกิดความชื่นชม	ผู้อ่าน เกิด วีรรส
7.คำพูดถากถางต่างๆ นานาของเทราปที	วัสดุเป็นเหตุให้ผู้อ่าน และอรชุนเกิดความแค้น ใจ	ผู้อ่านและ อรชุนเกิด เราทรรส	รสเสริมเป็นเหตุให้อรชุนเกิด ความมุ่งมั่นในชัยชนะจนผู้อ่าน เกิดความชื่นชม	ผู้อ่าน เกิด วีรรส
8.คำตัดพ้อของภีมะ	วัสดุเป็นเหตุให้ผู้อ่าน และอรชุนเกิดความแค้น ใจ	ผู้อ่านและ อรชุนเกิด เราทรรส	รสเสริมเป็นเหตุให้อรชุนเกิด ความมุ่งมั่นในชัยชนะจนผู้อ่าน เกิดความชื่นชม	ผู้อ่าน เกิด วีรรส
9.คำบริภาษไพโรพล ของสกันทกุมาร	วัสดุเป็นเหตุให้ผู้อ่านเกิด ความแค้นใจ	ผู้อ่านเกิด เราทรรส	รสเสริมเป็นเหตุให้ผู้อ่านเห็น ศักดิ์ของอรชุนจนเกิดความชื่น ชม	ผู้อ่าน เกิด วีรรส
10.วาทะที่อรชุนกล่าว ตอบพระอินทร์	วัสดุเป็นเหตุให้ผู้อ่านเกิด ความแค้นใจ	ผู้อ่านเกิด เราทรรส	รสเสริมเป็นเหตุให้ผู้อ่านเห็น ความมุ่งมั่นของอรชุนจนเกิด ความชื่นชม	ผู้อ่าน เกิด วีรรส

วัสดุ (เนื้อหาความคิด)	วิภาวะ	รสเสริม	วิภาวะ	รสเอก
11.คำเตือนสติของ ยุधिษฐิระ	วัสดุเป็นเหตุให้ผู้อ่าน และเหล่าปาดทพเกิด ความสงบใจ	ผู้อ่านและ ปาดทพเกิด ศานตรส	รสเสริมเป็นเหตุให้จิตใจของ อรชุนสงบลงและพร้อมสำหรับ กระทำกิจที่ยากยิ่งจนผู้อ่านเกิด ความชื่นชม	ผู้อ่าน เกิด วีรรส
12.ถ้อยคำของมหาฤๅษี ไทวยายนะ	วัสดุเป็นเหตุให้ผู้อ่าน และเหล่าปาดทพเกิด ความสงบใจ	ผู้อ่านและ ปาดทพเกิด ศานตรส	รสเสริมเป็นเหตุให้จิตใจของ อรชุนสงบลงและพร้อมสำหรับ กระทำกิจที่ยากยิ่งจนผู้อ่านเกิด ความชื่นชม	ผู้อ่าน เกิด วีรรส
13.คำกล่าวทักท้วง ของพระอินทร์	วัสดุเป็นเหตุให้ผู้อ่านเกิด ความสงบใจ	ผู้อ่านเกิด ศานตรส	รสเสริมเป็นเหตุให้ผู้อ่านเห็น ความมุ่งมั่นของอรชุนจนเกิด ความชื่นชม	ผู้อ่าน เกิด วีรรส
14.คำบูชาพระศิวะ ของอรชุน	วัสดุเป็นเหตุให้ผู้อ่านเกิด ความสงบใจ	ผู้อ่านเกิด ศานตรส	รสเสริมเป็นเหตุให้ผู้อ่านเห็น ภักดีของอรชุนที่มีต่อพระศิวะ จนเกิดความชื่นชม	ผู้อ่าน เกิด วีรรส
15.ความห่วงใยของ เทราปที	วัสดุเป็นเหตุให้ผู้อ่าน และอรชุนเกิดความรัก	ผู้อ่านและ อรชุนเกิด ศฤงคารรส	รสเสริมเป็นเหตุให้อรชุนเกิด ความมุ่งมั่นในชัยชนะจนผู้อ่าน เกิดความชื่นชม	ผู้อ่าน เกิด วีรรส
16.ความรักของเหล่า นางอัปสร	วัสดุเป็นเหตุให้ผู้อ่านเกิด ความรัก	ผู้อ่านเกิด ศฤงคารรส	รสเสริมเป็นเหตุให้ผู้อ่านเห็น อุปสรรคในการบำเพ็ญเพียร ของอรชุนและเมื่ออรชุน เอาชนะได้จึงเกิดความชื่นชม	ผู้อ่าน เกิด วีรรส

ตารางที่ 5 แสดงบทบาทของรสเสริมในการเกื้อหนุนรสเอกของเรื่อง

จากตารางข้างต้นจะเห็นว่ามีรสเสริมจากวัสดุเพียง 4 ข้อคือข้อ 3 5 10 และ 14 เท่านั้น
ที่ทำหน้าที่ส่งเสริมให้วีรรสคือรสเอกเด่นชัดขึ้นโดยตรง การกล่าวถึงปัญญาญาณของอรชุนและการ
กล่าวถึงลักษณะพิเศษจากรอยฝ่าเท้าของอรชุนซึ่งทำให้อ่านเกิดรสอัศจรรย์ใจก็ดี การได้ฟังคำกล่าว
ที่อรชุนกล่าวตอบพระอินทร์ซึ่งทำให้อ่านเกิดรสแค้นเคืองก็ดี หรือการที่อรชุนกล่าวคำบูชาคุณของ
พระศิวะแล้วทำให้อ่านเกิดรสสงบก็ดี ล้วนทำให้อ่านเกิดรสชื่นชมในความสามารถของอรชุนได้
โดยตรงในทันที ส่วนในข้ออื่นเมื่อวัสดุจากเหตุการณ์นั้นๆ ก่อให้เกิดรสเสริมแก่ผู้อ่านแล้วยัง
จำเป็นต้องอาศัยอนุภาวะอื่นของอรชุนเพื่อก่อให้เกิดรสเอกของเรื่อง ทั้งนี้รสเสริมเหล่านั้นจะทำหน้าที่
เป็นเพียงเครื่องกระตุ้นหรือเป็นเหตุของภาวะให้ตัวละครเอกแสดงภาวะอุตสาหกรรมสืบไป

3.ประมวลภาวะผู้นำในเชิงสุนทรียรส

ภาพภาวะผู้นำที่ผู้วิจัยได้รับจากความรู้สึกของกวีที่กวีถ่ายทอดผ่านพลังทางความหมายในถ้อยคำเพื่อแสดงภาวะอุตสาหกรรมในตัวละครหลักของเรื่องคืออรชุนและตัวละครรองอย่างเช่นกิราตะ จนกระทั่งก่อให้เกิดรสเอกคือวีรรสในวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนีเยสามารถประมวลออกมาเป็นข้อได้ดังต่อไปนี้

1. ผู้นำจำเป็นต้องมีความเก่งกล้าสามารถในการใช้อำนาจ ดังปรากฏในบทประพันธ์ต่อไปนี้

อวิลงษยวิกฤษณัม ปไระ ประดิษฐารวกรม การมุกม ।

อศตาวริทฤษฏีโคจรํ สิตนีสตุร์ศยุเซา มหะษี ॥

(เขาผู้ถือ) ธนูที่ศัตรูไม่อาจต้านทานได้ ที่มีสายส่งเสียงกึกก้องตอนยิงลูกศรออกไป และ
แล่งทั้งสองที่บรรจุดาบยาวเกิน 30 องคุลีอันคมกริบซึ่งไม่เคยเผยให้ศัตรูได้เห็น

อหิมโมชัชฌุมโมฆมกถมํ กฤษาสู พหุวิษุ ปฤถงนิโยชิตม ।

ปรเสหิเร สาทยิตุํ น สาทิตะเส สรฆมมุตสาหมิवासย วิหุวิษะ ॥

ศัตรูผู้อ่อนล้าทั้งหลายไม่อาจต้านทานทะเลลูกศรของมุนีที่ราวกับมีภาวะอุตสาหกรรมคอย
บงการกิริยาอาการแต่ละอย่างต่างๆ นานา มีความตื่นตัว ไร้ข้อผิดพลาด ทรงพละภาพและชื่อตรง

ปรวิตตรชาลจจนุนวิศวานตราเล วิธูติ ธนุราวิรมณทลํ ปาณทุสุเนา ।

กถมปี ชยลกษมิรุกิตกิตา วิหาตุํ วิษมนยนเสนาปฤษปาตํ วิษเห ॥

ครั้นอรชุนชัยบทรที่มีรูปโค้งเป็นปริมณฑลลง ณ ตรงกลางจักรวาลซึ่งปกคลุมด้วยมวลหมู่
ลูกศรที่แผ่กระจายไปทั่วแล้ว แม้แต่เทพที่แห่งชัยชนะที่ดูหวาดกลัวอย่างยิ่งก็จำต้องยอมละทิ้งความ
หลงใหลในกองทัพของพระศิวะ

2. ผู้นำจำเป็นต้องมีเกียรติประวัติอันเกิดจากวีรกรรมหรือมีประสบการณ์ในการกรำศึก ดัง
ปรากฏในบทประพันธ์ต่อไปนี้

ยศเสว ตีโรทณมูหุรมหสา โคตุรภิทายูฤษยตีเส ।

กวงจํ จ สรตุนมุตวทลชวลิตโซษติริวานตริ ทิวะ ॥

(เขา) ปิดบังบาดแผลอันเกิดจากอาวุธของพระอินทร์ซ้ำแล้วซ้ำเล่า ด้วยความเรื่องรอง
แห่งเกียรติยศ และสวมเกราะที่มีรัศมีประหนึ่งใจกลางท้องนภาที่ถูกประดับด้วยแสงดาว

3. ผู้นำจำเป็นต้องมีความมุ่งมั่นและตั้งมั่นแห่งจิตใจ ดังปรากฏในบทประพันธ์ต่อไปนี้

ปรณิชาย ตตุร วิธินาถ ธิยํ ทธตะ ปุราตณมุนเรมุนิตาม ।

ศุรมมาทชาวสุกริํ น ตปะ กิมิวาสาทกรมาตุมตาม ॥

ลำดับนั้น หลังจากวางตนตามหลักปฏิบัติโยคศาสตร์ ณ ที่นั้นแล้ว ความทุกข์ทรมานจาก
ตบะอันทนได้ยากหาได้บังเกิดขึ้นกับมุนีแต่กาลก่อน (คืออรชุน) ผู้มีสมณสารูปเป็นมุนีผู้ทรงปัญญา
ความเจ็บปวดชนิดไหนกันจะพึงมีต่อจิตใจที่สงบ

เสวยโส'ปยุตฺย เต ตาต วจโส นาสุมิ ภาชนมฺ ।

นภสฺส สหุฏฺฐตารสฺย ราเตรริว วิปฺรยยะ ॥

พ่อท่าน เราย่อมไม่ใช่ภาชนะสำหรับ (รองรับ) ถ้อยคำนี้ของท่านแม้มันจะประเสริฐก็ตาม เช่นเดียวกับที่ฟากตรงข้ามกับราตรี (กลางวัน) ย่อมไม่ใช่ภาชนะสำหรับ (รองรับ) ท้องนภาที่มีดวงดาราปรากฏชัด

4.ผู้นำต้องมีคุณสมบัติทางรูปกายที่ดีพร้อม ดังปรากฏในบทประพันธ์ต่อไปนี้

ตฺนุมาชิตโลกสารทามฺนี ตฺริภวนคฺบุตฺติสทฺมา วิโลกยนฺตุยฺส ।

อวยยุรมรสฺตฺริโย'สฺย ยตฺนํ วิชยผลฺล วิผลํ ตโปธิกาเร ॥

นางอัปสรทั้งหลายมองดูร่างกายที่สามารถปกป้องรักษาภูมิทั้งสาม ทั้งทรงไว้ซึ่งเดชและแก่นสารของโลกซึ่งไม่อาจล่วงเกินได้ ทำให้ทราบถึงความพยายามอันสูงส่งเปล่านั้นของเขา (อรชุน) ในการบำเพ็ญตบะเพื่อชัยชนะ

ยถาสวมาศฺลิตฺติวิกรมายะ ปุรา มฺนึปฺรภาวกษตเตชสฺส ปเร ।

ยยุสฺส กุชฌาทปฺรติปตฺติมุตตํ มหานุภาวสฺส ปฺรติหนฺติ เปารุชฺม ॥

เหล่าข้าศึกที่มีความอึกเขิมกล้าหาญดังที่ตนเองคาดหวังไว้ในตอนต้น แต่พอถูกพลังอันยิ่งใหญ่ของพระมุนีทำลายเดชอำนาจลงไป จึงตกไปสู่ความตีบตันมีดมนในทันที ก็พลังอำนาจอันยิ่งใหญ่ย่อมสยบทบท่วมวิถีปุถุชน

5.ผู้นำต้องรู้จักควบคุมอินทรีย์ของตนได้เป็นอย่างดี ดังปรากฏในบทประพันธ์ต่อไปนี้

ปฺรภาวติ น ตทา ปโร วิชิตฺถุ ภาวติ ชิตฺเตนทฺริยตา ยทาทุมรฺกฺษา ।

อวชิตฺถวานสฺตถา หิ เลเก ลิตฺตฺรเก วิชยํ น ปุญฺปมาสฺส ॥

กาลใดยังคงครองตนให้สามารถควบคุมอินทรีย์ไว้ได้ กาลนั้นศัตรูย่อมไม่อาจเอาชนะได้ เพราะเหตุนี้เอง ฤดูใบไม้ผลิที่พืชิตทั้งสามโลกมาแล้วจึงไม่อาจมีชัยเหนืออรชุนได้

6.ผู้นำต้องมีความเชื่อมั่นในคุณสมบัติพิเศษของตน ดังปรากฏในบทประพันธ์ต่อไปนี้

อติตสฺงฺขยา วิหิตา มฺมากุณินา ศิลิมุขายะ ขาณฺฑฆวตฺตุมฺภิจฺจตา ।

อนาทฤตสฺยามรสายเกชฺวปี สฺถิตา กถํ ไสลชนาสุเก ฐฤติสฺส ॥

ครจำนวนนับไม่ถ้วนของเราได้ถูกเผาด้วยไฟผู้ปรารถนาจะกลืนกินป่าขามทวะ เราผู้หาได้สนใจแม้ในครทั้งหลายของเทวดาจะมาใคร่อยากได้ครของชาวเขากระนั้นหรือ

มยา มฤคานฺหนฺตฺรเนน เหตุนา วิรุทฺธมากฺเชปวจสฺตติกฺกฺษิตฺม ।

ศรารุถเมษฺยตฺยถ ลปฺสฺยเต คคฺติ ศิริโรมณฺี ทฺฤชฺฐิวิยาญฺชิมฤกฺษตฺส ॥

ด้วยเหตุนี้ เราจึงต้องมาแบกรับคำตำหนิร้ายแรงจากการฆ่าสัตว์ ต่อไปนี้หาก (ใครก็ตาม) จะมาเพื่อศร เขาจะตกอยู่ในสภาพของผู้หวังจะได้ครอบครองมณีที่สวมอยู่บนศีรษะของอรพิช

7.ผู้นำจำต้องยึดมั่นในจารีตที่ตนได้รับการปลูกฝังมาอย่างเคร่งครัด ดังปรากฏในบทประพันธ์ต่อไปนี้

น วรุตม กศุไมจิทปี ปรัทียตามิติ วรตฺ เม วิหิตฺ มหฺรณินา ।

ชีฆ่าสุรสุมานุหิโต มยา มฤโค วุตาภิรภษา หิ สตามลงฺกรียา ॥

มหาวิทยาลัยได้อบรมสั่งสอนพรตแก่เราว่า จงอย่าให้ใครก็ตามเข้ามาขัดขวางทางบำเพ็ญเพียร ด้วยเหตุนี้สัตว์ที่มุ่งฆ่าเราจึงถูกเราสังหารเสีย เพราะการรักษาพรตเป็นเกียรติของสาธุชน

8.ผู้นำจำต้องมีสัญชาตญาณแห่งความเป็นนักรบ ดังปรากฏในบทประพันธ์ต่อไปนี้

ศฺรยิมฤตฺนามนิลาสินะ สตะ ปฺรยาติ โปษฺม วฺปฺยิ ปฺรหุชฺยตะ ।

รณาย ชิชฺยโณรฺวิทุเชว สตุวริ ฆนตฺวมีเย สิจิเลน วรฺมณา ॥

ความแกร่งกล้าถูกชักพาให้บังเกิดขึ้นโดยฉับพลันประหนึ่งสวมไว้ด้วยเกราะหลวมบนกาย ที่กลับพ่นกำลังวังชาของอรชุนผู้กระหายการรบ แม้จะบริโภคลม (อดอาหาร) มาตลอดสามฤดู

9.ผู้นำจำต้องมีความภักดี ความแน่วแน่ และความกล้าหาญ ดังปรากฏในบทประพันธ์ต่อไปนี้

ศิวภฺษาหติภินนปฤฤกฺษติะ สุขมิวานุพฺภว กปิธฺวชะ ।

ก อิว นาม พฺฤหนมนสา ภเวทฺนฤเทรปี สตุตฺวตฺตา กฺษมะ ॥

อรชุนแม้จะได้รับบาดเจ็บช้ำชืดมากมาจากการพาดด้วยแขนของพระศิวะ แต่ก็ปานประหนึ่งว่าได้รับความสุข ในบรรดาหมู่ผู้มีจิตใจเข้มแข็งและกล้าหาญ ใครกันแล้วจะสามารถกระทำตามสิ่งนี้ได้

วรณฺมุขจฺยุตโศณิตฺศิกรสุถิตฺไสลตฺถาภฺกฺษานตฺระ ।

อภินเวษสฺรากลฤตฺตา พเภา ชลชเรณ สฺมานมุมาปติะ ॥

พระศิวะผู้มีพระอุระประดุจดั่งลาดเขา เป็อนไปด้วยหดยดเลือดที่กระเซ็นจากปากแผล (ของอรชุน) ทรงเปรียบได้กับเมฆที่รับเอาแสงสีแดงเข้มแห่งรุ่งอรุณที่เพิ่งปรากฏขึ้น

10.ผู้นำจำต้องถือเกียรติของตนเป็นแก่นมั่น ดังปรากฏในบทประพันธ์ต่อไปนี้

นิสรฺคทฺรุโพทฺมโพทฺวิกุลวาะ กฺว ภูปตีนา จริตฺ กฺว ชนฺตวะ ।

ตฺวานุภาโวชฺมเวทฺติ ฆนฺมยา นิกฺฤตตตฺตฺว นฆวฺรุตฺม วิทุวิษาม ॥

โฉนเลยจารีตของกษัตริย์จึงรู้ได้ยากนัก โฉนเลยสามัญชนเยี่ยงข้าพระพุทธเจ้าจึงถูกความเขลาครอบงำ แต่แล้วหลักนิติศาสตร์ที่เป็นความลับของศัตรูอันข้าพระพุทธเจ้าได้ล่วงรู้แล้วนี่เองกลับกลายเป็นพระราชอำนาจของพระองค์

ตตฺตทียวิศิชาติสรฺชนาทฺสฺตุ วา คุรุ ฆทฺฤจฺณฆาคตฺม ।

ราฆวปฺลวคฺราษโยริว เปรม ฆุคฺตฺมิตเรตราศฺรยฺม ॥

ด้วยเหตุนี้ ขอมิตรภาพของท่านทั้งสองที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญ เพราะการแผลงศรของท่าน
ทั้งสองที่เหมาะสมอันถ้อยที่ถ้อยอาศัยกัน จงหนักแน่นมั่นคง เฉกเช่นกับมิตรภาพระหว่างพระรามกับ
ราชาวานรสุครีพ

อสุตรเวทวิทย์ มหิปติะ ปรวตีย อิติ มวารชิตณะ ।

โคปีตุ ภูามิม่า มรุตวตา ไสลวาสมนุณีย ลมภิตะ ॥

กษัตริย์พระองค์นี้เป็นผู้รู้รุทรเวท (ดังนั้น) ท่านอย่าได้ดูถูกว่าเป็นแค่ชาวเขา กษัตริย์องค์
นี้อันพระอินทร์ทรงอนุญาตให้ได้อยู่บนภูเขา เพื่อจะได้ปกป้องรักษาผืนแผ่นดินนี้

บทที่ 4

ภาวะผู้นำในเชิงปรัชญาการดำเนินชีวิตตามแนวคิดทางศาสนา

ภาวะผู้นำในเชิงปรัชญาการดำเนินชีวิตตามแนวคิดทางศาสนาเป็นการศึกษาภาพภาวะผู้นำผ่านความนึกคิดของกวีที่ได้ถ่ายทอดผ่านบทประพันธ์โดยอาศัยหลักคิดบางประการเพื่อเป็นเครื่องมือทำความเข้าใจ “สาร” ดังกล่าว งานวิจัยนี้ใช้หลักการดำเนินชีวิตตามแนวศาสนาฮินดูเรื่องปุรุชาณะ 4 ประการคือ ธรรมะ อรรถะ กามะ และโมกษะเป็นเครื่องมือในการศึกษา โดยนิยามความหมายของธรรมะว่าหมายถึงการมีชีวิตอยู่อย่างถูกต้องตามทำนองคลองธรรมและตามหน้าที่ของตนประการหนึ่ง อรรถะหมายถึงการแสวงหาความสุขจากวัตถุประการหนึ่ง กามะหมายถึงการแสวงหาความสุขจากความรักประการหนึ่ง และโมกษะหมายถึงการหลุดพ้นจากความปรารถนาทั้งปวงในโลกนี้เพื่อความสุขในโลกหน้า เป็นประการสุดท้าย²⁵⁷

จากการศึกษาภาวะผู้นำในเชิงปรัชญาการดำเนินชีวิตตามแนวคิดทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดูคือหลักปุรุชาณะในวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิริตารชุนียะพบว่า วรรณคดีเรื่องนี้ปรากฏหลักปุรุชาณะข้อที่ว่าด้วยธรรมะครอบคลุมตลอดทั้งเรื่อง ส่วนอรรถะและกามะปรากฏเป็นเครื่องส่งเสริมธรรมะ และโมกษะปรากฏในฐานะบททดสอบจิตใจตัวละครเอกเพียงแห่งเดียวเท่านั้น ผู้วิจัยจะกล่าวถึงหลักปุรุชาณะแต่ละประการไปตามลำดับดังนี้

1. ธรรมะ

การนิยามความหมายของธรรมะดังที่กล่าวข้างต้นว่าเป็นการดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องตามทำนองคลองธรรมและการปฏิบัติตนตามหน้าที่นั้น ผู้วิจัยเห็นว่าแท้จริงแล้วเป็นการปฏิบัติหน้าที่ทั้งสิ้น เพียงแต่การดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องตามทำนองคลองธรรมจะเป็นสิ่งที่สะท้อนออกมาภายหลังจากที่บุคคลปฏิบัติตนตามหน้าที่ต่อบุคคลอื่นได้อย่างสมบูรณ์แล้วซึ่งก็จัดเป็นการปฏิบัติหน้าที่ต่อตนเองนั่นเอง กรณีการปฏิบัติตนตามหน้าที่ต่อบุคคลอื่นนั้น เสฐียร พันธงชัย²⁵⁸ จำแนกเป็นประการต่างๆ ดังนี้

- ปิตุธรรม หน้าที่ของบิดาต่อบุตรธิดา
- มาตุธรรม หน้าที่ของมารดาต่อบุตรธิดา
- บุตรธรรม หน้าที่ของบุตรธิดาต่อบิดามารดา
- ปติธรรม (สามีธรรม) หน้าที่ของสามีต่อภรรยา
- ปติณีธรรม (ภรรยาธรรม) หน้าที่ของภรรยาต่อสามี
- ภราตรีธรรม หน้าที่ของพี่น้องต่อพี่น้อง

²⁵⁷ สันสกฤตวิจารณ์, 137. และ ดนัย ไชโยธา, วัฒนธรรมและอารยธรรมสัมพันธ์ของอนุทวีปอินเดียกับนานาประเทศ., 70-71.

²⁵⁸ เสฐียร พันธงชัย, จากกษะ ปราษณ์แห่งชมพูทวีป, 559-60.

ราชธรรม หน้าทีของพระราชาต่อประชาชน
 ประชาธรรม หน้าทีของประชาชนต่อพระราชา
 สวามีธรรม หน้าทีของผู้ใหญ่ต่อผู้น้อย
 เสวกธรรม หน้าทีของผู้น้อยต่อผู้ใหญ่
 สมาชธรรม (สังคมธรรม) หน้าทีระหว่างสังคม
 เทศธรรม หน้าทีของประชาชนต่อประเทศชาติ
 มานวธรรม หน้าทีระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์

นอกเหนือจากหน้าที่ที่ระบุข้างต้นแล้ว ในบางแห่งกำหนดให้มี อาจารย์ธรรม คือ หน้าทีของครูอาจารย์ที่มีต่อลูกศิษย์ โดยยกฐานะของครูอาจารย์ให้อยู่ในฐานะเทียบเท่ากับบิดาและมารดาเลยทีเดียว ครูอาจารย์จะต้องให้ความรักความเมตตา อบรม สั่งสอนลูกศิษย์ประดุจเป็นลูกของตนเอง และในทำนองเดียวกันก็กล่าวถึง ศิษยธรรม คือ หน้าทีของศิษย์ที่มีต่อครูอาจารย์ไว้ในที่แห่งเดียวกับบุตรธรรม คือ ให้บุตรธิดาดูแลเอาใจใส่ครูอาจารย์ประดุจบิดามารดาของตนด้วยเช่นกัน

หน้าที่หรือธรรมะทั้งหลายที่กล่าวข้างต้นไม่จำเป็นต้องปรากฏในวรรณคดีเรื่องใดเรื่องหนึ่งครบทุกประการ บทประพันธ์หนึ่งเรื่องแม้ปรากฏหน้าที่หรือธรรมะเพียงไม่กี่ประการก็ตาม แต่หากหน้าที่หรือธรรมะที่ปรากฏในเรื่องนั้นๆ กวีสามารถนำมาตีแผ่ได้สอดคล้องกับใจความสำคัญของเรื่อง หรือรสหลักของเรื่องก็ถือว่าเป็นการสร้างสรรคที่เหมาะสม วรรณคดีเรื่องกิราตารชุนีเยปรากฏธรรมะประการต่างๆ ซึ่งกวี “ปรุง” ไว้ได้อย่างเหมาะสมเช่นกัน

เรื่องราวในกิราตารชุนีเยผูกโยงความสัมพันธ์ของตัวละครแต่ละตัวเข้าไว้ด้วยกัน และความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้เองที่เป็นตัวกำหนดบทบาทหน้าที่ให้ตัวละครแสดงธรรมะของตนเองออกมา เมื่อผู้อ่านอ่านและพิจารณาตัวละครแต่ละตัวในบทประพันธ์จะพบว่าตัวละครเหล่านั้นสะท้อนหน้าที่ของตนเองที่มีต่อบุคคลอื่นอย่างตรงไปตรงมาและปรากฏหน้าที่เพียงด้านเดียวด้วย

กวีเปิดเรื่องโดยกล่าวถึงกิราตอะผู้เป็นม้าเร็วของยุธิษฐิระที่ได้รับมอบหมายให้ไปสอดส่องดูความเป็นไปในการบริหารราชการแผ่นดินของทุโรโยธน์และกลับมารายงานสิ่งที่ได้ไปรู้เห็นมาให้ยุธิษฐิระทราบแต่เพียงลำพังก่อนดังบทประพันธ์

เมื่อได้มอบหมายให้ไปสืบทราบพฤติการณ์ของกษัตริย์แห่งกูรู (ทุโรโยธน์) ที่มีต่อพระราชาราชภรรยาที่จะช่วยดำรงไว้ซึ่งสิริราชสมบัติ กิราตอะผู้สวมศิวลึงค์ได้ทราบ (ความดังกล่าว) แล้วจึงกลับมาเฝ้ายุธิษฐิระ ณ ไทวตวัน

(กิราตารชุนีเย: 1.1)

เมื่อหมอบกราบแล้ว ใจของกิราตะนั้นหาได้ลังเลที่จะทูลต่อกษัตริย์ผู้ถูกศัตรูพิชิตเอาแคว้นแคว้นไป เพราะผู้หวังดีย่อมไม่พึงกล่าวคำเท็จที่ยังแต่ความพอใจ

(กิราตารชุนีเย: 1.2)

เมื่อได้รับพระราชานุญาตจากกษัตริย์ผู้ปรารถนาที่จะกระทำความพินาคให้แก่ศัตรู กิราตะนั้นได้กล่าวถ้อยคำอันปราดเปรื่อง มีความสุภาพอย่างยิ่ง ทั้งมีความหมายลึกซึ้งและชัดเจนในที่รโหฐาน

(กิราตารชุนีเย: 1.3)

ก่อนที่จะเอ่ยถึงความเป็นไปของทุโรธน์ กิราตะนั้นได้กล่าวถ้อยความที่ยืนยันเสวกรรมของตนว่าสิ่งที่ตนกำลังจะกล่าวต่อไปนี้หาได้มีสิ่งแฝงเร้นหรือแลกด้วยผลประโยชน์อื่นใด เป็นการดำเนินวิถีแห่งธรรมะเพื่อธรรมะอย่างแท้จริง ดังบทประพันธ์ต่อไปนี้

ข้าแต่บรมบิดี พระเจ้าอยู่หัวผู้ใช้ราชบุรุษต่างพระเนตรไม่ควรถูกปิดบังอำพรางโดยเหล่าเสวกามาตย์ที่ประกอบราชกิจ ด้วยเหตุนี้ขอได้โปรดพระราชทานอภัยโทษต่อสิ่งที่นำพ้อใจหรือไม่นำพ้อใจก็ตามในถ้อยคำของข้าพระพุทธเจ้า เพราะถ้อยคำที่เป็นประโยชน์และน่ายินดีนั้นหาได้ยาก

(กิราตารชุนีเย: 1.4)

มิตรชั้นเลวจะไม่แนะนำสิ่งที่ควรต่อเจ้านาย เจ้านายชั้นเลวจะไม่ฟังมิตร เมื่อใดกษัตริย์และมนตรีเกื้อกูลกันอยู่เนืองๆ ความเจริญรุ่งเรืองของสิ่งอันพึงปรารถนาทั้งปวงย่อมบังเกิดขึ้น

(กิราตารชุนีเย: 1.5)

ถ้อยคำข้างต้นทำให้ผู้อ่านรับรู้ถึงความจริงใจที่กิราตะมีต่อกษัตริย์ และความจริงใจนั้นยังเป็นตัวกลางในการลดช่องว่างระหว่างความแตกต่างด้านต่างๆ ทั้งเรื่องวรรณะ สถานภาพ ชาติกำเนิด ปัจจัยดังกล่าวนี้ทำให้บุคคลทั้งสองสนทนาด้วยความเชื่อใจกัน สารที่ส่งผ่านจากกิราตะไปสู่ยูธิษฐิระจึงทรงพลังและเต็มไปด้วยประโยชน์เกื้อกูลอย่างยิ่ง

ลำดับถัดจากนั้นกิราตะได้บอกเล่าความเป็นไปของทุโรธน์ซึ่งเป็นภาพสะท้อนธรรมะของทุโรธน์ในเวลาเดียวกันให้ยูธิษฐิระฟังว่า

ด้วยเหตุที่เขา (ทุโรธน์) ปรารถนาจะเข้าถึงวิถีทางที่ปลอดไปสู่มนุอันเป็นธรรมชาติที่เข้าถึงได้ยากด้วยการปราบศัตรูทั้ง 6 จำพวก²⁵⁹ และมีความสำรวมระแวดระวังครองสติอยู่เนืองๆ จึงถือปฏิบัติตามนโยบายที่แบ่งกลางวันและกลางคืนตามอำนาจหน้าที่ (มีความเข้มข้นในราชกิจทั้งกลางวันกลางคืน)

(กิราตารชุนีเย: 1.9)

เมื่อปราศจากอหังการ เขา (ทุโรธน์) จึงถือปฏิบัติชอบเสมอมาคือปฏิบัติต่อข้ารับใช้ดุจสหายอันเป็นที่รัก ให้ความเคารพนับถือเพื่อนเสมอกับญาติ และปฏิบัติต่อญาติเสมือนเจ้าผู้ครองอำนาจอธิปไตย

(กิราตารชุนีเย: 1.10)

คุณสามประการที่ (เขา) เพียรแสวงหาอยู่ด้วยมนสิการอย่างเหมาะสมและด้วยความเสียสละซึ่งแสดงออกอย่างเสมอภาคกันแต่หาได้ยึดติดนี้ ย่อมไม่ขัดแย้งซึ่งกันและกันประหนึ่งได้รับมิตรภาพจากการรู้จักแทนคุณ

(กิราตารชุนีเย: 1.11)

²⁵⁹ การประหารข้าศึกคือกิเลสทั้ง 6 ประการ (อริชชวรค) ได้แก่ ความกำหนัดยินดี (กาม) ความโกรธ (โทธ) ความโลภ (โลภ) ความเพิลิตเพลินลุ่มหลง (โมห) ความหยิ่งยโส (มท) และความริษยา ไม่พ้อใจในสิ่งที่ตนมี (มาตสฺรย)

การผูกมิตรอย่างราบรื่น (ของทุโรโยธน์) นั้นหาได้มองข้ามเรื่องของกำนัล ของกำนัลมากมายหาได้ละเลยเรื่องคุณธรรม คุณธรรมอันก่อปรด้วยความประพฤติดีเป็นพิเศษย่อมไม่ไร้ซึ่งการปฏิบัติตามที่ทรงครองธรรม

(กิราตารชุนีเย: 1.12)

เขา (ทุโรโยธน์) ผู้ข่มกิเลสตนจนไม่ปรารถนาทรัพย์และไม่ถูกครอบงำด้วยความโกรธความที่เป็นผู้ปราศจากความทะยานอยากสมกับหน้าที่แห่งตน จึงจัดความไร้ศีลธรรมที่อยู่ในตัวศัตรูหรือกระทั่งบุตรด้วยการลงโทษตามคำชี้แนะของปราชญ์ผู้ทรงภูมิรู้

(กิราตารชุนีเย: 1.13)

หลังจากจัดวางผู้อารักขาที่จงรักภักดีแล้ว (เขา) จึงวางตนอยู่ในอาการที่ปราศจากความระแวงสงสัย แม้จะเคลือบแคลงใจก็ตาม ทรัพย์สมบัติที่ใช้ตอบแทนเหล่าข้ารับใช้ในการปฏิบัติกิจให้ลุล่วงย่อมประกาศก้องถึงการปฏิบัติชอบของเขา

(กิราตารชุนีเย: 1.14)

เขาได้รับคุณประโยชน์จากการใช้งานคน ภายหลังจากจัดแบ่งตำแหน่งหน้าที่อย่างเหมาะสม อุบายทั้งหลายแม้ดูเหมือนจะทำให้เกิดการชิงดีชิงเด่นก็ตาม ย่อมก่อให้เกิดผลอันน่าปรารถนาซึ่งจะเพิ่มพูนขึ้นอย่างต่อเนื่องในอนาคต

(กิราตารชุนีเย: 1.15)

ร่องทางเดินของช้างบรรณาการจากกษัตริย์ซึ่งมีกลิ่นหอมของดอกกลัดตบรรณ นำมาซึ่งความเปียกแฉะยิ่งนักตรงลานโถงกลางโถงสภาที่แน่นขนัดไปด้วยรถและม้าศึกของบรรดาหัวเมืองประเทศราชของเขา

(กิราตารชุนีเย: 1.16)

เมื่อเขาทำให้ความผาสุกแผ่ขยายออกไปอย่างยั่งยืน แคว้นกुरुที่มีการทدنน้ำไว้ใช้เป็นอย่างดีจึงเจริญรุ่งเรืองด้วยพืชสมบัติอันชาวนาได้มาอย่างง่ายดายประหนึ่งเจริญเติบโตบนที่มิได้หว่านไถ

(กิราตารชุนีเย: 1.17)

โลกที่หลังรินทรัพย์ออกมาเองถูกคั่นด้วยคุณทั้งหลาย (ของเขา) นี้อันเสมอด้วยท้าวกุเวรมีเกียรติขจรไกล เปี่ยมด้วยเมตตา เป็นเครื่องแสดงความเจริญรุ่งเรืองซึ่งอุปสรรคทั้งหมดถูกขจัดไปสิ้น

(กิราตารชุนีเย: 1.18)

นักรบทั้งหลายผู้ทรงพละทานุภาพ ถือเกียรติแห่งตน ควรเทิดทูนด้วยทรัพย์และสร้างชื่อเสียงในสมรภูมิ ปรารถนาเพื่อทำให้เขา (ทุโรโยธน์) พึงพอใจด้วยชีวิตจิตใจซึ่งปราศจากการสมคบคิดและการทรยศหักหลัง

(กิราตารชุนีเย: 1.19)

เขา (ทุโรโยธน์) ผู้ไม่มีสิ่งใดเหลือให้ต้องกระทำแล้ว ย่อมเรียนรู้การปฏิบัติตนของกษัตริย์ทั้งหลายอย่างเต็มที่โดยอาศัยราชบุรุษผู้จงรักภักดี ภาระหน้าที่ของเขาที่เป็นเหมือนปฐมธาดู (พระเจ้าเป็นเจ้า) ย่อมรู้ได้ด้วยผลอันก่อให้เกิดความผาสุกที่เจริญยิ่งขึ้นไป

(กิราตารชุนีเย: 1.20)

ไม่ว่าจะกรณีใดก็ตามเขาจะไม่ขึ้นสายธนูยกขึ้น แม้กระทั่งใบหน้าก็จะไม่บูดบึ้งด้วยความโกรธ คำสั่ง (ของทุโรธน์) นี้อันกษัตริย์ทั้งหลายย่อมเทิดไว้ด้วยเศียรเกล้าเหมือนมัลลย์ที่เรียงร้อยขึ้นอย่างรู้คุณค่า

(กิริตารชุนีเย: 1.21)

เมื่อแต่งตั้งทูทศาสน์ผู้ส่งไปด้วยดรณว้ยอันสถไสในตำแหน่งรัชทายาท เขา (ทุโรธน์) ผู้ออกคำสั่งที่ต้องถือปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด ผู้ได้รับการยอมรับจากนักบวชประจำตระกูล ย่อมสวดอ้อนวอนอัคนิเทพด้วยเครื่องพลีกรรมในยัญพิธีอย่างไม่รู้สึกละอายล้ำ

(กิริตารชุนีเย: 1.22)

จากคำบอกกล่าวของกิริตาช่างต้นนี้ทำให้เห็นภาพของทุโรธน์ที่มุ่งกระทำกิจอันใดก็ตามเท่าที่กษัตริย์พระองค์หนึ่งจะพึงกระทำได้เพื่อธำรงสิริราชสมบัติในช่วงชิงมานี้ให้มั่นคง แต่กิริตาก็ไม่ลืมที่จะเฝ้าสังเกตเห็นว่ากิจที่ทุโรธน์ชวนชวนกระทำทั้งหมดนั้นเกิดจากความหวาดกลัวพี่น้องปาลณฑพในส่วนลึกของหัวใจ กิริตาก็กล่าวกับยูธิษฐิระสืบไปว่า “แม้จะปกครองมณฑลภาคพื้นทวีปจรตมหาสมุทรอันมีราชบัลลังก์ที่ถูกแย่งชิงไปและตีกลับคืนมาแล้วก็ตาม เขา (ทุโรธน์) ก็ยังใคร่ครวญถึงภัยที่จะเกิดจากพระองค์ โอ! การเป็นศัตรูกับผู้แข็งแกร่งช่างเป็นทุกข์จริงหนอ” (กิริตารชุนีเย: 1.23) และ “การเอ่ยนามของพระองค์ผู้ไม่อาจต้านทานได้อันชนทั้งหลายกล่าวขวัญถึงเมื่อพูดคุยกกันทำให้เขาผู้หวนระลึกถึงแสนยานุภาพของบุตรพระอินทร์ มีใบหน้าเศร้าหมอง ต้องทุกข์ระทมใจเหมือนงูที่หดพังกาเพราะการเอ่ยนามครุฑจากถ้อยคำในมนตร์” (กิริตารชุนีเย: 1.24) ด้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่าราชธรรมที่ทุโรธน์กำลังถือปฏิบัติอยู่นี้มีแรงขับจากปुरुษารณะข้อที่ว่าด้วยอรรถะคือเป็นไปเพื่อเห็นยวรั้งราชบัลลังก์ให้อยู่กับตนได้นานที่สุด

เรื่องราวราชธรรมของทุโรธน์ที่ส่งผ่านมาจากกิริตะได้ถูกส่งผ่านต่อไปยังเทราปที่รวมทั้งน้องชายปาลณฑพทั้งสี่โดยยูธิษฐิระเอง ความดังกล่าวได้ถึงความเดือดดาลของเทราปที่กับภิมะให้บังเกิดขึ้นจนกระทั่งทั้งสองต้องกล่าวคำพูดกระทบกระเทียบแดกดันยูธิษฐิระที่ยอมปฏิบัติตามกติกาศักดิ์ทรูกำหนดไว้แต่โดยดี ยูธิษฐิระได้รับฟังถ้อยคำเหล่านั้นด้วยความสงบ ลำดับนั้นยูธิษฐิระได้กล่าวถ้อยคำเตือนสติภรรยาและน้องชายซึ่งอาจสงเคราะห์เป็นปติธรรมและภราตรีธรรมอย่างยียายดั่งบทประพันธ์ต่อไปนี้

ถึงแม้ใจของเราจะเต็มไปด้วยความไม่พอใจก็ตามก็ต้องมุ่งไปสู่การตัดสินใจที่เด็ดเดี่ยวอยู่นั่นเอง การจัดแจงกิจที่ควรกระทำให้พิเศษออกไปไม่อาจเข้าใจได้อย่างง่ายดายนัก

(กิริตารชุนีเย: 2.29)

บุคคลไม่ควรกระทำการโดยไม่ยั้งคิด การไม่รู้จักแยกแยะคือที่ตั้งแห่งหายนะที่สำคัญที่สุดก็สมบัติที่ถึงพร้อมด้วยคุณย่อมแสวงหาตัวมันเองในบุคคลผู้กระทำการต่างๆ โดยไตร่ตรองดีแล้ว

(กิริตารชุนีเย: 2.30)

บุคคลใดดูแลเอาใจใส่เมล็ดพันธุ์แห่งกรรมและรดด้วยน้ำแห่งวิเวกญาณ บุคคลนั้นย่อมเป็นเจ้าของผลแห่งกรรมนั้นทุกเมื่อ เช่นเดียวกับชาวโลกเก็บเกี่ยวผลผลิตในฤดูการท

(กิริตารชุนีเย: 2.31)

ความรู้อันบริสุทธิ์ของศาสตร์ย่อมประดับบุคคลให้งดงาม การสำรวมตนคือเครื่องประดับของเขา การแสดงความกล้าหาญตามกาลคือเครื่องประดับแห่งการสำรวมตน การแสดงความกล้าหาญดังกล่าวนี้คือเครื่องประดับแห่งความสำเร็จที่ได้มาด้วยนโยบายการปกครองที่เหมาะสม

(กิริตารชุนีเย: 2.32)

เมื่อข้อปฏิบัติที่เข้าใจได้ยากถูกปิดบังไว้ด้วยความมืดบอดทางความคิดที่ต่างกัน ศาสตร์อันถูกต้องชัดเจนและได้รับการศึกษาดีแล้วของปราชญ์ทั้งหลายย่อมทำให้เข้าใจในอรรถ (สิ่งอันพึงปรารถนา) ประดุจแสงประทีป

(กิริตารชุนีเย: 2.33)

เมื่อควบคุมใจไว้ในวิถีทางแห่งการกระทำด้วยจิตวิญญานอันสูงส่งซึ่งเป็นคุณลักษณะที่พึงประสงค์ แม้ถึงคราวตกต่ำย่อมเป็นเหตุแห่งเคราะห์ดีและไม่เป็นเหตุแห่งโทษกรรม เสมือนบังเกิดเป็นความรุ่งโรจน์ขึ้นมา

(กิริตารชุนีเย: 2.34)

ผู้ปรารถนาชัยชนะซึ่งพิชิตกระแสความโกรธได้แล้ว เมื่อใคร่ครวญถึงอนาคตอันปราศจากโทษและผลสำเร็จที่สำคัญกว่า ย่อมนำความกล้าหาญไปใช้ในอุบายที่ถูกที่ควร

(กิริตารชุนีเย: 2.35)

ด้วยปรารถนาความเจริญ ความมืดบอดของผู้มากด้วยความโกรธจำต้องถูกเพิกถอนด้วยพุทธิปัญญาเสียก่อน หากปราศจากการทำให้ความมืดที่เกิดขึ้นจากราตรีแตกสลายไปด้วยแสงสว่างแล้ว แม้แต่ดวงอาทิตย์ก็ไม่อาจยกขึ้นสูงได้

(กิริตารชุนีเย: 2.36)

บุคคลแม้จะทรงพลังก็ตาม หากไม่หยุดการรุกรานของความมืดบอดอันเกิดจากโทษะย่อมทำลายศักดิ์สมบัติ²⁶⁰ ทั้งหมด เหมือน (ความมืดกลืนกิน) ส่วนเสี้ยวของดวงจันทร์ในข้างแรม

(กิริตารชุนีเย: 2.37)

กษัตริย์พระองค์ใดมีความสงบเยือกเย็น มีความสุภาพอ่อนโยนและแสดงความอดทนในเวลาที่เหมาะสม กษัตริย์พระองค์นั้นย่อมปกครองโลกด้วยพระเดชานุภาพดุจดวงอาทิตย์ (ควบคุมโลกด้วยรัศมีแสง)

(กิริตารชุนีเย: 2.38)

การครอบครองสิริราชสมบัติให้จริงยั่งยืนทั้งที่ตกอยู่ใต้อำนาจของม้าคืออินทรีทั้งหลาย มีด้วยหรือ เพราะว่าไซค์อันเป็นมายาคติที่เคลื่อนผ่านไปเหมือนเมฆในฤดูศารทย่อมยากที่จะรักษาไว้ได้ด้วยอินทรีที่ซัดสาย

(กิริตารชุนีเย: 2.39)

มหาสมุทรที่ถูกกำราบไว้ด้วยความตั้งมั่นมาก่อน บัดนี้กลับมาเป็นฝ่ายที่เหนือกว่า เพียงเพราะเธอแสดงความพลุ่งพล่านแห่งจิตใจที่หุนหันพลันแล่นผิดกาลละกระนั้นหรือ

(กิริตารชุนีเย: 2.40)

²⁶⁰ ศักดิ์ประกอบด้วย 3 ส่วนคือ 1.ปรภุคฤติ (ศักดิ์จากอำนาจส่วนตนทั้งด้านโภคทรัพย์และด้านการบริหารราชการแผ่นดิน) 2.อุตสาหศฤติ (ศักดิ์จากกำลังความเพียร การชวนชวายนในราชกิจ) 3.มนตรศฤติ (ศักดิ์จากคำชี้แนะอันกอปรด้วยคุณ การมีคณะมนตรีที่ดี)

บุคคลที่แม้ได้เรียนรู้ศาสตร์แล้วหาได้ปราบศัตรูอันเกิดแต่ร่างกาย (กิเลสตัณหา) ในไม่ช้า ย่อมก่อให้เกิดความอัปยศในความไม่เที่ยงแท้ของสมบัติเป็นแน่

(กิราตารชุนีเย: 2.41)

ความโกรธที่ทำให้บุคคลล่องละเมิดกาลและวิธีการอันควร ทั้งยังแผดเผาร่างกายพร้อมด้วยอินทรีย์ทั้งหลายของบุคคล ย่อมไม่อาจทำให้เธอถึงผลสำเร็จอันเกิดจากหลักนิติศาสตร์ได้ซึ่งไม่ต่างกับสามัญชน

(กิราตารชุนีเย: 2.42)

ไม่มีวิธีการใดที่เสมอด้วยการอดทนอดกลั้นซึ่งมีอุปการะอย่างยิ่งต่ออนาคตกาล เป็นมูลเหตุแห่งผลกรรมที่ยิ่งใหญ่และเป็นการทำลายล้างศัตรูทั้งหลายอย่างยั่งยืน

(กิราตารชุนีเย: 2.43)

ยาทวะ (เหล่ากอแห่งวฤษณิ²⁶¹) ทั้งหลายผู้มีธรรมชาติของจิตเต็มไปด้วยความรัก มีความเป็นเลิศในเรื่องการเคารพเกียรติของตนเอง ย่อมไม่ค้อมศีรษะแก่ทุโรยณ์ เว้นแต่พวกเราผู้มีท่าทีแสดงความอ่อนน้อม (เหล่ายาทวะจึงเข้ามาคบหา)

(กิราตารชุนีเย: 2.44)

ผู้ที่เป็นสหาย²⁶² โดยกำเนิดและเป็นบุคคลที่ไม่ล่องละเมิดความปรารถนาของยาทวะ เหล่านี้ (เอกเช่นพวกเรา) ย่อมให้เวลาล่วงไปราวกับเป็นไปเพื่อประพาศขอบต่อบุตรแห่งท้าวฤต-ราชกูร์เพื่อให้บรรลุเป้าหมายของตน

(กิราตารชุนีเย: 2.45)

การโจมตี (ทุโรยณ์) ผู้กำหนดเงื่อนไขอันเธอจะกระทำก่อนครบกำหนดนั้น จะทำลายความชอบธรรมที่มีต่อกษัตริย์ยาทวะเหล่านี้ ดุจดวงอาทิตย์ที่กำลังอุทัยส่องแสงไปยังกอบัวทั้งหลาย

(กิราตารชุนีเย: 2.46)

เขาผู้ลำพองด้วยความทะนงตนและล่องละเมิดกษัตริย์ทั้งหลายอยู่ จะทำการหว่านเพาะเมล็ดพันธุ์แห่งความขัดแย้ง บุคคลย่อมไม่อาจทนต่อการกระทำที่ต่ำทรามได้ การร่วมเป็นพันธมิตรของเหล่ากษัตริย์ผู้มีกำลังเหนือผู้อื่นจะมีได้อย่างไร

(กิราตารชุนีเย: 2.47)

อำนาจแห่งความสำเร็จของผู้ไม่กระทำในกิจที่ควรกระทำและเย่อหยิ่งย่อมกลับกลายเป็นแรงผลักดันให้เกิดความมัวเมาซึ่งเป็นพลังที่ถูกข่มไว้ได้ด้วยความอ่อนน้อมแม้เพียงเล็กน้อย

(กิราตารชุนีเย: 2.48)

โดยหลักการแล้ว ความโง่เขลา ย่อมไม่ละทิ้งกษัตริย์ผู้ลำพองด้วยความหลงตนและความทะนงตน คนโง่เขลาอย่างยิ่งย่อมถูกกีดกันออกจากหลักนิติศาสตร์ ด้วยเหตุที่ละเลยหลักนิติศาสตร์ บุคคลย่อมเป็นที่น่ารังเกียจ

(กิราตารชุนีเย: 2.49)

²⁶¹ วฤษณิ คือบรรพบุรุษของพระกฤษณะ เป็นบุคคลสำคัญในบรรดาบุตรทั้ง 100 คนของมทุผู้สืบเชื้อสายมาจากยทุ

²⁶² สหายมี 3 ประเภทคือ 1.สหข (เพื่อนโดยกำเนิด) 2.กฤตริมิ (เพื่อนโดยการกระทำ) 3.ปรากฏฤต (เพื่อนห่างๆ) ส่วนศัตรูก็มี 3 ประเภทในทำนองเดียวกัน

ศัตรูผู้ถูกเหยียดไปมาด้วยลมแห่งความเกลียดชัง อีกทั้งมนตรีและคนในตระกูลที่ถูกปลุกปั่นก็เกิดบาดหมางกันทีละน้อย แม้จะยิ่งใหญ่ก็ตาม ย่อมง่ายแก่การโค่นล้มด้วยขันติธรรมเหมือนต้นไม้ที่ถูกถอนรากถอนโคน

(กิราตารชุนีเย: 2.50)

ความบาดหมางอันเกิดจากความไม่พอใจของมนตรีภายในรัฐแม้เพียงเล็กน้อยก็ฆ่ากษัตริย์ได้ เพราะไฟอันเกิดจากการเสียดสีภายในกึ่งของต้นไม้ย่อมเผาภูเขาทั้งลูกให้อวตวายไป

(กิราตารชุนีเย: 2.51)

คนฉลาดควรมองข้ามความสำเร็จของศัตรูผู้เหยียดย่ำหลักศีลธรรม บุคคลเช่นนั้นย่อมเอาชนะได้ง่ายเมื่อมีจุดอ่อน สมบัติของคนหยาบช้าย่อมมีจุดจบคือความวิบัติแน่นอน

(กิราตารชุนีเย: 2.52)

เพราะประพบัติกรรมต่ำทราม เมืองข้างเคียงย่อมโจมตีเพื่อช่วงชิงเอามณฑลแวดล้อมของกษัตริย์ที่ถึงการแตกทำลายทั้งภายนอกและภายในเหมือนกระแสน้ำกวาดเอาฝั่งน้ำจมหายไป

(กิราตารชุนีเย: 2.53)

ยุธิษฐิระพยายามเตือนสติภรรยาและน้องชายให้ชมความโกรธและใช้ขันติธรรมในการเข้าต่อกรกับศัตรู หากพิจารณาถ้อยคำของยุธิษฐิระโดยที่ไม่ทราบมาก่อนว่าบุคคลผู้กล่าวถ้อยคำเหล่านี้เป็นใคร อยู่ในชาติกำเนิดใด และอยู่ในฐานันดรใด คงทำให้รู้สึกได้ว่าเป็นถ้อยคำของดาบสผู้คลุมกายด้วยผ้ากาษาเยะ คำพูดที่ปรากฏล้วนสะท้อนสภาพจิตใจที่รู้เท่าทันโทษภัยของกิเลสโดยเฉพาะข้อที่ว่าด้วยโทษะและมานะ เต็มเปี่ยมด้วยสติ มีความคิดใคร่ครวญอย่างรอบคอบ คุณสมบัติที่กล่าวมานี้สอดคล้องกับตัวตนของยุธิษฐิระในแง่ที่ว่าเขาเป็นบุตรแห่งพระธรรมได้เป็นอย่างดี ด้วยเหตุนี้ผู้อ่านจึงสัมผัสความแตกต่างระหว่างธรรมชาติแห่งความเป็นกษัตริย์ในตัวของทุโรยณ์กับยุธิษฐิระได้อย่างชัดเจน ราชธรรมของทุโรยณ์กับราชธรรมของยุธิษฐิระจึงมีบรรยากาศที่แตกต่างกันไปด้วย กล่าวคือแม้ทุโรยณ์จะมุ่งประพบัติปฏิบัติตนโดยมุ่งประโยชน์ของราษฎรเป็นที่ตั้งก็ตาม แต่การกระทำเช่นนั้นกลับแฝงผลลัพธ์ในเบื้องปลายคืออำนาจรัฐส่วนตน ในขณะที่ยุธิษฐิระมุ่งกระทำกิจแห่งกษัตริย์โดยมุ่งธรรมเป็นที่ตั้ง การปฏิบัติราชกิจต่างๆ คำนึงถึงความถูกต้องเป็นสำคัญ เป็นการดำเนินวิถีแห่งธรรมะเพื่อธรรมะอย่างแท้จริง

ราวกับว่ากวีต้องการให้บรรยากาศแห่งธรรมะดำเนินไปอย่างเป็นขั้นเป็นตอน ก่อนการปรากฏกายของฤๅษีเทวปายณะผู้เป็นตัวแทนแห่งการคลี่คลายปัญหาด้วยการประพบัติธรรมชั้นสูง กวีจึงต้องค้นด้วยบทบาทการแสดงธรรมะของยุธิษฐิระเสียก่อนเพื่อเป็นการปรับสภาพจิตใจของตัวละครให้พร้อมรับการมาเยือนของมหาฤๅษีตนนี้

เมื่อมหาฤๅษีเทวปายณะปรากฏกายขึ้น ณ ที่ประชุมเหล่าปาณฑพแล้ว ได้เปล่งวาจาแสดงอาจารย์ธรรมแก่เหล่าปาณฑพ ดังบทประพันธ์ต่อไปนี้

ความประพฤติที่ให้ความเสมอภาคในหมู่ญาติของผู้บังเกิดความปรารถนาจะได้รับซึ่ง
ทรัพย์ทั้งสองสถานคือความยิ่งใหญ่และการประดับด้วยเกียรติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง (ความประพฤติ)
ของผู้มีตบะเป็นทรัพย์เป็นสิ่งที่สมควรได้รับการบูชา

(กิราตารชุนีเย: 3.11)

มหาบพิตร ถึงอย่างไรจิตใจของอาตมาที่โอนอ่อนผ่อนตามพระองค์ย่อมถูกผูกไว้ด้วยคุณ
นานับการของพระองค์ เพราะความยินดีของผู้ที่แม้ปราศจากความปรารถนาและเข้าสู่ความหลุดพ้นก็
ย่อมตั้งอยู่ในความดีงาม

(กิราตารชุนีเย: 3.12)

พวกพระองค์มิใช่บุตรแห่งกษัตริย์ (ธฤตราษฎร์) นั้นหรือ พวกพระองค์มิได้ประเสริฐกว่า
ทुरโยธน์ด้วยคุณทั้งหลายกระนั้นหรือ ท้าวธฤตราษฎร์ควรปลดปล่อยพวกพระองค์โดยไม่มีเงื่อนไข
หรือเพราะการยึดติดกับวัตถุอันน่าปรารถนานั้นอย่างเหนียวแน่นเป็นเหตุให้เกิดโมหะขึ้น

(กิราตารชุนีเย: 3.13)

การบรรลุผลตามที่มุ่งหวังจะไม่ดีจากกษัตริย์พระองค์นี้ (ธฤตราษฎร์) ได้อย่างไร ในเมื่อ
เกิดข้อสงสัย (ในกิจการบ้านเมือง) ก็เอาแต่คล้อยตามบุคคลอื่นมี ธรรมดา เป็นต้น เพราะเครื่อง
ขัดขวางชัยชนะคือการคบหาสมาคมกับคนช่วยมเป็นที่ตั้งแห่งความวิบัติ

(กิราตารชุนีเย: 3.14)

เมื่อศัตรูทั้งหลายได้บิดเบือนวิถีทางในการศึกสงคราม ความสง่างามเพราะปราศจาก
เครื่องมัวหมอง แม้ในท่ามกลางความวิบัติได้ยังให้พระองค์ผู้ทรงไว้ซึ่งภาระอันประกอบด้วยธรรมอย่าง
ยาวนานเผยให้เห็นความรักในคุณธรรมที่ยอดเยียมที่สุด

(กิราตารชุนีเย: 3.15)

เมื่อได้กระทำการทำลายล้างอันหาประโยชน์แก่ตนไม่ได้ด้วยการฉ้อฉลพระองค์ผู้มี
อุปนิสัยเยือกเย็น ความเป็นเลิศทั้งสติปัญญาและการปฏิบัติตนอย่างเด่นชัดของพระองค์บังเกิดขึ้น
เสมือนเป็นเครื่องอุปการะศัตรูทั้งหลายของพระองค์ (ให้กำเริบยิ่งขึ้น)

(กิราตารชุนีเย: 3.16)

พระองค์อาจได้แผ่นดินคืนด้วยความอาจหาญ แต่ศัตรูก็เหนือกว่าทั้งความกล้าหาญ
อาวุธ และกำลังทหาร ดังนั้นจึงควรหาวิธีที่ทำให้แข็งแกร่งกว่า เพราะคุณสมบัติของชัยชนะในการรบ
อยู่ที่ใครจะแข็งแกร่งกว่ากัน

(กิราตารชุนีเย: 3.17)

ปรศุรามผู้เป็นครูและเป็นผู้สังหารกษัตริย์ถึง 21 ครั้ง เมื่อถูกพิชิตลงได้ด้วยความ
กล้าหาญแล้ว ในกาลนั้นเขาจึงได้รู้ถึงพื้นฐานคุณสมบัติอันยอดเยี่ยมทั้งหลายของบุคคล

(กิราตารชุนีเย: 3.18)

ในกรณีนี้นั้นคือภิชมะผู้ที่มีความทุกข์ยากไม่อาจย่างกราย ผิดว่าแม้มราชาก็ไม่อาจเอาชนะ
ได้ ผู้จางณูในการรบด้วยจิตใจของผู้ไม่ถูกความกลัวครอบงำโดยสิ้นเชิง

(กิราตารชุนีเย: 3.19)

ใครเล่าในหมู่พระองค์จะอาจต้านทานครุ ผู้ถูกความโกรธจุดให้ลุกเป็นไฟประหนึ่งไฟประลัยกัลป์ที่มีปลายยอดของเปลวสะบัดไปมาโดยรอบเพื่อหวังจะแตกทำลายโลก แล้วซัดระดมยิงท่าลุกครในการรบ

(กิราตารชุนีเย: 3.20)

เมื่อพินิจพิจารณาถึงภรรษาผู้อุปัฏฐากปรศุราม ผู้ทำให้ความหนักแน่นมั่นคงของผู้อื่นต้องอันตรายไปด้วยความโกรธ ความมุ่งมาดปรารถนาอย่างแรงกล้าแม้ของยมราชก็จำต้องแปรเปลี่ยนเป็นความกลัวที่ไม่คุ้มเคย

(กิราตารชุนีเย: 3.21)

หลังจากได้รับเดชที่ยากจะได้อมา ซึ่งอรชุนจะยังให้เกิดขึ้นด้วยวิธีการบำเพ็ญตบะอันก่อให้เกิดความทุกข์ทรมานสาหัสแล้ว พวกเขา (ข้างต้น) จะถูกถอนรากถอนโคน

(กิราตารชุนีเย: 3.22)

มหาบพิตรผู้ถึงพร้อมด้วยกาไรให้ อาตมาามาเพื่อแจ้งกาทบนั้นอันเป็นประหนึ่งวิถีทางที่ก่อให้เกิดผลสำเร็จ คือการสวดอ้อนวอนต่อเทพทั้งหลายผู้ทรงพลานุภาพอย่างยิ่งเพื่อบรรลุถึงความเป็นผู้ประเสริฐที่สุด

(กิราตารชุนีเย: 3.23)

อรชุนผู้ปฏิบัติตามคำของยฤธิษฐิระที่ว่า “จงไปเถิด จงทำให้สำเร็จ” ได้เข้าไปนั่งใกล้มนีนั่งด้วยอาการอันนอบน้อม มณีผู้กอรไปด้วยความกรุณาและได้เอ่ย (จุดประสงค์ของท่าน) แล้วอย่างนี้

(กิราตารชุนีเย: 3.24)

ครั้งนั้น วิทยาที่ส่องแสงเหมือนประกายไฟได้ผ่านจากปากของมหาฤษีเข้าสู่ใบบหน้าของอรชุน เหมือนรัศมีจากดวงอาทิตย์อันนำรีนรมย์ในยามเช้าส่องฉายไปยังดอกบัว

(กิราตารชุนีเย: 3.25)

จากพลังอำนาจของตบะ ท่าน (มณี) ได้ส่งผ่านฉานและมรรควิธีให้แก่เขา (อรชุน) ผู้เหมาะสมที่สุดในทันที ครั้นเมื่อธรรมชาติที่เป็นความจริงแท้ถูกทำให้ปรากฏขึ้นด้วยเหตุข้างต้นแล้ว นัยน์ตาของเขาเสมือนกับได้เบิกโพลงขึ้นหลังจากเวลาผ่านพ้นมานาน

(กิราตารชุนีเย: 3.26)

มณีผู้มุ่งหวังให้บำเพ็ญตบะอันจะส่งผลให้เกิดชัยชนะ ได้กล่าวกับเขา (อรชุน) ผู้มีบุคลิกลักษณะรับกับจิตใจที่มุ่งหมายถึงชัยชนะอันยิ่งใหญ่ว่า

(กิราตารชุนีเย: 3.27)

ด้วยเดชที่เพิ่มขึ้นจากโยคะนี้ เธอจะเป็นผู้ใช้อาวุธและไม่ยอมให้บุคคลอื่นเข้าถึงสถานที่ของตน เธอจงถือวัตรปฏิบัติของมนีทั้งหลายด้วยการสร้งน้ำ การสวดภาวนา และการอดอาหาร

(กิราตารชุนีเย: 3.28)

เพียงชั่วอึดใจ ยักษ์ตนนี้จะพาเธอไปยังภูเขามียอดดงดงาม ที่ที่เธอจะทำตบะอันทุกข์ทรมานแสนสาหัสเพื่อให้พระอินทร์ทรงกรุณา

(กิราตารชุนีเย: 3.29)

มหาฤษีทิวปายณะชี้ให้เห็นข้อเท็จจริงด้านต่างๆ อันเป็นองค์ประกอบแห่งชัยชนะในสงครามระหว่างเครือญาติในครั้งนี้ พร้อมทั้งให้คำแนะนำโดยมิได้นำพามิติแห่งเครือญาติหรือฝักฝ่าย

ของใครอีกต่อไป ใจของมหาฤษีคงจำแนกบุคคลทั้งหลายออกเป็นเพียงฝ่ายธรรมกับฝ่ายอธรรมเท่านั้น โศลกที่ 3.12 ข้างต้นจึงเป็นคำประกาศเจตจำนงชัดเจนของมหาฤษีในการเลือกอยู่ข้าง “ความดีงาม” คือยูธิษฐิระ สิ่งที่น่าสังเกตจากการติดตามเรื่องราวมาจนถึงตอนนี้คือ ทุกคนไม่ว่าจะเป็นเทราปที ฤษีมะ (ตลอดจนเจ้าชายปาดณฑพอีก 3 คน) ยูธิษฐิระ หรือแม้แต่ฤษีไทวปายณะก็ตาม ล้วนปรารถนาจะปลดแอกจากสภาพที่เป็นอยู่ไปแล้วหันมาต่อสู้เพื่อช่วงชิงเอาราชสมบัติกลับคืนมาจากฝ่ายเการพทั้งสิ้น หากแต่ละคนที่กล่าวมานี้กลับมีท่าทีตอบสนองความปรารถนาที่วานี้แตกต่างกัน เทราปทีและฤษีมะ แสดงความพลุ่งพล่านทางอารมณ์และอยากจะเข้าห้ำหั่นอย่างอาจหาญโดยเร็วที่สุดโดยมิได้คำนึงถึงข้อเท็จจริงอื่นใดอย่างรอบด้าน ยูธิษฐิระเลือกที่จะเผื่อรอโอกาสที่เหมาะสมด้วยความอดทนหรืออีกนัยหนึ่งคืออาจจะยังไม่ทราบหนทางที่จะเอาชนะศึกครั้งนี้ ส่วนมหาฤษีทราบเหตุปัจจัยต่างๆ เป็นอย่างดี และทราบหนทางซึ่งความได้เปรียบในการรบกระทั่งได้รับชัยชนะในที่สุด ที่ประชุมแห่งนั้นจึงรับข้อเสนอแนะของมหาฤษีในทันที ผู้วิจัยเห็นว่ากวีบรรยายกระบวนการดังกล่าวนี้อย่างรวบรัดตั้งแต่ โศลกที่ 3.23 - 3.29 ซึ่งสอดรับสัมพันธ์กับเหตุผลที่ผู้วิจัยกล่าวมาทุกประการ

ก่อนอรชุนออกเดินทางไปบำเพ็ญตบะตามคำชี้แนะของมหาฤษี เทราปทีได้แสดงปิตินิธรรมด้วยการกล่าวข้อความสั้นๆ แสดงความห่วงใย เตือนสติ และให้กำลังใจสามีว่า

*อรชุน ขณะที่ท่านมุ่งไปข้างหน้าเพื่อชัยชนะ จิตใจย่อมได้รับความเหนื่อยล้าด้วยอุปสรรค
เหล่าใดที่ชักนำให้คิดคำนึงถึงบุคคลอื่นเป็นที่รักอย่างไรเหตุผล ขอพระอินทร์จงจัดอุปสรรคเหล่านั้น
(กิราตารชุนีเย: 3.52)*

*ขอท่านผู้เป็นอยู่ตามลำพังจงอย่าได้ประมาทอยู่ทุกเมื่อในถิ่นนั้นๆ แม้จะเป็นความสุข
สันโดษก็ตาม เพราะว่าจิตใจของท่านที่ถูกครอบงำด้วยความมุ่งมั่นร้ายหรือความลุ่มหลงย่อมส่งผลแม้กับ
คนดีทั้งหลาย*

(กิราตารชุนีเย: 3.53)

*ดังนั้น ท่านผู้กำลังปฏิบัติตามคำชี้แนะของมหาฤษี จงกระทำสิ่งที่พวกเราปรารถนาให้
สำเร็จโดยเร็ว ข้าพเจ้ามีความปรารถนาจะโอบกอดท่านผู้เดินทางกลับมาพร้อมด้วยความสำเร็จไว้
แนบอกรจริงเทียว*

(กิราตารชุนีเย: 3.54)

จากบทประพันธ์ที่ยกมาข้างต้นทำให้เห็นว่าการแสดงธรรมะของเทราปทีหาได้มีบทบาทสำคัญมากนัก ถ้อยคำสั้นๆ ของนางเป็นเพียงคำส่งท้ายก่อนการจากลาของอรชุน

ตัวละครที่กวีกำหนดให้เป็นผู้นำพาอรชุนเดินทางจากที่พำนักไปยังยอดเขาอินทริกัลคือ ยักษ์ การเดินทางดังกล่าวนี้ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นเสมือน “การเดินทางภายใน” มากกว่าเป็นการเดินทางทางกายภาพ อรชุนกำลังเดินทางจากโลกภายนอกไปสู่โลกภายใน เขากำลังผลจากครอบครัวยุติธรรมที่น้องเพื่อเข้าสู่ภาวะตระหนักรู้และขัดเกลาตนเอง ยักษ์แสดงภราตริธรรมต่ออรชุนในการเป็นมัคคุเทศก์คนสำคัญในการนำทางครั้งนี้ หลังจากทั้งสองออกเดินทางไป อรชุนได้เพลิดเพลินไปกับธรรมชาติที่งดงามและวิถีชีวิตที่เรียบง่ายของชาวชนบท เมื่อสบโอกาสยักษ์ได้ชี้ชวนให้อรชุนชมความงามของทิวทัศน์ในชนบทสองข้างทางเป็นเชิงเชิญชวนให้สนทนา ทั้งยกความงามที่ประจักษ์ต่อหน้านี้เป็นเสมือนมงคลฤกษ์แห่งชัยชนะของอรชุนดังนี้

อรชุนเอ๋ย ขอให้ฤดูศารทที่เมฆไม่อุ้มน้ำ อันมีน้ำบริสุทธิ์ที่ยังให้กิจกรรมบนผืนแผ่นดิน
เกิดลาภผลดังปรารถนาประดุจผลแห่งมงคลฤกษ์ในอนาคตนี้ จงแผ่ไปยังเทพีแห่งชัยชนะของท่าน
(กิราตารชุนีเย: 4.21)

บัดนี้ความรื่นรมย์แห่งวสันตฤดูที่คุ้นเคยได้ถูกบดบังด้วยคุณคือธรรมชาติแห่งฤดูศารทที่
เพิ่งเกิดขึ้น คือล่องสู่ความงามอันเกิดจากรัศมีที่สุกหอม ความสงบราบเรียบของแม่น้ำ และการ
ปราศจากโคลนเลนบนผืนดิน
(กิราตารชุนีเย: 4.22)

ในกาลนั้น นกกระสาสี่ขาอย่ามโหฬารบิน กลุ่มเมฆที่มีสายรุ้งย่อมไม่ล่องลอย ถึงกระนั้น
ผืนฟ้าก็ยังคงมีความงดงามยิ่งนัก เพราะความรื่นรมย์ใจย่อมไม่อาจพบได้ในธรรมชาติที่ปั่นแต่งขึ้นมา
(กิราตารชุนีเย: 4.23)

ความซุบซอมของสตรีประจำทิศผู้มีหน้าอกในรูปของเมฆเป็นรั้วสีทอง งดงามด้วยแสงที่
ส่องออกมา และมีสีซีดเผือกจากความแห้งแล้งเมื่อสิ้นสุดการดำรงไว้ซึ่งวสันตฤดู หาได้งดงามเช่นเคย
(กิราตารชุนีเย: 4.24)

ครั้งนี้ได้นำพาเสียงร้องอันแผดสูงของนกยูงซึ่งไม่ไพเราะเพราะเกิดจากความตื่นตระหนก
หูกี้หาได้นำพาต่อเสียงห่านที่ตื่นตระหนกเช่นกัน เพราะคุณทั้งหลายย่อมทรงอิทธิพลต่อสิ่งที่น่าพอใจ
หาใช้สิ่งที่คุ้นเคยไม่
(กิราตารชุนีเย: 4.25)

ข้าวที่เปลี่ยนเป็นสีน้ำตาลปนเหลืองด้วยความสุกอมของเมล็ดที่มีรวงใหญ่โตนี้โน้มตัวลง
ประหนึ่งจะดอมดมดอกบัวนิลเพื่อรับรู้กลิ่นที่ฟุ้งออกไปบนผิวน้ำที่ไหลไปตามท้องทุ่ง
(กิราตารชุนีเย: 4.26)

หลังจากที่กล่าวอ้างถึงน้ำที่ถูกทำให้เป็นสีน้ำตาลอมเหลืองด้วยปลายรวงข้าวที่พัดไหว
กอบปรักกับความงดงามแห่งกลีบดอกบัวที่นำยอดด้วยรัศมีกอบัวทั้งหลายดูประหนึ่งส่วนปลายของธนู
พระอินทร์ถูกทำให้กลืนหายไป เหล่าสตรีบนบาทวิถีจรในป่าผู้มีรอยยิ้มเหมือนดอกไม้อันเกิดจาก
นัยน์ตารูปลูกศรซึ่งไม่ชุ่มน้ำเมื่อเปิดดอก ผู้สวมอาภรณ์เสมือนละอองเกสรสีขาวจากต้นสัตตบรรณที่
ถูกลมพัดหอบมา วิถีแห่งผืนนภาที่นำรื่นรมย์ด้วยลมที่มีกลิ่นดอกบัว มีส่วนใจกลางแผ่ออกไปด้วย
ละอองน้ำเล็กๆ มีแสงอาทิตย์ที่ถูกบดบังด้วยชายขอบเมฆสีขาว สว่างด้วยแสงไฟที่เปล่งรัศมี ทิศ
ทั้งหลายที่ใสสะอาดตาและปรากฏเป็นปรากฏการณ์เมฆซึ่งผูกโยงกันไว้ด้วยเสียงร้องของวิหคปีกขาวเหล่านี้
ที่กำลังบินไป ทำประหนึ่งการสนทนาปราศรัยซึ่งกันและกัน
(กิราตารชุนีเย: 4.27-30)

ฝูงแม่วัวที่ถูกต้อนเหล่านี้ได้เร่งฝีเท้าจากทุ่งหญ้าไปยังนิเวศสถานของโคบาลและหลังริน
น้ำนมอย่างไม่ขาดสาย เสมือนว่าเต้านมกำลังนำของกำนัลไปให้แก่ลูกวัวทั้งหลาย
(กิราตารชุนีเย: 4.31)

การมารวมกันของฝูงโคซึ่งมุ่งไปหาลูกๆ ยังละแวกใกล้นิเวศสถานของโคบาลอันเป็น
มูลเหตุของโลกและเป็นความบริสุทธิ์ครั้งหนึ่งของโลกครานี้เต็มไปด้วยมนต์ขลังอย่างแท้จริง ประดุจ
ยัญพิธีที่ถูกประกอบขึ้นด้วยมนตร์ระทั้งหลาย
(กิราตารชุนีเย: 4.32)

ฝูงนางตัวเมียฝูงนี้ที่โล่งใจอยู่กับเสียงขับร้องของเหล่านางโคป้อนไฟเพราะเสนาะหูซึ่งข่มให้เสียงของนกยูงต้องตกไป ย่อมไม่ยอมไปยังผลหมากรากไม้เพื่อดับความหิวโหยจัด

(กิริตารชุนีเย: 4.33)

ข้าวแปลงนี้ที่แห้งไปพร้อมกับน้ำทำเฉยเมยต่อดอกบัวที่ไม่รู้สีกู้สาแม้จะค้อมศีรษะลงก็ตาม ย่อมมีสีซีดจางลงประหนึ่งถูกแผดเผาด้วยกาม

(กิริตารชุนีเย: 4.34)

ภมรเหล่านี้ที่ถูกหอบไปด้วยลมที่เปี่ยมไปด้วยอนุของน้ำและละอองเกสรของดอกบัวที่สูงขึ้น ไม่อาจควบคุมทิศทางการบินได้เช่นเดียวกับที่คนชั่วทั้งหลายต้องเผชิญกับความฉิบหาย

(กิริตารชุนีเย: 4.35)

แถวของนกแก้วที่มีสีสดใสเหมือนต้นศิริษะเพิ่งผลิดอกและคาบส่วนปลายรวงข้าวที่มีสีน้ำตาลอมเหลืองด้วยปากที่มีสีแดงเหมือนชิ้นส่วนของปะการังย่อมดูละม้ายกับความสง่างามแห่งธนูพระอินทร์

(กิริตารชุนีเย: 4.36)

บรรยากาศความสดใสในธรรมชาติตามวิสัยอย่างมนุษย์ดูเหมือนจะสิ้นสุดลง ใน “ขณะที่ยักษ์กล่าวถ้อยคำข้างต้นอยู่อย่างนี้ บัดนั้นไม่ไกลนัก หิมालย์อันแลประหนึ่งกลุ่มเมฆที่มีแสงสีขาวจากการลื่นไปของสัมภาระคือน้ำและเข้าบดบังดวงอาทิตย์ได้ปรากฏขึ้น” (กิริตารชุนีเย: 4.37) บรรยากาศแห่งความศักดิ์สิทธิ์ของภูเขาหิมาลย์ได้เด่นเข้ามาแทนที่ ยักษ์บอกกล่าวกับอรชุนอย่างมีมิตรไมตรีถึงความพิเศษแห่งสถานที่นี้ อาทิ

การได้ฟังพิศภูเขหิมาลย์ที่ดูราวกับจะแบ่งท้องนภาออกเป็นพื้นส่วนด้วยเรือนยอดสีเขียวของหิมะเหล่านี้ ย่อมสามารถทำลายกองแห่งบาปอกุศลทั้งหลายของมวลมนุษย์ลงได้ในทันที

(กิริตารชุนีเย: 5.17)

ข้าพเจ้าคิดว่าทั้งไตรภูมิ (อากาศ บาดาล และปฐพี) ก็มีอาจเทียบเคียง (ความยิ่งใหญ่ของ) ภูเขาหิมาลย์แห่งนี้ ด้วยเหตุที่พระศิวะผู้ทรงพลังอำนาจอันชาวโลกไม่รู้จักสถิตอยู่ ณ ที่แห่งนี้ทุกเมื่อ

(กิริตารชุนีเย: 5.21)

ความรู้ทั้งหลายที่ขจัดความมืดบอดและตัดภพชาติของ (ดาบสทั้งหลาย) ผู้ปรารถนาจะเข้าถึงสถานที่ที่บริสุทธิ์และประเสริฐที่สุดแห่งปรมาตมอันปราศจากการเกิดและความชรา ย่อมบังเกิดขึ้นจากการมาเยือนยังที่แห่งนี้เช่นเดียวกับบังเกิดขึ้นจากอากม

(กิริตารชุนีเย: 5.22)

น้ำอมฤตที่ผันไปจากวิสัยโลก มีรสเป็นเลิศ เป็นที่ปรารถนาของนาคราชในโลกบาดาล ย่อมดำรงคงอยู่ชั่วจิรกาล ณ ที่ (ภูเขาหิมาลย์) แห่งนี้ซึ่งถึงพร้อมด้วยกระแส น้ำอันมีเสียงไพเราะดังงามด้วยสันเขา และเต็มไปด้วยนางอัปสร

(กิริตารชุนีเย: 5.27)

บน (ภูเขาทิมาลัย) นี้ พระคิระได้ทรงใช้พระหัตถ์ซึ่งนี้มีเหงื่อไหลซึมออกมากุมฝ่าพระหัตถ์ของพระนางปารวตีผู้มีดวงเนตรกลอกขึ้นลงเพราะการกระโจนของสัตว์น้ำขนาดใหญ่และกำลังบำเพ็ญตบะในน้ำเพื่อเข้าถึงพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าคือพระคิระตลอดกาล

(กิริตารชุนีเย: 5.29)

ท้าวภูเวรได้สร้างเมืองที่มีประตูเมืองสูงตระหง่านตามพระประสงค์ของพระคิระขึ้นบนเขาไกรลาสแห่งนี้ซึ่งทำให้ดวงอาทิตย์เคลื่อนลับขอบฟ้าผิดเวลา

(กิริตารชุนีเย: 5.35)

ในบริเวณโดยรอบ (ยอดเขาไกรลาส) นี้ รัศมีของมรกตทั้งหลายที่สว่างสดใสอันกว้างตัวเมียดองคายออกมาหลังจากได้ลิ้มรสด้วยหลงว่าเป็นหญ้าเขียวที่เพิ่งงอกขึ้นมา ย่อมผสมรวมเข้ากับแสงอาทิตย์

(กิริตารชุนีเย: 5.38)

วัฏกระหิงของพระคิระที่มีกายมहिมาและถูกกลาให้เป็นปริมณฑลเพราะเล่นชกกับเนินดิน มีร่างที่แผ่ออกไปโดยรอบด้วยกลุ่มแสงสีขาว (วัฏกระหิง) ซึ่งทำให้ในใจของเหล่าสตรีหลังคิดว่าเป็นดวงจันทร์ย่อมเปลือกละเลินอยู่บนยอดเขาทั้งหลายแห่ง (ยอดเขาไกรลาส) นี้

(กิริตารชุนีเย: 5.42)

ที่ (ยอดเขาไกรลาส) แห่งนี้ ดวงจันทร์เสี้ยวของพระคิระย่อมทำให้ใจกลางผืนป่าบริสุทธิ์อยู่เสมอด้วยรัศมีแสงที่มีหยดน้ำอมฤตไหลซึมออกมาทำให้น้ำอ่อนนุ่มของไม้ยืนต้นและไม้เลื้อยในป่าเปียกชุ่ม

(กิริตารชุนีเย: 5.44)

ยอดเขา (อินทริกิละ) อันเป็นที่รักของบิดาท่านซึ่งมีถ้ำที่ทำจากทองคำจำนวนมากแห่งนี้ ย่อมแผ่เทือกออกไปดูประหนึ่งอารมณ์ท่อนบนขนาดใหญ่ที่มีสีอมเหลืองปกคลุมผืนป่าทั้งหมด

(กิริตารชุนีเย: 5.45)

ถ้อยคำพร่ำพรรณนาภูเขาทิมาลัยของยักษ์ได้บ่งบอกไปในตัวว่าขณะนี้ทั้งสองเดินทางไปถึงยอดเขาคินทริกิละเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ก่อนที่ยักษ์จะจากอรชุนไป เขาได้กล่าวถ้อยคำแสดงความห่วงใยพร้อมทั้งอวยพรให้อรชุนประสบความสำเร็จ ดังบทประพันธ์ต่อไปนี้

ที่ (ยอดเขาคินทริกิละ) แห่งนี้ แม้ว่าความประมาทจะถูกขจัดสิ้นไปและตั้งอยู่บนวิถีทางเยี่ยงกษัตริย์ตามคำชี้แนะของ (ไทวปายนะ) มุนีแล้วก็ตาม ขอท่านผู้สงบเยือกเย็นจงบำเพ็ญตบะเถิด เพราะว่าเมื่อจะกระทำสิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เป็นธรรมดาที่การได้มาซึ่งผลอันประเสริฐย่อมมิอาจได้มาง่ายๆ โดยปราศจากอุปสรรค

(กิริตารชุนีเย: 5.49)

ขอให้ม้าคืออินทรีทั้งหลายของท่านจงอย่าได้ทะยานไปในวิถีทางที่ผิด เมื่อท่านทุกขุทรมานจากตบะ ขอพระคิระจงโปรดประทานความมานะบากบั่นให้ตั้งมั่นอยู่ได้ และขอผู้คุ้มครองโลก (มีพระอินทร์ เป็นต้น) ซึ่งดำรงรักษาพละกำลังในการบำเพ็ญตบะอยู่ โปรดบันดาลสิ่งอันเป็นมงคลและให้ผลยิ่งๆ ขึ้นไป

(กิริตารชุนีเย: 5.50)

ดังที่ผู้วิจัยได้ตั้งข้อสังเกตไว้ข้างต้น บรรยากาศของภาพทิวทัศน์สองข้างทางระหว่างการเดินทางจากอาศรมไทวดวันจบจนถึงยอดเขาอินทรีก็สะอาดแจ่มใสแห่ง “การเดินทางภายใน” ด้วยเช่นกัน กล่าวคือการผลจากญาติพี่น้องมาสู่ดินแดนแถบชนบทพร้อมด้วยมิตรผู้เกื้อกูลนั้นเท่ากับเป็นการละทิ้งความเดือดดาลในจิตใจอันฝังแน่นอยู่แต่อดีตมาสู่ความปล่อยวางในเบื้องต้น และเมื่อเดินทางลู่ถึงภูเขานิรมลย์ จิตที่ผ่อนคลายบ้างแล้วก็พร้อมรับรู้เรื่องราวที่ประณีตยิ่งขึ้นกระทั่งตั้งอยู่ในความสันโดษบนยอดเขาอินทรีก็ได้ในที่สุด เมื่อพินิจพิจารณา “สาร” ของกวีในลักษณะนี้จะพบว่า เป็นอีกครั้งที่กวีสร้างพัฒนาการของเรื่องไว้อย่างเป็นขั้นเป็นตอนเพื่อให้เรื่องดูสมจริง

ตบะที่เจริญขึ้นอย่างรวดเร็วของอรชุนคงจะทรงอิทธิพลมากเสียจนทำให้เทพารักษ์ผู้ได้รับมอบหมายจากพระอินทร์ให้ปกปักรักษาผืนแผ่นดินบริเวณยอดเขาอินทรีก็หวาดหวั่นและเกรงภัย จึงเร่งรุดไปเพื่อแสดงเสภาธรรมต่อพระอินทร์โดยรายงานว่า

ข้าแต่พระอินทร์ บุษขผู้บริสุทธิ์จากบาปเช่นเดียวกับบรรดาผู้ขับไล่ความมืดทั้งหลาย (มีดวงอาทิตย์ เป็นต้น) มีกายสวมเปลือกไม้ล้วน ผู้กำลังแผดเผาแผ่นดินบนภูเขาของพระองค์อยู่ยอมปรารถนาตบะเพื่อชัยชนะอันยิ่งใหญ่

(กิริตารชุนีเย: 6.31)

เขาผู้มีท่อนแขนเหมือนงูใหญ่ดูน่ากลัวถือธนูใหญ่โตที่ทำให้ศัตรูทั้งหลายต้องหวั่นเกรง อีกทั้งนักบวชทั้งหลายผู้ทรงวัตรปฏิบัติอันดีงามก็ถูกข่มด้วยการปฏิบัติของเขาอันไร้มลทิน

(กิริตารชุนีเย: 6.32)

ด้วยคุณอันประเสริฐของ (บุรุษ) ผู้นี้ ลมก็พัดขึ้น ผืนดินก็เต็มไปด้วยหญ้าอ่อน ท้องนภาที่ใส ละอองน้ำก็เกาะกุ่มฝน ฝูงสัตว์ที่ผ่านไปมาก็เชื่องร่ากับจงรักภักดี

(กิริตารชุนีเย: 6.33)

สัตว์ป่าทั้งหลายปรนนิบัติ (บุรุษ) ผู้นี้โดยไม่แก่งแย่งชิงดีกันร่ากับบุคลิกษย์ปรนนิบัติครุฉนั้น อีกทั้งในเวลาเก็บดอกไม้ ต้นไม้ทั้งหลายก็น้อมลำต้นลงมาให้ด้วย เขาควบคุมภูเขา (อินทรีก็ละ) นั้นไว้เบ็ดเสร็จเช่นเดียวกับพระองค์ไม่มีผิด

(กิริตารชุนีเย: 6.34)

การไร้ซึ่งความอติโรยบ่งบอกถึงพลังอำนาจอันมากล้น ลักษณะท่าทางที่สง่างามยิ่งย่อมเป็นเสมือนเครื่องหมายแห่งชัยชนะ ใครก็ตามยอมบังเกิดความกลัวขึ้นเป็นธรรมดาเมื่อได้พบเห็นเขาครั้งแรกแม้ในคราวที่อยู่ในอาการสำรวม

(กิริตารชุนีเย: 6.35)

เขาอาจถือกำเนิดในวงศ์ฤๅษี ในเหล่ากอปิศาจ หรือไม่ก็ในตระกูลที่ยิ่งใหญ่ของกษัตริย์ พวกเราไม่อาจทราบถึงเจตนาของเขามาบำเพ็ญตบะในป่าของพระองค์

(กิริตารชุนีเย: 6.36)

หรืออีกแห่งหนึ่ง เมื่อใคร่ครวญถึงกรณีการบำเพ็ญตบะอันเกิดประโยชน์หลายประการแล้ว พระองค์ก็อาจวางเฉยต่อถ้อยคำนี้ของพวกเราซึ่งกล่าวออกไปด้วยความโง่เขลาโดยชาติกำเนิดแม้ว่าจะ เป็นข่าวร้ายก็ตาม เพราะคนป่าคนเิงกับดาบสผู้เรื่องปัญญาธิจะเทียบกันได้

(กิริตารชุนีเย: 6.37)

ภาพลักษณ์ของอรชุนในบทบาทดาบสปรากฏเด่นชัดยิ่งขึ้นจากถ้อยคำข้างต้นของสาวก พระอินทร์นี้เอง ผู้วิจัยพบว่าถ้อยคำในโคลงที่ 6.37 เป็นตัวอย่างอีกหนึ่งกรณีที่สะท้อนความนึกคิดของกวีในเรื่องเสภาธรรม กล่าวคือ “ผู้น้อย” ในความนึกคิดของกวีไม่ใช่ว่าการสยบยอมจนไม่สามารถแสดงออกทางความคิดได้เลย บทบาทกรณีเดียวกันนี้เคยปรากฏจากคำพูดของกิราตะที่กล่าวกับ ยูธิษฐิระว่า “ข้าแต่บรรพดี พระเจ้าอยู่หัวผู้ใช้ราชบุรุษต่างพระเนตรไม่ควรถูกปิดบังอำพรางโดยเหล่าเสวกามาตย์ที่ประกอบราชกิจ ด้วยเหตุนี้ขอได้โปรดพระราชทานอภัยโทษต่อสิ่งที่น่าพอใจหรือไม่น่าพอใจก็ตามในถ้อยคำของข้าพระพุทธเจ้า เพราะถ้อยคำที่เป็นประโยชน์และน่ายินดีนั้นหาได้ยาก” (กิราตารชุนีเย: 1.4) หรือกระทั่งการพูดชม “ผู้ใหญ่” ของกิราตะที่ว่า “โฉนเลยจริตของกษัตริย์จึงรู้ได้ยากนัก โฉนเลยสามัญชนเยี่ยงข้าพระพุทธเจ้าจึงถูกความเขลาครอบงำ แต่แล้วหลักนิติศาสตร์ที่เป็นความลับของคัทรูอันข้าพระพุทธเจ้าได้ล่วงรู้แล้วนี่เองกลับกลายเป็นพระราชอำนาจของพระองค์” (กิราตารชุนีเย: 1.6) ด้วยเหตุนี้จึงอาจตั้งข้อสังเกตได้เช่นกันว่ากวีไม่ได้มองความสัมพันธ์ระหว่าง “ผู้ใหญ่” กับ “ผู้น้อย” ในรูปแบบแนวคิดจากบนลงล่าง แต่มีแนวโน้มที่จะเป็นความสัมพันธ์แบบแนวนอนโดยยึดบทบาทหน้าที่มากกว่าสถานภาพ

พระอินทร์ทราบความดังกล่าวจากสาวกก็รู้ชัดทันทีว่าเป็นบุตรของพระองค์เอง ในการนี้ แม้จะทรงมีความยินดีเพียงใดก็ตามก็ได้แสดงออกให้ผู้ใดเห็น พระองค์หวังจะทดสอบความแน่วแน่ในศีลวัตรของบุตรจึงสั่งให้เหล่านางอัปสรเดินทางไปยังยอดเขาอินทริกละเพื่อทำให้อรชุนเขวออกจากแนวทางแห่งพรต ดังข้อความเบื้องต้นว่า

ในบรรดาอาวุธทั้งหลายที่เล่นปราดเข้าสู่หัวใจ จะมีอาวุธใดกันที่ไม่อาจต้านทาน ประสบผลด้วยดี เดินทางไปได้ไกลมาก มีขนาดเล็ก มีหนึ่งเดียว มีความละเอียดอ่อนซึ่งงามเทพใช้พิชิตคู่ต่อสู้ จะเสมอเหมือนพวกเธอ

(กิราตารชุนีเย: 6.40)

ด้วยเหตุนี้ หลังจากเดินทางไปถึงพร้อมกับสหาย (คือคนธรรพ์) ผู้ประโคนสังคีตศิลป์แล้ว พวกเธอจึงทำลายตบะของบุรุษผู้นั้น ก็การเอาชนะผู้ที่หลงอยู่กับความสุขยอมเป็นเรื่องง่ายสำหรับพวกเธอผู้มีใจปราศจากราคะมิใช่หรือ

(กิราตารชุนีเย: 6.43)

บุรุษผู้นั้นคงปรารถนาความสุขทางโลกจากการได้สังหารคัทรูทั้งหลาย ข้อนี้ยอมแน่นอนอยู่แล้ว เพราะวิธีการบำเพ็ญตบะเช่นนั้นยอมไม่เป็นไปเพื่อความหลุดพ้นจากความเป็นอย่างโลกๆ โฉนเลยธนูกับวิถีทางแห่งโมกษะจะร่วมทางกันได้

(กิราตารชุนีเย: 6.44)

กรณีตบะอันแก่กล้าของบุรุษผู้นั้น ขอพวกเธออย่าได้หนักใจในเรื่องความเคียดดาลเหมือนหมู่นี้อื่นๆ เลย เพราะจิตใจของผู้อาจหาญภูมิใจในเกียรติของตนเองยอมไม่คิดมุ่งร้ายต่ออัสตรี

(กิราตารชุนีเย: 6.45)

พระอินทร์หวังใช้ปุรุชาระขอโทษในการทดสอบบุตร แต่แล้วจริตและมารยาของเหล่านางอัปสรก็มิอาจเบนความสนใจของอรชุนให้ออกจากตบะได้เลย ในสรรคที่ 11 พระองค์จึงหันมาใช้ปุรุชาระขอโทษโมกษะในการทดสอบบุตรแทนซึ่งก็ได้ทำให้อรชุนคลายความมุ่งมั่นที่ตนวางไว้แต่แรกได้

เลย ด้วยความยินดียิ่งนักพระอินทร์ได้สวมกอดบุตรและชี้แนะให้บำเพ็ญเพียรบูชาพระศิวะสืบไป การทดสอบและคำชี้แนะที่พระอินทร์กระทำต่ออรชุนนี้ถือเป็นการแสดงธรรมะที่ว่าด้วยปิตุธรรม

ระหว่างการบำเพ็ญเพียรโดยมุ่งความภักดีต่อพระศิวะอยู่นั้น อสูรในร่างหมีป่าได้วิ่งปรี๊ดเข้าไปใส่อรชุนเพื่อหวังจะสังหารอรชุนในท่าอาสนะ อรชุนจึงฉวยศรยิงใส่หมีป่าซึ่งเป็นเวลาเดียวกับที่พระศิวะก็แผลงศรเข้าไปใส่หมีป่าตัวนั้นเช่นกัน ศรของพระศิวะปักลงบนร่างหมีป่าก่อนศรของอรชุนในเวลาไล่เลี่ยกัน หมีป่าตัวนั้นล้มลงสิ้นใจตาย ณ ที่นั้น เกิดเป็นกรณีพิพาทระหว่างอรชุนกับพระศิวะในการทวงคืนศรและจากจุดนี้ได้กลายเป็นชนวนเหตุให้ทั้งสองเข้าสู้รบกันในที่สุด ก่อนการสู้รบดังกล่าวจะเกิดขึ้น ตัวละครสาวกของพระศิวะได้แสดงเสวกธรรมต่อผู้เป็นนายตามลำดับคือกิราตะผู้ทำหน้าที่เป็นทูตของพระศิวะ และเหล่าขุนศึกของพระศิวะที่มีชื่อว่าคณะประมณะ

หลังจากที่อรชุนเดินไปยังร่างหมีป่าเพื่อถอนศรของตนขึ้นมาถือไว้นั้น เขาต้องประหลาดใจที่พบว่าศรนั้นไม่ใช่ศรของตนเอง “ณ ที่นั้น พลันอรชุนได้เหลือบไปเห็นชาวป่าถือนูยยืนอยู่ข้างหน้า เพื่อแจ้งพระบัญชาขององค์ศิวะ” (กิราตารชุนีเย: 13.35) กิราตะผู้นั้นได้เริ่มกล่าววิจาจากับอรชุนเป็นต้นว่า

ความสงบระงับได้บังบอกถึงจิตใจที่ถึงพร้อมด้วยวัตรปฏิบัติอันดีงามของท่าน ตบะอันทรงเดชแก่กล้ายังได้แสดงถึงภูมิธรรมของท่าน และรูปลักษณ์ที่ดูดุจเทวาของท่านก็ส่องถึงเหล่ากออันรุ่งโรจน์ไร้มลทินของท่านเช่นกัน

(กิราตารชุนีเย: 13.37)

ความน่าอัศจรรย์ใดจะเหมือนการได้ประสบกับเทพีแห่งชัยชนะเช่นนี้ แม้แต่ความหลุดพ้นก็ไม่ใช่อะไรที่วิเศษสำหรับท่าน ก็คุณคือการปรารบระและตมะให้สิ้นไปย่อมเป็นที่ตั้งแห่งความปรารถนาของใครกันเล่า

(กิราตารชุนีเย: 13.40)

จากนั้นกิราตะจึงเริ่มทวงคืนศรของพระศิวะที่อยู่ในมือของอรชุนพร้อมทั้งกล่าววิจาขึ้นชมและชูก่ลยาๆ โดยพรรณนาคุณของกษัตริย์ฝ่ายตนและลำเลิกบุญคุณจากการช่วยสังหารหมีป่า ดังบทประพันธ์ต่อไปนี้

ท่านผู้ยังให้พลังอำนาจเกิดขึ้นแล้วและกำลังทำให้ดวงอาทิตย์ต้องอับอายด้วยรัศมีแสงนั้น ไม่ควรถือเอาศรของเจ้านายเราที่เพิ่งสังหารหมีป่าไปเยี่ยงนี้

(กิราตารชุนีเย: 13.41)

บุรุษผู้ประเสริฐที่สุดย่อมยำเเตือนถึงความประพฤติชอบในการดำเนินชีวิตอยู่เป็นนิจ ใครเล่าดำเนินไปตามหนทางนี้แล้วจะถึงซึ่งความตกต่ำ ขอผู้มีความประพฤติชอบเช่นท่านจงตอบทีเถิด

(กิราตารชุนีเย: 13.42)

ศรนี้ลอกเลียนแบบรูปลักษณ์ครของท่านทุกประการกระนั้นหรือ ท่านเองยังลั้งเลสงสัยถึงความไม่ชัดเจนในเรื่องรูปลักษณ์ของครและเข้าใจว่ามันคือครเล่มนี้ ก็ยอมถูกลวงไปในทางที่ผิด

(กิราตารชุนีเย: 13.45)

ไม่ใช่เพียงแค่ว่าท่านผู้ถึงพร้อมด้วยสติปัญญาจะพึงละความปรารถนาที่จะถือเอาศรของผู้อื่นเท่านั้น แต่ยังคงระลึหายต่อการฆ่าสัตว์ที่ถูกผู้อื่นฆ่าแล้ว

(กิริตารชุนีเย: 13.46)

จริยวัตรของเจ้านายเรานี้อันผู้มีปัญญาทั้งหลายย่อมได้รับความเกษมสำราญเสมอเมื่อตั้งความปรารถนาแล้วได้ยินได้ฟัง ย่อมทำให้ผู้มีทักขณานะต้องอับอายเมื่อยกขึ้นกล่าวถึงแม้ในยามสรวล

(กิริตารชุนีเย: 13.47)

ถ้าจอมทัพของเราไม่ถึงสัตว์นี้ทันทีด้วยศรที่ลับคมแล้วไซ้ สัตว์นี้ก็จะเข้าทำร้ายท่านด้วยกำลังไปแล้ว ขออย่าได้ตำหนิกันเลย

(กิริตารชุนีเย: 13.49)

ใครเลยจะสามารถฆ่าหมู่ป่าตัวนี้ที่ทรงพลังกำลังและมีร่างกายแข็งแกร่งกว่าอาวุธของพระอินทร์ด้วยศร นอกจากจอมทัพของเรา

(กิริตารชุนีเย: 13.50)

ดังนั้นกษัตริย์ของเราพระองค์นี้ผู้เป็นตั้งมิตรอันน่าเลื่อมใสในการเสี่ยงชีวิตช่วยเหลือท่านได้ยั้งยั้งสัตว์นี้แล้ว ขอท่านผู้มีความกตัญญูรู้คุณ จงอย่าได้โยนเครื่องหมายของคนดีทิ้งไปเลย

(กิริตารชุนีเย: 13.51)

ท่านต้องบำเพ็ญตบะไปเพื่อชยชนะเป็นแน่มนัน เพราะผู้แสวงหาความหลุดพ้นทั้งหลายย่อมไม่ถึงอาวุธ ด้วยการผูกมิตรกับกษัตริย์ของเรา ท่านจะได้รับผล (ที่มุ่งหวัง) ทั้งหมดจากตบะ

(กิริตารชุนีเย: 13.54)

ด้วยเหตุนี้ ขอมิตรภาพของท่านทั้งสองที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญ เพราะการแผลงศรของท่านทั้งสองที่เหมาะสมอันถ้อยที่ถ้อยอาศัยกัน จงหนักแน่นมั่นคง เปรียบเช่นกับมิตรภาพระหว่างพระรามกับราชาวานรสุครีพ

(กิริตารชุนีเย: 13.57)

ขอท่านอย่าได้กระทำความผิดเช่นนี้อันขัดต่อสมณสารูปและตบะอีกเลย เพราะความวิบัติอันเต็มไปด้วยสิ่งเลวร้ายในโลกทั้งสองกำลังตกแก่คนโง่เขลาที่กำลังเดินไปบนวิถีทางอธรรม

(กิริตารชุนีเย: 13.64)

“ตั้งแต่มณีขยับกายออกแล้ว เราก็ได้แต่อดกลั้นต่อพฤติกรรมนี้” กษัตริย์ผู้เป็นจอมทัพได้ใช้ให้มากแล้วเช่นนี้ ท่านได้โปรดมอบศรของพระองค์คืนแต่พระองค์เถิด ท่านจะได้รับสมบัติทั้งปวง

(กิริตารชุนีเย: 13.68)

กษัตริย์ผู้หนักแน่นมั่นคงและข่มความงามแห่งธงพระอินทร์กำลังถือธนูที่ขึ้นสายไว้ แข็งแกร่งกว่านาควาสูกิ ข้าแต่มณี ครั้นท่านโอนอ่อนตามมติของพระองค์ ท่านจะได้รับความสมปรารถนาจากมิตรผู้นี้ทุกประการ

(กิริตารชุนีเย: 13.71)

เจตนาที่แท้จริงของทศกิริตาคือที่สะท้อนออกมาจากคำพูดที่กล่าวกับอรชุนนั้นคงไม่ใช่การหว่านล้อมให้อรชุนผูกมิตรไมตรีกับพระศิวะจริงๆ หากแต่เป็นการแฝงเจตนาช่วยให้อรชุนชุ่นเคืองใจและเข้าสู่สูดด้วยตามพระประสงค์ขององค์พระศิวะ ในการนี้นอกจากอรชุนจะยังคงนิ่งฟังด้วยท่าทีสงบแล้วเขายังกล่าวชื่นชมคุณสมบัติแห่งภาวะผู้นำในตัวทศกิริตาคด้วยข้อความว่า

นี่แน่ะ ผู้ควรแก่กิจธุระ ผู้รับภาระจากเจ้านาย หลังจากปฐมนิเทศแล้ว ท่านเป็นผู้ยังความท้อแท้ให้บังเกิดขึ้น แม้ท่านจะเป็นชาวป่าชาวเขากก็ตาม ตัวท่านเองได้ถูกยกไว้ในตำแหน่งสูงสุดของเหล่าผู้มีวาทศิลป์

(กิริตารชุนีเย: 14.6)

เมื่อเห็นว่าอรชุนไม่ยอมคืนศรทั้งไม่ยอมผูกมิตรแต่โดยดีแน่แล้ว กองทัพของพระศิวะอันประกอบด้วยขุนพลจากคณะประมณะจึงเคลื่อนเข้าล้อมอรชุน คณะประมณะเป็นกองทหารพิศาจส่วนพระองค์ของพระศิวะ คณะดังกล่าวนี้ไม่เคยรบแพ้ใครเลยจึงมีความขี้ใจ กระจายการรบ และต่างหวังจะมุ่งสร้างผลงานให้ประจักษ์ต่อหน้านายเหนือหัวคือพระศิวะ ดังบทประพันธ์ว่า

ด้วยความริบเร่งผีทำให้คงที่ทั้งในที่ราบเรียบและขรุขระของเหล่าคณะประมณะ (สาวกพระศิวะ) ผู้หวังจะเข้าชิงดีชิงเด่นเต็มพื้นที่ป่า ป่าที่ถูกเหยียบย่ำอย่างหนักนั้น ปรากฏเสมือนถูกบีบลมหายใจไว้

(กิริตารชุนีเย: 14.32)

กลุ่มเสนาแห่งคณะ (ประมณะ) ที่มีเส้นเถาววัลย์เส้นยาวพันรอบต้นขาอันล้ำสันซึ่งเข้าล้อมศัตรูไว้ทุกทิศทางทำให้เกิดลมแรงโบกสะบัดพัดต้นศาละและต้นจันทน์ ทำประหนึ่งจะเหนี่ยวป่าทั้งป่าลงมา

(กิริตารชุนีเย: 14.34)

อย่างไรก็ตาม “เหล่าข้าศึกที่มีความฮึกเหิมกล้าหาญดังที่ตนเองคาดหวังไว้ในตอนต้น แต่พอถูกพลังอันยิ่งใหญ่ของพระมุนีทำลายเดชอำนาจลงไป จึงตกไปสู่ความตีบตันมีดมนในทันที ก็พลังอำนาจอันยิ่งใหญ่ย่อมสยบทุกท่วงวิถีปฤษณ” (กิริตารชุนีเย: 14.43) ความตั้งใจก่อนหน้าที่จะแก่งแย่งกันสร้างผลงานจึงผันแปรไปสู่การร่วมมือกันรบอย่างพร้อมเพรียง คณะได้เปิดฉากระดมยิงศรเข้าใส่อรชุน ศรของศัตรูเหล่านั้นนอกจากไร้ประสิทธิภาพต่ออรชุนแล้วยังเป็นเครื่องปลุกสัญชาติญาณนักรบของอรชุนให้บังเกิดขึ้นพร้อมกับความขุ่นเคืองใจ จากนั้น “เขา (อรชุน) ได้ใช้ศรทำลายนานาอาวุธที่บรรดา พราณปาผู้หวังจะพิชิตศัตรูปล่อยออกมาพร้อมกันกลางอากาศเสียดังกาลเวลาแห่งการทำลายล้างผลกรรม” (กิริตารชุนีเย: 14.51) จนกระทั่ง

กองทัพพระศิวะที่ตั้งอยู่กระจัดกระจายหลายแห่งได้พร้อมใจกันเพ่งพิศคู่ต่อสู้ผู้ปรากฏอยู่ต่อหน้าคือมุนีที่โอบล้อมด้วยรัศมีแสงของศรอันแหลมคมยื่นเด่นเพียงลำพังประหนึ่งสรรพสัตว์พิศดูดวงอาทิตย์

(กิริตารชุนีเย: 14.58)

กองทัพที่ประหวั่นพรั่นพรึงนั้นได้ตกอยู่ในความอลหม่านอย่างต่อเนื่องจากคลื่นลูกศรของมุนีที่แล่นมาด้วยความแม่นยำและรวดเร็วรอบทิศทางกับไฟโทะสะ ไม่ผิดกับฝุ่นที่ฟุ้งคลบในฤดูร้อนด้วยแรงลมพายุ

(กิริตารชุนีเย: 14.59)

คณะ (ประมณะ) ทั้งหลายทอดทิ้งการรบบพุ่งราวกับมิได้แลเห็นพระศิวะ เพราะในยามวิฤต ใจที่ถูกมุนีด้วยความหวาดกลัวย่อมวิปลาสไปอย่างแท้จริง

(กิริตารชุนีเย: 15.2)

ในฐานะที่สกันทกุมารเป็นแม่ทัพใหญ่แห่งคณะประมณะ เมื่อเห็นไพร่พลของตนเองหนีพ่ายไม่เป็นท่าเช่นนี้จึงต้องแสดงสวามีธรรมด้วยการพยายามพูดกระตุ้นให้เหล่าทหารกลับไปรบกับศัตรู ดังบทประพันธ์ต่อไปนี้

พวกเจ้าผู้เห็นสงครามเสมือนการเล่นรื่นเริง จงอย่าเพิ่งเลิกรบ ขณะที่ได้ชื่อว่าปราบเหล่าอสูรจะมาล้อมเสียเกียรติราวกับเป็นคณะนิรนามได้อย่างไร

(กิริตารชุนีเย: 15.8)

ดาบขนาดใหญ่ที่มีเดชอันถูกกลับให้คมยิ่งขึ้นด้วยการรวมรัศมีแสงอาทิตย์และถูกยกชูขึ้นอย่างเปล่าประโยชน์เหล่านี้ ดูเหมือนกำลังหัวเราะเยาะพวกเจ้าอยู่

(กิริตารชุนีเย: 15.9)

มุนีที่ยิ่งแขนงแห่งศรอย่างแผ่วเบาด้วยจิตสงสารมายังทัพหลัง กำลังขับไล่พวกเจ้าผู้เป็นดังฝูงปศุสัตว์

(กิริตารชุนีเย: 15.13)

บัดนี้ พวกเจ้าผู้ถูกศัตรูทำให้ละทิ้งปुरुชาณะได้ตกอยู่ในสภาพเสื่อมเสียเกียรติที่ยากจะกู้คืน ไม่ต่างกับบึงน้ำที่ถูกดวงอาทิตย์ดื่มกินจนหมดสิ้นต้องมีสภาพเป็นโคลนตมอันยากจะข้ามไปได้

(กิริตารชุนีเย: 15.17)

นายเหนือหัวพระองค์นี้คือพระคิเว ย่อมมีพระประสงค์จะคุ้มครองพวกเจ้าผู้ประสบกับความสิ้นหวัง ผู้ถูกศัตรูขับออกจากสนามรบ ผู้มีพฤติกรรมถูกตีพ่าย ประหนึ่งภรรยา

(กิริตารชุนีเย: 15.19)

(พวกเจ้า) ผู้ละทิ้งการถือครองทั้งความเป็นเทพและความเป็นมนุษย์ ทั้งมีคุณสมบัติแปลกปรากฏเด่นชัดจะยอมทิ้งศักดิ์ศรีอันใหญ่ยิ่งที่ตั้งมั่นในเดชละหรือ

(กิริตารชุนีเย: 15.21)

พวกกากเดนเอ๋ย! ความอวดสาเหอันจะนำพาไปสู่ความสูงส่งได้ถูกพวกเจ้าสลัดทิ้งไปที่นี่ ในมหาสงครามที่บนเส้นทางสัญจรระเกะระกะไปด้วยฝูงม้าที่แตกกระเจิง บ้างก็ล้มลงเกลือกกลิ้ง สงครามที่เจ็งบองด้วยเลือดที่หลังรินจากข้างที่ถูกฆ่าแลประหนึ่งภูเขา สงครามที่มีผู้อ่อนนวยนเทพเทวามีการมุ่งไปเพื่อทำหน้าที่นกรบของตน เต็มไปด้วยถ้อยคำสบลสาบาน คลาคล่ำด้วยฝูงช้างตกมันและอบอวลไปด้วยบรรยากาศอันตายซาก สงครามที่เหล่าสารถีต้องพลัดตกจากรถเพราะม้ามาขวัญเสียกับศพที่เกยทับตะเกียกตะกาย ไหนจะเหล่าพลม้าที่ถูกสังหารพาลให้แล่งหวีดร้องจากลมที่ผิวผ่าน สงครามที่สร้างความหวาดกลัวให้แก่โลกของอสูร แต่กลับก่อให้เกิดความเพลิดเพลนใจแก่ผู้ถึงพร้อมด้วยคุณ สงครามที่บรรเทาความบ้าคลั่งของผู้มีความฉลาดกลัวเป็นนิจและดับความยินดีในเสียงโห่ร้องเอาชัย

(กิริตารชุนีเย: 15.24-28)

จากตัวอย่างบทประพันธ์ข้างต้นจะพบว่าสกันทกุมารกล่าวกับคณะประมณะด้วยถ้อยคำที่มีความโกรธเป็นพื้น วาจาที่กล่าวออกไปจึงล้วนแสดงความตัดพ้อ (ดังโคลกที่ 15.8) สบประมาท (ดังโคลกที่ 15.13) ให้หลักประกันความปลอดภัยแต่แฝงความรู้สึกเย้ยหยัน (ดังโคลกที่ 15.19) และตำหนิอย่างตรงไปตรงมา (ดังโคลกที่ 15.24-28) เป็นวาจาของบุคคลผู้อยู่ในฐานะผู้ใหญ่สื่อสารกับผู้น้อยแบบ

สั่งการทิศทางเดียวจากบนลงล่าง การสื่อสารดังกล่าวแตกต่างกับการสื่อสารระหว่างยูธิษฐิระกับสายลับกิราตะ หรือพระอินทร์กับเทพารักษ์ ซึ่งเป็นการสื่อสารสองทาง กล่าวคือฝ่ายผู้น้อยอาจแสดงความคิดเห็นตอบกลับผู้ใหญ่ได้ อันที่จริงการที่สกันทกุมารแสดงท่าทีเช่นนี้กับลูกน้องนอกจากจะเนื่องด้วยอารมณ์โกรธแล้วบางที่ยังอาจเกี่ยวเนื่องกับเรื่องบทบาทในหมุ่นกรบด้วยกันก็เป็นได้ วจนลีลาในการบังคับบัญชากองทัพแบบสองทางในกรณีเช่นนี้คงไม่น่าจะเหมาะสมนัก

ตัวละครที่กล่าวมาข้างต้นล้วนแสดงธรรมะของตนเองตามบทบาทที่ตนได้รับตั้งแต่ต้นเรื่องมาตามลำดับ จนกระทั่งปรากฏตัวละครสำคัญที่เป็นคู่ทดสอบความมุ่งมั่นของอรชุนในลำดับสุดท้ายคือพระศิวะ

พระศิวะเป็นเทพองค์สำคัญของคหนึ่งในคติตรีมูรติที่ถือว่าพระพรหมเป็นผู้สร้างสรรพสิ่ง พระวิษณุเป็นผู้ธำรงรักษาสรรพสิ่ง และพระศิวะเป็นผู้ทำลายล้างสรรพสิ่ง คตินี้ได้เข้ามาแทนที่ความเชื่อดั้งเดิมในศาสนาพราหมณ์ยุคพระเวทที่บูชาเทพในธรรมชาติและบูชาพระอินทร์เป็นเทพผู้ยิ่งใหญ่ที่สุด ในกิราตารชุนีเยเมื่ออรชุนเอาชนะใจพระอินทร์ได้แล้ว พระอินทร์ได้ชี้แนะหนทางให้อรชุนบำเพ็ญพรตต่อเนื่องไปโดยมุ่งจิตภักดีต่อพระศิวะ การส่งต่อวิถีแห่งตบะกันเป็นทอดๆ นี้ช่างสอดคล้องกับเรื่องราวที่ปรากฏตามลำดับพัฒนาการคติความเชื่อของชาวอินเดียที่มีต่อศาสนาของตนอย่างยิ่ง อย่างไรก็ตาม เมื่อพระศิวะปรากฏบทบาทในวรรณคดีเรื่องนี้ ธรรมะที่พระองค์แสดงมีความพิเศษเหนือบุคคลอื่นพอสมควร ความพิเศษดังกล่าวนี้เกิดจากบทบาทหน้าที่ที่ระคนกันหลายรูปแบบ แม้ไม่อาจทราบได้ว่าหน้าที่ที่เทพพึงกระทำต่อมนุษย์และสรรพสิ่งจะเป็นเช่นไรและจะเรียกหน้าที่เช่นนั้นว่า “เทวธรรม” ได้หรือไม่ก็ตาม แต่ก็พออนุมานได้ว่าสิ่งที่พระองค์กระทำนั้นล้วนอยู่ในข่ายของสวามีธรรมคือหน้าที่ของผู้ใหญ่ต่อผู้น้อยทั้งสิ้น

มุนีทั้งหลายเมื่อไม่อาจทนเดชของอรชุนที่เจริญขึ้นจากการมุ่งภักดีต่อพระศิวะได้อีกต่อไป จึงพากันเข้าร้องขอความช่วยเหลือจากพระศิวะ ก่อนที่พระองค์จะกระทำการใดๆ ได้ทรงให้อรรถาธิบายแก่เหล่ามุนีเหล่านั้นว่า

พวกท่านอย่าได้เข้าใจผิดไปว่าเขาเป็นองค์อวตารของพระวิษณุผู้บันดาลให้โลกทั้งหลายเกิดขึ้นและดับสูญไป มาจุติบนผืนแผ่นดินอันตั้งอยู่ในป่าแห่งการบำเพ็ญตบะชื่อพทรี²⁶³

(กิราตารชุนีเย: 12.33)

บุรุษนี้ผู้ปรารถนาจะปราบศัตรูทั้งหลายที่ทำให้โลกทั้งมวลต้องประสบความทุกข์ ทั้งมีพลังกำลังความกล้าหาญเหนือพระอินทร์ ได้บำเพ็ญตบะใหญ่ตั้งมั่นต่อเรา

(กิราตารชุนีเย: 12.34)

บุรุษนี้และพระกฤษณะผู้ทรงพลังกำลัง เมื่อจุติมาบนโลกเพื่อคุ้มครองผู้คนโดยการประหารอสูรตามพระบัญชาของพรหม ย่อมอาศัยอยู่ในหมุ่นมนุษย์ทั้งหลาย

(กิราตารชุนีเย: 12.35)

²⁶³ พทรี หมายถึง ต้นพุทรา พุ่มไม้ฝ้าย หรือเป็นชื่อหนึ่งของแหล่งต้นน้ำคงคา ดู Williams, A Sanskrit-English Dictionary, 719.

ครั้งนี้ได้ทราบชัดถึงจุดมุ่งหมายของมหาเทพคือการบำเพ็ญตบะเช่นนี้ อสูรมุกทานพจึงกำลังรีบมุ่งหน้าไปเพื่อสังหารอรชุน ดังนั้นขอให้ท่านจงเร่งไปยังสถานที่นั้นกับเราเถิด

(กิริตารชุนีเย: 12.36)

อสูรผู้ตำหนิย่อมไม่อาจเอาชนะบุรุษผู้นี้ได้ซึ่งหน้าแม่ในสถานที่ปลีกวิเวก ยังคงเพียรพยายามเพื่อหวังชัยชนะ จึงไม่ลังเลที่จะแปลงกายเป็นหมูป่า

(กิริตารชุนีเย: 12.37)

ครั้งนี้ศัตรูคือหมูป่าถูกเราผู้มีรูปกายเลียนแบบเจ้าแห่งพรานภูเขาสังหารแล้ว เขา (อรชุน) ผู้ปล่อยศรอันคมกริบออกไปนี้ย่อมจะมีวิวาทะ (กับเรา) อย่างรุนแรงในเรื่องการล่า

(กิริตารชุนีเย: 12.38)

พวกท่านจงดูอานุภาพของแขนทั้งสองข้างที่มีมาแต่กำเนิดซึ่งไม่มีใครเทียบได้ในกราบของเขาระหว่างที่ไครธแลตกอยู่ในสภาพไร้มิตร แม้ฝ่ายพอมจากการทรมานตนด้วยตบะ

(กิริตารชุนีเย: 12.39)

แม้ถ้อยคำของพระศิวะจะทำให้หมูนี้ทั้งหลายคลายความวิตกกังวลเกี่ยวกับตัวตนของอรชุนไปแล้วก็ตาม แต่พระองค์ยังถือโอกาสนี้เชิญชวนให้เหล่าหมูนี้ติดตามพระองค์ไปขึ้นชมวีรกรรมของอรชุนด้วยประจักษ์แก่ตาตนเอง ขณะที่พระศิวะและเหล่าหมูนี้รู้ดีไปถึงยอดเขาอินทรีกละนั้นเป็นเวลาเดียวกับที่อรชุนกำลังจ้างธนูยิงศรไปยังหมูป่า

แลพระศิวะผู้ประทับศรและทำให้ภูเขาหิมาลัยต้องยอบลงเพราะการยันพระบาทได้ทรงจ้างคันธนูที่มีไฟพุ่งออกมาเพราะสายธนูคือนาควาสูกิอันมีกายเหยียดยาวถูกผูกปากไว้อย่างเต็มแรง

(กิริตารชุนีเย: 13.18)

ศัตรู (คือหมูป่า) ที่อยู่กึ่งกลางระหว่างอรชุนกับพระศิวะผู้ทำให้ภพชาติสิ้นไป ซึ่งทั้งสองกำลังจักทำประโยชน์ร่วมกันนั้น จำต้องถูกกำจัดไปเช่นเดียวกับบ่อนุพันธะที่อยู่ระหว่างประกฤติปัจฉัย²⁶⁴

(กิริตารชุนีเย: 13.19)

²⁶⁴ อนุพันธะ (Indicatory Letter) คือ อิต ในไวยากรณ์อักษราธยายของปาณินิ จากสูตรว่า

हननुयम् 1.3.3

ในอุปเทศ หล ตัวสุดท้ายมีชื่อว่า อิต

หมายเหตุ- ในอุปเทศ หล (พยัญชนะ) ตัวสุดท้ายมีชื่อว่า อิต อุปเทศคือ ถ้อยคำแรก (ทางไวยากรณ์) หมายถึง ปรตย อาคม และธาด) บทอันไม่ปรากฏในสูตรทั้งหลายต้องดึงมาจากสูตรอื่นในทุกๆ ที่ ดู Srisa Chandra Vasu, *The Siddhānta Kaumudī of Bhaṭṭoji Dīkṣita. Vol. 1* (Delhi: Motilal Banarsidass Publishers PVT. LTD, 2003), 3-4.

อิต นี้จะต้องลบทิ้งเสมอในการใช้ กฤต ปัจฉัย เช่นการลง อุณาที ปัจฉัย หรือปัจฉัยที่ขึ้นต้นด้วย อุณ เป็นต้นนี้ ปัจฉัยที่แท้จริงคือ อู ส่วน ณ อนุพันธะจะถูกลบทิ้งไป ดู Moresvar Ramchandra Kale, *A Higher Sanskrit Grammar* (Delhi: Motilal Banarsidass, 2002).

ครั้งนั้น ครรที่ทำให้ท้องฟ้าสว่างวาบอันมีอาณาเขตด้านทานจากธูปินากะที่มีเสียงทำให้ช่าง
ต้องตื่นกลัว ได้แล่นลงมารวดเร็วประหนึ่งสายฟ้าฉายวาบจากเมฆก้อนใหญ่

(กิริตารชุนีเยะ: 13.20)

ครนนั้นอันเหล่าเทวดาเห็นถึงความน่าประหลาดในภัยซึ่งกำลังลอยไปประชิดราวกับหยดน้ำ
หนา (เกาะ) บนกายอสูรผู้มีสีเหมือนต้นตมาละ ได้จมดิ่งลงในแผ่นดินประหนึ่งปลาใหญ่ (แหวกว่าย)
ในสายธาร

(กิริตารชุนีเยะ: 13.24)

ทันใดนั้น ครรของอรชุนที่มีส่วนปลายเป็นโลหะขาวและมีลวดลายทั้งรูปทรงกึ่งดงามดูราว
กับนิ้วอันน่าตื่นกลัวของพญายมราชผู้โกรธซึ่งกำลังทำให้สัตว์ทั้งหลายจิตตก ได้แล่นไปในท้องฟ้า
แล้ว

(กิริตารชุนีเยะ: 13.25)

ครรที่ยังให้ได้รับชัยชนะนั้นสามารถปราบศัตรูผู้เป็นเป้าหมายได้แต่กลับถูกรของพระคิเว
ปักไว้ก่อนแล้วอย่างง่ายดาย ทำนองเดียวกับการพยายามให้ได้รับผลที่เกิดขึ้นไปแล้ว

(กิริตารชุนีเยะ: 13.28)

ครรทั้งสอง (ของพระคิเวและอรชุน) ได้นำหายนะมาสู่หุมปาตัวนั้น เฉกเช่นความไม่ยั้งคิด
และความพยายามในสิ่งไร้ค่านำความวิบัติมาสู่ทรัพย์ ความเลื่อมเสียและความโลภนำความสิ้นสูญมา
สู่ครรธาของบริวาร นโยบายที่ผิดและความประมาทนำจุดจบมาสู่ความมุ่งหมายชัยชนะ

(กิริตารชุนีเยะ: 13.29)

พระคิเวมีความประสงค์จะสังหารหุมปาให้ได้ก่อนที่ครรของอรชุนจะเข้าปกร่างหุมปานั้น
ทั้งจงใจให้สาวกที่จำแลงกายเป็นกิริตะไปถอนครรของอรชุนถือไว้ก่อนแล้ว เพื่อใช้เป็นชนวนเหตุแห่ง
การประคารมกระทั้งลุกลามไปเป็นการทำสงครามระหว่างกัน การต่อสู้ระหว่างพระคิเวในร่างกิริตะ
กับอรชุนดำเนินไปโดยที่อรชุนตกเป็นรองและเป็นฝ่ายถูกรกระทำ ไม่ว่าจะอรชุนจะใช้อาวุธชนิดใดเข้าต่อสู้
ก็จะถูกรคิเวทำลายลงสิ้น ดั่งบทประพันธ์

แม้อรชุนผู้รู้บายการรบมากมายและหวังจะพิชิตศัตรูจะยิงอาวุธต่างๆ นานาอันใด
ออกไปดั่งนี้ก็ตาม พระคิเวก็ทำลายอาวุธนั้นลงสิ้นทันที ราวกับเคราะห์กรรมอันวิปริตเข้าขวางกั้น
ปฐุษาละในวิถีแห่งหลักนี้ติ

(กิริตารชุนีเยะ: 16.63)

พระคิเว (คัมภ) ได้ใช้ลูกครโลหะแทงปกรอรชุนนั้นผู้ยังทำลูกครออกไปแล้ว ณ จุดสำคัญ
ทั่วร่าง เช่นเดียวกับนักโด้วทะเล (นักปรัชญา) ทีมแทงฝ่ายตรงข้ามผู้ไม่สามารถตอบคำถามได้ด้วยโทษ
มหันต์ต่างๆ นานาในระหว่างการวิพากษ์เรื่องความจริงแท้

(กิริตารชุนีเยะ: 17.43)

ลมสลตันพลันหอบเอาเลื้อเกราชที่มีลวดลายทองอร่ามและประดับด้วยมณีดูเจิดจรัสไป
จากเขาผู้นี้ (อรชุน) ราวกับหอบเอาเมฆที่มีฟ้าแลบก้อนดำทะมึนไปจากดวงอาทิตย์

(กิริตารชุนีเยะ: 17.44)

พระศิวะได้ใช้การโจมตีด้วยอาวุธบดขยี้เขา (อรชุน) ผู้ถึงพร้อมด้วยเดชอันประกอบด้วยตะบะ และพละกำลัง ผู้ตั้งอยู่ในสัจธรรมเหมือนดังห้องนภาที่กระจ่างใสอย่างไม่ขาดสาย ประหนึ่งวิคกรรมมา ข้าแรกดวงอาทิตย์ด้วยเครื่องตัดอยู่เนืองๆ

(กิราตารชุนีเย: 17.48)

พระศิวะได้ดูตกสั่นคั่นธนูที่กำลังพุ่งลงมาโดยเร็วนั้นไว้ในพระองค์เอง เช่นเดียวกับ ชนุรราชผู้ตั้งอยู่ในความโชติช่วงอย่างยิ่งได้กลืนกินแม่น้ำคงคาที่เชื่อมรากลไว้ในพระองค์เอง

(กิราตารชุนีเย: 17.52)

จากนั้นครั้งพระศิวะทรงโยนธนูพร้อมทั้งแล่งทิ้งไปแล้ว ได้ทรงใช้กำปั้นที่ดูราวกับตะบอง เหล็กทุบกลับไปทุ่มนี้ผู้เข้ามาต่อสู้และมีอาวุธคือลำแขนทั้งสองข้างอันน่าเกรงขามประดุจข้างสารที่ ทรงพลัง

(กิราตารชุนีเย: 18.1)

เสียงที่บังเกิดขึ้นจากมือที่ประกอบด้วยนิ้วที่แข็งแกร่งของพระศิวะและอรชุนได้สะท้อน ไปในลำห้วยหลายบนภูเขา เป็นประหนึ่งความหวาดกลัวที่ส่งผ่านเสียงศิลาจำนวนมากที่กำลังแตกเป็น เลี้ยว

(กิราตารชุนีเย: 18.2)

อรชุนแม้จะได้รับบาดเจ็บหนักมากมาจากการพาดด้วยแขนของพระศิวะ แต่ก็ป้าน ประหนึ่งว่าได้รับความสุข ในบรรดาหมู่ผู้มีจิตใจเข้มแข็งและกล้าหาญ ใครกันแล้วจะสามารถกระทำ ตามสิ่งนี้ได้

(กิราตารชุนีเย: 18.3)

พระศิวะผู้มีพระอุระประดุจดังลาดเขา เปื้อนไปด้วยหยดเลือดที่กระเซ็นจากปากแผล (ของอรชุน) ทรงเปรียบได้กับเมฆที่รับเอาแสงสีแดงเข้มแห่งรุ่งอรุณที่เพิ่งปรากฏขึ้น

(กิราตารชุนีเย: 18.4)

ครั้งช่วงคอกทั้งคู่ของพระศิวะอันล้ำลึกกระแทกเข้ากับคอกพร้อมๆ กัน อรชุนก็โงนเงน เหมือนลูกตาที่กลอกไปมาตามจำนวนเท้าที่เห็นมากมายด้วยความมีนเมา

(กิราตารชุนีเย: 18.6)

ในที่สุด “พระผู้ประเสริฐที่สุด ผู้ก่อให้เกิดความพินาศแห่งกรรมทั้งหลาย (ผู้ประทาน โมกษะ) ผู้ถูกทำให้พิควงในทันทีด้วยการกระทำเช่นนั้นของเขา (อรชุน) ได้โอบกอดเขา (อรชุน) ผู้ไม่ รู้จักเหน็ดเหนื่อย ผู้หวังจะเหวี่ยงพระองค์ลงบนแผ่นดินไว้แนบพระอุระ” (กิราตารชุนีเย: 18.13) และ “พระศิวะทรงบังเกิดความยินดีในความตั้งใจมั่นอันมีมากล้นของเขา (อรชุน) หาใช่ตะบะไม่ ก็ความ มั่นคงแน่วแน่ในตนเองซึ่งวิเศษกว่าคุณทั้งหลายทั้งปวงของคนดียอมให้อุปการะแท้จริงเสีย” (กิราตารชุนีเย: 18.14) บททดสอบความอดสาหะของอรชุนได้สิ้นสุดลง พระศิวะได้เผยธรุรเวทให้แก่ อรชุนพร้อมทั้งเอ่ยสาธุการให้บรรดาเทพทั้งหลายมอบอาวุธวิเศษแก่อรชุนด้วย จากนั้นเรื่องราวของ กิราตารชุนีเยจบลงด้วยคำอวยพรของพระศิวะ ดังบทประพันธ์ว่า

ขณะที่กำลังหมอบกราบแทบพระบาทอันงดงามเสมือนดอกบัวอยู่ พระคิระได้ตรัสว่า ไปเถิด ขอจงมีชัยต่อเหล่าศัตรู ลำดับนั้นอรชุนผู้ทรงไว้ซึ่งเทพีแห่งชัยชนะอย่างเด่นชัดและได้รับการสรรเสริญโดยหมู่เทวดา ได้ลู่ถึงเรือนพำนักของตนและน้อมไหว้ยุธิษฐิระด้วยใจเคารพรัก

(กิราตารชุนีเย: 18.48)

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่าบุคคลแต่ละคนแสดงจิตสำนึกในเรื่องธรรมะที่สอดคล้องกับความสัมพันธ์ที่ตนมีต่อบุคคลอื่นแวดล้อม พฤติกรรมที่แสดงออกมาไม่ว่าจะมีผลกระทบต่อบุคคลใดก็ตามไม่ได้สำคัญเท่ากับผลกระทบภายในที่ตนคนนั้นผูกสัมพันธ์อยู่ด้วย ผู้วิจัยพบว่าเมื่อศึกษาธรรมะของตัวละครแต่ละตัวในบทประพันธ์ข้างต้นแล้วทำให้เห็นว่าตัวละครเหล่านั้นสะท้อนหน้าที่ของตนเองที่มีต่อบุคคลอื่นอย่างตรงไปตรงมาและปรากฏหน้าที่เพียงด้านเดียว ซึ่งมีเพียงตัวละครเอกของเรื่องเท่านั้นที่แสดงจิตสำนึกเรื่องธรรมะหลากหลายประการตามความสัมพันธ์ที่ผูกไว้กับตัวละครต่างๆ การแสดงออกของอรชุนตลอดทั้งเรื่อง ไม่ว่าจะเป็นการสบสายตามองลึกเข้าไปในดวงใจของเทราปทีดังบทประพันธ์

ความทุกข์โศกนั้นแม้ได้ผลະหนิผู้ทรงพละกำลังทั้ง 4 (พี่น้องของอรชุน) เหล่านั้นไปไกลแล้วก็ตาม กลับฝันรวมกันแล่นเข้าหาเทราปที ดุจความมืดที่ครั้นละทิ้งโมงยามแห่งกลางวันแล้วได้คืบคลานเข้าสู่ราตรีกาล

(กิราตารชุนีเย: 3.35)

ด้วยการประนมมือสำรวมจิต บุตรของพระอินทร์ได้ถือเสมือนเป็นความประสงค์อย่างแรงกล้าในการเตรียมตัวเดินทาง สายตาที่ขวนมอมของภรรยาผู้อ่อนหวานด้วยรสแห่งความรักอย่างแท้จริงเป็นผู้หยิบยื่นให้ได้จับจ้องอยู่ที่เขา

(กิราตารชุนีเย: 3.37)

การปฏิบัติตามโองการของยุธิษฐิระ ดังบทประพันธ์

อรชุนผู้ปฏิบัติตามคำของยุธิษฐิระที่ว่า “จงไปเถิด จงทำให้สำเร็จ” ได้เข้าไปนั่งใกล้มุนีนั้นด้วยอาการอันนอบน้อม มุนีผู้กอรไปด้วยความกรุณาและได้เอ่ย (จุดประสงค์ของท่าน) แล้วอย่างนี้ (กิราตารชุนีเย: 3.24)

การรับศึกษาและมรรควิธีจากมหาฤๅษีทิวาปายนะ ดังบทประพันธ์

ครั้งนั้น วิทยาที่ส่องแสงเหมือนประกายไฟได้ผ่านจากปากของมหาฤๅษีเข้าสู่ใบหน้าของอรชุน เหมือนรัศมีจากดวงอาทิตย์อันนำร่ำรมย์ในยามเช้าส่องฉายไปยังดอกบัว

(กิราตารชุนีเย: 3.25)

จากพลังอำนาจของตบะ ท่าน (มุนี) ได้ส่งผ่านฌานและมรรควิธีให้แก่เขา (อรชุน) ผู้เหมาะสมที่สุดในทันที ครั้นเมื่อธรรมชาติที่เป็นความจริงแท้ถูกทำให้ปรากฏขึ้นด้วยเหตุข้างต้นแล้ว นัยน์ตาของเขาเสมือนกับได้เบิกโพลงขึ้นหลังจากเวลาผ่านพ้นมานาน

(กิราตารชุนีเย: 3.26)

มุนีผู้มุ่งหวังให้บำเพ็ญตบะอันจะส่งผลให้เกิดชัยชนะ ได้กล่าวกับเขา (อรชุน) ผู้มีบุคลิกลักษณะรับกับจิตใจที่มุ่งหมายถึงชัยชนะอันยิ่งใหญ่ว่า

(กิราตารชุนีเย: 3.27)

ด้วยเดชที่เพิ่มขึ้นจากโยคะนี้ เธอจะเป็นผู้ใช้อาวุธและไม่ยอมให้บุคคลอื่นเข้าถึงสถานที่ของตน เธอจงถือวัตรปฏิบัติของมุนีทั้งหลายด้วยการสรงน้ำ การสวดภาวนา และการอดอาหาร

(กิราตารชุนีเย: 3.28)

การตบบริกรรมไตรจากยักษ ดั่งบทประพันธ์

ยักษคนนั้นผู้กระทำความนอบน้อมและบังเกิดความเส่นหาในตัวอรชุนผู้กล่าวถ้อยคำอันกอปรด้วยมิตรไมตรีได้เกิดความเชื่อใจกันฉันทมิตร

(กิราตารชุนีเย: 3.31)

หลังจากกล่าวถ้อยคำที่เอื้อประโยชน์และกอปรด้วยความปรารถนาดีตั้งนี้แล้ว ยักษรับใช้ของท้าวกุเวรผู้มีใจเกื้อกูลได้จากไปยังสถานที่ของตนเองในที่ที่ อรชุนออกจะร้อนรนใจอยู่มีใช้น้อย เพราะการจากไปของคนดีย่อมก่อให้เกิดความอาลัยอาวรณ์ยิ่งนัก

(กิราตารชุนีเย: 5.51)

การบำเพ็ญตบะโดยมุ่งภักดีต่อพระอินทร์ ดั่งบทประพันธ์

ภูเขาอินทระกิละที่มีป่าดิบวิเวกผู้คน ตกด้วยดงไม้ใหญ่ผลิผลเต็มต้น ที่มีข่อมไม้เลื้อยออกดอกสะพรั่งจากสันเขาถึงสันเขา ได้ก่อให้เกิดความอุตสาหะตั้งมั่นในการบำเพ็ญของอรชุน

(กิราตารชุนีเย: 6.18)

ลำดับนั้น หลังจากวางตนตามหลักปฏิบัติโยคะศาสตร์ ณ ที่นั้นแล้ว ความทุกข์ทรมานจากตบะอันทนได้ยากหาได้บังเกิดขึ้นกับมุนีแต่กาลก่อน (คืออรชุน) ผู้มีสมณสารูปเป็นมุนีผู้ทรงปัญญาความเจ็บปวดชนิดไหนกันจะพึงมีต่อจิตใจที่สงบ

(กิราตารชุนีเย: 6.19)

เขา (อรชุน) ผู้ไร้มลทิน ผู้กำลังทำลายความมืดบอดอันเกิดจากบาปด้วยคุณทั้งหลายที่บริสุทธิ์และมีความสุขอย่างยิ่งในสมาธิอันเกิดจากการบำเพ็ญตบะทุกวันเช่นเดียวกับดวงจันทร์ (อันบริสุทธิ์) มุดม่องซึ่งกำลังขับไล่ความมืดด้วยคุณทั้งหลายที่งดงามได้ค่อยๆ ยกสูงขึ้นไปตามจันทร์ครดีทุกวัน

(กิราตารชุนีเย: 6.20)

ยิ่งกว่านั้น การรับรู้อารมณ์สุขอันเกิดจากความสงบและไม่ก่อให้เกิดความทุกข์ใจของเขา (อรชุน) ซึ่งเป็นผู้รู้เท่าทันอกุศลธรรมด้วยคุณต่างๆ ได้ข่มความยินดีในอารมณ์ภายนอก (มี รูป เป็นต้น) อันเป็นปฏิกิริยาไว้แล้ว

(กิราตารชุนีเย: 6.21)

เมื่อข่มอกุศลธรรมไว้แล้ว เขา (อรชุน) ได้น้อมรับผู้เป็นนายแห่งสวรรค์ (พระอินทร์) มาสาธยายด้วยจิตภาวนาและได้ทรงไว้ซึ่งเดชทั้งสองที่มีมาแต่กำเนิดคือความกล้าหาญและความสงบในเวลาเดียวกัน

(กิราตารชุนีเย: 6.22)

การให้บรรณาธิบายกับพระอินทร์ในร่างดาบส ดังบทประพันธ์เป็นต้นว่า

พ่อท่าน เราย่อมไม่ใช่ภาชนะสำหรับ (รองรับ) ถ้อยคำนี้ของท่านแม้มันจะประเสริฐก็ตาม
เช่นเดียวกับที่ฟากตรงข้ามกับราตรี (กลางวัน) ย่อมไม่ใช่ภาชนะสำหรับ (รองรับ) ท้องนภาที่มีดวง
ดาราปรากฏชัด

(กิริตารชุนีเย: 11.44)

เราคืออรชุนบุตรนางกุนตีกับท้าวปาลณฯ อยู่ในวงศ์กษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ ได้ปฏิบัติตามคำสั่ง
ของพี่ชายคนโตที่ถูกครีธูชาติขับไล่ออกมา

(กิริตารชุนีเย: 11.45)

เราถือเอาการบำเพ็ญเพียรเช่นนี้ตามคำแนะนำของมหาฤๅษีว่าเมื่อพระอินทร์ผู้
บูชาเป็นอย่างดีมีความพอใจอย่างยิ่งแล้ว พระองค์ย่อมทรงเห็นใจ

(กิริตารชุนีเย: 11.46)

กษัตริย์ยุธิษฐิระผู้เล่นพนันโดยถูกวางกลโกงไว้ ได้นำเมือง ตัวเรา (พี่น้อง) พวกเราและ
ภรรยาไปเป็นรางวัล สภาจ่ายอมเช่นนี้จึงเกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

(กิริตารชุนีเย: 11.47)

ศัตรูทั้งหลายได้เชือดเฉือนพวกเราให้อับอายด้วยถ้อยคำที่เสียดแทงใจ และฉีกทิ้งเสื้อผ้า
ท่อนบน (ของเทราปที) ให้เปลือยเปล่าด้วยกำลังในสภา

(กิริตารชุนีเย: 11.49)

เรามีได้ปรารถนาความสุขทั้งมิได้ปรารถนาทรัพย์ที่มีขึ้นมีลงเหมือนคลื่นในมหาสมุทร แล
เราผู้หวาดหวั่นอยู่เนืองๆ ถึงความไม่เที่ยงแท้ก็หาได้ปรารถนาสถานแห่งพรหมอันเปล่าเปลี่ยว

(กิริตารชุนีเย: 11.66)

เราปรารถนาจะล้างโคลนตมคือความเสื่อมเสียเกียรติที่ถูกกระทำแล้วอย่างฉ้อฉล ด้วย
น้ำตาของภรรยาศัตรูผู้ต้องทนทุกข์อยู่ด้วยความเป็นหม้าย

(กิริตารชุนีเย: 11.67)

หากบุรุษไม่ได้รับเกียรติยศที่ถูกศัตรูปล้นเอาไปกลับคืนมาด้วยศร เขาก็คงเป็นผู้ตายแล้ว
ไม่กลับมาเกิดอีกหรือไม่ก็เป็นเสมือนหญ้า (อันไร้ค่า)

(กิริตารชุนีเย: 11.70)

ความเป็นมุนี (ทั้งวานปรัสถ์และสันยาสิ) ก่อนซึ่งไม่เป็นไปตามธรรมจะมีได้อย่างไร ลำดับ
ชั้นในอาศรมสี่ย่อมถูกพราสาทอนสียต่อกันมา จะฝ่าฝืนมิได้

(กิริตารชุนีเย: 11.76)

มารดาผู้เดินทางกรากกรำและเป็นเสาหลักแห่งภารกิจที่ติดพันแรงดวนนี้ตลอดจนกษัตริย์
ผู้ประพฤติชอบคือพี่ชายคนโตของเรา ย่อมสำคัญกว่าความเป็นอิสระจากกิเลส

(กิริตารชุนีเย: 11.77)

หลังจากได้บูชาพระอินทร์แล้ว แม้เราจะล่องลับไปเหมือนเมฆที่แตกสลายไปด้วยลมบน
ยอดเขา เราก็จะ (ถือว่าได้) บ่งหนามคือความไร้เกียรติยศ

(กิริตารชุนีเย: 11.79)

การบำเพ็ญตบะโดยมุ่งรักดีต่อพระศิวะ ดังบทประพันธ์

ต่อมาอรชุนผู้มีใบหน้าเบิกบานได้ปฏิบัติตนตามหลักการบำเพ็ญตบะโดยปราศจากความ
เหน็ดเหนื่อยเพื่อให้พระศิวะอำนวยพรตามคำชี้แนะของพระอินทร์

(กิราตารชุนีเย: 12.1)

คืนวันของเขา (อรชุน) ผู้อดอาหาร ผู้มีความมุ่งมั่นเพื่อชัยชนะ ผู้ไร้มลทิน ผู้ยืนอยู่ด้วย
เท้าข้างเดียวบนแผ่นดินที่อยู่ใกล้ดวงอาทิตย์ ได้ผันผ่านไป

(กิราตารชุนีเย: 12.2)

อรชุนได้ตั้งมั่นอยู่ในความทุกข์จากการแผดเผาอินทรีย์และร่างกายอย่างไม่หยุดหย่อนดู
ราวกับภูเขาหิมาลัย ชาวโลกส่วนใหญ่ยอมไม่อาจรับรู้พลังอำนาจอันหนักแน่นมั่นคง (เยี่ยงนี้)

(กิราตารชุนีเย: 12.3)

เขา (อรชุน) หาได้อัจฉริยะใจ หาได้จัดตั้ง และหาได้เหนียวแน่นแต่อย่างใด รชัส (ความ
ใคร่) และตมัส (ความมืดบอด) ที่เขาบางเพราะถูกกำลังแห่งตบะเผาผลาญแล้ว ย่อมไม่ทำลายสัตตวะ
(ความดีงาม) ของเขาที่แผ่ไพศาลออกไป

(กิราตารชุนีเย: 12.5)

เขา (อรชุน) ต้องแบกรับร่างกายที่ก่อให้เกิดความน่าหวาดกลัวแม้จะเป็นร่างของผู้หยั่งรู้
ความจริงก็ตาม ร่างที่เจริญขึ้นเหนือโลกทั้งสามและผ่ายผอมด้วยการบำเพ็ญตบะ เพราะการปฏิบัติตน
ชนิดใดที่ง่ายตายสำหรับผู้มีปรีชาญาณทั้งหลายย่อมไม่มี

(กิราตารชุนีเย: 12.6)

ปากของเขา (อรชุน) ที่ปราศจากมันตระลึบอยู่ตลอดเวลาได้สว่างสดใสด้วยรัศมีไร้พินที่
กระจายออกไปโดยรอบราวกับสุริยมณฑลอันน่าสะพรึงกลัวด้วยรัศมีทรงกลด

(กิราตารชุนีเย: 12.8)

การสังหารอสูรในร่างหมูป่า ดังบทประพันธ์

ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง หมูป่าตัวนี้ซึ่งมีเจตนาฆ่าร้าย (เรา) ด้วยพลังกำลัง จำต้องถูกเรา
สังหารเสีย เพราะการพินาศไปของศัตรูย่อมเรียกหาลาภอันยิ่งใหญ่

(กิราตารชุนีเย: 13.12)

ฤๅษีทิวปายณะได้เคยพร่ำสอนเราครั้งแล้วครั้งเล่าว่า “ลูกเอ๋ย ขอเจ้าผู้หมดหนทางจง
บำเพ็ญตบะเพื่อชัยชนะ” หากละเว้นการสังหารสัตว์ที่มีพลังกำลังแข็งแกร่งนี้เสียแล้ว การรักษา
วัตรปฏิบัติก็ไม่อาจกระทำได้

(กิราตารชุนีเย: 13.13)

หลังจากใคร่ครวญแล้วอย่างนี้ เขา (อรชุน) ได้หิบบันธนูซึ่งเป็นเสมือนตราสารแห่ง
ปुरुષะดั้งเดิม และฉวยเอาครอนเป็นประจุมิตรผู้ซื่อสัตย์ผู้รู้ชัดถึงการทำให้ศัตรูแตกพ่ายขึ้นมา

(กิราตารชุนีเย: 13.14)

ในกาลนั้น ครั้นได้ขึ้นสายธนูคาณทิวะบนครขนาดใหญ่แล้ว ภูเขาทั้งมวลได้แยกแตกออก
เพราะเสียงการรั้งสาย และบีบอัดลงมาองอยู่พื้นฐานเพราะตั่นกลั้วภัย

(กิราตารชุนีเย: 13.16)

ทันใดนั้น ครรของอรชุนที่มีส่วนปลายเป็นโลหะขาวและมีลวดลายทั้งรูปทรงกึ่งดงามดูราวกับนิ้วอันนำต้นกล้วของพญาอมราชผู้โกรธซึ่งกำลังทำให้สัตว์ทั้งหลายจิตตก ได้แล่นไปในท้องฟ้าแล้ว

(กิริตารชุนีเย: 13.25)

ครรทั้งสอง (ของพระคิระและอรชุน) ได้นำหายนะมาสู่หมู่ปาดัวนั้น เฉกเช่นความไม่ยั้งคิดและความพยายามในสิ่งไร้ค่า นำความวิบัติมาสู่ทรัพย์ ความเสื่อมเสียและความโลภนำความสิ้นสูญมาสู่ครรธาของบริวาร นโยบายที่ผิดและความประมาทนำจุดจบมาสู่ความมุ่งหมายชัยชนะ

(กิริตารชุนีเย: 13.29)

การตอบโต้ถ้อยคำของทูตกิริตตะ ดั่งบทประพันธ์

นี่แน่ะ ผู้ควรแก่กิจธุระ ผู้รับภาระจากเจ้านาย หลังจากปรุงคำพูดดังกล่าวนี้ด้วยคุณทั้งหลายแล้ว ท่านเป็นผู้ยังความทแกล้วกล้าให้บังเกิดขึ้น แม้ท่านจะเป็นชาวป่าชาวเขาก็ก็น่าตาม ตัวท่านเองได้ถูกยกไว้ในตำแหน่งสูงสุดของเหล่าผู้มีวาทศิลป์

(กิริตารชุนีเย: 14.6)

หลังจากผูกมิตรแล้ว ถ้อยคำที่ชักจูงไปในทางที่ผิดก็ดี คำพูดที่แกล้งถึงภัยที่เป็นไปเพื่อทำให้ความคิดสับสนก็ดี ย่อมปรากฏชัดขึ้น อุบมาเหมือนสิ่งดีงามถูกบิดเบือนเป็นอื่นอันใด วาจาที่กล่าวโดยท่านผู้ร้องขอครคินก็เป็นฉนั้น

(กิริตารชุนีเย: 14.7)

กษัตริย์พระองค์นั้นซึ่งตั้งใจชัดขวางความสำเร็จเช่นนี้ไม่ได้ถูกท่านทัดทานกระนั้นหรือ อันที่จริงกษัตริย์ก็พึงต้องมีข้ารับใช้ผู้ถือประโยชน์และความวินาคร่วมกันและยังปรารถนาความผาสุกเป็นที่สุดไว้คอยแนะนำประโยชน์

(กิริตารชุนีเย: 14.8)

ครรจำนวนนับไม่ถ้วนของเราได้ถูกเผาด้วยไฟที่ปรารถนาจะกลืนกินป่าเขาหนวะ เราผู้หาได้สนใจแม้ในครรทั้งหลายของเทวดาจะมาใคร่อยากได้ครรของชาวเขากระนั้นหรือ

(กิริตารชุนีเย: 14.10)

สัตว์ทั้งหลายย่อมเป็นผู้อาศัยอยู่ในป่า ใครเลยจะถือครองได้ ผู้ที่ฆ่าสัตว์เหล่านั้นด้วยพละกำลัง สัตว์เหล่านั้นย่อมตกเป็นของเขา ขอความยึดมั่นถือมั่นอันกษัตริย์มีต่อสัตว์นี้จึงถูกขจัดให้สิ้นไปเถิด เพราะหากยังมีความถือตนอยู่ ทรัพย์ทั้งหลายย่อมสิ้นไปในที่สุด

(กิริตารชุนีเย: 14.13)

มหาฤชิวาสได้อบรมสั่งสอนพรตแก่เราว่า จงอย่าให้ใครก็ตามเข้ามาขัดขวางทางบำเพ็ญเพียร ด้วยเหตุนี้สัตว์ที่มุ่งฆ่าเราจึงถูกเราสังหารเสีย เพราะการรักษาพรตเป็นเกียรติของสาธุชน

(กิริตารชุนีเย: 14.14)

ครั้นท่านไปแล้ว ขอท่านจงทำให้พระองค์หมดความทะยานอยากในสิ่งที่มุ่งหวัง เพราะความทะยานอยากย่อมไม่คู่ควรกับผู้มีใจสูง ความสง่างามที่ถูกทำให้แปดเปื้อนด้วยการอ่อนน้อมต่ออีกฝ่ายของผู้มีความปรารถนาจะช่วงชิงเอาด้วยกำลังจะนำยินดีได้อย่างไร

(กิริตารชุนีเย: 14.18)

การโจมตีทัพประมณะของพระศิวะ ดังบทประพันธ์

เขา (อรชุน) ได้ใช้ครทำลายนานาอาวุธที่บรรดาพรานป่าผู้หวังจะพิชิตศัตรูปล่อยออกมา
พร้อมกันกลางอากาศเสียด้านตั้งกาลเวลาแห่งการทำลายล้างผลกระทบ

(กิริตารชุนีเย: 14.51)

อาศัยครทั้งหลายที่ประสาทผลเป็นแน่นมัน ที่แล่นขึ้นขยายวงออกไปกว้างไกล และขจัด
ปิดเป่าภัยอันตรายที่ไม่อาจมองเห็นจากเหล่าศัตรู (ครเหล่านั้น) เป็นเสมือนกุศโลบายให้อรชุนกลับฟื้น
คืนพลังกำลังขึ้นมาเต็มที

(กิริตารชุนีเย: 14.52)

หมู่ครของมุนีอันมีแสงเสมือนดวงจันทร์ซึ่งปล่อยออกไปจากธนูพร้อมกันในคราวเดียว
ตามปริมาณศัตรูจำนวนมากโข ได้ทำให้กองทัพของพระศิวะบีบหนเข้าหากันราวกับทิวแถวของ
ดอกบัว

(กิริตารชุนีเย: 14.56)

ศัตรูผู้อ่อนล้าทั้งหลายไม่อาจต้านทานทะเลลูกครของมุนีที่ราวกับมีภาวะอุตสาหะคอย
บงการกิริยาอาการแต่ละอย่างต่างๆ นานา มีความตื่นตัว ไร้ข้อผิดพลาด ทรงพลาญภาพและชื่อตรง

(กิริตารชุนีเย: 14.57)

กองทัพที่ประหวั่นพรั่นพรึงนั้นได้ตกอยู่ในความอลหม่านอย่างต่อเนื่องจากคลื่นลูกคร
ของมุนีที่แล่นมาด้วยความแม่นยำและรวดเร็วรอบทิศทางกับไฟโทสะ ไม่ผิดกับฝุ่นที่ฟุ้งตลบในฤดูร้อน
ด้วยแรงลมพายุ

(กิริตารชุนีเย: 14.59)

ปริณทลโดยรอบดาษคืนไปด้วยกองทัพของพระศิวะที่มีร่างเจ็บปวดทรมนทรมายด้วยหมู่
ลูกครของบุรุษผู้เป็นเครื่องหมายแห่งจอมกบิ์ศรี ไม่ผิดกับน้ำที่ถูกแผดเผาด้วยรัศมีดวงอาทิตย์

(กิริตารชุนีเย: 14.64)

และการต่อสู้กันตัวต่อตัวกับพระศิวะ ดังบทประพันธ์

อรชุนผู้กำลังฉีกหิ้งครของพระศิวะด้วยครที่มีอำนาจทำลายล้าง ได้ใช้ทักษะการรบเข้า
จู่โจมด้วยความอุตสาหะ

(กิริตารชุนีเย: 15.37)

ครทั้งหลายของอรชุนได้แผ่ปกคลุมหมู่ครของพระศิวะดุจพยับเมฆหนาที่ปกคลุมที่บรคเณที่บรคเณมี
แสงอาทิตย์

(กิริตารชุนีเย: 15.40)

เมื่ออรชุนผู้ถูกกระหน่ำยิงได้อาศัยพลังกำลังอันล้นหลามฝ่าแนวครของพระศิวะออก
มาแล้ว ก็หาได้หวั่นไหวไม่

(กิริตารชุนีเย: 15.44)

หลังจากใคร่ครวญแล้ว เขา (อรชุน) ผู้ถูกทำร้ายเดชานูภาพและหวังจะโค่นล้มพลังอำนาจของศัตรูพร้อมด้วยหมู่คณะ ได้ใช้อาวุธที่ทำให้หลับไหลดุจดั่งความมืดในยามเที่ยงคืนที่มีเมฆปกคลุมไปทั่ว

(กิริตารชุนีเย: 16.25)

ครั้นศัตรูเอกเช่นช้างประจำทิศทำลายพิชสงของอาวุธวิเศษด้วยความพยายามเพียงเล็กน้อยเสียแล้ว อรชุนผู้มีแขนอันทรงพลังได้ขว้างบ่วงบาศรูงไปหลายเส้นเพื่อตรึงมัด

(กิริตารชุนีเย: 16.36)

ครั้นเมื่อผลสำเร็จแห่งวีรกรรมของศัตรูเกิดขึ้นราวกับศุภฤกษ์แลอาวุธมีอันเป็นไปแล้ว อรชุนผู้ขุ่นเคืองใจได้เลือกใช้อาวุธเพลิงที่ไร้เปลวเต็มกำลัง

(กิริตารชุนีเย: 16.49)

เมื่อเขา (อรชุน) ได้ยังให้ธนูแผดเสียงคำรามเหมือนเมฆด้วยมือเอกเช่นช้างประจำทิศ ยังให้ยอดเขาสะเทือนเลื่อนลั่นแล้ว เขาได้เฝ้ากองทัพทั้งหลายของพระศิวะด้วยท่าครเช่นเดียวกับกามเทพแผดเผาดวงใจทั้งหลายด้วยความหวังหาอาทร

(กิริตารชุนีเย: 17.10)

คลื่นกองทัพของพระศิวะที่มีจำนวนนับไม่ถ้วนนั้นได้ถูกควบคุมให้เป็นไปตามอำนาจของครหลากชนิดของมณี เช่นเดียวกับสัตว์โลกถูกควบคุมโดยธรรมชาติแห่งตนที่ปรากฏขึ้นและโดยชาติกำเนิด

(กิริตารชุนีเย: 17.19)

จากนั้นครั้นกระโดดเข้าไปด้วยความรวดเร็วราวกับกำลังสั่นคลอนแผ่นดินด้วยการเตะเท้าแล้ว เขา (อรชุน) ผู้มีแขนหมุนได้กว้างเป็นปกติ ผู้ส่งงาม ผู้มีร่างกายเปี่ยมไปด้วยเลือดที่ไหลซึมออกมา ผู้บันลือสีหนาทซึ่งปรารถนาจะเข้าประทุษร้าย ได้โจมตีพระศิวะด้วยคันธนูสีขาวนวลราวกับชิ้นส่วนของดวงจันทร์อันมีความคล้ายคลึงกับอัสนีบาตของพระอินทร์ ดุจพญาคชสารหักโค่นลำต้นของแมกไม้ด้วยงาฉนั้น

(กิริตารชุนีเย: 17.50-51)

ภายหลังจากที่ครอันตรธานไปสิ้นนั้น เขา (อรชุน) ได้ถือดาบอันประเสริฐกว่าดาบทั้งปวง ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดแห่งเดชอันสูงส่งที่ศัตรูทั้งหลายไม่อาจพิชิตลงได้และเป็นความมุ่งหมายถึงความสำเร็จจากความอดสาหะที่มีต่อพระศิวะ ราวกับทรงไว้ซึ่งอหังการที่ปรากฏเป็นตัวเป็นตนต่อหน้า

(กิริตารชุนีเย: 17.55)

เขา (อรชุน) ผู้ประพาศติสิ่งอันไร้ที่ติ ผู้หักทำลายครของพระศิวะ ผู้ผู้ดม่อง ได้กระทำสิ่งอัศจรรย์ด้วยการกระโจนจากปากหนึ่งไปอีกปากหนึ่งพร้อมมือที่กุมดาบไว้ ราวกับมหาสมุทรอันมีคลื่นเจือรศมีแสงอาทิตย์

(กิริตารชุนีเย: 17.56)

เขา (อรชุน) ผู้ถูกสกัดกั้นทุกวิถีทางในการรบคือถูกทำลายบรรดาธนู เกราะ และครไปเสียสิ้น ดาบเล่าก็ถูกหักไปเสียแล้ว ได้ตกอยู่ในสภาพเปลือยเปล่าแลผุดผ่องราวกับแดนดินบนผืนปฐพีที่ประดับด้วยสวนงามสะอาดตา

(กิริตารชุนีเย: 17.59)

ครั้นพ่ายแพ้แก่ศัตรูแล้ว เขา (อรชุน) ผู้เคียดแค้น ผู้มีแขนเป็นเสมือนเพื่อนคู่กายได้
ขว้างปาห่ากระสุนก้อนหินราวกับก้อนน้ำแข็งซึ่งทำให้ต้นไม้แตกหักกระจายด้วยปรารถนาชัยชนะ
(กิริตารชุนีเย: 17.60)

เมื่อบรรดาก่อนหินถูกพระศิวะทำลายไปด้วยศรทั้งหลายแล้ว อรชุนได้ทุ่มขว้างหมู่แมกไม้
ที่อุดมด้วยน้ำและแผ่นกึ่งก้อนไพศาลจนทำให้ที่ว่างระหว่างทิศบนท้องฟ้าถูกบดบังด้วยปลายยอด
(กิริตารชุนีเย: 17.61)

ครั้นอรชุนได้จากนทีแห่งครมาถึงเฉพาะหน้าพระศิวะด้วยความเร็วดุจลมกรที่กระโจนขึ้น
จากคองคาแล้ว ได้กระแทกพระอุระที่ดูราวกับแผ่นศิลาสีทองของพระศิวะด้วยแขนทั้งสองข้าง
(กิริตารชุนีเย: 17.63)

อรชุนได้รับบาดเจ็บหนักขาดมามากมายจากการฟาดด้วยแขนของพระศิวะราวกับได้รับ
ความสุข ในหมู่ผู้มีจิตใจเข้มแข็งและถือศีลธรรม ใครเลยจะสามารถกระทำสิ่งที่คล้ายคลึงกันได้
(กิริตารชุนีเย: 18.3)

หมัดของอรชุนที่ชกลงไปบนพระอุระของพระศิวะได้กระดอนกลับซ้ำแล้วซ้ำเล่า ราวกับ
คลื่นใหญ่แห่งมหาสมุทรที่ทรงพลังยิ่งโถมเข้าใส่เชิงเขาสหยะอันกว้างใหญ่
(กิริตารชุนีเย: 18.5)

หลังจากปรี่เข้าหาด้วยความว่องไวยิ่งแล้ว เมื่อเขา (อรชุน) ผู้ลุกโชนด้วยความโกรธและ
ยืนกายขึ้นจากการถูกถอง (เข้าที่คอ) กวางพระพาหาทั้งสองข้างของพระศิวะผู้ทรงประดับด้วย
ดวงจันทร์ออกจากกันแล้ว ได้ใช้แขนทั้งสองข้างกอดรัดด้วยกำลัง
(กิริตารชุนีเย: 18.7)

ลำดับนั้น การต่อสู้อันทรงพลังด้วยการกอดรัดเหมือนโซ่ที่ผูกกันไว้ ทั้งไม่ไหวติง ทั้ง
สิ้นทวาระคนกันของเขาทั้งสองที่สง่ามด้วยอาวุธคือแขนอันกำยำและเต็มไปด้วยกำลังการห้ำหั่นอัน
ดุเดือดยิ่ง ได้ดำเนินไป
(กิริตารชุนีเย: 18.8)

ครั้นปรี่เข้าไปแล้ว อรชุนผู้ทำให้แผ่นดินยุบลงด้วยเท้าได้ (ใช้มือ) รับเท้าทั้งสองข้างของ
พระผู้ทำลายเมืองทั้งสาม (พระศิวะ) ผู้เข้าโจมตีด้วยความเร็วทางอากาศตรงระหว่างทาง
(กิริตารชุนีเย: 18.12)

เหตุการณ์ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นการแสดงธรรมะหลากหลายประการตามความสัมพันธ์ที่
อรชุนมีต่อบุคคลเหล่านั้นดังนี้

- อรชุนแสดงปติธรรมต่อเทราปทีในฐานะสามี
- อรชุนแสดงภราตรีธรรมและเสวกธรรมต่อยุธิษฐิระในฐานะน้องชายและผู้ใต้บังคับบัญชา
- อรชุนแสดงศิษย์ธรรมต่อมหาฤๅษีไทวปายณะในฐานะศิษย์
- อรชุนแสดงมานวธรรมต่อยักษ์ในฐานะมิตรผู้มีความจริงใจให้กัน
- อรชุนแสดงเสวกธรรมต่อพระอินทร์ในฐานะผู้น้อย²⁶⁵

²⁶⁵ ในกรณีนี้อรชุนสนทนากับพระอินทร์โดยตนไม่ได้ทราบว่าเป็นบิดาจำแลงกายมาจึงไม่
จัดเป็นบุตรธรรม

ทั้งนี้ ผู้วิจัยพิจารณาการบำเพ็ญตบะทั้งที่มุ่งภักดีต่อพระอินทร์และพระศิวะ การสังหารหมู่น้ำ การไต่อาทะกับทนต์กิราตะ การโจมตีกองทัพพระศิวะ และการต่อสู้กับพระศิวะของอรชุน ล้วนเป็นการแสดงธรรมะต่อตนเองด้วยจิตสำนึกภายในที่มีต่อภรรยา พี่น้อง มารดา กษัตริย์ ครูอาจารย์ และปวงประชาในเวลาเดียวกัน

จากที่กล่าวมาจึงสรุปได้ว่า ธรรมะ หมายถึง การปฏิบัติตนตามหน้าที่ของบุคคลทั้งต่อบุคคลอื่นและต่อตนเอง ตัวละครที่แสดงธรรมะเด่นชัดและหลากหลายมิติตามความสัมพันธ์ที่ผูกไว้กับตัวละครต่างๆ ในวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนีเยคืออรชุน กล่าวคืออรชุนแสดงปติธรรมต่อเทราปทีในฐานะสามี อรชุนแสดงภราตรีธรรมและเสวกธรรมต่อยูธิษฐิระในฐานะน้องชายและผู้ไต่บังคับบัญชา อรชุนแสดงศิษย์ธรรมต่อมหาฤๅษีเทวปายณะในฐานะศิษย์ อรชุนแสดงมานวธรรมต่อยักษ์ในฐานะมิตรผู้มีความจริงใจให้กัน อรชุนแสดงเสวกธรรมต่อพระอินทร์ในฐานะผู้น้อย และอรชุนแสดงธรรมะต่อตนเองในเวลาเดียวกันด้วยเช่นกัน

ในทางตรงกันข้าม ตัวละครอื่นกลับแสดงหน้าที่ของตนเองที่มีต่อบุคคลอื่นอย่างตรงไปตรงมาและปรากฏหน้าที่เพียงด้านเดียว ได้แก่ พระศิวะแสดงเทวธรรมหรือสวามีธรรมต่ออรชุน มหาฤๅษีเทวปายณะแสดงอาจารย์ธรรมต่อเหล่าปถุนเทพ พระอินทร์แสดงปิตุธรรมต่ออรชุน ยูธิษฐิระแสดงปติธรรมและภราตรีธรรมต่อเทราปทีและภีมะตามลำดับ ทนต์กิราตะและคณะประมณะแสดงเสวกธรรมต่อพระศิวะ ยักษ์แสดงภราตรีธรรมต่ออรชุน ราชบุรุษกิราตะแสดงเสวกธรรมต่อยูธิษฐิระ ทูรโยธน์แสดงราชธรรมต่อราชกุมาร เทราปทีได้แสดงปิตุธรรมต่ออรชุน สกันทกุมารแสดงสวามีธรรมต่อไพร่พลของตนเอง

2. อรรถะ

อรรถะ หมายถึง การแสวงหาความสุขจากวัตถุอันได้แก่ ราชสมบัติ ทรัพย์สินเงินทอง อำนาจ ชื่อเสียงเกียรติยศ เป็นต้น

ในขณะที่ธรรมะคือการปฏิบัติตนตามบทบาทหน้าที่ของบุคคลที่มีต่อบุคคลอื่นและบทบาทหน้าที่ที่มีต่อตนเองนั้น เราจะพบว่าในหลายกรณีตัวละครที่กำลังมุ่งประพฤติธรรมะอยู่นั้นต่างก็มีแรงผลักดันภายในใจในปุรุชาณะข้ออรรถะ ทั้งนี้เรื่องของอรรถะนี้มักเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับบุคคลวรรณะกษัตริย์และพราหมณ์โดยมีการกอบกู้เกียรติ การล้างแค้น การช่วงชิงราชสมบัติเป็นเป้าหมาย แต่ละบุคคลต่างมีวิธีการบรรลุเป้าหมายดังกล่าวแตกต่างกันไปตามธรรมะของแต่ละบุคคล ตัวละครในกิราตารชุนีเยที่แสดงปุรุชาณะข้ออรรถะ ได้แก่ ทูรโยธน์ เทราปที ภีมะ ยูธิษฐิระ ฤๅษีเทวปายณะ และอรชุน ซึ่งจะขอกกล่าวไปตามลำดับดังนี้

คำบอกกล่าวของกิราตะ²⁶⁶ ทำให้ทราบวาทูรโยธน์กษัตริย์ฝ่ายเการพบริหารราชการแผ่นดินของตนตามแนวทางแห่งหลักนิติศาสตร์อย่างเคร่งครัด ดังตัวอย่างบทประพันธ์

*ด้วยเหตุที่เฝ้า (ทูรโยธน์) ประรณานจะเข้าถึงวิถีทางที่ปลาดไปสู่พระมนูอันเป็นธรรมชาติ
ที่เข้าถึงได้ยากด้วยการปราบศัตรูทั้ง 6 จำพวกและมีความสำรวมระแวดระวังครองสติอยู่เนื่องๆ จึงถือ*

²⁶⁶ เฝ้ากิราตะเป็นเฝ้าต่างๆ ที่ไม่ได้ฝึกการรบ แต่ชำนาญการปล้นสะดม และอาศัยอยู่ทางทิศเหนือ เป็นทัพของกษัตริย์มัญชุพาทานและกษัตริย์กัทรปุระทางแคว้นเนपालประกอบด้วยพล 40,000 คน ดู เสฐียร พันธรั้งซี่, จาณักยะ ปราชญ์แห่งชมพูทวีป, 289, 308.

ปฏิบัติตามนโยบายที่แบ่งกลางวันและกลางคืนตามอำนาจหน้าที่ (มีความเข้มข้นในราชกิจทั้งกลางวันกลางคืน)

(กிரิตารชุนีเย: 1.9)

เมื่อปราศจากอหังการ เขา (ทุรโยธน์) จึงถือปฏิบัติชอบเสมอมาคือปฏิบัติต่อข้ารับใช้ดุจสหายอันเป็นที่รัก ให้ความเคารพนับถือเพื่อนเสมอกับญาติ และปฏิบัติต่อญาติเสมือนเจ้าผู้ครองอำนาจอธิปไตย

(กிரิตารชุนีเย: 1.10)

การผูกมิตรอย่างราบรื่น (ของทุรโยธน์) นั้นหาได้มองข้ามเรื่องของกำนัล ของกำนัลมากมายหาได้ละเลยเรื่องคุณธรรม คุณธรรมอันก่อปรด้วยความประพฤดีเป็นพิเศษย่อมไม่ไร้ซึ่งการปฏิบัติตามทำนองคลองธรรม

(กிரิตารชุนีเย: 1.12)

หลังจากจัดวางผู้อารักขาที่จงรักภักดีแล้ว (เขา) จึงวางตนอยู่ในอาการที่ปราศจากความระวางสงสัย แม้จะเคลือบแคลงใจก็ตาม ทรัพย์สินสมบัติที่ใช้ตอบแทนเหล่าข้ารับใช้ในการปฏิบัติกิจให้ลุล่วงย่อมประกาศก้องถึงการปฏิบัติชอบของเขา

(กிரิตารชุนีเย: 1.14)

การวางเป้าหมายการบริหารบ้านเมืองไว้อย่างรัดกุมเช่นนี้ ไม่ว่าทุรโยธน์จะประพฤดีปฏิบัติไปด้วยจิตสำนึกแห่งราชธรรมหรือไม่ก็ตาม แต่จากสายตาของกிரิตะผู้นำความมารายงานต่อยุธิษฐิระกลับมองว่าเป็นการปฏิบัติราชกิจชนิดที่แฝงอรรถะคือการสร้างความมั่นคงในราชบัลลังก์ไว้เพื่อปิดกั้นหนทางการตีเมืองคืนจากเหล่าพี่น้องปาลณฑพ หรืออย่างน้อยก็เป็นการยื้อให้ราชสมบัติอยู่กับตนให้นานที่สุด ดังบทประพันธ์

แม้จะปกครองมณฑลภาคพื้นทวีปจรดมหาสมุทรอันมีราชบัลลังก์ที่ถูกแย่งชิงไปและตีกลับคืนมาแล้วก็ตาม เขา (ทุรโยธน์) ก็ยังใคร่ครวญถึงภัยที่จะเกิดจากพระองค์ โอ้! การเป็นศัตรูกับผู้แข็งแกร่งช่างเป็นทุกข์จริงหนอ

(กிரิตารชุนีเย: 1.23)

การเอยนามของพระองค์ผู้ไม่อาจต้านทานได้อันชนทั้งหลายกล่าวขวัญถึงเมื่อพูดคุยกันทำให้เขาผู้หวนระลึกถึงแสนยานุภาพของบุตรพระอินทร์ มีใบหน้าเศร้าหมอง ต้องทุกข์ระทมใจเหมือนงูที่หดพังพานเพราะการเอยนามครุฑจากถ้อยคำในมนตระ

(กிரิตารชุนีเย: 1.24)

จิตสำนึกในเรื่องการแสวงหาอรรถะและการปลุกสำนึกในธรรมะแห่งวรรณะกษัตริย์ของเทราปทีสะท้อนผ่านคำพูดของนางที่กล่าวกับยุธิษฐิระภายหลังจากได้รับรู้ความสำเร็จและความผาสุกของศัตรูดังเช่นพวกเการพ ดังบทประพันธ์

ข้าแต่พระราชา เมื่อละซึ่งความสงบเสียแล้วโปรดยินดีและทบทวนอีกครั้งถึงการทำลายล้างศัตรูทั้งหลายผู้ปราศเบรื่อง เมื่อสลัดทิ้งซึ่งความกลัวศัตรู (ทั้ง 6) แล้ว มุนีผู้เป็นอิสระจากกิเลส ตัณหา ย่อมเข้าถึงความหลุดพ้นด้วยความสงบ หาใช่กษัตริย์ไม่

(กிரิตารชุนีเย: 1.42)

การปฏิบัติตามข้อตกลงอย่างเคร่งครัดของพระองค์ผู้ทรงอำนาจอย่างยิ่งต่อศัตรูผู้คิดไม่ซื่อเป็นสิ่งที่ไม่สมควร เพราะกษัตริย์ทั้งหลายผู้ปรารถนาชัยชนะย่อมกระทำการละเมิดข้อตกลงที่มีต่อศัตรูทั้งหลายอย่างฉ้อฉล

(กิราตารชุนีเย: 1.45)

เพราะอาญาสิทธิ์แห่งโชคชะตาและกาลเวลาทำให้พระองค์ต้องถูกช่วงชิงเอาทรัพย์ไป ต้องหมองหม่นเพราะสูญเสียอำนาจ และต้องถูกฉุดลงมหาสมุทรที่ลึกยิ่งนัก ขอสิริราชสมบัติจึงกลับคืนมาสู่พระองค์อีกครั้ง ดุจเดียวกับอาทิตย์อุทัยในยามรุ่งสางหลังจากที่ขบไล่ความมืดคือศัตรูไปแล้ว

(กิราตารชุนีเย: 1.46)

ความสำเร็จอันน่าปรารถนาย่อมเวียนมาถึงรอบของผู้ไม่ยินดีในร้าย มุ่งประกอบความเพียรเพื่อให้ได้รับเกียรติ หรือได้รับความสุข หรือเพื่อให้เหนือกว่ามนุษย์ทุกคน

(กิราตารชุนีเย: 3.40)

(ความอภัยคไ) ที่ปล้นเอาทรัพย์คือเดชาภาพอันเป็นชัยชนะของชาวยุทธกษัตริย์ที่ถูกกำหนดให้คุ้มครองโลกโดยพระพรหม ที่ทำลายศักดิ์ศรีของตนเองที่เป็นตั้งชีวิตจิตใจอันน่าหวงแหนของความเป็นผู้กล้ากล้าสามารถและมีชีวิตอยู่เพื่อได้รับชัยชนะเพียงประการเดียว

(กิราตารชุนีเย: 3.41)

(ความอภัยคไ) ที่กษัตริย์ผู้มีความละเอียดใจทั้งหลายยากจะได้รับ เพราะครั้งมีความล้มลงเสียย่อมรับฟังคำชี้แนะจากคนที่เป็นเครือวาน ที่ประหนึ่งรวบรวมอยู่ซึ่งเกียรติยศที่กระจ่ายออกไปรอบทิศเหมือนฉัตรที่แผ่ออกไปบนแผ่นดิน

(กิราตารชุนีเย: 3.42)

(ความอภัยคไ) ที่กระทำชื่อเสียงที่ไม่เคยปรากฏให้ปรากฏ ที่ย้ายการกระทำอันน่ายกย่องจากความห้าวหาญ ที่กระทำการบั่นทอนอนาคตอันยืนยาวประหนึ่งลำแสงของดวงตะวันใน ส่วนที่เหลืออยู่ของวัน

(กิราตารชุนีเย: 3.43)

ความอภัยคไที่ศัตรูได้ใช้กำลังกระทำกับพวกเราซึ่งไม่อาจจะลึกลงได้ว่าประสบสิ่งใดมาบ้าง ที่ทำให้ (นัยน์ตา) เปียกชุ่มเพราะต้องพลัดพรากจากท่าน ความอภัยคไนั้นจะทำให้จิตใจของข้าพเจ้าที่แห้งอยู่กลับฟื้นขึ้นมาอีกครั้ง

(กิราตารชุนีเย: 3.44)

ดังนั้น ท่านผู้กำลังปฏิบัติตามคำชี้แนะของมหาฤๅษี จงกระทำสิ่งที่พวกเราปรารถนาให้สำเร็จโดยเร็ว ข้าพเจ้ามีความปรารถนาจะโอบกอดท่านผู้เดินทางกลับมาพร้อมด้วยความสำเร็จไว้แนบอกรจริงเทียว

(กิราตารชุนีเย: 3.54)

สิ้นคำของเทราปที ภิมะก็ขานรับแนวทางการแสวงหาอรรณะคือ เกียรติ และราชสมบัติ กลับคืนมาจากศัตรูเช่นเดียวกัน ดังบทประพันธ์

สำหรับนักปราชญ์ผู้ปรารถนาทรัพย์ ความเจริญรุ่งเรืองของศัตรูแม้จะยิ่งใหญ่แต่จบลงด้วยหายนะย่อมเป็นสิ่งที่พอทนได้ แต่หากความกระหายซึ่งผลสำเร็จดับสิ้นไปย่อมเป็นสิ่งที่ไม่อาจทนได้

(กิราตารชุนีเย: 2.8)

ผู้มีปัญญาเมื่อพิจารณาเห็นโอกาสแห่งการทำลายล้างศัตรูกระชั้นเข้ามาและพิจารณาเห็นความวิปริตของตนแล้ว ย่อมสลัดทิ้งหรือไม่ก็กระทำการยับยั้งสิ่ง (ความวิปริต) นั้นเสีย

(กิราตารชุนีเย: 2.9)

ปวงประชาย่อมถวายบังคมต่อกษัตริย์ผู้แม้จะอ่อนแอแต่ถือครองอำนาจและลักษณะอันเป็นมงคลโดยกำเนิด ตลอดจนพยายามผดุงความรุ่งเรืองไม่เสื่อมคลาย เหมือน (กระทำต่อ) พระจันทร์แรกของเดือน

(กิราตารชุนีเย: 2.11)

ดังนั้นถึงเวลาแล้วที่จะลุกขึ้นต่อกรกับความเฉื่อยชาซึ่งเป็นอุปสรรคในการก้าวไปข้างหน้า ทรัพย์ศฤงคารอันเป็นที่ตั้งของความกล้าหาญย่อมไม่อยู่ร่วมกับความหมดอาลัยตายอยาก

(กิราตารชุนีเย: 2.15)

อีกอย่างหนึ่งหากพระองค์ได้รับฐานันดรของพระองค์กลับคืนมาอีกครั้งตามที่ศัตรูกำหนดไว้ ข้าแต่ชนนาค แขนที่แสดงความกล้าหาญของน้องชายทั้งหลายของพระองค์ก็ย่อมไม่มีความหมาย

(กิราตารชุนีเย: 2.17)

เมื่อผู้ถือเกียรติของตนเองเสมอทรัพย์แสวงหาอยู่ซึ่งเกียรติยศที่ยั่งยืนด้วยชีวิตที่รุ่งโรยไป สิริราชสมบัติที่ไม่จีรังยั่งยืนเหมือนแสงฟ้าแลบย่อมเป็นผลพลอยได้มิใช่หรือ

(กิราตารชุนีเย: 2.19)

ในฐานะกษัตริย์ผู้ทรงธรรม ยุธิษฐิระยืนยันชัดเจนถึงวิถีทางที่ตนเองยึดถือมาตั้งแต่ต้นในการได้มาซึ่งอรรณะ คำกล่าวของยุธิษฐิระทำให้ตระหนักชัดขึ้นไปอีกว่ากษัตริย์แห่งชมพูทวีปต่างทราบและพากันปฏิบัติตามอรรถศาสตร์ของจาณกยะ²⁶⁷ ทั้งสิ้น ดังบทประพันธ์

บุคคลไม่ควรกระทำการโดยไม่ยั้งคิด การไม่รู้จักแยกแยะคือที่ตั้งแห่งหายนะที่สำคัญที่สุดที่สมบัติที่ถึงพร้อมด้วยคุณย่อมแสวงหาตัวมันเองในบุคคลผู้กระทำการต่างๆ โดยไตร่ตรองดีแล้ว

(กิราตารชุนีเย: 2.30)

²⁶⁷ จาณกยะเป็นชายมีความจำเป็นเลิศ สามารถทอพระเวทได้เจนจบ เป็นผู้รอบรู้ในมนตรา ชำนาญทางยา และทางจิตตวิภาค เปรี๊ยะปราดในเศรษฐกิจ จิตวิทยา และรัฐศาสตร์ มรรยาทนั้นเล่าก็ละมุนละไม มีความสามารถใหญ่กว่าคน เข้าคัดเลือกความเจนจัดในพระเวทเวลาใด ก็มีชัยเหนืออนุกษัตริย์และพราหมณ์ทั้งหลายเสมอมา จนถึงกันได้นามอีกนามหนึ่งว่า “มัลลนาคา” แปลว่า “พญาช้างตัวประเสริฐในระหว่างมัลลบุรุษผู้ทรงพลังทั้งหลาย” ดู *ibid.*, 18-19. จาณกยะได้รจนาดารใหญ่ไว้ชุดหนึ่งเรียกว่า “อรรถศาสตร์” เป็นตำราการปกครองชาวอารยันในชมพูทวีป ถือเป็นตำรามีค่าสูงสุด ยิ่งกว่าตำราการปกครองของนักปราชญ์คนใดในสมัยใด ดู *ibid.*, 506.

ผู้ปรารถนาชัยชนะซึ่งพิชิตกระแสความโกรธได้แล้ว เมื่อใคร่ครวญถึงอนาคตอันปราศจากโทษและผลสำเร็จที่สำคัญกว่า ย่อมนำความกล้าหาญไปใช้ในอุปบายที่ถูกที่ควร²⁶⁸

(กิราตารชุนีเยะ: 2.35)

กษัตริย์พระองค์ใดมีความสงบเยือกเย็น มีความสุภาพอ่อนโยนและแสดงความศรัทธาในเวลาที่เหมาะสม กษัตริย์พระองค์นั้นย่อมปกครองโลกด้วยพระเดชานุภาพดุจดวงอาทิตย์ (ควบคุมโลกด้วยรัศมีแสง)

(กิราตารชุนีเยะ: 2.38)

ความโกรธที่ทำให้บุคคลล่องละเมิดกาลและวิธีการอันควร ทั้งยังแผดเผาร่างกายพร้อมด้วยอินทรีย์ทั้งหลายของบุคคล ย่อมไม่อาจทำให้เธอถึงผลสำเร็จอันเกิดจากหลักนิติศาสตร์ได้ซึ่งไม่ต่างกับสามัญชน

(กิราตารชุนีเยะ: 2.42)

การโจมตี (ทุโรธน์) ผู้กำหนดเงื่อนไขอันเธอจะกระทำก่อนครบกำหนดนั้น จะทำลายความชอบธรรมที่มีต่อกษัตริย์ทวะเหล่านี้ ดุจดวงอาทิตย์ที่กำลังอุทัยส่องแสงไปยังกอบัวทั้งหลาย

(กิราตารชุนีเยะ: 2.46)

ศัตรูผู้ถูกเหยียดไปมาด้วยลมแห่งความเกลียดชัง อีกทั้งมนตรีและคนในตระกูลที่ถูกปลุกปั่นก็เกิดบาดหมางกันทีละน้อย แม้จะยิ่งใหญ่ก็ตาม ย่อมง่ายแก่การโค่นล้มด้วยชั้นดิธรรมเหมือนต้นไม้ที่ถูกถอนรากถอนโคน

(กิราตารชุนีเยะ: 2.50)

ความบาดหมางอันเกิดจากความไม่พอใจของมนตรีภายในรัฐแม้เพียงเล็กน้อยก็ฆ่ากษัตริย์ได้ เพราะไฟอันเกิดจากการเสียดสีภายในกิ่งของต้นไม้ย่อมเผาภูเขาทั้งลูกให้อวตวายไป

(กิราตารชุนีเยะ: 2.51)

คนฉลาดควรมองข้ามความสำเร็จของศัตรูผู้เหยียดบย้าหลักศีลธรรม บุคคลเช่นนั้นย่อมเอาชนะได้ง่ายเมื่อมีจุดอ่อน สมบัติของคนหยาบช้าย่อมมีจุดจบคือความวิบัติแน่นอน

(กิราตารชุนีเยะ: 2.52)

²⁶⁸ ข้อความในโคลงนี้สอดคล้องกับหลักอรรถศาสตร์ที่จันทรคุปต์ว่า “กษัตริย์ปราศจากความกล้าเสียแล้วก็ตี พราหมณ์ปราศจากการทอ้งพระเวทเสียแล้วก็ตี จะชื่อว่า เป็นกษัตริย์ และเป็นพราหมณ์อย่างไรได้นั้นอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่ง ความกล้าหาญนั้น หากใช้เกินไป จะอุปมาเหมือนดื่มน้ำยารักษาโรค ถ้ามามากไป ผู้ดื่มจะทุพพลภาพมากยิ่งขึ้น แทนที่จะให้ร่างกายมีอนามัยปราศจากโรค นักการเมืองจึงระงับการกระทำของตนโดยอุปมาอุปไมยอันนี้” ดู *ibid.*, 64-65. และ “จันทรคุปต์เอ่ย ขึ้นชื่อว่าความกล้าหาญนั้นเป็นสมบัติของชายชาติทหารแท้ เป็นคุณธรรมอันบัณฑิตควรสรรเสริญ แต่ทว่า ความกล้าหาญใดเป็นไปด้วยการไม่พิจารณา คือตั้งชิงขึ้นไปตามอำเภอใจ ปรากฏกล่าวว่าคุณกล้าหาญนั้นคือเครื่องประดับของคนโง่ ความกล้าหาญนั้น เป็นการกระทำของผู้ปราศจากปัญญา” ดู *ibid.*, 158.

เพราะประพาศิทธิกรรมต่ำทราม เมืองข้างเคียงย่อมโจมตีเพื่อช่วงชิงเอามณฑลแวดล้อมของกษัตริย์ที่ถึงการแตกทำลายทั้งภายนอกและภายในเหมือนกระแสน้ำน้ำกวาดเอาฝั่งน้ำจมหายไป

(กิราตารชุนีเย: 2.53)

แม้ฤๅพิทราบายณะจะดำรงตนอยู่ในฐานะผู้นำทางด้านจิตวิญญาณของเหล่าปวงเทพก็ตาม แต่ก็สู้สุดส่ำห์แสดงบทบาทในเรื่องอรรถะด้วยเช่นกัน โดยได้กล่าวถ้อยคำคล้อยตามความคิดเห็นจากทั้งสองฝ่าย คือเห็นด้วยกับเทราปทีและภิมะในการทำศึกเพื่อทวงคืนราชสมบัติ และเห็นด้วยกับยฤๅษีระที่จะต้องกระทำการโดยไตรตรองให้รอบคอบ ทั้งชี้บอกหนทางอันนำไปสู่ชัยชนะในที่สุด ดังบทประพันธ์

พวกพระองค์มิใช่บุตรแห่งกษัตริย์ (ธฤตราษฎร์) นั้นหรือ พวกพระองค์มิได้ประเสริฐกว่าทุโรยธน์ด้วยคุณทั้งหลายกระนั้นหรือ ท้าวธฤตราษฎร์ควรปลดปล่อยพวกพระองค์โดยไม่มีเงื่อนไขหรือเพราะการยึดติดกับวัตถุอันน่าปรารถนานั้นน้อยอย่างเหนียวแน่นเป็นเหตุให้เกิดโมหะขึ้น²⁶⁹

(กิราตารชุนีเย: 3.13)

พระองค์อาจได้แผ่นดินคืนด้วยความอาจหาญ แต่ศัตรูก็เหนือกว่าทั้งความกล้าหาญอาวุธ และกำลังทหาร ดังนั้นจึงควรหาวิธีที่ทำให้แข็งแกร่งกว่า เพราะคุณสมบัติของชัยชนะในการรบอยู่ที่ใครจะแข็งแกร่งกว่ากัน

(กิราตารชุนีเย: 3.17)

หลังจากได้รับเดชที่ยากจะได้มา ซึ่งอรชุนจะยังให้เกิดขึ้นด้วยวิธีการบำเพ็ญตบะอันก่อให้เกิดความทุกข์ทรมานสาหัสแล้ว พวกเขา (ข้างต้น) จะถูกถอนรากถอนโคน

(กิราตารชุนีเย: 3.22)

มหาพิตรผู้ถึงพร้อมด้วยการให้ อาตมามาเพื่อแจ้งกถาบทนั้นอันเป็นประหนึ่งวิถีทางที่ก่อให้เกิดผลสำเร็จ คือการสวดอ้อนวอนต่อเทพทั้งหลายผู้ทรงพลานุภาพอย่างยิ่งเพื่อบรรลุถึงความเป็นผู้ประเสริฐที่สุด

(กิราตารชุนีเย: 3.23)

เมื่อพิจารณาตัวบทมาโดยตลอดเรื่อง จะพบว่าตัวละครเอกของเรื่องอย่างอรชุนกลับดูสงวนคำพูด อรชุนไม่มีใครจะได้เอ่ยปากแสดงความคิดเห็นใดๆ อันเกี่ยวเนื่องกับปุรุชาธนะของตนเลย ท่าทีของอรชุนทำให้รู้สึกรู้ว่าเขานักปฏิบัติมากกว่านักพูด เรื่องราวตั้งแต่ต้นดำเนินมาตามลำดับจาก

²⁶⁹ การทำศึกโดยลอบกระทำ ฉวยโอกาสเมื่อศัตรูอ่อนกำลังลงนั้นเรียกว่า อสุรยุทธ แม้การทำศึกชนิดนี้จะดูเป็นสิ่งที่ควรหลีกเลี่ยงสำหรับสัตบุรุษแต่จกณัษเฐเห็นว่าควรกระทำได้โดยยกกรณีการรุกรานของกษัตริย์อเลกซานเดอร์มาเป็นอุทาหรณ์ว่า “ข้าศึกยกมาครั้งนี้มีได้ประกาศให้เราทราบว่ามารบกับเรา อาเลกซานเดอร์เดินทัพมาย่ำบ้านเกิดเมืองนอนของเราโดยพลการ เพื่อแสวงหาอำนาจ หาเหตุผลอันเที่ยงธรรมอันใดไม่ได้ ดังนั้นเราจึงทรงสิทธิจะป้องกันตัวเราเอง เราทรงสิทธิจะใช้อาวุธใดๆ และการทำลายข้าศึกผู้ท่างธรรมหาความบริสุทธิ์ตามวินัยของนักรบไม่ได้ ด้วยวิธีใดๆ ก็ได้สิ้น...” ดู *ibid.*, 261. ถ้อยคำข้แนะนำของฤๅษีพิทราบายณะเป็นไปในทิศทางเดียวกันกับที่จกณัษเฐอธิบายจันทรคุปต์ กล่าวคือฝ่ายทุโรยธน์แย่งชิงราชสมบัติไปโดยไม่ชอบธรรม การตัดสินใจฝ่าฝืนข้อตกลงและเข้ารบเพื่อช่วงชิงราชสมบัติกลับคืนมาจึงเป็นสิ่งที่กระทำได้

บทสนทนาของตัวละครหลากหลายจนกระทั่งได้บทสรุปจากบทสนทนาดังกล่าวที่ยกให้เป็นภารกิจของเขา เขาก็เพียรปฏิบัติภารกิจที่ได้รับมอบหมายนั้นสุดกำลังความสามารถ ผู้วิจัยศึกษาตัวบทโดยตลอดแล้วพบว่าอรชุนกล่าววาจาแสดงเจตจำนงของตนอย่างจริงจังเพียงสองตอนเท่านั้นคือ ตอนที่อรชุนกล่าวโต้ตอบเหตุกิริยาตะจำแลงแห่งกองทัพพระศิวะซึ่งแสดงธรรมะของอรชุนดังที่ได้กล่าวไว้ในเรื่องธรรมะ กับตอนที่อรชุนกล่าวโต้ตอบพระอินทร์ในร่างดาบสชราซึ่งแสดงอรรถะของอรชุน ดังบทประพันธ์

เรามีได้ปรารถนาความสุขทั้งมิได้ปรารถนาทรัพย์ที่มีขึ้นมีลงเหมือนคลื่นในมหาสมุทร แลเรารู้หวาดหวั่นอยู่เนืองๆ ถึงความไม่เที่ยงแท้ก็หาได้ปรารถนาสถานแห่งพรหมันอันเปล่าเปลี่ยว

(กิริตารชุนีเย: 11.66)

เราปรารถนาจะล้างโคลนตมคือความเสื่อมเสียเกียรติที่ถูกกระทำแล้วอย่างฉ้อฉล ด้วยน้ำตาของภรรยาศัตรูผู้ต้องทนทุกข์อยู่ด้วยความเป็นหม้าย

(กิริตารชุนีเย: 11.67)

หลังจากประกาศควมรวบรวมราชสมบัติแห่งวงศ์ตระกูลด้วยการทำให้เหล่าศัตรูพินาศไปอย่างเบ็ดเสร็จแล้ว เราย่อมเข้าใจดีถึงอุปสรรคที่มีต่อชัยชนะกระทั่งความหลุดพ้น

(กิริตารชุนีเย: 11.69)

หากบุรุษไม่ได้รับเกียรติยศที่ถูกศัตรูปล้นเอาไปกลับคืนมาด้วยศร เขาก็คงเป็นผู้ตายแล้วไม่กลับมาเกิดอีกหรือไม่ก็เป็นเสมือนหญ้า (อันไร้ค่า)

(กิริตารชุนีเย: 11.70)

ความโกรธของบุคคลใดสงบลงโดยหาได้มีชัยชนะเหนือเหล่าศัตรูโดยสมบูรณ์ บุคคลนั้นจะได้ชื่อว่าบุรุษได้อย่างไร ข้าแต่ท่านผู้เจริญด้วยตะบะ ท่านจะว่าอย่างไร

(กิริตารชุนีเย: 11.71)

เมื่อคำว่าบุรุษถูกนำมาใช้กับชาติกำเนิดเท่านั้น ย่อมมีการสรรเสริญอย่างผิดๆ พร้อมๆไปกับความเย่อหยิ่ง

(กิริตารชุนีเย: 11.72)

นามของผู้ใดประหนึ่งว่าทรงไว้ซึ่งพลังกำลังและเป็นที่ยกย่องของสภามแม้ศัตรูเองก็ยังสรรเสริญ เขาย่อมเป็นบุรุษอย่างแท้จริง

(กิริตารชุนีเย: 11.73)

เมื่อพิจารณาถ้อยคำของอรชุนข้างต้น จะพบว่าอรรถะที่อรชุนเพรียกหาอันหาใช้ทรัพย์ศฤงคาร ราชบัลลังก์ อำนาจพิเศษเหนือผู้ใด หรือแม้แต่พรหมัน แต่เป็นการกอบกู้เกียรติที่ถูกศัตรูกระทำร้ายให้กลับคืนมา กรณีที่กวีกำหนดให้อรชุนสงวนท่าทีในการแสดงออกเรื่องอรรถะนั้นอาจเนื่องด้วยภาพลักษณ์ของอรชุนที่ผูกติดมาจากมหากาพย์มหาภารตะคืออยู่ในฐานะฝ่ายธรรมะก็เป็นได้ ทำให้อรชุนเหมาะที่จะแสดงออกเรื่องธรรมะมากกว่าอรรถะ

3. กามะ

กามะ หมายถึง การแสวงหาความสุขจากความรัก ปुरुชาอรรถะข้อกามะในวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิริตารชุนีเยะนั้น แม้จะปรากฏจากตัวละครเพียงสองตัวคือนางเทราปที และเหล่านาง

อัปสร แต่เป็นการแสดงออกจากความรู้สึกอย่างจริงจังมิใช่การเสแสร้งกระทำ กรณีแรกเป็นการแสดงออกจากความรู้สึกด้วยหัวใจของหญิงสาวที่มีต่อบุรุษผู้เป็นสามีอย่างแท้จริง เมื่อคราวที่อรชุนจำต้องจากลาไปเพื่อบำเพ็ญตบะนั้น กวีพรรณนาภาพเทราปทีในขณะนั้นว่า

แม้นางจะเจตนามองดู (อรชุน) แต่เพราะเกรงว่าจะปิดกั้นความเป็นสิริมงคล จึงไม่อาจปิดนัยน์ตาที่เปียกชุ่มไปด้วยน้ำตา เหมือนดอกบัวที่ปกคลุมด้วยมวลหยดน้ำค้าง

(กิริตารชุนีเย: 3.36)

ด้วยการประนมมือสำรวมจิต บุตรของพระอินทร์ได้ถือเสมือนเป็นความประสงค์อย่างแรงกล้าในการเตรียมตัวเดินทาง สายตาที่ขุ่นมอมของภรรยาผู้อ่อนหวานด้วยรสแห่งความรักอย่างแท้จริงเป็นผู้หยิบยั้นให้ได้จับจ้องอยู่ที่เขา

(กิริตารชุนีเย: 3.37)

แม้จะปรากฏข้อความที่แสดงความรักที่เทราปทีมีต่ออรชุนไม่ก็บที่ก็ตาม แต่ความรักดังกล่าวนี้ก็เป็นแรงผลักดันสำคัญอีกประการในการกระตุ้นเตือนให้อรชุนแสดงความอุตสาหะในการปฏิบัติหน้าที่จนกระทั่งประสบผลสำเร็จในที่สุด

อีกกรณีหนึ่งเป็นการแสวงหาความสุขจากความรักของบรรดาเหล่านางอัปสร หลังจากที่นำวิมานลงจอดบริเวณใกล้ยอดเขาอินทริกละเป็นที่เรียบร้อยแล้ว เหล่านางอัปสรได้เพเลิดเพลินอยู่กับความมดงามในธรรมชาติกระทั่งล่วงถึงเวลาพลบค่ำพวกนางต่างรอคอยการได้พบกับคนธรรพ์ผู้เป็นที่รัก ดังบทประพันธ์

นางอัปสรทั้งหลายผู้แม่จะทรงไว้ซึ่งความงามและผูกพันกับความรักก็ปรารถนาการตกแต่งเคสสถาน แม้ข่าวคราวการมาถึงของคนรักก็ต้องการทูล แม้การตกแต่งที่ผ่านมาแล้วก็ยังต้องการการประดับประดาที่วิเศษยิ่งขึ้น

(กิริตารชุนีเย: 9.34)

ในภาวะแห่งความพลัดพราก มาลัยดอกไม้ ไม้จันทน์ หรือน้ำเมาก็ไม่อาจทำให้นางอัปสรยินดีได้ เพราะการได้อยู่กับคนรักเท่านั้นจึงจะนำมาซึ่งความชื่นใจและยังความยินดีให้เกิดขึ้น

(กิริตารชุนีเย: 9.35)

ด้วยถ้อยคำของเพื่อนหญิงที่แผ่วเบา นางอัปสรทั้งหลายที่จากไปยังเคสสถานของคนรักได้หันไปพึ่งพาความมีนเมาที่ทำให้สูญเสียสติตั้งมั่นและทำให้ทรงตัวลำบาก

(กิริตารชุนีเย: 9.36)

มณฑนาการได้เกิดขึ้นประหนึ่งเป็นการปรับแต่งให้อ่อนช้อยของหญิงสาวที่กำลังทิ้งกายลงบนหน้าอกของชายคนรัก พร้อมทั้งทรงไว้ซึ่งน้ำหวานที่แผ่ซ่านพาลให้ขลุ่ยชันอันเกิดจากการเพ่งได้พบกัน

(กิริตารชุนีเย: 9.41)

ครั้นชายคนรักจุ่มพิตไบหน้าของหญิงคนรักที่มีนัยน์ตากลอกไปมาอย่างรวดเร็ว เลื้อยฝ่าอันปราศจากผ้าคาดได้หลุดออกจากสะโพกพร้อมด้วยความเขินอาย

(กิริตารชุนีเย: 9.47)

การสวมกอดย่อมถูกสังเวด้วยรอยเล็บ และการจุมพิตย่อมลงเอยด้วยการกัดด้วยฟันอย่างดุเดือด (เพราะ) กามเทพแม้ขึ้นชื่อในการรวมไว้ซึ่งคุณคือความอ่อนโยนย่อมแข็งกร้าวเมื่อคราวร่วมสังวาสนั้นเทียว

(กิริตารชุนีเย: 9.49)

สถานที่วิเวกอันก่อให้เกิดความสุขทางใจ กามเทพ ฤทธิ์สุรา แสงจันทร์ และการได้อยู่ร่วมกับชายคนรัก ได้นำพาสาวจรณวัยทั้งหลายไปสู่สถานที่เต็มเปี่ยมด้วยกามคุณ

(กิริตารชุนีเย: 9.71)

ครั้นร่างกายที่มีนงลับสนด้วยการดื่มน้ำเมาบังเกิดความโอนอ่อนผ่อนตาม แม้จะปราศจากจิตที่มักกาม ก็ได้ตกอยู่ในสภาพอันเต็มไปด้วยรสแห่งกามแล้ว

(กิริตารชุนีเย: 9.73)

ความสุขจากความรักของเหล่านางอัปสรลงเอยด้วยการเสพสังวาสกับคนรักของพวกนาง กวีบอกเรากล่าวๆ ว่าการแสวงหาความรักของนางอัปสรตั้งบทประพันธ์ข้างต้นนั้นเกิดจากเหตุปัจจัยหลายประการประกอบกันคือ ความรัก (กามเทพ) ความมีนเมา และบรรยากาศชักพาไป แต่ความรักที่นางอัปสรกำลังประสบต่อไปนี้ก็กลับมิได้พึงพาเหตุปัจจัยเหล่านั้นแต่อย่างใด กล่าวคือ

ครั้นอุษาสาง หลังจากประสบกับมนต์เสน่ห์อันนำไปสู่การร่วมประเวณีแล้ว นางอัปสรทั้งหลายผู้มีจิตรักสนุกและมีความงามของเครื่องประดับถูกส่องฉายเปล่งประกายด้วยอวิยะ ได้ละทิ้งที่พำนักและบ่ายหน้าไปเพื่อย้วยวนบุตรแห่งพระอินทร์

(กิริตารชุนีเย: 10.1)

พวกนาง (อัปสร) มองเห็นเขา (อรชุน) ผู้ประเสริฐกว่าผู้ใดในการแผดเผากิเลสและความสงบระงับอันหาที่เปรียบมิได้ ในมือกุมอาวุธ มีกายดำรงมันและผ่ายผอมด้วยการเจริญศีลแลบำเพ็ญฌาน รวากับอภรรพเวทที่มีลำดับบทอันถวิษฐะเรียงร้อยไว้แล้ว

(กิริตารชุนีเย: 10.10)

เขา (อรชุน) ผู้สวมปล่องขญาใหญ่สีน้ำตาลแดงกำลังเข้าถึงตบะชั้นสูงสุดบนฝั่งแม่น้ำคงคา ภาระหนึ่งไฟที่กระหายเครื่องสังเวมีกลุ่มเปลวลูกกลมไปบนแท่นยัญพิธี

(กิริตารชุนีเย: 10.12)

นางอัปสรทั้งหลายมองดูร่างกายที่สามารถปกปักษ์รักษาภูมิทั้งสาม ทั้งทรงไว้ซึ่งเดชและแก่นสารของโลกซึ่งไม่อาจล่วงเกินได้ ทำให้ทราบถึงความพยายามอันสูญเปล่าของเขา (อรชุน) ในการบำเพ็ญตบะเพื่อชัยชนะ

(กิริตารชุนีเย: 10.15)

ลำดับนั้นครั้นได้พบเห็นอรชุน ความรักได้แล่นเข้าสู่ดวงใจของนางอัปสรผู้ปรารถนาปั้นแต่งสร้างกระทำการย้วยวนเข้าอย่างจัง เพราะความอ่อนหวานย่อมถูกกับจิตใจอันสดใสของผู้เยาว์

(กิริตารชุนีเย: 10.17)

เขา (อรชุน) ได้ยังให้ความรักเกิดขึ้นในใจของพวกนาง (นางอัปสร) ผู้ปรารถนาจะนำความรู้สึกอันดีไปยังมุนี (อรชุน) ด้วยคุณสมบัติคือเสน่ห์ในตนเอง บ่งบอกถึงการทำเป้าหมายให้ลุล่วงนั้นเป็นสิ่งที่ยากนัก

(กิริตารชุนีเย: 10.40)

เพราะความรักที่แผดเผา สตรีอีกนางเมื่อเอามือที่สวมกำไลไขว่เท้าไบหน้าที่ทาแก้ม ขาวนวลด้วยผงจันทร์และมีนัยน์ตาพริ้มพรายชนิดที่ไม่ได้เป็นการเมาสุรา ได้เหม่อมองอรชุนไม่วางตา

(กิริตารชุนีเย: 10.46)

สตรีอีกนางที่มีมือข้างหนึ่งปรวบเส้นผมบนศีรษะและงดงามด้วยส่วนสัดของสะโพก โยกย้ายมีชีวิตชีวาได้ทอดสายตาที่หริ่งกึ่งหนึ่งไปยังอรชุนประจักษ์ครอันเป็นธงชัยของกามเทพ

(กิริตารชุนีเย: 10.52)

นางอัปสรอีกนางผู้มีความสวยงามของแก้มอันผุดผ่องงามเด่นด้วยรอยยิ้ม หลังจากลัดเลาะเข้าไปใกล้ๆ ด้วยความอ่อนน้อมแล้ว ได้จับจ้องมุนีนั้นด้วยดวงตาที่หริ่งและกุ่มหูไว้เสมือนว่า เขาเป็นทุกสิ่งทุกอย่าง

(กิริตารชุนีเย: 10.57)

กิริยาอาการต่างๆ นานาคือการหรีดตาชำเลื่องมอง ความเขินอาย การเยื้องย่างที่ไร้เรี่ยวแรง ความซัดและความโคกเคร้าได้ถูกใช้เป็นเครื่องประดับในหมู่หญิงสาว เพราะกามเทพยอมลำแดงเดชเพื่อตกแต่งหญิงสาวทั้งหลาย

(กิริตารชุนีเย: 10.59)

เดิมทีการมาเยือนของเหล่านางอัปสรยังสถานที่บำเพ็ญพรตของอรชุนนั้นเป็นหน้าที่ที่พวกนางจำต้องถือปฏิบัติตามคำบัญชาของพระอินทร์ผู้เป็นนาย หน้าที่ของพวกนางคือมายั่ววนด้วยกามราคะให้อรชุนหันเหจิตใจจากธรรมะและอรรถะไปสู่กามะตามจริตอันเป็นธรรมชาติของพวกนาง จริตที่กล่าวถึงนี้คือมารยาอย่างหนึ่งในหมู่นางอัปสรซึ่งพวกนางสามารถ “เล่น” บทดังกล่าวได้โดยมิจำเป็นต้องมีความรู้สึกใคร่ใคร่จึ่งแต่อย่างใด แต่การนี้แตกต่างออกไป พวกนางหลงใหลในรูปสมบัติของบุตรแห่งพระอินทร์อย่างรุนแรง อันที่จริงการที่กวีกำหนดให้พวกนางหลงรักอรชุนเยี่ยงนี้ก็ไม่ใช่อะไรที่เลวร้าย เนื่องจากบรรดานางอัปสรเหล่านี้ย่อมมีจิตปฏิพัทธ์ในรูปสมบัติของพระอินทร์เป็นปกติอยู่แล้ว การจะมีจิตปฏิพัทธ์ในรูปสมบัติของอรชุนผู้มีเรือนกายงดงามดุจดุจดเดียวกับบิดาก็ย่อมเกิดขึ้นได้เป็นธรรมดา ด้วยเหตุนี้การแสวงหาความสุขจากความรักของเหล่านางอัปสรในกรณีหลังนี้จึงไม่จำเป็นต้องอาศัยเหตุปัจจัยดังเช่นว่า ความรู้สึกโหยหาถึงคนรัก ความมีนเมา หรือบรรยากาศแวดล้อมใดๆ เลย

4. โมกษะ

โมกษะ หมายถึง การหลุดพ้นจากความปรารถนาทั้งปวงในโลกนี้เพื่อความสุขในโลกหน้า ปุรุชาลละข้อที่ว่าด้วยโมกษะมีบทบาทน้อยมากในมหากาพย์เรื่องนี้ ทั้งนี้ไม่ใช่เพราะมีบทประพันธ์ที่กล่าวถึงการแสวงหาความหลุดพ้นเพียงตอนเดียวของเรื่องเท่านั้น หากแต่บทประพันธ์ที่ปรากฏโมกษะนั้นเป็นแต่เพียงการกล่าวออกมาเพื่อมุ่งหวังผลในปุรุชาลละข้ออื่น

โมกษะปรากฏในสรรคที่ 11 ของเรื่องเป็นฉากการมาเยือนอรชุนของพระอินทร์ในร่างดาบสชรา หลังจากที่พระอินทร์เห็นแล้วว่ากามราคะไม่สามารถทำลายความมุ่งมั่นของอรชุนในการ

บำเพ็ญพรตเพื่อยังกิจที่ได้รับมาให้สำเร็จลุล่วงไปได้ พระองค์จึงเสด็จลงมาด้วยพระองค์เองโดยหวังจะใช้หลักโหมกษะในการหวานล่อมให้อรชุนเปลี่ยนความตั้งใจ ดังบทประพันธ์

การปฏิบัติของเธอได้บรรลุถึงคุณอันประเสริฐแล้ว เพราะความยินดีในโลกย่อมได้มาง่าย ส่วนคุณอันสูงยิ่งย่อมได้มาโดยยาก

(กิริตารชุนีเย: 11.11)

ความงามแห่งวัยเยาว์ซึ่งเป็นวัตถุกำอันน่ารื่นรมย์ยินดีอยู่ในขณะนี้และมีความไม่เที่ยงแท้เหมือนกับพยับเมฆในฤดูศารทย่อมมีความทุกข์เป็นที่สุด

(กิริตารชุนีเย: 11.12)

บุคคลผู้จมอยู่ในสังสารวัฏย่อมเพียรพยายามเพื่อโหมกษะเพราะความตายย่อมเป็นปรปักษ์ของสัตว์โลกผู้มีความทุกข์ไม่สิ้นสุด

(กิริตารชุนีเย: 11.13)

เธอเป็นผู้มีจิตใจน่าเลื่อมใสเพราะความคิดอันของเธอมุ่งไปในทางที่ถูกที่ควร เพียงแต่ชุดที่ดูขัดแย้งนี้เท่านั้นที่ทำให้เราเคลงใจ

(กิริตารชุนีเย: 11.14)

เหตุใดเธอจึงสวมชุดเกราะเยี่ยงผู้กระหายการศึกษา เพราะผู้บำเพ็ญตบะทั้งหลายย่อมสวมใส่หนังสัตว์และเปลือกไม้เท่านั้น

(กิริตารชุนีเย: 11.15)

แล้วไหนจะธนูที่คู้น่าเกรงขามและแล่งขนาดใหญ่ของเธอผู้ไม่เบียดเบียนสัตว์โลก ผู้ปราศจากตัณหาทางกาย ผู้ปรารถนาจะเข้าถึงโหมกษะ

(กิริตารชุนีเย: 11.16)

อีกทั้งดาบที่ทำให้สัตว์หวาดกลัวราวกับเป็นแขนอีกข้างหนึ่งของพญามัจจุราช ย่อมไม่อาจทำให้เธอผู้อยู่ในตบะสงบระงับได้

(กิริตารชุนีเย: 11.17)

ท่านผู้เจริญ ท่านต้องเป็นผู้ปรารถนาชัยในหมู่ศัตรูเป็นแน่แท้ อาวุธอันกราดเกรี้ยวกับดาบสผู้ข่มตนช่างแตกต่างกันมากเหลือเกิน

(กิริตารชุนีเย: 11.18)

ขอเธอจงอย่าได้เป็นผู้เพิ่มพูนกามและทรัพย์อันเป็นมูลเหตุแห่งบาปมีการทำลายชีวิตเป็นต้น เพราะทั้งสองอย่างนั้นย่อมเป็นอุปสรรคอันยากจะสลัดทิ้งในการรู้แจ้งแทงตลอดสัจธรรม

(กิริตารชุนีเย: 11.20)

เมื่อครองตนประดุจคอกที่กำลังแผ่แม่เบี้ยของอสรพิษคือทรัพย์อันเป็นศัตรูตัวฉกาจของความสันโดษซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งศรัทธาอันยากจะได้รับ ความวิบัติย่อมเกิดขึ้นไม่ยาก

(กิริตารชุนีเย: 11.23)

ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักเช่นเดียวกับการต้องอยู่ร่วมกับสิ่งไม่พึงปรารถนาย่อมก่อให้เกิดความทุกข์ใจกับกายนี้ทั้งในอดีตและอนาคต

(กิริตารชุนีเย: 11.26)

ขอท่านผู้ทราบสติถึงความไม่จริงดังเช่นความงามที่อยู่ในสัตว์โลกนี้ จงอย่าได้ทำลายหลักความถูกต้องเลย เพราะสารชนทั้งหลายย่อมเป็นผู้ประพฤติปฏิบัติในทางที่ควร

(กิริตารชุนีเยะ: 11.30)

ท่านผู้เจริญตบะ ขอท่านจงเลิกล้มความมุ่งมั่นในการศึก ขอจงอย่าได้ทำลายตบะอันดีงามเลย ขอท่านจงเป็นผู้สงบระงับเพื่อกระทำการตัดภพชาติเถิด

(กิริตารชุนีเยะ: 11.31)

ความหลุดพ้นย่อมรอคอยท่านอยู่แค่เอื้อมบนภูเขาแห่งนี้ที่ถูกทำให้เปียกชื้นด้วยแม่น้ำคงคาและตั้งอยู่โดดเดี่ยว ขอท่านจงอย่าลุกขึ้นจับอาวุธเลย

(กิริตารชุนีเยะ: 11.36)

แม้พระอินทร์จะกล่าวถ้อยคำข้างต้นที่ดูประหนึ่งเป็นการชี้ชวนให้บุตรชายเปลี่ยนความตั้งใจที่จะบำเพ็ญภาวนาไปเพื่อได้รับชัยชนะเหนือศัตรูก็ตาม แต่เจตนาที่แท้จริงของพระองค์ที่แฝงอยู่เบื้องหลังคำกล่าวนี้คือการลองใจเพื่อทดสอบความมุ่งมั่นและการยืนยันเป้าหมายที่ถูกกำหนดไว้แล้วแต่ต้นของอรชุน

อนึ่ง ผู้วิจัยพิจารณาแล้วพบว่าเหตุการณ์หนึ่งที่พอจะสังเคราะห์เข้าในหัวข้อโมกษะได้ชนิดที่ปราศจากเจตนาอื่นซ่อนเร้นคือ เหตุการณ์ตอนที่ยกย่นำอรชุนไปถึงหิมालัยและบอกเล่าเรื่องราวอันเนื่องกับเทือกเขาศักดิ์สิทธิ์แห่งนี้ตบพระพันธ์ “ความรู้ทั้งหลายที่ขจัดความมืดบอดและตัดภพชาติของ (ดาบสทั้งหลาย) ผู้ปรารถนาจะเข้าถึงสถานที่ที่บริสุทธิ์และประเสริฐที่สุดแห่งปรมาตมอันปราศจากการเกิดและความชราย่อมบังเกิดขึ้นจากการมาเยือนยังที่แห่งนี้เช่นเดียวกับบังเกิดขึ้นจากอาคม (กิริตารชุนีเยะ: 5.22)” เป็นต้น

หลักปุรุชาณะที่ปรากฏในวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิริตารชุนีเยะดังที่ผู้วิจัยวิเคราะห์วิจารณ์มานี้ให้ข้อสรุปว่า ธรรมะกัตี อรรถะกัตี กามะกัตี ล้วนได้รับการแสดงออกโดยตัวละครต่างๆ โดยหลักการว่าด้วยธรรมะปรากฏบทบาทมากที่สุด รองลงมาคืออรรถะ และกามะ ตามลำดับ กวีนำเสนอพฤติกรรมของตัวละครตามหลักปุรุชาณะทั้งสามประการนี้ในฐานะปุถุชนซึ่งถือว่าครบถ้วนสมบูรณ์ในตัวเองแล้ว แต่กวีก็ยังสอดสำหรัหลักปุรุชาณะอีกประการคือ โมกษะ มาแนะนำผ่านตัวละครด้วยดังที่กล่าวแล้วข้างต้น ทั้งนี้ อาจเป็นกลวิธีในการสร้างภาพลักษณ์ให้ตัวละครเอกมีภาวะผู้นำที่สมบูรณ์แบบและน่ายกย่องตามคติพราหมณ์ฮินดูก็เป็นได้

5. ประมวลภาวะผู้นำในเชิงปรัชญาการดำเนินชีวิตตามแนวคิดทางศาสนาตามสถานภาพของตัวละคร

ภาวะผู้นำที่ผู้วิจัยได้รับจากความนึกคิดของกวีที่ถ่ายทอดผ่านหลักคิดเรื่องปุรุชาณะทั้งสี่ประการโดยเฉพาะข้อที่ว่าด้วยธรรมะในวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิริตารชุนีเยะซึ่งสะท้อนผ่านตัวละครในฐานะแตกต่างกันไป สามารถแจกแจงออกเป็นข้อตามสถานภาพของตัวละครดังนี้

ภาวะผู้นำในฐานะสามัญชน

1) ราชบุรุษกิริตตะ

-ผู้นำจำต้องตระหนักถึงประโยชน์อันเกิดจากคำสัตย์ ดังปรากฏในบทพระพันธ์ต่อไปนี้

เมื่อหมอบกราบแล้ว ใจของกิริาตะนั้นหาได้ลังเลที่จะทูลต่อกษัตริย์ผู้ถูกศัตรูพิชิตเอา
แว่นแคว้นไป เพราะผู้หวังดีย่อมไม่ฟังกล่าวคำเท็จที่ยังแต่ความพอใจ

ข้าแต่บรรพดี พระเจ้าอยู่หัวผู้ใช้ราชบุรุษต่างพระเนตรไม่ควรถูกปิดบังอำพรางโดยเหล่า
เสวกามาตย์ที่ประกอบราชกิจ ด้วยเหตุนี้ขอได้โปรดพระราชทานอภัยโทษต่อสิ่งที่น่าพอใจหรือไม่
พอใจก็ตามในถ้อยคำของข้าพระพุทธเจ้า เพราะถ้อยคำที่เป็นประโยชน์และนำยินดีนั้นหาได้ยาก

2) ยักษ์มคคเทศก์

-ผู้นำจำต้องมีสภาวะจิตอันละเอียดอ่อน เห็นความพิเศษในความธรรมดา ดังปรากฏใน
บทประพันธ์ต่อไปนี้

อรชุนเอย ขอให้ฤดูศารทที่เมฆไม่อุ่มน้ำ อันมีน้ำบริสุทธิ์ที่ยังให้กิจกรรมบนผืนแผ่นดิน
เกิดลาภผลดังปรารถนาประดุจผลแห่งมงคลฤกษ์ในอนาคตนี จงแผ่ไปยังเทพีแห่งชัยชนะของท่าน

การมารวมกันของฝูงโคซึ่งมุ่งไปหาลูกๆ ยังสะแกกใกล้นิวาสสถานของโคบาลอันเป็น
มูลเหตุของโลกและเป็นความบริสุทธิ์ครั้งหนึ่งของโลกครานี้เต็มไปด้วยมนต์ขลังอย่างแท้จริง ประดุจ
ยัญพิธีที่ถูกประกอบขึ้นด้วยมนต์ระทั่งหลาย

ความรู้ทั้งหลายที่ขจัดความมืดบอดและตัดภพชาติของ (ดาบสทั้งหลาย) ผู้ปรารถนาจะ
เข้าถึงสถานที่ที่บริสุทธิ์และประเสริฐที่สุดแห่งปรมาตมอันปราศจากการเกิดและความชราย่อม
บังเกิดขึ้นจากการมาเยือนยังที่แห่งนี้เช่นเดียวกับบังเกิดขึ้นจากอาคม

ในบริเวณโดยรอบ (ยอดเขาไกลาส) นี้ รัศมีของมรกตทั้งหลายที่สว่างสดใสอันกว้างตัว
เมียดต้องคายออกมาหลังจากได้ลิ้มรสด้วยหลงว่าเป็นหญ้าเขียวที่เพิ่งงอกขึ้นมา ย่อมผสมรวมเข้ากับ
แสงอาทิตย์

ที่ (ยอดเขาไกลาส) แห่งนี้ เส้นทางบนคงคาสวรรค์ในยามอุษาสาบ ที่มีรอยเท้าเล็กบ้าง
ใหญ่บ้างอันเป็นทิวแถวของเท้าซ้ายที่ทาด้วยสีแดงครั้ง ย่อมบ่งบอกถึงการประกอบตนในการเวียน
ประทักษิณของพระนางปารวตีและพระคิเวผู้ถึงพร้อมด้วยนิยมะ

3) ทูตกิริาตะ

-ผู้นำต้องมีวาทศิลป์ รู้จักใช้คำพูดเพื่อให้ได้ผลตามที่มุ่งหวัง ดังปรากฏในบทประพันธ์
ต่อไปนี้

ความสงบระงับได้บ่งบอกถึงจิตใจที่ถึงพร้อมด้วยวัตรปฏิบัติอันดีงามของท่าน ตบะอัน
ทรงเดชแก่กล้ายังได้แสดงถึงภูมิธรรมของท่าน และรูปลักษณ์ที่ดูดุจเทวาของท่านก็ส่องถึงเหล่ากออัน
รุ่งโรจน์ไรมลทินของท่านเช่นกัน

ความน่าอัศจรรย์ใดจะเหมือนการได้ประสบกับเทพีแห่งชัยชนะเช่นนี้ แม้แต่ความ
หลุดพ้นก็ไม่ใช่อะไรวิเศษสำหรับท่าน ก็คุณคือการปราบระชะและตะมะให้สิ้นไปย่อมเป็นที่ตั้งแห่ง
ความปรารถนาของใครกันเล่า

ไม่ใช่เพียงแค่ว่าท่านผู้ถึงพร้อมด้วยสติปัญญาจะพึงละความปรารถนาที่จะถือเอาศรของ
ผู้อื่นเท่านั้น แต่ยังคงระลืออายต่อการฆ่าสัตว์ที่ถูกผู้อื่นฆ่าแล้ว

ทรัพย์สมบัติเป็นสิ่งไม่จริงแท้หนอ ศัตรูผู้เหนือกว่าย่อมช่วงชิงไปแม้แต่แผ่นดิน ท่าน
อย่าได้เมินเฉยต่อมิตรอันเป็นกษัตริย์ผู้มีความหนักแน่นดุจภูผาที่ได้มาเยือนแล้วเลย

ภาวะผู้นำในฐานะผู้บังคับบัญชาทหาร

สกันทกุมาร

-ผู้นำจำต้องปลูกเร้าความมุนานะของผู้ใต้บังคับบัญชาด้วยถ้อยคำที่รุนแรง ดังปรากฏในบทประพันธ์ต่อไปนี้

พวกเจ้าผู้เห็นสงครามเสมือนการเล่นรื่นเริง จงอย่าเพ็งเลิกรบ คณะที่ได้ชื่อว่าปราบ
เหล่าอสูรจะมาล้อมเสียเกียรติราวกับเป็นคณะนิรนามได้อย่างไร

มุนีที่ยิ่งแขนงแห่งศรอย่างแผ้วเบาด้วยจิตสงสารมายังทัพหลัง กำลังขับไล่พวกเจ้าผู้เป็น
ดั่งฝูงปศุสัตว์

นายเหนือหัวพระองค์นี้คือพระคิระ ย่อมมีพระประสงค์จะคุ้มครองพวกเจ้าผู้ประสบกับ
ความสิ้นหวัง ผู้ถูกศัตรูขับออกจากสนามรบ ผู้มีพฤติการณ์อุกติพ่าย ประหนึ่งภรรยา

พวกกากเดนเอ๋ย! ความมอดสาหะอันจะนำพาไปสู่ความสูงส่งได้ถูกพวกเจ้าสลัดทิ้งไปที่นี่
ในมหาสงครามที่บนเส้นทางสัญจรระเกะระกะไปด้วยฝูงม้าที่แตกกระเจิง บ้างก็ล้มลงเกลือกกลิ้ง
สงครามที่เจิงนองด้วยเลือดที่หลังรินจากข้างที่ถูกฆ่าแลประหนึ่งภูเขา สงครามที่มีผู้อ่อนนอทพเทว
มีการมุ่งไปเพื่อทำหน้าที่นักรบของตน เต็มไปด้วยถ้อยคำสวดสาบาน คลาคล่ำด้วยฝูงช้างตกมันและ
อบอวลไปด้วยบรรยากาศอันตายซาก สงครามที่เหล่าสารถีต้องพลัดตกจากรถเพราะม้ามาช่วยเสียกับ
ศพที่เกยทับตะเกียกตะกาย ไหนจะเหล่าพลม้าที่ถูกสังหารพาลให้แล่งหวีดร้องจากลมที่ผิวผ่าน
สงครามที่สร้างความหวาดกลัวให้แก่โลกของอสูร แต่กลับก่อให้เกิดความเพลิดเพลนใจแก่ผู้ถึงพร้อม
ด้วยคุณ สงครามที่บรรเทาความบ้าคลั่งของผู้มีความฉลาดกลัวเป็นนิจและดับความยินดีในเสียงโห่ร้อง
เอาชัย

ภาวะผู้นำในฐานะกษัตริย์

1) ทุโรโยธน์

-ผู้นำจำต้องชวนชวายนในกิจอันตนรับผิดชอบเพื่อรักษาธรรมะ ดังปรากฏในบทประพันธ์
ต่อไปนี้

ด้วยเหตุที่เขา (ตุโรโยธน์) พรารถนาจะเข้าถึงวิถีทางที่ปูลาดไปสู่พระมनुอันเป็นธรรมชาติ
ที่เข้าถึงได้ยากด้วยการปราบศัตรูทั้ง ๖ จำพวกและมีความสำรวมระแวงระวังครองสติอยู่เนืองๆ จึง
ถือปฏิบัติตามนโยบายที่แบ่งกลางวันและกลางคืนตามอำนาจหน้าที่ (มีความแข็งขันในราชกิจทั้ง
กลางวันกลางคืน)

-ผู้นำจำต้องให้เกียรติบุคคลอื่นและปฏิบัติต่อบุคคลอื่นอย่างเสมอภาค ดังปรากฏในบท
ประพันธ์ต่อไปนี้

เมื่อปราศจากอหังการ เขา (ตุโรโยธน์) จึงถือปฏิบัติชอบเสมอมาคือปฏิบัติต่อข้ารับใช้ดุจ
สหายอันเป็นที่รัก ให้ความเคารพนับถือเพื่อนเสมอกับญาติ และปฏิบัติต่อญาติเสมือนเจ้าผู้ครอง
อำนาจอธิปไตย

คุณสามประการที่ (เขา) เพียรแสวงหาอยู่ด้วยมนสิการอย่างเหมาะสมและด้วยความเสียสละซึ่งแสดงออกอย่างเสมอภาคกันแต่หาได้ยึดติดนี้ ย่อมไม่ขัดแย้งซึ่งกันและกันประหนึ่งได้รับมิตรภาพจากการรู้จักแทนคุณ

-ผู้นำจำต้องอาศัยคุณธรรมและจารีตในการผูกมิตร ดังปรากฏในบทประพันธ์ต่อไปนี้

การผูกมิตรอย่างราบรื่น (ของทุโรธน์) นั้นหาได้มองข้ามเรื่องของกำนัล ของกำนัลมากมายหาได้ละเลยเรื่องคุณธรรม คุณธรรมอันก่อปรดีด้วยความประพฤติดีเป็นพิเศษย่อมไม่ไร้ซึ่งการปฏิบัติตามทำนองคลองธรรม

-ผู้นำจำต้องลงโทษผู้ประพฤติดีด้วยปัญญาสมมุติแห่งผู้ปราศจากโลภะและโทสะ ดังปรากฏในบทประพันธ์ต่อไปนี้

เขา (ทุโรธน์) ผู้ข่มกิเลสตนจนไม่ปรารถนาทรัพย์และไม่ถูกครอบงำด้วยความโกรธความที่เป็นผู้ปราศจากความทะยานอยากสมกับหน้าที่แห่งตน จึงจัดความไร้ศีลธรรมที่อยู่ในตัวศัตรูหรือกระทั่งบุตรด้วยการลงโทษตามคำชี้แนะของปราชญ์ผู้ทรงภูมิรู้

-ผู้นำจำต้องรู้จักแบ่งบทบาทหน้าที่ของบุคคลตามความสามารถ ดังปรากฏในบทประพันธ์ต่อไปนี้

เขาได้รับคุณประโยชน์จากการใช้งานคน ภายหลังจากจัดแบ่งตำแหน่งหน้าที่อย่างเหมาะสม อุบายทั้งหลายแม้ดูเหมือนจะทำให้เกิดการชิงดีชิงเด่นก็ตาม ย่อมก่อให้เกิดผลอันน่าปรารถนาซึ่งจะเพิ่มพูนขึ้นอย่างต่อเนื่องในอนาคต

-ผู้นำจำต้องศึกษาบุคคลแวดล้อมด้วยวิธีการอันแยบคาย ดังปรากฏในบทประพันธ์ต่อไปนี้

เขา (ทุโรธน์) ผู้ไม่มีสิ่งใดเหลือให้ต้องกระทำแล้ว ย่อมเรียนรู้การปฏิบัติตนของกษัตริย์ทั้งหลายอย่างเต็มที่โดยอาศัยราชบุรุษผู้จงรักภักดี ภาระหน้าที่ของเขาที่เป็นเหมือนปฐมธาดู (พระเจ้าเป็นเจ้า) ย่อมรู้ได้ด้วยผลอันก่อให้เกิดความผาสุกที่เจริญยิ่งขึ้นไป

-ผู้นำจำต้องข่มความโกรธไว้ได้ ดังปรากฏในบทประพันธ์ต่อไปนี้

ไม่ว่าจะกรณีใดก็ตามเขาจะไม่ขึ้นสายธนูยกขึ้น แม้กระทั่งใบหน้าก็จะไม่บุดบึ้งด้วยความโกรธ คำสั่ง (ของทุโรธน์) นี้อันกษัตริย์ทั้งหลายย่อมเทิดไว้ด้วยเศียรเกล้าเหมือนมัลลย์ที่เรียงร้อยขึ้นอย่างรู้คุณ

-ผู้นำจำต้องปฏิบัติศาสนกิจอย่างต่อเนื่อง ดังปรากฏในบทประพันธ์ต่อไปนี้

เมื่อแต่งตั้งทุกศาสน์ผู้ส่งง่าด้วยศรัทธาอันสถลในตำแหน่งรัชทายาท เขา (ทุโรธน์) ผู้ออกคำสั่งที่ต้องถือปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด ผู้ได้รับการยอมรับจากนักบวชประจำตระกูล ย่อมสวดอ้อนวอนอัคนีเทพด้วยเครื่องพลีกรรมในัญญพิธีอย่างไม่รู้สึกเหนื่อยล้า

2) ยุติษฐิระ

-ผู้นำจำต้องใคร่ครวญโดยแยบคายด้วยญาณหยั่งรู้โลกจนกระทั่งขจัดความมืดบอดทางปัญญาได้เสียก่อนแล้วจึงปฏิบัติกิจต่างๆ ดังปรากฏในบทประพันธ์ต่อไปนี้

บุคคลไม่ควรกระทำการโดยไม่ยั้งคิด การไม่รู้จักแยกแยะคือที่ตั้งแห่งหายนะที่สำคัญที่สุดก็สมบัติที่ถึงพร้อมด้วยคุณย่อมแสวงหาตัวมันเองในบุคคลผู้กระทำการต่างๆ โดยไตร่ตรองดีแล้ว

บุคคลใดดูแลเอาใจใส่เมล็ดพันธุ์แห่งกรรมและรดด้วยน้ำแห่งวิเวกญาณ บุคคลนั้นย่อมเป็นเจ้าของผลแห่งกรรมนั้นทุกเมื่อ เช่นเดียวกับชาวโลกเก็บเกี่ยวผลผลิตในฤดูการท

เมื่อควบคุมใจไว้ในวิถีสงการกระทำด้วยจิตวิญญานอันสูงส่งซึ่งเป็นคุณลักษณะที่พึงประสงค์ แม้ถึงคราวตกต่ำย่อมเป็นเหตุแห่งเคราะห์ดีและไม่เป็นเหตุแห่งโทษกรรม เสมือนบังเกิดเป็นความรุ่งโรจน์ขึ้นมา

ด้วยปรารถนาความเจริญ ความมืดบอดของผู้มากด้วยความโกรธจำต้องถูกเพิกถอนด้วยพุทธิปัญญาเสียก่อน หากปราศจากการทำให้ความมืดที่เกิดขึ้นจากราตรีแตกสลายไปด้วยแสงสว่างแล้ว แม้แต่ดวงอาทิตย์ก็ไม่อาจยกขึ้นสูงได้

บุคคลแม้จะทรงพลังก็ตาม หากไม่หยุดการรุกรืบของความมืดบอดอันเกิดจากโทษย่อมทำลายศักดิ์สมบัติทั้งหมด เหมือน (ความมืดกลืนกิน) ส่วนเสี้ยวของดวงจันทร์ในข้างแรม

-ผู้นำจำต้องรู้จักใช้ศาสตร์ทั้งหลายที่ปรากฏในอดีตวางแนวทางไว้ในการจัดความเขลาทางปัญญา ดังปรากฏในบทประพันธ์ต่อไปนี้

เมื่อข้อปฏิบัติที่เข้าใจได้ยากถูกปิดบังไว้ด้วยความมืดบอดทางความคิดที่แตกกัน ศาสตร์อันถูกต้องชัดเจนและได้รับการศึกษาดีแล้วของปราชญ์ทั้งหลายย่อมทำให้เข้าใจในอรรถ (สิ่งอันพึงปรารถนา) ประดุจแสงประทีป

บุคคลที่แม้ได้เรียนรู้ศาสตร์แล้วหาได้ปราบศัตรูอันเกิดแต่ร่างกาย (กิเลสตัณหา) ในไม่ช้าย่อมก่อให้เกิดความอัปยศในความไม่เที่ยงแท้ของสมบัติเป็นแน่

-ผู้นำจำต้องแสดงความกล้าหาญตามกาลที่เห็นสมควรโดยคำนึงถึงความถูกต้อง ดังปรากฏในบทประพันธ์ต่อไปนี้

ความรู้อันบริสุทธิ์ของศาสตร์ย่อมประดับบุคคลให้งดงาม การสำรวมตนคือเครื่องประดับของเขา การแสดงความกล้าหาญตามกาลคือเครื่องประดับแห่งการสำรวมตน การแสดงความกล้าหาญดังกล่าวนี้คือเครื่องประดับแห่งความสำเร็จที่ได้มาด้วยนโยบายการปกครองที่เหมาะสม

ผู้ปรารถนาชัยชนะซึ่งพิชิตกระแสน้ำโกรธได้แล้ว เมื่อใคร่ครวญถึงอนาคตอันปราศจากโทษและผลสำเร็จที่สำคัญกว่า ย่อมนำความกล้าหาญไปใช้ในอุบายที่ถูกที่ควร

-ผู้นำจำต้องมีความสงบเยือกเย็น ไม่หุนหันพลันแล่น สุภาพอ่อนโยน ควบคุมอินทรีย์ไว้ได้ และรู้จักกาลเทศะ ดังปรากฏในบทประพันธ์ต่อไปนี้

กษัตริย์พระองค์ใดมีความสงบเยือกเย็น มีความสุภาพอ่อนโยนและแสดงความอดทนในเวลาที่เหมาะสม กษัตริย์พระองค์นั้นย่อมปกครองโลกด้วยพระเดชานุภาพดุจดวงอาทิตย์ (ควบคุมโลกด้วยรัศมีแสง)

การครอบครองสิริราชสมบัติให้จริงยั่งยืนทั้งที่ตกอยู่ใต้อำนาจของม้าคืออินทรีย์ทั้งหลาย มีด้วยหรือ เพราะว่าโชคอันเป็นมายาคติที่เคลื่อนผ่านไปเหมือนเมฆในฤดูศารทย่อมยากที่จะรักษาไว้ได้ด้วยอินทรีย์ที่ซัดสาย

ความโกรธที่ทำให้บุคคลล่วงละเมิดกาลและวิธีการอันควร ทั้งยังแผดเผาร่างกายพร้อมด้วยอินทรีย์ทั้งหลายของบุคคล ย่อมไม่อาจทำให้เธอถึงผลสำเร็จอันเกิดจากหลักนิติศาสตร์ได้ซึ่งไม่ต่างกับสามัญชน

-ผู้นำจำต้องเล็งเห็นคุณูปการของความอดทนอดกลั้น ดังปรากฏในบทประพันธ์ต่อไปนี้

ไม่มีวิธีการใดที่เสมอด้วยการอดทนอดกลั้นซึ่งมีอุปการะอย่างยิ่งต่ออนาคตกาล เป็นมูลเหตุแห่งผลกรรมที่ยิ่งใหญ่และเป็นการทำลายล้างศัตรูทั้งหลายอย่างยั่งยืน

-ผู้นำจำต้องตระหนักถึงภัยอันเกิดจากความตระหนงหลงตน ความเกลียดชัง และความประพฤติดำทราวม ดังปรากฏในบทประพันธ์ต่อไปนี้

เขาผู้ลำพองด้วยความตระหนงตนและล่วงละเมิดกษัตริย์ทั้งหลายอยู่ จะทำการหว่านเพาะเมล็ดพันธุ์แห่งความขัดแย้ง บุคคลย่อมไม่อาจทนต่อการกระทำที่ตำหนามได้ การร่วมเป็นพันธมิตรของเหล่ากษัตริย์ผู้มีกำลังเหนือผู้อื่นจะมีได้อย่างไร

อำนาจแห่งความสำเร็จของผู้ไม่กระทำในกิจที่ควรกระทำและเยอหยิ่งย่อมกลับกลายเป็นแรงผลักดันให้เกิดความมัวเมาซึ่งเป็นพลังที่ถูกข่มไว้ได้ด้วยความอ่อนน้อมแม้เพียงเล็กน้อย

โดยหลักการแล้ว ความโง่เขลาที่ย่อมไม่ละทิ้งกษัตริย์ผู้ลำพองด้วยความหลงตนและความตระหนงตน คนโง่เขลาอย่างยิ่งย่อมถูกกีดกันออกจากหลักนิติศาสตร์ ด้วยเหตุที่ละเลยหลักนิติศาสตร์ บุคคลย่อมเป็นที่น่ารังเกียจ

ศัตรูผู้ถูกเหวี่ยงไปมาด้วยลมแห่งความเกลียดชัง อีกทั้งมนตรีและคนในตระกูลที่ถูกปลุกปั่นก็เกิดบาดหมางกันทีละน้อย แม้จะยิ่งใหญ่ก็ตาม ย่อมง่ายแก่การโค่นล้มด้วยขันติธรรมเหมือนต้นไม้ที่ถูกถอนรากถอนโคน

ความบาดหมางอันเกิดจากความไม่พอใจของมนตรีภายในรัฐแม้เพียงเล็กน้อยก็ฆ่ากษัตริย์ได้ เพราะไฟอันเกิดจากการเสียดสีภายในกึ่งของตนไม่ยอมเผาภูเขาทั้งลูกให้วอดวายไป

คนฉลาดควรมองข้ามความสำเร็จของศัตรูผู้เหยียบย่ำหลักศีลธรรม บุคคลเช่นนั้นย่อมเอาชนะได้ง่ายเมื่อมีจุดอ่อน สมบัติของคนหยาบซำย่อมมีจุดจบคือความวิบัติแน่นอน

เพราะประพฤติกกรรมตำหนาม เมืองข้างเคียงย่อมโจมตีเพื่อช่วงชิงเอามณฑลแวดล้อมของกษัตริย์ที่ถึงการแตกทำลายทั้งภายนอกและภายในเหมือนกระแสน้ำกวาดเอาฝั่งน้ำจมหายไป

ภาวะผู้นำในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณ

มหาถีไทวปายนะ

-ผู้นำจำต้องยกย่องบุคคลที่ให้ความเสมอภาคและตั้งมั่นอยู่ในคุณงามความดี ดังปรากฏในบทประพันธ์ต่อไปนี้

ความประพฤติที่ให้ความเสมอภาคในหมู่ญาติของผู้บังเกิดความปรารถนาจะได้รับซึ่งทรัพย์ทั้งสองสถานคือความยิ่งใหญ่และการประดับด้วยเกียรติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง (ความประพฤติ) ของผู้มีตบะเป็นทรัพย์เป็นสิ่งที่สมควรได้รับการบูชา

มหาบพิตร ถึงอย่างไรจิตใจของอาตมาที่โอนอ่อนผ่อนตามพระองค์ย่อมถูกผูกไว้ด้วยคุณน่านับการของพระองค์ เพราะความยินดีของผู้ที่แม้ปราศจากความปรารถนาและเข้าสู่ความหลุดพ้นก็ย่อมตั้งอยู่ในความดีงาม

เมื่อศัตรูทั้งหลายได้บิดเบือนวิถีทางในการศึกสงคราม ความสง่างามเพราะปราศจากเครื่องมัวหมอง แม้ในท่ามกลางความวิบัติได้ยังให้พระองค์ผู้ทรงไว้ซึ่งการระอับประกอบด้วยธรรมอย่างยาวนานเผยให้เห็นความรักในคุณธรรมที่ยอดเยี่ยมที่สุด

-ผู้นำจำต้องมองโลกตามความเป็นจริงโดยอยู่เหนืออารมณ์ความรู้สึก พร้อมทั้งให้คำชี้แนะที่ส่งผลในเชิงปฏิบัติ ดังปรากฏในบทประพันธ์ต่อไปนี้

พระองค์อาจได้แผ่นดินคืนด้วยความอาจหาญ แต่ศัตรูก็เหนือกว่าทั้งความกล้าหาญ อาวุธ และกำลังทหาร ดังนั้นจึงควรหาวิธีที่ทำให้แข็งแกร่งกว่า เพราะคุณสมบัติของชัยชนะในการรบอยู่ที่ใครจะแข็งแกร่งกว่ากัน

ในกรณีนี้นั้นคือภิชมะผู้ที่มีความทุกข์ยากไม่อาจอย่างกราย ผิดว่าแม้ยมราชก็ไม่อาจเอาชนะได้ ผู้จ้างรบในการรบด้วยจิตใจของผู้ไม่ถูกความกลัวครอบงำโดยสิ้นเชิง

ใครเล่าในหมู่พระองค์จะอาจต้านทานครุ ผู้ถูกความโกรธสุดให้ลุกเป็นไฟประหนึ่งไฟประลัยกัลป์ที่มีปลายยอดของเปลวสะบัดไปมาโดยรอบเพื่อหวังจะแตกทำลายโลก แล้วซัดระดมยิงทำลูกครในการรบ

เมื่อพิจารณาถึงภิชมะผู้ถูกกระทำปรศุราม ผู้ทำให้ความหนักแน่นมั่นคงของผู้อื่นต้องอันตรายไปด้วยความโกรธ ความมุ่งมาดปรารถนาอย่างแรงกล้าแม้ของยมราชก็จำต้องแปรเปลี่ยนเป็นความกลัวที่ไม่คุ้มเคย

หลังจากได้รับเดชที่ยากจะได้มา ซึ่งอรชุนจะยังให้เกิดขึ้นด้วยวิธีการบำเพ็ญตบะอันก่อให้เกิดความทุกข์ทรมานสาหัสแล้ว พวกเขา (ข้างต้น) จะถูกถอนรากถอนโคน

มหาบพิตรผู้ถึงพร้อมด้วยการให้ อาตมามาเพื่อแจ้งกลาบทนั้นอันเป็นประหนึ่งวิถีทางที่ก่อให้เกิดผลสำเร็จ คือการสวดอ้อนวอนต่อเทพทั้งหลายผู้ทรงพลานุภาพอย่างยิ่งเพื่อบรรลุถึงความเป็นผู้ประเสริฐที่สุด

มุนีผู้มุ่งหวังให้บำเพ็ญตบะอันจะส่งผลให้เกิดชัยชนะ ได้กล่าวกับเขา (อรชุน) ผู้มีบุคลิกลักษณะรับกับจิตใจที่มุ่งหมายถึงชัยชนะอันยิ่งใหญ่ว่า

ด้วยเดชที่เพิ่มขึ้นจากโยคะนี้ เธอจะเป็นผู้ใช้อาวุธและไม่ยอมให้บุคคลอื่นเข้าถึงสถานที่ของตน เธอจงถือวัตรปฏิบัติของมุนีทั้งหลายด้วยการสรงน้ำ การสวดภาวนา และการอดอาหาร

เพียงชั่วอึดใจ ยักษ์ตนนี้จะพาเธอไปยังภูเขามียอดคงคาม ที่ที่เธอจะทำตบะอันทุกข์ทรมานแสนสาหัสเพื่อให้พระอินทร์ทรงกรุณา

-ผู้นำจำต้องถึงพร้อมด้วยศักยภาพอันทรงพลังในการสร้างแรงบันดาลใจให้แก่บุคคลอื่น ดังปรากฏในบทประพันธ์ต่อไปนี้

ครั้งนั้น วิทยาที่ส่องแสงเหมือนประกายไฟได้ผ่านจากปากของมหาฤๅษีเข้าสู่ใบหน้าของ อรชุน เหมือนรัศมีจากดวงอาทิตย์อันนำร้อนรมย์ในยามเช้าส่องฉายไปยังดอกบัว

จากพลังอำนาจของตบะ ท่าน (มุนี) ได้ส่งผ่านฌานและมรรควิธีให้แก่เขา (อรชุน) ผู้เหมาะสมที่สุดในทันที ครั้นเมื่อธรรมชาติที่เป็นความจริงแท้ถูกทำให้ปรากฏขึ้นด้วยเหตุข้างต้นแล้ว นัยน์ตาของเขาเสมือนกับได้เบิกโพลงขึ้นหลังจากเวลาผ่านพ้นมานาน

ภาวะผู้นำในฐานะเทพ

1) พระอินทร์

-ผู้นำจำต้องมีวิธีการอันแนบคายเพื่อใช้ทดสอบศักยภาพของบุคคลแวดล้อม ดังปรากฏในบทประพันธ์ต่อไปนี้

ในบรรดาอาวุธทั้งหลายที่เล่นปราดเข้าสู่หัวใจ จะมีอาวุธใดกันที่ไม่อาจต้านทาน ประสบผลด้วยดี เดินทางไปได้ไกลมาก มีขนาดเล็ก มีหนึ่งเดียว มีความละเอียดอ่อนซึ่งกามเทพใช้พิชิตคู่ต่อสู้ จะเสมอเหมือนพวกเธอ

ด้วยเหตุนี้ หลังจากเดินทางไปถึงพร้อมกับสหาย (คือคนธรรพ์) ผู้ประโคนสังคีตศิลป์แล้ว พวกเธอจึงทำลายตบะของบุรุษผู้นั้น ก็การเอาชนะผู้ที่หลงอยู่กับความสุขย่อมเป็นเรื่องง่ายสำหรับพวกเธอผู้มีใจปราศจากราคะมิใช่หรือ

บุรุษผู้นั้นคงปรารถนาความสุขทางโลกจากการได้สังหารศัตรูทั้งหลาย ขอนี้ย่อมแน่นอนอยู่แล้ว เพราะวิธีการบำเพ็ญตบะเช่นนั้นย่อมไม่เป็นไปเพื่อความหลุดพ้นจากความเป็นอย่างโลกๆ ใฉนเลยธนูกับวิถีทางแห่งโมกษะจะร่วมทางกันได้

กรณีตบะอันแก่กล้าของบุรุษผู้นั้น ขอพวกเธออย่าได้หนักใจในเรื่องความเดือดดาลเหมือนมุนีอื่นๆ เลย เพราะจิตใจของผู้อาจหาญภูมิใจในเกียรติของตนเองย่อมไม่คิดมุ่งร้ายต่ออิสตรี

บุคคลผู้จมอยู่ในสังสารวัฏย่อมเพียรพยายามเพื่อโมกษะเพราะความตายย่อมเป็นปรปักษ์ของสัตว์โลกผู้มีความทุกข์ไม่สิ้นสุด

ขอเธอจงอย่าได้เป็นผู้เพิ่มพูนกามและทรัพย์อันเป็นมูลเหตุแห่งบาปมีการทำลายชีวิตเป็นต้น เพราะทั้งสองอย่างนั้นย่อมเป็นอุปสรรคอันยากจะสลัดทิ้งในการรู้แจ้งแทงตลอดสัจธรรม

ท่านผู้เจริญตบะ ขอท่านจงเลิกล้มความมุ่งมั่นในการศึก ขอจงอย่าได้ทำลายตบะอันดีงามเลย ขอท่านจงเป็นผู้สงบระงับเพื่อกระทำการตัดภพชาติเถิด

ความหลุดพ้นย่อมรอคอยท่านอยู่แค่เอื้อมบนภูเขาแห่งนี้ที่ถูกทำให้เปียกชื้นด้วยแม่น้ำคงคาและตั้งอยู่โดดเดี่ยว ขอท่านจงอย่าลุกขึ้นจับอาวุธเลย

2) พระศิวะ

-ผู้นำจำต้องรับฟังปัญหาด้วยความใส่ใจ และร่วมแก้ปัญหาอย่างสร้างสรรค์ ดังปรากฏในบทประพันธ์ต่อไปนี้

พวกท่านอย่าได้เข้าใจผิดไปว่าเขาเป็นองค์อวตารของพระวิษณุผู้บันดาลให้โลกทั้งหลายเกิดขึ้นและดับสูญไป มาจุติบนผืนแผ่นดินอันตั้งอยู่ในป่าแห่งการบำเพ็ญตบะชื่อพหริ

บุรุษนี้ผู้ปรารถนาจะปราบศัตรูทั้งหลายที่ทำให้โลกทั้งมวลต้องประสบความทุกข์ ทั้งมีพลังกำลังความกล้าหาญเหนือพระอินทร์ ได้บำเพ็ญตบะใหญ่ตั้งมั่นต่อเรา

บุรุษนี้และพระกฤษณะผู้ทรงพลังกำลัง เมื่อจุติมาบนโลกเพื่อคุ้มครองผู้คนโดยการประหารอสูรตามพระบัญชาของพรหมา ย่อมอาศัยอยู่ในหมู่มนุษย์ทั้งหลาย

-ผู้นำจำต้องมองการณ์ไกล กระทำสิ่งต่างๆ ด้วยเจตจำนงที่ชัดเจน ดังปรากฏในบทประพันธ์ต่อไปนี้

ครั้นได้ทราบชัดถึงจุดมุ่งหมายของมหาเทพคือการบำเพ็ญตบะเช่นนี้ อสูรมุกทานพจึงกำลังรีบมุ่งหน้าไปเพื่อสังหารอรชุน ดังนั้นขอให้ท่านจงเร่งไปยังสถานที่นั้นกับเราเถิด

อสูรผู้ต่ำทรามนี้ย่อมไม่อาจเอาชนะบุรุษผู้นี้ได้ซึ่งหน้าแม่ในสถานที่ปลีกวิเวก ยังคงเพียรพยายามเพื่อหวังชัยชนะ จึงไม่ลังเลที่จะแปลงกายเป็นหมีป่า

ครั้นศัตรูคือหมีป่าถูกเราผู้มีรูปกายเลียนแบบเจ้าแห่งพรานภูเขาสังหารแล้ว เขา (อรชุน) ผู้ปล่อยศรอันคมกริบออกไปนี้ย่อมจะมีวิวาทะ (กับเรา) อย่างรุนแรงในเรื่องการล่า

พวกท่านจงดูอานุภาพของแขนทั้งสองข้างที่มีมาแต่กำเนิดซึ่งไม่มีใครเทียบได้ในการรบของเขาขณะที่ไครธแลตกอยู่ในสภาพไร้มิตร แม้ฝ่ายผมจากการทรมาณตนด้วยตบะ

-ผู้นำจำต้องส่งเสริมและเกื้อหนุนให้บุคคลแวดล้อมประสบผลสำเร็จตามศักยภาพ ดังปรากฏในบทประพันธ์ต่อไปนี้

ครั้นพระศิวะทรงมีพระทัยเอื้อเพื่อลอบโยนบุตรของพระอินทร์ผู้น้อมเศียรเกล้าและได้กล่าวถ้อยคำอันสมพระเกียรติเยี่ยงนี้แล้ว ได้เผยธนูเวทที่จะประทานอาวุธอันแหลมคมและมีไฟลุกโชนให้แก่เขาผู้นี้ทราบ

หลังจากเวียนประทักษิณรอบพระศิวะถ้วนสามรอบแล้ว ธนูเวทที่มีการแซ่ซ้องสาธุการโดยหมู่เทวดาและปรากฏเป็นองค์อวตารทรงตรีศูลมีเรือนกายนำเกรงขามด้วยเคชอันชาวโลกพึงบูชา มีความสง่างามและมีนัยน์ตาสีแดงอมเหลืองนั้น ได้เข้าประทับยังบุตรแห่งปาณฑุผู้กล้าหาญประดุจดวงอาทิตย์เข้าแฝงเมฆ

ลำดับนั้น ครั้นได้ทราบสาธุการจากพระศิวะแล้ว ท้าวโลกบาลทั้งหลายมีพระอินทร์เป็นต้นซึ่งกำลังประสาทพรที่ให้ผลสำเร็จในที่สุด ได้มอบอาวุธต่างๆ อันเป็นไปเพื่อชัยชนะแก่เขาผู้กำลังสมปรารถนา

ขณะที่กำลังหมอบกราบแทบพระบาทอันงดงามเสมือนดอกบัวอยู่ พระศิวะได้ตรัสว่า ไปเถิด ขอจงมีชัยต่อเหล่าศัตรู ลำดับนั้นอรชุนผู้ทรงไว้ซึ่งเทพีแห่งชัยชนะอย่างเด่นชัดและได้รับการสรรเสริญโดยหมู่เทวดา ได้ลุถึงเรือนพำนักของตนและน้อมไหว้ยุธิษฐิระด้วยใจเคารพรัก

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

บทนี้เป็นการสรุป อภิปรายผลพร้อมทั้งให้ข้อเสนอแนะในการศึกษาประเด็นอื่นๆ อันเกี่ยวข้องกับประเด็นในการศึกษาครั้งนี้ซึ่งผู้วิจัยจะขอก้าวไปตามลำดับ

สรุป

การศึกษาภาวะผู้นำในเชิงสุนทรียรสในวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนียะพบวาระที่ปรากฏในวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนียะ ได้แก่ วีรรส (รสชื่นชม) อัทฤตรส (รสอัศจรรย์ใจ) เราทรรส (รสแค้นเคือง) ศานตรส (รสสงบ) และศงคารรส (รสรัก) ในบรรดารสทั้งหลายเหล่านี้มีวีรรสปรากฏเป็นรสเอกของเรื่อง ส่วนรสอื่นๆ จะทำหน้าที่เป็นรสเสริมอันเป็นเหตุปัจจัยหรือวิภาวะให้เกิดวีรรสขึ้นในที่สุดนั่นเอง นอกจากนี้การศึกษาภาวะผู้นำในเชิงสุนทรียรสทำให้ทราบคุณลักษณะของผู้นำในความรู้สึกของกวีภารวีที่ถ่ายทอดผ่านตัวละครสำคัญที่แสดงภาวะอุตสาหกรรมเพื่อกระทำกิจของตนให้สำเร็จลุล่วงคืออรชุน นอกจากนี้ยังพบว่ากิราตะเป็นตัวละครอีกตัวหนึ่งที่กวีรังสรรค์ให้แสดงภาวะอุตสาหกรรมอยู่เนืองๆ ด้วยเช่นกัน

ภาวะอุตสาหกรรมที่กวีถ่ายทอดผ่านตัวละครทั้งอรชุนและกิราตะซึ่งยังให้ผู้อ่านเกิดวีรรสขึ้นในที่สุดนั้นได้สะท้อนภาพภาวะผู้นำในความรู้สึกของกวีออกมาหลายประการดังนี้

1. ผู้นำจำเป็นต้องมีความเก่งกล้าสามารถในการใช้อาวุธ
2. ผู้นำต้องมีเกียรติประวัติอันเกิดจากวีรกรรมหรือมีประสบการณ์ในการกรำศึก
3. ผู้นำจำเป็นต้องมีความมุ่งมั่นและความตั้งมั่นแห่งจิตใจ
4. ผู้นำจำเป็นต้องมีคุณสมบัติทางรูปกายที่ดีพร้อม
5. ผู้นำจำเป็นต้องรู้จักควบคุมอินทรีย์ของตนได้เป็นอย่างดี
6. ผู้นำจำเป็นต้องมีความเชื่อมั่นในคุณสมบัติพิเศษของตน
7. ผู้นำจำเป็นต้องยึดมั่นในจารีตที่ตนได้รับการปลูกฝังมาอย่างเคร่งครัด
8. ผู้นำจำเป็นต้องมีสัญชาตญาณแห่งความเป็นนักรบ
9. ผู้นำจำเป็นต้องมีความภักดี ความแน่วแน่ และความกล้าหาญ
10. ผู้นำจำเป็นต้องถือเกียรติของตนเป็นมั่นมั่น

การศึกษาภาวะผู้นำในเชิงปรัชญาการดำเนินชีวิตตามแนวคิดทางศาสนาในวรรณคดีสันสกฤตเรื่องนี้พบว่าปรากฏหลักปรัชญาสาระครบถ้วนทั้ง 4 ประการ คือ ธรรมะ อรรถะ กามะ และโมกษะ ทั้งนี้ปรัชญาสาระข้อที่ว่าด้วยธรรมะคือการปฏิบัติตนตามหน้าที่มีบทบาทสำคัญที่สุดในการสะท้อนภาวะผู้นำซึ่งปรากฏครอบคลุมตลอดทั้งเรื่องโดยมีปรัชญาสาระข้ออื่นๆ ได้แก่ อรรถะ และกามะ เป็นเครื่องส่งเสริมธรรมะ ผู้วิจัยพบว่าเมื่อศึกษาธรรมะของตัวละครแต่ละตัวในบทประพันธ์แล้วจะเห็นว่าตัวละครเหล่านั้นสะท้อนหน้าที่ของตนเองที่มีต่อบุคคลอื่นอย่างตรงไปตรงมาและปรากฏหน้าที่เพียงด้านเดียว มีเพียงตัวละครเอกของเรื่องเท่านั้นที่แสดงจิตสำนึกเรื่องธรรมะหลากหลายประการตามความสัมพันธ์ที่ผูกไว้กับตัวละครต่างๆ ยกตัวอย่างเช่น มหาฤๅษีทิวปายณะจะแสดงอาจารย์ธรรมหรือหน้าที่แห่งความเป็นอาจารย์ที่มีต่อเหล่าปาณทัพบเพียงหน้าที่เดียว หรือแม้กระทั่งพระอินทร์ก็แสดง

ปิตุธรรมคือหน้าที่ที่บิดามีต่อบุตรคืออรชุนเพียงหน้าที่เดียวเช่นกัน มีเพียงอรชุนเท่านั้นที่แบกรับความสัมพันธ์อันหลากหลายที่ตนมีต่อบุคคลอื่นๆ อาทิ การแสดงปิตุธรรมต่อเทราปทีในฐานะสามี การแสดงศิษย์ธรรมต่อมหาฤๅษีไทวปายณะในฐานะศิษย์ และการแสดงเสวกธรรมต่อพระอินทร์ในฐานะผู้น้อย เป็นต้น อย่างไรก็ตาม การศึกษาธรรมะที่ตัวละคร แต่ละตัวแสดงออกมานั้นได้สะท้อนภาพภาวะผู้นำในความนึกคิดของกวีออกมาเป็นประการต่างๆ ดังต่อไปนี้

1. ผู้นำจำต้องตระหนักถึงประโยชน์อันเกิดจากคำสัจย์
2. ผู้นำจำต้องมีสภาวะจิตอันละเอียดอ่อน เห็นความพิเศษในความธรรมดา
3. ผู้นำจำต้องมีวาทศิลป์ รู้จักใช้คำพูดเพื่อให้ได้ผลตามที่มุ่งหวัง
4. ผู้นำจำต้องปลุกเร้าความมูมานะของผู้ใต้บังคับบัญชาด้วยถ้อยคำที่รุนแรง
5. ผู้นำจำต้องชวนชวายุในกิจอันตนรับผิดชอบเพื่อรักษาธรรมะ
6. ผู้นำจำต้องให้เกียรติบุคคลอื่นและปฏิบัติต่อบุคคลอื่นอย่างเสมอภาค
7. ผู้นำจำต้องอาศัยคุณธรรมและจารีตในการผูกมิตร
8. ผู้นำจำต้องลงโทษผู้ประพฤติผิดด้วยปัญญาสมมุติแห่งผู้ปราศจากโลภะและโทสะ
9. ผู้นำจำต้องรู้จักแบ่งบทบาทหน้าที่ของบุคคลตามความสามารถ
10. ผู้นำจำต้องศึกษาบุคคลแวดล้อมด้วยวิธีการอันแยบคาย
11. ผู้นำจำต้องขมความโกรธไว้ได้
12. ผู้นำจำต้องปฏิบัติศาสนกิจอย่างต่อเนื่อง
13. ผู้นำจำต้องใคร่ครวญโดยแยบคายด้วยญาณหยั่งรู้โลกจนกระทั่งขจัดความมืดบอดทางปัญญาได้เสียก่อนแล้วจึงปฏิบัติกิจต่างๆ
14. ผู้นำจำต้องรู้จักใช้ศาสตร์ทั้งหลายที่ปราศรัยในอดีตวางแนวทางไว้ในการขจัดความเขลาทางปัญญา
15. ผู้นำจำต้องแสดงความกล้าหาญตามกาลที่เห็นสมควรโดยคำนึงถึงความถูกต้อง
16. ผู้นำจำต้องมีความสงบเยือกเย็น ไม่หุนหันพลันแล่น สุภาพอ่อนโยน ควบคุมอินทรีย์ไว้ได้ และรู้จักกาลเทศะ
17. ผู้นำจำต้องเล็งเห็นคุณูปการของความอดทนอดกลั้น
18. ผู้นำจำต้องตระหนักถึงภัยอันเกิดจากความตระหนงหลงตน ความเกลียดชัง และความประพฤติดำทราวม
19. ผู้นำจำต้องยกย่องบุคคลที่ให้ความเสมอภาคและตั้งมั่นอยู่ในคุณงามความดี
20. ผู้นำจำต้องมองโลกตามความเป็นจริงโดยอยู่เหนืออารมณ์ความรู้สึก พร้อมทั้งให้คำชี้แนะที่ส่งผลในเชิงปฏิบัติ
21. ผู้นำจำต้องถึงพร้อมด้วยศักยภาพอันทรงพลังในการสร้างแรงบันดาลใจให้แก่บุคคลอื่น
22. ผู้นำจำต้องมีวิธีการอันแยบคายเพื่อใช้ทดสอบศักยภาพของบุคคลแวดล้อม
23. ผู้นำจำต้องรับฟังปัญหาด้วยความใส่ใจ และร่วมแก้ปัญหาอย่างสร้างสรรค์
24. ผู้นำจำต้องมองการณ์ไกล กระทำสิ่งต่างๆ ด้วยเจตจำนงที่ชัดเจน
25. ผู้นำจำต้องส่งเสริมและเกื้อหนุนให้บุคคลแวดล้อมประสบผลสำเร็จตามศักยภาพ

การศึกษาภาวะผู้นำในเชิงสุนทรียรสและการศึกษาภาวะผู้นำในเชิงปรัชญาการดำเนินชีวิตตามแนวคิดทางศาสนาในวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนีเยของภาวรีให้ข้อสรุปอย่างหนึ่งว่า กวีสันสกฤตถ่ายทอดมโนทัศน์เกี่ยวกับภาวะผู้นำไว้ในผลงานวรรณคดีของตนหลายประการทีเดียว

อภิปรายผล

ภาพสะท้อนภาวะผู้นำทั้งหลายดังที่ประมวลไว้ข้างต้นคือผลพวงจากการศึกษาตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาสองข้อแรกและเป็นไปตามสมมุติฐานการศึกษาที่ได้กำหนดไว้แต่แรก กล่าวคือสารอันเกี่ยวเนื่องกับภาวะผู้นำที่กวีแฝงไว้ในผลงานวรรณคดีทั้งในแง่สุนทรียรสและในแง่ปรัชญาการดำเนินชีวิตตามแนวคิดทางศาสนาสามารถทำการศึกษาไปได้ในเวลาเดียวกัน นอกจากนี้ การศึกษานี้ยังทำให้เห็นว่าภาพภาวะผู้นำตามความรู้สึกของกวี (แง่สุนทรียรส) ผูกโยงเข้ากับภาวะผู้นำในเชิงรูปธรรมหรือความเป็นผู้นำตามสถานภาพอยู่มาก ทั้งนี้เนื่องจากการศึกษาภาวะผู้นำในเชิงสุนทรียรสที่ใช้ทฤษฎีส-ธวินในการวิเคราะห์วิจารณ์นั้นจำเป็นต้องอิงอาศัยการพิจารณาถ้อยคำ และการแสดงออกของตัวละครเอกเพื่อสื่อถึงภาวะหลักของเรื่องและนำพาให้ผู้อ่านเกิดรสหลักของเรื่องในที่สุด ในที่นี้อรชุนเป็นตัวละครเอกที่แสดงภาวะหลักดังกล่าว ผู้วิจัยจึงได้ข้อสรุปที่สะท้อนภาพภาวะผู้นำจำเพาะจากตัวละครชนชั้นปกครองอย่างเช่นอรชุนเสียเป็นส่วนใหญ่ ในทางกลับกัน ภาพภาวะผู้นำตามความนึกคิดของกวี (แง่ปรัชญาการดำเนินชีวิตตามแนวคิดทางศาสนา) เป็นการกล่าวถึงมโนทัศน์ของภาวะผู้นำในเชิงนามธรรมบนหลักการพื้นฐานที่ว่าภาวะผู้นำล้วนดำรงอยู่ในตัวบุคคลทั้งหลายตามบทบาทหน้าที่ที่แต่ละคนผูกสัมพันธ์เกี่ยวข้องด้วย คุณลักษณะทั้งหลายที่พึงปรากฏอยู่ในตัวผู้นำตามความนึกคิดของกวีจึงประมวลมาจากการแสดงออกของตัวละครที่หลากหลาย มิได้จำกัดอยู่เฉพาะกับตัวละครวรรณะกษัตริย์หรือชนชั้นปกครองเท่านั้น มโนทัศน์นี้เล็งเห็นความสำคัญของบุคคลแต่ละคนเท่าเทียมกัน บุคคลผู้เป็นข้ารับใช้ อย่างเช่น กิราตตะ หรือนักบวชเช่น มหาฤๅษีเทวปายนะ หรือแม้กระทั่งเทพมีพระอินทร์ และพระศิวะ เป็นต้น ต่างก็สามารถสะท้อนภาวะผู้นำของตนออกมาได้ตามบทบาทหน้าที่ที่ตนมี ดังต่อไปนี้

1) ทูโรโยธน์ แสดงภาวะผู้นำในฐานะกษัตริย์ 8 ประการ ได้แก่

- ผู้นำต้องมีขนบวินัยในกิจอันตนรับผิดชอบเพื่อรักษาธรรมะ
- ผู้นำต้องให้เกียรติบุคคลอื่นและปฏิบัติต่อบุคคลอื่นอย่างเสมอภาค
- ผู้นำต้องอาศัยคุณธรรมและจารีตในการผูกมิตร
- ผู้นำต้องลงโทษผู้ประพฤติผิดด้วยปัญญาสมมุติแห่งผู้ปราศจากโลภะและโทสะ
- ผู้นำต้องรู้จักแบ่งบทบาทหน้าที่ของบุคคลตามความสามารถ
- ผู้นำต้องศึกษาบุคคลแวดล้อมด้วยวิธีการอันแยบคาย
- ผู้นำต้องข่มความโกรธไว้ได้
- ผู้นำต้องปฏิบัติศาสนกิจอย่างต่อเนื่อง

2) ยุธิษฐิระ แสดงภาวะผู้นำในฐานะกษัตริย์ 6 ประการ ได้แก่

- ผู้นำต้องมีใคร่ครวญโดยแยบคายด้วยญาณหยั่งรู้โลกจนกระทั่งขจัดความมืดบอดทางปัญญาได้เสียก่อนแล้วจึงปฏิบัติกิจต่างๆ

-ผู้นำจำต้องรู้จักใช้ศาสตร์ทั้งหลายที่ปราชญ์ในอดีตวางแนวทางไว้ในการขจัดความ
เขลาทางปัญญา

-ผู้นำจำต้องแสดงความกล้าหาญตามกาลที่เห็นสมควรโดยคำนึงถึงความถูกต้อง

-ผู้นำจำต้องมีความสงบเยือกเย็น ไม่หุนหันพลันแล่น สุภาพอ่อนโยน ควบคุม
อินทรีย์ไว้ได้ และรู้จักกาลเทศะ

-ผู้นำจำต้องเล็งเห็นคุณูปการของความอดทนอดกลั้น

-ผู้นำจำต้องตระหนักถึงภัยอันเกิดจากความตระหนงหลงตน ความเกลียดชัง และ
ความประพฤติดำทราวม

3) **อรชุน** แสดงภาวะผู้นำในฐานะกษัตริย์ 1 ประการ ได้แก่

-ผู้นำจำต้องประพฤติธรรมะ (ปฏิบัติหน้าที่) ที่ตนมีต่อบุคคลอื่น ตลอดจนประพฤติ
ธรรมะที่มีต่อตนเองในเวลาเดียวกันด้วย

4) **ราชบุรุษกิราต** แสดงภาวะผู้นำในฐานะสามัญชน 1 ประการ ได้แก่

-ผู้นำจำต้องตระหนักถึงประโยชน์อันเกิดจากคำสัตย์

5) **ยักษมัคคเทศก์** แสดงภาวะผู้นำในฐานะสามัญชน 1 ประการ ได้แก่

-ผู้นำจำต้องมีสภาวะจิตอันละเอียดอ่อน เห็นความพิเศษในความธรรมดา

6) **ทูตกิราต** แสดงภาวะผู้นำในฐานะสามัญชน 1 ประการ ได้แก่

-ผู้นำจำต้องมีวาทศิลป์ รู้จักใช้คำพูดเพื่อให้ได้ผลตามที่มุ่งหวัง

7) **สกันทกุมาร** แสดงภาวะผู้นำในฐานะผู้บังคับบัญชาทหาร 1 ประการ ได้แก่

-ผู้นำจำต้องปลุกเร้าความมูมานะของผู้ใต้บังคับบัญชาด้วยถ้อยคำที่รุนแรง

8) **มหาฤษีเทวปายณะ** แสดงภาวะผู้นำในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณ 3 ประการ ได้แก่

-ผู้นำจำต้องยกย่องบุคคลที่ให้ความเสมอภาคและตั้งมั่นอยู่ในคุณงามความดี

-ผู้นำจำต้องมองโลกตามความเป็นจริงโดยอยู่เหนืออารมณ์ความรู้สึก

-ผู้นำจำต้องถึงพร้อมด้วยศักยภาพอันทรงพลังในการสร้างแรงบันดาลใจให้แก่บุคคล

อื่น

9) **พระอินทร์** แสดงภาวะผู้นำในฐานะเทพ 1 ประการ ได้แก่

-ผู้นำจำต้องมีวิธีการอันแยบคายเพื่อใช้ทดสอบศักยภาพของบุคคลแวดล้อม

10) **พระศิวะ** แสดงภาวะผู้นำในฐานะเทพ 3 ประการ ได้แก่

-ผู้นำจำต้องรับฟังปัญหาด้วยความใส่ใจ และร่วมแก้ปัญหาอย่างสร้างสรรค์

-ผู้นำจำต้องมองการณ์ไกล กระทำสิ่งต่างๆ ด้วยเจตจำนงที่ชัดเจน

-ผู้นำจำต้องส่งเสริมและเกื้อหนุนให้บุคคลแวดล้อมประสบผลสำเร็จตามศักยภาพ

อนึ่ง เมื่อผู้วิจัยทำการศึกษาตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาในข้อที่สามโดยนำภาพภาวะ
ผู้นำตามอุดมการณ์ของกวีสันสกฤตตั้งที่กล่าวแล้วนี้มาทาบเทียบกับภาพภาวะผู้นำร่วมสมัยที่ผู้วิจัย
ประมวลมาจากถ้อยคำของนักวิชาการหลายท่านทำให้เห็นมุมมองที่น่าสนใจ กล่าวคือ ภาวะผู้นำตาม
อุดมการณ์ของกวีสันสกฤตกับภาวะผู้นำร่วมสมัยต่างมีจุดร่วมที่สอดคล้องกัน

ยุธิษฐิระผู้อยู่ในฐานะกษัตริย์ทราบดีถึงสถานการณ์ที่พวกเขาพึงกำลังประสบอยู่ ทั้งทราบดี
ถึงความอัดอั้นตันใจในหมู่พี่น้องและภรรยาที่จำต้องทนทุกข์รับเคราะห์กรรมไปจนกระทั่งสิ้นสุภพันธะ

สัญญาที่ผูกมัดไว้ แม้ทราบที่และภิมะจะปลุกเร้าให้พระองค์ละเมิดข้อตกลงดังกล่าวและหันมารบเพื่อชิงเอาเมืองกลับคืนมาด้วยถ้อยคำที่รุนแรงเพียงใดก็ตาม ยุธิษฐิระยังคงยืนกรานที่จะปฏิบัติตามกติการ่วมทั้งสี่ให้น้องชายและภรรยาเห็นโทษภัยอันเกิดจากการล่วงละเมิดข้อตกลงด้วยถ้อยคำที่เต็มไปด้วยเหตุผลและด้วยอาการสงบ ฝ่ายอรชุนซึ่งได้ยินได้ฟังความคิดเห็นที่ขัดแย้งกันในเรื่องนี้มาแต่ต้นก็มิได้มีท่าทีเอนเอียงไปทางใดทางหนึ่ง กลับยินดีรับหน้าที่สำคัญในการกอบกู้เกียรติแห่งวงศ์วานในทันทีที่ยุธิษฐิระเอื้อนเอ่ยตามคำชี้แนะของมหาฤๅษี คุณธรรมและจริยธรรมที่ฝังรากลึกอยู่ในตัวยุธิษฐิระและอรชุนสอดคล้องกับคุณลักษณะเบื้องต้นที่ผู้นำร่วมสมัยพึงมีดังที่ วินัย พงศ์ศรีเพียร ชัยวัฒน์ ธีระพันธุ์ และปิยะสกล สกลสัตยาทร กล่าวตรงกันว่าผู้นำจะต้องมีศีลธรรม คุณธรรม และจริยธรรมขั้นพื้นฐาน ยึดมั่นในคุณธรรม

อรชุนเริ่มต้นเข้าสู่ “กระบวนการเดินทางภายใน” จากการถ่ายทอดมานและวัตรปฏิบัติแห่งความเป็นโยคีให้โดยมหาฤๅษีเทวปายนะ มียักษ์เป็นมัคคุเทศก์นำพาเข้าสู่ “เส้นทางภายใน” ผ่านการขัดเกลาจิตใจจากหยาบสู่ละเอียดย่างเป็นขั้นเป็นตอนด้วยการชื่นชมภาพทิวทัศน์สองข้างทางในชนบทประเทศกระทั่งล่วงเข้าสู่ดินแดนแห่งเทือกเขาหิมาลัยอันศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวนี้สอดคล้องกับสิ่งที่ ชัชวาล ศิลปะกิจ กล่าวถึงคุณลักษณะของผู้นำร่วมสมัยว่ามีการเฝ้าสังเกตตนเอง ค้นพบตนเองและยอมรับตนเองได้

หลังจากนั้นอรชุนเริ่มเข้าสู่การประพาดพิรหมจรรย์เยี่ยงนักบวชและบำเพ็ญพรตรำลึกถึงคุณของพระอินทร์ พระอินทร์ซึ่งในที่นี้เป็นตัวแทนของผู้นำที่ค้นพบแล้วว่าตนเองต้องการอะไรเทียบได้กับการได้เห็นความมุ่งมั่นของบุตรสอดคล้องกับคุณลักษณะที่ อิทธิภัทร์ ภัทรเมฆานนท์ แสดงไว้คือผู้นำจะอาศัยหลักการ **Be** (ฉันเป็นใคร) **Do** (มีอะไรต้องทำ) **Have** (ต้องการเป็นอะไรในชีวิต) จึงสร้างแรงบันดาลใจให้แก่ผู้อื่นโดยชี้แนะให้บุตรบำเพ็ญตบะมุ่งความภักดีต่อพระศิวะสืบไปซึ่งสอดคล้องกับคุณสมบัติของผู้นำตามที่ วินัย พงศ์ศรีเพียร สรุปไว้

กระบวนการตระหนักรู้ในเบื้องต้นว่าทุกคนล้วนเป็นเหตุของปัญหา การเพ่งโทษผู้อื่นหาใช่ทางออกของปัญหาจนกระทั่งเกิดการเปลี่ยนแปลงจากภายในดังที่ จุมพล พูลภัทรชีวิน อ้างถึงคุณลักษณะของผู้นำร่วมสมัย ปรากฏเด่นชัดในระหว่างที่อรชุนบำเพ็ญตบะด้วยความเพียรโดยมุ่งภักดีต่อพระศิวะ และในระหว่างการเพ่งพินิจภายในซึ่งดำเนินไปตามลำดับนั้นย่อมบังเกิดความขัดแย้งในตนเองจนกว่าจะเอาชนะตนเองได้และมองสรรพสิ่งในลักษณะความสัมพันธ์แบบองค์รวม ดังที่ ชัยวัฒน์ ธีระพันธุ์ และจุมพล พูลภัทรชีวิน กล่าวถึง สอดรับกับเหตุการณ์ที่อรชุนปราบกองทัพประมณะของสกันทกุมารตลอดจนเหตุการณ์ที่พระศิวะเข้าต่อสู้เพื่อให้อรชุนได้เผยคุณธรรมอันสูงส่งของตนออกมา

กระบวนการในเบื้องปลายที่ผู้นำมองเห็นความจริงในข้อที่ว่าด้วยอนิจจตา (ความไม่มีแก่นสาร มีแต่ความเปลี่ยนแปลง) และเกิดการรู้เท่าทันสภาวะการณ์รอบตัวในที่สุดซึ่งเป็นสิ่งที่นักวิชาการสองท่านคือ ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ และจุมพล พูลภัทรชีวิน กล่าวถึงคุณลักษณะของผู้นำร่วมสมัย ปรากฏในเหตุการณ์ตอนท้ายของเรื่องที่พระศิวะประทานธนูเรวและเทพทั้งหลายต่างประทานอาวุธวิเศษให้ นัยหนึ่งเราจึงสามารถกล่าวได้ว่าเรื่องราวการสู้รบระหว่างอรชุนกับพระศิวะเป็นการจัดอุปสรรคภายในจิตใจของบุคคลเพื่อลูถึงภาวะผู้นำที่แท้จริงนั่นเอง

ข้อเสนอแนะ

การศึกษาวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิริตารชุนีเยในวิทยานิพนธ์นี้อาศัยทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตเพียง 2 ทฤษฎีคือทฤษฎีรสและทฤษฎีธวินีในการวิเคราะห์วิจารณ์ แม้ผู้วิจัยจะกล่าวได้ว่ากวีภารวิใช้อลังการทางความหมายที่ชื่อว่าอรรถานตรันยาสะจำนวนมากพอๆ กับที่ใช้อุปมาและอุปเปรกษาในการประพันธ์ กล่าวคือปรากฏอรรถานตรันยาสะราวๆ 108 แห่งตลอดทั้งเรื่องก็ตาม แต่ก็หาได้วิเคราะห์วิจารณ์โดยใช้ทฤษฎีอลังการอย่างลึกซึ้งแต่อย่างใด ทั้งนี้หากได้มีการศึกษาวรรณคดีเรื่องนี้โดยใช้ทฤษฎีอลังการในประเด็นต่างๆ อาทิ ความสัมพันธ์ระหว่างเนื้อหาของเรื่องกับการใช้อลังการของกวี อรรถานตรันยาสะกับพลังในการประพันธ์ของภารวิ เป็นต้น อาจทำให้ได้รับองค์ความรู้เกี่ยวกับตัวตนของกวีตลอดจนขนบการประพันธ์ในยุคดังกล่าวไม่มากก็น้อย

นอกจากประเด็นเรื่องคุณค่าด้านวรรณศิลป์แล้ว ประชญาความคิดที่แฝงอยู่ในผลงานวรรณคดีก็เป็นเรื่องที่ควรมีการศึกษาเพิ่มเติม กรณีกิริตารชุนีเยของภารวินี้ ผู้วิจัยได้แสดงความคิดเห็นไว้ในบทที่ 2 ว่า “กวีคงแฝงสภาพและบรรยากาศแห่งการปะทะกันทางความคิดในสังคมยุคนั้นไว้ในผลงานของตนมิใช่น้อย... จากที่กล่าวถึงตัวละครต่างๆ ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างตัวละครที่ปรากฏในวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิริตารชุนีเย ผู้วิจัยใคร่จัดแบ่งตัวละครเหล่านี้ออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่คือ กลุ่มตัวละครที่ผูกติดบุคลิกภาพมาจากวรรณคดีต้นแบบ และกลุ่มตัวละครที่กวีสร้างสรรค์แนวทางขึ้นใหม่ การจัดกลุ่มนี้สะท้อนการปะทะกันทางระบบปรัชญาความคิดอย่างน่าสนใจ” กลุ่มหนึ่งสะท้อนระบบความคิดตามแบบอย่างพราหมณ์สายพระเวท ในขณะที่อีกกลุ่มหนึ่งปฏิเสธคติดังกล่าวแล้วหันมาอยู่ในฝักฝ่ายของไศวนิกาย การศึกษาวรรณคดีในประเด็นเหล่านี้อาจทำให้ทราบบรรยากาศการคลี่คลายความเชื่อความศรัทธาของผู้คนในสังคมยุคนั้นเพิ่มขึ้นอีกด้วย

รายการอ้างอิง

- Acharya, Diwakar. "Anuparama's Dvaipāyanastotra Inscription from the Early 6th Century: Text, Translation and Comments'." *Journal of Indological Studies* 19 (2007): 29-52.
- Apte, Vaman Shivram. *The Practical Sanskrit-English Dictionary*. Delhi: Motilal Banarsidass, 1998.
- Bahadur K.C., Kaisher. *The Kirātārajunīya by Bhāṛavi Canto 1 to 6*. Kathmandu: Ratna Pustak Bhandar, 1972.
- Bhat, G.K. . *Bhavabhuti*. New Delhi: Sahitya Akademi, 1979.
- Chari, Vinjamuri K. *Sanskrit Criticism*. Delhi: Motilal Banarsidass Publ., 1993.
- Kale, Moreshvar Ramchandra. *A Higher Sanskrit Grammar*. Delhi: Motilal Banarsidass, 2002.
- Kale, Moreshwar R. *The Kirātārajunīyam of Bhāṛavi: Cantos I-III*. Delhi: Motilal Banarsidass, 1998.
- Keith, Arthur Berriedale. *A History of Sanskrit Literature*. 4 ed. London: Oxford University Press, 1953.
- Misha, Shri Badarinarayana. *Kirātārajunīya of Śrī Bhāṛavi Including with "Ghaṇṭāpatha" Sanskrit Commentary by M.M. Mallināthasūri*. Vanarasi: Chaukhamba Surbharati Prakashan, 1987.
- Murchie, Isaac A. . "Skanda's Ornate Rage: On Citra Figures in Bhāṛavi's Kirātārajunīya." *In the 40th Annual conference on South Asia at the University of Wisconsin Madison*.
- "The Oxford History of India." edited by Percival Spear. New Delhi: Oxford University Press, 1981.
- Saletore, Bhasker Anand. *Ancient Indian Political Thought and Institutions*. 2 ed. Bombay: Asia Publishing House, 1968.
- Sharma, Neeta. *Banabhatta*. Delhi: Munshiram Manoharlal, 1968.
- Vasu, Srisa Chandra. *The Siddhānta Kaumudī of Bhaṭṭoji Dīkṣita*. Vol. 1. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers PVT. LTD, 2003.

- Warder, A.K. *Indian Kāvya Literature, Vol.2.* Delhi: Motilal Banarsidass Publishers PVT. LTD, 1990.
- . *Indian Kāvya Literature, Vol.3.* Delhi: Motilal Banarsidass Publishers PVT. LTD., 1990.
- . *Indian Kāvya Literature. Vol. 4.* Delhi: Motilal Banarsidass Publishers PVT. LTD, 1994.
- Warder, A.K. . *Indian Kāvya Literature. Vol. 5.* Delhi: Motilal Banarsidass Publishers PVT. LTD., 1988.
- Warder, A.K. . *Indian Kāvya Literature. Vol. 1.* Delhi: Motilal Banarsidass Publishers PVT. LTD, 1989.
- Williams, M. Monier. *A Sanskrit-English Dictionary.* 16 ed. Delhi: Motilal Banarsidass, 2011.
- กุลนิจ คณະฤกษ์. "ขนบการประพันธ์และทรรศนะเรื่องความคิดสร้างสรรค์ในวรรณคดีสันสกฤต: การศึกษาเปรียบเทียบจากวรรณคดีมหากาพย์กับวรรณคดีกาวยะ." วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552.
- กฤษณา รักษมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. 2 ed. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ, 2549.
- . สันสกฤตวิจารณ์. กรุงเทพฯ: แม่คำผาง, 2547.
- จำลอง สารพัดนึก และจิตตภา สารพัดนึก. เมฆทูต: มหากวีกาลิทาส. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2540.
- เจตนา นาควิษระ. วิถีแห่งการวิจารณ์: ประสบการณ์จากสามทศวรรษ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ขมขนาด, 2549.
- ฐิตวดี เนียมสุวรรณ. "รูปแบบภาวะผู้นำ แรงจูงใจภายในที่มีอิทธิพลต่อความคิดสร้างสรรค์ของพนักงานกรณีศึกษาธนาคารกรุงไทย จำกัด มหาชน." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาการประกอบการ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2554.
- ณัฐฐานिता ทัพปิตรา. "ภาวะผู้นำของผู้บริหารในวิทยาลัยดุริยางคศิลป์ มหาวิทยาลัยมหิดล. ." การค้นคว้าอิสระปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553.
- दन्य षायोषा. วัฒนธรรมและอารยธรรมสัมพันธ์ของอนุทวีปอินเดียกับนานาประเทศ. กรุงเทพฯ: โอ

เดียนส์โตร์, 2553.

"ไตรตรึงษ์." edited by วัชชัย ดุยสุจริต. กรุงเทพฯ: กลุ่มภาษาและวรรณคดีสันสกฤต, 2561.

นาวิณ วรรณเวช. "ถอยหลังเข้าคลอง: จากสันสกฤตสู่กลบทไทย." 28 มกราคม 2561.

บรรจบ บรรณรุจิ. ประวัติศาสตร์อินเดียโบราณ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุภาพใจ บริษัท ตถาตา

พับลิเคชั่น จำกัด, 2555.

"ผู้นำแห่งอนาคต: คุณธรรม การนำร่วม และการเปลี่ยนแปลงจากภายใน." edited by จารุภา ะสี.

นครปฐม: โครงการผู้นำแห่งอนาคต ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล, 2557.

มานิต เสงี่ยมพรพาณิชย์. "ผู้นำกับการบริหารในวรรณคดีเรื่องสามก๊ก." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต

ภาควิชาการปกครอง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.

รัตติกรณ์ จงวิศาล. ภาวะผู้นำ: ทฤษฎี การวิจัย และแนวทางสู่การพัฒนา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่ง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ. ศ. ๒๕๔๕ เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระ

พระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม

๒๕๔๕. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2556.

สมคิด สกฤตสถาปต์ย์. "รูปแบบภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่มีประสิทธิผลในการปฏิรูปการศึกษาแบบ

ยั่งยืน." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษามหาบัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552.

สมบัติ มั่งมีสุขศิริ.

สุภาพร อ่อนแก้ว. "รูปแบบภาวะผู้นำของผู้บริหารสำนักข่าวกรองแห่งชาติ." การค้นคว้าอิสระปริญญา

มหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศิลปากร, 2554.

สุรศักดิ์ แย้มอุ่ม. "เราทรรสในกิราตารชุนีเย." In รายงานการประชุมวิชาการนานาชาติ เรื่อง สันสกฤต

และภารตวิทยาในอาเซียน, 107-15. กรุงเทพฯ: ศูนย์สันสกฤตศึกษา คณะโบราณคดี

มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2561.

เสฐียร พันธรั้งซี. จาณักยะ ปราชญ์แห่งชมพูทวีป. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด บำรุงสาส์น, 2509.

ภาคผนวก

บทปริวรรตและบทแปลวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนียะ

บทปริวรรตและบทแปลวรรณคดีสันสกฤตเรื่องกิราตารชุนีเย

สรรคที่ 1

ศุริยะ กุณนามชิปสย ปาลนี ปรัชาสู วฤตุตี ยมยุงกุต เวทิตุม ।

ส วรณิลิงคิ วิทิตะ สมายเยา ยุธิยฐิรุ ใทวตวเน วเนจระ ॥1॥

เมื่อได้มอบหมายให้ไปสืบทราบพฤติการณ์ของกษัตริย์แห่งกูรู (ทुरโยธน์) ที่มีต่อพระราชารชุนีที่ช่วยดำรงไว้ซึ่งสิริราชสมบัติ กิราตะผู้สวามิศวลิ้งค์ได้ทราบ (ความดังกล่าว) แล้วจึงกลับมาเฝ้ายุธิยฐิระ ณ ไทวตวัน

กฤตปรมามสย มหี มหิภูเช ชิตำ สปกุเนน นิเวทียิมยตะ ।

น วิวยเถ ตสย มโน น หิ ปริยั ปรวกฤตมิจจนติ มฤษา หิไตมิณะ ॥2॥

เมื่อหมอบกราบแล้ว ใจของกิราตะนั้นหาได้ลังเลที่จะทูลต่อกษัตริย์ผู้ถูกศัตรูพิชิตเอาแคว้นไป เพราะผู้หวังดีย่อมไม่ฟังกล่าวคำเท็จที่ยังแต่ความพอใจ

ทวิษำ วิฆาตย วิธาคมิจจนโต รหสฺยนุชฌามธิกมย ภูฤตตะ ।

ส เสาฐฐเวาทารุยวิเศษศาลีนี้ วินศุจิตารุถามิติ วาจมาทเท ॥3॥

เมื่อได้รับพระราชานุญาตจากกษัตริย์ผู้ปรารถนาที่จะกระทำความพินาศให้แก่ศัตรู กิราตะนั้นได้กล่าวถ้อยคำอันปราดเปรื่อง มีความสุภาพอย่างยิ่ง ทั้งมีความหมายลึกซึ้งและชัดเจนในที่รโหฐาน

กริยาสู ยุกโตรฺนุญป จารจกษุโย น วญจนิยาะ ปฺรภโว นุชิวิวิคะ ।

อโตรฺหติ กษนตุมสาธุ สาธุ วา หิตํ มโนหารี จ ทูรลภํ วจะ ॥4॥

ข้าแต่บรรพดี พระเจ้าอยู่หัวผู้ใช้ราชบุรุษต่างพระเนตรไม่ควรถูกปิดบังอำพรางโดยเหล่าเสวกามาตย์ที่ประกอบราชกิจ ด้วยเหตุนี้ขอได้โปรดพระราชทานอภัยโทษต่อสิ่งที่น่าพอใจหรือไม่น่าพอใจก็ตามในถ้อยคำของข้าพระพุทธเจ้า เพราะถ้อยคำที่เป็นประโยชน์และน่ายินดีนั้นหาได้ยาก

ส กีสขา สาธุ น ศาสฺติ โยธิปปี หิตานุน ยะ สํศฤณฺเต ส กิปรุคะ ।

สทานุกุเลษุ หิ กุรวเต รติ นฤเปษฺวมาเตยษุ จ สรวสมฺปทะ ॥5॥

มิตรชั้นเลวจะไม่แนะนำสิ่งที่ควรต่อเจ้านาย เจ้านายชั้นเลวจะไม่ฟังมิตร เมื่อใดกษัตริย์และมนตรีเกื้อกูลกันอยู่เนืองๆ ความเจริญรุ่งเรืองของสิ่งอันพึงปรารถนาทั้งปวงย่อมบังเกิดขึ้น

นิสรคทฺรุโพชมโพชวิกุลวาะ กว ภูปตีนา จริตํ กว ชนฺตวะ ।

ตวานุกาโวยมเวทิ ยนมยยา นิณฺตตตตฺวํ นยวฺรตุม วิทวิษาม ॥6॥

โฉนดเลยจิริตของกษัตริย์จึงรู้ได้ยากนัก โฉนดเลยสามัญชนเยี่ยงข้าพระพุทธเจ้าจึงถูกความ
เขลาครอบงำ แต่แล้วหลักนิติศาสตร์ที่เป็นความลับของศัตรูอันข้าพระพุทธเจ้าได้ล่วงรู้แล้วนี้เองกลับ
กลายเป็นพระราชอำนาจของพระองค์

วิศงกมาโน ภวตะ ปราภวํ นฤปาสนสุโธ'ปี วนาธิวาสินะ ।

ทุโรทรจตุทมิชิตำ สมิหเต นเยน เขตฺตุ ชคตี สุโยธนะ ॥7॥

แม้จะครองราชบัลลังก์อยู่ก็ตาม ด้วยความหวาดหวั่นในความพ่ายแพ้ต่อพระองค์ผู้ทำนุ
อยู่ป่า สุโยธนะ (ทุโรโยธน์) ผู้ปรารถนาชัยชนะจึงใช้อุบายให้ได้อาณาจักรมาด้วยกลโกงในการพนัน

ตถาปี ชิหุมะ ส ภวชฺชิตฺติยา ตโนติ สุภฺรํ คุณสมฺปทา ยสะ ।

สมฺนุณฺยนฤคิมนารยสฺมาทวํ วิโร'โร'ปี สมนํ มหาตุมภิ ॥8॥

ตั้งนั้นแม้เป็นการคดโกง ด้วยชั้นธสันดานที่ปรารถนาจะอยู่เหนือพระองค์ เขา (ทุโรโยธน์)
จึงแผ่เกียรติยศอันไร้มลทินออกไป การเป็นปฏิปักษ์แม้กับมหาบุรุษผู้จรรโลงความสุขให้ยิ่งขึ้นไปย่อม
ประเสริฐกว่าการผูกมิตรกับอนารยชน

กฤตาริษทวฺรคฺชเยน มานวิมคฺมยฺรูปำ ปทวิ ปรปิตฺตฺสุนา ।

วิกฺขย นกฺตํทิวมฺสุดตฺนทฺริณา วิตฺนฺยเต เตน นเยน เปารุชฺม ॥9॥

ด้วยเหตุที่เขา (ทุโรโยธน์) ปรารถนาจะเข้าถึงวิถีทางที่พลาดไปสู่พระมนูอันเป็นธรรมชาติ
ที่เข้าถึงได้ยากด้วยการปราบศัตรูทั้ง 6 จำพวก²⁷⁰ และมีความสำรวมระแวดระวังครองสติอยู่เสมอๆ จึง
ถือปฏิบัติตามนโยบายที่แบ่งกลางวันและกลางคืนตามอำนาจหน้าที่ (มีความเข้มข้นในราชกิจทั้ง
กลางวันกลางคืน)

สชินิว ปริตฺติโย'นุชิวินะ สมานมานานฺสุทฺททฺจ พนฺธุภิ ๕

ส สนฺตตํ ทฺรศฺยเต คตฺตฺมยสะ กฤตาริ'ปตฺยามิว สาธุ พนฺธุตาม ॥10॥

เมื่อปราศจากอหังการ เขา (ทุโรโยธน์) จึงถือปฏิบัติชอบเสมอมาคือปฏิบัติต่อข้ารับใช้ดุจ
สหายอันเป็นที่รัก ให้ความเคารพนับถือเพื่อนเสมอกับญาติ และปฏิบัติต่อญาติเสมือนเจ้าผู้ครอง
อำนาจอธิปไตย

อสกฺตมาราชโยโต ยถายถํ วิกฺขย ภกฺตฺยา สมปฺกษปาตยา ।

คุณานุราคาทิว สขฺยมียิวานฺน พาทเต'สฺย ตฺริคณฺะ ปรสฺสปรม ॥11॥

²⁷⁰ การประหารข้าศึกคือกิเลสทั้ง 6 ประการ (อริชทฺวฺรค) ได้แก่ ความกำหนัดยินดี (กาม) ความโกรธ (โอรธ) ความโลภ (โลภ) ความเพ็ดเพลินลุ่มหลง (โมห) ความหยิ่งโส (มท) และความมริชยา ไม่พอใจในสิ่งที่ตนมี (มาตฺสฺรย)

คุณสามประการที่ (เขา) เพียรแสวงหาอยู่ด้วยมนสิการอย่างเหมาะสมและด้วยความเสียสละซึ่งแสดงออกอย่างเสมอภาคกันแต่หาได้ยึดติดนี้ ย่อมไม่ขัดแย้งซึ่งกันและกันประหนึ่งได้รับมิตรภาพจากการรู้จักแทนคุณ

นिरตยัม สาม น ทานวรชิตं น ฐิริ ทานัม วิรหย สตุกรियाम् ।

ปฺรวรุตเต ตสฺย วิเศษสาลินี คุณานูโรเชน วินา น สตุกรिया ॥12॥

การผูกมิตรอย่างราบรื่น (ของทุโรธน์) นั้นหาได้มองข้ามเรื่องของก้านัล ของก้านัลมากมายหาได้ละเลยเรื่องคุณธรรม คุณธรรมอันก่อปรด้วยความประพฤติดีเป็นพิเศษย่อมไม่ไร้ซึ่งการปฏิบัติตามที่ท่านองคตองธรรม

วสุนิ วาญญนุ น วสี น มนฺยุนา สุวธรม อิตฺยว นินฺวตุตฺตการณเฑ ।

คุรุปทิสฺสญเฑ ริเปา สฺเตปี วา นิหนติ ทณฺเฑน ส ฐรมวิปลวม ॥13॥

เขา (ทุโรธน์) ผู้ข่มกิเลสตนจนไม่ปรารถนาทรัพย์และไม่ถูกครอบงำด้วยความโกรธความที่เป็นผู้ปราศจากความทะยานอยากสมกับหน้าที่แห่งตน จึงจัดความไร้ศีลธรรมที่อยู่ในตัวศัตรูหรือกระทั่งบุตรด้วยการลงโทษตามคำชี้แนะของปราชญ์ผู้ทรงภูมิรู้

วิธาย รกฺษานปฺริตเฑ ปฺเรตฺรานสงฺกิตาการมฺไปติ สงฺกิตเฑ ।

กรฺยาปวฺรุเคฺยว นุชีวิตฺตกฺฤตเฑ กฤตฺชยฺตามสฺย วทนฺติ สมปทเฑ ॥14॥

หลังจากจัดวางผู้อารักขาที่จงรักภักดีแล้ว (เขา) จึงวางตนอยู่ในอาการที่ปราศจากความระวางสงสัย แม้จะเคลือบแคลงใจก็ตาม ทรัพย์สมบัติที่ใช้ตอบแทนเหล่าข้ารับใช้ในการปฏิบัติกิจให้ลุล่วงย่อมประกาศก้องถึงการปฏิบัติชอบของเขา

อนารตี เตน ปทฺษุ ทมฺภิตา วิภชฺย สมฺยคุวินิโยคสตุกรียาเฑ ।

ผลนฺตยฺปายาเฑ ปฺริพฺฤตีตยตีรุเปตฺย สัมรมฺมิวารถสมปทเฑ ॥15॥

เขาได้รับคุณประโยชน์จากการใช้งานคน ภายหลังจากจัดแบ่งตำแหน่งหน้าที่อย่างเหมาะสม อุบายทั้งหลายแม้ดูเหมือนจะทำให้เกิดการชิงดีชิงเด่นก็ตาม ย่อมก่อให้เกิดผลอันน่าปรารถนาซึ่งจะเพิ่มพูนขึ้นอย่างต่อเนื่องในอนาคต

อนเกราชนฺยรธาศวสํกุลํ ตทฺยมาศฺถานนิกตนาชฺรมุ ।

นยคฺยคุมฺจททณฺธิรารุทฺรตฺมา กฤศํ นฤโปปายนทนฺตินา มทเฑ ॥16॥

ร่องทางเดินของช้างบรรณาการจากษัตริย์ซึ่งมีกลิ่นหอมของดอกสัตตบรรณ นำมาซึ่งความเปียกแฉะยิ่งนักตรงลานโล่งกลางโถงสภาที่แน่นขนัดไปด้วยรถและม้าศึกของบรรดาหัวเมืองประเทศราชของเขา

สุเขน ลภยา ทชตะ กุณิมิวโลกรกฤษฏปจยา อิว สสุยสมปทะ ।

วิตนุวติ กุเขมมเทวมาตฤกาศุจिरาย ตสฺมินุกรวศจกาสเต ॥17॥

เมื่อเขาทำให้ความผาสุกแผ่ขยายออกไปอย่างยั่งยืน แคว้นกुरुที่มีการทอน้ำไว้ใช้เป็นอย่าง
ดีจึงเจริญรุ่งเรืองด้วยพืชสมบัติอันช้วนมาได้มาอย่างง่ายดายประหนึ่งเจริญเติบโตบนที่ที่มีได้หว่านไถ

อุทารกิริเรทรุทย์ ทยวตะ ปุรศานุตพาริ ทิศโต'กิริกษยา ।

สวยํ ปุรทุกเช'สย กุ'ไณรูปสนุตา วสุปมานสย วสุนิ เมทินี ॥18॥

โลกที่หลังรินทรัพย์ออกมาเองถูกคั่นด้วยคุณทั้งหลาย (ของเขา) นี้อันเสมอด้วยท้าวกุเวร
มีเกียรติขจรไกล เปี่ยมด้วยเมตตา เป็นเครื่องแสดงความเจริญรุ่งเรืองซึ่งอุปสรรคทั้งมวลถูกขจัดไปสิ้น

มหาชโส มานธนา ธนารจิตา ธนุรฤตตะ ลพทกิริตตะ ।

น สหตาสุตสย น กิณนวุตตตะ ปริยาณิ วาณณตยสุกิธะ สมิหิตุม ॥19॥

นักรบทั้งหลายผู้ทรงพลานุภาพ ถือเกียรติแห่งตน ควรเทิดทูนด้วยทรัพย์และสร้าง
ชื่อเสียงในสมรภูมิ ปรรณนาเพื่อทำให้เขา (ทุโรยธน์) ฟังพอใจด้วยชีวิตจิตใจซึ่งปราศจากการสมคบ
คิดและการทรยศหักหลัง

มหิฤตดำ สจฺจริไตศฺจไระ กริยะ ส เวท นิเศษมเศษิตกริยะ ।

มโททโยสฺตสย หิตานุพนุธิกะ ปุรติยเต ธาตุริเวหิตํ ผลโละ ॥20॥

เขา (ทุโรยธน์) ผู้ไม่มีสิ่งใดเหลือให้ต้องกระทำแล้ว ย่อมเรียนรู้การปฏิบัติตนของกษัตริย์
ทั้งหลายอย่างเต็มที่โดยอาศัยราชบุรุษผู้จงรักภักดี ภาระหน้าที่ของเขาที่เป็นเหมือนปฐมธาดู (พระเจ้า
เป็นเจ้า) ย่อมรู้ได้ด้วยผลอันก่อให้เกิดความผาสุกที่เจริญยิ่งขึ้นไป

น เตน สชยํ กวจิทุทยเต ธนุระ กฤตํ น วา โภปวิหิมมานนม ।

คุณานุราเคน ศิโรกิริทุทยเต นราธิไปรมาลยมิवासย ศาสนม ॥21॥

ไม่ว่าจะกรณีใดก็ตามเขาจะไม่ขึ้นสายธนูยกขึ้น แม้กระทั่งใบหน้าก็จะไม่บุดบังด้วยความ
โกรธ คำสั่ง (ของทุโรยธน์) นี้อันกษัตริย์ทั้งหลายย่อมเทิดไว้ด้วยเศียรเกล้าเหมือนมਾਲย์ที่เรียงร้อยขึ้น
อย่างรู้คุณค่า

ส เขวราเชย นวเขวโนทุธตํ นิธาย ทูศาสนมิทุศาสนะ ।

มเขววจินโน'นุมนตะ ปุโรธสา ธิโนติ หเวยุน หิรณฺยเรตสม ॥22॥

เมื่อแต่งตั้งทูทศาสนผู้ส่งไปด้วยดรณวัยอันสดใสในตำแหน่งรัชทายาท เขา (ทุโรยธน์) ผู้
ออกคำสั่งที่ต้องถือปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด ผู้ได้รับการยอมรับจากนักบวชประจำตระกูล ย่อมสวด
อ้อนวอนอัคนิเทพด้วยเครื่องพลีกรรมในยัญพิธีอย่างไม่รู้สึกรู้หายเหนื่อย

ปรลีนญาลมปี สุถิรายติ ปรุศาสทาวริชิ มณุทลั กุวะ ।

ส จินตยเตยว ภิชตุวทษยติโร หุรนุตา พลวทุวิโรชิตา ॥23॥

แม้จะปกครองมณฑลภาคพื้นทวีปจรมมหาสมุทรอันมีราชบัลลังก์ที่ถูกแย่งชิงไปและตีกลับคืนมาแล้วก็ตาม เขา (ทุโรโยธน์) ก็ยังใคร่ครวญถึงภัยที่จะเกิดจากพระองค์ โอ้! การเป็นศัตรูกับผู้แข็งแกร่งช่างเป็นทุกข์จริงหนอ

กถาปรุสงเคน ชในรุทาหุดาตานุสมุถตาชณุทลฐนุวิกรมะ ।

ตวาทิษานาทุยถเต นตานนะ ส ทุสะหานุมนุตรปทาทีเวระคะ ॥24॥

การเอ่ยนามของพระองค์ผู้ไม่อาจต้านทานได้อันชนทั้งหลายกล่าวขวัญถึงเมื่อพูดคุยกัน ทำให้เขาผู้หวนระลึกถึงแสนยานุภาพของบุตรพระอินทร์ มีใบหน้าเศร้าหมอง ต้องทุกข์ระทมใจเหมือนงูที่หดพังพานเพราะการเอ่ยนามครุฑจากถ้อยคำในมนตร์

ตทาศุ กรตุ้ ตวยิ ชิมุมุทยเต วิธิยตำ ตตร วิธยมุตรม ।

ปรปรุณิตานิ วจำสิ จินวตำ ปรุวฤตติสธาระ ชล มาทุคำ คิระ ॥25॥

ด้วยเหตุนี้ขอพระองค์จงเร่งหามาตรการที่เหมาะสมเพื่อตอบโต้เขา (ทุโรโยธน์) ผู้พร้อมจะกระทำการอันหยาบช้ำต่อพระองค์ ถ้อยคำของบุคคลเยี่ยงข้าพระพุทธเจ้าเป็นเพียงข่าวสารเท่านั้น ขอพระองค์โปรดเก็บคำพูดเหล่านี้ไว้เพื่อประโยชน์อย่างอื่นต่อไปเถิด

อิติริยิตวา คิรมาตตสตุกริเย คเต'ถ ปเตยา วนสันนิวาสินาม ।

ปรุวิศุช กุณุณาสทนิ มหิฐชา ตทาจกเย'นุชสนุนิธา วจะ ॥26॥

เมื่อเจ้าแห่งชาวปากกล่าวถ้อยคำดังนี้และได้รับสิ่งตอบแทนตามควรจากไปแล้ว พระราชาได้เสด็จเข้าไปยังสถานแห่งนางเทราปทีและตรัสเล่าความนั้นขณะที่น้องชายของพระองค์ประทับอยู่พร้อมหน้ากัน

นิศมย สิทธิ ทุวิชตามปากฤตีสุดตสตุตสตุยา วินิชนุมุภมา ।

นุฤปสย มนุยุยวสายทีปิ นิรุทาซหาร หุรูปทาตุมชา คิระ ॥27॥

หลังจากได้สังเกตเห็นความสำเร็จของเหล่าศัตรู นางเทราปทีไม่อาจอดทนต่อความชั่วช้า จึงกล่าวถ้อยคำที่กระตุ้นความโกรธและความมูมานะของกษัตริย์

กวาทุเสษุ ปรุมทาซโนทินิ กวตยธิกุเยป อิวานุศาสนม ।

ตถาปี วฤตุ้ วุยวสายยนุติ มา นิรสุตนารีสมยา หุราชยะ ॥28॥

แม้คำแนะนำที่สตรียกขึ้นกล่าวจะบุคคลเช่นพระองค์จะเป็นเสมือนการดูถูกเหยียดหยามก็ตาม แต่ความทุกข์ทรมานใจที่ถูกละเมิดจารีตอันพึงปฏิบัติต่อสตรียอมปลุกเร้าให้หม่อมฉันต้องพูด

อชฌมาชฌนตตลยชามภิกษุจิรํ ฐฤตา ภูยติภิยะ สุวํสัไซะ ।

ตวยาคมหสฺเตน มหิ มทจฺยุตา มตงฺกเชน สุรคิวา'ปวรุชิตา ॥29॥

ผืนแผ่นดินที่ถูกครอบครองอย่างต่อเนื่องเป็นเวลายาวนานโดยกษัตริย์ทั้งหลายผู้สืบสันตติวงศ์ของพระองค์ที่ทรงอำนาจเสมอพระอินทร์ ได้ถูกพระองค์ทำลายด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง เฉกเช่นมัลลย์ที่ถูกข้างตักมันเหวี่ยงทิ้งด้วยวงของมันเอง

วฺรชนฺติ เต มฺมุตธิยะ ปฺรากวํ ภาวนฺติ เต มายาวิมุยฺเย น มายินะ ।

ปฺรวริชฺย หิ ฐนฺนฺติ ศฺฐาสฺยถาวิธานสํวฤตางฺกานฺนิตฺตา อิวะวะ ॥30॥

คนโกงเหล่าใดที่ไม่ใช้กลโกง คนโกงผู้เฝ้าเหล่าเหล่านั้นย่อมประสบกับความปราชัย เพราะคนเจ้าเล่ห์เมื่อเข้าไปล้วงเอาความลับของบุคคลเหล่านั้นย่อมทำลายเขา เหมือนครีที่แหลมคมเมื่อปักลงบนร่างอันเปลือยเปล่านั้นย่อมปลิดชีวิตเช่นกัน

ศุณฺณารุทตามฺนุรุตสาธนะ กุลาภิมานี กุลชํ นราธิปะ ।

ปฺไรสุตฺวทฺนุยะ ก อิวาปหารเยนฺมโนรมามาตฺมารุมิว ศฺริยมฺ ॥31॥

กษัตริย์พระองค์ใดนอกจากพระองค์อีกหรือที่มีพันธมิตรคอยสนับสนุนและภุมิใจในชาติตระกูล แต่กลับยอมให้ศัตรูทั้งหลายแย่งชิงสิริราชสมบัติที่สืบทอดมาแต่บรรพบุรุษและดำรงไว้ได้ด้วยคุณ (ทั้ง 6 ประการ) เหมือนภรรยาของตนผู้ดงาม มีชาติกำเนิดสูงและผูกพันนางไว้ด้วยคุณธรรม (ถูกพรากไป)

ภาวนฺตเมตฺรหิ มนฺสฺวิกรฺหิตเต วิวฺรตฺมานํ นรเทว วฺรตฺมณี ।

กถํ น มนฺยฺรชฺวลยตฺยฺทิวริตะ สฺมิตฺรํ ศุภกฺมิวากุณฺนิจฺฉิยะ ॥32॥

ข้าแต่พระราชา ความโกรธที่ถูกยั่วไม่อาจทำให้พระองค์ผู้โคจรอยู่บนเส้นทางที่ถูกข่มไว้ด้วยสภาวะจิตใจอันประเสริฐในขณะนี้ ลูกใหม่ไปเหมือนไฟที่ทำให้ต้นศมีแห่งลูกโซนขึ้นได้เขียวหรือ

อวฺนฺธฺยโกปสฺย วิหนฺตฺรฺาปทา ภาวนฺติ วฺศฺยาะ สุยเมว เทหิณะ ।

อมฺรฺยฺศฺนุยน ชนฺสฺย ชนฺตฺนา น ชาตฺหารุเทน น วิทฺวิยาทฺระ ॥33॥

ชนทั้งหลายผู้ทำลายความเดือดร้อนใจอันเป็นผลจากความโกรธย่อมควบคุมได้ลำพังตนเองเท่านั้น ความสนใจโยคีศัตรูของบุคคลจะมีไม่ได้ด้วยอาศัยความเมตตาของบุคคลผู้หมดสิ้นความโกรธ

ปฺริกรฺมโลลหิตจฺนฺทโนจิตะ ปทาติรฺนฺตฺรฺกิริ เรณฺนฺรฺมิตะ ।

มหารถะ สฺตฺยชนฺสฺย มานสํ ทฺโนติ โน กจฺจิทฺยํ วฺฤโกทฺระ ॥34॥

ไม่ใช่ภีมะนี้ละหรือผู้คุ้นเคยกับผงจันทร์แดงและเดินทางด้วยรถศึกขนาดใหญ่ ซึ่งบัดนี้กำลังท่องไปในภูเขาด้วยเท้าและเประอะไปด้วยฝุ่น ต้องมาแบกรับความทุกข์ทรมานใจของผู้ถึงพร้อมด้วยความสัจย์

วิจิตย ะ ปราชยมยจตุตตรานุกรนกุปป์ วสุ วาสโวปมะ ।

ส วลุกวาสาลี ตวาธุนาหรนุกโรติ มนุย์ ส ถถิ ธนญชยะ ॥35॥

อรชุนผู้เปรียบได้กับพระอินทร์ เมื่อพิชิตแคว้นกुरुตอนบนแล้ว ได้ครอบครองทรัพย์สมบัติคือเงินและทองจำนวนมากมาย แต่บัดนี้กำลังสวมใส่อาภรณ์เปลือกไม้ของพระองค์ พระองค์ไม่รู้สึkteื่อตร้อนใจได้อย่างไร

วานานุตศยยากฐินีกฤตาทฤตี กจาจิตา วยวทิวาคเขา กเขา ।

ถถิ ตวเมเตา ธฤตีสัยมา ยมา วิโลกยนุนุตสหเส น พาธิตุม ॥36॥

พระองค์ซึ่งกำลังมองน้องชายฝาแฝดทั้งสองนี้ผู้มีร่างกายหยาบกร้านเพราะการนอนในชายป่าและมีผมยุ่งเหยิงไปหมดเหมือนช้างป่า ไม่รู้สึกรู้สาที่จะละวางความอดกลั้นและการควบคุมตนเองเสียหรือ

อิมามหิ เวท น ตวากิ ธิย์ วิจิตรรูปาะ ขล จิตตวฤตตยะ ।

วิจินตยนุตยา ภวทาปทึ ปรัา รุชนติ เจตะ ปรัตถิ มมารชยะ ॥37॥

หม่อมฉันไม่เข้าใจความนึกคิดอันนี้ของพระองค์ พฤติการณ์ทางใจช่างมีหลายประการจริงๆ เมื่อคิดใคร่ครวญถึงเคราะห์ร้ายของพระองค์อย่างถึถ้วนแล้ว ความเจ็บปวดรวดร้าวใจทำให้จิตใจของหม่อมฉันทรมานยิ่งนัก

ปุราธริฐตะ ศยนิ มหาชน วิโพธยเส ะ สตุตติคีติมงคไละ ।

อททรทฐภามธศย ส สตุถิ ชหาถิ นิทธิรามคิไวะ ศิวารูไตะ ॥38॥

ในอดีตพระองค์บรรทมบนบรรจถรณ์ล้ำค่าเคยถูกปลุกด้วยบทเพลงสดุดีอันเป็นมงคล (บัดนี้) พระองค์บรรทมบนพื้นที่มีหญ้ากุงะขึ้นอยู่มากมายกลับตื่นจากความหลับใหลด้วยเสียงหอนของหมาในอันเป็นอัปมงคล

ปุโรปนีตึ นฤป รามณียกั ทูวิชาติเสษณ ยเทตทนุทธสา ।

ตททย เต วนุขผลาคินะ ปรี ปไรติ การุศย์ ยศสา สมั วปุะ ॥39॥

ข้าแต่พระราชา ร่างกายนี้ในอดีตเคยถูกบำรุงให้ดังงามด้วยอาหารอันเป็นส่วนที่เหลือจากพราหมณ์ มาวันนี้ร่างกายของพระองค์ผู้ยังชีพด้วยผลไม้ป่าฝ่ายผมมากพอๆ กับเกียรติยศ

อนารตฺ เยา มณิปฺฐศายินาวรณชยทฺรราชศิระสุรชํ ราชะ ।

นียิตตสุเตา จรณา วเนษุ เต มฤคทฺวิชาลูนศิเชษุ พรหิษามุ ॥40॥

ละอองเกสรของมาลัยดอกไม้บนเศียรของพระราชาทรงหลายได้เคยทำให้พระบาททั้งสองข้างของพระองค์ที่ปักไว้บนตั่งอัญมณีเปลี่ยนเป็นสีแดง (บัดนี้) พระบาทของพระองค์กลับวางราบอยู่ในป่าหญ้ากู่สะที่ส่วนยอดถูกกลิตไปโดยกวางและพราหมณ์

ทฺวิษณุ นิมิตฺตา ยทิยํ ทศา ตตะ สมฺมุลมฺนุ มุขยตีว เม มนะ ।

ปไรรปรยาสิทธิวิรยสมฺปทํ ปรากโว'ปยุตฺสว เอว มานินามุ ॥41॥

สภาพที่เกิดจากศัตรูนี้ประหนึ่งจะฉีกทิ้งหัวใจของหม่อมฉันให้ไม่เหลือซาก ความพ่ายแพ้แม้ของบุคคลผู้เคารพในเกียรติของตนเองซึ่งถึงพร้อมด้วยความกล้าหาญอันศัตรูไม่อาจพรากไปย่อมเป็นสิ่งที่น่ายินดีจริงหนอ

วิหาย สานตฺติ นฤป ฐาม ตตฺปนฺนะ ปฺรสิทฺ สนฺเชทฺติ วธาย วิทฺวิษามุ ।

วรชนุตฺติ ศตฺรูนาวรฺชฺย นิระสฺสฺปะทฺหะระ สมน สิทฺธิ มฺนโย น ภูฏุตตะ ॥42॥

ข้าแต่พระราชา เมื่อละซึ่งความสงบเสียแล้วโปรดยินดีและทบทวนอีกครั้งถึงการทำลายล้างศัตรูทั้งหลายผู้ปราดเปรื่อง เมื่อสลัดทิ้งซึ่งความกลัวศัตรู (ทั้ง 6) แล้ว มุนีผู้เป็นอิสระจากกิเลสตัณหาย่อมเข้าถึงความหลุดพ้นด้วยความสงบ หาใช่กษัตริย์ไม่

ปุระสฺรา ฐามวตฺตา ยโยชนนาระ สุทฺทะสทฺทํ ปฺราราปฺย นิการมิตฺตฺตสมุ ।

ภวาทฺตศาศุเจทฺทิกฺรฺวเต รตฺติ นิราศฺรยา หนตฺ หตา มนฺสฺวิตา ॥43॥

หากแม้บุคคลเช่นพระองค์ ผู้รุ่มรวยทรัพย์คือเกียรติ เป็นผู้นำเหล่าผู้ทรงอำนาจ หลังจากได้รับคำสบประมาทเช่นนี้ที่ใครๆ ก็ไม่อาจนิ่งทนอยู่ได้ ยังรู้สึกเบิกบานใจอยู่ได้ อนิจจา! เจ้าความภาคภูมิใจในตนเองเอ๋ย ช่างไร้ที่พึ่ง ถูกสังหารเสียแล้ว

อถ ภูษมาเมว นิรสฺตฺวิกรมศฺจิริยา ปฺเรยฺยิ สุขุสุข สาธนมุ ।

วิหาย ลกฺษมฺมีปตฺติลกฺษมฺ การมฺกํ ชฎาฐระ สดฺยชฺหฺริห ปาวกม ॥44॥

ถ้าสลัดความกล้าหาญทิ้งเสียแล้วและพระองค์มองเห็นการอดทนอดกลั้นเป็นเวลานานๆ คือวิถีทางแห่งความสุขจริง หลังจากวางคันธนูอันเป็นเครื่องหมายของกษัตริย์และสวมชฎาแล้ว ก็ขอให้พระองค์จงบูชาไฟอยู่ที่นี้เถิด

น สมยปฺริรฺกฺษณํ ภูษมํ เต นิกฺกตฺติปฺเรษุ ปฺเรษุ ภูริฐามฺนะ ।

อริษุ หิ วิชยารุณิระ ภูษิตฺตํ วิทฺชติ โสปฺริ สนฺธิทฺฐณานิ ॥45॥

การปฏิบัติตามข้อตกลงอย่างเคร่งครัดของพระองค์ผู้ทรงอำนาจอย่างยิ่งต่อศัตรูผู้คิดไม่ซื่อเป็นสิ่งที่ไม่สมควร เพราะกษัตริย์ทั้งหลายผู้ปรารถนาชัยชนะย่อมกระทำการละเมิดข้อตกลงที่มีต่อศัตรูทั้งหลายอย่างฉ้อฉล

วิธสมณินโยคาทุทีปติสัหารชิหุม สติถลวสุมคาเช มคูนมาปตฺปโยธา ।

ริบุคิมรมุทโสยทียมานัน ทินาเทา ทินกฤตมิว ลกษฺมิมิสฺตุว่า สมภฺยตุ ภูเย ॥46॥

เพราะอาญาสิทธิ์แห่งโชคชะตาและกาลเวลาทำให้พระองค์ต้องถูกช่วงชิงเอาทรัพย์ไป ต้องหมองหม่นเพราะสูญเสียอำนาจ และต้องถูกจุดลงมหาสมุทรที่ลึกยิ่งนัก ขอสิริราชสมบัติจึงกลับคืนมาสู่พระองค์อีกครั้ง ดุจเดียวกับอาทิตย์อุทัยในยามรุ่งสางหลังจากที่ซบไล้ความมืดคือศัตรูไปแล้ว

สรรคที่ 2

วิหิตา ปริยยา มนะปริยามถ นิสฺจิจฺย คิริ คิริยสิมฺ ।

อุปฺตติมทฺรุชิตาศฺรยํ นฤปมฺเเล วจนํ วฤโกทฺระ ॥1॥

เมื่อนางอันเป็นที่รักกล่าวถ้อยคำอันน่าประทับใจและหนักแน่นด้วยความมั่นใจแล้ว ก็มิจะ
ก็ได้อีกถ้อยคำที่ถึงพร้อมด้วยความหมายอันสูงส่งและมีเหตุผลต่อกษัตริย์

ยทโวจต วิภฺษย มานินี ปริตตะ สฺเนหฺมเยน จภฺษยา ।

อปี วาคชิปฺสฺย ทฺรุวจํ วจนํ ตทฺวิทฺธิต วิสฺมยมฺ ॥2॥

หลังจากใคร่ครวญรอบด้านด้วยดวงตาที่เต็มไปด้วยความรัก สตรีผู้ถือชัตติยมานะได้
กล่าวถ้อยคำใด ถ้อยคำที่แม้พระพลหัตสบดีก็ยากจะเอ่ยออกมานั้นได้ก่อให้เกิดความอัศจรรย์ใจขึ้นแล้ว

วิษโม'ปี วิคาหฺยเต นยยะ กฤตตีรฺถะ ปยสามิวาศยะ ।

ส ตฺ ตฺตฺร วิเศษทฺรลภะ สทฺปนฺนยฺสฺยติ กฤตฺยวฺรตฺม ยะ ॥3॥

หลักนิติศาสตร์แม้จะเข้าใจได้ยากก็ย่อมถูกหยั่งรู้ได้ง่ายเหมือนแหล่งรองรับน้ำ (ที่พบได้
ไม่ยาก) แต่ในกรณีเช่นนี้บุคคลที่ชี้แนะวิถีทางที่ถูกที่ควรย่อมหาได้ยากนัก

ปริณามสฺสฺเช คิริยสิ วฺยถเก'สฺมินฺวจสิ กฺษเตาชสาม ।

อติวิรฺยวตีว เกษเช พหฺรลฺปิยสิ ทฤศฺยเต कुณะ ॥4॥

คุณอันประเสริฐย่อมพบได้ในถ้อยคำนี้ที่สั้นแต่สำคัญ ถ้อยประโยชน์ในเบื้องปลาย และ
เป็นความเจ็บปวดของผู้ที่สูญเสียความเข้มแข็ง เหมือนยาเพียงเศษเสี้ยวแต่มีสรรพคุณดียิ่ง

อิมิยภูคณา ย ไรจดำ รุจิราธธา ภาเวปี ภารตี ।

นनु วกตุถวิเศษนิะสุปฤหา คุณคฤหยา วจน วิปศุจิตะ ॥5॥

ขอให้พระองค์ผู้รักในคุณธรรมโปรดรับฟังถ้อยคำที่มีความหมายนี้บ้าง นักปราชญ์ทั้งหลายผู้ยึดถือคุณงามความดีย่อมไม่นำพาลักษณะเฉพาะตนของผู้กล่าวถ้อยคำมาปิดกั้นมิใช่หรือ

จตตุถยุวปี เต วิเวกีนี นฤป วิทฺยาสุ นิรุฒิมาคตา ।

กถเมตฺย มติรวิปฺรยํ กรินิ ปงฺกมิวาวสีทติ ॥6॥

ข้าแต่พระราชา สติปัญญาของพระองค์ที่รู้จักแยกแยะคุณโทษและแตกฉานชำนาญการแม้ในวิทยาทั้ง 4 กลับมาแปรเปลี่ยนและเกิดสับสนเหมือนช้างพังที่จมโคลนอยู่ได้อย่างไร

วิฑูริ กิมตะ ปรี ปโรรวกิตำ คมิตะ ทศามิมาม ।

อวสีทติ ยตุสุโรวปี ตฺวยิ สภาวิทฺวุตฺติ เปารุชฺม ॥7॥

เมื่อพระองค์ตกอยู่ในสภาพที่ถูกศัตรูเหยียดหยามเช่นนี้ จะมีความเจ็บปวดใดหนอที่ยิ่งไปกว่าการที่ความกล้าหาญอันเป็นสิ่งที่แม้เทวดาก็ปรารถนากลับมาเสื่อมถอยลง

ทฺวิษตามุทฺยะ สุเมธสา คุรุรฺสูนุตฺตระ สุมฺรุษณะ ।

น มหานปี ภูติมิจฺจตา ผลตฺมปฺตฺปฺรวณะ ปรีกฺษยะ ॥8॥

สำหรับนักปราชญ์ผู้ปรารถนาทรัพย์ ความเจริญรุ่งเรืองของศัตรูแม้จะยิ่งใหญ่แต่จบลงด้วยหายนะย่อมเป็นสิ่งที่พอทนได้ แต่หากความกระหายซึ่งผลสำเร็จดับสิ้นไปย่อมเป็นสิ่งที่ไม่อาจทนได้

อจิเรณ ปฺรสฺย ภูยสี วิปริตฺตา วิคณฺยฺย จาตฺมณะ ।

กฺษยฺยุกฺคิมุเปกฺษเต กฺฤติ คุรุเต ตตฺปฺรติการมฺนฺยตา ॥9॥

ผู้มีปัญญาเมื่อพิจารณาเห็นโอกาสแห่งการทำลายล้างศัตรูกระชั้นเข้ามาและพิจารณาเห็นความวิปริตของตนแล้ว ย่อมสลัดทิ้งหรือไม่ก็กระทำการยับยั้งสิ่ง (ความวิปริต) นั้นเสีย

อนฺุปาลยตามุทฺยติ ปฺรภูศฺกฺติ ทฺวิษตามนิหยา ।

อปฺยานุคฺยจิรานุมหิภุชฺชา ชนนิรวาทภยาทิว ศฺริยะ ॥10॥

สำหรับเหล่าพระเจ้าแผ่นดิน ผู้เฝ้ามองถึงแสนยานุภาพของเหล่าศัตรูที่เพิ่มพูนขึ้นด้วยความเพิกเฉย ความมั่งคั่ง (ศรี) ย่อมอันตรายกันไปไม่ช้า ราวกับกลัวถูกผู้คนประณาม

กฺษยฺยุกฺคตฺมปี สุวภาวชฺ ทชฺตฺ ชาม สีวฺ สมฺฤทฺชเย ।

ปฺรณามนฺคฺยนปายมฺคฺติตฺ ปฺรติปฺจฺจนฺทรมิว ปฺรชา นฤปมฺ ॥11॥

ปวงประชาย่อมถวายบังคมต่อกษัตริย์ผู้แม้จะอ่อนแอแต่ถือครองอำนาจและลักษณะอันเป็นมงคลโดยกำเนิด ตลอดจนพยายามผดุงความรุ่งเรืองไม่เสื่อมคลาย เหมือน (กระทำต่อ) พระจันทร์แรกของเดือน

ปรภาวะ ขลุ โภศกณฺฑโยะ กุตุตฺตปญฺจางฺควินิรุณโย นยะ ।

ส วิเชยปเทษุ ทกฺษตำ นิรุยตี โลก อิวานุรุชฺชเย ॥12॥

หลักนิติศาสตร์ที่กำหนดองค์ประกอบไว้แน่นอน 5 ประการเป็นบ่อเกิดแห่งทรัพย์สินสมบัติ และกองทัพจริงเที่ยง หลักดังกล่าวนี้จึงได้รับการปฏิบัติตามอย่างชาญฉลาดในวิถีทางที่เหมาะสม เหมือนชาวโลกเชื่อถือโอชากลาง

อภิमानวโต มนฺสฺวินะ ปริยมุจฺไจะ ปทมารุรุชฺชเย ।

วินิปาตนิวรตฺนทกฺษมํ มตฺตาลมฺพนมาตฺมเปารุชฺชเย ॥13॥

เมื่อผู้มีใจสูงผู้รู้จักเคารพเกียรติของตนเองและปรารถนาจะได้รับตำแหน่งสูงส่งอันน่าปรารถนา ความกล้าหาญในตัวเขากลับถูกมองว่าเป็นแรงส่งให้อาจย้อนกลับไปสู่หายนะ

วิปโทภิกฺวานุคฺยวิกฺรฺมํ รหฺยตฺยาปทุเปตฺมายติะ ।

นียตา ลมฺตา นิรายเตรฺกรียานฺน ปทํ นุฏฺปฺริยะ ॥14॥

ความวิบัติย่อมมาเยือนผู้ไร้ซึ่งอำนาจ อนาคตอันรุ่งโรจน์ย่อมตีจากผู้ลวงสู่ความวิบัติ ความเสื่อมทรามของผู้ใกล้จะถึงจุดจบได้ถูกกำหนดไว้แล้ว ผู้ไร้เกียรติย่อมไม่อยู่ในฐานะผู้ครองสิริราชสมบัติ

ตทลํ ปฺรติปิกฺษมฺนฺนเตรวลฺมฺพฺย วุยวสายนุชฺชเยตามุ ।

นิวสนฺติ ปฺรากรฺมาศฺรยา น วิยาเทน สฺมํ สฺมฤทฺชเย ॥15॥

ดังนั้นถึงเวลาแล้วที่จะลุกขึ้นต่อกรกับความเฉื่อยชาซึ่งเป็นอุปสรรคในการก้าวไปข้างหน้า ทรัพย์สินศฤงคารอันเป็นที่ตั้งของความกล้าหาญย่อมไม่อยู่ร่วมกับความหมดอาลัยตายอยาก

อถ เจทวริะ ปฺรตีกฺษเยเต กถฺมาวิษฺกฺฤตฺตชิหฺมวฺฤตฺตตินา ।

ชฺฤตฺตราษฏฺรสุเตน สฺตฺยชาศฺจิริมาสฺวาทฺย นเรนฺทรสฺมฺปทะ ॥16॥

ถ้าหากยังรอคอยเวลา (ตามข้อตกลง) ต่อไป ราชสมบัติอันบุตรแห่งท้าวชฤตราษฎร์ผู้มีพฤติกรรมฉ้อโกงอย่างเปิดเผยเสพสุขมายาวนานจะถูกโค่นล้มลงง่ายๆ ได้อย่างไร

ทฺวิษตา วิหิตํ ตฺวยายถฺวา ยทิ ลพฺธา ปฺนราตฺมณะ ปทมุ ।

ชนฺนาถ ตฺวานุชฺชนมนํ กุตุตฺตมาวิษฺกฺฤตฺตเปารุชฺชโยะ ॥17॥

อีกอย่างหนึ่งหากพระองค์ได้รับฐานันดรของพระองค์กลับคืนมาอีกครั้งตามที่ศัตรูกำหนดไว้ ข้าแต่ชนนาถ แขนที่แสดงความกล้าหาญของน้องชายทั้งหลายของพระองค์ก็ยอมไม่มีความหมาย

มทสิกุตมุไซรมฤคาธิปะ กริกริวรุตยเต สุวยห์ไตะ ।

ลขมยฺขลุ เตชสา ชคนุน มหานิจุนติ ภูติมนยตะ ॥18॥

ราชสีห์ยืนตระหง่านอยู่กับช้างที่มีใบหน้าเปียกชุ่มไปด้วยน้ำมันที่มันฆ่าแล้ว อันผู้ยิ่งใหญ่ที่ข่มโลกไว้ด้วยเดชานุภาพก็ยอมไม่ปรารถนาทรัพย์เป็นแน่

อภิมานชนสุข กตวโรรสูกิระ สุถาสุนุ ยศศุจิยิตะ ।

อจิราศุวิลาสจณจลา นนุ ลกษฺมีระ ผลมานุขงฺกิกม ॥19॥

เมื่อผู้ถือเกียรติของตนเองเสมอทรัพย์แสวงหาอยู่ซึ่งเกียรติยศที่ยั่งยืนด้วยชีวิตที่รุ่งโรยไป สิริราชสมบัติที่ไม่จริงยั่งยืนเหมือนแสงฟ้าแลบยอมเป็นผลพลอยได้มิใช่หรือ

ชวลิตํ น หิรณฺยเรตส์ จยมาศุกนุทติ ภตฺมณา ชนะ ।

อภิภูติภยาทสุนตะ สุขมุชฺชนฺติ น ฐาม มานินะ ॥20॥

บุคคลยอมไม่เดินเหยียบเปลวไฟที่ลุกโพลงแต่จะเลือกเหยียบกองขี้เถ้า ด้วยเหตุนี้ผู้เคารพเกียรติของตนเองยอมยอมสละชีวิตได้อย่างง่ายดาย หาใช่เกียรติไม่

กิมเปกฺษุย ผลํ ปโยชฺรานุรฺวนตะ ปฺรารุถยเต มฤคาธิปะ ।

ปฺรกุฏติระ ขลุ สา มหิยสะ สหเต นานุยสมฺมุนฺตี ยยา ॥21॥

ประโยชน์อะไรด้วยการเฝ้ามองดูราชสีห์เข้าจู่โจมเมฆที่ส่งเสียงคำรามอยู่ ได้ยินว่าธรรมชาติของผู้ยิ่งใหญ่ที่ย่อมทนไม่ได้ต่อการประสบความสำเร็จของผู้อื่น

กुरु ตนมติเมว วิกรเม นฤป นิรัฐุย ตมะ ปฺรมาทชฺม ।

ฐรวเมตทเวหิ วิทุวิษำ คฺวทนุคฺสาหหตา วิปฺตยตะ ॥22॥

ดังนั้น ข้าแต่พระราชา หลังจากทำลายความมืดบอดอันเกิดจากความไม่ใส่ใจเสียแล้ว ขอให้พระองค์รู้ชัดเถิดว่าความวิบัติของศัตรูถูกขวางไว้ด้วยการไร้ความอุตสาหะของพระองค์เอง

ทฺวิรทานิว ทิคุวิภาวิทำศุจฺจฺรสุโดยนินฺธินวยสะ ।

ปฺรสเหตุ รณฺเต ทวานุชานทฺวิษิตำ กะ ศตมฺนุยเตชสะ ॥23॥

ใครกันในบรรดาศัตรูทั้งหลายที่อาจต้านทานน้องชายทั้งสี่คนของพระองค์ผู้มีเดชเสมอพระอินทร์ในการรบ ประคุมหาสมุทรทั้งสี่แห่งและช้างทั้งสี่เชือกที่มีชื่อเสียงขจรไปทั่วสารทิศกำลังเร่งรุกไปข้างหน้า

ชวลตศตว ชาตเวทสะ สตคฺ วัริกฤตศุย เจตสิ ।

วิทชาตุ สมํ ศิวตธา रिปนารินยนามพุสนุตติะ ॥24॥

เมื่อไฟที่ก่อกำขึ้นโดยศัตรูแผดเผาใจของพระองค์อยู่อย่างต่อเนื่อง ขอให้การหลั่งน้ำตาของเหล่าภรรยาศัตรูอันเป็นอัมภมกลจงดับไฟนั้นเสีย

อิติ ทุสิตวิกิริยํ สุตํ มรุตะ โภปปริตมานสม ।

อุปสานตุยิตุํ มหิปติรทวิวิทํ ทุษณุมิโวปจกรเม ॥25॥

พระราชาก็เริ่มทำให้บุตรแห่งวายุผู้แสดงความแปรปรวนทางอารมณ์และถูกความโกรธครอบงำจิตใจเหมือนช้างที่พาดวงพาดงาได้สงบลง

อปวรัชติวิปลเว สุจา หฤทยคราหิณี มงกลาสุปะเท ।

วิมลตา ตว วิสุตเร คิรํ มติราทรุศ อิวาภิตุศุยเต ॥26॥

ความคิดอันบริสุทธิ์ของเธอปรากฏอยู่ในรายละเอียดของถ้อยคำที่ปราศจากความขัดแย้งต่อหลักเหตุผล มีความชัดเจน น่าดึงดูดใจ และเป็นมงคล ดุจกระจกเงา (ที่ปราศจากฝุ่นปกคลุม)

สุษุณฺตา น ปไทรปากฤตา น จ น สวีกฤตมรुकเลารวม ।

รจิตา ปฤถครฤตา คิรํ น จ สามรฤยมิโปหิตํ กุวจิตุ ॥27॥

ความหมายที่ชัดเจนของถ้อยคำไม่ถูกลดทอนไปด้วยบททั้งหลาย ทั้งความลึกซึ้งทางความหมายก็ถูกนำมาใช้ การจำแนกความหมายที่แตกต่างกันของถ้อยคำก็ได้รับการปรุงแต่งอย่างดี และไม่มีที่ใดเลยที่พลังทางความหมายของถ้อยคำจะถูกลบฝัง

อุปปติรุทาหฤตา พลาทनुมานเนน น จาคมะ กษตะ ।

อิทมิทฤคณิทฤคาศยะ ปุรสปํ วฤคฺมุปรเมต กะ ॥28॥

ข้อสรุปที่พิสูจน์ด้วยตัวเองแล้วนำมาบอกกล่าวก็ดี หลักนิติศาสตร์ก็ดีย่อมไม่สูญเปล่า เพราะการอนุমান ใครกันที่ไม่ได้อยู่ในสภาพเช่นนั้นแล้วจะสามารถกล่าวถ้อยคำในสภาพเช่นนั้นได้ฉับพลันทันที

อวิตฤปุตตยา ตถาปี เม หฤทยํ นิรณยมเว ชาวติ ।

อวสายยิตุํ กษมาะ สุขํ น วิเชษุ วิเศษสปทะ ॥29॥

ถึงแม้ใจของเราจะเต็มไปด้วยความไม่พอใจก็ตามก็ต้องมุ่งไปสู่การตัดสินใจที่เด็ดเดี่ยวอยู่นั่นเอง การจัดแจงกิจที่ควรกระทำให้พิเศษออกไปไม่อาจเข้าใจได้อย่างง่ายดายดายนัก

สหสา วิทธีต น กุริยามวิเวกะ ปรมาปทา ปทมุ ।

วฤณเต หิ วิมฤศุขการิณิ์ คุณลฤพฐาะ สุวยเมว สัปะทะ ॥30॥

บุคคลไม่ควรกระทำการโดยไม่ยั้งคิด การไม่รู้จักแยกแยะคือที่ตั้งแห่งหายนะที่สำคัญที่สุด
ก็สมบัติที่ถึงพร้อมด้วยคุณย่อมแสวงหาตัวมันเองในบุคคลผู้กระทำการต่างๆ โดยไตร่ตรองดีแล้ว

อภิวรุษติ โย'นุपालยนุวิธิพีชานิ วิเวกวาริณา ।

ส สทา ผลศาลิณี กุริยัา สรท โลก อิวาริธิษฐติ ॥31॥

บุคคลใดดูแลเอาใจใส่เมล็ดพันธุ์แห่งกรรมและรดด้วยน้ำแห่งวิเวกญาณ บุคคลนั้นย่อม
เป็นเจ้าของผลแห่งกรรมนั้นทุกเมื่อ เช่นเดียวกับชาวโลกเก็บเกี่ยวผลผลิตในฤดูศารท

ศุจิ ภูษยติ ศุรุติ วปุะ ปุระสมสตุสย ภาตผลักริยา ।

ปุระสมากรณิ์ ปุระการุมะ ส นยาปาทิตสิทธิภูษณะ ॥32॥

ความรู้อันบริสุทธิ์ของศาสตร์ย่อมประดับบุคคลให้งดงาม การสำรวมตนคือเครื่องประดับ
ของเขา การแสดงความกล้าหาญตามกาลคือเครื่องประดับแห่งการสำรวมตน การแสดงความ
กล้าหาญดังกล่าวนั้นคือเครื่องประดับแห่งความสำเร็จที่ได้มาด้วยนโยบายการปกครองที่เหมาะสม

มติเภทตมสุติโรหิตะ²⁷¹ คหเน กฤตยวิเวา วิเวกินามุ ।

สุกฤตตะ ปุริศุทฐ อาคมะ กูรูเต ทิป อิวารุททศนมุ ॥33॥

เมื่อข้อปฏิบัติที่เข้าใจได้ยากถูกปิดบังไว้ด้วยความมืดบอดทางความคิดที่แตกกัน ศาสตร์
อันถูกต้องชัดเจนและได้รับการศึกษาดีแล้วของปราชญ์ทั้งหลายย่อมทำให้เข้าใจในอรรถ (สิ่งอันพึง
ปรารถนา) ประดุจแสงประทีป

สุปฤถณิยคุไณรมหาตุมภิศุจริเต วรตุมนิ ยจฺจตา มนะ ।

วิธิเหตุระเหตุราคะสา วินิปาโค'ปิ สมะ สมฺนุนเตะ ॥34॥

เมื่อควบคุมใจไว้ในวิถีทางแห่งการกระทำด้วยจิตวิญญานอันสูงส่งซึ่งเป็นคุณลักษณะที่
พึงประสงค์ แม้ถึงคราวตกต่ำย่อมเป็นเหตุแห่งเคราะห์ดีและไม่เป็นเหตุแห่งโทษกรรม เสมือนบังเกิด
เป็นความรุ่งโรจน์ขึ้นมา

ศิวเมापยิกั คริยสิ์ ผลนิษุปตติมทุมิตยาตีมิ ।

วิคณยย นยฺนติ เปารุษั วิชิตโกุระชฺรยา ชิถิษวะ ॥35॥

²⁷¹ M.R.Kale เห็นว่าบทว่า มติเภทตมสุติโรหิตะ นั้นไม่ถูกต้องตามหลักไวยากรณ์ ที่ถูกต้องควรจะ
เป็น มติเภทตมสาติโรหิตะ

ผู้ปรารถนาชัยชนะซึ่งพิชิตกระแสดวงโกรธได้แล้ว เมื่อใคร่ครวญถึงอนาคตอันปราศจากโทษและผลสำเร็จที่สำคัญกว่า ย่อมนำความกล้าหาญไปใช้ในอุบายที่ถูกที่ควร

อปเนยมุเทศุมิจจตา ติมิริ โธมย ชียา ปุระ ।

อวิภิชย นิสากฤต คมะ ปุรภยา นำศุมตาปยุทียเต ॥36॥

ด้วยปรารถนาความเจริญ ความมีเดบอดของผู้มากด้วยความโกรธจำต้องถูกเพิกถอนด้วยพุทธิปัญญาเสียก่อน หากปราศจากการทำให้ความมืดที่เกิดขึ้นจากราตรีแตกสลายไปด้วยแสงสว่างแล้ว แม้แต่ดวงอาทิตย์ก็ไม่อาจยกขึ้นสูงได้

พลวานปี โภปนุมนสุตมโส นาภิภว รุณทุชิ ยะ ।

กุษยปฤษ อิวานุหิระ กละ สกลา หนติ ส ศกฺติสฺปพะ ॥37॥

บุคคลแม้จะทรงพลังก็ตาม หากไม่หยุดการรุกรานของความมืดบอดอันเกิดจากโทษะย่อมทำลายศักดิ์สมบัติ²⁷² ทั้งหมด เหมือน (ความมืดกลืนกิน) ส่วนเสี้ยวของดวงจันทร์ในข้างแรม

สมวฤตฺติรุไปติ มารุทว สมเย ยศฺจ ตโนติ ติกุมตาม ।

อชิตยฐติ โลกโมชสา ส วิวสุวานิว เมทินิปติะ ॥38॥

กษัตริย์พระองค์ใดมีความสงบเยือกเย็น มีความสุภาพอ่อนโยนและแสดงความดุดันในเวลาที่เหมาะสม กษัตริย์พระองค์นั้นย่อมปกครองโลกด้วยพระเดชานุภาพดุจดวงอาทิตย์ (ควบคุมโลกด้วยรัศมีแสง)

กฺว จิราย ปรีครหะ ศรีย้า กฺว จ พุญญนุทริยวาชีวศฺยตา ।

ศรทภฺรจลาศฺจเลนุทริโยรสฺรภฺษา หิ พหุจฺจละ สะริยะ ॥39॥

การครอบครองสิริราชสมบัติให้จริงจังยั่งยืนทั้งที่ตกอยู่ใต้อำนาจของม้าคืออินทรีทั้งหลายมีด้วยหรือ เพราะว่าโชคอันเป็นมายาคติที่เคลื่อนผ่านไปเหมือนเมฆในฤดูศารทย่อมยากที่จะรักษาไว้ได้ด้วยอินทรีที่ซัดสาย

กิมสามยิกั วิตนุวตา มนสะ กุโยภมุปาตฺตรหสะ ।

กรียเต ปติรุจฺจไกรป้า ภวตา ชีรตยาชริกฤตะ ॥40॥

มหาสมุทรที่ถูกกำราบไว้ด้วยความตั้งมั่นมาก่อน บัดนี้กลับมาเป็นฝ่ายที่เหนือกว่า เพียงเพราะเธอแสดงความพลุ่งพล่านแห่งจิตใจที่หุนหันพลันแล่นผิดกาละกระนั้นหรือ

²⁷² ศักดิ์ประกอบด้วย 3 ส่วนคือ 1.ปรภุศกฺติ (ศักดิ์จากอำนาจส่วนตนทั้งด้านโภคทรัพย์และด้านการบริหารราชการแผ่นดิน) 2.อุตสาหศกฺติ (ศักดิ์จากกำลังความเพียร ความขวนขวายในราชกิจ) 3.มนตฺรศกฺติ (ศักดิ์จากคำชี้แนะอันก่อปรด้วยคุณ การมีคณะมนตรีที่ดี)

ศุภตมปยุทธิคมย เย ธิปฺนุวินยฺนเต น ศิริชนมฺนะ ।

ชนฺยฺนตฺยจิราย สํปทามยศฺสฺเต ขลฺล จาปลาศฺรยฺม ॥41॥

บุคคลที่แม่ได้เรียนรู้ศาสตร์แล้วหาได้ปราบศัตรูอันเกิดแต่ร่างกาย (กิเลสตัณหา) ในไม่ช้าย่อมก่อให้เกิดความอัปยศในความไม่เที่ยงแท้ของสมบัติเป็นแน่

อติปาติตกาลสาธนา สุวศิริเรนุทฺริยวฺรคตาปนี ।

ชนวนฺน ภาวนตฺมกฺษมา นยสิทฺเธรปเนตฺมรฺหติ ॥42॥

ความโกรธที่ทำให้บุคคลล่วงละเมิดกาลและวิธีการอันควร ทั้งยังแผดเผาร่างกายพร้อมด้วยอินทรีย์ทั้งหลายของบุคคล ย่อมไม่อาจทำให้เธอถึงผลสำเร็จอันเกิดจากหลักกณิศาสตร์ได้ซึ่งไม่ต่างกับสามัญชน

อุปการกมายเตรฺกฺฤคํ ปฺรสาเว กรฺมผลสฺย ภูริณฺนะ ।

อนปายี นิพฺรหฺณํ ทฺวิยํ น ตติกฺษาสมมฺลติ สาธนฺม ॥43॥

ไม่มีวิธีการใดที่เสมอด้วยการอดทนอดกลั้นซึ่งมีอุปการะอย่างยิ่งต่ออนาคตกาล เป็นมูลเหตุแห่งผลกรรมที่ยิ่งใหญ่และเป็นการทำลายล้างศัตรูทั้งหลายอย่างยั่งยืน

ปฺรณติปฺรวณานุวิหาย นสฺ สหฺชฺสนฺนนิพฺทฺชเจตฺสเส ।

ปฺรณมนฺติ สทา สุโยธฺนํ ปฺรณเม มานกฺฤตฺตา น วุญฺณยฺะ ॥44॥

ยาทวะ (เหล่าก้อแห่งวฤษณิ²⁷³) ทั้งหลายผู้มีธรรมชาติของจิตเต็มไปด้วยความรัก มีความเป็นเลิศในเรื่องการเคารพเกียรติของตนเอง ย่อมไม่เคียดแค้นแก่ทฺริโยธน์ เว้นแต่พวกเราผู้มีท่าทีแสดงความอ่อนน้อม (เหล่ายาทวะจึงเข้ามาคบหา)

สุหฺฤทฺทะ สหฺชาสฺตเถตฺเร มตฺเมษํ น วิลฺงฺขมฺนฺติ ।

วินยาทิว ยาปยฺนฺติ เต ฐฤตฺรยฺญฺราตฺมชฺมาตฺมสิทฺชเย ॥45॥

ผู้ที่เป็นสหาย²⁷⁴ โดยกำเนิดและเป็นบุคคลที่ไม่ล่วงละเมิดความปรารถนาของยาทวะเหล่านี้ (เช่นพวกเรา) ย่อมให้เวลาล่วงไปราวกับเป็นไปเพื่อประพาศชบต่อบุตรแห่งท้าวธฤต-ราชญ์เพื่อให้บรรลุเป้าหมายของตน

อภิโยค อิมานฺมฺหิฏฺโฆ ภาวตา ตสฺย กฺฤตฺตะ กฺฤตฺตาวธฺะ ।

ปฺรวินยฺภาณฺยิตา สมฺตฺปตฺนฺทริทฺชวฺะ กมฺลากรานิว ॥46॥

²⁷³ วฤษณิ คือบรรพบุรุษของพระกฤษณะ เป็นบุคคลสำคัญในบรรดาบุตรทั้ง 100 คนของมทุสึบเชื้อสายมาจากยทุ

²⁷⁴ สหายมี 3 ประเภทคือ 1.สหข (เพื่อนโดยกำเนิด) 2.กฤตฺริมิ (เพื่อนโดยการกระทำ) 3.ปฺรอกฤต (เพื่อนห่างๆ) ส่วนศัตรูก็มี 3 ประเภทในทำนองเดียวกัน

การโจมตี (ทุโรธน์) ผู้กำหนดเงื่อนไขอันเธอจะกระทำก่อนครบกำหนดนั้น จะทำลายความชอบธรรมที่มีต่อกษัตริย์ยาทวะเหล่านี้ ดุจดวงอาทิตย์ที่กำลังอุทัยส่องแสงไปยังกอบัวทั้งหลาย

อุปชาปสถานวิลงฆยนุส วิธาดา นฤปตีนมโททหตะ ।

สหเต น ชโน'ปยุระกิริยัม กิมุ โลกาธิกราม ราชกมุ ॥47॥

เขาผู้ล้าพองด้วยความทะนงตนและล่วงละเมิดกษัตริย์ทั้งหลายอยู่ จะทำการหว่านเพาะเมล็ดพันธุ์แห่งความขัดแย้ง บุคคลย่อมไม่อาจทนต่อการกระทำที่ต่ำทรามได้ การร่วมเป็นพันธมิตรของเหล่ากษัตริย์ผู้มีกำลังเหนือผู้อื่นจะมีได้อย่างไร

อสมปิตฤตยสปีท่า หตเวคั วินเยน ดาวตา ।

ปรภวานตุยภิมานศาลินำ มทมุตตมภยิตุ์ วิฤตยะ ॥48॥

อำนาจแห่งความสำเร็จของผู้ไม่กระทำในกิจที่ควรกระทำและเย่อหยิ่งย่อมกลับกลายเป็นแรงผลักดันให้เกิดความมัวเมาซึ่งเป็นพลังที่ถูกข่มไว้ได้ด้วยความอ่อนน้อมแม้เพียงเล็กน้อย

มทมานสมุทหตัม นฤปี น วิยงกเต นียเมน มุตเตา ।

อติมุต อุตสยเต นยานุนยหีนาทปรชยเต ชนะ ॥49॥

อปราศมิมิเรตตะ กุรมสิรณากุลมุลสทตติะ ।

ศุกรศตรวุตสหิษณุนา रिปรูนมูลยิตุ์ มทานปี ॥50॥

โดยหลักการแล้ว ความโง่เขลาอย่างยิ่งย่อมถูกกีดกันออกจากหลักนิติศาสตร์ ด้วยเหตุที่ละเลยหลักนิติศาสตร์ บุคคลย่อมเป็นที่น่ารังเกียจ

ศัตรูผู้ถูกเหยียดไปมาด้วยลมแห่งความเกลียดชัง อีกทั้งมนตรีและคนในตระกูลที่ถูกปลุกปั่นก็เกิดบาดหมางกันทีละน้อย แม้จะยิ่งใหญ่ก็ตาม ย่อมง่ายแก่การโค่นล้มด้วยขันธธรรมเหมือนต้นไม้ที่ถูกถอนรากถอนโคน

อณูรปยุปหนุตติ วิครหะ ปรภุมนุตะปรฤตติโกปชะ ।

อจิลั หิ หินสตุติ ภูธรี ตรุศานานุนิมรุษโช'นละ ॥51॥

ความบาดหมางอันเกิดจากความไม่พอใจของมนตรีภายในรัฐแม้เพียงเล็กน้อยก็ฆ่ากษัตริย์ได้ เพราะไฟอันเกิดจากการเสียดสีภายในกิ่งของต้นไม้ย่อมเผาภูเขาทั้งลูกให้วอดวายไป

มติมานวนยปรมาถินะ สมุเปกษะต สมุนนตี ทูวิชะ ।

สุชยะ ขลु ตาทฤคณตเร วิปทนุตา หุยวินิตสปีทะ ॥52॥

คนฉลาดควรมองข้ามความสำเร็จของศัตรูผู้เหยียดย่ำหลักศีลธรรม บุคคลเช่นนั้นย่อมเอาชนะได้ง่ายเมื่อมีจุดอ่อน สมบัติของคนหยาบช้าย่อมมีจุดจบคือความวิบัติแน่นอน

ลมงูฤๅติตติยา ภิกขา คตํ พหิรณุตตุง นุญปลุข มณฺฑลุม ।

อภิกฺขุ หรตฺยณนฺตฺระ คิถิลํ กุลมิวปการะ ॥53॥

เพราะประพฤๅติกรรมต่ำทราม เมืองข้างเคียงย่อมน้อมใจเพื่อช่วงชิงเอามณฑลแวดล้อมของกษัตริย์ที่ถึงการแตกทำลายทั้งภายนอกและภายในเหมือนกระแสน้ำแม่น้ำกวาดเอาฝั่งน้ำจมหายไป

อนุสาตมิตฺยนากุลํ นยวฺรตฺมากุลมฺรชฺชนาครชฺม ।

สฺวยมฺรต อิวาภิวณฺญิตฺตฺมกียาย ปฺราศฺราตฺมชะ ॥54॥

บุตรแห่งปราศระ (ฤๅษีไทวยายนะ) ได้มาหาเขา (ยฺธิษฐิระ) ผู้กำลังชี้แนะแนวทางของหลักนิติศาสตร์อย่างถูกต้องให้แก่พี่ชายของอรชุน (ภีมะ) ผู้สับสน รวากับปรากฏกายขึ้นได้ตั้งใจปรารถนา

มธุโรรวศานิ ลมฺภยฺนฺปิ ติริชฺญจि สฺมํ นิรักฺษิไตะ ।

ปริตะ ปฏฺ ภิกรเทนลํ ทหนํ ชาม วิโลกนฺกษฺมม ॥55॥

สทสฺปคตะ สฺวิศฺมยํ ตปฺลํ สฺตฺริสฺตฺริปทาม ।

ททฺเทศ ชคตฺภุชา มฺนิชะ ส วปฺนฺมานิว ปฺนฺยสฺจยะ ॥56॥

มุนีผู้เฒ่าผู้ทำให้แม้แต่สัตว์ป่าทั้งหลายได้รับความสงบด้วยการยอมที่เจริญตา ผู้ทรงไว้ซึ่งเดชที่รุนแรง เหมาะแก่การทอดทัตนาและทำให้บาปทั้งหลายพินาศไปทุกทิศทุกทาง ผู้เป็นมูลเหตุแห่งตบะทั้งหลาย ผู้จัดซึ่งความวิบัติทั้งหลาย ได้มาถึงอย่างไม่ทันคาดคิดประหนึ่งเนอบาบุญมาปรากฏเป็นรูปเป็นร่างยังให้กษัตริย์จ้องดูด้วยความประหลาดใจ

อโถจฺจไกราสนตะ ปฺราธฺรชฺยาทฺทฺยฺนุส ฐฺตฺารุณฺวลฺกฺลาคร ।

รราช กิรณฺกปฺปํศฺชาละะ สฺตฺยฺกาคฺตฺสฺเมโรริว ดิคุมฺรศฺมิชะ ॥57॥

จากนั้นพระองค์ (ยฺธิษฐิระ) ผู้มีปลายเครื่องประดับเปลือกไม้สีแดงปลั่งกระทบกัน ครั้นทรงลุกขึ้นจากสิงหาสนะอันสูงเด่นและเลิศล้ำได้ส่องประกายดุจดวงอาทิตย์ยกขึ้นจากยอดเขาพระสุเมรุเป็นกลุ่มแห่งรัศมีสีสุกปลั่งแผ่ออกไปทั่ว

อวิทฺทฺทฺทฺโย วิชาย โส’รฺหามฺภฺยิวทฺทฺยิปฺรวเร คุรฺปทฺธิษฺฐาม ।

ตทฺนฺมตมฺลยฺจการ ปศฺจาคฺตฺปฺรศฺม อิว สฺรฺตฺมาสนํ นเรนฺทฺระ ॥58॥

กษัตริย์ผู้มีความเอาใจใส่พระองค์นั้นได้ทำการบูชาผู้ถึงพร้อมด้วยความเป็นฤๅษี ผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่ฤๅษี ผู้ประศาสน์ธรรมที่สำคัญ หลังจากได้รับอนุญาตแล้วได้ทรงประดับตกแต่งอาสนะประหนึ่งว่าประดับศาสตร์ที่มีความสงบ

วุกโตทิตตสุमितมยววิภาสิตายฐสตุติษฐนุมนุเนรภิมุขิ ส วิกริณชามุณะ ।

ตนวนุตมิทุชหมภิตุ คุรุมนุสชาลั ลกษุมีมวาท สกลสุย ศศางุมรุเตะ ॥59॥

พระองค์ผู้มีริมฝีปากสว่างวาบขึ้นด้วยรัศมีแห่งพระสรवलที่ลอยเด่นชัดซึ่งประทับอยู่
ต่อหน้าฤษีผู้มีรัศมีแผ่ออกไป ได้ทรงไว้ซึ่งความมั่งคั่งของดวงจันทร์เต็มดวงที่ลอยอยู่ตรงข้ามดาว
พลหส์ปติที่มีกลุ่มแสงส่องกระจายออกมา

สรรคที่ 3

ตตะ ศรจจนุทกรกรากิราไมรุตุสรุปีภิชะ ปุราศุมิวาสุชาโลชะ ।

พิภุราณมานิรุจัม ปิสงคิรุชฎาสตุทิตวนุตมิวามุพวามุ ॥1॥

ปุรสาทลลษุมี ทธตัม สนมคุร่า วปุชะปุกรุเชณ ชนาดิเคน ।

ปุรสหุย เจตะสุ สมาสชนุตมสัตุตตานามปิ ภาวมารุทรมุ ॥2॥

อนุทชตาการตยา วิวิกิต่า ตนวนุตมนุตะกรณสุย วุตุตุติมุ ।

มาตุรุยวิตุรมุภวิเศษภาษา กุตุโตปสมุภายมิเวกษิเตน ॥3॥

ชรุมาคมโซ ชรัมนิพนุชินีนา ปุรสตุติเมนะปุรณุทำ สรุตีนามุ ।

เหตุตุ ตทกษุยาคนเนน ปุริปุสะ สุโขปิวิษุณุ มุณีมาพกาเย ॥4॥

จากนั้นฤษีริษะทรงปรารภจะทราบเหตุในการมาเยือน ณ ที่นั้นอย่างไม่คาดหมายจึง
เอ่ยกับฤษีที่จัดแจงทำนั้งเรียบร้อยแล้ว ฤษีผู้โดดเด่นด้วยกลุ่มแสงที่รวมตัวกันพวยพุ่งดุจดวงจันทร์เต็ม
ดวงของดวงจันทร์ในฤดูศารท ผู้มีผิวพรรณคล้ำ ผู้มีมวยผมสีน้ำตาลอ่อนดุจเมฆที่เรืองแสงมุ่น
รวมกัน ผู้ทรงไว้ซึ่งความงามจากอาการอันสงบสำรวมอย่างสมบูรณ์ ผู้ก่อให้เกิดความเสนาหาในจิตใจ
แม้ต่อผู้ที่ไม่รู้จักด้วยความประเสริฐแห่งรูปที่เหนือบุคคลทั่วไป ผู้แสดงพฤติการณ์อันบริสุทธิ์ของจิตใจ
ด้วยอาการอันสุภาพอ่อนโยน ผู้กล่าวถ้อยคำอันเพียบพร้อมด้วยความไพเราะและความน่าเชื่อถือ ผู้ให้
กำเนิดเวททั้งหลายที่เปิดเผยธรรมและขจัดซึ่งบาป

อนาปุตปุโณยปจไยรุทราปา ผลสุย นิรุชตุรชชะ สวิตุริ ।

ตุลยา ภวทุทศนสัปะเทษา วุตุษุเกตุทิโว วิตพลาหกาเยะ ॥5॥

ศุภฤกษ์อันเกิดจากการปรากฏกายของท่านที่ยากจะได้รับเพราะการสั่งสมบุญที่ยังไม่
สมบูรณ์ แลก่อให้เกิดผลคือการขจัดเสียซึ่งกิเลสนี้ เปรียบได้กับการชะล้างละอองฝุ่นด้วยห่าฝนจาก
ท้องฟ้าที่ปราศจากเมฆ

อหุย กุริยาชะ กามทุมชะ กุรตุंना สตุยาศิษะ สัปุรติ ภูมิเทวะชะ ।

อาสัตุเตรสุมิ ชคตุสุ ชาคตุยยุยาคเต ยทุพหุมานปาตุรมุ ॥6॥

วันนี้มีการประกอบพิธีบูชาญซึ่งพระโคตมคฤหัสถ์อวยพรให้สมปรารถนา บัดนี้พราหมณ์ทั้งหลายมีการประสาทพรที่สัตย์จริง เพราะเมื่อท่านมาเยือน ข้าพเจ้าก็กลายเป็นบุคคลผู้ควรบูชาอย่างยิ่งในโลกตราบกาลอวสานโลก

กริย วิกรษตยปหนตยฆานิ เศรยะ ปริสุเนติ ตโนติ กิรติมิ ।

สนุทฺรสนํ โลกคุโรโรมณํ ตวตุมโยเนริว กิ น ธตเต ॥7॥

การปรากฏกายอันไม่สูญเปล่าของท่านผู้เป็นครูของโลก ประหนึ่งผู้เกิดด้วยตนเอง (พรหมณ์) ย่อมก่อให้เกิดสิริมงคล ขจัดเสียซึ่งบาปเคราะห์ หลังรินพรอันประเสริฐ และขจรขยายเกียรติออกไปมิใช่หรือ

โทยตณมยุเขปี หิมทฺยเตา เม นนิรวุตฺตํ นริวตฺติเมติ จกฺษุะ ।

สมุชฺฉิตชญาตีวิโยคเขทํ ตวตฺสนนินฺธาจฺจลฺลวสตีว เจตะ ॥8॥

เมื่อท่านปรากฏกายขึ้น จักษุของข้าพเจ้าที่ไม่มีความยินดีแม้ในดวงจันทร์ที่เรืองรัศมีแสงกลับได้รับความปีติ เหมือนใจที่ขจัดเสียซึ่งความเศร้าโศกอันเกิดจากความพลัดพรากจากญาติกลับฟื้นคืนชีวิตชีวาดังเดิม

นินาสฺปทํ ปฺรศฺนกุตฺตฺหิตฺตวสมฺมาสุวณินํ กิมุ นิะสุปฺถหามมฺ ।

ตถาปี กฺลฺยณกัรึ คิรึ เต มา โศรตฺตมิจฺจลา มุขริกโรติ ॥9॥

แม้จะไม่มีโอกาสเพื่อถามคำถามที่ว่าเหตุใดหนอผู้พ้นไปจากความปรารถนาทั้งปวงจึงมาเยือนพวกเรา อย่างไรก็ตามความปรารถนาที่จะได้ยินได้ฟังถ้อยคำอันก่อให้เกิดผลดีของท่านก็กระตุ้นให้ข้าพเจ้าต้องพูด

อิตฺตฺยุกฺตวานุกฺติวิเศษรมฺยํ มนะ สมาราย ชโยปฺปตฺเตา ।

อุทฺทเรจตา คิริมิตฺตฺยทารา ไทวปายเนนาภิทฺเท นเรนุทฺระ ॥10॥

หลังจากกษัตริย์ผู้มีใจสูงซึ่งได้กล่าวถ้อยคำอันงดงามอย่างวิเศษได้ตั้งความปรารถนาดังกล่าวแล้ว ฤๅไทวปายนะจึงกล่าวกลับด้วยถ้อยคำอันประเสริฐดังนี้

จิจฺยตฺตา ชนฺนวมตตามลฆวี ยโสวตฺตํสามภยตฺร ภูติมิ ।

อภยฺรหิตา พนฺธุษฺ ตฺลฺยรูปา วุตฺตติริวิเศษณณ ตโปธนานาม ॥11॥

ความประพฤติที่ให้ความเสมอภาคในหมู่ญาติของผู้บังเกิดความปรารถนาจะได้รับซึ่งทรัพย์ทั้งสองสถานคือความยิ่งใหญ่และการประดับด้วยเกียรติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง (ความประพฤติ) ของผู้มีตบะเป็นทรัพย์เป็นสิ่งที่สมควรได้รับการบูชา

ตถาปี นิฆนั นุถุปล ตาวากีไนะ ปุรุหวิภูถุตฺตัม เม หุถุทยํ คุณณาไฆมะ ।
 วิตสุปฺปถาณามปิ มุกฺคิภาชา ภาวนุติ ภาเวยฺยุ หิ ปกฺขปาตาะ ॥12॥

มหาบพิตร ถึงอย่างไรจิตใจของอาตมาที่โอนอ่อนผ่อนตามพระองค์ย่อมถูกผูกไว้ด้วยคุณ
 นานับประการของพระองค์ เพราะความยินดีของผู้ที่แม้ปราศจากความปรารถนาและเข้าสู่ความหลุดพ้นก็
 ย่อมตั้งอยู่ในความดีงาม

สุตฺตา น ญุํ กิมุ ตสุย ราชญะ สุโยธนํ วา น คุโณรตีตาะ ।
 ยสุตฺตยทุกตวานุวะ ๕ วุถุถา พลาทฺวา โมหํ วิชตฺเต วิชยาภิลายะ ॥13॥

พวกพระองค์มิใช่บุตรแห่งกษัตริย์ (ธุดรราชภร) นั้นหรือ พวกพระองค์มิได้ประเสริฐกว่า
 ทูรโยธน์ด้วยคุณทั้งหลายกระนั้นหรือ ท้าวธุดรราชภรควรปลดปล่อยพวกพระองค์โดยไม่มีเงื่อนไข
 หรือเพราะการยึดติดกับวัตถุอันน่าปรารถนานั้นอย่างเหนียวแน่นเป็นเหตุให้เกิดโมหะขึ้น

ซหาตุ ไนนํ กถมรฺถลิตฺหุริชะ สํศยุย กรฺณาทิสฺสุ คยฺฐุเต ยะ ।
 อสารถุโยคา หิ ชนนานฺตรายะ ปุรฺมาถินีนา วิปทา ปทานิ ॥14॥

การบรรลุผลตามที่มุ่งหวังจะไม่ดีจากกษัตริย์พระองค์นี้ (ธุดรราชภร) ได้อย่างไร ในเมื่อ
 เกิดข้อสงสัย (ในกิจการบ้านเมือง) ก็เอาแต่คล้อยตามบุคคลอื่นมี ภาระ เป็นต้น เพราะเครื่อง
 ชัดขวางชัยชนะคือการคบหาสมาคมกับคนช่วยอ้อมเป็นที่ตั้งแห่งความวิบัติ

ปถสฺจุยฺตุยา ยํ สมิเตา रिปฺภูนา ฐรมฺยา ทชานน ฐุริ จิราย ।
 ตฺวया วิปตฺสวปฺยวิปตฺตรมฺยามาวิญญูถุตฺตัม เปรม ปรี คุณฺณยุ ॥15॥

เมื่อศัตรูทั้งหลายได้บิดเบือนวิถีทางในการศึกสงคราม ความสง่างามเพราะปราศจาก
 เครื่องมัวหมอง แม้ในท่ามกลางความวิบัติได้ยังให้พระองค์ผู้ทรงไว้ซึ่งภาระอันประกอบด้วยธรรมอย่าง
 ยาวนานเผยให้เห็นความรักในคุณธรรมที่ยอดเยี่ยมที่สุด

วิธาย วิทฺฐวสมฺนาตฺมณินํ ๕ ไมกฺวถุเตทรภาตศฺจเลน ।
 ปุรฺกาสิตฺตฺวานุมติสิตฺตาราละ กุถุโตปการา อิว วิทฺฐวิยสฺเสต ॥16॥

เมื่อได้กระทำการทำลายล้างอันหาประโยชน์แก่ตนไม่ได้ด้วยการฉ้อฉลพระองค์ผู้มี
 อุปนิสัยเยือกเย็น ความเป็นเลิศทั้งสติปัญญาและการปฏิบัติตนอย่างเด่นชัดของพระองค์บังเกิดขึ้น
 เสมือนเป็นเครื่องอุปการะศัตรูทั้งหลายของพระองค์ (ให้กำเริบยิ่งขึ้น)

ลภฺยา ฐริตฺธี ตว วิกรฺเมณ ชฺยายํศฺจ วิธฺยาสฺตฺรพฺไพโรวิปฺกษะ ।
 อตะ ปุรฺกรฺษาย วิทฺฐวิเชยะ ปุรฺกรฺษตฺนตฺตรา หิ รณ ชฺยศฺริระ ॥17॥

พระองค์อาจได้แผ่นดินคืนด้วยความอาญา แต่ศัตรูก็เหนือกว่าทั้งความกล้าหาญ
อาวุธ และกำลังทหาร ดังนั้นจึงควรหาวิธีที่ทำให้แข็งแกร่งกว่า เพราะคุณสมบัติของชัยชนะในการรบ
อยู่ที่ใครจะแข็งแกร่งกว่ากัน

ตรีสप्तฤๅโศว ชคตีปตีนำ หนตา คุรุรุษย ๗ ชามทกนุยะ ।
วีรยวฐุตะ สุม ตทา วิเวท ปุรกรษมาธารวศ คุณานาม ๑18๑

ปรศุรามผู้เป็นครูและเป็นผู้สังหารกษัตริย์ถึง 21 ครั้ง เมื่อถูกพิชิตลงได้ด้วยความ
กล้าหาญแล้ว ในกาลนั้นเขาจึงได้รู้ถึงพื้นฐานคุณสมบัติอันยอดเยี่ยมทั้งหลายของบุคคล

ยสุมินในศุวรยฤๅตยลิกะ ปราภว ปุราปต อิวานตโกปี ।
ฐุนานฐนะ กศย รณ น คุรยानมโน ภโยกปรวณ ๗ ภิษมะ ๑19๑

ในกรณีนี้ก็คือภิษมะผู้ที่มีความทุกข์ยากไม่อาจวางกราย ผิดว่าแม้ยมราชก็ไม่อาจเอาชนะ
ได้ ผู้จ้างธนูในการรบด้วยจิตใจของผู้ไม่ถูกความกลัวครอบงำโดยสิ้นเชิง

สตฺชนตมาชาวิษุสตีหตีระ ๗ เहत โภปชวลิต คุรุ กะ ।
ปรีสุพร โลลลศิชาคุรชิว ๗ ชคชชิมตสนตมิวานตวหุนิม ๑20๑

ใครเล่าในหมู่พระองค์จะอาจต้านทานครู ผู้ถูกความโกรธจุดให้ลุกเป็นไฟประหนึ่งไฟ
ประลัยกัลป์ที่มีปลายยอดของเปลวสะบัดไปมาโดยรอบเพื่อหวังจะแตกทำลายโลก แล้วซัดระดมยิงท่า
ลูกศรในการรบ

นรีกษย สรมภนีสตไธรย ราเชยมาราธิตชามทกนุยม ।
อัสตฺเตย ปุรศภ ภิษย ชาเยต มฤๅโตยรปี ปกษปาตะ ๑21๑

เมื่อพิจารณาถึงกรณณ์ผู้อุปฐากปรศุราม ผู้ทำให้ความหนักแน่นมั่นคงของผู้อื่น
ต้องอันตรายไปด้วยความโกรธ ความมุ่งมาดปรารถนาอย่างแรงกล้าแม้ของยมราชก็จำต้อง
แปรเปลี่ยนเป็นความกลัวที่ไม่คุ้นเคย

ยยา สมาสาทิตสาธเนน สฺทศฺจรามจรตา ตปสุยาม ।
เอเต ทุราปี สมวาปย วีรยมนุมูลิตาระ กปีเกตเนน ๑22๑

หลังจากได้รับเดชที่ยากจะได้มา ซึ่งอรชุนจะยังให้เกิดขึ้นด้วยวิธีการบำเพ็ญตบะอัน
ก่อให้เกิดความทุกข์ทรมานสาหัสแล้ว พวกเขา (ข้างต้น) จะถูกถอนรากถอนโคน

มหตฺตวโยคาย มหามหิมนามารานี ต่า นฤป เทวตานาม ।
ทาทุ ปุรทาโนจิต ฐุริชามุณีมุปาตะ สิทธิมิวาศุมิ วิฑยาม ๑23๑

มหาบพิตรผู้ถึงพร้อมด้วยการให้ อาตมามาเพื่อแจ้งสภาพที่นั่นอันเป็นประหนึ่งวิถีทางที่ก่อให้เกิดผลสำเร็จ คือการสวดอ้อนวอนต่อเทพทั้งหลายผู้ทรงพลานุภาพอย่างยิ่งเพื่อบรรลุถึงความเป็นผู้ประเสริฐที่สุด

อิตฺยุกฺตวานตํ วุรช สาธเยติ ปฺรมาณยนฺวากุยมชาตศฺโตระ ।

ปฺรเสทิวาสํ ตมุปาสสาท วสนฺนิวานฺเต วินยฺเณ ชิชฺษุณฺชะ ॥24॥

อรชุนผู้ปฏิบัติตามคำของยฤชชีระที่ว่า “จงไปเถิด จงทำให้สำเร็จ” ได้เข้าไปนั่งใกล้มูนี่นี้ด้วยอาการอันนอบน้อม มูนี่ผู้กอรไปด้วยความกรุณาและได้เอ่ย (จุดประสงค์ของท่าน) แล้วอย่างนี้

นิรฺยาย วิทฺยาล ทินาทิรมฺยาทฺพิมฺพาทิวารุกฺสุย มุขานฺมฺหฺรฺเยชะ ।

ปารุณานํ วหฺนิกณฺวาทตา ทิปฺติชะ สฺสุรตฺปทฺมมิวากิเปเท ॥25॥

ครั้งนั้น วิทยาที่ส่องแสงเหมือนประกายไฟได้ผ่านจากปากของมหาฤชชีเข้าสู่ใบหน้าของอรชุน เหมือนรัศมีจากดวงอาทิตย์อันนำรัศมียืนยามเข้าส่องฉายไปยังดอกบัว

โยคํ จ ตํ โยคฺยตฺมาย ตสฺไม ตปะปฺรภาวาทฺวิตฺตาร สทฺยชะ ।

เยนาสุย ตตฺเตวฺมุ กุถเตวฺภาเส สมนฺมิมิเลว จิราย จกฺษุชะ ॥26॥

จากพลังอำนาจของตปะ ท่าน (มูนี่) ได้ส่งผ่านญาณและมรรควิธีให้แก่เขา (อรชุน) ผู้เหมาะสมที่สุดในทันที ครั้นเมื่อธรรมชาติที่เป็นความจริงแท้ถูกทำให้ปรากฏขึ้นด้วยเหตุข้างต้นแล้ว นัยน์ตาของเขาเสมือนกับได้เบิกโพลงขึ้นหลังจากเวลาผ่านพ้นมานาน

อาการมาศฺสิตฺกฺริลาภํ ทฺธานมนฺตะกฺรณานฺรฺูปมฺ ।

นิโยชฺชิยฺยนฺวิชโยทฺยเต ตํ ตปะสฺมาเชา มฺนินฺริตฺยวาช ॥27॥

มูนี่ผู้มุ่งหวังให้บำเพ็ญตปะอันจะส่งผลให้เกิดชัยชนะ ได้กล่าวกับเขา (อรชุน) ผู้มีบุคลิกลักษณะรับกับจิตใจที่มุ่งหมายถึงชัยชนะอันยิ่งใหญ่ว่า

อนเณ โยเคน วิพฺฤทฺชเตชา นิชา ปฺรสุไม ปทฺวิมฺยจฺจนฺ ।

สฺมาจฺราจารมฺปาตตศฺโตร ชโปปฺวาสาภิชไวรฺมฺนินาม ॥28॥

ด้วยเดชที่เพิ่มขึ้นจากโยคะนี้ เธอจะเป็นผู้ใช้อาวุธและไม่ยอมให้บุคคลอื่นเข้าถึงสถานที่ของตน เธอจงถือวัตรปฏิบัติของมูนี่ทั้งหลายด้วยการสรงน้ำ การสวดภาวนา และการอดอาหาร

กฺริชฺยเส ยตฺร สฺทฺทฺศฺจฺราณิ ปฺรสฺตตฺเต โคตฺรภิทฺตปฺปาสิ ।

ศิโลจฺยํ จารฺุสิโลจฺยํ ตเมษ กุชฺฌานฺเนษฺยติ กุหฺยทฺสฺตฺวาม ॥29॥

เพียงชั่วอัธใจ ยักษ์ตนนี้จะพาเธอไปยังภูเขามียอดดงงาม ที่ที่เธอจะทำตปะอันทุกซ์ทรมานแสนสาหัสเพื่อให้พระอินทร์ทรงกรุณา

อติ พรวาณน มเหนฺทฺรสุณฺุ มหฺรยฺนิณฺา เตนฺ ตโรพฺภูเว ।

ตํ ราชราชานฺุจโร'สุยฺ สาธุสฺยตฺปรเทศมาเทศมิวาทิตฺยฐฺเฐว ॥30॥

มหาฤษีนั้นเมื่อกล่าวกับอรชุนอย่างนี้แล้วได้อันตรธานไป ยักษ์ได้มายืนอยู่ ณ ที่นั้น
เสมือนเป็นคำสั่งให้ปรากฏกายขึ้นของมุนีผู้นี้

กฤตตานตโรวฺยาหุตฺตสฺนตฺววาเท ชาตฺสฺปฤหะ ปุณฺยชนะ ส ชฺยฺณเภา ।

อียาย สขฺยาวิว สํปรสฺสทํ วิสฺวาสฺยตฺยาศุ สฺตํ หิ โยคะ ॥31॥

ยักษ์ตนนั้นผู้กระทำความนอบน้อมและบังเกิดความเส่นหาในตัวอรชุนผู้กล่าวถ้อยคำอัน
กอปรด้วยมิตรไมตรีได้เกิดความเชื่อใจกันฉันมิตร

อโถยฺณภาเสว สฺมุเมรฺกฤชฺชานฺุวิทฺยมาณานฺุทฺยาย เตนฺ ।

พฺฤทฺทฺยฺติณฺุทฺะขกฤตฺตามลาภํ ตมะ สฺในะ ปาณฺุทฺสุตฺตานฺุปรเปเท ॥32॥

ครั้งนั้น ความทุกข์โศกได้เคลื่อนตัวอย่างช้าๆ เข้าหาบุตรแห่งปาณฑุทั้งหลายผู้เจ็ดจรัส
อย่างยิ่งเมื่อได้วยชัยให้เขา (อรชุน) ประสบผลสำเร็จ เหมือนความมืดที่ขยับเขยื้อนตัวอย่าง
ยากลำบากได้ดับคลานอย่างช้าๆ เข้าปกคลุมพุ่มไม้เลื้อยบนเขาพระสุเมรุที่สว่างอย่างยิ่งเมื่อคราวดวง
อาทิตย์อุทัยขึ้นมา

อสฺสยาลอิจิตฺการยฺนฺุณฺุนะ เปรฺมณฺา สฺมานิย วิภฺชยฺมานะ ।

ตฺลุยฺยทฺวิภาคาทิว ตณฺุมนโณกรฺทฺะชาตฺภาโร'ปี ลฆฺนะ ส เมเน ॥33॥

ความทุกข์โศกอันเป็นภาระที่หนักอึ้งเกินไปนั้นแม้จะถูกขจัดไปด้วยรัฐชัตถึงภารกิจที่
แน่นอนแล้วก็ตาม ครั้นเมื่อถูกนำมาผนวกกับความรักใคร่ และถูกนำมาเฉลี่ยออกเป็นส่วนๆ ก็ทำให้
รู้สึกว่าเป็นภาระที่เบา รวากับว่าจิตใจเหล่านั้นได้แบ่งเบาไปเท่าเทียมกัน

โธเรยฺณ วิสฺวาสฺยตฺยา มหฺรเยสฺตฺิวราทฺราตฺิปฺรภาวฺจ มโนยะ ।

วโรยฺ จ วิทฺวตฺสุ สฺเต มโณนะ ส เตษฺุ น สฺถานมวป โศคะ ॥34॥

ด้วยความหนักแน่นมั่นคง ด้วยความเชื่อถือนิมหาฤษี ด้วยความโกรธที่รุนแรงอันเกิด
จากศัตรู และด้วยพวกเขา (พี่น้องปาณฑุ) รู้ซึ่งถึงความกล้าหาญในตัวบุตรของพระอินทร์ ความทุกข์
โศกนั้นได้สูญสลายไปแล้ว

ตฺานฺุกริชามนฺุศฺจจโร'ปี ทฺุริ วิหฺยาย ยามานิว วาสฺรสุยฺ ।

เอเกาณฺุณฺุตฺ ตทศฺรม กฤชฺชณฺุมา วิภาวโร' ฐฺวานตฺมิว ปรเปเท ॥35॥

ความทุกข์โศกนั้นแม่ได้ผละหนิผู้ทรงพลังกำลังทั้งสี่ (พี่น้องของอรชุน) เหล่านั้นไปไกลแล้วก็ตาม กลับผนึกรวมกันเล่นเข้าหาเทราปที ดุจความมืดที่ครั้นละทิ้งโงมยามแห่งกลางวันแล้วได้คือปลานเข้าสู่ราตรีกาล

ดูยารเลขากุติโตตปลาเก ปรยศรุณี มงคตภงคภีระ ।

ออุณภาวาปี วิโลกเน สาน โลกเน มีลยิตู วิเยเห ॥36॥

แม้นางจะเจตนามองดู (อรชุน) แต่เพราะเกรงว่าจะปิดกั้นความเป็นสิริมงคล จึงไม่อาจปิดนัยน์ตาที่เปียกชุ่มไปด้วยน้ำตา เหมือนดอกบัวที่ปกคลุมด้วยมวลหยดน้ำค้าง

อฤตุริมเปรมรสากิราม รามารปีต ฤฤฎีวิโลภี ฤฤฎุม ।

มนะปฺรสาทาฤชลินา นิกาม ชฺคราห ปาถยมิเวเนทฺรฺสูนะ ॥37॥

ด้วยการประนมมือสำรวมจิต บุตรของพระอินทร์ได้ถือเสมือนเป็นความประสงค์อย่างแรงกล้าในการเตรียมตัวเดินทาง สายตาที่ชวนมองของภรรยาผู้อ่อนหวานด้วยรสแห่งความรักอย่างแท้จริงเป็นผู้หิบบิ้นให้ได้จับจ้องอยู่ที่เขา

ไธรฺยวสาเทน ฤฤตปฺรสาทา วนฺยทฺวิเปเนว นิตามสินฺธุะ ।

นิริทฺรพายโปทยสนนภณฺฐุมฺวจ ฤฤตฤราทิติ ราชปฺตรี ॥38॥

ราชบุตรี (เทราปที) ผู้มีความปรีวิตกเพราะความสงบเยือกเย็นในใจถูกทำลายไปประหนึ่งแม่น้ำในฤดูร้อนถูกทำให้ขุ่นโดยข้างป่า ได้กล่าวด้วยความยากลำบากเพราะลำคอติดตันและน้ำตาที่ข่มไว้ไหลนองออกมาว่า

มคฺนํ ทฺวิษจฺจทฺมนิ ปฺงกฤเต สํภาวนํ ฤฤติมิโวทฺธิษฺยนุ ।

อาธิทฺวิยามา ตปสฺสา ปฺรติทฺเชรสมฺทฺวินา มา ฤฤตมฺนุมนิภูะ ॥39॥

ขอท่านผู้จะพิทักษ์สิ่งที่เปรียบได้กับทรัพย์สินมีค่าที่จมลงไปในกลโกงของศัตรูซึ่งเป็นเสมือนโคลนตม จงอย่าได้วิตกกังวลใจมากเลยถึงการที่ต้องแยกจากพวกเราจนกว่าจะประสบผลสำเร็จในตะบะอันเป็นเครื่องขจัดเสียซึ่งความทุกข์ทรมานทางใจ

ยโส'ริคนตุ สฺขลปฺสยา วา มนฺษยสํขยามติวฺรติตุ วา ।

นิริตุสฺสานามภิโยคภาชา สมฺตฺสฺสฺกวางมฺไปติ ลิตฺธิะ ॥40॥

ความสำเร็จอันน่าปรารถนายิ่งยอมเวียนมาถึงรอบของผู้ไม่ยินดียินร้าย มุ่งประกอบความเพียรเพื่อให้ได้รับเกียรติ หรือได้รับความสุข หรือเพื่อให้เหนือกว่ามนุษย์ทุกคน

โลกิ วิธาตรา วิหิตสฺย โคปตุ กฺษตฺรฺสฺย มฺษณฺนุสฺ ไชตฺรโมชะ ।

เตชฺสฺวิตายา วิชโยกฺวฤฤเตรฺนิพนฺนปฺริยํ ปฺรานมิวากิมานม ॥41॥

(ความอภัยศไต) ที่ปล้นเอาทรัพย์คือเดชาภาพอันเป็นชัยชนะของชาววรรณกะษัตริย์ที่ถูกกำหนดให้คุ้มครองโลกโดยพระพรหม ที่ทำลายศักดิ์ศรีของตนเองที่เป็นตั้งชีวิตจิตใจอันนำหงแหนของความเป็นผู้แก่กล้าสามารถและมีชีวิตอยู่เพื่อได้รับชัยชนะเพียงประการเดียว

วริทานไตราปตชโนปนีตะ สักยย กฤจเจอร์ณ นฤไปะ ปุรปนนะ ।

วิตานภูตฺ วิตตฺ ปฤถิวำ ยสะ สมุหนนินว ทิกฺวิทิจฺรณม ॥42॥

(ความอภัยศไต) ที่กษัตริย์ผู้มีความละเอียดใจทั้งหลายยากจะได้รับ เพราะครั้งมีความล้มลงสยยอมรับฟังคำชี้แนะจากคนที่เป็นเครือวาน ที่ประหนึ่งรวบรวมอยู่ซึ่งเกียรติยศที่กระจายออกไปรอบทิศเหมือนฉัตรที่แผ่ออกไปบนแผ่นดิน

วิริยวทานนญฺ กฤตวามรุษตฺนุนนฏตามิว สมปรตติมิ ।

กुरुวนุปรยามกษยมายดินามรูกตฺวิยามहन อิววเสษะ ॥43॥

(ความอภัยศไต) ที่กระทำชื่อเสียงที่ไม่เคยปรากฏให้ปรากฏ ที่ยำยิการกระทำอันนำยกย่องจากความห้าวหาญ ที่กระทำการบั่นทอนอนาคตอันยืนยาวประหนึ่งลำแสงของดวงตะวันใน ส่วนที่เหลืออยู่ของวัน

ปรสหาย โย'สฺมาสุ ปไระ ปฺรยุกตะ สฺมรตุํ น สกฺยะ กิมฺดาธิกรฺตุม ।

นวิกริชยตฺยปฺศฺมยทารุทฺระ สฺ ตฺวทฺวินา เม หฤทฺยํ นิกฺระ ॥44॥

ความอภัยศไตที่ศัตรูได้ใช้กำลังกระทำกับพวกเราซึ่งไม่อาจจะลึกลงได้ว่าประสบสิ่งใดมาบ้าง ที่ทำให้ (นัยน์ตา) เปียกชุ่มเพราะต้องพลัดพรากจากท่าน ความอภัยศไตนั้นจะทำให้จิตใจของข้าพเจ้าที่ แห้งอยู่กลับฟื้นขึ้นมาอีกครั้ง

ปฺราปฺโต'ภิมานวฺยสนาทสฺหุํ ทนฺติว ทนฺตฺวยสนาทฺวิการม ।

ทฺวิษตฺปฺรตาปานฺตริทฺโรเตชาะ สฺรทฺฆนนาทิจฺรณ อิวาทิรหฺนะ ॥45॥

(ท่าน) ผู้ประสบกับความวิปริตที่ไม่อาจทนได้จากความเสื่อมเสียเกียรติของตนเองเหมือนช้างที่ดูพิกลพิการเพราะการสูญเสียงา (ท่าน) ผู้มีเดชาภาพถูกข่มไว้ด้วยอำนาจของศัตรูเหมือนช่วงเวลาเริ่มต้นของวันถูกปกคลุมด้วยเมฆแห่งฤดูศารท

สฺวริทฺมณฺไพทฺริว นิษฺกริชยตฺวานานาตฺยรฺตมสฺไตรรวภาสฺมานะ ।

ยสะกษยกฺษีณชลาธฺนวาทฺสฺตฺวมนฺยมาการมิวาทิปนฺนะ ॥46॥

(ท่าน) ผู้มิได้ส่องประกายเจิดจ้ามากนัก เพราะอาวุธที่ใช้ยิงพิว่หุดหู่ด้วยละเอียดจากความที่ไม่ถูกนำมาใช้ เปรียบได้กับมหาสมุทรที่น้ำลดน้อยลงเพราะความเสื่อมเสียชื่อเสียง ท่านเป็นเสมือนผู้ตกอยู่ภายใต้อาการอันผิดไปจากเดิม

ทศานามรุษโรหิตรีไณเรกรินาไถริว ภาคยนาไถะ ।

เกไสะ กทรุถิกฤตวีรยสาระ กจจิตส เอวาสิ ธนชยสตุวม ॥47॥

ธัญชัย (อรชุน) ผู้ถูกปรามาสถึงความกล้าหาญและความเข้มแข็งอย่างไร้ค่า เพราะเส้นผมเหล่านี้ที่ยู่กระเซิงเพราะความโกรธของทศาศาสน์ จนดูเหมือนกับว่า (ผม) ไร้ที่ฟุ้ง จะมีก็เพียงโชคเท่านั้นเป็นที่ฟุ้ง ผู้นั้นคือท่านเองดอกหรือ?

ส กษตรียสุตราณสหะ สตำ ยสตุตการุมกั กรุมสุ ยสย สกฤติยะ ।

วหนทุวยั ยทยผลเรธาเต กโรตยสัสการตามิโวฤติมิ ॥48॥

เขา (อรชุน) ผู้เป็นชาววรรณะกษัตริย์ผู้สามารถคุ้มครองสาธุชนทั้งหลาย ธนูของเขานั้นมีศักยภาพในกิจการทั้งปวง หากแม้ว่าเขาผู้ถือครองสิ่งทั้งสองอยู่กล่าววาจาที่ไม่เกิดผลอันใด เขาย่อมทำให้สิ่งทั้งสองนั้นเสมือนว่าสูญเปล่าจากสิ่งที่ควรจะเป็นไปด้วย

วีเตชสะ สนนิธิมাত্রเสชา กวตฤตตำ ภูติมเปกษมาณะ ।

สमानทุชะ อิว นสตุวทียะ สรูปตำ ปารถ คุณา ภษนุเต ॥49॥

อรชุนผู้มีรัศมีมืดบอดหนอ คุณของท่านอันเป็นเศษเสี้ยวที่หลงเหลือมาและเพิ่งถึงถึงความรุ่งโรจน์อันท่านจะกระทำแล้ว หากมีความเห็นอกเห็นใจอยู่ก็ย่อมประสบกับภาวะที่เหมือนกันกับพวกเรา

อากษิปฺยมาณั रिपुภिषे प्रमाथान्नाक्रिवाणुनस्तु मฤकेनุत्तम् ।

ตุว่า ฐुरियั โยคฺยตยาธิรุตา ทิปฺตุยา ทินศรีริว ติคุมรสุมิม ॥50॥

ท่านผู้ถูกศัตรูหมิ่นเพราะความประมาทไม่ต่างกับสิงโตที่ถูกช้างตึงแฉกคอ (เพราะรู้เท่าไม่ถึงการณ์) ภาระหน้าที่นี้ได้ตกอยู่กับท่านเพราะความสามารถที่มี เช่นเดียวกับที่ความมั่งคั่งของวันต้องพึ่งพาดวงอาทิตย์เพราะความรุ่งโรจน์เช่นกัน

กโรติ โย'เศษชนาติริกตำ สมภวานามรฤวดี กุริยาภิषे ।

สัสตุสุ ชาเต ปุรยธาธิกาเร น ปุรณิ ตัม สมุไปติ สบุยา ॥51॥

เมื่อมีการจัดลำดับตัวบุคคลเกิดขึ้นในสภาทั้งหลาย ย่อมไม่มีการนับรวมเขาผู้กระทำสิ่งสำคัญเพราะความสามารถที่เหนือกว่าชนเหล่าอื่นทั้งสิ้น

ปริเยษุ ไยะ ปารถ วิโนปฺตเตรวินุตฺยมาไนะ กุลมเมติ เจตะ ।

ตว ปุรยาดสฺย ชยาย เตษำ กุริยาทฆานำ มฆวา วิฆาตม ॥52॥

อรชุน ขณะที่ท่านมุ่งไปข้างหน้าเพื่อชัยชนะ จิตใจย่อมได้รับความเหนื่อยล้าด้วยอุปสรรคเหล่าใดที่ชักนำให้คิดคำนึงถึงบุคคลอันเป็นที่รักอย่างไร้เหตุผล ขอพระอินทร์จงจัดอุปสรรคเหล่านั้น

มา ศาสุจิราโยกจระ ปริมาท วสนุนสมพาธศิเวปี เทเส ।

มาตุสฺรยราโคปหตาตมฺนา หิ สุขลนฺติ สาธุยุปี มานसानิ ॥53॥

ขอท่านผู้เป็นอยู่ตามลำพังจงอย่าได้ประมาทอยู่ทุกเมื่อในถิ่นนั้นๆ แม้จะเป็นความสุขสันโดษก็ตาม เพราะว่าจิตใจของตนที่ถูกครอบงำด้วยความมุ้งมิ้งหรือความลุ่มหลงย่อมส่งผลแม้กับคนดีทั้งหลาย

ตทาสุ กุรวนฺวณฺนิ มหฺรฺเชรมฺโนรณานฺนะ สพลฺลิกุรฺยุว ।

ปรตฺยาคฺคํ ตฺวาสุมิ กุฏตารุณเมว สุตโนปปีทํ ปริรพฺพุทฺทามา ॥54॥

ดังนั้น ท่านผู้กำลังปฏิบัติตามคำชี้แนะของมหาฤๅษี จงกระทำสิ่งที่พวกเราปรารถนาให้สำเร็จโดยเร็ว ข้าพเจ้ามีความปรารถนาจะโอบกอดท่านผู้เดินทางกลับมาพร้อมด้วยความสำเร็จไว้แนบอกรจริงเทียว

อุทฺริตฺตา ตามิตฺติ ยาษณฺยเสนฺยา นวีกุฏโตทฺทุราหิตฺวิปรการาม ।

อาสาทุข วาจํ ส ฤทฺธํ ทิทฺธิเป กายฐามฺมทิจิมิว ติกุมฺรศฺมิยะ ॥55॥

ครั้งนั้น ได้ยินคำสปรมาทที่ข้าพเจ้าเฝ้าให้ระลึกขึ้นได้อีกครั้งดังที่เฝ้าทักขินกล่าวแล้วอย่างนี้ เขา (อรชุน) ได้บังเกิดโทสะขึ้นอย่างรุนแรงประดุจดวงอาทิตย์ที่ส่องแสงเลยไปยังทิศเหนือ

อถาภิปศฺยณฺนิว วิทฺธิยะ ปฺระ ปุโรธสาโรปิตฺเตหิตฺสํหิตฺเต ।

พการ รเมยฺปิ วปุระ ส ภิษณฺนิ คตะ กุริยํ มนฺตร อิวาภิจาริกิมิ ॥56॥

ครั้งนั้นเขา (อรชุน) ผู้ที่บุโรหิตตระเตรียมอาวุธขึ้นสวมให้แล้วและมองเห็นศัตรูทั้งหลายเสมือนอยู่ต่อหน้า แม้จะส่งงาแม้ก็ทรงไว้ซึ่งภาพลักษณ์ที่น่าเกรงขามประหนึ่งมนตราที่ถูกใช้ประกอบพิธีกรรมลึกลับ

อวิลงฺขมฺยวิกฤษณฺนิ ปโรระ ปฺรติชฺชยารวกรุม การุมฺกมฺ ।

อคตาวริทฺถุญฺญิโกจฺริ คิตฺตินิสฺตุริศฺยุเชา มเมษุธิ ॥57॥

(เขาผู้ถือ) ธนูที่ศัตรูไม่อาจต้านทานได้ ที่มีสายส่งเสียงกึกก้องตอนยิงลูกศรออกไป และแล่งทั้งสองที่บรรจุดาบยาวเกิน 30 องคุลีอันคมกริบซึ่งไม่เคยเผยให้ศัตรูได้เห็น

ยศเสว ติโรทฺทณฺมฺหุรมฺหสา โคตรภิทาษุทฺทิตฺเต ।

กวงจํ จ สรตฺนฺมฺทวหฺยชวลิทฺโษยฺติริวานฺตรํ ทิวะ ॥58॥

(เขา) ปิดบังบาดแผลอันเกิดจากอาวุธของพระอินทร์ซ้ำแล้วซ้ำเล่า ด้วยความเรื่อรองแห่งเกียรติยศ และสวมเกราะที่มีรัตนะประหนึ่งใจกลางท้องนภาที่ถูกประดับด้วยแสงดาว

อลกาธิปฤถศยทศิตํ สิวมรุวีธรวรุตม สมปรยานุ ।

หฤถยานิ สสมาวิเวศ ส กษณมทุพพชฺชทุคฺคา ตโปภฤถตามุ ॥59॥

เขา (อรชุน) ผู้กำลังเดินทางไปยังหนทางมุ่งสู่ภูเขารูปปั้นด้วยการนำทางของยักษ์ ผู้รับใช้ท้าวฤเวระ ได้แล่นเข้าสู่ห้วงจิตใจของฤๅษีทั้งหลายผู้ที่นัยน์ตามีน้ำตาคลอซึ้งขณะ

อนุชครถ ทิวย์ ทนุทุภิกฺษวานมาศาะ สุรกุสุมนิปาไตรโวยมฺนิ ลกฺษฺมีรุวิเตเน ।

ปริยมิว กถายิขฺยณฺนาลิลิงค สฺสุรฺนตฺตี ภูวมฺนิภฤถเวลาวิจิพาหุหะ ปโยธิระ ॥60॥

ครั้งนั้นท้าวสารทศก็ก้องกังวานด้วยเสียงกลองมโหระทึกอันเป็นทิพย์ ความวิจิตรตระการตาปกคลุมทั่วท้องฟ้าด้วยการโปรยปรายมวลบุปผาของเหล่าเทวา มหาสมุทรที่ดูประหนึ่งจะกล่าวสิ่งอันไพเราะและมีแขนคือเกลียวคลื่นกระแทบชายฝั่งได้โอบกอดแผ่นดินที่สิ้นเทาไว้

สรรคที่ 4

ตตะ ส กุชตฺกถหํสเมขลํ สปากสสุยาหิตปณฺฑิตาคฺคณามุ ।

อุปาสสาโทปชฺชนํ ชนปริยะ ปริยามิวาสาทิตเยาวนํ ภูวม ॥1॥

ลำดับนั้น เขา (อรชุน) ผู้เป็นที่รักของปวงชนได้เดินทางเข้าใกล้ผู้คนในดินแดนที่เหลืองอร่ามด้วยรวงข้าวที่พร้อมเกี่ยว และระงมไปด้วยเสียงหงส์ เสมือนได้เข้าใกล้สตรีผู้ยังอ่อนเยาว์

วินมฺรศาลิปฺรตเววมศาลินิรเปตปงฺกาะ สสโรรฺหามภตะ ।

นนฺนุท ปศฺยณฺนปสิม ส สฺถลิตฺรปายนิภฤตศรทฺคณศฺริยะ ॥2॥

เขา (อรชุน) รื่นรมย์เมื่อได้เห็นผืนแผ่นดินตรงชายเขตแดนหมู่บ้านที่มีความงดงามแห่งฤดูศารทปรากฏขึ้นต่อหน้า มีน้ำที่แน่นขนัดด้วยดอกบัวไร่ริมลทินจากโคลน และเต็มไปด้วยรวงข้าวที่โค้งลง

นิริกฺษยมาณา อิว วิสุมยากุโละ ปโยภิรฺนุมีลิตปทุมโลจไนะ ।

หฤถตฺปริยาทุฏฺษฏฺวิลาตสวិภฺรมา มโน’สฺย ชหฺรุระ ศฝริวิวุถตฺตยะ ॥3॥

การแหวกว่ายของปลาที่เวียนไปมาอันมีลักษณะชวนมองราวกับถูกจับจ้องด้วยน้ำที่ผุดขึ้นเป็นรูปดอกบัวบานอย่างน่าอัศจรรย์ได้สะกดใจ (ของเขาผู้) นี้ไว้

ตุโตษ ปศฺยณฺนกลมฺสฺย โส’ธิกํ สวาริเช วารินิ รามณิยกมุ ।

สุทฺรุลเก นารุหติ โกะ’ภินนุทิตุํ ปฺรกรฺษลกฺษฺมีมนฺรฺูปสงฺกเม ॥4॥

เขา (อรชุน) เบิกบานใจเป็นอย่างยิ่งเมื่อได้เห็นความสวยงามของต้นข้าวในน้ำที่เต็มไปด้วยดอกบัว ใครกันจะไม่ยินดีกับความวิจิตรงดงามอย่างหาที่สุดมิได้ในการผสมผสานกันอย่างเหมาะสมอันหาได้ยากนี้

บุโนท ตสฺย สุตถปทมิณีคตฺ วิตรุกมาวิษุกฤตเพนสนฺตติฯ ।

อวาปฺตภิกษุภิกขุวิภทฺมฺจฺไกรฺวิวิฤตฺตปาฐฺนินฺปฺรหตฺ ปโยฯ ๙๕॥

น้ำที่ไล่ต้อนปลาให้หมวนวน และลอยสูงขึ้นกระทั่งแตกออกประหนึ่งช่อดอกแล้ว กลายเป็นกลุ่มฟอง ได้ทำให้เขาที่จดจ่ออยู่กับผืนดินและสระน้ำที่เต็มไปด้วยดอกบัวบังเกิดความฉงนสนเท่ห์

กฤตฺโรมิเรขํ ศิถิลตฺวมายตา ศฺไนะ ศฺไนะ ศานฺตรเยณ วารินา ।

นิริกฺษย เรเม ส สมฺพุทฺโธยิตฺตา ตฺรํกิตฺกเขมาวิปาณฺฑุ ไซกตฺม ๙๖॥

เขาเปล็ดเปล็นใจเมื่อได้พิศดูหาดทรายริมฝั่งแม่น้ำที่มีสีซีดขาวเหมือนลอนผ้าลินิน อีกทั้งแนวคลื่นที่เกิดขึ้นในน้ำที่มีกำลังอ่อนลงเรื่อยๆ จนกระทั่งเลือนหายไปในที่สุด

มโนรมํ ปฺราปิตฺมณฺตรํ ภูริวโรลงฺกฤตํ เกศฺรเรณฺณานฺนนา ।

อลกฺตตามฺราชฺรปลฺลวสุริยา สฺมานยฺนตีมิว พนฺธุชิวกฺม ๙๗॥

นฺวตปาโลหิตมาหิตํ มุหุรมฺหานิเวศฺวา ปฺริตะ ปโยชฺเรธา ।

จกาสนฺตฺมิรวินฺทหํ รชะ ปฺริศฺรมาภะปลฺลเกณ สฺรปฺตา ๙๘॥

กโปลสฺสฺเสลฺยิ วิโลจนฺตฺวิยา วิญฺชยฺนตีมวตฺสโกตฺตฺพลฺม ।

สุเตน ปาณฺฑิโทะ กลมฺสฺย โคปิกำ นิริกฺษย เมเน สฺรทะ กฤตฺตารุทธา ๙๙॥

บุตรแห่งปาณ्डุได้ตระหนักชัดถึงความน่าอภิมรย์แห่งฤดูศารทเมื่อได้พั่งพิศหญิงใฝ่انا ข้าผู้ประดับด้วยนัยน์ตาดูสดใสและมีดอกบัวเครื่องประดับหูแนบแก้ม นางผู้ส่องประกายขึ้นด้วยความลุกชันของขนอันเกิดจากเหงื่อที่แผ่ซ่านไป และมีละอองเกสรอันเกิดจากดอกบัวสีแดงเลื่อมเหมือนแสงแดดแรกลอยมาตีตรอบหน้าอกอวบอ้อมทั้งสองอยู่เนืองๆ ทำประหนึ่งจะแข่งกับความสดใส อิ่มเต็มของริมฝีปากที่มีสีแดงจากครั่ง และมีกลีบดอกพันธุชิวกติดอยู่ตรงกลางหว่างคิ้วทั้งสองที่น่าดึงดูดใจโดยถูกตกแต่งด้วยละอองเกสรอันละเอียดอ่อน

อุปฺราตตะ ปศฺจิมราตฺริโกจฺราทปารยฺนตะ ปติตฺตุ ชเวน กามุ ।

ตฺมุตฺตฺสกาศฺจกฺรฺรเวกฺษ โฉนฺตฺสูกํ กฺวา คณาะ ปฺรสุณฺตปฺีวเรทฺสชะ ๙๙๐॥

ฝูงแม่วัวที่มีเต้านมขนาดใหญ่ซึ่งมีนมไหลออกมาและมีความร้อนรนใจแต่ไม่อาจวิ่งไปบนพื้นได้อย่างรวดเร็วขณะกลับจากขบวนฝูงในยามท่ายแห่งราตรี ได้พยายามเหลือบมองเขา (อรชุน)

ปฺริตฺมกฺษาวชเย ชยสุริยา นทฺนตฺมฺจฺไจะ กฺษตฺสินฺธุโรชฺสม ।

ททฺรศ ปุญฺญํ ทธตฺ ส ศารทํ สฺวิคฺรหํ ทฺรปฺมิวาทฺปี ความ ๙๙๑॥

เขา (อรชุน) ได้มองดูจำฝูงโคซึ่งเป็นประหนึ่งความทะนงตนที่แสดงออกมาในรูปผู้ครอบครองฤดูศารทอันแม่น้ำมีตลิ่งที่ถูกกัดเซาะไปแล้ว และกำลังส่งเสียงดังไปทั่วด้วยอำนาจแห่งชัยชนะเมื่อพิชิตโคอื่นได้

วิมูจมาไนรปี ตสย มนุถร์ คว่า หิมานีวิศไทะ กทมพไทะ ।
ศรณุนทีนำ ปุลิไนะ กุตุหลั คลททุภูไลรุชฌไนริวาทเช ॥12॥

ความปรารถนาใคร่รู้ของเขา (อรชุน) ถูกทำให้บังเกิดขึ้นด้วยเกาะแก่งของแม่น้ำแห่งฤดูศารทที่ดูเหมือนสะโพกที่มีผ้าไหมวางพาดอยู่ แม้จะถูกทำให้พังทลายไปที่ละเล็กทีละน้อยด้วยฝูงโคที่มีสีขาวโพลนเหมือนก้อนหิมะก็ตาม

คตานุปศุณา สหชนุมพนฐตา กุฎหาศรย์ เปรม วเนษุ วิภรตะ ।
ททรศ โคปานุปเชนุ ปาณทวะ กุฎตานุการานิว โศภิรารุชเว ॥13॥

อรชุนได้มองดูเหล่าโคบาลเข้าไปหาแม่วัวด้วยอาการนอบน้อมประหนึ่งเลียนแบบท่าทางวัวทั้งหลาย เหล่าโคบาลที่รักจะอยู่อาศัยในป่าและผูกพันเป็นญาติพี่น้องกับฝูงวัว

ปริภุรณนุรุชชฎุพทาคุไละ สุมิโตทยาทรุสิตทนต์เกสโรระ ।
มุโขศจลคฤณทลรศมิรณชิไตรนวาตปามถุญฐสโรชารุภิ ॥14॥
นิพทษนิะศวาสวิกมปีตารธา ลตา อิว ปุรสุสุริโตกปลลวอะ ।
วูโยปตปารุไซวรปวรตติตริกา วิกรษไณะ ปาณิวิหารหาริภิ ॥15॥
วรชษิเรษุมพุทนาทศงกิณะ ศิษณทินามุนมทยตุสุ โยษิตะ ।
มุหะ ปุรณนุเนษุ มถา วิวรตไนรันทตุสุ กุมเกษุ มฤทงคมนนุถรม ॥16॥
ส มนุถรวลคิตปีวรศตนิะ ปริศุรุมกถานตวิโลจโนตปละ ।
นิริภุยตุ โนปรราม พลลวีรภิปุรณุถตุตา อิว วารโยษิตะ ॥17॥

ในคอกวัว เมื่อเกิดเสียงห่มต่ำของปล้องไม้ไผ่ภายในหม้อที่ถูกกระทบซ้ำแล้วซ้ำเล่าด้วยการใช้ไม้กวาน (เนย) ทำให้นกยูงตัวเมียทั้งหลายที่เข้าใจผิดคิดว่าเป็นเสียงอันดังก็ก้องของเมฆต้องเคลิบเคลิ้มไป เขา (อรชุน) ไม่ยอมละสายตาจากหญิงเลี้ยงวัวทั้งหลายผู้มียันต์ตาอืดโรยจากความเหนื่อยล้าที่พานพบมาและมีหน้าอกอวบอืดกระเพื่อมอยู่เนืองๆ ราวกับหญิงงามเมืองนักรบ้ำผู้มีไบหน้าดงามเหมือนดอกบัวที่สัมผัสกับแสงแดดแรก สดใสด้วยเส้นเชือกต่างหูที่สั้นไปมา มีฟันปรากฏขึ้นบนรอยยิ้มเหมือนเกสรที่เห็นได้เมื่อดอกแย้มบาน เต็มไปด้วยหม่อมรมที่บินวนเหมือนมาลัยสวมศิระษะ มีสะโพกโค้งงอนขึ้นจากการวาดมือเหยียดออกไปทางสี่ข้างด้านตรงข้าม มีริมฝีปากกลางสะบัดจากการถอนหายใจเหมือนเกลดาวัลย์ที่มีหน่ออ่อนหน่อหนึ่งสั้นเร็ว

ปปาด ปุรวู ชหโต วิชิตุมตา วุโยปภุคตานุติกสยสมปทะ ।
รถางคสิมนุติดสานุทกรทมานุปรสกุตสมปาดปฤถกฤตานุปละ ॥18॥

เขา (อรชุน) ได้ล่องถึงเส้นทางหลายเส้นที่แยกออกแล้วกลับมาบรรจบกันอย่างต่อเนื่อง
ไปไม่ขาดสาย เส้นทางที่เต็มไปด้วยโคลนหนาแหวกออกเป็นร่องด้วยรอยล้อ เส้นทางที่มีความเจริญ
งอกงามของธัญพืชที่ถูกรื้อแห่ล้อมยอด และไม่นำพาต่อความไม่เชื่อตรงของฤดูฝน

ช ในรูปครามมนินุทยกรรมภริววิฤตภาเวงคิตฤษไนรวฤตตะ ।

ภฤคส์ ททศาศรมมณฑโปปมาะ สปุษุปหาสะ ส นิเวศวีรุชะ ॥19॥

เขา (อรชุน) ตั้งอกตั้งใจมองไปยังเรือนคาคบไม้หลายหลังใกล้หมู่บ้านที่มีดอกไม้กำลัง
แย้มบานดูเหมือนมณฑปของอาศรมที่บรรจุผู้คนผู้มีการแต่งกายบ่งบอกถึงสภาพแห่งการถือสันโดษ
และมีจริยวัตรไร้อวดำหนิ

ตตะ ส สมเปกษย ศรีทคุณศรัย ศรีทคุณาโลกน โลกจกษุมมุ ।

อุวาจ ยกษศตมโจิตโตปี คำ น หิงคิตชโย'วสเร'วสีทติ ॥20॥

เมื่อได้เฝ้าสำรวจความวิจิตรงดงามแห่งฤดูศารทแล้ว ลำดับนั้น แม้จะไม่ได้ถูกเอ่ยถาม
ยักษตนนั้นก็ได้อธิบายคำกับเขา (อรชุน) ผู้กวาดสายตาดูด้วยหวังจะมองดูธรรมชาติแห่งฤดูศารท
เพราะในเวลาที่เหมาะสมการรับรู้ถึงท่าทีที่แสดงออกทางกายย่อมไม่ผิดพลาด

อัย ศิวายา นิยเตริวายติระ ภฤตารถยนตี ชคตะ ผไละ กุริยา ।

ชยศรัย ปารถ ปฤถุกโรตุ เต ศรีตปุรสนนามพูนมพวาริทา ॥21॥

อรชุนเอ่ย ขอให้ฤดูศารทที่เมฆไม่อุ่มน้ำ อันมีน้ำบริสุทธิ์ที่ยังให้กิจกรรมบนผืนแผ่นดิน
เกิดลาภผลดังปรารถนาประดุจผลแห่งมงคลฤกษ์ในอนาคตนี้ จงแผ่ไปยังเทพีแห่งชัยชนะของท่าน

อุไปติ สสุยั ปริณามรมยดำ นทึรเนนาทฤตยมปงกดำ มหิมุ ।

น'วโรคุ'ณะ สมปฤติ สัตตวสุถิรึ ติโรหิตึ เปรมมณาคมศรัยชะ ॥22॥

บัดนี้ความรื่นรมย์แห่งวสันตฤดูที่คุ้นเคยได้ถูกบดบังด้วยคุณคือธรรมชาติแห่งฤดูศารทที่
เพิ่งเกิดขึ้น คือล่องสู่ความงามอันเกิดจากธัญพืชที่สูงงอม ความสงบราบเรียบของแม่น้ำ และการ
ปราศจากโคลนเลนบนผืนดิน

ปตนติ นาสุมินุวิศทาะ ปตตริโณ ฐฤเตนุทุรจาปา น ปโยทปงกฤตชะ ।

ตถาปี ปุษุณาติ นกะ ศรัยั ปรำ น รมยมาหารยมเปกษเต กุณม ॥23॥

ในกาลนั้น นกกระสาสี่ขาวย่อมไม่โอบยบิน กลุ่มเมฆที่มีสายรุ้งย่อมไม่ล่องลอย ถึงกระนั้น
ผืนฟ้าก็ยังคงมีความงดงามยิ่งนัก เพราะความรื่นรมย์ใจย่อมไม่อาจพบได้ในธรรมชาติที่ปั่นแต่งขึ้นมา

วิปาณทุภิรมุลานตยา ปโยช'ไรศุจยุดาจิราภาคุณเหมทามภิชะ ।

อัย กทมพานิลภฤตฤตยเย น ทิกุวฐุณา ภฤตตนา น ราชเต ॥24॥

ฝูงแม่วัวที่ถูกต้อนเหล่านี้ได้เร่งฝีเท้าจากทุ่งหญ้าไปยังนิเวศสถานของโคบาลและหลังริน
น้ำนมอย่างไม่ขาดสาย เสมือนว่าเต้านมกำลังนำของกำนัลไปให้แก่ลูกวัวทั้งหลาย

ชคตปุรสติรุชคเทกปาวนี วุโรชปกณฐุ คนไยรุเปยุมิ ।

ทฤคิ สมครุรา สมิตริความสาวุไปติ มนุไตริริว สหิตาหุติะ ॥32॥

การมารวมกันของฝูงโคซึ่งมุ่งไปหาลูกๆ ยังละแวกใกล้นิเวศสถานของโคบาลอันเป็น
มูลเหตุของโลกและเป็นความบริสุทธิ์ครั้งหนึ่งของโลกครานี้เต็มไปด้วยมนต์ขลังอย่างแท้จริง ประดุจ
ยัญพิธีที่ถูกประกอบขึ้นด้วยมนต์ระทั่งหลาย

กฤดาวธานี ชิตพรหิณฐวเนา สุรฤคโคปีชนคิตนิะสุวเน ।

อิหิ ชิมตุสามปหาย ภูยสี น สสยมเกยติ มฤคิกทมพกม ॥33॥

ฝูงกวางตัวเมียฝูงนี้ที่ใส่ใจอยู่กับเสียงขับร้องของเหล่านางโคปีอันไพเราะเสนาะหูซึ่งข่มให้
เสียงของนกยูงต้องตกไป ย่อมไม่ยอม (ขยับกาย) ไปยังผลหมากรากไม้เพื่อดับความหิวโหยจัด

อสาวนาสุถาปรยาวธีริตะ สโรรุหิณฐยา ศิรสา นมนุนปี ।

อุไปติ ศุขยนกลมะ สหามภสา มโนภวา ตปุต อิวาภิปาณฐตาม ॥34॥

ข้าวแปลงนี้ที่แห้งไปพร้อมกับน้ำทำเฉยเมยต่อดอกบัวที่ไม่รู้สีรู้รสแม้จะค้อมศีรษะลงก็
ตาม ย่อมมีสีซีดจางลงประหนึ่งถูกแผดเผาด้วยกาม

อมิ สมุทฐุตสโรชรณนา หฤดา หฤดาสารกณน วายุนา ।

อุปากเม ทุศจริตา อิวาปทำ คติ น นิศเจคุมล คีสิมูชะ ॥35॥

ภมรเหล่านี้ที่ถูกหอบไปด้วยลมที่เปี่ยมไปด้วยอนุของน้ำและละอองเกสรของดอกบัวที่ชู
สูงขึ้น ไม่อาจควบคุมทิศทางการบินได้เช่นเดียวกับที่คนชั่วทั้งหลายต้องเผชิญกับความฉิบหาย

มุไปรเสา วิทุมภงคโลหิไตะ ศิชะ ปีสุงคิะ กลมสุข พิภรติ ।

ศุกาวลิวุชกตศิธิย โกมลละ ธนุะศุริย โคตริภิทอนุคจจติ ॥36॥

แถวของนกแก้วนี้ที่มีสีสดใสเหมือนต้นศิธิชะเพิ่งผลิดอกและคาบส่วนปลายรวงข้าวที่มีสี
น้ำตาลอมเหลืองด้วยปากที่มีสีแดงเหมือนชิ้นส่วนของปะการังย่อมดูละม้ายกับความสง่างามแห่งธนู
พระอินทร์

อิตติ กถยติ ตตฺร นาติทุราทท ททฤเศ ปิหิโตษณรศุมิพิมพะ ।

วิกิตชลการศุกฤภาสา นิจย อิวามุพุมุจา นคาธิราชะ ॥37॥

ขณะที่ยักษ์กล่าวถ้อยคำข้างต้นอยู่อย่างนี้ บัดนั้นไม่ไกลนัก หิมालัยอันแลประหนึ่งกลุ่ม
เมฆที่มีแสงสีขาวจากการสิ้นไปของสัมภาระคือน้ำและเข้าบดบังดวงอาทิตย์ได้ปรากฏขึ้น

ตมตนวนราชิษยามิโตปตยกานต์ นคมุปริ หิมานีเคารมาสาทย ชิษุณะ ।

วูปคตมทราคสุยานุสสุมาร ลกษุมิมีลิตมธรวาโส พิภุระตะ สีรปาณะ ॥38॥

ครั้นมาถึงภูเข (หิมาลัย) นั้นซึ่งงดงามด้วยมวลหิมะเหนือชายขอบบริเวณเชิงเขาที่มีด
ครึ้มไปด้วยแนวไพรพฤษ์อันกว้างใหญ่แล้ว อรชุนได้หวนนึกถึงความสง่างามของพลรามผู้เป็นอิสระ
จากกาม (เทพ) สถิตอยู่ภายใต้อาภรณ์สีด้าทะมึน

สรรคที่ 5

อด ชยาย นุ เมรุหมหิภุโต รกศยา นุ ทิกนคทิตุภุชยา ।

อภียเยา ส หิมาจลมุจรุริต สมุทิต นุ วิลงมุยิตุ นกะ ॥1॥

ลำดับนั้นอรชุนได้มุ่งไปยังภูเขหิมาลัยซึ่งการที่ตั้งตระหง่านสูงชันอยู่นี้ก็เพื่อจะไต่ขึ้นไป
ยังท้องฟ้ากระนั้นหรือ หรือด้วยปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะแลดูเส้นขอบฟ้าทั่วสารทิศ หรือเพื่อจะ
เอาชนะเขาพระสุเมรุหนอ

ตปนมณทลทีปิตเมกตะ สดตโนศตโมวฤตมณยตะ ।

หสิตภินุนตมิสุรจย ปุระ ศิวมิวานคต คชจรมณา ॥2॥

(ภูเขหิมาลัย) ซึ่งมีด้านหนึ่งถูกส่องสว่างด้วยดวงอาทิตย์ อีกด้านหนึ่งถูกปกคลุมด้วย
ความมืดแห่งราตรีที่ไม่แปรเปลี่ยน ราวกับพระคิวะที่ห่มคลุมด้วยหนังช้างและมวลหมู่ความมืดสิ้นไป
ด้วยพระสรวลตรงเบื้องหน้า

ภุชิตินกะสุร โลกนิวาสิภิเก กฤตนิเกตมทุภุชปฺรสุป"ระ ।

ปฺรฤยิตุ วิภูตามภินิรมิต ปฺรตินิธิ ชคตามิว สมุภุณา ॥3॥

(ภูเขหิมาลัย) ซึ่งเป็นนิवासสถานอันอยู่อาศัยในโลก ในอากาศ และในสรวงสวรรค์ที่
ต่างก็มองไม่เห็นซึ่งกันและกันรังสรรค์ขึ้น ราวกับภาพสะท้อนของโลกทั้งหลายอันพระคิวะเนรมิตขึ้น
เพื่อแสดงเทวานุภาพ

ภุชตราชสิเตน นกะศุริตา กนกราชิวราชิตसानุนา ।

สมุทิต นิจเยน ตทิตวตี ลมยตา สรทมพุทสัหติมุ ॥4॥

(ภูเขหิมาลัย) ซึ่งถูกยกตัวสูงขึ้นด้วยกลุ่มยอดเขาที่ทำให้มวลหมู่เมฆแห่งฤดูศารทที่เรือง
แสงอยู่ต้องด้อยค่าลงไป เพราะยอดเขาซึ่งสะท้อนแสงเป็นลำสีทองแผ่ไปในท้องนภาที่มีสีขาวเหมือน
เศษะนาค

มณิมยขย้าศุกภาสุระะ สุวรุปริภุคตลาคฤหะ ।

ทตมูจสิลานุตรโคปุระะ ปฺร อิวทิตปฺบุปวนา ภุวะ ॥5॥

(ภูเขาหิมาลัย) ซึ่งรองรับโลกทั้งหลายเอาไว้ รวากับนครที่มีป่าบุปผาเริ่มผลิบาน มีประตูทางเข้าเป็นศิลาสูงใหญ่อยู่ตรงกลาง มีซุ้มไม้ที่แวดล้อมด้วยเถาไม้เลื้อยอันเหล่าเทพบุตรเทพธิดาเพลิดเพลินอยู่ และส่องประกายด้วยอาภรณ์ที่มีรัศมีแสงแห่งอัญมณี

อวิโรตชฌิตวาริวิปาณทุภริวิโรหิตโรจิริทุยติเตชสา ।

อุทิตปภุมิวารตนิระสวาโนะ ปุถุณิตมพวิลมพภิมพุไทะ ॥6॥

(ภูเขาหิมาลัย) ซึ่งดูราวกับปีกที่ขยายใหญ่ขึ้นด้วยเมฆที่ห้อยตัวลงมายังทางลาดกว้างใหญ่ เงียบสงบ ปราศจากแสงซึ่งส่องมาเพียงช่วงสั้นๆ และมีสีขาวยจากไอน้ำที่ไหลรินไม่ขาดสาย

ทตตมากริกะ กริกะ กุชไตะ สมวตารสไมรสไมสุดไฏะ ।

วิวิชคามหิตา มหิตามภสะ สพุทฺฐโรชวนา ชวนา นทีะ ॥7॥

(ภูเขาหิมาลัย) ซึ่งรองรับแม่น้ำหลายสายที่ไหลเชี่ยวกราก เต็มไปด้วยดงดอกบัวที่แย้มบาน เอื้อต่อความปรารถนาอันหลากหลายด้วยน้ำที่ศักดิ์สิทธิ์ มีชายฝั่งที่ราบเรียบไม่มีที่เปรียบอันข้างทั้งหลายลงตะกุกตะกวยเกลือกกลิ้ง และเต็มไปด้วยแร่

นาวินิทุรชปาकुสมตวิยา ทุยติมตา นิกเรณ มหาศมนาม ।

วิหิตสานุชยมยุมิว กุวจินนิจิตกาณจนภิตติยฺ สานุญ ॥8॥

(ภูเขาหิมาลัย) ซึ่งดูราวกับความงามแห่งช่วงเวลาสนธิยาที่ถูกปั้นแต่งขึ้นด้วยกลุ่มก้อนของทับทิมทั้งหลายที่สว่างสดใสและสวยงามเหมือนดอกขบาที่เพ่งเบ่งบานในที่แห่งใดแห่งหนึ่งบนยอดเขาสีทองที่แฉกออกปกคลุมโดยรอบ

ปุถุณทมพททพภราชิตฺ คุรติตมาตมาลวนากุลม ।

ลมุชยารชชยารชชชยุตฺ ฐุตสทานสทานนทนดินม ॥9॥

(ภูเขาหิมาลัย) ที่มีสีสดใสด้วยหมู่ดอกไม้ของต้นกัทัมพะขนาดใหญ่ หนาแน่นด้วยป่าต้นตาละบนพื้นที่ที่เชื่อมต่อกัน หลังรินน้ำที่เย็นเยือกรวมทั้งละอองน้ำฝอย และแบกรับข้างที่มีใบหน้าดงามเพราะมีน้ำมันไหลซึมออกมา

รหิตรตุนจยานุน สีโลจยานปลตาทวนา น ทริภุวะ ।

วิปุลินามพุรหา น สริทวฐุรกุสุมานุทตฺ น มหิรุหะ ॥10॥

(ภูเขาหิมาลัย) ซึ่งหาได้รองรับศิลาก้อนมหึมาที่ไร้หมุ่รัตนะ หาได้รองรับเขตถ้ำที่ไร้ซุ้มไม้เลื้อย หาได้รองรับแม่น้ำและหญิงสาวที่ไร้ดอกบัวริมฝั่ง และหาได้รองรับต้นไม้ที่ไร้ดอก

วฤตติสินุฐมนิรศโนะ ศโนรมรโลกวฐุชมนิรชโนะ ।

ผณภุตามภิตโต วิตตํ ตตํ ทยิตรมุขลตาทพุไละ กุไละ ॥11॥

(ภูเขาหิมาลัย) ซึ่งแผ่ปกคลุมไปรอบด้านด้วยวงศัวงของงูใหญ่ทั้งหลายที่ผูกสมัครรักใคร่อยู่กับไม้เลื้อยและต้นพฤษะอันสวยงาม (ภูเขาหิมาลัยซึ่งรองรับ) แม่น้ำที่ถูกกวนให้กระเพื่อมอย่างแผ่วเบาด้วยสะโพกของเหล่านางอัปสรสวรรค์ที่อวบอ้อมประดับด้วยผ้าคาดเอว

สตฺรจาปนเนกมณิปฺรโภรปโยวิศทํ หิมปาณฺฑุกิเ |

อวิจลํ ศิขโรรฺพพิภฺรตํ ฐวนิตฺตฺตฺวิจิตมมฺพุมุจํ จยมุ ||12||

(ภูเขาหิมาลัย) ที่แบกไว้ซึ่งกลุ่มเมฆทั้งหลายที่ส่งเสียงคำราม ไม่เคลื่อนไปไหน มีสีขาวเพราะปราศจากน้ำ พร้อมทั้งคันธของพระอินทร์ ด้วยยอดเขาทั้งหลายที่ขาวโพลนไปด้วยหิมะและมีแสงแห่งอัญมณีอันวิจิตรนัก

วิจวาริรุหํ ทตฺตํ สฺระ สกฺลหํสคณิํ ศฺุจิ มานสมฺ |

ศิวมคาคุมชยา จ กุฏฺเตรฺมฺยยา สกฺลหํ สคณิํ ศฺุจิมานสมฺ ||13||

(ภูเขาหิมาลัย) ซึ่งรองรับสระน้ำมานสะอันศักดิ์สิทธิ์ที่มีฝูงห่านและดอกบัวบาน และยังเป็นที่พักของพระศิวะผู้มีจิตอันพิศุทธิ์พร้อมด้วยหมู่คณะที่มีวิวาหะอยู่กับพระนางปารวตีผู้พิโรธอยู่ด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง

ศุรหวิมานคณานภิตโต ทิวํ ชวฺลยเตยชฺิเชน กุฏฺศานฺนา |

มฺุหรฺนุสมฺรยนตมฺนุภฺยปี ตฺริปฺรทาหฺมมาปติเสวินะ ||14||

(ภูเขาหิมาลัย) ที่คอยย้าเตือนซ้ำแล้วซ้ำเล่าให้ระลึกถึงการเผาผลาญเมืองทั้งสามโดยบริวารพระศิวะในยามดึกด้วยไฟอันเกิดจากพีชโอสถซึ่งสว่างโชติช่วงไปถึงหมู่วิมานและดาวเคราะห์ทั้งหลายโดยรอบสวรรค์

วิตตฺตฺิกรราศิกิรฺุจฺุริไตรฺุปลโรชฺววฺรฺุติภฺิรมฺุภฺิเ |

ทตฺตมฺุณฺนตสฺานุสมฺุทฺุชตํ ฐฺุถตฺติตฺวฺุชนามิว ชานฺุณฺวิมุ ||15||

(ภูเขาหิมาลัย) ซึ่งรองรับแม่น้ำคงคาที่ไหลอยู่บนยอดเขาสูงแลประหนึ่งพัดสีขาวที่ถูกถือไว้ด้วยน้ำที่ไหลกระทบฝั่งหินแล้วลอยสูงขึ้นเป็นมวลละอองน้ำฟุ้งออกไป

อนฺุจเรณ ชนาธิปเตโรถ นคฺวิโลกนวิสุมิตมานสะ |

ส ชคเต วจันํ ปฺริยมาทรานฺุฆรตาวฺุสเร หิ วิราชเต ||16||

ต่อมายักษ์รับใช้ของท้าวกุเวรได้กล่าวถ้อยคำอันไพเราะกะเขา (อรชุน) ผู้กำลังอัศจรรย์ใจที่ได้พบเห็นภูเขา (หิมาลัย) ด้วยความเคารพรัก เพราะการเปล่งวาจาย่อมมีความหมายยิ่งขึ้นในกาลอันควร

อลเมษ วิโลกิตะ ปุรชานำ สหสา สหติมหสำ วิหนุตุม ।

ฉนวนรุตุม สหสุรเชว กุรวานหิมเคาไรรจลาธิปะ ศิโรภี ॥17॥

การได้ฟังพิศภูเขานิมาลัยที่ดูราวกับจะแบ่งท้องนาออกเป็นพื้นส่วนด้วยเรือนยอดสีขา
ของหิมะเหล่านี้ ย่อมสามารถทำลายกองแห่งบาปอกุศลทั้งหลายของมวลมนุษย์ลงได้ในทันที

อิห ทูริชไมะ กิจจิทเววากไมะ สดตมสูตรี วรณยนุคยนุตรม ।

อมุมติวิปินิ เวท ทิกุยาปิณิ ปุรุชมิว ปรี ปทุมโยนิะ ปรม ॥18॥

ในอาคมทั้งหลายที่เข้าใจได้ยากย่อมพรรณนาถึงใจกลาง (ของภูเขานิมาลัย) ที่ยากจะ
ผ่านไปได้แห่งนี้ย่อมเสมอ พระพรหมผู้ประเสริฐย่อมทรงทราบดีถึงการแผ่ปกคลุมไปรอบทิศของใจ
กลางซึ่งไม่อาจล่วงล้ำเข้าไปได้นี้ เช่นเดียวกับที่ทรงทราบดีถึงการแทรกซึมไปทั่วทุกสารทิศของ
ปรมาณูอันยังรู้ได้ยากนี้แล

รุจิรปลดวปุษปลตาคฤไหรูปลศษชดไชรชตราภีภี ।

นยติ สัตตมุตตูกตามย์ ธฤติมตีรูกานุตมปี สุตริยะ ॥19॥

ภูเขานี้ย่อมขจัดความโหยหาเหล่าสตรีผู้ที่มีใจมั่นคงในความรักก็ตามด้วยสระน้ำ
ทั้งหลายที่มีดอกบัวงดงามและมีช่อมไม้เลื้อยซึ่งออกดอกดูสีสนสดใส

สุลไภะ สทา นยวตา'ยวตา นิธิกุหยาภีปรไมะ ปรีไมะ ।

อมูนา ชไนะ กุมิติภฤตาทิภฤตาทิ สมตีคย ภาติ ชคติ ชคติ ॥20॥

ครั้นล่วงถึงเขตแดนสวรรค์แล้ว แผ่นดินที่รองรับภูเขานี้ย่อมสว่างไสวขึ้นด้วยทรัพย์
ศฤงคารจำนวนมากมายของทั่วทุกแว่นผู้เป็นเจ้าของทรัพย์และเป็นนายของยักษ์ ทรัพย์อันพึงได้มาโดย
ชอบธรรมและโดยโชคความ

อชิลมิตมมุขย เคาริคูโรสุตริภวนมปี ไนติ มเนย ตูลาม ।

อชิวสติ สทา ยเทเน ชไนรวิตติวิกโว ภวานิปติะ ॥21॥

ข้าพเจ้าคิดว่าทั้งไตรภูมิ (อากาศ บาดาล และปฐพี) ก็มีอาจเทียบเคียง (ความยิ่งใหญ่
ของ) ภูเขานิมาลัยแห่งนี้ ด้วยเหตุที่พระศิวะผู้ทรงพลังอำนาจอันชาวโลกไม่รู้จักสถิตอยู่ ณ ที่แห่งนี้ทุก
เมื่อ

วิทชนมชรส์ ปรี ศุจิ พุรหุมณะ ปทุมไปตุมิจจตาม ।

อากมาทิว ตโมปหาทิตะ สมภวานุติ มตโย ภวจุณิตะ ॥22॥

ความรู้ทั้งหลายที่ขจัดความมืดบอดและตัดภพชาติของ (ดาบสทั้งหลาย) ผู้ปรารถนาจะเข้าถึงสถานที่ที่บริสุทธิ์และประเสริฐที่สุดแห่งปรมาตมอันปราศจากการเกิดและความชรา ย่อมบังเกิดขึ้นจากการมาเยือนยังที่แห่งนี้เช่นเดียวกับบังเกิดขึ้นจากอากาศ

ทิวศุตรีนำ สจรณลาภุขาราคา รากายาเต นิปิตตปุญฺญาปีทาเซ ।

ปีทาภาชะ กุสุมจิตาเซ สาคส์ ศันตยสุมินิสฺสูตวิเศษํ ศยฺยาเซ ॥23॥

การนอนของเหล่านางอัปสรที่กองสุขด้วยดอกไม้ สวมมาลัยมงกุฎดอกไม้ที่ย้อยลงมาและย้อมสีแดงที่เท้าบน (ภูเขาคิมาลัย) นี้ ย่อมแสดงออกอย่างเต็มที่ถึงความยั่ววนทางเพศต่างๆ นานาในกามราคะที่มีมากเกินไป

คุณสมฺปทา สมชิกมฺย ปรี มหิมานมฺตร มหิตะ ชคตามุ ।

นยสาลินิ ศฺริย อิวาธิปเตา วิรมนฺติ น ชวลิตฺตเมฆาชชเย ॥24॥

พืชโอสธที่ได้รับการเทิดทูนไว้ด้วยผืนแผ่นดินบน (ภูเขาคิมาลัย) นี้ เมื่อได้รับพลังอำนาจที่สูงยิ่งด้วยคุณอันประเสริฐ ย่อมส่องสว่างอย่างไม่มีที่สิ้นสุด เช่นเดียวกับราชสมบัติในกษัตริย์ผู้เที่ยงธรรม

กุรริคณะ กุถฺตรวสุตฺตวระ กุสุมานตาเซ สกมฺลํ กมฺลมุ ।

อิห สินฺชวสุจ วรณาวรณายะ กรินฺนํ มุเท สนฺตทานลทายะ ॥25॥

บน (ภูเขาคิมาลัยแห่ง) นี้ ผู้นงกกรรีย่อมส่งเสียงร้อง หมู่มกไม้ย่อมถูกโน้มลงด้วยดอกไม้ น้ำย่อมเต็มไปด้วยดอกบัว แม่น้ำซึ่งขจัดความร้อนมิกลิ่นหอมและถูกปิดล้อมไว้ด้วยแนวต้นไม้ ย่อมให้ความสำราญแก่เหล่าช้างทั้งหลาย

สาทุฤศฺยํ คตมฺปนิตฺรุจฺตคณฺไธราโมทํ มทชฺลเสกฺขํ ทธานะ ।

เอตฺตสุมินฺมทยติ โภกิตานกาเล ตินาติเช สุรกรินฺนํ กโปลกายะ ॥26॥

บน (ภูเขาคิมาลัย) นี้ รอยเสียดสีที่แก้มของเหล่าช้างสวรรค์ที่มีผิ้งนุ่มเกาะเพราะส่งกลิ่นหอมหวานอันเกิดจากการไหลซึมของน้ำมันจากกระพองฟุ้งออกไปเหมือนกลิ่นของช่อดอกมะม่วงที่เบ่งบาน ย่อมทำให้คนคิดว่าทั้งหลายรื่นรมย์แม้ในเวลาผิดฤดูกาล

สนากวนิตํ นิตมฺพฺรุจิริ จิริ สุนินฺไทรุนฺไทรุวฤตมฺมมุ ।

มตา ผณวโตวโต รสปรยา ปราศฺตวสุธา สุธาชีวสติ ॥27॥

น้ำอมฤตที่พ้นไปจากวิสัยโลก มีรสเป็นเลิศ เป็นที่ปรารถนาของนาคราชในโลกบาดาล ย่อมดำรงคงอยู่ชั่ววิหกาล ณ ที่ (ภูเขาคิมาลัย) แห่งนี้ซึ่งถึงพร้อมด้วยกระแส น้ำอันมีเสียงไพเราะงดงามด้วยสันเขา และเต็มไปด้วยนางอัปสร

ศรีมุลดาภานโมษณะ ปฐพีปาเย ศยยา นวานิ หริจนุทนต์ลดาภานิ ।

อสุมินุรติศรมนุทศจ สโรชวาตาะ สุมรุตุ ทิศนุติ น ทิวะ สุรสุนุทริภยะ ॥28॥

บน (ภุเขาทิมาลัย) นี้ ชุ่มไม้เลื้อยที่มีความงดงาม ดวงประทีปคือพีชโอสถ เตียงนอนคือ
หน่ออ่อนของต้นหรือจันทน์สด และกลั่นดอกบัวที่ชวนให้เปลือกลิ้นและชมความเหนียวล้ำ ย่อมไม่ทำ
ให้เหล่านางอัปสรหวนคิดถึงสวรรค์เลย

อิศารุณมมุภลิติ จิราย ตปศุจรรนุคยา ยาโทวิลงฆนวิโลลวิโลจนายะ ।

อาลุมพดาครกรรมตุร ภโว ภวานุยะ ศุโชญตุนิทาฆสลิลาญคูลินา กรณ ॥29॥

บน (ภุเขาทิมาลัย) นี้ พระศิวะได้ทรงใช้พระหัตถ์ซึ่งนี้ว่ามีเหงื่อไหลซึมออกมาจากฝ่า
พระหัตถ์ของพระนางปารวตีผู้มีดวงเนตรกลอกขึ้นลงเพราะการกระโจนของสัตว์น้ำขนาดใหญ่และ
กำลังบำเพ็ญตบะในน้ำเพื่อเข้าถึงพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าคือพระศิวะตลอดกาล

เขนาปวิทศลิตละ สหุญนาคสทุมา เทวาสุไรรมฤตมมพุนิธิรมมุนเด ।

วูยารุตไนรหิปเตรยมาหิตาญกะ ขั วุยาลิขนิวิ วิภาติ ส มนุทราทุริะ ॥30॥

ภูเขามันตระไดอันเหล่าเทวดาและอสูรใช้กามมหาสมุทรกระทั้งน้ำอมฤตไหลรินออกมา
เมื่อเมืองบาดาลแยกตัวออก ภูเขามันตระซึ่งถูกพันรอบโดยवासुकि (เจ้าแห่งงู) นั้น ย่อมดูประหนึ่งกำลัง
ขีดเขียนท้องนภา

นิโตจุนุราย มุหุริศิรศุเมรุใสุรรานีลาโกรวิริจิตปฐภาคา รตุไนะ ।

โชยตตุสนาสาญคามิห วิตรติ หัสเศยนิ มเชยปยุหุนะ สหุภิกษตภิตติจญายา ॥31॥

บน (ภุเขาทิมาลัย) นี้ ความงดงามของผนังซึ่งเป็นแร่เงินและแก้วพลึกที่มีสีขาวเหมือน
หงส์ ตูลำค่าด้วยรัตนะสีนิลและถูกส่องประกายสูงขึ้นไปด้วยแสงอาทิตย์ ย่อมทำให้เกิดความสงสัยขึ้น
ชั่วขณะว่าเป็นแสงจันทร์ทั้งที่เป็นกลางวัน

ทชต อิว วิลาสศาลิ นฤคย มฤทุ ปตดา ปวเนน กมุปีตานิ ।

อิห ลลิตวิลาลินิชนภุรคตติภุญลเย ปยะสุ ปญกขานิ ॥32॥

บน (ภุเขาทิมาลัย) นี้ ดอกบัวทั้งหลายที่ไหวไปมาด้วยลมที่พัดเอื่อยๆ แลประหนึ่งกำลัง
แสดงนาฏกรรมที่มีชีวิตชีวาในน้ำที่กระเพื่อมเป็นลอนเหมือนคิ้วของหญิงงามเมือง

อสุมินุนคฤหุยต ปินากฤคตา สลิตมาพทุชเวปถุริวิโลจนายะ ।

วินุยสุตมญคตมहाยชิโรศุวารายะ สุรสุโตรคปฐติสเรณ กรณ ปาณิ ॥33॥

บน (ภูเขาคิมาลัย) นี้ พระหัตถ์ของพระนางปารวตีผู้มีนัยน์ตากลอกไปมาและถือพีชไอศถอันเป็นมงคลด้วยอาการสั่นเทา ได้ถูกพระศิวะใช้พระหัตถ์ที่มีสร้อยรูปงูห้อยลงมากุมเอาไว้ด้วยความเสนาหา

กรามทฤกษณปทวิมเนกสงขุโยสุเตโชภิยะ ศุจิมณินุมภริวิภินนะ ।

อุสุราณำ วุภิจรตีว สปลตสปลตะ ประยสุยุนนิห นิยะยะ สหสุรสขุยาม ॥34॥

กลุ่มรัศมีของดวงอาทิตย์ (ที่มีเรือนพัน) บน (ภูเขาคิมาลัย) นี้ที่กำลังแผ่ออกไปโดยรอบ และถูกแบ่งออกเป็นแฉกด้วยอาณาภาพของแก้วผลึกจำนวนมากมายกระจายอยู่ทั่ว แล้วจึงส่องไปในผืนนภาราวกับจะให้ลวงจำนวนพัน

วุษตต ยสุมินปุรมุจโคปุรี ปุรา วิเชตุรชุตเต ชนาธิปะ ।

ส เอษ ไกลาส อุปานตสรปีณะ กโรตยกาลาสุตมย์ วิวิสุวตะ ॥35॥

ทำวภูเวรได้สร้างเมืองที่มีประตูเมืองสูงตระหง่านตามพระประสงค์ของพระศิวะขึ้นบนเขาไกรลาสแห่งนี้ซึ่งทำให้ดวงอาทิตย์เคลื่อนลับขอบฟ้าผิดเวลา

นानารตนโชยคิยา สนนิปาไตศนุเนษุนตะसानุ วปรานตเรษุ ।

พทฐำ พทฐำ ภิตติสงกามมุขมินาวานาวานมาตุริศวา นิหนติ ॥36॥

ลมที่พัดโบกอยู่อย่างต่อเนื่องย่อมทำลายข้อกัษาเกี่ยวกับชั้นกำแพงที่เชื่อมต่อกันบนพื้นที่ยอดเขาซึ่งปกคลุมไปด้วยกลุ่มแสงแห่งรัศมีต่างๆ นานาภายในยอดเขา (ไกลาส) แห่งนี้

รมุยา นวทุยติรไปติ น ศาทูวเลภยะ ศยามิภวนตยุนุทินิ นลินีวานานิ ।

อสุมินิวิจิตรกุสมุตตพกาจิตานำ ศาษาภฤตตำ ปริณมนติ น ปลุลวานิ ॥37॥

บน (ภูเขาคิมาลัย) นี้ ความสวยสดงดงามที่น่ารื่นรมย์อันเกิดจากทุ่งหญ้าเขียวขจีย่อมไม่จางหายไป ดงดอกบัวย่อมเปลี่ยนเป็นสีเข้มทุกวัน กิ่งก้านของพฤกษาที่ดาดขึ้นไปด้วยช่อดอกมากมายย่อมเจริญเติบโตเต็มที่

ปริสรวิชเยษุ ลีตมุกตา หริตตุถุโณทุกมสงกยา มุฤคิภิยะ ।

อิห นวศุกโกมลา มณีนำ รวภิรตัวลิตาะ ผลนติ ภาสะ ॥38॥

ในบริเวณโดยรอบ (ยอดเขาไกลาส) นี้ รัศมีของมรกตทั้งหลายที่สว่างสดใสอันกว้างตัวเมียดต้องคายออกมาหลังจากได้ลิ้มรสด้วยหลงว่าเป็นหญ้าเขียวที่เพิ่งงอกขึ้นมา ย่อมผสมรวมเข้ากับแสงอาทิตย์

อตุผลลศถนลินีวานาทุษุมมาทุษุตตะ สรลิสสมภวะ ปราคะ ।

วาตุยภริวิยติ วิวฤติตะ สมนุตตาทาทตเต กนกมยาตปตรลภุมิมิ ॥39॥

(บนยอดเขาไกลาสนี่) ละอองเกสรของดอกบัวที่ถูกพัดให้หมุนวนไปทั่วในอากาศและถูกหอบขึ้นจากดงดอกบัวบนผืนดินแต่กระแแห่งนี้ด้วยลมหมุน ย่อมทรงไว้ซึ่งความงามแบบฉัตรทองที่กางออกโดยรอบ

อิห สนิมโยะ สุราปคายามุสสิ สยวากสวยุปาทเรหา ।

กถยติ ศิวโยะ ศิริโยคัม วิษมปทา ปทวิ วิวรุตเนษุ ॥40॥

ที่ (ยอดเขาไกลาส) แห่งนี้ เส้นทางบนคงคาสวรรค์ในยามอุษาสาาง ที่มีรอยเท้าเล็กบ้างใหญ่บ้างอันเป็นทิวแถวของเท้าซ้ายที่ทาด้วยสีแดงครึ่ง ย่อมบ่งบอกถึงการประกอบตนในการเวียนประทักษิณของพระนางปารวตีและพระศิวะผู้ถึงพร้อมด้วยนิยมาะ

สมมูรจตุตำ รชตฤคิตติมชุษขาไลราโลลปาทปตตานตรนิรุคตานาม ।

ชมรมทุยเตริห มุหะ ปฏุทานิ ฐามุนามาทรสมณฺทลนิกานิ สมุลลสนฺติ ॥41॥

ที่ (ยอดเขาไกลาส) แห่งนี้ กลุ่มแสงอาทิตย์ที่ส่องผ่านช่องระหว่างกิ่งก้านสาขาของต้นไม้ที่ไหวไปมาและถูกทำให้จัดจ้านขึ้นด้วยกลุ่มรัศมีของผนังเงิน ย่อมปรากฏเสมือนพื้นผิวของกระจกเงา

ศุโกละรมชุษนิจโยะ ปรีวิคมูรติรุวปฺรภิฆาตปริมณฺทลิตฺโรทเทหะ ।

ศุถุถคาณชุษย ภาชาต คณกรฺตุรฺกษา กุรวนฺวรุชฺชนมนะสุ ศสาungkสกฺกามุ ॥42॥

วัวกระทิงของพระศิวะที่มีกายมหิมาและถูกেলাให้เป็นปริมณฑลเพราะเล่นชนกับเนินดิน มีร่างที่แผ่ออกไปโดยรอบด้วยกลุ่มแสงสีขาว (วัวกระทิง) ซึ่งทำให้ในใจของเหล่าสตรีหลงคิดว่าเป็นดวงจันทร์ย่อมเปลิดเปลินอยู่บนยอดเขาทั้งหลายแห่ง (ยอดเขาไกลาส) นี้

สมฺปฺรติ ลพฺุชชฺนุ มฺสนโกะ กถมปี ลชฺนุ นิ กุณิณปยสุยฺปยุมิ ภิทา ชลชฺรปฏฺุเล ।

ขณฺทิตฺวิคฺรุหํ พลภิทอ ฐนฺริห วิวิธาะ ปฺรุยิตฺตุ กวณฺติ วิภวะ ศิขรมณฺริจจะ ॥43॥

ที่ (ยอดเขาไกลาส) แห่งนี้ แสงมณีของยอดเขาซึ่งมีหลากสีย่อมสามารถเติมเต็มธนูของพระอินทร์ (รุ้ง) ที่เว้าแหว่งอันเกิดขึ้นด้วยเหตุที่ก้อนเมฆค่อยๆ กระจายตัวเพราะมีน้ำเพียงน้อยนิดและเบาบางในเวลา (ฤดูศารท) นี้

สุนปีตวนลตาตรุปรฺวาลอฺรมฤตลวสุรฺตฺสาลิกิรมชุษโยะ ।

สคตมสิตยามีนิชฺ สมโกโรมลยติห วานานฺตมินฺทุเลหา ॥44॥

ที่ (ยอดเขาไกลาส) แห่งนี้ ดวงจันทร์เสี้ยวของพระศิวะย่อมทำให้ใจกลางผืนป่าบริสุทธิ์อยู่เสมอด้วยรัศมีแสงที่มีหยดน้ำอมฤตไหลซึมออกมาทำให้หน่ออ่อนของไม้ยืนต้นและไม้เลื้อยในป่าเปียกชุ่ม

กฤษปติ โย'นุวนัน วิตตำ พุททพุททิตกามิว เรานิกิ รุจุม ।

อยมเนกหิรณมยกนุทสุตว ปีตุรทยิต ชคติธระ ॥45॥

ยอดเขา (อินทรีกละ) อันเป็นที่รักของบิดาท่านซึ่งมีถ้ำที่ทำจากทองคำจำนวนมากแห่งนี้
ยอมแผ่เทือกออกไปดูประหนึ่งอารมณ์อ่อนบนขนาดใหญ่ที่มีสีอมเหลืองปกคลุมผืนป่าทั้งหมด

สกุติ ชาวทปนยตยนิเล ลदानา ไวโรจไนรุทวิคณิตาเส สหสา มยุ'ไซะ ।

โรโรทรา มุหุรมุตร หิรณมยีน่า ภาสสุตทิตทิวิลิตานิ วิจมุพยนุติ ॥46॥

บน (ยอดเขาอินทรีกละ) นั้น ครั้นเมื่อลมพัดเอากอไม้เลื้อยให้เพิกออกโดยเร็ว รัศมีแสงที่
อยู่บนลาดเขาที่เป็นทองคำกลับทวีคูณขึ้นด้วยแสงอาทิตย์ในทันที ดูราวกับแสงเรืองรองส่องประกาย
ระยิบระยับ

กษณกมุปนิรุตตมหาหิเกะ กษณวิมตตมตุงคชาวุชิ'ไตะ ।

อิห มทสนปี'ไตรนุมียเต สุรคชสย คตฺ หริจันทไนะ ॥47॥

ที่ (ยอดเขาอินทรีกละ) แห่งนี้ การสัญจรไปของช้างไอราวัดยอมอนูมานได้จากต้นจันทน์
ทั้งหลายที่ถูกอาบด้วยน้ำมัน (จากกระพอง) จากการแตกกระเจิงของฝูงช้างตกมันไปในชั่วพริบตา
และจากสภาพงูใหญ่ที่ถูกเหวี่ยงไปไกลด้วยการสะบัดและการขัดสีตัว

ชลทชาลฆไนริสิตาคุมนามุพหตปรจยห มริจิกิะ ।

ภวติ ทิปุติรทปีตกนุทรา ติมิรสวลิตเว วิวสุวตะ ॥48॥

ที่ (ยอดเขาอินทรีกละ) แห่งนี้ ความเจิดจ้าของดวงอาทิตย์ที่ทำให้ถ้ำทั้งหลายอับแสงได้
ตกกระทบเข้ากับแสงแห่งแก้วไพฑูรย์สีเข้มเหมือนเมฆหนาที่บ ดูราวกับถูกเจือด้วยความมืด

ภโวย ภวานุนปี มุเนริห ศาสเนน กุษาเตร สุกิตะ ปติ ตปสย หตปรมาทะ ।

ปรายณ สตยปี หิตารุทธเร วิธา ทิ เศรยาลี ลพฐุมสุขานิ วินานุตรา'ไซะ ॥49॥

ที่ (ยอดเขาอินทรีกละ) แห่งนี้ แม้ว่าความประมาทจะถูกขจัดสิ้นไปและตั้งอยู่บนวิถีทาง
เยี่ยงกษัตริย์ตามคำชี้แนะของ (ไทวปายณะ) มุณีแล้วก็ตาม ขอท่านผู้สงบเยือกเย็นจงบำเพ็ญตบะเถิด
เพราะว่าเมื่อจะกระทำสิ่งที่ประโยชน์แก่อกูล เป็นธรรมดาที่การได้มาซึ่งผลอันประเสริฐย่อมมิอาจ
ได้มาง่ายๆ โดยปราศจากอุปสรรค

มา ภวานุนปถหุตตสุตเวณุทริยาสุวาเส สนุตาเป ทิสตุ สีวะ สีว่า ปรสกุติม ।

รกุษนุตตปติ พลํ จ โลกปาละ กฤษณนิมริกผล่า กุริยา กุริยาสะ ॥50॥

ขอให้มาคืออินทรีทั้งหลายของท่านจงอย่าได้ทะยานไปในวิถีทางที่ผิด เมื่อท่านทุกข์
ทรมานจากตบะ ขอพระศิวะจงโปรดประทานความมานะบากบั่นให้ตั้งมั่นอยู่ได้ และขอผู้คุ้มครองโลก

(มีพระอินทร์ เป็นต้น) ซึ่งดำรงรักษาพละกำลังในการบำเพ็ญตบะอยู่ โปรดบันดาลสิ่งอันเป็นมงคล และให้ผลยิ่งขึ้นไป

อิตฺยุกฺตฺวา สฺปฺทึ หิตํ ปฺริยํ ปฺริยารุเห ฆาม สุวํ กตฺวติ ราชราชภฺฤตฺยเอ |

โสตฺถกณฺฐํ กิมฺปิ ปุถฺตาสฺสตะ ปฺรทฺธเยฯ สนฺธตฺเต ภูตฺสมรฺตํ หิ สทฺวิโยคฺเช ||51||

หลังจากกล่าวถ้อยคำที่เอื้อประโยชน์และกอบปรีย์ด้วยความปรารถนาดีดังนี้แล้ว ยักษ์รับใช้ของท้าวภูเวงผู้มีใจเกื้อกูลได้จากไปยังสถานที่ของตนเองในทันที อรชุนออกจะร้อนรนใจอยู่มิใช่น้อย เพราะการจากไปของคนดีย่อมก่อให้เกิดความอาลัยอาวรณ์ยิ่งนัก

ตมนฺติศฺยนิยํ สรวฺตฺเต สารโยคาทฺวิรหิตฺมเนกนาฏกฺษาฯ พลฺเลน |

อภฺฤตฺสมภฺฤตฺสภฺยมิศฺเชตฺสาศฺสิตํ ส สุวมิว ปฺรุษกํ ไรฺสลมภฺยาสฺสท ||52||

เขา (อรชุน) ผู้ถึงพร้อมด้วยความเจริญรุ่งเรืองได้มาถึงยังภูเขา (อินทรีกละ) แห่งนั้นอันเป็นประหนึ่งสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้นเองได้ตามที่ใจปรารถนา ภูเขาที่มีความเป็นปึกแผ่นไม่แยกออกจากกัน ภูเขาที่มอบผลสำเร็จงานปการในภายภาคหน้า ภูเขาที่ไม่มีสิ่งใดเหนือกว่าเพราะประกอบขึ้นอย่างมั่นคงโดยรอบ

สรรคที่ 6

รุจิราภฺฤตฺติฯ กนฺกสฺนาณฺมโถ ปฺรมะ ปฺมานิว ปตี ปตฺตาม |

ธฺฤตฺสทฺปฺลสฺตฺริยคฺคามภิตฺเตฯ ส ตมารุโรห ปฺรหฺตฺสฺตฺเต ||1||

ลำดับนั้น อรชุนผู้มีรูปร่างสง่างามและตั้งมั่นอยู่ในวิถีทางอันควรนั้นได้ป็นขึ้นไปยังที่ (ยอดเขาอินทรีกละ) แห่งนั้นซึ่งมียอดเป็นทองคำและมีแม่น้ำคงคาอยู่เบื้องหน้า ประหนึ่งพระวิษณุผู้ประเสริฐยิ่งขึ้นประทับบนพญาปักษี (ครุฑ)

ตมนินฺทฺยวณฺทิน อิวินฺทฺยสุตํ วิหิตฺลินิกฺวณฺชยฺชฺวานเย |

ปฺวเนริตฺกฺลวิหิตฺมุศิฯ ชคฺติรุโห วจฺกฺระ กุสุไมะ ||2||

หมู่แมกไม้ที่มียอดเอนลงพัดไหวไปมาด้วยแรงลมและมีเสียงโห่ร้องเอ้าชัยคือเสียงภมรได้ไปรยปรายมวลบุปผาลงมายังบุตรแห่งพระอินทร์ผู้นั้นดุจนักขับลำนำสดุดีที่ไร้ที่ติ

อวฺฐตฺปฺงฺกชปฺราคกณฺาสฺตฺนุฯ หุนฺวิสฺลิตฺวิจิทฺติฯ |

ปฺริเรกิเร'ภิมุขเมตฺย สุฯฯ สุหฺฤตฺเตฯ สขายมิว ตํ มฺรุตฺเตฯ ||3||

ลมที่มอบความสุขสดชื่นซึ่งพัดไกวอณูของเกสรดอกบัวให้ไหวระรัวและพัดแหวกกระแสนคลื่นของลำน้ำคงคาออกเป็นระลอกเล็กๆ เมื่อมาถึงเฉพาะหน้าได้โอบกอดเขา (อรชุน) ไว้ ราวกับผู้มีใจเอื้อเพื่อโอบกอดมิตร

อุทิตโปลสขณสวลิตาะ สฤษฏหัสสารสวिरาวุชชะ ।

มูทมสุข มางคกติกตฺรุษกฤตฺตา ฐวนยะ ปฺรเตนฺรนาวปฺรมปาม ॥4॥

เสียงน้ำริมตลิ่งกอบปรกับเสียงหงส์ เสียงนกกระยาง และเสียงศิลาที่แตกหักหลุดร่วงลงมา จากยอดเขาสูง คือการประโคนเครื่องดนตรีอันเป็นมงคลฤกษ์ ก่อให้เกิดความปิติยินดีแก่เขาผู้นี้

อวรุคณตฺตฺกตฺรทารุตเร นิจเย ปฺระ สุรสวิตฺตฺปยสาม ।

ส ททฺรศ เวตสวานาจริตฺตา ปฺรณตฺติ พลียสิ สมฤทฺทชิกฺริม ॥5॥

เขา (อรชุน) ได้มองดูกิริยานอบน้อมอันนกกระยางป่าได้กระทำแล้วอย่างดียิ่งใน กระแสน้ำคางคกที่เขี้ยวกรากขนาดหักโค่นต้นเทวทารุที่สูงใหญ่มาแล้ว

ปฺรพภูว นาลมวโลกยิตฺตุ ปฺริตตะ สโรชรชสารณฺนิตม ।

สริทฺตตฺริยมิว สหิตมตฺตฺส ตฺรขฺทฺรขฺทฺติ กลหฺสฤคฺค ॥6॥

เขา (อรชุน) ไม่อาจมองเห็นท่านจำพวกนี้ที่ดูราวกับอาการท่อนบนของแม่น้ำอันงดาม ด้วยระลอกคลื่นที่กระชั้นและถูกเปลี่ยนเป็นสีแดงด้วยละอองเกสรดอกบัวทั่วบริเวณ

ทชติ กุชติยะ ปฺริณตฺทวิเรเท มุทิตาลิโยยิตฺติ มทสุรฺตฺติเกะ ।

อธิการํ ส โรชสิ พพนุช ฐฤตฺติ มหเต รุชฺชนฺปิ คุณาย มหานุ ॥7॥

บนฝั่งน้ำที่มีฝูงภมรตัวเมียบินเล่นลมอยู่นั้น เขา (อรชุน) บังเกิดความปิติมากยิ่งขึ้นด้วย ภาพการไหลซึมของน้ำมันจากกระพองข้างในการประณตน์อมของข้างอันเปี่ยมไปด้วยความอัดอั้น กระวนกระวายใจ เพราะแม้จะเป็นความทุกข์ทรมานที่แสนสาหัสก็ยอมเป็นไปเพื่อผลลัพธ์อันยิ่งใหญ่

อนุเหมวปฺรมรุโณชะ สมตฺตา นตมฺรุตฺติเกะ สหจฺรํ ปุถฺฤคฺติเกะ ।

ส รถางฺคนามวนิตฺตา กรุโณเรนฺนุพฺพนฺติมกฺินนท รุโตะ ๥๘๥

เขา (อรชุน) พอใจกับท่านสีแดงตัวเมียที่ส่งเสียงร้องด้วยความสงสารเพื่อนที่ไปอยู่เคียง กับคลื่นสีแดงขนาดใหญ่ใกล้กับยอดเขาทองคำ

สิตวาชินเน นิชคทฺท รุจยศุจลวิจฺราครจนาปฺภาวะ ।

มณฺนิชาลมมฺภลสิ นิมนฺคณมปิ สสุริตฺติ มโนคตมิวากฤตฺตยะ ๥9๥

แสงสีเข้มอันเกิดจากการแต่งแต้มสีจากคลื่นที่กระเพื่อมได้บอกกับอรชุนถึงการมีอยู่ของ มวลหม่อมณีที่แม้จะจมอยู่ในน้ำก็ตาม เช่นเดียวกับรูปร่างภายนอกยอมบอกถึงสิ่งที่อยู่ภายในใจ

อุปฺลาหโตทฺทตฺตรขฺทฤตฺติ ชวินา วิฐฺตวิตฺติ มฺรุตฺตา ।

ส ททฺรศ เกตคคฺชิวาวิทฺท สวิทตะ ปฺรหาสมิว เพนมปาม ๥10๥

เขา (อรชุน) ได้แลเห็นการหัวเราะครื้นเครงของแม่น้ำที่มีฟองน้ำสีขาวเหมือนยอดต้น
เกตุกะที่กระเพื่อมและกระจายออกไปด้วยแรงลมที่พัดเร็วและมีคลื่นที่ยกตัวสูงขึ้นตกกระทบหิน

พหู พรุหิจนุทรกนิภ วิทเช ธฤติมสุข ทานปยสำ ปฏุลม ।

อวคาตมิกษิตุมิเวภปตี วิกสทวิโลจนศต สริตะ ॥11॥

คราบน้ำมันจากกระพองข้างจำนวนมากที่ดูเสมือนดวงที่ทางนกงูได้ทำให้เขา (อรชุน)
ตื่นตาตื่นใจ ดูราวกับดวงตาของแม่น้ำตั้งร้อยดวงที่เบิกออกเพื่อจ้องมองพญาข้างที่กำลังกระโจนเข้า
หา

ปรติโพชชฎมกณวิภินุมชี่ पुलिने स्त्रोहरुतुसा ततुसे ।

ปตทจจเมากุติกมณิปรกรร กสทศรุพินทิว สุกติวฐะ ॥12॥

หอยมุกที่ดูเป็นกลุ่มมณีอีกทั้งไข่มุกบริสุทธิ์ที่ลาดลงไปบนชายฝั่งและมีปากเผยออก
เหมือนกำลังหายใจขณะตื่นนอนอัน (อรชุน) ผู้มีนัยน์ตารูปดอกบัวมองดูแล้วเห็นเป็นประหนึ่งหยดน้ำตา
ที่ตกร่วงลง

ศุจिरปสุ วิทุรมลตาวิภูปตनुसानุทรฝนลวสวลิตะ ।

สุมรทายินะ สุมรยติ สุม ภุถศ ทยิตาทรสุข ทศนาศุภฤตะ ॥13॥

หน่ออ่อนของกิ่งหินปะการังที่มีส่วนของฟองเล็กบ้างใหญ่บ้างในน้ำดูสะอาดตา ได้ทำให้
หวนระลึกถึงริมฝีปากและฟันขาวส่องประกายของนางอันเป็นที่รักซึ่งก่อให้เกิดความเสน่หายิ่งนัก

อปลภย จยจลตรงษฤตติ มทกนฐมุตติตวตา ปยสะ ।

ปรติทนต์ินามิว ส สมพุพุเช กรียาทสามภิมุขานุกริณะ ॥14॥

หลังจากได้กลิ่นน้ำมันจากกระพองข้างตม้นตรงที่มีคลื่นกระเพื่อมขึ้นลง เขา (อรชุน) ได้
แลเห็นข้างทั้งหลายประจันหน้ากับแม่น้ำ (อิปโปโตแตมัส) ที่ลุกขึ้นจากน้ำราวกับข้างคู่อริ

ส ชคาม วิสมยมุทีกษย ปุระ สหสา สมุคปิปติโยชะ ผณินะ ।

ปรุหิตั ทิว ปุระชวิภะ สวลิตะ สรททรวิภุรัมมปา ปฏุลม ॥15॥

เขา (อรชุน) อัจจรรยใจเมื่อได้มองไปยังองุ่นที่มีความงดงามเหมือนเมฆในฤดูคารทลอย
ไปในอากาศด้วยการพ่นลมของงูอย่างฉับไวด้วยหวังจะติดตัวขึ้นเต็มแรง

ส ตตาร ไสกตวติรภิตะ ศฝริปริศสุริตจารุทุสะ ।

ลลิตา สชิว พุทหุชชมนะ สุรมิมุนคามุปยติะ สริตะ ॥16॥

เขา (อรชุน) ได้ข้ามแม่น้ำหลายสายซึ่งเป็นเสมือนสตรีเพื่อนร่วมทางผู้งดงาม ผู้มีนัยน์ตาดำดั่งจุดใจคือปลาที่กระโจนไปมา ผู้มีสะโพกผายคือชายฝั่งแม่น้ำ และกำลังไหลไปรวมกันยังแม่น้ำคงคา

อริหุย ปุษฺสปกรณมรฺคิเษ ประตะ ปริษฺกฤตตถำ ตรฺภิเษ ।

มนสเส ปฺรศตฺตมิว มุรฺธฺนิ คิระะ ศุจิมาสสาท ส วานานตฺทวุม ॥17॥

หลังจากปีนขึ้นไปบนภูเขาแล้ว เขา (อรชุน) ได้มาถึงพื้นที่ป่าบนยอดเขาที่เป็นดั่งความบริสุทธิ์แห่งจิตใจอันใสสะอาด มีผืนดินปกคลุมโดยรอบด้วยต้นไม้ที่ส่วนยอดโน้มลงเพราะต้องแบกรับน้ำหนักของดอก

อนุสาณฺ ปุษฺปิตลตาวิตติเส พลิตฺตรฺภูรุหฺวิวิกฺตวานะ ।

ฐฤติมาตตาน ตนยสฺย หเรสฺตเปเส ธิวสฺตุมจลาจละ ॥18॥

ภูเขาอินทรีก็ละที่มีป่าดิบวิเวกผู้คน ตกด้วยดงไม้ใหญ่ผลิผลเต็มต้น ทั้งมีข้อมไม้เลื้อยออกดอกสะพรั่งจากสันเขาถึงสันเขา ได้ก่อให้เกิดความอุทสาหะตั้งมั่นในการบำเพ็ญของอรชุน

ปฺรณฺธิชาย ตตฺร วิธินาถ ธิยํ ทธตะ ปฺราตณมฺเนรฺมฺนิตาม ।

ศฺรุมมาททราวสฺสกริ น ตปะ กิมีวาวสาทกรมาตฺมวตาม ॥19॥

ลำดับนั้น หลังจากวางตนตามหลักปฏิบัติโยคศาสตร์ ณ ที่นั้นแล้ว ความทุกข์ทรมานจากตะบะอันทนได้ยากหาได้บังเกิดขึ้นกับมุนีแต่กาลก่อน (คืออรชุน) ผู้มีสมณสารูปเป็นมุนีผู้ทรงปัญญา ความเจ็บปวดชนิดไหนกันจะพึงมีต่อจิตใจที่สงบ

ศมยนุรฺฤตเตนุทฺริยสไมสฺสุชะ ศุจิภิรฺคุเณมมยํ ส ตมะ ।

ปฺรติวาสริ สุกฤติภิรฺวฤเช วิมลละ กลาภิรฺวิ สิตฺรฺจิเษ ॥20॥

เขา (อรชุน) ผู้ไร้มลทิน ผู้กำลังทำลายความมืดบอดอันเกิดจากบาปด้วยคุณทั้งหลายที่บริสุทธิ์และมีความสุขอย่างยิ่งในสมาธิอันเกิดจากการบำเพ็ญตบะทุกวันเช่นเดียวกับดวงจันทร์ (อันบริสุทธิ์ผุดผ่องซึ่งกำลังขับไล่ความมืดด้วยคุณทั้งหลายที่งดงามได้ค่อยๆ ยกสูงขึ้นไปตามจันทร์คติทุกวัน)

อธฺริจการ จ วิเวกคฺุณาทฺุณฺณมุ ตสฺย ธิยมสฺตวตะ ।

ปฺรติฆาติณี วิษยสงฺครตี นิรฺูปปฺลวะะ ศมฺสฺซานุภาวะ ॥21॥

ยิ่งกว่านั้น การรับรู้อารมณ์สุขอันเกิดจากความสงบและไม่ก่อให้เกิดความทุกข์ใจของเขา (อรชุน) ซึ่งเป็นผู้รู้เท่าทันอกุศลธรรมด้วยคุณต่างๆ ได้ข่มความยินดีในอารมณ์ภายนอก (มี รูป เป็นต้น) อันเป็นปฏิปักษ์ไว้แล้ว

มนสา ฆไปะ ปุณณตักกะ ปุรยตะ สมุเปยวานชิปตี ส ทิวะ ।

สทเขตธา ชยศมา ทธตี พิกรามพภูว ยุคปนุหมหสี ॥22॥

เมื่อข่มอกุศลธรรมไว้แล้ว เขา (อรชุน) ได้น้อมรับผู้เป็นนายแห่งสวรรค์ (พระอินทร์) มา
สาธยายด้วยจิตภาวนาและได้ทรงไว้ซึ่งเดชทั้งสองที่มีมาแต่กำเนิดคือความกล้าหาญและความสงบใน
เวลาเดียวกัน

ศิรสทา หรินุมนินิเก ส วหนุกุตชนุโน'ภियวณน ชญาะ ।

อุปมา ขยารุณทิตติเก ปริมุญญมูรธา นิ ตมาลศรี ॥23॥

เขา (อรชุน) ผู้เทิดทูนทั้งหลายที่สร้างขึ้นจากการย่อมน้อมสмирกตไว้ด้วยเศียรเกล้าเปรียบได้กับ
ต้นตาละที่มียอดแผ่ออกไปด้วยรัศมีแสงอาทิตย์ยามรุ่งอรุณ

ธฤตเหตุรปยุธฤตชิตุมติจริ ไตรมุนินทรยณศุจิเกะ ।

รยัจการ วิรชชะ ส มฤคานุกมิเวศเต รมายคฺ น คุณะ ॥24॥

แม้จะเคยถืออาวุธ เขา (อรชุน) ผู้ปราศจากราคะ ผู้ข่มมุนีทั้งหลายด้วยวัตรปฏิบัติอัน
บริสุทธิ์ และมีจิตสลัดความไม่ซื่อตรงทิ้งเสียแล้ว ได้ทำให้สัตว์ป่าทั้งหลายเชื่อ ก็คุณทั้งหลายมี ความ
กรุณา เป็นต้น จะไม่ก่อให้เกิดความไว้นือเชื่อใจได้เขี้ยวหรือ

อนุกูลปาตินมจณทกตี กิรตา สุกนุธิมภิตะ ปวานม ।

อวธีริตารุทวคฺณฺ สุขตำ นยตา รุจํ นิจยมีศุมตะ ॥25॥

นวลปลุลาณชลิภฤตะ ปรงเย พุททสตรุนุคมยตาวนติมิ ।

สตุณตทา ตฤโณะ ปฺรตินิศํ มฤทฺทิกะ สยนิยตามุปตี วสุธาม ॥26॥

ปติไตรเปตชลทานนภสะ ปฤษไตรปา สมยตา จ รัชชะ ।

ส ทยาอุเนว ปรีคาตภฤตะ ปรีจยุยานุชฤฤเห ตปสา ॥27॥

ราวกับด้วยคุณคือความกรุณา เขา (อรชุน) ผู้ชูบผอมอย่างยิ่งได้รับการอนุเคราะห์จาก
การบำเพ็ญเพียร คือได้รับตบะที่ทำให้ผงธุลินอนเนื่องด้วยหยดน้ำทั้งหลายที่ตกลงมาจากฟากฟ้าอัน
ปราศจากเมฆ ตบะที่ปราศด้วยหญ้าอ่อนนุ่มบนพื้นดินสำหรับผู้ปรารถนาจะเข้าไปหย่อนกายนอนทุก
คำคืน ตบะที่ทำให้ต้นไม้ใหญ่ทั้งหลายซึ่งกระทำอัญชลีเป็นรูปหน่ออ่อนแรกแย้มในกาลเก็บเกี่ยวต้อง
โน้มตัวลง ตบะที่นำความสุขมาสู่กลุ่มแสงอาทิตย์ซึ่งสำแดงอานุภาพเกินตัวในคิมหันตฤดู ตบะที่พัดพา
ลมหอม อ่อนโยน และนำความรื่นรมย์ใจมาให้ในที่ไกลให้พุ่งออกไป

มหเต ผลาย ตทเวกฺษย สิวํ วิกสนุนิมิตฺตกุสมํ ส ปฺระชะ ।

น ชคาม วิสมยวศํ วคินา น นิหนติ ไชรยมนุภาวคฺณะ ॥28॥

เมื่อได้เฝ้ามองดอกไม้อันเป็นนิมิตที่นำมาซึ่งความยินดีกำลังแบ่งบานให้ผลยิ่งใหญ่อยู่เบื้องหน้านั้น เขา (อรชุน) ก็ได้ตักอยู่ในห้วงแห่งความอัศจรรย์ใจ เพราะอนุภาวะของผู้เอาชนะกิเลสของตนได้ยอมไม่ทำลายความตั้งมั่น (แห่งสมาธิ)

ตทฐิวาสรฤคฺ สุกฤตฺโรปลภฺย วัฏวมนฺยภวฺม ।

อุปตฺตสุรราสุตติวิยาทชฺยิย ศตยชฺวโน วนจฺรา วสติมฺ ॥29॥

หลังจากรับรู้ถึงภาวะที่ไม่มีใครเทียบได้คือความยิ่งใหญ่อันเกิดจากการบำเพ็ญตบะเพียงไม่กี่วันเช่นนั้น เจ้าป่าเจ้าเขาทั้งหลายผู้มีความวิตกกังวลใจได้มุ่งไปสู่นิवासสถานของพระอินทร์

วิทิตาย ปฺรวิสฺย วิหิตานตฺยิย คิถิลิถฺฤคฺเต’ชฺฤคฺตฤคฺตฺยวิเชา ।

อนเปตกาลมภิรามกถาย กถยามพญูริติ โคตรภิกเท ॥30॥

ครั้งนี้ได้รับอนุญาตให้เข้าไปแล้ว (เจ้าป่าเจ้าเขา) ได้แสดงความเคารพและกล่าวถ้อยคำอันสุภาพชวนฟังกับพระอินทร์โดยเร็วพลันเพราะละทิ้งหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย (ให้ดูแลภูเขา) มา ดังนี้

ศุจิวิถุวิทตฺนุรนฺยตฺมสฺตมิรจฺธิทามิว คิเรว ภวตฺยิย ।

มหเต ชยาย มจฺวณนนชฺม ปรุชฺสสฺตปฺสฺยติ ตปฺญชคฺติมฺ ॥31॥

ข้าแต่พระอินทร์ บุรุษผู้บริสุทธิ์จากบาปเช่นเดียวกับบรรดาผู้ขับไล่ความมืดทั้งหลาย (มีดวงอาทิตย์ เป็นต้น) มีกายสวมเปลือกไม้ล้วน ผู้กำลังแผดเผาแผ่นดินบนภูเขาของพระองค์อยู่ยอมปรารถนาตบะเพื่อชัยชนะอันยิ่งใหญ่

ส พิกฺรติ กิษณภฺชงฺกษฺชะ ปฺฤถฺ วิทฺวิษฺมา ภยวิชฺยิย ชฺนุชะ ।

อมเลน ตสฺย ชฺฤคฺตสจฺจริตาสจฺจริเตน จาคิศฺยิตา มฺนุชะ ॥32॥

เขาผู้มีท่อนแขนเหมือนงูใหญ่ดูน่ากลัวถือธนูใหญ่โตที่ทำให้ศัตรูทั้งหลายต้องหวั่นเกรง อีกทั้งนักบวชทั้งหลายผู้ทรงวัตรปฏิบัติอันดีงามก็ถูกข่มด้วยการปฏิบัติของเขาอันไร้มลทิน

มฺรุตฺยิย คิวา นวตฺถณฺนา ชคฺติ วิมถฺ นโภ รชสิ วุถฺยฺญิรปาสฺ ।

คุณสมฺปทานุคุณตฺมา คมิตฺยิย กุรฺเต’สฺย ภกฺติมิว ภูตคณฺชะ ॥33॥

ด้วยคุณอันประเสริฐของ (บุรุษ) ผู้นี้ ลมก็สดชื่น ผืนดินก็เต็มไปด้วยหญ้าอ่อน ท้องนภาที่ใส ละอองน้ำก็เกาะกุมผงธุลี ผงสัตว์ที่ผ่านไปมาก็เชื่องราวกับจงรักภักดี

อิตรเรทรานภิกเวณ มุถฺกาสฺตมฺปาสเต คุรมิวานตฺสทฺชะ ।

วินมนฺติ จาสฺย ตฺรวะ ปฺรจเย ปฺรวานุส เตน ภวเตน นภชะ ॥34॥

สัตว์ป่าทั้งหลายปรณิบัติ (บุรุษ) ผู้นี้โดยไม่งังแย่งชิงดีกันราวกับลูกศิษย์ปรณิบัติครู ฉะนั้น อีกทั้งในเวลาเก็บดอกไม้ ต้นไม้ทั้งหลายก็นำมาต้นลงมาให้ด้วย เขาควบคุมภูเขา (อินทรีก็ละ) นั้นไว้เบ็ดเสร็จเช่นเดียวกับพระองค์ไม่มีผิด

อรุ สตุตวมาห วิปริศรมตา ปรมั วปุะ ปุรถยตีว ชยมุ ।

ศมิโนปี ตสย นวสัคมเน วิภูตานุษงคิ ภยเมตี ชนะ ॥35॥

การไร้ซึ่งความอติโรยบงบอกถึงพลังอำนาจอันมากล้น ลักษณะท่าทางที่สง่างามยิ่งย่อม เป็นเสมือนเครื่องหมายแห่งชัยชนะ ใครก็ตามย่อมบังเกิดความกลัวขึ้นเป็นธรรมดาเมื่อได้พบเห็นเขา ครั้งแรกแม้ในคราวที่อยู่ในอาการสำรวม

ถึมิวัศชะ ส ยทิ ไทศยกุลเ ยทิ วานุเวย มหตี ภูมิภฤตตามุ ।

จรถสตุตปสตุว วเนษุ สหา น วยั นิรูปยิตุมสย คติมุ ॥36॥

เขาอาจถือกำเนิดในวงศ์ฤๅษี ในเหล่ากอบีศาจ หรือแม้ในตระกูลที่ยิ่งใหญ่ของกษัตริย์ พวกเราไม่อาจทราบถึงเจตนาของเขาที่มาบำเพ็ญตบะในป่าของพระองค์

วิคณยย การณมเนกคณั นิชยาถวา ถถิตมลปตยา ।

อสทปยุททะ สหิตุมรหสิ นะ กุว วเนจระะ กุว นิปุณา มตยะ ॥37॥

หรืออีกแง่หนึ่ง เมื่อใคร่ครวญถึงกรณิการบำเพ็ญตบะอันเกิดประโยชน์หลายประการแล้ว พระองค์ก็อาจวางเฉยต่อถ้อยคำนี้แม้จะไม่ดีก็ตามของพวกเรา ซึ่งกล่าวออกไปด้วยความโง่เขลาของตนเอง เพราะคนป่าคนเิงกับดาบสผู้เรื่องปัญญารึจะอยู่ในคราวเดียวกันได้

อริคมุย คุหุยกคณาทีติ ตนุมนสะ ปริยั ปริยสตุตสย ตปะะ ।

นิชุกอป หฤษมุทีติ มฆวา นยวระตุมคาะ ปุระภาต่า หี ธิยะ ॥38॥

ครั้นได้ทราบความเกี่ยวกับตบะที่น่ายินดีนั้นของบุตร (อรชุน) อันเป็นที่รักดังดวงใจจาก หม่อมคณะส่วนพระองค์อย่างนี้ พระอินทร์ได้เก็บงำความเบิกบานใจที่ฟูขึ้นเอาไว้ เพราะความมีสติรู้คิดของผู้ปกครองคือทางดำเนินสู่ความชอบธรรม

ปุระณิธาย จิตตมถ ฤกตุตตยา วิทีเต'ปยุปุรว อิว ตตุร หริะ ।

อุปลพฐุมสย นิยมสุถิรตำ สุระสุนุทริริติ วโจ'ภิทเท ॥39॥

ลำดับนั้น หลังจากที่พระอินทร์กำหนดจิตแล้วได้ตรัสสั่งให้เหล่านางอัปสรไปทดสอบ ความแน่วแน่ในศีลวัตรของเขาผู้นี้ประหนึ่งเป็นผู้ที่พระองค์ไม่รู้จัก แม้จะทราบดีถึงความรักดีในตัวเขาก็ตาม ดังนี้

สกุमारเมกมณฺ มรุมภิทามติทุรคํ ยุตมโฆมตยา ।

อวิปฤษฺมสฺตรมปรี กตมทฺวิชยา ยฺยมิว จิตฺตภาว ॥40॥

ในบรรดาอาวุธทั้งหลายที่เล่นปราดเข้าสู่หัวใจ จะมีอาวุธใดกันที่ไม่อาจต้านทาน ประสบผลด้วยดี เดินทางไปได้ไกลมาก มีขนาดเล็ก มีหนึ่งเดียว มีความละเอียดอ่อนซึ่งกามเทพใช้พิชิตคู่ต่อสู้ จะเสมอเหมือนพวกเธอ

ภาวิตเย หตฺพฤษฺมตมสามวโฆวารี รชสะ สมนม ।

ปรีปิยามณฺมิว โว’สกลไรวสาทเมติ นยนาณฺชลิภี ॥41॥

วารีคือความรู้ชอบที่ทำให้ฝังรูลึนอนนิ่งและขจัดเสียซึ่งความมืดบอดอันหนาทึบเพื่อหลุดพ้นจากความเป็นอยู่อย่างโลกๆ ย่อมถึงความวิเศษไปราวกับถูกตีมอยู่ด้วยกระพุ่มมีรูปร่างเนตรที่ประกบกันไม่สนิทของพวกเธอ

พหุธา คํ ชคติ ภูตฺสฤษฺธา กมนียตํ สมภิตฺตฺย ปฺรา ।

อุปาทิตา วิทธา ภาวติ สฺรตฺมยานสฺมฺหิ ชนตา ॥42॥

ครั้งรวบรวมสิ่งสวยงามที่ปรากฏบนโลกแต่แรกเริ่มด้วยวิธีการต่างๆ นานาแล้ว พระพรหมผู้กำลังสร้างพวกเธออยู่ ได้ยังให้ชนทั้งหลายผู้ปรารถนาจะลุลึงสวรรคค์อุบัติขึ้นแล้ว

ตฺตฺยเปตฺย วิณฺนยต ตฺสฺย ตฺปะ กฤตฺติภี กลาสุ สหิตาเส สจิวาเส ।

หฤตฺวิตรากมนตํ นนุ วัเส สฺขสฺกฺนินํ ปรีติ สฺขวาจิตฺติ ॥43॥

ด้วยเหตุนั้น หลังจากเดินทางไปถึงพร้อมทั้งสหาย (คือคนธรรพ์) ผู้ประโคมสังคีตศิลป์แล้ว พวกเธอจึงทำลายตบะของบุรุษผู้นั้น ก็การเอาชนะผู้ที่หลงอยู่กับความสุขย่อมเป็นเรื่องง่ายสำหรับพวกเธอผู้มีใจปราศจากราคะมิใช่หรือ

อวิมฺฤษฺยเมตฺทภิลฺษยติ ส ทฺวิษตํ วเรณ วิชยาภิตฺติม ।

ภาวิตเย น หิ ตธา ส วิริเส กฺว สฺราสนํ กฺว จ วิมฺฤตฺติปะเช ॥44॥

บุรุษผู้นั้นคงปรารถนาความสุขทางโลกจากการได้สังหารศัตรูทั้งหลาย ชื่อนี้ย่อมแน่นอนอยู่แล้ว เพราะวิธีการบำเพ็ญตบะเช่นนั้นย่อมไม่เป็นไปเพื่อความหลุดพ้นจากความเป็นอยู่อย่างโลกๆ ไฉนเลยธนูกับวิถีทางแห่งโมกษะจะร่วมทางกันได้

ปฤตฺฐามฺนิ ตตฺร ปรีโพธิ จ มา ภาวิตฺติภินฺยมนินวทฺวิฤตฺติติ ।

สฺวยสํสํ วิกฺรมาตมาตํ น วรฺษฺยวณฺนิ วิมฺฤษฺยนฺติ ธิษะ ॥45॥

กรณีตบะอันแก่กล้าของบุรุษผู้นั้น ขอพวกเธออย่าได้หนักใจในเรื่องความเดือดดาลเหมือนมุนีอื่นๆ เลย เพราะจิตใจของผู้อาจหาญผู้มีใจในเกียรติของตนเองย่อมไม่คิดมุ่งร้ายต่อสตรี

อาศติตาปจิติจารุ ปุระ สุราณามาเทศมิตยภิมุขั สมวาปยุ ภฤตะ ।

เลขะ ปรั่า ทุยุติมมรุตยวฐสมุหะ สมตวร หุยธิกฤตสุย ตโนสิ เตชะ ॥46॥

ครั้งนั้นได้รับพระบัญชาดังนี้จากผู้เป็นนายเบื้องหน้าผู้งดงามด้วยการบูชาโดยภักดีต่อหน้าเหล่าเทวดาทั้งหลายได้บังเกิดแสงสว่างเจิดจ้าขึ้นแก่เหล่านางอัปสร เพราะการบูชาผู้เป็นนายยอมก่อให้เกิดเดชาภาพขึ้น

ปรณติมถ วิชาย ปุรสุติตาะ สทมนสุตาะ สุตนภรณมิติงคิริงคนาะ ปุริติภาชะ ॥

อจลนลินลภุขุมิหาริ นาลั พกฺว สุติมิตมมรฤตฺรทฺรภุขุมภุขณา สหสุรม ॥47॥

ครั้งนั้น พระเนตรทั้ง 1,000 ดวงของพระอินทร์จับนึ่งอยู่กับความงดงามของดอกบัวที่ไม่ไหวติง หาได้มองเห็นนางอัปสรเหล่านั้นซึ่งมีความอึ้งใจ มีกายโน้มลงด้วยน้ำหนักของหน้าอก และออกไปจากวิมาน หลังจากกระทำการประณตน์อมแล้ว

สรรคที่ 7

ศุริมทุภิชะ สรถคไชชะ สุรางคานานา กุปตานิมาถ สจิวาสฺตริโลกภฤตะ ।

สมมูรจฺจนนลภุมิวนนรฐภินุชะ ปุรสุถานั สมภิทเท มฤทฺทคนาทะ ॥1॥

ลำดับนั้น เสียงกลองที่ตั้งกระหึ่มแทรกผ่านช่องของวิมานขนาดใหญ่ที่กำลังเคลื่อนขบวนไปของเหล่านางอัปสรซึ่งมีสหายของพระอินทร์ (คนธรรพ์) คอยปกปักษ์รักษาพร้อมด้วยรถและช้างอันวิจิตรงดงามได้ประกาศตนขึ้น

โสตุกณฺ ไฐรมรคไฉนรฺนุปรักิรณานิรฺยาย ชวลิตฺรจจะ ปุราณุมโฆนะ ।

รามานามุปริ วิวสุวตะ สุติดานา นาสเทเท จริตคฺณตุวมาตปไตฺระ ॥2॥

ครั้นออกจากรถของพระอินทร์ซึ่งสว่างเรืองรองและดาษตื่นไปด้วยเหล่าเทวดาผู้ใคร่จะทอดทศนาแล้ว ฉัตรของเหล่านางอัปสรผู้อยู่เหนือดวงอาทิตย์หาได้ใช้ประโยชน์ไม่

ฐุตานามภิมุขปาติภิชะ สมิไรรายาสาทวิศทโลจโนคฺปตานามุ ।

อานินฺเษ มทชนิดำ ศุริยั วฐนามุขณาสุทฺยติชนิตะ กโปลราคะ ॥3॥

สีแดงระเรื่ออันเกิดจากแสงแดดบนแก้มของนางอัปสรทั้งหลายผู้บอบบาง มีนัยน์ตาชุ่มมัวเพราะความเหน้อยล้าบนร่างอันสิ้นเทาด้วยแรงลมที่พัดมาปะทะ กลับนำมาซึ่งความงามอันเกิดจากราคะ

ติษฐุทฺภิชะ กถมปี เทวตานุกาวิทากุญฺญไญชะ ปุรชวิกริรายตฺ ตฺรุงไคชะ ।

เนมินามสตี วิวรุตเน รเถาไมราเสเท วิยติ วิมานวตฺปุรฺวฤตฺติชะ ॥4॥

เมื่อไม่มีล้อให้หมุน การเคลื่อนไปของวัตถุเช่นวิมาน จึงต้องอาศัยธรม้าจำนวนมากที่โยง
ต่อกันยาวเหยียดเข้ากับม้าทั้งหลายที่ว่องไวในอากาศด้วยฤทธิ์ของเทวดาบางประการ

กานุดานำ กฤตปลุกะ สุตนางคราเค วฤเตรมุ จุฑตติลเกมุ เมากุติกาณะ ।
สมุเปเท สรมสลิลอทุกโม วิญญา รมุยามา วิฤติกรปี ศุริย์ ตโนติ ॥5॥

เห็องที่ผุดขึ้นเหมือนไข่มุกบนใบหน้าทีติลลถูกกลบเลือนไปแล้ว และอาการขลุททีเกิดขึ้น
บนสีทีใช้ทาหน้าอกของเหล่านางอัปสรผู้นารักกลับกลายเป็นเครื่องประดับไปเสียแล้ว ก็อาการทีผิด
แปลกไปของสิ่งทีสวยงามย่อมก่อให้เกิตความสวยงามอยู่นั้นเทียว

ราชทุเก ปถิมรุตามภินรุไปรุฤการุจึะ สฬฤคตติกรัษวชาศุกานาม ।
เตโชทุเก กนกนิกายราชเคาไรรายามะ กฤษิต อิว สุม สาดิระกะ ॥6॥

ความสดใสของผืนธงสีแดงเรื่อเหมือนลายทองบนหินรองทอง มีการเคลื่อนไปทีสว่างไสว
เหมือนแสงอุกาบาท มีความต่อเนื่องกันไป และเปล่งประกายงดงาม มีลักษณะการประหนึ่งยาว
เหยียดออกไปไม่สิ้นสุด

รามานามวชิตมาลยเสากุมารุช สมปราบุเต วปุมิ สหตวมตปสย ।
คณรุไรวรชิตวิสุมิยะ ปุริตีเย กลุยามิ วิชิมุ วิจิตรตา วิชิตูะ ॥7॥

ครันเรือนร่างของเหล่านางอัปสรทีมีความอ่อนโยนยิ่งกว่ามัลลดอกไม้ได้รัความร้อน
จากแสงอาทิตย์หนักเข้า เหล่าคนธรรพ์ผู้บังเกิดความอัศจรรย์ใจได้รู้ซึ่งถึงความวิจิตรงดงามในการ
รังสรรค์ของพระพรหม

สินธุไระ กฤตรุจยะ สหมกกุยะ โสริโตภิสตุริทศลา มท กุษรนุทะ ।
สาทฤคัย ยบุรธนาศุราคภินุไนรุวรุษทุเก สฬุริตศตหุไรทะ ปโยไพทะ ॥8॥

เหล่าข้างของเทวดาซึ่งหล้งน้ำมันทางต่อมในกาย มีสร้อยทองทีประดับประดาด้วยสีแดง
สด ดูราวกับเมฆฝนทีมีสายฟ้าสว่างวาบเจือกับสีแดงของลำแสงแห่งรุ่งอรุณ

อตุยรฤ ทุรุปลาทาทุเปตุย ทุริ ปยุณดาทหิมมยุชมณทลสย ।
อาสานามุปรจิตามิไวกเวณิ รโมยรมิ ตริทศนที ยบุรพลาณิ ॥9॥

หล้งจากเคลื่อนไปไกลจากชายขอบของดวงอาทิตย์ซึ่งไปถึงได้ยากอย่างยิ่งแล้ว กอง
ทหารเทวดาต่างมุ่งไปยังคงคาสวรรค์อันมีกระแสดลิ่งงดงามประหนึ่งผมเปียทีถักขึ้นตั้งใจปรารถนา

อามตตุกรมรุกลากุลานิ ฐนุวนุทุตตุครฤติรชาสิ ปงกชานิ ।
กานุดานำ คคณนทีตรุงคสีตะ สนุตาปี วิรมยติ สุม มาตริศวา ॥10॥

ลมที่เย็นฉ่ำจากกระแสน้ำคงคาซึ่งกำลังทำให้ดอกบัวที่มีละอองเกสรจับตัวกันลอยสูงขึ้น และเต็มไปด้วยหมอกมรที่รุ่มตอมต้องไหวเอนไปมา ได้ปลดเปลื้องความร้อนของเหล่านางอัปสรให้หมดสิ้นไป

สมภินุไนริกตรคาวคาหเนน ปราไปยรวิรูปทวิ วิมานปงกต๊ะ |

ตตุปุรวุ ปรัตวิเท สุราปคยา วปรานตสขลิตวิวรุตน์ ปโยภะ ||11||

หลังจากมวลหมู่วิमानอันโอฬารแล่นลงบนสายธารแห่งแม่น้ำคงคาที่ปั่นป่วนแตกฟอง เพราะการกระโจนลงน้ำของช้างและม้าแล้ว ได้ปรับการหมุนให้เลี้ยวกลับขึ้นชายฝั่งแม่น้ำแห่งนั้นเป็นอันดับแรก

กานุดานำ ครุหจริตตูปโต รตานามกุษาครกษตสุรเวศุมเวทิกานาม |

นิะสวกุ ปุทธิ ปาทเท วิวฤตติะ สปีจกษุภิตชเลษุ โดยเทษุ ||12||

วงล้อของรถที่มีส่วนพลับพลาของเทววิมานถูกทำให้เสียหายไปพร้อมกับเพลาเมื่อครั้งแล่นมาจากเส้นทางที่พาดผ่านดาวฤกษ์และดาวเคราะห์หมีดวงอาทิตย์ เป็นต้น ได้หมุนอย่างไม่ติดขัดไปบนเมฆที่มีน้ำกระเพื่อมดันไปข้างหน้า

ตปตานามุปทริเร วิยานภินุนะ ปุรหุลาท สุกรริณำ ฆนะ กษรนุตะ |

ยุกุดานำ ขลุ มหตา ปโรปการะ กฤษยาณี ภวติ รุชตสุวปี ปรวฤตติะ ||13||

เมฆที่กำลังลอยคว้างอยู่และพลันถูกแหวกออกด้วยงาได้ยังให้เกิดความสำราญแก่ช้างทั้งหลายของเทวดาที่ถูกแสงแดดแผดเผา แม้ในยามเคราะห์ สิ่งอันเป็นมงคลก็ยังคงเกิดขึ้นกับผู้ยิ่งใหญ่ผู้ถึงพร้อมด้วยความกรุณานั้นเทียว

ส่วตา มุหุริณิเลน นียมานะ ทิวยสุตริชฆนารำสุเก วฤตติมิ |

ปรยสุยตปฤถุมณิเมขล่ำสุชาลั สัชชญะ ยุคกมิวานุตริยมุโรวะ ||14||

เมื่อลมพัดพัดสตราภรณ์อันงดงามบริเวณสะโพกของนางอัปสรให้แหวกออกช้าแล้วช้าเล่า กลุ่มรัศมีของมณีเม็ดใหญ่ที่สายประคดเอวซึ่งเปล่งรัศมีอยู่ได้ปรากฏขึ้นภายใต้อาภรณ์ตรงขาอ่อน ประดุจชายผ้า

ปรตุยารุทริฤตติลกาสุตฺยารปาไตะ ปุรหุลาท สมิตปริศรมา ทิศนุตะ |

กานุดานำ พหุณติมายะ ปโยทา นาลุปียานุพสุกฤตติ หินสุติ โทษะ ||15||

ด้วยการหลังฝนที่ฉ่ำเย็น เมฆที่ชะดิกลีให้ลบลือนและขจัดความเหนียวล้าให้หมดไป อีกทั้งมอบความสำราญให้แก่เหล่านางอัปสรได้กลายเป็นคุณอันยิ่งใหญ่ โทษแม้เพียงเล็กน้อยย่อมไม่อาจอยู่เหนือคุณูปการที่มีมากมายได้

ยาดุสย คุรติตตรงกัไสกตาเถ วิจเณท์ วิปยลิต วาริวาหชาเล ।

อาเตนุสตุริทศวฐุชนางุภาชา สนุชานั สุรชนุชะ ปุรภา มณีนามุ ॥16॥

แสงแห่งอัญมณีที่ประดับกายของนางอัปสรได้ทำให้เกิดการผสมกันของรุ่งที่พาดผ่านรอยแยกบนกลุ่มเมฆที่ไร้น้ำเช่นเดียวกับหาดทรายที่เป็นลอนคลื่นต่อเนื่องกันไป

ลลิตุทรวาติกรณียสนุนิพทุไซราลาไปะ ปิปติยตา วิลงมุข วิถิมุ ।

อาเสเท ทศศตโลจนฐวชินุยา ชิมูไตรปีหิตसानุรินุทฤทลิตะ ॥17॥

หลังจากข้ามผ่านเส้นทางที่นรกบิณฑแล้ว กองทัพของพระอินทร์ที่กำลังสนทนากันถึงการเตรียมพร้อมเพื่อกระทำการต่างๆ อย่างนี้ๆ ให้บรรลุผลสำเร็จ ได้มาถึงภูเขาคินทรีที่มณีเรือนยอดถูกปกคลุมด้วยเมฆ

อาภิรณมุขนิในรวิลาลินีนามุทฐุตศภูวิศทาตปครเพนา ।

สา ตูรยฐวนิตคกริมาปตนต์ ภูรตุระ ศิริลิต นิโกณฑิว เรเช ॥18॥

ทัพเทวที่มีเสียงต่ำทึมของเครื่องดนตรีดังก้องนั้น มีฉัตรขาวบริสุทธิ์ที่กางอยู่เหมือนฟองที่ลอยสูงขึ้น เคลื่อนด้วยใบหน้าอันเป็นเสมือนดอกบัวของเหล่าสตรีคือนางอัปสร ซึ่งกำลังลอยลงสู่ยอดเขาได้ฉายแสงเรืองรองประดุจคงคาสวรรค์

เสตุตุว ทธติ ปโยมุจ่า วิदानะ สัมภาทกิปโต รถาณชเวน ।

อาณินุยุรณิยมิตรศุมิภูคนโมณะ กฤจฺเจรณ กุณิติมวนามินสุตฺรงคะ ॥19॥

ขณะที่เมฆกำลังทอดตัวเป็นสะพานอยู่นั้น ม้าทั้งหลายที่มีจุมูกโค้งลงและมีบังเหียนรั้งไว้ได้โน้มตัวต่ำลงเพื่อนำพารถทั้งหลายให้ร้อนลงด้วยความเร็วว่าการขยายตัวของเมฆลงบนพื้นโลกด้วยความยากเย็น

มาเนนุทริ นคมกิตะ กรณูวรายะ ปยุนตสุตติชลาทา ทิวะ ปตนุตะ ।

สาทุตุศย์ นิลยณนิษปุรกมุปกัโยราชกุมุรชลนิตศายิกิรินเคนุเทระ ॥20॥

จอมช้างขนาดใหญ่ทั้งหลายที่มีเมฆแวดล้อมข้างกายซึ่งกำลังลอยลงมาจากฟากฟ้าเบื้องหน้าภูเขาของพระอินทร์ (อินทรีทลิตะ) และประหนึ่งจอมภูผา (ไมนากะ เป็นต้น) ที่ค้ำยันกับมหาสมุทรเป็นที่ที่มีปีกสองฝั่งเสถียรมั่นคง

อตุตฺสงเค สมวิษเม สมั มหาทุระ กรานุตาน่า วิยทกิปาตลาชเวน ।

อามูลาทุปนทิ ไสกเตษุ เลเถ สามคฺรี ชุรปทวิ ตฺรงคมาณามุ ॥21॥

รอยกีบเท้าม้าทั้งหลายที่ควบไปบนพื้นที่ราบเรียบและลุ่มๆ ดอนๆ บนยอดเขาคินทรีที่ล้นซึ่งดูปราดเปรี้ยวประหนึ่งวิ่งไปในอากาศ มีจำนวนครบถ้วนจากจุดตั้งต้นบนชายฝั่งใกล้แม่น้ำ

สรวานํ นิปิตตนิรุมราสุ มนุโฑระ สมมูรจฺจนฺปรตฺตินินโฑริชฺตยกาสุ ।
อุทุคฺรีโหวรฆนรวศงฺกยา มยฺโฐระ โสตุกณฺฐํ ฐวนิรฺูปศุศฺรวะ รธานามุ ॥22॥

นกยูงที่ชูคอขึ้นเงี้ยวฟังเสียงรถทั้งหลายที่ตั้งขึ้นเรื่อยๆ เป็นเสียงกึกก้องและหุ้มทับานที่ราบบนยอดเขาซึ่งมีกระแสน้ำตกลงมาระคนกัน ด้วยสำคัญว่าเป็นเสียงร้องของเมฆ

สมฺภินฺนามวิรลปาติกรฺมยฺโฆรฺนิธานํ ภาตุศฺมฺปเมขลํ มณินามุ ।
วิจฺฉินฺนามิว วนิตา นโภนฺตราเล วปรามุภะสุตฺติมวโลกยามุพฺภูวะ ॥23॥

เหล่านางอัปสรได้แลเห็นกระแสน้ำที่ตกจากยอดเขาราวกับว่ากระแสน้ำชันตรงกลางท้องฟ้าแล้วรวมเข้ากับรัศมีของมณีสีนิลบนลาดเขาที่แผ่ออกไปอย่างต่อเนื่อง

อาสนุนทุวิปทวิมทานิลาย กรุฑฺยนุโต ธิยมามตฺย ฐุรคตาวามุ ।
สวฺยาชํ นิชกริณีกริตตฺติจิตฺตอะ ปรุสฺธานํ สุรกริณะ กถณฺจิทฺธิยะ ॥24॥

หลังจากเพิกเฉยต่อคำสั่งของควาญ ช้างของเทวดาทั้งหลายซึ่งกำลังไม่สบอารมณ์กับลมที่มีกลิ่นน้ำมันบนเส้นทางของช้างป่าซึ่งอยู่ไม่ไกลออกไปและถูกล่อใจด้วยมารยาของนางช้างทั้งหลาย จึงไม่เพียรหาช่องทางที่จะไปไหนเลย

นิรนฺธฺริ ปถิยฺ ฐโฆ รธางฺคณฺนํ ปรยฺสยฺนุนวสฺลิตารุณํ วหนฺตี ।
อาเตเน วนคหนานิ วาหิณี สทา ฆรฺมานตฺกมุภิตฺชเลว ชหฺนุกฺนยา ॥25॥

กองทัพเทวดาซึ่งหอบเอาฝุ่นสีน้ำตาลอมแดงเหมือนน้ำป่าคลั่งคลุ้มคลั่งที่ถูกขับไปบนทางอันหยาบกร้านนั้น ได้กระจายไปยังส่วนลึกของป่าดงคงคาที่มีน้ำไหลป่าในฤดูฝน

สมฺโภกถฺยสมคหนามโกปคฺงคํ พิกฺุรณํ ชวลิตมณินิ โสกตานิ ।
อธฺยฺมุศฺยจฺยตฺตฺตฺตฺมาจิตฺตา สหยา วุฑฺตราเรววิรลศาทวตฺตา ฐริตฺริม ॥26॥

ครั้งนั้นเหล่าสหายของพระอินทร์คือคนธรรพ์ได้ตั้งที่พำนักอยู่บนผืนแผ่นดินที่อุดมไปด้วยทุ่งหญ้าอ่อนเขียวขจีผืนใหญ่ปกคลุมไปด้วยดอกไม้ที่ร่วงหล่นลงมา ทรงไว้ซึ่งชายฝั่งที่มีมณีเจิดจรัสและอยู่ในส่วนลึกของป่าอันน่าเพลิดเพลินใจใกล้แม่น้ำคงคา

ภูกรฺตุะ สมธิกมาทเช ตโฑรวฺยาชะ ศฺริมตฺตํ หริสวหาหิณีนิเวชะ ।
สํสฺกเตา กิมสุลภํ มโฑทยานามุจฺจฺรายํ นยติ ยทุฑฺจฺญาปิ โยคะ ॥27॥

ในกาลนั้น สถานที่ตั้งค่ายของทัพคนธรรพ์ได้ทรงไว้ซึ่งความงดงามอย่างยิ่งแห่งผืนแผ่นดินบนภูเขาคินธริกเถ การได้มาพบกันของผู้มีใจสูงทั้งหลายเป็นสิ่งที่ไม่อาจเกิดขึ้นได้ง่ายมิใช่หรือ การพบปะกันของชนเหล่านี้แม้เกิดขึ้นโดยบังเอิญก็ยังไม่ไปสู่อะไร

สาโมทาหะ กุสุมตฺรศฺริโย วิวิกิตาหะ สมฺปตฺติหะ กิสฺลยสฺกาลินีลตฺตานามุ ।

สํสคฺคํ ยชฺชมฺรํจกฺโนปฏกฺตํ สา ลกฺษฺมิมิรฺุปรฺุเต ยยา ปเรชาม ॥28॥

ความสวยงามของรุกขชาติที่มีดอกและส่งกลิ่นหอมหวาน ในสถานที่หลักเรือนจากผู้คนและ
อุดมไปด้วยเถาเลื้อยวัลย์ที่มีหน่ออ่อนอันนางอัปสรทั้งหลายชื่นชมอยู่นั้นได้ผลิดอกออกผลแล้ว เพราะ
คุณสมบัติที่ถึงพร้อมด้วยผลนั้นย่อมเกื้อกูลสิ่งอื่นต่อไป

กฺลาณโต'ปี ตฺริทศฺวธฺฐนหะ ปฺรสุตฺตลฺลีนํหิสฺวสฺติวิโลลปฺลุลลวํนามุ ।

เสวยานํ หตฺวินโยริวาวุฏฺตํ สมนฺปรกํ ปฺริหฺรติ สุม จนฺทนามุ ॥29॥

แม้นางอัปสรจะอดโรยเพียงใดก็หลักเฉียงไม่ตะต้องต้นจันทน์ที่มีหน่ออ่อนไหวไปมา
ด้วยลมหายใจของอสรพิษที่พันอยู่ต่อหน้า ประหนึ่งละเว้นจากการสมาคมกับเจ้านายผู้แวดล้อมด้วย
คนชั่ว

อุตฺตศฺฤชฺชวชฺชกฺกฏา ฐฺริตฺริมนํดา วิทิตนโยหะ สฺรมํ วินตฺตุมุ ।

อากฺขิปฺตฺทุมฺคหฺนํ ยุกานฺตฺวาโตหะ ปฺรยฺสฺตา คิริย อิว ทฺวิปา วิเรชฺหะ ॥30॥

ช่างทั้งหลายอันความนำพามายังผืนแผ่นดินเพื่อขจัดความเหนียวล้าโดยปลดเอาธง ผ้า
คลุมและเกราะป้องกันออกแล้ว ปรากฏเสมือนภูเขาทั้งหลายที่ถูกลมประลัยกัลป์พัดเหวี่ยงจนต้นไม้ใน
ป่าถูกรื้อถอนจนโล่งเตียน

ปฺรสุตฺตํ สฺรมชฺชนิตฺตา วิหาย นิทฺรํมามุเกตฺ คชปฺตินํ สทฺทานปฺนฺเก ।

ศยฺยานุเต กุลมฺลีนํ กุชฺฉํ วิลินํ สฺรมกฺขยฺตฺมิว สฺตฺถขลฺลํ จกาเส ॥31॥

หลังจากจอมช่างสลัดความหลับใหลอันเกิดจากความเหน็ดเหนื่อยในการเคลื่อนทัพทิ้งไป
แล้ว ผุ่งผิ้งที่เกาะอยู่ชั่วขณะหนึ่งตรงเพนียดซึ่งเปราะโคลนจากข้างตม้นที่ถูกปล่อยไปแล้วนั้น ดูราว
กับเชือกสำหรับล่ามเท้าช้างให้ลื่นพยุศ

อายสฺตหะ สฺรฺสฺริโทฆฺรฺทฺทวฺรฺตฺตฺมา สมนฺปรํปฺตํ วนคชทฺทานคฺนฺธิ โธหะ ।

มฺุรฺชานํ นิหิตฺติตางฺกฺศํ วิฐฺนฺวนยฺนฺตฺตํ น วิคฺณยฺถจการ นาคะ ॥32॥

ช่างซึ่งกำลังแกว่งหัวที่มีตะขอแหลมปักไว้ไปมาเพราะต้องการรูดไปยังชายฝั่งที่มีกลิ่น
น้ำมันจากกระพองช้างป่าแต่ถูกขวางไว้ด้วยกระแสน้ำคงคา หาได้ใส่ใจความช้ำเลย

อาโรหฺหะ สมนฺวตฺสย ปิตฺเศษะ สํสคฺกํ ปยฺสิ สมิริเต กเรณ ।

สมนฺมารฺชนฺรฺณมทฺสฺรฺตี กโปเลา สฺสยฺนฺเท มท อิว สีกระ กเรโณหะ ॥33॥

ครั้งเมื่อถูกควาญควบคุมจนบังเกิดความกลัวขึ้น ณ บริเวณชายน้ำที่ข้างก้มลงจุ่มวงต๋ม
นั้น ปรากฏราวกับเป็นวงหยดน้ำมันจากกระพองที่กำลังชะล้างแก้มทั้งสองข้างที่เป็นคราบสีน้ำตาลอม
แดงไหลซึมออกมา

อาฆราย กุณมตติถุขตาปี โรยาทุตตีร์ นีหิตวิฤตตโถจนเณ ।

สมบุฤกต์ วนกรินำ มทามุเสไกรณาเจม หิมมปี วาริ วารเณน ॥34॥

แม้จะกระหายน้ำอย่างยิ่งก็ตาม หลังจากได้กลืนน้ำมันจากกระพองข้างป่าที่เจออยู่ในน้ำ
เพียงน้อยนิด ซ้ำซึ่งกำลังลึกลับตัวอยู่บนฝั่งเพราะขัดเคืองใจก็ไม่ได้ต๋มน้ำที่แม่จะเย็นชื่นใจนั้นเลย

ปรศุโจยตนมทสุรกีณิ นิมนคายาเย กุริทนุโต คชปดยะ ปยาลี กฤตวา ।

กฤษชฤกวยวหิตตามรทานเสไชรุตเตระ สรลิสคณฐิกะ กโปไละ ॥35॥

หลังจากทำให้น้ำในแม่น้ำคงคามีกลิ่นหอมของน้ำมันที่ไหลซึมออกมาจากกระพองแล้ว
จอมข้างทั้งหลายที่กำลังเล่นอยู่ได้ขึ้นจากฝั่งด้วยแก้มที่มีกลิ่นดอกบัวและมีเกสรดอกบัวติดอยู่บนลอย
คราบน้ำมันสีแดง

อากริณิ พลรชสา ฆนารุเณน ปรกโยไละ สปทิ ตรงจิตฺ ตณฺญุ ।

มาตงโคณุมถิตสโรชเรณูปิงคิ มาณชิมฐิ วสนมิมวามพุ นิรุพภาเส ॥36॥

น้ำซึ่งมีสีแดงจากละอองเกสรดอกบัวที่ถูกข้างต๋ม มีลักษณะเป็นลอนคลื่นบนชายฝั่ง มี
การกระเพื่อมถี่ๆ และปกคลุมไปด้วยฝุ่นจากกองทัพที่มีสีแดงหนาทึบ ได้สะท้อนแสงแวววาวดุจผืนผ้า
ไหมสีแดง

ศุริมทภิรณิมิตกนุชราปรานุโตะ สัสกุไตรคุรวเนญฺ สางุคหารมฺ ।

สมบุราเป นิสฤตมทามพุทริคเชนไทระ ปรสฺยนุทีปรุจลิตคณฺทาสไลโสภา ॥37॥

พญาข้างทั้งหลายที่มีความงดงามถูกพันธนาการเอาไว้ทั้งปลายเท้าและคอ มีน้ำมันจาก
กระพองที่ไหลซึมออกมาติดไปกับการเคลื่อนไหวระยาร่างกายในป่าไม้หอม บังเกิดเป็นความสวยงาม
ราวกับศิลาใหญ่ที่ถล่มลงและมีน้ำไหลรินออกมา

นิะเศษํ ปรศมิตเรณู วารณานำ โสริโตภิรัมทลมุชฌตามชสุรม ।

อาโมทํ วุชวหิตทริปฺษปคฺนุโธ กิณฺุไนลาสุรภิมฺวาท กนุชวหะ ॥38॥

ครั้งเมื่อฝุ่นเบาบางลงสิ้นแล้ว ลมที่แม่จะมีกลิ่นดอกไม้รุ่มร่างก็ยังคงถูกลบด้วยกลิ่นของ
ข้างทั้งหลายที่มีต่อมหลังรินน้ำมันจากกระพองไม้ขาดสาย ส่งกลิ่นหอมเหมือนกลิ่นกระวานพุ่งออกไป

สาทุศุยํ ทชฺติ คภิรเมฆมโฆไชรฺนุ นิตุภฺยภิตมฤคาศิปศฺรุตานิ ।

อาเตนุศุภจิตจโกรนีลกณฺฐานุกุจฺจานฺตานมรมเหภพฺฤหิตานิ ॥39॥

เสียงร้องของพญาช้างแห่งปวงเทพซึ่งถูกปลุกให้แตกตื่นเมื่อได้ยินเสียงสิงโตได้ทำให้นัก
กระทำและนกยูงที่อยู่บริเวณริมน้ำเกิดสับสนด้วยละม้ายกับเสียงอันทุ้มต่ำของเมฆ

ศาวาสกุตกมนิยปริจจทานามธวัศรมาศรวุชนเสวิตานาม ।

ชชุญญ นิเวศนวิภาคปริษกฤตทานำ ลกฤษมีระ ปุโรปวนชา วนปาทปานาม ॥40॥

ความงดงามของแมกไม้ในผืนป่าซึ่งได้รับการประดับตกแต่งด้วยการรังสรรค์ให้เป็นส่วน
ของนิวาสนสถาน มีพัศตราภรณ์อันงดงามแขวนประดับไว้บนกิ่งก้าน และโอบอุ้มนางอัปสรผู้เหนียวล้ำ
จากการเดินทางตราคร่ำมาตลอดทางนั้น แลประหนึ่งปรากฏขึ้นในอุทยานแห่งพระนคร

สรรคที่ 8

อด สุวมายาภฤตมณูทิโรชชวลี ชวลนุมนิ โวยมสท่า สนาตนม ।

สุรางคณา โคปติจาปโคปรี ปูรี ววนานำ วิชิตริษยา ชหุระ ॥1॥

ครั้งนั้น ด้วยความปรารถนาจะท่องเที่ยวไปในป่า เหล่านางอัปสรได้ละทิ้งนครที่มีประตุ
ใหญ่คือคันธูของพระอินทร์ มีคนธรรพ์สถิตอยู่ตลอดเวลา มีแก้วมณีโชติช่วงชัชวาล และสว่างไสวไป
ด้วยเคสสถานอันตนเนรมิตขึ้นด้วยมายา

ยถายถิ ตาธา สหิตา นกศจโรระ ปุรภากรูทาสิตไศลวิรุทธะ ।

วานิ วิศานโตย วนชายเตกษณะ กษณทุยตีน่า ทธเรกรูปตาม ॥2॥

นางอัปสรแต่ละนางผู้มีนัยน์ตาเรียวยาวดุจดอกบัวเหล่านั้น ขณะเข้าสู่ป่าพร้อมกับเหล่า
คนธรรพ์ได้ยังให้พุ่มไม้เลื้อยและศิลาน้อยใหญ่สว่างวาบขึ้นด้วยแสงเรืองรองในตนเองในลักษณะการ
เดียวกันกับฟ้าแลบ

นิวฤตตวฤตโตรูปโยธรรกณะ ปรวฤตตนิรุหุราทิวฤษณารวะ ।

นิตมพินินำ ภฤศมาทเช ธฤตี นกะปรยามาทวเนา ปริกฺกรมะ ॥3॥

การท่องเที่ยวบนแผ่นดินอันนำไปสู่ความเหนียวล้ำหน้าอกและขาอ่อนอันกลมกลึงและยัง
ก่อให้เกิดเสียงเครื่องประดับข้อเท้าดังไปทั่ว ได้ยังความสำราญให้แก่เหล่านางอัปสรผู้มีสะโพกผายและ
งดงามยิ่งขึ้นด้วยการลอยไปในอากาศ

ฉนวนานิ กามิ กุสุมานิ พิภุทธะ กรปรเจยานุยปหาย ศาจินะ ।

ปุโร'ภิสเสฐ สุรสุนทริชไนรยโถตุตเรจนา หิ กุณษุ กามินะ ॥4॥

เมื่อผลจากหมู่แมกไม้ที่ออกดอกสะพรั่งพอให้เด็ดด้วยมือตามที่ใจปรารถนาแล้ว นาง
อัปสรทั้งหลายได้มุ่งหน้าต่อไป เพราะว่าผู้มีความใคร่ยอมปรารถนาคุณอื่นๆ ที่ยิ่งขึ้นไปอีกตามลำดับ

ตบรลฤตารณปาณิปุลลวาทะ สุมุรณนขำสุตกรรมณชรีภฤตตะ ।

วิลาสินีพาหุลตา วนาลโย วิเลปนาโมทหฤตตะ สิเชวีเร ॥5॥

ภมรปาซึ่งถูกล่อใจด้วยกลิ่นหอมของน้ำมันชะโลมกายได้รู้มตอมเถาวัลย์คือลำแขนของ
เหล่านางอัปสรที่เรียงรายด้วยกลุ่มรัศมีของเล็บมือนางซึ่งกำลังส่องประกายแวววาว และหน่ออ่อนคือ
ฝ่ามืออันมีสีแดงจากชั้นดูบอบบาง

นิปียมานสุตพกา ศิลิมุไซโรศกยภุคิจลพาลปุลลวาทะ ।

วิทมพพนุตติ ททฤตเส วฐุชไนรมนททษญญาฐกราวฐนนม ॥6॥

กึ่งต้นอโศกที่มีพุ่มดอกกุหลาบหมุ่มมรดุดีมีอยู่ มีใบแรกผลิระริกไหว ปรากฏเหมือนกับว่า
กำลังลือเลียดอาการสั่นระริกของมือและริมฝีปากที่เหล่าหญิงสาวก็ต่ออย่างแรง (เพราะถูกชายหนุ่ม
ดุดดีมีพุ่มดอก-บทอศจรรย์)

เกรา ฐุนานา นวปุลลวากฤตติ วฤตธา กฤตธา มานินิ มา ปริศุรรมม ।

อุเปยฺยมิ กุลปุลลตาทิกษงกยา กถํ นุวิตตฺตฺรสุยติ ยญฺญปทาวลิตะ ॥7॥

นี่แน่แม่หญิงเจ้าอารมณ์ ขอเธจงอย่าได้แสดงความเจ็บปวดไปเสียเปล่าๆ ด้วยการ
สะบัดมือทั้งสองที่มีรูปแฉกเช่นหน่ออ่อนแรกผลิเลย ขบวนสิ่งๆที่เข้ามาหาด้วยสำคัญว่าเป็นไม้เลื้อยใน
สวนของพระอินทร์จะเกรงกลัวอาการเช่นนี้หรือ

ชหิหิ โกปี ทยิตฺตํ นุคฺคฺมยตํ ปุรฺรานุเสเต ตว จญฺจลํ มนะ ।

อิตฺติ ปริยํ กาลญฺจิทฺตํ ปุโร นุณิเนย นิปุณฺณะ สชฺชินะ ॥8॥

เพื่อนหญิงผู้ฉลาดอีกนางได้กล่าวเตือนสติเพื่อนผู้หวังจะได้พบกับคนรักเสียก่อนว่า ขอ
เธจงระงับความขัดเคืองใจเสียเถิดแล้วเธจะได้พบกับคนรัก ใจที่กระสับกระส่ายของเธจะทำให้เธอ
เสียใจไปเสียเปล่าๆ

สมฺมุนไตะ กาสทฺทกฺคตฺตลิตฺทิตะ ปริภวณฺตฺตสารสปฺงกฺคิตเมฆไละ ।

ปฺรตฺติรเทไพสะ สวกตฺตรจารุภิริวิภูษิตาตะ กุณฺชสมฺมทฺรโยษิตะ ॥9॥

วิทฺรปาเตน ภิทามุเปยฺยษศฺชยฺยตตะ ปฺรวาหาทกิตตะ ปฺรสารินะ ।

ปฺรียางฺกสีตตะ ศฺชิเมากฤตฺติคฺคฺวิโย วนปฺรหาสา อิว วาริพินฺทวะ ॥10॥

สชฺชินํ เปรมคฺคฺรูกฤตฺตาทริ นีริภุชมาณา อิว นมฺรุมฺรุตตะ ।

สุตฺริทฺวิเรผาณฺชนสาริตฺตทโรวฺริวาริภิตะ ปุຍฺยปฺวิโลจไนรุตตะ ॥11॥

อุเปยฺยมิณํ พุทฺทหิตฺริตฺตยกา มนํลิติ ชหฺรฺระ สุรราชโยษิตามุ ।

กโปลกาโยชะ กริณํ มทารุไณรฺปาหิตศฺชยามรฺจศฺจ จนฺทนาชะ ॥12॥

ห้องนทีแห่งพงไพรที่ได้รับการประดับตกแต่งแล้วด้วยบริเวณชายฝั่งอันงดงามเสมือนกับ เป็นสระโศกของตอนที่มิแฉวนกระยางร้องระงมไปทั่วเหมือนสายคาดเอว อีกทั้งดอกหญ้าอากาศที่ชาว โพลนดูจผืนผ้าเนื้อละเอียดยกสูงชัน มวลหยดน้ำที่เย็นเหมือนตักนางอันเป็นที่รัก ครั้นตกลงมาจาก กระแสน้ำที่ไหลมาถึงรอยแยกได้แตกฉานซ่านเซ็นไปทั่วเพราะตกลงมาจากที่ไกล ดูราวกับรอยยิ้มของ ปาที่เปล่งรัศมีเหมือนไข่มุกดูสว่างสดใส เถาไม้เลื้อยที่โน้มตัวลงราวกับกำลังมองดูเพื่อนหญิงอันเป็นที่ รักและเทิดทูนบูชาด้วยดวงตาคือดอกไม้ที่บานออกมีลวดลายสีด้าตรงกลางคือฝักด้าที่กำลังเกาะอยู่ และดงไม้จันทน์ที่มีสีด้าอันเกิดจากการสีแก้มสีน้ำตาลอมแดงของน้ำมันจากกระพองของไขลงข้าง ได้ เกาะกุมใจของเหล่านางอัปสรผู้มาถึงที่ราบกว้างใหญ่บนภูเขา

สุวโคจร สดยปี จิตตหารินา วิโลภุฆมานาะ ปุรสเวน ศาขินาม ।

นภศุภราณามุปกรตุมิจจตา ปริยานิ จกรุระ ปุณเณน โยมิตะ ॥13॥

นางอัปสรทั้งหลายแม้กำลังง่วนอยู่กับการพยายามเด็ดดอกไม้อันชวนหลงใหลของหมู่ รุกชชาติอยู่ด้วยตนเองก็ตาม ก็ยังแสดงมิตรไมตรีต่อเหล่าคนธรรพ์ผู้ปรารถนาจะช่วยเหลือพวกนาง

ปรยจตุโตจุใจะ กุศุmani มานินี วิปฤษโคตริ ทยิตน ลมภิตา ।

น กฤษจิตูเจ จรณน เกวลิ ลีเลข พายุปากุลโลจนา ภูม ॥14॥

ครั้นนางอัปสรผู้ซัดเคืองใจอยู่ได้ยินชื่อของหญิงอื่นที่เป็นคู่แข่งด้วยเสียงที่ดังฟังชัดจากคน รักซึ่งกำลังมอบดอกไม้ให้อยู่ที่นั่น ก็หาได้กล่าวสิ่งใด นางผู้มีน้ำตาคลอเข้าได้แต่เอาเท้าเหยียบพื้นดิน

ปริเยปรา ยจนติ วาจนุมุขี นิพฤษทฤษฏีะ ศิถิลากุโลจยา ।

สมาทเช นำศุกมาหิติ วุถธา วิเวท ปุญเปญ น ปาณิปุลลวม ॥15॥

นางอัปสรอีกนางผู้เงยหน้าขึ้นทอดสายตาจับจ้องคนรักที่กำลังสนทนากับหญิงนั้นหาได้ผูก ชุดที่มีปมด้ายทั้งหลายครู่และพันกันยุ่งให้เรียบร้อย และหาได้รู้สึกถึงมือคือหน่ออ่อนที่วางอยู่บนดอกไม้ เฉยๆ

สลีลมาสกุตตานตฤษณิ สมาสชนตฺยา กุศุมาวตฺสกรม ।

ศุตโนปปีท นุนุเท นิตมพินา ฉเนน กศุจิชชฉเนน กานตฺยา ॥16॥

นางอัปสรอีกนางผู้กำลังสวมมาลัยที่ประดับตกแต่งด้วยการนำช่อดอกไม้มาเรียงร้อยต่อกันให้แก่คนรักด้วยความเสนาหา ครั้นสวมกอดเขาแล้วก็กั้นเขาออกไปด้วยสระโศกที่กลมกลิ้งและโค้งงอนได้สัดส่วน

กลตฺรภาเรณ วิโลณีนินา คลทฤษฏุสฺตนศาลินโรสา ।

พลิวุยปายสุพฺภูโรมราชินา นิรายตฺตวาทฺทุเรณ ตามุยตา ॥17॥

ห้องที่ไร้รอยย่นและมีแนวขนหน้าห้องปรากฏชัด (ของนางอัปสรบางนาง) กำลังหายใจอยู่ด้วยความยากลำบากเพราะความกระชับแน่นของทรวงอกซึ่งเปล่งปลั่งด้วยปทุมถันที่มีอาภรณ์เนื้อละเอียดห้อยลงมาปรก กอปรกับความผายออกของสะโพกที่มีผ้าคาดเอวไหวไปมา

วิลมพมานากุลเกศปาศยา กยาจิตาวิญญุตพาหุมูลยา ।

ตรุปรสูนายนุยปทิสย สาทร มโนธินาดสุย มนะ สมาทเท ॥18॥

หลังจากที่นางอัปสรบางนางผู้มีผมดกหนาเป็นริ้วห้อยปรกลงมาและมีส่วนสักรอบหัวไหล่ปรากฏชัด ได้เอ่ยปากขอดอกไม้บนต้นแล้ว ใจของชายคนรักได้ถึงพร้อมด้วยความเสน่หาอมตาม

วุยโปหิตุ โลจนโต มุขานิลโรปรารยนต์ กิล ปุษปช รัชะ ।

ปโยชเรณาลี กาจิทุนมนะ ปริย ชมาโนนุนตปวีรสตนี ॥19॥

นางอัปสรบางนางผู้มีถันอวบใหญ่ชูขึ้นไม่อาจจัดเอาละอองเรณูของดอกไม้ออกไปจากนัยน์ตาของตนได้ด้วยลมปาก นางผู้กระวนกระวายใจจึงได้กระแทกทรวงอกชายคนรักด้วยปทุมถันของตน

อิมานุญนิตยปวรุชิตะ ศโนรยถาภิรามิ กุสุมาครปลุลเว ।

วิหาย นิษารตเยว ภูรหานุปที วนศิริรวนิตาสู สนนทเช ॥20॥

ครั้งมวลบุปผาและหน่ออ่อนแรกแย้มที่มีสีสนสวยงามดังกล่าวถูกเด็ดตรงนั้นที่ตรงนี้ไปที่ละน้อย ความสิริโสภาแห่งผืนป่าเมื่อปราศจากรุกขชาติทั้งหลายราวกับสูญสิ้นแก่นสารไปเสียแล้ว ได้เข้าไปตีสนิทกับเหล่าสตรีชาวสวรรค์

ปรวาลภงคารุนปาณิปุลละวะ ปราคปาณทุกฤตปวีรสตนะ ।

มหีรุหะ ปุษปศุคนุชิตาทเท วปุรุคฺโณจฺจรายมิวํจกนาชนะ ॥21॥

นางอัปสรผู้มีมือเหมือนหน่ออ่อนสีแดงประดุจชิ้นส่วนของหินปะการัง มีหน้าอกอวบใหญ่สีเหลืองนวลด้วยละอองเกสร และมีกลิ่นหอมจากดอกไม้ ราวกับได้รับการเพิ่มเติมเสริมแต่งรูปโฉมให้งดงามยิ่งขึ้นจากพฤกษชาติ

วโรรุภีรวารณหุตปวีโรศุจิราย จินฺนานุณวปลุลลศุริยะ ।

สมเวปี ยาคู จรณานนิตฺวารานุมทาทิว ปฺรสุชลตะ ปเท ปเท ॥22॥

วิสาติกานุจิมณิรศุมิลพุชยา มโนหโรจฺจรายนิตมฺพโสภยา ।

ศุติดานี ชิตฺวา นวโสภิตทุยฺตี ศฺรมาติริกฺไตรชมนานี เคารโวะ ॥23॥

สมุจฺจวสตุปงฺกชโกศโกมโลรฺปาหิตศฺริณฺยุปนิวิ นาภิกิยะ ।

ทชนฺติ มธฺยษุ วลีวิงฺกิชฺย สฺตนาติการาทุทราณิ นมฺรตาม ॥24॥

สมานกานตติ ตฺยารุญโณะ สโรรุโหระสุญฺญปฺตรปฺกตฺติเกฯ ।

จิตานิ มฺรุมามุพฺกโณะ สมฺนุตโต มุขานฺยฺนตฺมุคฺคฺวิโลจนานิ จ ॥25॥

วินิรุยฺตีนา คฺรุเขทมนฺนุถฺรึ สุรางคฺนนานามฺนุसानุ วรฺตฺมฺนนะฯ ।

สฺวิสมฺยํ ฐปฺยโต นภศฺจฺรานูวิเวศ ตตฺปุรวมิเวษณาทระ ॥26॥

ความปรารถนาจะทอดทัศนาราวกับได้เห็นสิ่งนั้นเป็นครั้งแรกได้แล่นเข้าสู่คนธรรมดาทั้งหลายผู้กำลังพร่ำพรรณนาวงหน้าที่มีนัยน์ตาเบิกออกไม่เต็มทีและมีหยาดเหงื่อปกคลุมไปทั่วดวงงามเสมอด้วยดอกบัวที่มีวงกลีบดอกแถมออกเพียงครึ่งซึ่งล้วนประดับด้วยหยาดน้ำค้าง ท้องที่ทรงไว้ซึ่งสภาพโค้งลงเพราะแบกรับน้ำหนักของเต้าปทุมอันที่มีมากเหลือเกินตรงส่วนกลางและมีรอยพับบนหน้าท้องซึ่งปรากฏสิ่งที่น่าชมอยู่ใกล้กับผ้าคาดเอวคือสะดือที่อ่อนโยนเหมือนบงกชแรกแย้มกลีบสะโพกเล่าเมื่อชมความงามของผิงแม่น้ำด้วยความงามของกันที่โค้งงอนขึ้นดูน่ามองทั้งได้รับรัศมีแสงแห่งดวงมณีบนเข็มขัดที่ฉายมาสำทับแล้วก็ปรากฏแต่ความหนักและความอิดโรยอย่างยิ่ง อีกทั้งเท้าที่มีความอ่อนโยนแห่งหน่ออ่อนแรกผลิซึ่งโงนเงนก้าวแล้วก้าวเล่าราวกับเกิดจากความมีนเมาซึ่งไม่อาจย่างไปได้แม้บนพื้นราบเรียบต้องถูกทรมาณอย่างยาวนานด้วยขาอ่อนที่กลมกลิ้งเหมือนงวงช้างดูสวยงามของเหล่านางอัปสรที่แสดงความเฉื่อยชาและอ่อนล้าอย่างยิ่งจากเส้นทางบนยอดเขา

อด สุพฺรณฺมินวิฐฺตปฺกฺกขา วิปฺกตฺริสฺขฺลิตฺโรมิสฺหิตะฯ ।

ปโยวคาคฺคิ กฺลหฺสฺนาทฺนึ สมฺมาชฺหาเว วฐะ สุราปคา ॥27॥

ครั้งนั้นแม่น้ำคงคาที่มีดอกบัวไหวไปมาเพราะปลาที่ว่ายวนอยู่ มีการชดมาครั้งแล้วครั้งเล่าของระลอกคลื่นบนชายฝั่งอันปราศจากโคลนและระดมไปด้วยเสียงห่านประหนึ่งว่าได้เชื่อเชิญให้นางอัปสรทั้งหลายโผล่งน้ำ

ปฺรศฺนาคฺตมฺรุมํภิกฺวะ สฺในฺรวิวานวิลาสิณีภฺยะ ปริมุญฺญปฺกฺกชะฯ ।

ทเทท ภูษาลมฺพมิวาทตฺตศฺิกรสุตฺรจฺคมฺลาคฺนฺตรโคจโร'นิตะ ॥28॥

ลมที่เคลื่อนผ่านใจกลางเกลียวคลื่นหอบเอาละอองน้ำไปและเข้าสู่ปลั้ดดอกบัวที่กำลังพัดไปเอื่อยๆ เพื่อขจัดความร้อนให้หมดสิ้นไปราวกับเป็นการช่วยประคับประคองแขนให้แก่นางอัปสรทั้งหลาย

คฺไตะ สหาไวระ กฺลหฺสฺวิกฺรฺม กฺลตฺรภาโระ ปฺลินิ นิตฺมพิภฺยะฯ ।

มุโยะ สโรชานิ จ ทิรฺมโลจโณะ สุรสฺตฺริยะ สามยฺคฺณานฺนิราสิเร ॥29॥

เพราะคุณสมบัติที่ไม่เท่าเทียมกัน จึงปรากฏว่านางอัปสรทั้งหลายได้ข่มการเดินของท่านด้วยการย่างเท้าอันย้วยวน ก่อกวนชายฝั่งด้วยนวลเนื้อสะโพกที่มีก้นงอนงดงาม ทั้งได้ปรางดอกบัวด้วย วงหน้าที่มีนัยน์ตากลมโต

วิภินนุปรยุทคมีนปงกุตยะ ปุโร วิคาตมาะ สขิภิรุมรุตตะ ।
กถญจิทาปะ สุรสุทริชไนะ สกิติภิสุตตปุรณัม ปุรเปทิเร ॥30॥

ฝูงปลาที่ว่ายวนกระจายกันเข้าไปรุ่มล้อมเหล่าสหายของพระอินทร์ (คนธรรพ์) ในตอนแรก ต้องดำดิ่งลงน้ำไปเสียก่อนเพราะนางอัปสรทั้งหลายเกิดหวาดกลัว

วิคาตมาตฺร รมโณภิรุมภฺติ ปุรยตฺนสํวาทิตปีวโรรุภิยะ ।
วิภิตฺยมานา วิสสาร สารสาณุตฺสย ตีเรษุ ตฺรณฺกสํหติยะ ॥31॥

ครั้นนางอัปสรทั้งหลายผู้มีขาอ่อนอวบใหญ่เอื้องย่างไปด้วยความยากลำบากกระโจนลงน้ำแล้ว ระลอกคลื่นที่กำลังแตกกระจายออกได้ซัดไล่ฝูงนกระยางบนชายฝั่งแล้วตีวงแผ่ออกไป

ศิลาฆไนรฺนากสทามุระสฺถโลรฺพฺถุหนฺนิเวศฺสจฺจ วฐูปโยธโรระ ।
ตฎฺฐาภินิเตน วิภินฺนวิจฺจนา รุเขว เกเช กลฺลยตฺววมภฺกสา ॥32॥

สภาพที่เปราะเปื้อนอันเปรียบได้กับความขุ่นเคืองใจได้ถูกขจัดไปด้วยน้ำที่ไหลไปกระทบชายฝั่งในรูปของคลื่นซึ่งถูกทำให้แตกกระจายออกด้วยทรวงอกที่แข็งดุจศิลาของเหล่าคนธรรพ์และหน้าอกอันใหญ่โตของเหล่านางอัปสร

วิฐุตเตสาะ ปรีโลลิตสุรชะ สุรางคณานา ปุรวิลุปลฺตจนฺทนะ ।
อติปฺรสงฺกาทูวิทิตาคโส มุหะ ปฺรกมฺปมียะ สภยา อิวโรรมยะ ॥33॥

คลื่นได้เข้ากระทบเหล่านางอัปสรอย่างต่อเนื่องด้วยอารามประหนึ่งเกรงกลัวโทษที่ได้กระทำขึ้นจากการเข้าไปแนบชิดจนทำให้ฝั่งไม้จันทน์ถูกชะไปเสีย ทั้งยังทำให้มัลลยคลอนจนผมถูกสยายออก

วิภฺยจิตฺโตนฺมถนา นขฺวณฺนาสฺติโรหิตา วิภฺรุมมณฺฑเนน เย ।
หุถตฺสย เสยานิว กุณฺกุมสฺย ตานวิภฺคตฺถนียานฺทฐฺรณฺยธา สฺตฺริยะ ॥34॥

ในทางกลับกัน หญิงสาวทั้งหลายกลับแสดงบาดแผลจากเล็บที่ทำให้หญิงคู่แข่งเสียดแทงใจซึ่งถูกอำพรางไว้ด้วยการประดับตกแต่งดูงดงาม บาดแผลอันควรเชิดชูนั้นเป็นเสมือนเศษที่หลงเหลือของสีฝุ่นที่ถูกชะล้างออกไป

สโรชปฺเตร นุ วิลีนฺยภูปะเท วิโลลตฺถุญญฺญ สุวิทฺมู วิโลจเน ।
ศิโรรฺหะ สฺวินฺนตปฺกษฺมสนฺตเตรฺทวิเรพฺพณฺทํ นุ นิศฺพทฺนิศฺจลฺม ॥35॥

อคุตฺทาสฺตฺสฺสฺกฺทฺทนต์เกสรี มุขํ สฺวิทฺเตทฺทวิภฺกสนฺนุ ปงฺกชฺม ।
อติ ปฺรลีนํ นลีนิวเน สขี วิทามฺพฺภูวฺชะ สฺจิเรณ โยษิตะ ॥36॥

นางอัปสรทั้งหลายจำแนกอยู่นานว่าอันนี้คือดอกบัวที่กำลังแย้มบานหรือใบหน้าของเพื่อนที่ซ่อนอยู่ในดงกอบัวซึ่งมีเกสรคือฟันที่ปรากฏชัดเมื่อยิ้มออกมาอย่างเปิดเผยกันแน่ ระหว่างสองสิ่งนี้อันไหนเป็นภมรที่บินวนอยู่บนใบบัวและอันไหนเป็นนัยน์ตาที่กลอกไปมากันแน่ อันไหนเป็นภมรที่เกาะอยู่หนึ่งๆ และอันไหนเป็นเส้นผมตรงบริเวณแนวขนตาอันโค้งงอนกันแน่นหนอ

ปริเชณ สัครถุย วิปฤษสนุทธาปาหิตา วฤษสิ ปิวรสุตเน ।

สุรช น กาจวิหิหหา ชลาวิถึ วสนติ หิ เปรมุณี คุณา น วสุตฺติ ॥37॥

อัปสรบางนาง ก็ไม่ยอมทิ้งพวงมาลัยซึ่งเปียกน้ำเสียแล้ว ที่ชายคนรักร้อยให้เองแล้ววางไว้บนอกที่ถันเต่งตึง ต่อหน้าหญิงคู่แข่ง เพราะพวงมาลัย(ที่แท้) (คุณ แปลว่า พวงมาลัย ก็ได้ แปลว่า คุณค่า ก็ได้) ย่อมอยู่ที่ความรัก หาได้อยู่ที่วัตถุไม่

อลศัย นุยสุตมฺพานตรกตตำ ยเทว โรทุฐุ รมณิภิรณฺชนมฺ ।

หฤเตปี ตสฺมินุสฺสึเลว สุกฺลตำ นิราส ราโค นยเนษุ น ศฺริยมฺ ॥38॥

หมึกอัชชันอันนางอัปสรทั้งหลายวาดไว้นั้นจะต้องมีไว้เพื่อตัดขอบสีแดงที่อยู่ใกล้ๆ กันเป็นแนแท้ แม้หมึกนั้นจะถูกน้ำชะไปจนทำให้สีแดงทำลายความสดใสบนดวงเนตรก็ตาม แต่หาได้ขจัดไล่ความสวยงามไปได้

ทฺยุตี วหนโต วนิตาวตฺสกา หฤตาะ ปฺรโลภาหิว เวคิภิรชโลละ ।

อุปฺปลุตาสุตฺตฺกษณ โสจนียตำ จฺยุตาทิการาะ สจิวา อิวายยุะ ॥39॥

มาลัยประดับศีรษะของนางอัปสรทั้งหลายที่ประดิษฐานขึ้นอย่างงดงามและถูกน้ำอันไหลเชี่ยวกรากพัดพาไปราวกับความโลภได้ประสบกับสภาพน่าสลดใจในขณะนั้น เช่นเดียวกับมนตรีที่ถูกขับออกจากตำแหน่ง

วิปฺตฺตรเลหา นิรลฺกตกาธรา นิรณฺชนากุมิรปี พิภฺรติสะ ศฺริยมฺ ।

นิริภุชย รามา พุพฺุเช นภฺุจจโรรลฺงกฺฤตฺ ตทฺวปฺุโยว มณฺุชนมฺ ॥40॥

หลังจากพิจารณาหญิงสาวทั้งหลายที่แม้ว่าการแต่งแต้มสีบนใบหน้าจะลบเลือนไป อีกทั้งริมฝีปากกลางที่สีของครึ่งถูกล้างไปและมีนัยน์ตาอันไร้หมึกอัชชันแล้ว ก็ยังทรงไว้ซึ่งความงาม คนธรรมดาทั้งหลายจึงรู้ชัดว่าเรือนร่างของพวกนางนั่นเองคือเครื่องประดับ

ตถา น ปฺุรวุ กฤตฺกษณาธระ ปฺุรียานุราเคณ วิลาสิณฺุชนะ ।

ยถา ชลาโรทุโร นชมณฺุชนศฺริยา ททาห ทฺุฤษฺฐึศฺจ วิปฺุฤษโยมิตามฺ ॥41॥

ก่อนสรसनาน ภาพนางอัปสรผู้ที่ชายคนรักเอาใจใส่แต่งเนื้อแต่งตัวให้ด้วยความรักใคร่หาได้บาดตาบาดใจบรรดาหญิงคู่แข่ง แต่หลังจากสรसनานแล้ว ร่างที่เปียกน้ำได้ทำให้พวกนางเจ็บปวดด้วยความงามจากการตกแต่งด้วยบาดแผลจากเล็บ

ศุภานนาะ สามพุรุษเย กิรว วิโกลหาราศุจลแผนปงกุตมิฯ ।

นิตานุตเคาโรย หุตกุงกมุขวาล์ น เลกิเร ตาะ ปรภาคมุริมิฯ ॥42॥

นางอัปสรเหล่านั้นผู้ฉลาดกลัวจนสร้อยคอสั้นเทามีผิวพรรณขาวผุดผ่องยิ่งนักทั้งใบหน้าก็งดงาม พวกนางไม่อาจแสดงคุณสมบัติอันเลิศนี้ได้มากพอในระลอกคลื่นซึ่งมีทั้งดอกบัวและกลุ่มฟองที่กลอกกลิ้งไปมาจนทำให้สีฝุ่น (บนเรือนกาย) ถูกชะออกไป

หุรทามภลิตี วุยสุตวฐุกราหเต รวี มฤทงคฐวนิธิรมุขมตติ ।

มุหะ สุตโนสตุลลสม์ สมหาทเท มโนรม์ นฤคยมิว ปุรวเปิตม ॥43॥

ครั้งสิ้นเสียงร้องที่ดังก้องเหมือนเสียงกลองแล้ว อาการที่หน้าอกกระเพื่อมซ้ำๆ ในน้ำลึกที่เข้ากระทบแขนของนางเองที่กำลังวาดออกไปเสมือนเป็นการให้จังหวะ ปรากฏประหนึ่งนาฏกรรมอันน่าชม

ศุริยา หสทุกิะ กมลานิ สสมิไตรลงกุตตามพะ ปรติมาคไตรมุไซะ ।

กุตตานุกุลยา สุรราชโยมิตา ปรสาทสาพลยมาป ชาหุนวี ॥44॥

แม่น้ำคงคาที่ได้รับการประดับด้วยใบหน้าที่มีรอยยิ้มปรากฏเป็นรูปละม้ายดอกบัว ได้รับผลแห่งความบริสุทธิ์จากความงามอันเหล่านั้นนางอัปสรก็เอกลให้แล้ว

ปริสุพุนมินวิฆฎุฎิไตรวะ สุรางคนาสุตราสวิโกลทฤฎุฎะ ।

อุพายะ กมปีตปาณิปุลลวะ สชัชนสุยาปี วิโลกนียตาม ॥45॥

นัยน์ตาพวกนางต้องเบิกโพรงเพราะตกใจกลัวเมื่อปลาโบกหางต้อนโคนขา แล้วมือก็ป้ายปัด เป็นเครื่องกระตุ้นความสนใจจากเกลอของพวกนาง

ภยาทิวาศุลิษย ฉษาหเต'มภลิตี ปริย มุทานนุทตติ สุม มานินี ।

อกฤตริมเปรมรสาหิไตรมโน หรนติ รามะ กฤตไกรปีหิไตะ ॥46॥

ครั้งหญิงสาวกอดชายคนรักด้วยความกระวนกระวายใจราวกับเกิดจากความกลัวเมื่อถูกปลาตอดขาอยู่ในน้ำ ก็บังเกิดความเบิกบานใจ หญิงสาวทั้งหลายได้พาใจไปสู่อาการที่แม่จะแสรังทำก็ส่งผลให้เกิดรสแห่งความรักขึ้นมาเองตามธรรมชาติ

ติโรหิตานูดานิ นิตานุตมากุไกรป่า วิคาหาทลโกะ ปรสสาริกิะ ।

ยยุรวรณา วทานนิ ตุลยตา ทุวิเรพวฤนุทานุตรีไตะ สโรรุไหะ ॥47॥

ใบหน้าของหญิงสาวทั้งหลายที่บริเวณขอบหน้าถูกปิดบังไว้ด้วยเส้นผมที่สยายออกไปเต็มทีเพราะการกระโจนลงน้ำ ดูราวกับดอกบัวที่ถูกห่อหุ้มไว้ด้วยภมรฝูงใหญ่

เกรา ชุณานา นวปลุกวากฤติ ปยสุยคาเช กิล ชาตสมุภรมา ।

สชีษุ นิรวาจุมฆารษุญญุฑิต์ ปริยางคส์เศลยฆวาป มานินี ॥48॥

ครั้นอยู่ในน้ำลึก หญิงสาวผู้บังเกิดความกลัวจนมือไม้ที่มีรูปร่างเหมือนหน่ออ่อนแรกผลิจริงๆ สันระริก ได้สวมกอดร่างของชายคนรักซึ่งซบไล้ความกลัวโดยไร้ซึ่งถ้อยคำใดๆ ในหมู่เพื่อนหญิง

ปรีโยะ สลิล์ กรวาริวริตะ ปรวุฑุทนิะศุวาสวิกุมปิตสุตนะ ।

สวิกุมราฐุตกราคูรปลุกโว ยถารุถตามาป วิลาสินีชนะ ॥49॥

นางอัปสรผู้มีปลายมือเหมือนหน่ออ่อนสะบัดไปมาด้วยความร่าเริง ผู้มีหน้าอกกระเพื่อมจากการสุดลมหายใจเต็มที่ ผู้ถูกชายคนรักประพรมน้ำจากกระพุ่มมือใส่อย่างสนุกสนาน สมควรได้รับชื่อที่เหมาะสมแล้วคือวิลาสินี (ผู้มีความสนุกสนานร่าเริงในตนเอง)

อุทสุย ไทรุย์ ทยิตน สาทร์ ปุรสาทิตายะ กรวาริวริตมฺ ।

มุขี นิมีลนุยนัน นตกรุวะ ศุริย์ สปตนิวทานาทิวาทเท ॥50॥

หลังจากชายคนรักทำให้คลายความกระด้างลงแล้ว ใบหน้าที่หลับตาอยู่เพราะถูกพรมน้ำจากกระพุ่มมือของหญิงคิ้วโก่งสวยงามทั้งหลายผู้กำลังสนุก ดูราวกับได้ครอบครองความงดงามจากใบหน้าของหญิงคู่แข่งเอาไว้

วิหสุย ปาณา วิษุเต ฐุตุตามุกลี ปรีเยณ พฐุวา มทานารุฑุเจตสะ ।

สชีว กาลุจี ปยสา ฆนิกฤตตะ พการ วิโตจยพนุชรม์ศุกมฺ ॥51॥

ครั้นถูกชายคนรักดึงมือที่กอบน้ำไว้หลังจากหัวเราะขบขันเสียงดัง เข้มขัดที่ถูกทำให้แน่นด้วยน้ำของหญิงสาวตรึงด้วยผู้มีจิตใจเป็ญกชุ่มไปด้วยความเสันทา ได้รังเส้นใฝ่ที่มีปมเคยมุกไว้หลุดออก ราวกับเข้มนั้นเป็นเพื่อนหญิง (ที่รู้ใจ)

นิรลชเน สัจจิวิโลกิต์ ทุตสาวยาวกั เวปฺลูโรษุฐปลุลวมฺ ।

นตกรุโว มณฺทยติ สุม วิครเห พลิกุริยา จาติลกั ตทาสุปทมฺ ॥52॥

ในเรือนกายของนางอัปสรผู้มีคิ้วโก่งงอน การขยตามองของนางเป็นเครื่องประดับนัยน์ตาที่ไร้หมึกอัญชัน การสันระริ้วได้ตกแต่งแล้วซึ่งริมฝีปากที่มีสีแดงเป็นธรรมชาติเหมือนหน่ออ่อน และเส้นบนหน้าผากได้ประดับผืนนลาฏอันปราศจากติลกด้วยเช่นกัน

นิมีลทาเกรโลตจกมุขำ ปรีโยปกณฺฐุ กฤตคาคูรเวปฺลูะ ।

นิมชชตีนำ สุวลิโตทุชตสุตนะ ศุโรโม นุ ตาสำ มทโน นุ ปปฺรเถ ॥53॥

หน้าอกที่ยกตั้งขึ้นจากการหายใจและร่างกายที่สั่นสะเทือนของนางอัปสรทั้งหลายเหล่านั้น ผู้มีนัยน์ตากลอกไปมาและหรีดครั้งหนึ่งขณะโจนตัวลงน้ำใกล้กับชายคนรัก แสดงถึงความอ่อนล้า หรือว่าเป็นความรักกันแน่นหนา

ปริเยณ ลิกิตา จรม์ วิภยตศุโกป กาจินน ตุโธษ สานตุวโนะ ।

ชนสย รุตปรณยสย เจตสะ กิมปุมรโย'นุนเย ฤตศายเต ॥54॥

สตรีบางนางที่ถูกชายคนรักประพรมน้ำต่อจากหญิงคู่แข่งได้บังเกิดโทษและไม่ยอมสงบ ระวังได้ เพราะความโกรธที่บังเกิดขึ้นในจิตใจของบุคคลผู้มีความรักใคร่กันอย่างแท้จริงเท่านั้นที่จะ ดำรงความสงบระวังไว้ได้

อิตุถิ วิหฤตย วนิตากรุทสุขมานิ ปินสุตโนรชมนสฤทศาลินีเกะ ।

อุตุสรปิโตรมิยลงฆิตติเรเทศเมตตุกยุนุนมิว วาริ ปุระ ปุรัตสุเถ ॥55॥

หลังจากถูกดันออกไปโดยเหล่านางอัปสรผู้มีส่วนสัดของสะโพก ขาอ่อน และก้นที่อวบใหญ่ด้วยประการฉะนี้แล้ว น้ำที่ถูกดันอยู่นั้นได้เคลื่อนไปข้างหน้ายังบริเวณชายฝั่งที่ถูกกระทบด้วย กลุ่มเกลียวคลื่นที่มีวนตัวขึ้นสูง รวากับถูกผลักดันด้วยความที่นกระหาย

ติรานุตราณิ มิถุนานิ รถางคนามนำ นิตวา วิโลคิตโรชวานศุริยสุตาะ ।

สิเรชเร สุรสริชชตธาตหาราสุตาราวิตานตราลา อิว ยามวตยะ ॥56॥

ครั้นข้ามไปยังฝั่งตรงข้ามที่มีนจากพรากอยู่รวมกันเป็นฝูงแล้ว นางอัปสรทั้งหลาย เหล่านั้นผู้เป็นความงดงามแห่งดวงกอบัวที่ไหวไปมา ผู้เป็นสร้อยคอไข่มุกที่ถูกชำระล้างด้วยน้ำแห่ง แม่น้ำคงคา ได้ส่องประกายประหนึ่งราตรีที่สุกสว่างด้วยกลุ่มดาว

สิกรานุตจนุทนรสาหิตวรณเกท วิจฉินนุญษณมณิปรกรำสุจิตรม ।

พทุโรรมิ นากวนิตาปริภุกตมุกติ สินุโรรพการ สลิลิ ศยนิยลภุมิมิ ॥57॥

น้ำแห่งแม่น้ำคงคาที่มีการแจกเป็นสีต่างๆ เพราะถูกเจือด้วยน้ำฝงจันทร์ มีหลากสีด้วย รัศมีแห่งมวลหมู่เมฆที่ประดับไว้ที่นี้บ้างที่นั่นบ้าง เป็นที่รวมแห่งกระแสดคลื่น และเป็นสิ่งที่นางอัปสรใช้ ประโยชน์และชำระทิ้งไป ได้ทรงไว้ซึ่งคุณความดีแห่งบรรจกรรม

สรรคที่ 9

วิภย รนุคมนสะ สุรนาริราตติจรปริธานวิภยาะ ।

ตตุปริยารุถมิว ยาคุมถาสติ ภาณูมานุปปโยธิ ลลมเพ ॥1॥

ครั้นสำเร็จเสร็จสิ้นการสงสนานแล้ว หลังจากดวงอาทิตย์พิศดูเหล่านางอัปสรผู้สวม อารมณ์เครื่องประดับอันวิจิตรและปรารถนาความสำราญใจ (ในเพชรส) แล้ว ได้เคลื่อนคล้อยลงไป ไกลมหาสมุทรเพื่ออันตรธานไปประหนึ่งให้ประโยชน์นั้นตกอยู่กับคนที่ตนรัก

มชฺยโมปลนิเก ลสทํสาเวทศจุยุดิมุเปยฺมิ ภานา ।

เทฺยารุวาท ปรีวฤตติวิโลลํ หารยษฏิมิว วาสรลภุมิม ॥2॥

ครั้นดวงอาทิตย์ผู้เปล่งรัศมีประจุแก่นแห่งดวงมณีเลื่อนหายไปหนึ่งส่วน ท้องนภาได้ทรงไว้ซึ่งมนต์เสน่ห์ของวันซึ่งหมุนเป็นวงโคจรประจุสร้อยไข่มุก

อํศุปาณิกริติว ปีปาสุะ ปทุมชํ มชฺ ฤคํ รสยิตฺวา ।

ภุษีพตามิว คตะ ฤษิติเมษยํโลลหิตํ วปฺรุวาท ปตงคะ ॥3॥

เมื่อดวงอาทิตย์ผู้มีความกระหายอย่างยิ่งได้ลิ้มรสน้ำหวานที่เกิดในดอกบัวอยู่เนืองๆ ด้วยมือคือรัศมีราวกับตกอยู่ในความเมามายแล้ว ได้ทรงไว้ซึ่งร่างกายที่แดงกำและกำลังจักป้ายหน้าลวงสู่แผ่นดิน

คฺมุยตามุปกเต นยนาํ โลหิตายติ สหสฺรมริเจา ।

อาสสาท วิรหย ฐริศฺรี จกรวาทหุทธานุภิตาปะ ॥4॥

ครั้นลักษณะการอันน่าทศนาของดวงอาทิตย์ที่มีสีแดงปรากฏขึ้น ความร้อนที่หลีกเร้นไปจากโลกนี้แล้วกลับแล่นเข้าสู่ใจของนกจากพราวแทน

มุกตมูลษุรชฺฉิตปฺรูวะ ปศฺจิม นภสิ สมภฤตฺसानุทฺระ ।

สามี มชฺชติ รเวา น วิเรเซ จินฺนชฺหิม อิว รศฺมิสมฺมุหะ ॥5॥

ครั้นดวงอาทิตย์จมหายไปครึ่งหนึ่ง กลุ่มรัศมีที่รวมตัวกันและมีความเข้มข้นท้องฟ้าฟากตะวันตกภายหลังผลจากทิศตะวันออก มีขนาดเล็กลงเพราะส่วนฐานเคลื่อนหายไป ดูแสงเลื่อนราวกับลวงสู่ความอ่อนล้า

กานุตฺทศฺย อิว กุญฺจตามฺบราเซ สายมณฺฑลมภิตฺวารยฺนุคฺยะ ।

สาทรี ททฤคิเร วนิตาภิเซ เสาธชาลปิตฺตา ริวิทาสะ ॥6॥

แสงอาทิตย์สีแดงเหมือนหญ้าฝรั่นที่ส่องผ่านเข้ามาทางช่องหน้าต่างห้องและกำลังเร่งรัดไปยังมณฑลแห่งสายัณท์กาลอันนางอัปสรทั้งหลายรับรู้แล้วถึงความรักประจุหุดของชายคนรัก

อฺครฺसानุมุ นิตานตฺปิสงฺไครฺภูรฺหานุมฤทฺทกฺไรรวลฺมพฺย ।

อฺสฺตํไสลคฺหนํ นุ วิวสุวานาวิเวศ ชลธิ นุ มหิ นุ ॥7॥

เมื่อดวงอาทิตย์เอื้อมมือที่อ่อนนุ่มและมีสีแดงสุกค้ำเอาหมู่แมกไม้บนยอดเขาทั้งหลายของภูเขาลูกใหญ่แล้ว จักมุ่งตรงไปยังป่าลึกแห่งภูเขาลูกสุดท้ายที่กำลังลับลาไป หรือมหาสมุทร หรือแผ่นดินกันหนอ

อาภุคคฺจลปตฺตริกฺกานามารไวรฺนุทิตายสราคะ ।

อายยาวหริทศฺววิปาณฺฑุสฺตฺลยฺตํ ทินฺมฺเชน ทินานฺตฺตะ ॥8॥

ยามสนธยาที่สีแดงของยามเย็นเหือดหายกลายเป็นซีดเพราะดวงอาทิตย์ลับขอบฟ้าไปแล้วผนวกกับเสียงร้องของฝูงวิหคที่โฉบบินไปมาปรากฏราวกับเป็นยามรุ่งอรุณ

อาสุถิตะ สฺถกิตฺวาริทปงฺกฺตฺยา สนฺธฺยยา คคนปฺศฺจิมภาคะ ।

โสรฺมฺวิทฺฐุมฺวิตานฺวิภาสา รณฺชิตฺสฺย ชลเชะ สุริยมฺเห ॥9॥

พากตะวันตกของท้องฟ้าที่ปกคลุมด้วยยามสนธยาและเต็มไปด้วยกลุ่มเมฆ ได้ทรงไว้ซึ่งความงามแห่งมหาสมุทรที่ถูกย้อมไว้ด้วยความสดใสของกลุ่มปะการังอันมีลักษณะเป็นคลื่น

ปฺราณฺชลาวปี ชเน นตฺมฺรุณฺนิ เปรมฺ ตตฺปฺราณฺเจตฺติ ทิตฺวา ।

สนฺธฺยยานฺวิทฺเช วิรมฺนฺตฺยา จาปฺเลนฺ สุชเนตรฺไมตรี ॥10॥

หลังจากเพิกเฉยต่อความรักอันบุคคลผู้แม้จะมีจิตศรัทธาในตนได้กระทำอัญชลีพร้อมกับน้อมศีรษะบูชาก็ตาม สนธยากาลที่กำลังสิ้นสุดลงอย่างรวดเร็วได้เลียนแบบมิตรไมตรีของทุรชน (ไม่ใช่ดี)

เอษสาดปฺภยาทปฺลีนํ วาสฺรจฺฉวิวิรามปฺภีเยะ ।

สนฺนิปตฺยฺ สนฺไกรฺตฺ นิมนฺนาทฺนฺชการมฺทฺวาป สฺมานิ ॥11॥

ครั้งนั้นเมื่อความมีดีผู้ทรงพลาญภาพในการสยบสี่ส้นของวันและซ่อนเร้นกายจากภัยคือความร้อนในยามรุ่งสางได้ปรากฏขึ้นที่ละน้อยจากซอกหุบเขาแล้วจึงแผ่ออกไปทั่วพื้นราบ

เอกตามิว คตฺสฺย วิเวกะ กสฺยจฺนฺน มหโตปฺยุปฺเลเก ।

ภาสฺวตา นิทฺธิเร ภูวนานามาทฺมฺนินิว ปตฺติเตน วิเศษฺยาะ ॥12॥

(เพราะความมีดีเป็นเหตุ) ความแตกต่างกันของสิ่งที่แม้จะใหญ่โตเพียงไรก็ตาม ครั้นตกอยู่ในสภาพราวกับรวมกันเป็นสิ่งเดียวแล้วก็ไม่อาจรับรู้ได้ ราวกับว่าดวงอาทิตย์ที่ลับหายไปแล้วเก็บความหลากหลายบนผืนดินไว้กับตน

อิจฺจตํ สห วฐฺกิริเกทํ ยามินิวิรฺหิณํ วิหคานามุ ।

อาปุเรว มิถุนานิ วิโยคํ ลงฺขฺยเต น ชลฺ กาลนิโยคะ ॥13॥

การรวมฝูงของนกจากพราวที่ต้องมีอันแยกกันอยู่ในยามราตรี แม้ปรารถนาจะอยู่กับเหล่านางอัปสรอย่างใกล้ชิดก็ตามต้องมีอันพลัดพราวกันไป กฎแห่งกาลเวลาจะละเมิดได้

ยจุนติ ปฺรติมุขํ ทยิตาโย วาจนนุติกกเต'ปี ศกฺขุนเตา ।

นียเต สุม นติมุขมิตทหฺรฺมํ ปงฺกษํ มุขมิวามุพฺรุหิณฺญา ॥14॥

ครั้นเมื่อเอ่ยวาจาอยู่กับนางอันเป็นที่รักต่อหน้านจากพรากทั้งหลายที่แม้จะอยู่ใกล้ๆ ก็ตาม (แต่ไม่อาจอยู่ด้วยได้) ดอกบัวได้เฉาเซาลงราวกับดวงหน้าที่กลมมนเหมือนดอกบัวไร่ซึ่งชีวิตชีวา

รณฺชิตา นุ วิวิชาสุตฺรฺุสลา นามิตํ นุ กณฺนํ สุกฺกิตํ นุ ।

บุริตา นุ วิชเมษุ ฐริตฺริ สํหฤตา นุ กกุฏสุตฺติมิเรณ ॥15॥

และแล้วต้นไม้และภูเขาต่างก็ถูกย้อมไว้ด้วยความมืดละหรือ ผืนนภาได้ถูกดึงต่ำลงและถูกปกคลุมไว้ด้วยความมืดละหรือ ความมืดได้เติมความตะปุ่มตะป่ำลงในบนผืนแผ่นดินละหรือ ทิศทั้งหลายได้ถูกทำลายลงด้วยความมืดละหรือ

ราตฺริราคมลินานิ วิกาธํ ปงฺกษานิ รหฺยนฺติ วิหาย ।

สุปฺยภูตารกมียาย นกะ ศฺริรวสุตฺตุมิจฺจติ นิราปทิสฺสวระ ॥16॥

ครั้นเมื่อเทวีศรีลาจากบงกชชาติทั้งหลายที่หุบดอกและซุบด้วยสีด้าแห่งราตรีกาลแล้ว ได้ป่วยหน้าสู่ท้องฟ้าที่มีดวงดาราปรากฏแจ่มชัด อันว่าสรรพสิ่งย่อมหวังจะดำรงอยู่โดยปราศจากหายนะ

วฺุยานเส ศศฺชเรณ วิมุกฺตะ เกตฺกิกุสุมเกสฺรปาณฺฑุชะ ।

จฺุณมุขฺฐิวิว ลมฺภิตกานฺตฺริวาสวสฺย ทิศฺมํศุสฺมุหะ ॥17॥

กลุ่มรัศมีที่ตรงามอร่ามเหลืองอ่อนเหมือนสีเกสรดอกเกตกีกอันดวงจันทร์เปล่งออกมา ได้แผ่ไปยังทิศของพระอินทร์ประหนึ่งผงการบูรหีบมือหนึ่ง

อหฺมตี ศุจฺมิวาศุ ตมิสฺสรามนฺติกํ วฺุรชติ ตารกฺราเช ।

ทิกฺกปฺรสาทคฺุณมณฺฑานมฺุเห รศฺมิหาวสฺวิศทํ มุขไมฺนุทฺริ ॥18॥

ทิศตะวันออกที่กำลังหลีกหนีความเศร้าโศกในรูปของราตรีอันมืดมิดอย่างรีบร้อน ครั้นเคลื่อนไปใกล้ดวงจันทร์แล้ว ได้ทรงไว้ซึ่งใบหน้าอันมุดม่งด้วยรอยยิ้มในรูปของรัศมีมีมณฑลแห่งคุณ คือความบริสุทธิ์

นินฺนिरชฺนิเก หิมเคาริ สฺไศลฺรุทฺทวปฺุชะ สิตฺรศฺมุเมะ ।

เช รราช นิปตฺตกรชาลํ วาริเชะ ปยฺสิ กางฺกมิวามุเกะ ॥19॥

ลำแสงที่ขาวเหมือนหิมะของดวงจันทร์อันมีมณฑลถูกบดบังด้วยภูเขาซึ่งผาดผายไปยังผืนฟ้า ผิว่าสีดุกเดียวกับนิโลบล ดูราวกับน้ำแห่งแม่น้ำคงคาไหลไปสู่ น้ำแห่งมหาสมุทร

ทุยา นิรุทธตินีลมนาภี ชวานตุมุทยตกรณ ปุรสุตาดุ ।

กฤษิพยมาณมลิตตธรรภาสา สมภุเนว กริจรัม จกาเส ॥20॥

ความมืดที่ปรากฏราวกับเมฆดำทะมึนอย่างยิ่งที่แผ่เข้าปกคลุมท้องฟ้าและกำลังถูกขจัดไปจากทิศตะวันออกด้วยแสงสีขาวนวลในรูปมือที่ยกชูขึ้น แลประหนึ่งหนึ่งข้างอันพระศิวะทรงขว้างทิ้งเสีย

อนติกานตีกคเตนุทวิสุถุญญ ชิหุมตา ชหติ ทิธิติชาเล ।

นิะสุถตสุติมิรการนิโรธาทุจจุวสนุนิว ราช ทิคนตะ ॥21॥

ครั้นhuriศมีแสงที่ถูกเปล่งออกมาจากดวงจันทร์ซึ่งเคลื่อนไปใกล้ (ขอบฟ้า) อย่างยิ่ง ได้สลัดความพร่ามัวทิ้งไปเสียแล้ว ขอบฟ้าที่หลุดออกมาจากการถูกกางกั้นด้วยมวลหมู่ความมืดได้ปรากฏขึ้นประหนึ่งกำลังฟื้นคืนชีพ

เลขยา วิมลวิฑูรมภาสา สนตต์ ติมิรมินิทูรทาเส ।

ทัญญุทยา กนกญุงกปิสงคยา มณฑลั ทว อิวาทิวราหะ ॥22॥

ดวงจันทร์ได้ถลกเอาความมืดอันหนาที่บั้นขึ้นด้วยเสี้ยวที่มีสีแดงบริสุทธิ์เช่นเดียวกับที่พญาหมูป่ายกแผ่นดินให้สูงขึ้นด้วยเขี้ยวอันใหญ่โตสีน้ำตาลแดงเหมือนดาบทองคำ

ทีปนุนถ นกะ กิรณาโฆะ กุงกุมารุณปิโยธเราระ ।

เหมกุมภ อิว ปูรวปิโยเธรูนมมชช สนโกสุตุนานาสุะ ॥23॥

ขณะที่ดวงจันทร์ซึ่งมีสีอมแดงเหมือนดั่งหน้าอกหญิงสาวที่แดงด้วยสีเกสรจากหญ้าฝรั่น กำลังส่องรัศมีแสงไปยังท้องฟ้า ก็พาดนผุดขึ้นช้าๆ ประหนึ่งเหยือกทองผุดขึ้นจากมหาสมุทรดึกดำบรรพ์

อุทคเจนุทุมวิภินนตมิสุรา ปศุยติ สุม รชนิมวิทฤปตะ ।

วุษุศกศุญญุมิมติชหุมา วริชยา นวฐุมิว โลกะ ॥24॥

ชาวโลกผู้ไม่รู้จักอิมเอมใจได้มองเห็นกลางคืนอันมืดมิดแต่ไม่อาจปิดบังดวงจันทร์ที่ยกสูงขึ้นได้ประหนึ่งเห็นหญิงผู้เพิ่งออกเรือนพรางตนไว้ด้วยความเขินอายแต่มีใบหน้าลอยเด่นชัดด้วยการเลิกผ้าคลุมขึ้น

น ปุรสาทมุจิตั คมิตา เทยารุโนทฐุตุตติ ติมิรมทิวเนภุยะ ।

ทิงมุเขษุ น จ ฐาม วิกีรณำ ญุชิไตว รชนิ หิมภาสา ॥25॥

ด้วยดวงจันทร์ ท้องฟ้าย่อมไม่ใสบริสุทธิ์เท่าที่ควร ความมืดจากป่าเขาย่อมไม่อาจยกขึ้นล้ำแดงตน และแสงในแต่ละเขตชั้นของฟากฟ้าย่อมไม่อาจแผ่ออกไปได้ ราวกับคำคั้นถูกประดับประดาไว้แล้ว

มานีนีชนวิโลจนปาดานุญณพายุปกฤษยานุปรตฤคฤหุณนุ ।

มนุทมนุทมิทิตะ ปฺรยเยา ขั กิตกิต อิว สีตมยฺชะ ॥26॥

ดวงจันทร์กำลังรองรับเอาดวงตาที่เหลือบมองของหญิงสาวที่กำลังขัดเคืองใจ (เพราะทะเลาะกับชายคนรัก) ซึ่งเป็นคราบน้ำตาอันอ่อนๆ จึงค่อยๆ ลอยเยื้องย่างขึ้นไปสู่ท้องนภา ราวกับว่าจะเกรงกลัว (หญิงคนนั้น) เสียเหลือเกิน

ศุภิชยตะ ปฺรียาฐรูปกณฺฐุ ตารกาสุตตกรสุย หิม่าโสะ ।

อุทวมฺนุนภิรราช สมฺนุตาทงฺคราค อิว โลหิตราคะ ॥27॥

ครั้นเหยียดมือคือรัศมีออกไปแล้ว แสงสีแดงที่กำลังเปล่งออกมารอบด้านของดวงจันทร์ซึ่งกำลังเกาะเกี่ยวอย่างใกล้ชิดกับนางอันเป็นที่รักคือดวงดาราทั้งหลาย ได้ปรากฏประหนึ่งขี้ผึ้งหอมที่ใช้ทากาย

เปฺรริตะ ศศฺรธณ กฺรธาฆะ ตํหตานุยปี นฺโนท ตม่าลี ।

กฺษีรสินฺธุริว มนุทภินฺนะ กานนานุยวิโรจจฺตฺรฺณิ ॥28॥

กลุ่มรัศมีแสงที่ดวงจันทร์ส่งออกไปได้จับไล่ความมืดที่แม้จะรวมตัวกันให้ล่าออกไปเหมือนทะเลน้ำนมที่แผ่ออกไปซ้าๆ เข้ารุกคืบป่าที่มีต้นไม้สูงและหนาทึบ

ศารต่า คมิตยา ศศิปาโทศฺญาเยา วิญฺปินำ ปฺรติเปเท ।

นุยฺศตฺศุกฺลพลิจฺตฺรตลาภิสฺตฺตฺลยฺตา วสฺติเวศุมมहींะ ॥29॥

เงาของต้นไม้ที่พาดไปยังสีสน์หลากหลายด้วยรัศมีดวงจันทร์ดูราวกับแผ่นดินอันเป็นถิ่นที่อยู่อาศัยมีพื้นดารดาษไปด้วยเครื่องบูชาสีขาวที่ถูกตั้งไว้

อาตเป ฐฤตฺมิตา สห วฐฺวา ยามินีวิรหิณา วิหเคน ।

เสหิเร น กิรณา หิมรศฺเมรฺทฺชิตฺเต มนฺลี สรวฺมสฺหุยมฺ ॥30॥

รัศมีแสงจันทร์ย่อมไม่อาจแบ่งเบาความทุกข์ของนงจากพรากที่กำลังมีความสุขอยู่กับหญิงสาวแล้วจำต้องพลัดพรากจากพวกนางในยามราตรี (เพราะ) ใจที่เป็นทุกข์ย่อมไม่อาจทนสิ่งใดได้เลย

คณฺฐมฺทฺชฺตฺรชชะ กณฺวาหิ วิภฺยิปฺนวิกสฺต่า กุมฺทานามุ ।

อาทฺฐาว ปฺริสินฺวิหฺงฺกา ยามินีมฺรฺทฺป้า วนฺราชีะ ॥31॥

ลมในยามราตรีที่พัดละอองเกสรอันมีกลิ่นหอมของดอกกุ่มุทที่กำลังแย้มบานให้ลอยสูงขึ้นและทรงไว้ซึ่งอนุของน้ำ ได้โยกคลอนราวป่าที่มีนกเกาะหลับอยู่โดยรอบให้ไหวเอน

สัวิชาตุมภิกษกมุทาเส มนฺมถสุย ลสทศฺชเลาฆะ ।

ยามินิวินิตยา ตตฺติหุณะ โสตฺปโล รชตฺกมฺภ อิวณฺทุะ ॥32॥

ดวงจันทร์ที่มีรอยต่างกระจายไปทั่วและมีรัศมีแสงที่กำลังส่องฉายอยู่คือกระแสน้ำที่
กามเทพใช้ประพรม ได้ถูกประดับโดยหญิงสาวคือราตรีประหนึ่งหม้อเงินที่มีดอกบัว

โอชสาปี ขลฺ นูมนนฺนํ นาสหายมฺปยาติ ชยศฺริระ ।

ยทฺวิภูะ ศศิมยฺชสขะ สนนาทเท วิชฺยิ จาปมฺนงฺคะ ॥33॥

ชัยชนะอันประเสริฐย่อมไม่อาจได้รับจากสหายที่ไม่มีแม้แต่ความสมบูรณ์ด้วยพลังกำลัง
ทางกายแท้เทียว เพราะกามเทพผู้เก่งกาจและเป็นผู้ร่วมทางของแสงจันทร์เองยังเลือกใช้สหายคือธนูที่
มีลักษณะแห่งชัยชนะ

สทฺมฺนา วิรจนาทิตฺโสโภราคตฺปฺริยกโถรฺปิ ทฺตฺยมฺ ।

สทฺนิกฤชฺญฺภูตฺติเก สฺรทาโรรฺภูมฺโถรฺปิ วิญฺชณฺมิเช ॥34॥

นางอัปสรทั้งหลายผู้ที่แม่จะทรงไว้ซึ่งความงามและผูกพันกับความรักก็ปรารถนาการ
ตกแต่งเคหสถาน แม่ข่าวคราวการมาถึงของคนรักก็ต้องการทูล แม่การตกแต่งที่ผ่านมาแล้วก็ยัง
ต้องการการประดับประดาที่วิเศษยิ่งขึ้น

น สฺรโฆ รุรุจฺริระ รมณฺภยฺศฺจนฺทนานิ วิรเห มทฺริรา วา ।

สาธเนญฺ หิ รตฺรฺปฺรตฺเต รมยฺตำ ปฺริยสฺมาคม เอว ॥35॥

ในภาวะแห่งความพลัดพราก มาลัยดอกไม้ ไม้จันทน์ หรือน้ำเมาก็ไม่อาจทำให้นางอัปสร
ยินดีได้ เพราะการได้อยู่กับคนรักเท่านั้นจึงจะนำมาซึ่งความชื่นใจและยังความยินดีให้เกิดขึ้น

ปฺรสุตฺตาทิรฺธินาถนินฺวาสํ ทฺวสิตฺปฺริยสฺวีจนาภิระ ।

มานินิกรฺปหฺสฺติตฺไธฺรฺยะ สาทฺยนฺนปฺปี มโท’วลลฺมฺเพ ॥36॥

ด้วยถ้อยคำของเพื่อนหญิงที่แผ่วเบา นางอัปสรทั้งหลายที่จากไปยังเคหสถานของคนรัก
ได้หันไปพึ่งพาความมึนเมาที่ทำให้สูญเสียสติตั้งมั่นและทำให้ทรงตัวลำบาก

กานฺตเวศฺม พฺหุ สทฺทิสฺตฺติกรฺยาตเมว รตฺเต รมณฺภิระ ।

มนฺมถเณน ปฺริลฺปฺตฺมตีนา ปฺรายนฺตะ สฺขลิตฺมปฺยุปกาโร ॥37॥

เพื่อความรัก นางอัปสรทั้งหลายผู้ส่งสารไปนานับการก็ดันดันมาถึงที่อยู่ของชายคนรักจน
ได้ ก็โดยทั่วไปการเดินโซซัดโซเซของผู้ขาดสติเพราะความรักมักได้รับการเกื้อหนุน

อาศุ กานุตมภิสาริตวตุยา โยมิตะ ปุลกฐุททกโปลม ।

นิรุชิกาย มุขมินุทุมขณฺฑํ ขณฺฑปตฺรตติลกาฤติ กานุตุยา ॥38॥

ใบหน้าที่ลวดลายของติลกถูกลบไปแล้วและมีแก้มปกคลุมด้วยขนอ่อนของหญิงสาวผู้กำลังโผล่เข้าหาชายคนรักอย่างรวดเร็ว ได้ขมดวงจันทร์เต็มดวงด้วยความสว่างสดใส

อุจฺยตฺตา ส วจฺนียมเสษฺ ฺเนศฺวเร ปรุชฺตา สชฺิ สาทฺวี ।

อานโยนมนฺนึย กถํ วา วิปริยาณิ ชนยฺนฺนฺเนย ॥39॥

(นางอัปสรนางหนึ่งกล่าวกับเพื่อนของตนว่า) ขอให้คนเจ้าเล่ห์จงถูกบริภาษด้วยถ้อยคำทั้งหมดที่มี (เพื่อนของนางกล่าวตอบว่า) เพื่อนเอ๋ย ความแข็งแกร่งต่อสามีเป็นสิ่งที่ไม่ควร (นางกล่าวตอบว่า) ถ้าอย่างนั้นจงทำให้เขาหายโกรธแล้วนำเขากลับมา (เพื่อนของนางจึงกล่าวว่า) แล้วจะทำให้คนที่โกรธกลับมาคืนดีได้อย่างไรกัน

กํ คเตน น หิ ยุกฺตมฺไปตุํ กะ ปริเย สุกฺกมานินิ มานะ ।

โยมิตามิติ กถาสฺ สเมโตะ กามิภฺริพฺพหฺรสา ฐฤติรุเห ॥40॥

(นางอัปสรกล่าว) ไปแล้วจะได้อะไร ไม่ควรเลยที่จะเข้าไปหาเขา (เพื่อนของนางกล่าว) แม่แม่คนงาม เธอจะมาถึงปฏิฐิมานะใดต่อหน้าชายคนรัก เมื่อได้ยินดังนี้ คู่รักอื่นที่เข้ามาใกล้และได้ยินถ้อยคำของหญิงสาวทั้งสองต่างรู้สึกสำราญใจ

โยมิตะ ปุลกโรธิ ทธตุยา ฆรมวาริ นวสฺกมชฺนฺม ।

กานุตวากุชฺติ พฺกฺว ปตฺนตุยา มณฺฑนํ ลลิตมณฺฑนํไตว ॥41॥

มณฑนาการได้เกิดขึ้นประหนึ่งเป็นการปรับแต่งให้อ่อนช้อยของหญิงสาวที่กำลังทิ้งกายลงบนหน้าอกของชายคนรัก พร้อมทั้งทรงไว้ซึ่งน้ำหวานที่แม่ชานพาลให้ชนลูกชั้นอันเกิดจากการเพิ่งได้พบกัน

ศีรฺุปานวิธฺราสฺ นิคฺฤหุณฺนฺมานมาศฺ ศิถิสิกฺฤตลชฺชะ ।

สํคตาสฺ ทยฺไตรูปเลเก กามินิษฺ มทโน น มโท นฺ ॥42॥

กามเทพหรือความมึนเมาอันแน่นหนอที่ทำให้หญิงสาวผู้งดงามทั้งหลายซึ่งได้พบกับชายคนรักและกำลังขาดสติด้วยการดื่มน้ำโสม หมดความเขินอายทั้งขจัดความโกรธให้สิ้นไปอย่างรวดเร็ว

ทวาริ จกฺษุรชฺิปาณิ กโปเลา ชิวติํ ตฺวยฺ กุตะ กลโห’สุยาะ ।

กามินามิติ วจะ ปฺนฺรูกฺตํ ปฺริตเย นวนาควมียาย ॥43॥

ถ้อยคำที่ถูกกล่าวซ้ำๆ เพื่อให้ชายคนรักเกิดความปีติยินดีทำนองว่า สายตา (นาง) จับจ้องอยู่แต่ที่ประตู ฝ่ามือ (นาง) ย่อมกุมอยู่แต่ที่แก้ม และชีวิต (นาง) ก็มีอยู่แต่กับท่าน ความขุ่นเคืองใจของสตรีนี้จะมีได้อย่างไร ได้นำพาไปสู่ภาวะแปลกใหม่

สาจิ โจนนุคฺ นมยนฺติ รุณฺหติ ทยิตวทฺษสฺสึ ปาตมฺ ।

สุภฺรโว ชนยติ สุม วิญฺญาํ สํคตาวุปรราม จ ลขฺชา ॥44॥

ในการพบกัน ความเงินอายุที่เหนียวรั้งการชบกายลงบนหน้าอกของชายคนรักและกำลังโน้มน่านัยน์ตาทั้งคู่ไปทางอื่นซึ่งเป็นเสมือนเครื่องประดับของสาวงามทั้งหลาย ได้สิ้นสุดลงแล้ว

สวฺยลิกมวธิริตจินฺนํ ปฺรสุตฺติ สปฺทึ โกปฺปนฺเทน ।

โยษิตะ สุหฺฤทฺทิว สุม รุณฺหติ ปฺราณนาถมภิปายปฺนิปาตะ ॥45॥

น้ำตาของหญิงสาวที่ตกร่วงไปเป็นเสมือนเพื่อนที่คอยเหนียวรั้งชายคนรักซึ่งกำลังจากไป โดยเขาแสวงไภรรษขึ้นมาจากที่หลังถูกกล่าวโทษและไม่เคารพ

ศงฺกิตาย กฤตพายปฺนิปาตานิรมฺชยา วิมุจิตฺวา ทยิตายา ।

มานินิมภิมฺชชาติตจฺจิตฺตา ศํสฺติ สุม มนโรมฺวิเกทะ ॥46॥

อาการขนลุกชันอย่างยิ่งเกิดขึ้นกับหญิงสาวผู้ปรารถนาจะอยู่ด้วยต่อหน้าแต่ต้องเสียน้ำตาและเบือนหน้าหนีด้วยความหึงหวง ได้ปรากฏแก่ชายคนรักผู้ใคร่รู้ (พฤติกรรมของนาง)

โกลทฺฤชฺฐึ วทฺนํ ทยิตายาศูจุมฺพิติ ปฺริยตเม รกฺเสณ ।

วฺริชฺทยา สทฺ วิณีวี นิตมฺพาทํศุคฺ คิถิตตามูปเปเท ॥47॥

ครั้นชายคนรักจุมพิตใบหน้าของหญิงคนรักที่มีนัยน์ตากลอกไปมาอย่างรวดเร็ว เสื้อผ้าอันปราศจากผ้าคาดได้หลุดออกจากสะโพกพร้อมด้วยความเงินอายุ

หฺริตยา คลิตนีวี นิรสุยฺนุนฺตริยมวลมฺพิตกาณฺจึ ।

มณฺฑลิกฤตฺตปฺฤตฺตฺตณภาริ สสฺวเซ ทยิตยา หฤทฺทยะ ๥48๥

ชายคนรักผู้สลัดผ้าทับในทิ้ง มีเข็มขัดแขวนติดอยู่กับผ้าคาดเอวที่หลวมหลุด ได้ถูกหญิงคนรักผู้ละอายใจถอดรดับความกำยำของหน้าอกที่ฝั่งผายกลมกลิ้ง

อาทฤตฺตา นขปฺโทะ ปฺริรมฺภาศูจุมฺพิตานิ มนทฺนตฺนินิปาโตะ ।

เสากุมารยฺคุณสมฺทฤตฺทกิริตรวาม เอว สุรเตชฺยาปี กามะ ๥49๥

การสวมกอดย่อมถูกสังเวด้วยรอยเล็บ และการจุมพิตย่อมลงเอยด้วยการกัดด้วยฟันอย่างดูดี (เพราะ) กามเทพแม้ขึ้นชื่อในการรวมไว้ซึ่งคุณคือความอ่อนโยนยอมแข็งกร้าวเมื่อคราวร่วมสังวาสนั้นเทียว

ปาณิปุลลววิฐนนมนุตะ สัตถกุตตานิ นยনারุณิเมฆาะ ।

โยยิตำ รหสิ คทุกทวากามสูตรตามุขยุรมทนสุข ॥50॥

การหรีตาลงครึ่งหนึ่ง เสียงลมหายใจติดขัด การสั่นเทาของหน่ออ่อนคือมือของนางอัปสร
ทั้งหลายผู้พูดจาติดๆ ขัดๆ ในตนเอง ได้บ่งบอกว่าต้องอาวุธของกามเทพเข้าแล้ว

ปาตุมานิตรินุยภิกฤษุสตรุษนคฺยปฺนรุคฺตรสานิ ।

สสุมิตานิ วทนานิ วฐุณา โสตุปลานิ จ มฐุณี ยฺวานะ ॥51॥

คนธรรพวิยแก้ดัดทั้งหลายปรารถนาจะได้ดื่มน้ำหวานจากเกสรพร้อมด้วยดอกบัวนิลคือ
ดวงหน้าเปื้อนรอยยิ้มของนางอัปสรทั้งหลายซึ่งทำให้กระหายรสที่บรรยายไม่รู้จบสิ้นคือกามราคะที่
ปะทุขึ้นมา

กานตสํคมปราชิตมเนยา วารุณิรสนसानตวิวาเท ।

มานินิชน อุปาหิตสํธา สนนทเธ ธนุญิ เนมฺมนงฺคะ ॥52॥

๕๒.กามเทพหาได้ขึ้นครบนคันธนูเพื่อยิงนางอัปสรผู้ได้ครองคู่กับชายคนรัก ผู้มีความ
โกรธถูกระงับไปแล้วด้วยการเข้าไปอยู่ในอ้อมกอดคนรัก ผู้มีการวิวาทถูกระงับลงไปด้วยการลืมนรส
น้ำเมา (นางรักโดยมิได้อาศัยพูดคือกามเทพ)

กุปฺยตาสุ ภวตานตจิตฺตาะ โกปิตำศฺจ วริวสุยต ยฺวนะ ।

อิตฺยเนก อุปเทส อิว สุม สฺวาทุยเต ยฺวติภิริมฐฺวาระ ॥53॥

คำแนะนำน่านับการที่ว่าพวกเธอจงโกรธพวกชายหนุ่ม พวกเธอจงกลับมาอ่อนโยนโดยไว
และพวกเธอจงให้เกียรติพวกเขาผู้ยั่วโห้สะเธอ เป็นประหนึ่งการจิบสุราที่นางอัปสรทั้งหลายถูกยึด
เยียดให้เสพอยู่เนืองนิจ

ภฺรตุตฺถิกะ ปฺรณยสมฺภฺรรมทตฺตํ วารุณิมฺตริสํ รสยิตฺวา ।

หฺริวิโมหฺริรหาทฺปเลเก ปาณฺวํ นุ หฤทฺถํ นุ วฐุภิกะ ॥54॥

ครั้งนั้นได้ลืมนรสน้ำเมาที่มีรสเลิศอันชายคนรักหยิบยื่นให้ด้วยความรักและความเอาใจใส่แล้ว
ทักษะที่ซ้ำของหรีตจิตใจแท้ๆ ของนางอัปสรกันแน่นหนอที่ทำให้พวกนางไร้ซึ่งความเขินอายและมีนเมา

สฺวาทิตะ สฺวามฺไถธิตมานํ ลมฺภิกิตะ ปฺริยตฺไมะ สห ปิตะ ।

อาสวะ ปฺรติปทํ ปฺรมทานํ ไนกรฺฐปฺรตตามิว เกษ ॥55॥

ครั้งนั้น น้ำโสมที่ตนดื่มเอง ที่ชายคนรักประเคนให้ และที่ดื่มร่วมกัน ได้จำแนกจริตของ
หญิงสาวทั้งหลายประหนึ่งการจำแนกรสที่หลากหลาย

ภรวิลาสสุกคานนุกรุต์ วิภรมานิว วฐนยนานาม ।

อาทเท มฤทวิโลลปลาไศรุตฺปไลศุจยภวิจิษุ กมฺปะ ॥56॥

การกระเพื่อมบนผิวน้ำใสมในแก้ว เต็มไปด้วย (เงาของ) ดอกบัวนิลอันมีกลีบดอกไหวไป
มาดุบอบบาง รวากับเลียนแบบการกลอกตาไปมาของหญิงสาวผู้งดงามด้วยการเคลื่อนไหวอันอ่อน
ช้อยของคิ้ว

โอบุฐปลุลววิทศฺรจินา หฤทฺยตามฺปยเยา รณณานาม ।

ฝุคฺลโลจนวินิลสโร ไชรงคณาสุจยภไกรุมฐวาระ ॥57॥

แก้วสุราคือใบหน้าหญิงสาว และดอกบัวนิลเข้มคือนัยน์ตาที่เปิดอยู่ของหญิงสาวผู้น่ารักผู้
ปรารถนาการขบกัดหน่ออ่อนคือริมฝีปาก ช่วยทำให้การร่ำสุราสำราญยิ่งขึ้น

ปฺราปฺยเต คุณวตาปี คุณานา วุยกฺตมาศฺรยวเสน วิเศษะ ।

ตตฺตถา หิ ทฺยิตานนทตฺตํ วุยานเส มฐุ รสาตฺสเยน ॥58॥

ความเป็นเลิศแห่งคุณทั้งหลายย่อมได้รับการเกื้อหนุนแม้ด้วยวัตถุที่มีคุณเสมอกัน สมดังที่
กล่าวไว้ชัดเจน เพราะน้ำเมาที่ถูกหีบยั้นให้ด้วยปากของชายคนรักย่อมถูกแต่งแต้มด้วยรสที่ดีเลิศ

วิภุษย รตนจยเกษฺวติริกฺตํ กานฺตทนตปทมณฺฑนลภฺษิมิมิ ।

ชชฺชฺญิเร พหุมาตะ ปฺรมทานาโมฆฺฐยวากฺนุโท มฐฺวาระ ॥59॥

หลังจากเฝ้ามองความงามที่ประดับด้วยไรฟันของชายคนรักบนแก้วรัตนะที่ไม่มีสิ่งใด
เปรียบแล้ว การจิบสุราซึ่งทำให้สีแดงครึ่งบนริมฝีปากหญิงสาวตรึงวัยลบลเลื่อนไปเป็นสิ่งที่พวกนาง
ปรารถนาอย่างยิ่ง

โลจนารทฤทฺตาหฤตฺราคา วาสิตานนวิเศษิตคฺนฺธา ।

วารุณี ปฺรคฺคณาตฺมคฺคณานา วุชฺตยํ วินิมยํ นุ วิเตเน ॥60॥

น้ำใสมสีแดงที่ย้อมริมฝีปากและทำให้นัยน์ตาแดงกำ ทั้งมีกลิ่นเป็นเลิศเคล้ากับกลิ่น
ใบหน้าที่ส่งกลิ่นหอม ทำให้เกิดการสลับไปมาระหว่างคุณสองทางคือคุณของนางอัปสรกับคุณในน้ำ
ใสมเอง (ทำให้ไม่อาจทราบได้ว่าอันไหนคือคุณของนางอัปสร อันไหนคือคุณของน้ำใสมเองกันแน่)

ตฺลฺยรฺูปมสิโตตฺปลมภฺษโณชะ กรุณคํ นิรฺูปการิ วิทิตฺวา ।

โยษิตะ สฺหฤทฺทิว ปฺรวิเกเช ลมฺภิตฺกษณฺรจฺริรมทฺราคะ ॥61॥

หลังจากรู้ว่าดอกบัวนิลที่ประดับไว้ที่หูของหญิงสาวทั้งหลายซึ่งมีรูปคล้ายดวงตาไม่ได้
ช่วยเสริมคุณแล้ว กามเทพได้แบ่งปันประกายแห่งนัยน์ตาที่มองทอดออกไปให้เป็นเสมือนมิตรคู่กาย

กฤษณยาวกรโส'ปยุติปา'ไนะ กานุตทนต์ปทสมฤตโตสะกะ ।

อายยาวติตรามิว พฐวาระ สาธุรตามธรรปุลลวาระคะ ॥62॥

สีแดงของหน่ออ่อนคือริมฝีปากของนางอัปสรอันมีความงามถูกแต่งเติมด้วยรอยฟันของชายคนรัก หรือแม้แต่สีแดงจางๆ อันเกิดจากการดื่มแล้วดื่มเล่าก็ตาม ดูมีความเข้มอย่างยิ่ง

ราคานนตยเนษุ นิตานุตฺ วิฑูมารุณกโปตตเลษุ ।

สรวคาว'ปี ททฤเศ วนิตานำ ทรูปณษุวิว มุขษุ มทศ'ริระ ॥63॥

สีสันของความเมาที่แม้จะแทรกซึมไปทั่วร่างของนางอัปสรทั้งหลายก็ยังคงปรากฏชัดอย่างยิ่งบนใบหน้าที่ใสราวกับกระจก มีผิวแก้มแดงระเรื่อเหมือนสีปะการัง และมีนัยน์ตาสวยงามด้วยความแดงก่ำ

พทฺธโกปวิฤตฺธิรปี รัมมาศจากรุตาทิมตตามุปนิเนย ।

วศุยตำ มฐุมโท ทยิตานามาตุมวรุคหิติมิจฺจติ สรวะ ॥64॥

ความสง่างาม (จากรูตา- สตรี.) หนุนเนื่องความน่ารักใคร่ในหญิงสาวทั้งหลายที่แมตกอยู่ในภาวะผิดปกติมีความโกรธเข้าครอบงำ ความเมาสุรา (มฐุมทะ- ปุล.) ก็หนุนเนื่องอำนาจในการควบคุมของชายคนรักได้เช่นกัน เพราะสิ่งทั้งปวงย่อมแฝงเงาประโยชน์ของฝ่ายตน

วาสสำ สิติตตามุปนาภิ หุ'รินราสมปเท กุปีตานิ ।

โยษิตำ วิทฺธติ คุณปกฺษเย นิรุมมารุช มทิตรา วจนียม ॥65॥

สุราซึ่งทำให้ความขุ่นเคืองใจหมดไปและทำให้ปราศจากความเขินอายจนอารมณ์ใกล้สะตือหลวมหลุด ได้ปล้ำล้างคำติเตียนอันพึงมีต่อหญิงสาวทั้งหลาย

ภรตุฤษุปสชฺชิ นิกุยิปตีนามาตุมโน มฐุมโททยิมิตานาม ।

ว'ริทฺทยา วิผลยา วนิตานำ น สฺถิตํ น วิคตํ หฤทฺทษุ ॥66॥

ความเขินอายอันไร้ผลต่อจิตใจของหญิงสาวผู้ถูกกระตุ้นให้มันเมาด้วยฤทธิ์สุราและทั้งกายลงบนสามีใกล้กับเพื่อน ย่อมไม่ดำรงอยู่และไม่สูญไป

รฺนุชฺติ นยนวากุยวิกาสี สาทิตฺถอยกรรา ปริรัมภะ ।

ว'ริทฺทิตสฺย ลลิตํ ยฺวตีนำ กุยิปตา พหุคุ'ไณรฺนุชฺหะ ॥67॥

ความมึนเมาของสาวแรกรุ่นทั้งหลายในสภาพที่มีมือทั้งสองข้างอ่อนปวกเปียกในยามสวมกอด ทั้งพูดจาไม่ชัดถ้อยชัดคำแลลืมนตาไม่ขึ้น ปรากฏประหนึ่งกิริยาเขินอายอันก่อปรด้วยคุณหลายประการ

โยยิทุทศตมโนภวราคา มานวตยปี ยเยา ทยิตางุม ।

การยตยนิภฤตา คุณโทเย วารุณี ขลุ รหস্যวิเภทม ॥68॥

หญิงสาวแม้จะมีมานะ (ความถือตัว) เมื่อถูกความใคร่เข้าเกาะกุมก็มุ่งไปยังตักของชายคนรัก ผิวน้ำเมาน้ำที่แผ่ซ่านไปย้อมเปิดเผยสิ่งซ่อนเร้นทั้งด้านคุณและโทษ

อาหิต นุ มชุนา มชฺรเศว เจษฏิตสย คมิต นุ วิกาสม ।

อวภา นว อิวทศตราคะ กามินีฆวสระ กุสุเมโยะ ॥69॥

เพราะความอ่อนหวานของกิริยาอาการอันเกิดจากน้ำโสมหรือเพราะความปรารถนาจะเล่นสนุกกันหนอ การแทรกซึมเข้าไปในหญิงสาวทั้งหลายของกามเทพอันก่อให้เกิดโรคะเพิ่มขึ้นจึงปรากฏประหนึ่งเพิ่งเกิดขึ้นประเดี๋ยวนี้เอง

มา กมนุมทวิมุตติโย นะ โปรชฌย รนตุมิติ สงกิตนาถา ।

โยยิต น มทิตรา ภฤศมิษุะ เปรม ปศยติ ภยานยปเท'ปี ॥70॥

ครันตีจากพวกเรา (เหล่าคนธรรมดา) ผู้มีสติถูกปั่นด้วยความเมาไปแล้ว ขอจงอย่าไปหาความสำราญที่ไหนอีกเลย จากนั้นนางอัปสรทั้งหลายก็ไม่ปรารถนาจะดื่มน้ำโสมมากๆ อีกต่อไป ความรักย่อมเล็งเห็นซึ่งภัยไม่เลือกสถานที่

จิตตนิรฺวฤตติวิธา ยี วิวิกตฺ มนฺมโต มชฺมทะ ศคิภาสะ ।

สงคมศจ ทยิตะ สุม นยนฺติ เปรม กามปี ภูว ปฺรมทานาม ॥71॥

สถานที่วิเวกอันก่อให้เกิดความสุขทางใจ กามเทพ ฤทธิสุธา แสงจันทร์ และการได้อยู่ร่วมกับชายคนรัก ได้นำพาสาวตรุณวัยทั้งหลายไปสู่สถานที่เต็มเปี่ยมด้วยกามคุณ

ธารุญญลงมิตย โถจิตภูมา นิรทย วิลลิตาลกมาเลย ।

มานินิรติวิธา กุสุเมฆุรมตมตต อิว วิกฺรมมาป ॥72॥

ครันเมื่อการแสดงความรักของหญิงสาวผู้มีมาลัยบนมวยผมสะบัดไปมาข้ามผ่านความถือตัวไปสู่ภาวะที่น่ายินดีแล้ว กามเทพราวกับเมามายอย่างยิ่งได้แหงทะเลสู่ความหลงใหล

ศิรุปานวิรุเรษุ วฐนํ นินฺนตามฺปกเตษุ วุปะษุ ।

อิหิตฺ รติรสาหิตภาวํ วิตลภุษยมปี กามิษุ เรเซ ॥73॥

ครันร่างกายที่มีนงสับสนด้วยการดื่มน้ำเมายังเกิดความโอนอ่อนผ่อนตาม แม้จะปราศจากจิตที่มักกาม ก็ได้ตักอยู่ในสภาพอันเต็มไปด้วยรสแห่งกามแล้ว

อโนย'นุรฤตมนสามถ พิกฺรตีนำ เจโตภูโว หริสาขาปฺสรสำ นิเทศฺม ।

ไวโพธิกฐวณิภาวิตปศุจิมารุธา สา สํหฤเตว ปริวฤตฺติมิยาย ราตรี ๥74॥

ครั้งนั้นราตรีที่มีบั้นปลายถูกแจ้งให้ทราบด้วยเสียงของนักขับลำนำผู้ปลุกให้คนธรรพ์และนางอัปสรผู้ทรงไว้ซึ่งพระบัญชาของกามเทพให้ผูกโยงใจไว้ซึ่งกันและกันต้องตื่นจากหลับใหลนั้น ได้โศจรไปเสมือนถูกยอให้หัดสั้น

นิทฺราวิโนทิตนิตานุตรตฺกฺลมานามายามิมงฺคณินาทวิโพธิตานาม ।

รามาสฺ ภาววิวิรหากฺลิตาสฺ ยูน่า ตตฺปุรวฺรตามิว สมาทฺธิเร รตานิ ๥75॥

การสังวาสของเหล่าคนธรรพ์หนุ่มผู้ถูกปลุกด้วยเสียงอันไพเราะทั้งลากเสียงยาวพร้อมกับความเหนื่อยล้าจากรสรักที่รุนแรงถูกขจัดสั้นไปด้วยความหลับใหลกับเหล่าหญิงงามผู้เศร้าใจเพราะจำต้องประสบกับความพลัดพรากที่กำลังมาเยือน ดำเนินไปเสมือนเกิดขึ้นเป็นครั้งแรก

กานฺดาชนํ สุรตฺเชทนิมิลิตากฺษํ สํวาหิตํ สมฺปยานิว มนุทมนุทมฺ ।

หฺรมฺเยษฺ มาลฺยมฺทิวาปรีโภคคณฺธานาวิศุจการ ราชฺนีปริวฤตฺติวาเย ๥76॥

ลมแห่งราตรีกาลที่กำลังสิ้นสุดลงและกำลังพัดไปเอื่อยๆ ประหนึ่งจะหอบเอาเหล่าสตรีผู้มีนัยน์ตาหมดสิ้นความเหนื่อยล้าจากการเล่นสนุกไปด้วย ได้ดูดซับกลิ่นมาลัยและกลิ่นน้ำเมาจากหอคอยบนปราสาทมาด้วย

อาโมทฺวาสิตจลาธรปฺลลเวษฺ นิตฺราภยาธิตฺวิปาฏฺลโลจเนษฺ ।

วฺยามฤษฺฎฺปตฺรตฺติลเกษฺ วิลาสิณีนํ โศภํ พพนฺธ วทเนษฺ มทฺวาเสษะ ๥77॥

ส่วนที่หลงเหลือจากความมินเฆาบนใบหน้าของหญิงสาวทั้งหลายซึ่งมีดิลกถูกล้างออกไป มีนัยน์ตาแดงก่ำที่ถูกแต่งแต้มด้วยความหลับใหล และมีหน่ออ่อนคือริมฝีปากที่ขยับส่งกลิ่นหอมของน้ำโสมรวมไว้ซึ่งความสุขปลั่ง

คตฺวาติ นขเลขาภฺยตามงฺคราเค สมทฺทยิตปีตาตามฺรพิมฺพาธาธาณาม ।

วิรหวิธฺรุมิษฺฎาสตฺสขิวางคณานํ หฤทฺทมวตลมฺเพ ราตรีสมฺ โภคคณฺธุมิ ๥78॥

มนต์เสน่ห่ออันเกิดจากความสนุกสนานในราตรีกาลอันเป็นเสมือนเพื่อนผู้ซื่อสัตย์ได้ประคับประคองจิตใจที่ทุกข์ระทมเพราะต้องแยกจากคนรักของนางอัปสรทั้งหลายผู้มีริมฝีปากและวงหน้าแดงเพราะถูกยอให้ดื่มจนเมาโดยชายคนรักเมื่อคราวที่ปรากฏรอยเล็บในการชโลมกายด้วยน้ำมันหอม

สรรคที่ 10

อด ปริมลชามวาปย ลกษมิมิววาทิปิตมณฑนศรียสุตตะ ।

วสติมกวิหทย รมุขหาวะ สุรปติสุนิวิโลภนาย ชกมุละ ॥1॥

ครั้งอุษาสาบ หลังจากประสบกับมนต์เสน่ห์อันนำไปสู่การร่วมประเวณีแล้ว นางอัปสรทั้งหลายผู้มีจิตรักสนุกและมีความงามของเครื่องประดับถูกส่องฉายเปล่งประกายด้วยอวิยะ ได้ละทิ้งที่พำนักและบ่ายหน้าไปเพื่อย้วยวนบุตรแห่งพระอินทร์

ทฤษตปทมภิกษยาคุมิจจตีนา คคนปริกรรมลาภเวน ตาสามุ ।

อวนิษะ จรไณะ ปฤถุสตุตินามลฆนิตมพตยา จิริ นิเยเท ॥2॥

ด้วยความที่มีสะโพกผาย เท้าของนางอัปสรเหล่านั้นผู้มีหน้าอกอวบใหญ่และปรารถนาเพื่อจะเร่งรุดไปในอากาศด้วยความเร็ว ยังคงประทับร่าบออยู่นานบนพื้นดิน

นิหิตสรสยาวไกรุพภาเส จรณตไละ กฤตปทฐติรวฐนามุ ।

อวิรวิตเตว ศกฺรโลไปรรุณิตนิตตฤโณลปา ฐริตฺริ ॥3॥

แผ่นดินอันเป็นเส้นทางที่ถูกหมายไว้ซึ่งเต็มไปด้วยไม้เลื้อยและหญ้าเขียวขจีและถูกทำให้เป็นสีแดงด้วยรอยเท้าของเหล่านางอัปสรที่มีสีแดงจากครั่งสดติดอยู่ได้ปรากฏเสมือนถูกปกคลุมไปทั่วด้วยแมลงศัตรูโคปะ

ฐวนิรควิวเรษุ นุปรานา ปฤฤรศนาคุณศิลยชิตานุยาตะ ।

ปฺรติรวิตโต วนานิ จเกฺร มุขรสมุตตูกหัสตารสานิ ॥4॥

เสียงกำไลข้อเท้าที่ส่งออกไปไกลเป็นเสียงสะท้อนในช่องเขา ตามด้วยเสียงกรู้งกริ่งของสายเข็มขัดเส้นเชือก ได้กระตุ้นให้หงส์และนกกระยางป่าส่งเสียงเจื้อยแจ้ว

อวจยปริโกควนติ หีไสุระ สหจริตานุขมฤคานิ กานนานิ ।

อภิทฐุภิกโต มุณี วฐุภยะ สมุทิตสาธวสวิกุลวิ จ เจตะ ॥5॥

ป่าที่มีสัตว์อื่น (มี กวาง เป็นต้น) อาศัยร่วมกันกับสัตว์ร้าย ทั้งเอื้อแก่การพักผ่อนและการเก็บเกี่ยว (ผลหมากรากไม้) แลจิตใจที่บังเกิดความหวาดหวั่น ได้เพรียกหาหมู่ที่อยู่ใกล้กับเหล่านางอัปสร

นุฤปติมุนิปริครเหม สภา ภูะ สุรสจิวาปฺสรสา ชหาร เตชะ ।

อุปฺหิตปรมปรภาวธามุณา น หิ ชยินา ตปสามลฆมุขมสุติ ॥6॥

สุรสิริตี ปรนตโป'ธิดจจนวิธฤตปิศกพฤษฏหษฎากลาปะ ।

หวิรว วิตตะ ศิขาสมุโหะ สมภิกษนุบุปะเวทิ ชาตเวทาะ ॥12॥

เขา (อรชุน) ผู้สวมปล่องชฎาใหญ่สีน้ำตาลแดงกำลังเข้าถึงตบะชั้นสูงสุดบนฝั่งแม่น้ำคงคา
ประหนึ่งไฟที่กระหายเครื่องสังเวมิกลุ่มเปลวลูกกลมไปบนแท่นยัญพิธี

สทฤสมตณุมากฤตะปะ ปรยตน์ ตทนุกุณามปโระ ฤยามลงษยาม ।

ทททลณู ตปะ ฤริยานุรูป วิชยวดี จ ตปะสมา สมฤฤทธิมิ ॥13॥

เขา (อรชุน) ผู้มีความเพียรอันยิ่งใหญ่เหมือนรูปลักษณะ ประกอบกรรมอันยากจะปฏิบัติ
ได้เห็นเนื้อผู้ใดเท่ากับความเพียรนั้น บำเพ็ญตบะอุกฤษฏ์เสมอด้วยกรรม และทรงไว้ซึ่งมทิทธิฤทธิอัน
ส่งผลถึงชัยชนะเช่นเดียวกับตบะ

จิรินยมฤฤโส'ปิ โสไลสาระ สมนิโร'ปิ ทุราสตะ ปรฤฤตยา ।

สสจิว อิว นิรชเน'ปิ ติษฐนุนิรปิ ตฤยฤจิสตรีโลกฤฤตะ ॥14॥

เขา (อรชุน) ผู้มีเดชาภาพทัดเทียมกับพระอินทร์ แม้จะเป็นมณีผู้สถิตอยู่ในสถานที่อัน
สันโดษก็ยิ่งประหนึ่งเพียบพร้อมด้วยบริวาร แม้จะตั้งมั่นอยู่ในความสงบก็ยิ่งทรงสภาพอันล่งเกินมิได้
แม้จะผ่ายผอมจากการบำเพ็ญตบะมายาวนานก็ยังมีมั่นคงดุจหินผา

ตณุมวชิตโลกสารธามณี ตริภูวนคูปติสหา วิโลกยนตยะ ।

อวยชรมรสตรีโย'สย ยตน์ วิชยผล วิผล ตโปธิกาเร ॥15॥

นางอัปสรทั้งหลายมองดูร่างกายที่สามารถปกป้องรักษาภูมิทั้งสาม ทั้งทรงไว้ซึ่งเดชและ
แก่นสารของโลกซึ่งไม่อาจล่งเกินได้ ทำให้ทราบถึงความพยายามอันสูงส่งเปล่านั้นของเข (อรชุน) ในการ
บำเพ็ญตบะเพื่อชัยชนะ

มุนิทนุตนยานวิโลกย สทฤยะ ปรตณูพลานชธิษฐตฤตปาลี ।

อลณุนิ พหุเมนิเร จ ตาะ สวั กฤติศฤฤตตา วิหิต์ ปเท นิโยคม ॥16॥

นางอัปสรทั้งหลายเหล่านั้นตระหนักในหน้าที่ของตนบนพื้นที่กว้างใหญ่ อันพระอินทร์มี
พระบัญชาให้ไปรบกวนวงศ์วานแห่งมุนีและอสูรทั้งหลายที่ตั้งมั่นอยู่ในตบะอันมีกำลังเพียงเล็กน้อย
ในทันที

อถ กฤตทกวิโลกน วิธิตเสา ยวติชเน หริสฐนุทฤศเนน ।

ปรสภมวตตาร จิตตชนุมา หฤติ มโน มชฐรา หิ เขวณศุริะ ॥17॥

ลำดับนั้นครั้นได้พบเห็นอรชุน ความรักได้แล่นเข้าสู่ดวงใจของนางอัปสรผู้ปรารถนาขึ้น
แต่งแสร้งกระทำการยั่วชวนเข้าอย่างจัง เพราะความอ่อนหวานย่อมถูกกับจิตใจอันสดใสของผู้เยาว์

สพธิ หริสไบรฐฐนิเทศาทุฐฐนิตมโนรมวุลถิมฤทงุโคะ ।

ยุคปทุฤตุคณสุย สนุณิธาน วิยติ วเน จ ยถายถ วิเตเน ॥18॥

การปรากฏฤตุกาลทั้งหกขึ้นพร้อมกันอย่างเหมาะเจาะในท้องฟ้าแลราวป่าก็ได้ถูกบันดาลขึ้นโดยเหล่าคนธรรพ์ผู้ประโคมเสียงกลองและพิณอันไพเราะจับใจตามคำสั่งของนางอัปสรในทันที

สชลชลธรี นโภ วิเรเช วิฤตุติมิยาย รุจิสุตทิลุตตานาม ।

วูวหิตรติวิคุรไหญวิเตเน ชลคุรุเกะ สุตนิไตรุทิกนุตเรษุ ॥19॥

ท้องนภาถูกฉาบไว้ด้วยเมฆที่อิมน้ำ แสงวาบของฟ้าแลบที่แยกออกเป็นแฉกได้แผ่ไปทั่วเสียงฟ้าคำรามที่ท่วมหนักด้วยน้ำเหมือนการชู่ตะคอกจนทำให้ต้องแยกจากกันแผ่ไปทั่วสารทิศ

ปริสุรปติสุนุชาม สทุยะ สมุปทชนมุกุลาณี มาลตีนาม ।

วิรลมปชหาร พทุธิพินทุะ สรชสตามวนเรป้า นิปาตะ ॥20॥

การตกลงมาของน้ำในรูปละอองที่จับตัวกันบางๆ และกำลังปกคลุมดอกตูมของต้นมาลตีได้ทำให้สภาพอันมีดมนไปด้วยฝุ่นบนแผ่นดินโดยรอบอากาศของอรชุนสงบลงทันที

ปฺรติทิสหมภิกจนตาภิมฤษฏะ กกุภวิกาสุคนุชินานิเลน ।

นว อิว วิพเกา สจิตุตชนุมา คตธฤติราฤติตศุจ ชิวโลกะ ॥21॥

การมีชีวิตอันน่าเบิกบานใจและมุ่งมั่นเพื่อความรักซึ่งถูกลูบไล้ด้วยลมที่มีกลิ่นหอมจากการเบ่งบานของดอกอรชุนพุ่งออกไปรอบทิศ ได้ปรากฏประหนึ่งเพิ่งบังเกิดขึ้นใหม่

วฤติตมปี ฤฤศ มโน หรนต์ี ปริณตชมพุสโลปโกถฤษฏ้า ।

ปฺรฤฤตุยุดิะ สุวาน วิเตเน นวนวโยชิตกณฐุรากรมยม ॥22॥

นกดุเหว่าเพศเมียที่เปลือยเปลือยกับการจิกกินผลชมพูสุกและกำลังฉุดกระชากเอาดวงใจที่ทุกข์ตรมออกไป ได้แผดเสียงอันไพเราะจับใจด้วยลูกคอใสๆ ต่อเนื่องกันไปโดยรอบ

อภิกวติ มนะ กทมพวาเยา มทมฐเร จ สีขณฐิน้า นินาเท ।

ชน อิว น ฤฤเตศจจาล ชิชฺษณฺฐุน หิ มหต้า สุกระ สมาริภงุคะ ॥23॥

ครั้นนกยูงทั้งหลายก็ร้องขึ้นด้วยเสียงอ่อนหวานเพราะหลงใหลในลมอันมีกลิ่นหอมของดอกกัทัมพะ อรชุนผู้อยู่เหนือจิตใจก็หาได้เคลื่อนออกจากความตั้งมั่นดังเช่นปฤชุน เพราะการแทรกแซงสมาธิของมหาบุรุษย่อมเป็นสิ่งที่กระทำได้ยาก

ฐฤตพิสวलयาลิรุวหนตี กุมุทวไนกทุฤฤมาตตพาณา ।

สรทมลตเล สโรชปาณา ฆนสมเขน วฐุริวาลมเพ ॥24॥

ฤดูใบไม้ร่วงที่เต็มไปด้วยเส้นใยบัว มีดงต้นกุ่มทะ และต้นพาดะแลประจุกสตรีประดับวง
พาทูร์ดี สวมอาภรณ์เนื้อละเอียดและถือศร ได้ถูกฤดูฝนกุ่มไว้ในมือคือดอกบัวอันมีผิวไร่่มลทิน

สมทศิจิรุตานี หัสนาไทะ กุมทวนานี กทมพบุษปวฤษุภยา ।

ศุริยมติศยินี สมตศย ชกุมุรคณมหตำ มหเต คุณาย โยคะ ॥25॥

ครั้นเสียงกู่ร้องของนกยูงที่หลงเพลิดเพลินอยู่ผ่นสานเข้ากับเสียงร้องของหงส์ อีกทั้งดงต้น
กุ่มทะเจอเข้ากับการโปรยปรายของดอกกัทิมพะแล้ว ก็กลายเป็นความงามอย่างถึงที่สุด เพราะการ
ประกอปกั้นของคุณอันประเสริฐยอมเป็นไปเพื่อคุณที่ยิ่งใหญ่ยิ่งขึ้น

สรชสมปหาย เกตกีน่า ปุรสวมุพานุติกนิปเรณุกิรณม ।

ปริยมทรसनานี ษฎุปทาลี มลिनยติ สุม นินิลพนุธนานี ॥26॥

หลังจากผลจากดอกของต้นเกตกีน่าซึ่งมีละอองเกสรฟุ้งระคนด้วยละอองเรณูของดอกกัทิม
พะที่อยู่ข้างเคียงแล้ว ผึ้งและภมรที่ชื่นชอบการต็มน้ำหวานได้แต่งแต้มให้ดอกอสนะต้องหนาที่บไป
ด้วยสีคำเข้ม

มุกุติตมตศยย พนุรุชีวี ฤฤตชลพิณทุษุ ศาทวลสุถลียุ ।

อวิรวปุษะ สุเรนทรโคปา วิจจปลาศยศุริย์ สมิยะ ॥27॥

ครั้นแมลงสุเรนทรโคปะที่ปรากฏเรียงต่อกันไปบนผืนแผ่นดินที่อุดมด้วยหญ้าเขียวขจีมี
หยดน้ำ เข้าข่มความงามของดอกพันธุชีวะที่เบ่งบานแล้ว ได้เจอเข้ากับความงามของดอกปลาสะที่
บานออกเป็นช่อ

อวิรวลีนินานปฺรฐานะ กุสุमितกุนทุสนุชิตนุชวาหะ ।

คุณมสมยษ์ จิราย เถเก วิรลคุษารกณสุตฺยารกาละ ॥28॥

ฤดูหนาวที่มีเกล็ดละเอียดของน้ำค้างแข็งมีลมผสมกลิ่นหอมของต้นกุ่มทะที่ออกดอก
สะพรั่งและมีดอกของดงไม้เลื้อยปรัยงคุดกเต็มต้น ได้ถือเอาคุณที่เกิดขึ้นผิดเวลาอยู่นาน

นิจยินี ลวลีลตาวิกาเส ชนยติ โลทรสมิรณเ จ หุรมมุ ।

วิกฤติมุขเยน น ปาณทุสนุศุจลติ นยานุน ชิกิษตำ หิ เจตะ ॥29॥

แม้การผลิตดอกของเถาลวลีที่ดาดดาซไปทั่วและลมจากต้นโลธรจะก่อให้เกิดความ
หรรษาก็ตาม อรชุนก็หาได้ไหวติง เพราะจิตของผู้ปรารถนาชัชชนะยอมไม่เคลื่อนจากศีลวัตร

กติปยสหาการบุษปรมยสุตฺนุคฺหิโน'ลฺปวินิทฺรสินุทฺวาระ ।

สุรภิมุขหิมาคมานุคศึสี สมุขเยย ศิสิระ สุมโรกพนุรุ ॥30॥

ฤดูหนาวที่นำรีนรมย์ด้วยดอกมะม่วงบางต้น มีหิมะละเอียด มีดอกสีนพวาระที่แบ่งบาน
บางต้น ผู้เข้าร่วมเป็นหนึ่งในความรัก ได้ประกาศความสิ้นสุดฤดูหนาวและเริ่มต้นฤดูใบไม้ผลิ

กุศมณควานาญุไปตุกามา กิสถยีนีมวลมพุย จุตยษฎุมิ ।

กวนทลิกุลนุปุรา นิราเส นลินวเนษุ ปท วัฒนตลภษุมิเ ॥31॥

ครั้งมนต์เสน่ห์แห่งฤดูใบไม้ผลิที่ปรารถนาจะมุ่งไปยังป่าที่ไม่มีไม้ต้นออกดอกเป็นสำคัญเข้า
อิงแอบกับกิ่งของต้นมะม่วงที่มีหน่ออ่อนแล้ว ได้ตากทางเส้นทางในดงดอกบัวเหมือนกำไลข้อเท้าในรูป
ฝูงผึ้งที่กำลังส่งเสียงอ้ออึง

วิกสิตกุศุมารุ หสนตี กุรพกราชิวฐู วิโลกยนตม ।

ททฤสุริว สุรางคนา นิษณณิ สสรมนงคมโศกปลุลเวษุ ॥32॥

นางอัปสรทั้งหลายปรากฏประหนึ่งกามเทพถือศรประทับบนช่อดอกโศกและกำลังพิศดู
หญิงสาวที่กำลังแย้มยิ้มอยู่คือทิวแถวของดอกกุรพกะที่กำลังแย้มบาน

มุหุรณุปตตา วิฐยมานิ วิวจิตสัหติ ทกษิณานิเลน ।

อลิกุลมลทากฤตี ปุรเปเท นลินมุขานุตวิสุรปิ ปงกษิณยะ ॥33॥

ฝูงผึ้งที่เกาะอยู่ด้วยกันหนาแน่นและถูกโยกไปโยกมาซ้ำแล้วซ้ำเล่าด้วยลมใต้ที่พัดติดตาม
ไป ได้ปรากฏรูปร่างคล้ายมวยผมและเคลื่อนไปเป็นวงรูปดอกบัวบนก้านลำต้น

ศุวสนจลิตปลุลวาทโรษฐู นวนิหิตเรษุมิวาวฐุนยนต์ ।

มธุสุรภิณิ ษฎุปนเทน ปุษุเป มุช อิว ศาลตตาวฐุศุจุมเพ ॥34॥

เมื่อใบหน้าคือดอกที่หอมหวานด้วยน้ำหวานจากเกสรและมีริมฝีปากคือหน่ออ่อนอันถูก
พัดไหวไปมาด้วยลมคือลมหายใจ หญิงสาวคือกิ่งก้านสาขาของต้นศาละที่กำลังสั่นไหวไปมาอยู่เสมือน
เพิ่งถูกยั่วด้วยความอิจฉา ได้ถูกผึ้งจุมพิตแล้ว

ปรภวติ น ตทา ปโร วิชตุ กวติ ชิตนุทริยตา ยทตมรภษา ।

อวชิตภวานสตุตา หิ เลภ สิตตูลเค วิชย น ปุษุปมาสะ ॥35॥

กาลไดยังคงครองตนให้สามารถควบคุมอินทรีย์ไซ้ร์ กาลนั้นศัตรูย่อมไม่อาจเอาชนะได้
เพราะเหตุนี้เอง ฤดูใบไม้ผลิที่พิชิตทั้งสามโลกมาแล้วจึงไม่อาจมีชัยเหนืออรชุนได้

กถมิว ตว สมมตริภวติรี สมมฤตุภิรมุนินาวชิริตศุย ।

อิติ วิวจิตมลลิกาวिकासะ สมยต อิว สุข มฐู นิทาฆกาละ ॥36॥

ฤดูร้อนซึ่งประดับด้วยดอกมัลลิกาที่บ้านสะพรั่งได้ยิ้มเยาะฤดูใบไม้ผลิทำนองว่า เมื่อท่าน
ถูกมนี (คืออรชุน) เพิกเฉยเช่นเดียวกับฤดูอื่นๆ การสรรเสริญเยินยอในตัวท่านจะมีได้อย่างไร

พลวทปี พลั มิโถ วิโรธึ ปุรภาติ ไนว วิภษนิรุชยาย ।

ภวนปริภวี น ยตตทานึ ตมฤตุคณะ กษณมนุมนิจการ ॥37॥

กองทัพที่มีกำลังพลขัดแย้งกันเอง แม้จะทรงพละกำลัง (เพียงใด) ก็ตามย่อมไม่อาจมีชัยเหนือศัตรูได้เลย เพราะฉะนั้นอันหมู่เหล่าแห่งฤดูกาลแม้จะพิชิตทั้งสามโลกได้ก็ตาม ในกาลนั้นกลับมีอาจถึงความสนใจจากอรชุนได้แม้แต่น้อย

ศรุติสุขมุปวีณิตึ สหาไซรวีรลลาณณหารินศุจ กาละ ।

อวิทหริสูนุวิกิริยาณิ ศุริทศวฐุ มโนภว วิเตนะ ॥38॥

ฤดูกาลทั้งหลายที่น่ารื่นรมย์ด้วยสิ่งต่างๆ มีดอกไม้และผลไม้ เป็นต้น ซึ่งมีอยู่ดกตื้นพร้อมทั้งการขับขานผ่านเสียงพิณอันไพเราะเสนาะหูโดยเหล่าคนธรรพ์ ได้ก่อให้เกิดความรักขึ้นในใจของเหล่านางอัปสรผู้ไม่ได้ทำให้อรชุนหวนไหวนเลย

น ทลติ นิจเย ตโถตุปลานำ น จ วิษมจณทกฺจนุญติกาสู ।

อภริติมุปลเอภิเร ยลาสำ หริตณยวายเวษุ โลงนานิ ॥39॥

ดวงตาของนางอัปสรเหล่านี้ไม่ได้รับความสำราญใจในการพิศดูอวัยวะส่วนต่างๆ ของอรชุนอย่างถ้วนทั่วเช่นเดียวกับที่ไม่อึ้งใจในกอดอกบัวที่กำลังเบ่งบาน อีกทั้งดอกลิลิตาและช่อดอกต้นสัตตบรรณ

มุณิมภิมุขตำ นิณิยโว ยะ สมุพยยะ กมนิยตาคูณเณ ।

มทนมุปทเช ส เอว ตาสำ ทุริคมา หิ คติะ ปุโรชชานาม ॥40॥

เขา (อรชุน) ได้ยังให้ความรักเกิดขึ้นในใจของพวกนาง (นางอัปสร) ผู้ปรารถนาจะนำความรู้สึกอันดีไปยังมุนี (อรชุน) ด้วยคุณสมบัติคือเสน่ห์ในตนเอง บ่งบอกถึงการทำเป้าหมายให้ลุล่วงนั้นเป็นสิ่งที่ยากนัก

ปุรฤตมनुสสาร นาภินัย ปุรวิกสทงฺคฺลึ ปาณิปลุสว วา ।

ปุรตมมุปหิตึ วิลาติ จภุชะ สิตตฺเรเต น จจาล นรุตทินาม ॥41॥

ดวงตาอันมีชีวิตชีวาของเหล่านางภรรยาหาได้เคลื่อนตามการแสดงของตนที่เริ่มขึ้นแล้ว แม้แต่หน่ออ่อนคือมือที่กางนิ้วออกก็หาได้ถูกมองตามไม่ แต่กลับทอดไปยังอรชุนแลหยุดอยู่ตรงนั้นตั้งแต่แรก

อภินยมนสะ สุรางคณาษา นิหิตมลกฤตทวฺรตนาภิตาภุม ।

จรณมภิปาต ษฎุปทาตี ฐฤตนวโลหิตปงฺกชากิสงฺกา ॥42॥

ฝั่งซึ่งเกิดความสำคัญผิดคิดว่าเป็นดอกบัวสีแดงสดได้บินไปยังเท้าของนางอัปสรที่มีสีแดง
เข้มอันเกิดจากการทาด้วยยางไม้ เท้าที่ยังคงวางราบนิ่งอยู่ทุกๆ ที่ปรารถนาจะปรากฏตัว

อวิธมลเสษุ นรุตกีน้า ทุรุตปริษิกฤตมฤคกัม ปเทษุ ।

สวปุษมิว จิตฺตราคมุหุรุมิตฺตฺตานี กทมฺพเกสรานิ ॥43॥

เกสรดอกทัมพะทั้งหลายที่ปลายยอดโค้งลงมีลักษณะการประดุจกามคุณที่แสดงออกมา
ในรูปสีแดงของยางไม้ที่ไหลรินออกมาเพราะถูกล้อมด้วยระคะหนาที่บนฝ่าเท้าอันอ่อนแรงของ
นางภูกรหญิง

นฤปสฺตฤติตะ สมฺนุณฺถายะ ปริชนคาตฺรติโรหิตางคยฺมุญฺเษะ ।

สฺมุญฺมฤถิมิตฺ พญาว วธฺวา วทิตฺ หิ สํวฤติเรว กามิตานี ॥44॥

ความปรารถนาของนางอัปสรร่างกายบอบบางผู้บังเกิดความรักซึ่งถูกกำบังไว้ด้วยร่าง
ของข้าบริวารเบื้องหน้าอรชุน ได้ปรากฏชัดขึ้น เพราะการพยายามปิดบังย่อมบ่งบอกถึงความ
ปรารถนานั้นเอง

อภิมุณี สหสา หฤเต ประสุยา ฉนมรุตฺตา ชมนําสุโกกเทศะ ।

จกิตมวสโรรุ สฺตฺรปายะ ปฺรติยฺวติรปี วิสุมย์ นินาย ॥45॥

ครั้นผ้าส่วนหนึ่งบริเวณสะโพกถูกเลิกขึ้นทันทีด้วยลมที่มีกำลังมากต่อหน้ามุนี อาการสั้น
บริเวณขาอ่อนอันเปลือยเปล่าของสตรีอีกนางผู้เหนียมอายได้ยังให้หญิงสาวที่แม้จะเป็นคู่แข่งกันก็ตาม
เกิดความฉงนสนเท่ห์

ชฤตพิสวลเย นิธาย ปาณา มุขมธฺริฐิตปาณฺทฤคณฺทเลขมฺ ।

นฤปสฺตฺมปฺรา สฺมฺรธาภิตาปาทมฺธฺมทาลสฺโลจนํ นิตฺเรยา ॥46॥

เพราะความรักที่แผดเผา สตรีอีกนางเมื่อเอามือที่สวมกำไลบัวเท้าไบหน้าที่ทาแก้มขาว
นวลด้วยผงจันทน์และมีนัยน์ตาพร้อมพรายชนิดที่ไม่ได้เป็นการเมาสุรา ได้เหม่อมองอรชุนไม่วางตา

สชฺชิ ทยิตฺมihanยฺเตติ สวา มํ ปฺรหิตวตี กุสฺมเมษฺฐนาภิตปฺตา ।

หฤตยมฺหฤตยา น นาม ปุรุวั กวทฺุปกณฺฐมฺุปาคตฺ วิเวท ॥47॥

สตรีผู้ถูกกามเทพแผดเผาแน่นได้กล่าวกับเพื่อนหญิงว่าขอนางจงปฏิบัติตามคำขอของเรา
อย่างนี้ เพื่อนเอ๋ย เธอจงพา (มุนี) ผู้เป็นที่รักมาที่นี้เถิด เธอผู้ไม่เคยมีความรักมาก่อนคงไม่อาจเข้าใจ
ใจความรักที่เล่นมาอยู่ใกล้เธอหรอก

จิรมปี กลิตานุยปารยฺนุคฺยา ปฺริคทิตฺตุํ ปฺริศฺษยฺตา มุเชน ।

คตฺษฤณ คมิตานี สฺตฺตฺสจฺินํ นยฺนยฺุโคะ สมฺมารุทฺรตํ มนําสี ॥48॥

ข้าแต่ท่านผู้ปราศจากราคะ แม้นางจะไม่สามารถกล่าวถ้อยคำที่ต้องการบอกมานาน เพราะริมฝีปากแห่งผากก็ตาม กระนั้นใจของเหล่าเพื่อนหญิง (ของเรา) ก็ได้ส่งความชุ่มฉ่ำออกไป พร้อมกับนัยน์ตาแต่ละคู่

อจกมต สวลลว้า ฐริศร์ี มฤทสุรภิ วิรหย ญุขปศุขยาม ।

ภฤศมรติมวายุย ตตฺร จาสยาสตว สุขสิตมฺไปตุมงฺกมิจฺญา ॥49॥

เมื่อตรุณินั้นผลจากเตียงดอกไม้อันมีกลิ่นหอมและอ่อนนุ่มแล้วได้ชื่นชมผืนแผ่นดินที่ปกคลุมด้วยหน่อรุกขชาติ และแม้นางจะได้รับความทุกข์แสนสาหัสจากผืนแผ่นดินนี้ก็ตาม ความปรารถนาที่จะชบลงบนตักอันสุขสงบเย็นของท่าน (อรชุน) ก็ยังคงอยู่

ตทณม ตนฺรสุตฺ ตา สกามา วุรชติ ปฺรา หิ ปฺราสุตฺตา ตวทฺรเถ ।

ปฺนรปปี สุลภํ ตโป'นฺรราที ยุตฺติชณะ ขลฺ นายุเต'นฺรุปะ ॥50॥

ดังนั้น ข้าแต่ท่านผู้ปราศจากบาป ขอนางผู้ฝ่ายผมจงเป็นผู้ปรารถนาในสิ่งอันตนพอใจ เกิดเพราะเมื่อปรารถนาในตัวท่านแล้วก็จะประสบกับความตายในไม่ช้า อนึ่ง (ขอให้ท่านรับรู้เถิดว่า) แม้มัตบะจะเป็นสิ่งที่ได้มาโดยง่ายแต่หญิงตรุณวิญญูผู้ผูกสมรักรักใคร่และคู่ควรย่อมไม่อาจพบได้ง่ายๆ เป็นแน่

ชหิหิ กฺฉินตฺตา ปฺรยจฺจ วาจํ นนฺุ กฺรณามฤทฺ มานสํ มฺนินาม ।

อุปกตมวธีรยนฺตยภวฺยาะ ส นิปฺนเมตฺย กยาจิเทวมฺเจ ॥51॥

ท่านจงเลิกใจแข็งเสียเถิด จงพูดเถิด จิตใจของมุนีทั้งหลายย่อมอ่อนโยนด้วยความกรุณา มิใช่หรือ ผู้ไร้वासนาทั้งหลายย่อมปฏิบัติเสถียรสิ่งอันพึงได้รับ หลังจากสตรีบางคนได้เข้ามาใกล้เขา (อรชุน) แล้ว ได้กล่าวถ้อยคำคมคายอย่างนี้

สสลิตจลิตตฺริกาภิรามา ศิริสิขสฺยมนาทุโลกปฺาณิฉะ ।

สุรปติตนเย'ปฺรา นิราเส มนสิช'ไซตฺรศร์ี วิโลจนารุชฺม ॥52॥

สตรีอีกนางที่มีมือข้างหนึ่งปรกรวบเส้นผมบนศีรษะและงดงามด้วยส่วนสัดของสะโพก โยกย้ายมีชีวิตชีวาได้ทอดสายตาที่หริ่งกึ่งหนึ่งไปยังอรชุนประดุจครอันเป็นธงชัยของกามเทพ

กฺุศฺมิตมวตฺมพฺย จุตมฺจฺใจฺสฺตฺนฺริกฺมฺภปฺฤตฺสฺตฺนานตางฺคิ ।

ตทภิกฺขมณฺจกยาปยฺษภฺวิวิสุตฺตคฺคฺณว สมนฺนนาม กาจิต ॥53॥

ครั้นนางผู้ผมบางนางผู้มีกายค้อมลงเพราะหน้าอกขนาดใหญ่เหมือนกระพองข้าง เหนี่ยวตัมมะม่วงสูงใหญ่และออกดอกสะพรั่งแล้ว ได้ลุกขึ้นต่อหน้าเขา (อรชุน) ประหนึ่งคันธนูของ กามเทพที่ยืดออกได้

ศรภสมวตมพยุ นิลมนุยา วิคิตินีวิวิโลตมนุตรียม ।

อภิปติตุมนาะ สสาธวเสว จยุตฺรศนาคุณสนุทิตาวตฺสเถ ॥54॥

สตรีอีกนางเล่า ครั้นพลันฉวยชายผ้าสีเข้มที่หลุดลุ่ยเพราะผ้าคาดเอวหลวมได้แล้วก็ตาม แต่สภาพที่ถูกคาดไว้ด้วยเข็มขัดที่ร่วงหลุ่ราก็กลับว่าความปรารถนาจะต้องหลุดลอยไปก็ยังคงอยู่

ยทิ มนสิ สมะ กิมงฺก จาปี ศฐ วิยยาสุตว วุลลภา น มุกฺติะ ।

ภาวตุ ทิศฺติ นานุยกามินีภยสุตว หุฤทฺเท หุฤทฺเษสุวรรณากาสม ॥55॥

ถ้าหากว่าท่านมีความสงบในใจจริงแล้วคັນธนูจะมีไว้ทำไม พ่อคนเงโก ความยินดีในอายตนะภายนอกย่อมไม่ใช่ความหลุดพ้น ก็ขอให้หญิงอันเป็นคนที่อยู่ในใจของท่านอย่าได้เปิดโอกาสแก่หญิงอื่นเลย

อิติ วิษมิตจกษุณาภิชาย สฺพฺรทฺธโรษฐุมสุยยา กยาจิตฺ ।

อคณิตฺคุรุมานลชชยา'เสา สุวยมฺรสี ศรวโณตฺปเลน ชมฺเน ॥56॥

หลังจากกล่าวถ้อยคำผ่านริมฝีปากที่สิ้นเครื่องด้วยความริษยาอย่างนี้แล้ว เขาผู้นี้ (อรชุน) ได้ถูกสตรีอีกคนผู้มีสายตาไม่เป็นมิตร มีความเยอหยิ่งระคนกับความอายเหลือประมาณใช้ดอกบัวที่หุ่ตีเข้าที่หน้าอกด้วยมือของนางเอง

สวินยมปราภิสฺสฤตฺย สาจิ สฺมิตฺสฺสโกกตฺสฺตกโปลตฺกษุมิะ ।

ศรวณนิยมิเตน ตํ นิทเรฺยา สกฺลมิวาทฺสเกลน โลจเนน ॥57॥

นางอัปสรอีกนางผู้มีความสวยงามของแก้มอันผุดผ่องงามเด่นด้วยรอยยิ้ม หลังจากถัดเลาะเข้าไปใกล้ๆ ด้วยความอ่อนน้อมแล้ว ได้จับจ้องมุนีนั้นด้วยดวงตาที่หริ่งและกุมหู่ไว้เสมือนว่าเขาเป็นทุกสิ่งทุกอย่าง

กรฺณมภิทํ ตฺรปา นิรฺสฺตาททภิมฺขํ จ วิมฺกตฺมศฺรฺ ตาภิะ ।

ปรฺกฺุปีตฺมภิสารณ'นฺเนตฺตุํ ปฺริยมิยฺติ หุยฺพลาชนฺสฺย ภูมิะ ॥58॥

เมื่อสตรีเหล่านั้นอยู่ต่อหน้ามุนี ความทุกข์ระทมใจย่อมถูกบอกเล่า ความเขินอายย่อมหมดไปและน้ำตาย่อมถูกหลั่งออกมา เพราะเมื่ออัสตรีไปหาคนรัก สิ่งต่างๆ ประคามียอมเป็นไปเพื่อทำให้ชายคนรักผู้เดือดดาลกลับมาคืนดี

อศกฺลนยเนนฺกษิตานิ ลชฺชา คตฺมลลํ ปฺริปาณฺฑตา วิยาทะ ।

อิติ วิวิธมิยาย ตาสฺ ภูษํ ปฺรภาวติ มนฺฑยิตฺตุํ วฐฺรณฺงคะ ॥59॥

กิริยาอาการต่างๆ นานาคือการหรีต่าชำเลื่องมอง ความเขินอาย การเยื้องย่างที่ไร้
เรี่ยวแรง ความซีดและความโศกเศร้าได้ถูกใช้เป็นเครื่องประดับในหมู่หญิงสาว เพราะกามเทพย่อม
สำแดงเดชเพื่อตกแต่งหญิงสาวทั้งหลาย

อลสพทมโนรม์ ปรงกฤตยา ชิตกมลหส์วรุคคิ ปรงยาคม ।

สฤติมรุชฌนสฤตลาติภาราทุทิตปรีศรมชิหุมิเตกษณั วา ॥60॥

การเยื้องย่างของหญิงสาวราวกับห่านผยองซึ่งชვნมองด้วยก้าวอย่างไร้เรี่ยวแรงตาม
ธรรมชาติ (ของพวกนาง) ได้ทำให้นัยน์ตาต้องหม่นวน (หน้ามืดตามัว) เพราะความอ่อนล้าอันเกิดจาก
การแบกรับส่วนของสะโพกที่ผายออก

ภฤศกฤสมศเรษุปาดโมหาทนวสิดารุถปทาโกโลภิลापे ।

อธิกวิตตโลจนั วฐูณามยुकปทุนนमितกรู วิกฤษิตั จ ॥61॥

เพราะความหลงลืมสติอันเกิดจากการถูกยั้งด้วยศรของกามเทพเข้าอย่างจังของเหล่านาง
อัปสร ประโยคคำพูดจึงเต็มไปด้วยบทต่างๆ ที่มีความหมายไม่รู้จบ การชำเลื่องเล่าก็ต้องโค้งคิ้วขึ้นที่
ละน้อยพร้อมกับนัยน์ตาเบิกออกยิ่งขึ้น

รुจिกรम्पि नारुठवृषुव सुतिमितसमाธิसुजा पृठठात्नुเซ ।

ชวลยติ महता मनासुयमुरये न हि लकते'वस्रु सुखाภिलापे ॥62॥

ความปรารถนาสิ่งที่น่าเราใจหาได้มีผลต่ออรชุนผู้ปรีสุทธีด้วยการบำเพ็ญตบะอันตั้งมั่น
เพราะเมื่อความโกรธได้ยังให้ใจของผู้มีปัญญาลุกโชนขึ้น การปรารถนาถึงความสุขย่อมไม่สบโอกาส

सुय्यं स्ररा'रुयवु सत्तमขมขणुแทน ตปसा ปโรจฉิตตुया लयामภिलथदि लक्षुमी हरिसुते ।

มโนภีะ โสเท'วโคะ ปรงณยวิหติชวสตรูจยะ สคน'ธรวา ฐาม ตริทศวนิตาะ สุ'ว

ปรงติยยุะ ॥63॥

หลังจากทำให้พระอินทร์ทรงพอพระทัยด้วยตบะที่สมบูรณ์ในตัวของอรชุนผู้ปรารถนา
ราชสมบัติ (คีน) อันพึงได้รับด้วยการทำลายล้างศัตรูอย่างนี้ นางอัปสรทั้งหลายพร้อมด้วยเหล่า
คนธรรพ์ผู้มีความสดใสต้องมัวหมองไปเพราะถูกบดบังด้วยใจที่ไม่สมปรารถนา ได้กลับคีนสู่วิมานเมือง
แมนของตน

สรรคที่ 11

อถามรุษานุนิสระลาจจ ชิตน'ทुरियตยา ตยา ।

อาชคามาศรมั ชิษุ'โณะ ปรงตีตะ ปากศาสนะ ॥11॥

ครั้งนั้นครั้นพระอินทร์ทรงพอพระทัยในความสามารถควบคุมอินทรียเช่นนั้นอันระคนกับ
ภาวะความคับแค้นใจศัตรูที่มีในตนแล้ว ได้เสด็จมายังอาศรมของอรชุน

มุนีรูโป'นรุเปณ สุนฺนา ทฤเศ ปฺระ ।

ทฺราณียสา วโยตีตะ ปฺริกฺลนฺตะ กิลาฐนา ॥2॥

พระองค์ (พระอินทร์) ในรูปมุนีผู้สูงวัยและเหนื่อยอ่อนจากการเดินทางไกลได้ปรากฏกาย
ขึ้นต่อหน้าบุตร (อรชุน) ผู้มีรูปโฉมคล้ายกัน

ชฎานา กิรณฺยา เก'สະ สหฺตฺยา ปฺริตะ ลี'ตะ ।

ปฺฤกฺตฺยฺนุทฺก'โรรฺหุสะ ปฺรฺยฺนฺต อิว สนฺชฺยยา ॥3॥

ยามสนรยาที่ถูกแต่งแต้มด้วยแสงจันทร์อีกทั้งหมู่แห่งชฎาทั้งหลายที่สองประกายเกิด
เกล้าขาวดาศไปทั่ว ปรากฏเพียงดั่งการสิ้นสุดของวัน

วิศทฺทฺรฺยฺกฺจฺจนฺนวลิตาปํจฺโลจฺนะ ।

ปฺราเลยวตฺติมฺลนปฺลาสาพฺช อิว หฺรฺตะ ॥4॥

ดวงตาที่มีหางตาเหยี่ยวนถูกปกด้วยคิ้วสองข้างที่ขาวโพลนดูราวกับสระบัวที่มีกลีบแห่ง
เหยี่ยวเพราะถูกปกคลุมด้วยหิมะ

อาสฺกฺตฺกรฺนิกา'สฺรฺง'โคสะ ปฺริกฺฤ'สฺรฺปิ ।

อาทฺยฺนุสะ สทฺกฺฤ'หิณฺยว ปฺราโย ยฺยฺญฺยวลฺมพิตะ ॥5॥

พระองค์ผู้หิวกระหายได้ถูกพุงไว้ด้วยไม้เท้าที่แม้จะมีส่วนต่างๆ เรียวบางก็ตาม แต่กลับ
แบกรับน้ำหนักไว้ได้ราวกับหญิงผู้ครองเรือน

คู'โฒ'ปี วปฺญา ราชนฺรามาณา โสกาภิกาวินา ।

อํศฺมานิว ตฺนุวฏฺรปฺฏฺลจฺจนฺนวิคฺรฺหะ ॥6॥

แม้จะทรงอำพรางตนด้วยกายที่จำแลงขึ้นก็ตาม พระองค์ก็ยังทรงเรื่องรองด้วยเดชที่อยู่
เหนือวิสัยของชาวโลก ราวกับดวงอาทิตย์เบ่งกายเข้าข่มหมู่เมฆก้อนเล็กๆ

ชฺรตฺมิปี พิภฺรณฺสฺตฺนุมปฺราฤ'ตฺกฤ'ตฺติสะ ।

จกา'รากรฺรานฺตลฺกฺษฺมีกะ สสา'ฐวสฺมิวา'ศฺรฺมม ॥7॥

พระองค์ผู้ตั้งงามด้วยรูปร่างอันมีลักษณะพิเศษแม้จะทรงไว้ซึ่งร่างกายที่แก่ชราก็ตาม ได้
กระทำประหนึ่งว่ามีความหวาดกลัวอาศรม

อภิศตฺ ปุถุณฺสา สุเนเนน ปริตฺตฺเร ।

อวิหฺญาเตวปี พนฺธา หิ พลาตฺปฺรหฺลาทเต มนะ ॥8॥

ความรักที่มีต่อพระองค์ (พระอินทร์) ได้เข้าครอบงำอรชุนแล้ว เพราะว่าใจที่อยู่ในสายสัมพันธ์เดียวกันแม้จะไม่รู้จักกันก็ตามย่อมให้ความอบอุ่นใจยิ่งนัก

อติเถยิมถาสาทฺย สุตาทปจิติ หริะ ।

วิศฺรมฺย วิษฺณุเร นาม วุยาชหาเรติ ภารตีมฺ ॥9॥

ลำดับนั้น ครั้นอรชุนได้เข้าไปกระทำการบูชาต่อผู้มาเยือนแล้ว พระอินทร์ได้ตรัสวาจาอย่างนี้ว่า ขอเธอจงนั่งบนอาสนะเถิด

ตุวยา สาธุ สมารมฺภิ นเว วยฺยติ ยตฺตปะ ।

หฺริยเต วิชฺไชเย ปฺราโย วรฺมียานปิ มาทฺฤตะ ॥10॥

เธอได้เริ่มต้นบำเพ็ญตบะโดยชอบตั้งแต่ในวัยเยาว์ บุคคลผู้แม้จะมีอายุมากเช่นเดียวกับเรา ย่อมถูกรอบงำด้วยกามารมณ์ทั้งหลายเสียเป็นส่วนมาก

ศฺเรยฺสี ตว สมปฺราปฺตา คุณสมปฺทมาภฺตติะ ।

สุลภา รมฺยตา โลเก ทฺุรลภํ หิ คุณารฺชนมฺ ॥11॥

การปฏิบัติของเธอได้บรรลุถึงคุณอันประเสริฐแล้ว เพราะความยินดีในโลกย่อมได้มาจ่ายส่วนคุณอันสูงยิ่งย่อมได้มาโดยยาก

ศฺรทฺมฺพุทฺธจฺฉายาคคว โรยฺย เยาวนศฺริยะ ।

อาปาตฺรมฺยา วิชฺยาเย ปฺรยฺนตฺปฺริตาปิเน ॥12॥

ความงามแห่งวัยเยาว์ซึ่งเป็นวัตถุกามอันน่ารื่นรมย์ยินดีอยู่ในขณะนี้และมีความไม่เที่ยงแท้เหมือนกับพยับเมฆในฤดูศารทย่อมมีความทุกข์เป็นที่สุด

อนฺตกะ ปฺรยฺวสุถาตา ชนฺมินะ สนฺตตาปฺทะ ।

อิติ ตฺยาเชยฺย ภเว ภโวยฺ มุกฺตาวุตฺติษฺฐเต ชนะ ॥13॥

บุคคลผู้จมอยู่ในสังสารวัฏย่อมเพียรพยายามเพื่อโมกษะเพราะความตายย่อมเป็นปรปักษ์ของสัตว์โลกผู้มีความทุกข์ไม่สิ้นสุด

จิตฺวานลฺลิตฺถิ กฺลฺยาณฺนิตฺถิ ยตฺตฺวา มตฺริปฺสุถิตา ।

วิรุทฺทะ เกวลฺลํ เวชะ สํเทหฺยติ เม มนะ ॥14॥

เธอเป็นผู้มีจิตใจน่าเลื่อมใสเพราะความศรัทธาของเธอมุ่งไปในทางที่ถูกที่ควร เพียงแต่
ชุดที่ดูขัดแย้งนี้เท่านั้นที่ทำให้เราแคลงใจ

ยยุตฺตฺสเนว กวํ กิมาภุมมิมิ ทฺวया ।

ตปฺสฺวิโน หิ วสเต เกวลาชินวุลฺลเก ॥15॥

เหตุใดเธอจึงสวมชุดเกราะเยี่ยงผู้กระหายการศึกษา เพราะผู้บำเพ็ญตบะทั้งหลายย่อมสวม
ใส่หนังสัตว์และเปลือกไม้เท่านั้น

ปรปิตฺโตสะ กิจฺ เต มุกฺคิ นิสะปฺภุหฺสฺย กเลวเร ।

มเหษฺฐิ ธนฺนุรฺกิมิ ภูตฺตานามนภิทฺรุหะ ॥16॥

แล้วไหนจะธนูที่ดูน่าเกรงขามและแสงขนาดใหญ่ของเธอผู้ไม่เบียดเบียนสัตว์โลก ผู้
ปราศจากตัณหาทางกาย ผู้ปรารถนาจะเข้าถึงโมกษะ

ภยฺกฺระ ปรณฺภุตา มฺฤโตยฺรฺกฺษ อิวาประ ।

อสิสฺตว ตปฺสฺถสฺย น สมฺรตฺยเต สมฺม ॥17॥

อีกทั้งดาบที่ทำให้สัตว์หวาดกลัวราวกับเป็นแขนอีกข้างหนึ่งของพญามัจจุราช ย่อมไม่
อาจทำให้เธอผู้อยู่ในตบะสงบระงับได้

ชยมตฺรภวานฺนุนมราตฺยวภิลาษุเก ।

โกฺรชฺลภฺยุม ภฺยมาวนฺตะ กฺวายุหฺ กฺว ตโปธฺนาระ ॥18॥

ท่านผู้เจริญ ท่านต้องเป็นผู้ปรารถนาชัยในหมู่ศัตรูเป็นแน่แท้ อาวุธอันกราดเกรี้ยวกับ
ดาบสผู้ข่มตนช่างแตกต่างกันมากเหลือเกิน

ยะ กโรติ วโรทฺรฺกา นิสะเรยฺสฺกฺริสะ กฺริยาะ ।

คฺลานินิโทษฺจฺฉิทะ สฺวจฺฉาะ ส มฺุตตะ ปญฺกยฺคฺยปะ ॥19॥

บุคคลใดมีกรรมคือการฆ่าสังเวทเป็นเป้าหมายซึ่งยัญพิธีเพื่อก่อให้เกิดธรรมชั้นสูง (ความ
หลุดพ้น) บุคคลผู้พร้อมแล้วนั้นย่อมทำน้ำบริสุทธิ์ให้ขุนแทนที่จะตัดกระแสน้ำที่นำเหนียวหนายเสีย

มฺูลิ โทษฺสฺย หิสาเทรฺรฺธกาเมา สฺม มา ปุษะ ।

เตา หิ ตตฺตฺวาวโพรสฺย ทฺรุจฺเจทาวฺปฺลเว ॥20॥

ขอเธอจงอย่าได้เป็นผู้เพิ่มพูนกามและทรัพย์อันเป็นมูลเหตุแห่งบาปมีการทำลายชีวิต
เป็นต้น เพราะทั้งสองอย่างนั้นย่อมเป็นอุปสรรคอันยากจะสลัดทิ้งในการรู้แจ้งแทงตลอดสัจธรรม

อภิโทรเหมณ ภูตานามรุษยนุคตวรีระ ศรียะ ।

อุทนวนานิว สิ้นฐนามาปทาเมติ ปาตุรตาม ॥21॥

การคร่ำชีวิตสัตว์ย่อมนำไปสู่ภวณะรองรับความวิบัติเช่นเดียวกับมหาสมุทรที่รองรับ
แม่น้ำทั้งหลายและก่อให้เกิดทรัพย์ทั้งหลายอันไม่จรั้งยั่งยืน

ยา กมุยะ สตุสหายานำ ยาสุ เขโท ภยั ยตะ ।

ตาสำ กิ ษนุณ ทุชะย วิปทามิว สัปทาม ॥22॥

สมบัติที่ได้มาโดยอาศัยเกล่อ เป็นที่ตั้งแห่งความโศกเศร้า และเป็นเหตุแห่งภัย สมบัติ
เหล่านั้นเป็นเสมือนความวิบัติ ก็สมบัติใดเล่าที่จะไม่เป็นไปเพื่อความทุกข์

ทุราสทานรินุครานุทธเทรวิสวาตษนุมนะ ।

โกคานูโกคานิวาเหยยานธยาสุยาปนุณ ทุรลภา ॥23॥

เมื่อครองตนประดุจคอกที่กำลังแผ่แม่เบี้ยของอสรพิษคือทรัพย์อันเป็นศัตรูตัวฉกาจของ
ความสันโดษซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งศรัทธาอันยากจะได้รับ ความวิบัติย่อมเกิดขึ้นไม่ยาก

นานุตรชญาะ ศรีโย ชาตุ ปุริโยราสำ น ภูยเต ।

อาสกุตาสุตาสวมี่ มูตมา วามศีลา หิ ษนุตวะ ॥24॥

บางที่ทรัพย์ทั้งหลายก็หาได้มาจากญาณภายใน บุคคลไม่จำเป็นต้องอาศัยคุณเหล่านี้
เหล่าคนโง่เขลาได้ยึดติดอยู่ในทรัพย์เหล่านี้เพราะเป็นธรรมดาที่สัตว์บุคคลย่อมมีญาณวิปลาส

โก'ปวาทะ สตุติปเท ยทศีเลขุ จญจลาะ ।

สาธวุตตุตตานปี ภูษทุรา วิภูษปนุเตยว สมปทะ ॥25॥

เมื่อทรัพย์แล่นไปสู่คนต่ำช้า การดิฉินนินทาใดๆ ก็จะไม่แล่นไปสู่สิ่งอันควรสรรเสริญ ความ
มักน้อยจึงเลือกแล่นไปยังผู้มีวัตรปฏิบัติดีงามเท่านั้น

กุตวานนุยเทเหมสุ กรตุตา จ วิฐริ มนะ ।

อปุริโยริว สัโยโค วิปุโรยคะ ปุริโยะ สห ॥26॥

ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักเช่นเดียวกับการต้องอยู่ร่วมกับสิ่งไม่พึงปรารถนาย่อม
ก่อให้เกิดความทุกข์ใจกับกายนี้ทั้งในอดีตและอนาคต

ศุนุยมาภิรุณตามเอติ ตุคฺยั วุยสนมุตส'ไวะ ।

วิปรลมุโก'ปี ลาภาย สติ ปุริยสมาคเม ॥27॥

ครั้งนี้ได้อยู่ร่วมกับสิ่งอันเป็นที่รัก ความว่างเปล่าย่อมได้รับการเติมเต็ม ในทำนองเดียวกัน ความสุขอันเกิดจากการหลอกลวงก็ได้รับแต่ความสูญเสีย

ตทา รมยณฺณรมยณฺณิ ปริยายะ ศลฺยํ ตทาสวะ ।

ตไททกาทิ สพนนฺธุระ สนฺนิยฺญเณ รหิโต ยทา ॥28॥

คราใดบุคคลต้องพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก ครานั้นสิ่งที่น่ายินดีก็พลอยกลายเป็นสิ่งไม่น่า ยล ชีวิตที่น่าทะนุถนอมก็ย่อมกลายเป็นหนามแหลม ผู้มีบริวารแวดล้อมก็จำต้องกลายเป็นผู้โดดเดี่ยว

ยุกตะ ปฺรมาทฺยลฺลิตฺติ หิตาทเปตะ ปฺริตปฺยเส ।

ยทฺธิ เณยฺญาทุมณะ ปิตทา มา สลฺยชฺช ภาวตา ชเน ॥29॥

ท่านย่อมมีความสุขเมื่อประสพกับมิตรผู้เกื้อกูลและมีความสุขเมื่อต้องเป็นผู้ไร้มิตร ถ้า การเบียดเบียนไม่ใช่สิ่งที่น่าปรารถนาสำหรับตนเองแล้วไซ้ร ขอท่านจงอย่าได้ปฏิบัติต่อชีวิตอื่นเลย

ชนฺมิโน'สฺย สฺสทิตฺติ วิทฺวาตุลลภฺมิมิว จลาจลาม ।

ภวานฺนมา สุม วรฺธินฺนุยายยํ นฺยายาธารา หิ สาธวะ ॥30॥

ขอท่านผู้ทราบดีถึงความไม่จริงดังเช่นความงามที่อยู่ในสัตว์โลกนี้ จงอย่าได้ทำลายหลัก ความถูกต้องเลย เพราะสาธุชนทั้งหลายย่อมเป็นผู้ประพฤติปฏิบัติในทางที่ควร

วิขหิทฺติ รโณตฺสหาหิ มา ตปะ สาธุ นินฺสวะ ।

อุจฺเจทฺถิ ชนฺมณะ กรุตฺตเมธิ สานฺตสฺสโตปฺชน ॥31॥

ท่านผู้เจริญตบะ ขอท่านจงเลิกล้มความมุ่งมั่นในการศึก ขอจงอย่าได้ทำลายตบะอันดี งามเลย ขอท่านจงเป็นผู้สงบระงับเพื่อกระทำการตัดภพชาติเกิด

ชฺชียนฺตํ ทฺรชฺชา เทเห ริปฺวศฺจกฺขฺมฺราทยะ ।

ชฺชิตฺเตยฺ นนฺ โลโก'ยํ เตยฺ กุตฺตสฺนสตฺวया ชิตะ ॥32॥

ขอศัตรูทั้งหลายในกายมี จักขุ เป็นต้น ซึ่งเอาชนะได้ยากจงถูกกำราบลง ครั้นเอาชนะสิ่ง เหล่านั้นได้แล้ว ท่านย่อมพิชิตโลกทั้งมวลนี้มีไซ้หรือ

ปฺรวานรฺกสฺสิทฺทฺธา นิจฺจกฺขฺมฺรปฺตฺรปะ ।

อวิเชเนทฺทฺริยะ ปุสฺสา เคาริไวติ วิเชยตาม ॥33॥

บุคคลที่ไม่สามารถควบคุมอินทรีย์ได้ ไม่มีความละอายใจ มีความเป็นอยู่ต่ำทราม ต้อง พึ่งพาผู้อื่นให้ได้สิ่งอันพึงปรารถนา ย่อมตกอยู่ในอาณัติของชนทั้งหลายเหมือนวัวตัวผู้

ศุขศุขยา สุขสัวิตตะ สุมรณียาธุนาตนิ ।

อิติ สุวาโนปมานมตฺวา กามานมา กาสุตทงคตาม ॥34॥

ท่านย่อมระลึกถึงความสุขในปัจจุบันได้ในวันถัดไป เพราะเมื่อเข้าใจว่ากามเป็นเสมือนความฝันแล้ว ท่านจะไม่ต้องพึ่งพาสิ่งนั้นอีกเลย

เศรทฺเธยา วิปรลพุทธระ ปริยา วิปริยการิณะ ।

สุทฺตฺยชาตฺตยชนฺโต’ปิ กามาะ กษฺญา หิ ศตฺรเว ॥35॥

คนที่น่าเลื่อมใสก็ดี คนหลอกลวงก็ดี คนที่ทำให้รักก็ดี คนที่ทำให้เกลียดก็ดี หรือแม้แต่ว่าคนที่หลีกหนีผู้คนที่ดี ย่อมยากจะปล่อยวางได้ เพราะกามคือศัตรูที่ยากจะเอาชนะได้

วิวิคเต’สฺมินฺนเค ญะ ปฺลาวิเต ชฺหุนกนฺยยา ।

ปรตฺยาสีหิติ มุกฺตีสฺตฺวา ปุรา มา ภูรฺทายุระ ॥36॥

ความหลุดพ้นย่อมรอคอยท่านอยู่แค่เอื้อมบนภูเขาแห่งนี้ที่ถูกทำให้เปียกชื้นด้วยแม่น้ำคงคาและตั้งอยู่โดดเดี่ยว ขอท่านจงอย่าลุกขึ้นจับอาวุธเลย

วฺยาหุตฺตย มรฺตฺมา ปตฺยาวิติ วาจมวสฺสิตเ ।

วจะ ปรศฺรยคมฺภีรมโถวจ กปิตฺฐวะ ॥37॥

ครั้งเจ้านายของเหล่าเทวดา (พระอินทร์) สาธยายถ้อยคำดังนี้แล้วได้นั่งอยู่ ลำดับนั้น อรชุนได้กล่าวข้อความที่กอบประทั้งความเคารพและความลึกซึ้ง

ปรสาทรมฺยโมชฺสฺวิ คฺรีโย ลาฆวานุวิตมฺ ।

สาการฺกษมฺนุสฺการิ วิษฺวคฺคิติ นีรากุลมฺ ॥38॥

นฺยายนิรฺณิตฺสารถฺวานุ นีรเปกฺษนิวาคมฺ ।

อปรกมฺปฺยตฺยานุชฺชามานาขวจโนปมม ॥39॥

อลงฺกษฺยตฺวาชฺชไนรไนยะ กฺษฺยิกิโตทฺทวทฺฐิตมฺ ।

เอาทฺรยาทรธสฺมปฺตเตะ สานุตฺ จิตฺตมฺฤเชริว ॥40॥

อิทฺมิตฺถคฺคฺโคณเปตฺ ลพฺทฺชาวสฺรสาธนมฺ ।

วฺยากรฺยาคฺ กะ ปริยํ วากฺยํ โย วกฺตา เนทฺถคาศยะ ॥41॥

ผู้ทรงภูมิรู้ได้ฟังกล่าวถ้อยคำที่น่าฟัง ทั้งมีความเกื้อกูลในยามที่ได้รับฟัง มีลักษณะเฉพาะดังเช่น ไฟเพราะเพราะมีความชัดเจน ละเอียด หนักแน่น กระชับได้ใจความ แสดงเจตนารมณ์ที่ชัดเจน ไม่มีการละถ้อยคำ กล่าวได้ครอบคลุม ไม่ทำให้สับสน เสมอเหมือนถ้อยคำของพระเวทอันใครๆ อาจโต้แย้งได้ในแง่ที่ไม่ต้องอาศัยคำอธิบายจากศาสตร์เพราะความที่มีอรรถกำหนดชัดโดยหลักการยากจะหยั่งถึงได้ราวกับมหาสมุทรที่แกว่งไกวเนื่องจากมีความลึกซึ้งทางความหมายอันชนเหล่าอื่นยาก

จะเข้าถึงได้ มีความสงบระงับประหนึ่งจิตของฤษีทั้งหลายผู้สำเร็จประโยชน์นี้ เขาย่อมไม่มีความลังเลสงสัยในลักษณะดังกล่าว

น ชูญาตี ตาด ยตุนสุย เปารุวาปรัยมมุขย เต ।

ศาสิตุ เยน มำ ฐรม มุณิภิสตุลยมิจลสิ ॥42॥

พ่อท่าน ท่านยังไม่ทราบเรื่องราวความเพียรพยายามครั้งนี้ตั้งแต่ต้น ด้วยเหตุนี้ท่านจึงมุ่งหวังที่จะสอนโมกษะสำหรับมุนีทั้งหลายแก่เรา

อวิชญาตปรพนุชสุย วโจ วาจสุปเตรปี ।

วุรชตุยผลตามเวว นยทุรห อิวะหิตม ॥43॥

ถ้อยคำแม้จะเป็นของพระพหูสบัติซึ่งยังไม่ทราบเรื่องราวต่อเนื่องกันมาแต่แรกก็ยังไม่ประสบผลประการหนึ่งการกระทำของผู้ย่ำยีหลักนิติศาสตร์

เศรยโส'ปยุสย เต ตาด วโจ นาสุมิ ภาชนม ।

นภสสะ สุมุฏตารสย ราเตรริว วิปรัยยะ ॥44॥

พ่อท่าน เราย่อมไม่ใช่ภาชนะสำหรับ (รองรับ) ถ้อยคำนี้ของท่านแม้มันจะประเสริฐก็ตาม เช่นเดียวกับที่ปากตรงข้ามกับราตรี (กลางวัน) ย่อมไม่ใช่ภาชนะสำหรับ (รองรับ) ท้องนภาที่มีดวงดาราปรากฏชัด

กษตุตริยสุตนะยะ ปาณโททรห ปารุโถ ฐนลชยะ ।

สุถิตะ ปุราสุตสุย ทายาไทรุภราตฺรเชษษุสย ศาสเน ॥45॥

เราคืออรชุนบุตรนางกุนตีกับท้าวปาลนุ อยู่ในช่วงศกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ ได้ปฏิบัติตามคำสั่งของพี่ชายคนโตที่ถูกเรือญาติขับไล่ออกมา

กฤษณาไทวปายนาเทศาทุ พิกรัมมิ วุรตมิทุคสม ।

ภฤคสมราธเน ยตตะ สุวาราชยสุย มรุตวตะ ॥46॥

เราถือเอาการบำเพ็ญเพียรเช่นนี้ตามคำแนะนำของมหาฤษีवासที่ว่าเมื่อพระอินทร์ผู้ควรบูชาเป็นอย่างดีมีความพอใจอย่างยิ่งแล้ว พระองค์ย่อมทรงเห็นใจ

ทุรุษานทิวุยตา ราชญา ราชยามาตฺมา วยั วฐุส ।

นิตานิ ปณต่า นุนมีทุคสิ ภวิตวุยตา ॥47॥

กษัตริย์ยูธิษฐิระผู้เล่นพนันโดยถูกวางกลโกงไว้ ได้นำเมือง ตัวเรา (พี่น้อง) พวกเราและภรรยาไปเป็นรางวัล สภาพจายอมเช่นนี้จึงเกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

เตนานุชสหยาเยน เทราปทุยา จ มยา วินา ।

ภฤศมายามิยามาสู ยามินิษุวภิตปฺยเต ॥48॥

พระองค์ (ยูริชฐิระ) พร้อมด้วยน้องชายเว้นแต่เรา เพื่อนฝูง และเทราปที่ตองทนทุกซ์
แสนสาหัสในคำคืนอันมิเืองยามยาวนาน

หฤโตตตรีย้า ปฺรสภั สภายามาตหฺริยะ ।

มรมฺจฺฉิททา โน วจสา นีรตภฺษนฺนราตยะ ॥49॥

ศัตรูทั้งหลายได้เชือดเฉือนพวกเราให้อับอายด้วยถ้อยคำที่เสียดแทงใจ และฉีกทิ้งเสื้อผ้า
ท่อนบน (ของเทราปที) ให้เปลือยเปล่าด้วยกำลังในสภา

อุปาตตฺต สปตเนษุ ภฺฤษณาเยา กุรุสนฺนิเชา ।

ภาวมานยเน สดฺยาะ สดฺยัการมิวานตกะ ॥50॥

ครั้นครุ (อาทิ ภิษมะ) มาถึงและมีการกระชาก (ผม) เทราปทีผู้บริสุทธิ์ ยมราช (ความ
ตาย) ได้สถิตอยู่กับศัตรูทั้งหลายแล้วดูจการตั้งสัตยาบัน

ตาไมภฺษนต ภฺษณั สภฺยา ทูศาสนปฺระสราม ।

อภิสายารุกมาวุตฺตต้า ฉายามิว มหาตโรระ ॥51॥

ผู้คนทั้งหลายในสภาต่างมองดูนางผู้อยู่ข้างหน้าทาศาสน์ในชั่วขณะหนึ่งนั้นราวกับเงา
ของต้นไม้ใหญ่ที่ติวงเข้าปกคลุมในยามสายัณห์

อยถารุถฺกริยามุโละ ปติภิเก กั ทเวภฺษิไตะ ।

อรุเชยตามิตีวาสุยา นยเน พายปวารินา ॥52॥

ดวงเนตรทั้งสองของนางถูกบังด้วยน้ำตาราวกับแสดงนัยว่าประโยชน์อะไรด้วยการมอง
สามีทั้งหลายของเธอผู้เริ่มต้นกระทำการอันไม่บังควร

โสถวานุโน ทศามนฺตุย้า ชฺยายาเนว คุณปฺริยะ ।

สุลโก หิ ทฺวิษ้า ภงฺโก ทฺรุถภา สดฺสุววาจฺยตา ॥53॥

พี่ชายคนโตผู้เป็นที่รักของพระธรรมตองทนแบกรับช่วงเวลาที่ย่ำแย่ของพวกเราไว้อย่าง
หลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะความพินาศของเหล่าศัตรูเป็นสิ่งที่ได้มาง่ายตาย แต่การกล่าวร้ายในหมู่คนดีเป็น
สิ่งที่เกิดขึ้นยาก (สามารถเอาชนะเหตุโยธน์ได้ไม่ยาก แต่จะให้ยูริชฐิระระบัดสัตย์นั้นเป็นไปได้)

สตฺติคฺยติกรานุติภิรัฐณิ สฺวจฺฉานุยาภฺลิตานุยฺปิ ।

โตยานิ โตยราสีน้า มน้าสิ จ มนฺสุวินามุ ॥54॥

น้ำในมหาสมุทรและใจของผู้ทรงปัญญาย่อมบริสุทธิ์แม้ถูกแกว่งไกวและหวนต่อการล่อง
ละเมียดเงื่อนไขที่วางไว้

ชาตรีราชปุฎระ สห ปริตรีไวรมสุมาสูวสุยต ।

อสนุไมตรี หิ โทษาย กุลจณาเยว เสวิตา ॥55॥

ความเป็นมิตรกับพวกบุตรของท้าวธฤตราษฎร์ได้นำพาแต่ความเป็นศัตรูมาสู่พวกเรา
เพราะการคบหากับคนชั่วเป็นเสมือนเงาสะท้อนของฝั่งน้ำที่หวังจะให้ประโยชน์แต่กลับหาประโยชน์ใด
มิได้

อปวาทาททิตสย สมสย คุณโทษโยะ ।

อสทวุตเตรโห วุตตต์ ทูรวิวาวิ วิเชริว ॥56॥

โอ รวากับว่าความเป็นไปตามครรลองคลองธรรมของบุคคลผู้ประพฤติชั่ว ผู้ไม่ยำเกรง
ทั้งเข้าใจว่าคุณและโทษจากการกล่าวร้ายนั้นเท่ากัน ย่อมเป็นสิ่งที่ไม่อาจเกิดขึ้นได้เลย

ธรวเสต หฤทย์ สทุยะ ปริภูตสย เม ปไระ ।

ยทุมมฤษะ ปรีติการี กุชาลัมพ น ลมภเยต ॥57॥

ถ้าแม้ความโกรธแค้นไม่มีการปกป้องด้วยมือคือการกระทำคืนในทันทีแล้วไซ้ ใจของ
เราที่ถูกข่มเหงโดยพวกศัตรูคงมีอันแหลกสลายไป

อวธูยาริกรินิตา หริโณสุตฺตฺยวฤตฺติตาม ।

อโนย’นุยสุยาปี จิหฺริมะ กิ ปฺนุระ สหวาสินาม ॥58॥

หลังจากถูกพวกศัตรูทำให้โกรธจนตัวสั่นแล้ว พวกเราผู้มีความเป็นอยู่เยี่ยงกวางต่างก็มี
ความละอายใจต่อกัน คนที่อยู่ร่วมกันจะกล่าวสิ่งใดต่อกันได้อีก

ศกฺติไวกลฺยณมฺรสฺย นิะสารตฺวาลฺลณีษะ ।

ชนฺมิโน มานหีนสฺย ตฺถณสฺย จ สฺมา คติะ ॥59॥

สภาพของคนและหญ้าที่ค่อมต่ำลงเพราะไร่เขียวแรงแล้วยังต่ำเตี้ยหนักขึ้นเพราะความไม่
มีแก่นสาร ทั้งยังปราศจากมานะใดๆ ย่อมไม่ต่างกัน

อลงฺกมฺย ตตฺตทฺทวิภูษย ยทฺยทฺจฺโจรมหิภฺฤตฺตาม ।

ปฺริยตฺมา ชฺยายสี กานมฺหตฺมา เกน ตฺงฺคตา ॥60॥

หลังจากเห็นแล้วว่ายอดของภูเขาทั้งหลายย่อมไม่อาจลุถึงได้ ด้วยเหตุนี้ ความ
ทะเยอทะยานถึงสภาพอันยิ่งใหญ่จึงไม่เป็นที่ปรารถนาอีกต่อไป

ดาวทาศรีเขต ลกษุมยา ดาวทศุย สุถิรี ยศะ ।

ปุรุชศดาวทเวาเสา ยาวนุมนานุน หียเต ॥61॥

ตราบไคความเคารพตนเองยังไม่หนีหายไป (จากบุคคล) ตราบนั้นความมั่งมีย่อมดำรงอยู่กับเขา ตราบนั้นเกียรติยศก็ยังคงสถิตอยู่กับเขา และตราบนั้นความเป็นบุรุษก็ยังคงอยู่

ส ปุมาอรถชชุนมา ยศุย นามุนิ ปุระสุถิตะ ।

นานุยามงคฺลิมเกยติ สํขายามุทยตางคฺลิตะ ॥62॥

เมื่อชื่อของบุรุษใดปรากฏขึ้นก่อน เท่ากับบุรุษนั้นคือผู้ประสบผลสำเร็จแล้วไซ้ร้ นั้วที่ชูขึ้นจากการนับยอมไม่ไปถึนั้วอื่นอีก

ทุราสทวนชชยานคฺมยตฺตงโคปี ภูชระ ।

น ชหาคิ มหาชลฺกั มาณปฺราศฺมลงมยตา ॥63॥

แม้ภูเขาที่สูงตระหง่านและกว้างขวางด้วยป่าที่ฝ่าเข้าไปได้ยากจะเป็นอุปสรรคในความเป็นอยู่ก็ตาม ความสตัย (คือการไม่ยอมฝ่าฝืนข้อตกลง) ก็ไม่ได้หนีหายไปจากผู้เรื่งเดชและมีความเคารพตนเองอย่างสูง

คฺรุณคฺรุวณติ เต วศฺยานนุรธา ไตรวสุชฺรธา ।

ยศฺมา ยศํลิตี ศุภฺรธาณิ เหฺรปยณฺติณุทฺมณฺทลฺม ॥64॥

คนเหล่านั้นยอมทำให้อุณฺชนเจริณฺยั้งขึ้น พวกเขาคือผู้มีเกียรติยศเจดจํารสที่ให้อังเดียนต้อ อับอายยอมทำให้อังโลกมีความหมาย

อุทาทรณมาศิษฺมุ ปฺรณเม เต มนฺสฺวินามุ ।

ศุภฺเกศฺนิริวามรุโย ไยรรธาติษฺมุ ปาตฺยเต ॥65॥

ชนเหล่าใดท่อมความโกรธไปยังเหล่าศัตรูจสยไฟ่าฝ่าลงบนของแห่ง ชนเหล่านั้นกำลังแสดงการตั้งสตัยปฏิกุณฺณเบื่งต้นของผู้นั้วใจเต็ดเต็ยว

น สุชํ ปฺรารุทธเย นารุณฺมทฺนุทวิจฺจณฺจตฺม ।

นานิตฺยตาสไนสุตรศุยนวิวิกตํ พุรหฺมณะ ปทฺม ॥66॥

เรามาได้ปรารณาคความศุขทั้งมิได้ปรารณาทรรพย์ที่มีขึ้นมีลงเหมือนคลันในมหาสมุทฺร แลเรารู้หวาดหวั่นอยู่เนื่งๆ ถึงความไม่เที่ยงแท้ก็หาได้ปรารณาสถานแห่งพรหมันอันเปล่าเปล็ยว

ปฺรมารุชฺฐมยศะปงฺกมิจฺเจยํ ฉทฺมนา กุถตฺม ।

ไวชฺวตฺยาปีตาราตีวณิตาโลจนามุทฺทิตะ ॥67॥

เราปรารถนาจะล้างโคลนตมคือความเสื่อมเสียเกียรติที่ถูกกระทำแล้วอย่างฉ้อฉล ด้วย
น้ำตาของภรรยาศัตรูผู้ต้องทนทุกข์อยู่ด้วยความเป็นหม้าย

อปหเสย'ถวา สหุภิเ ปรมาทอ วาสตุ เม ชิยะ ।

อสฺถานวิหิตายาสะ กาม์ ชิหฺรตุ มา ภวานุ ॥68॥

ไม่เช่นนั้นแล้วบัณฑิตทั้งหลายก็จะหัวเราะเยาะ ขอให้เราได้พลังแผลงสติบ้างเถิด ขอให้
ท่านผู้เพียรพยายามขับอกให้ออกจากหนทางที่ผิดจงอย่าได้ละอายใจไปเลย

วิศลกษฺมิมินุทฺตฤตฺย สมฺจุเณเทน วิทฺวิษาม ।

นิรวาณมปี มเนย'หมนฺตฺรายํ ชยฺศฺริยะ ॥69॥

หลังจากประกาศควบรวมราชสมบัติแห่งวงศ์ตระกูลด้วยการทำให้เหล่าศัตรูพินาศไป
อย่างเบ็ดเสร็จแล้ว เราย่อมเข้าใจดีถึงอุปสรรคที่มีต่อชัยชนะกระทั่งความหลุดพ้น

อชนฺมา ปุรุษสฺตาวทกตาสฺตฤตฺถเมว วา ।

ยวานุเนษฺภิราทศเต วิลูปฺตมริภิรยสะ ॥70॥

หากบุรุษไม่ได้รับเกียรติยศที่ถูกศัตรูปล้นเอาไปกลับคืนมาด้วยศร เขาก็คงเป็นผู้ตายแล้ว
ไม่กลับมาเกิดอีกหรือไม่ก็เป็นเสมือนหย้า (อันไร้ค่า)

อนิรฺชยน ทฺวิษคฺมา ยสฺยามรฺษะ ปฺรสามฺยติ ।

ปฺรุโษภฺติตะ กถิ ตฺสฺมินุทฺรุหิ ตฺวิ หิ ตโปชน ॥71॥

ความโกรธของบุคคลใดสงบลงโดยหาได้มีชัยชนะเหนือเหล่าศัตรูโดยสมบูรณ์ บุคคลนั้น
จะได้ชื่อว่าบุรุษได้อย่างไร ข้าแต่ท่านผู้เจริญด้วยตบะ ท่านจะว่าอย่างไร

กฤตฺ ปฺรุษศพฺเทน ชาติมาตฺรราวลฺมพินา ।

โยงฺกิกฤตฺตุไณะ ศฺลาธฺยะ สฺวิศฺมยฺมทาหฺฤตตะ ॥72॥

เมื่อคำว่าบุรุษถูกนำมาใช้กับชาติกำเนิดเท่านั้น ย่อมมีการสรรเสริญอย่างผิดๆ พร้อมๆ
ไปกับความเย่อหยิ่ง

ศฺรสมานมิไวชฺาสิ สทสา เคารเวริตฺม ।

นาม ยสฺยาภินนฺทฺนติ ทฺวิโษ'ปี ส ปฺมานุปฺมานุ ॥73॥

นามของผู้ใดประหนึ่งว่าทรงไว้ซึ่งพลังกำลังและเป็นที่ยกย่องของสภา แม้ศัตรูเองก็ยัง
สรรเสริญ เขาย่อมเป็นบุรุษอย่างแท้จริง

เยธาปฺรติชฺฌุ ทุวิษตํ ยุธิ ปฺรติจิกิรัชยา ।

มโฌวาเชยติ นฤปติสฺตฤยยนฺนิว ชลฺลาณชฺละ ॥74॥

กษัตริย์ (ยฺธิชฺฌิระ) ผู้กระหายการกระทำคือน้อย่างสาสมต่อศัตรูทั้งหลายในสงครามตามที่ได้ลั่นวาจาไว้ ย่อมรำลึกถึงเราเสมือนเราเป็นอัญชลีชล (น้ำดับกระหาย)

ส วิศฺสุยวาทตฺสย ศฺตางฺกเสยว ลาณฺณม ।

กฤฤญฺเรษุ วุยฺรุธยา ยตฺร ภูยเต ภฺรตฺรราชฺญยา ॥75॥

พระองค์เป็นดังรอยเด่นของดวงจันทร์อันผุดผ่องแห่งวงศ์ตระกูล คำบัญชาของนายเหนือหัวในเรื่องชั่วช้าใดๆ ก็ตามย่อมไร้ผล (ไม่มีทางเกิดขึ้นได้)

กถํ วา ทิยตามรฺวาคฺมุณีตา ชฺรุมโรธินิ ।

อาศฺรมาณฺนุกรรมะ ปฺนุโรวะ สฺมรฺยเต น วุยฺติกรรมะ ॥76॥

ความเป็นมุนี (ทั้งวานปรัสต์และสันยาสิ) ก่อนซึ่งไม่เป็นไปตามธรรมจะมีได้อย่างไร ลำดับชั้นในอาศรมสี่ย่อมถูกพร่ำสอนสืบต่อกันมา จะฝ่าฝืนมิได้

อาสกฺตา ชฺรูธิ รุตฺตา ชฺชนิ ทฺูรคา จ เม ।

ติรสฺกโรติ สฺวาทนฺตฺูยํ ชฺยาเยศฺจาจารวานฺนฤปะ ॥77॥

มารดาผู้เดินทางกรากกร้าและเป็นเสาหลักแห่งภารกิจที่ติดพันเร่งด่วนนี้ตลอดจนกษัตริย์ผู้ประพฤติชอบคือพี่ชายคนโตของเราย่อมสำคัญกว่าความเป็นอิสระจากกิเลส

สฺวชฺรุมมฺนฺรฺนฺชฺเต นาติกรรมฺราติเกะ ।

ปลายนฺเต กฤตฺชฺวีสานาหฺวานฺมานศาลินะ ॥78॥

ผู้นำเลื่อมใสทั้งหลายย่อมไม่มักไปในทางลวงละเมิดหน้าที่แห่งตน ความตกต่ำที่ศัตรูกระทำไว้อย่อมหนีไม่พ้นการทำสงคราม

วิจฺฉินฺนาภฺรวิลาโย วา วิสีเย นคฺมฺรฺชนิ ।

อาราธฺย วา สหฺสฺรากลฺยมยสะ ศฺลยฺมฺทฺูเร ॥79॥

หลังจากได้บูชาพระอินทร์แล้ว แม้เราจะลวงกลับไปเหมือนเมฆที่แตกสลายไปด้วยลมบนยอดเขา เราก็จะ (ถือว่าได้) บ่งหนามคือความไร้เกียรติยศ

อิตฺยุกฺตวานตํ ปฺริรมฺย โทภฺยํ ตฺนุชฺมาวิษฺกฤตฺทิวฺยฺมฺูติะ ।

อโฌปฺมาตํ มชฺวา วิภูไตฺย ภาโวทฺภวาราชนมาทิเทศ ॥80॥

ครั้งพระอินทร์เผยให้เห็นร่างทิพย์และได้สวมกอดบุตรชาย (อรชุน) ผู้กล่าวตอบอย่างนี้แล้ว ได้ชี้แนะถึงการบูชาพระศิวะอันเป็นหนทางทำลายบาปไปสู่ความผาสุก

ปรีเต ปีนากินี มยา สห โลกปาไลโรลกตฺรเยปี วิหิตาปฺรติวารุยวีริยะ ।

ลกษฺมี สมฺตฺสฺกยิตาสิ ฤคฺศึ ปเรชามฺจุจารย วาจมิตติ เตน ติโรพฺภูเว ॥81॥

เมื่อพระศิวะทรงพอพระทัยแล้ว เธอผู้มีความกล้าหาญและทรงคุณอันไม่มีผู้ใดเปรียบปานในสามโลกแม้แต่เราหรือกระทั่งทั่วโลกลบลาทั้งหลาย ย่อมจะกระหายราชสมบัติของศัตรุอย่างยิ่งหลังจากกล่าวดังนี้แล้วพระองค์ (พระอินทร์) ได้อันตรธานไป

สรรคที่ 12

อถ วาสวสฺย วจนน รุจิรวทฺนสตฺริโลจนมฺ ।

กฺลฺานฺตฺริหิตมฺภีรารยิตฺถุ วิธิวตฺตปาลี วิทเช ธนฺชยะ ॥1॥

ต่อมาอรชุนผู้มีใบหน้าเบิกบานได้ปฏิบัติตนตามหลักการบำเพ็ญตบะโดยปราศจากความเหน็ดเหนื่อยเพื่อให้พระศิวะอำนวยพรตามคำชี้แนะของพระอินทร์

อภีรศฺุมิมาลิ วิมลสฺย ฤคฺตชยฤคฺเตรนาศฺุยะ ।

ตสฺย ภูวิ พหุติถาสฺตติถยะ ปฺรติชคฺมุเรจจรณฺ นิปีทตยะ ॥2॥

คืนวันของเขา (อรชุน) ผู้อดอาหาร ผู้มีความมุ่งมั่นเพื่อชัยชนะ ผู้ไร้มลทิน ผู้ยืนอยู่ด้วยเท้าข้างเดียวบนแผ่นดินที่อยู่ไกลดวงอาทิตย์ ได้ผันผ่านไป

วบุรินฺทุริโยปตปเนษฺ สดตมสฺุเชษฺ ปาณฺทวะ ।

วฺยาป นคปฺติริว สฺุถิรตฺวา มหตฺวา หิ ไรฺรยมิวิภาวฺยไวภวम् ॥3॥

อรชุนได้ตั้งมั่นอยู่ในความทุกข์จากการแผดเผาอินทรียและร่างกายอย่างไม่หยุดหย่อนดูราวกับภูเขามาลัย ชาวโลกส่วนใหญ่ย่อมไม่อาจรับรู้พลังอำนาจอันหนักแน่นมั่นคง (เยี่ยงนี้)

น ปปาต สฺนฺิหิตปฺกฺติสฺุรภีษฺ ฝลษฺ มานสมฺ ।

ตสฺย ศฺุจินิ ศิฺคิเร จ ปยสฺุยมฤตตายเต หิ สฺุตปะ สฺุกรมณฺวม ॥4॥

ใจของเขาหาได้ตั้งไปสู่ผลไม้อันทั้งหลายที่สูงอมส่งกลิ่นหอมอยู่ไกลๆ และมีได้น้อมไปยงน้ำที่เย็นฉ่ำใสบริสุทธิ์ เพราะตบะของผู้ปฏิบัติขบยอมเป็นอมตะ (ไม่สูญหายไป)

น วิสิศฺุมิเย น วิชสาท มุหฺุรลสฺตฺวา น จาทเท ।

สฺุตฺตวามฺุรฤคฺติ รชสฺุตมสี น หตยะ สฺุม ตสฺย หตศฺุกฺติเปลเว ॥5॥

เขา (อรชุน) หาได้อัจฉรยใจ หาได้จมดิ่ง และหาได้เหนียวล้าแต่อย่างใด รชัส (ความ
ใคร่) และตมัส (ความมืดบอด) ที่เบาบางเพราะถูกกำลังแห่งตะบะเผาผลาญแล้ว ย่อมไม่ทำลายสัตตวะ
(ความดีงาม) ของเขาที่แผ่ไพศาลออกไป

ตปสา กฤษี วปุรวาห ส วิชชคตฺตฺรโยทยม ।

ตฺราสชนนมปี ตตฺตฺววิทา กิมิวาสฺติ ยนฺน สฺกํ มนฺสฺวิภึะ ॥6॥

เขา (อรชุน) ต้องแบกรับร่างกายที่ก่อให้เกิดความน่าหวาดกลัวแม้จะเป็นร่างของผู้หยั่งรู้
ความจริงก็ตาม ร่างที่เจริญขึ้นเหนือโลกทั้งสามและแผ่ผอมด้วยการบำเพ็ญตะบะ เพราะการปฏิบัติตน
ชนิดใดที่ง่ายตายสำหรับผู้มีปรีชาญาณทั้งหลายย่อมไม่มี

ชวลโต'นลาทฺนุณิสีถมชฺกรุจฺริมฺกํสา นิเชะ ।

ไธฺรยฺคุณมวชยนฺวิชัย ททฺฤเศ สมนฺนตฺตฺระ ส ๑สฺลตตะ ๥7๥

เขา (อรชุน) ผู้มีชัยได้เปล่งแสงอันเจิดจ้ายิ่งกว่าไฟที่ส่องสว่างในยามราตรี ได้ข่มความ
หนักแน่นของมหาสมุทรและได้ยกตนขึ้นสูงกว่าภูเขา

ชปตะ สทา ชปมฺปาศู วทนมภิตฺโต วิสารภึะ ।

ตฺสย ทศนฺกิริ'ไนะ ศุศฺเณ ปรีเวภฺยณฺมิวารกมณฺจทลฺม ๥8๥

ปากของเขา (อรชุน) ที่ปราศอดมนตร์ลับอยู่ตลอดเวลาได้สว่างไสวด้วยรัศมีโรยพันที่
กระจายออกไปโดยรอบราวกับสุริยมณฑลอันน่าสะพรึงกลัวด้วยรัศมีทรงกลด

กวงัง ส พิกฺรปฺวิตปฺทนิหิตสชฺยการุมฺกะ ।

๑สฺลปฺตีริว มฺเหณฺทฺรชฺนุระปรี'วิตกิมคฺค โน วิทฺิทยุเต ๥9๥

เขา (อรชุน) ผู้ทรงธงที่ซึ่งสายพร้อมกับสวมเสื่อเกราะและสถิตอยู่บนแท่นสายสิญจน์
ปรากฏราวกับภูเขาหิมาลัยที่เต็มไปด้วยป่าดิบอันน่ากลัวและแวดล้อมด้วยรั้งขนาดใหญ่

ปฺรวิเวศ คามิว กฤษฺตฺสย นิยมสวานาย กจฺจตตะ ।

ตฺสย ปทฺวินมิโต หิมวานฺคุรุตา นยฺนติ หิ คุณฺา น สํหติะ ๥10๥

ภูเขาหิมาลัยที่ถูกโน้มลงมาด้วยเท้าของเขา (อรชุน) ผู้แผ่ผอมและกำลังบ่าหน้าสร่ง
สนานหลักการของโยคะอยู่ ได้เข้าไปหาเขา (อรชุน) ประหนึ่งเข้าไปหาโค เพราะคุณทั้งหลายย่อม
นำไปสู่ความยิ่งใหญ่ หาใช่ขนาดที่ใหญ่โต

ปรีกิริณฺมทฺยตฺกฺชฺสย ภูวนวิเวเร ทฺราสทม ।

โชยตฺริปริ ศิริโส วิตฺตํ ชฺกฺฤเห นิชานฺมฺนินฺทิวากํสา ปละ ๥11๥

หลังจากยกแขนขึ้นสูง เดชอันยากจะเทียบเคียงที่แผ่ไปในรอยแยกของแผ่นดินและพวยพุ่งขึ้นไปเหนือศีรษะ ได้บังคับเส้นทางเฉพาะตนของเหล่าเทวดาและมนุษย์

รชนีษุ ราชตนยศุข พหุลสมเยปี ฐามภีะ ।

ภินุนตมิรินิกัรึ น ชเห ศศิรศุมิสุงคมยุชา นกะ ศุริยา ॥12॥

ความมั่งคั่งอันเกิดจากการรวมตัวกันของรัศมีดวงจันทร์ย่อมไม่ละเลยท้องถิ่นที่มวลหมู่ความมืดถูกขับไล่ไปด้วยเดชของอรชุน แม้ในคืนข้างแรมก็ตาม

มหตา มยูนิจเยน ศมิตรุจิ ชิษุณฺชนุนนา ।

หุริตมิว นภสิ วิตมเล น วิราชเต สุม วปุริศุมาลินะ ॥13॥

วงของดวงอาทิตย์ที่ถูกทำให้แสงจืดจางลงด้วยกลุ่มรัศมีขนาดใหญ่อันเกิดจากอรชุน ไม่ได้ลอยเด่นบนท้องฟ้าที่กระจ่างใสอีกต่อไปเหมือนว่าอับอาย

ตมูทิวิตารุณชฎำศุมิศุณฺศราสนั ชนาะ ।

รุทรมนุทิตลลาภุทศุ ททศุศุริมินุณิษุมิวาสุริะ ปุริะ ॥14॥

เหล่านักสิทธิ์ได้แลเห็นเขา (อรชุน) ผู้สวมขลุ่ยสีแดงปลายชะลูดและมีคันธนูที่ซึ่งสายไว้อย่างดีราวกับพระศิวะที่ไม่ปรากฏนัยน์ตาบนหน้าผากกำลังมุ่งทำลายเมืองของพวกอสูร

มรุตา ปติะ สุวิทหิมำศุรุต ปุถุศิยะ ศิษิ ตปะ ।

ตปฺตุมสุกรมุปรุกรมเต น ชโน'ยมิตยวยเย ส ตาปไสะ ॥15॥

ดาบสทั้งหลายเข้าใจว่าเขาผู้นี้ต้องไม่ใช่มนุษย์ ผู้ที่กำลังบำเพ็ญตบะอันกระทำได้อย่างเช่นนี้คงเป็นเจ้าของเทวดาทั้งหลาย หรือไม่ก็ดวงอาทิตย์ หรือไม่ก็ไฟที่มีเปลวใหญ่

น ททาห ฐุรหวนานิ หริตณยชาม ฐุรคม ।

น สุม นยติ ปริโศษมปะ สุสหุ พภูว น จ สิฑุตตปไสะ ॥16॥

เดชของอรชุนที่แผ่ออกไปไกลหาได้แผดเผาป่าไม้นานาพรรณ หาได้ทำให้น้ำเหือดแห้งไปแต่กลับเป็นสิ่งที่นักสิทธิ์และดาบสทั้งหลายไม่อาจทนได้

วินยั คุณา อิว วิเวกมปนยภิกั นยา อิว ।

นุยายมวชย อิวาศรณะะ ศรณั ยยุะ ศิวมโถ มหุชยะ ॥17॥

หลังจากนั้นมหาฤๅษีทั้งหลายผู้ไร้ที่คุ้มภัยได้เดินทางไปพึ่งพระศิวะให้พระองค์เป็นผู้คุ้มครอง เช่นเดียวกับคุณทั้งหลาย (คุณ) มุ่งไปสู่การศึกษาอบรมตนเป็นอย่างดี (วินยะ) หลัคนิติศาสตร์ทั้งหลาย (นยะ) มุ่งหมายการรู้แจ้งสัจธรรม (วิเวก) อันเป็นไปเพื่อขจัดการประพดติมิชอบ และยุคนิยมทั้งหลาย (อวธิ) ล้างสู่กฎธรรมชาติ (นยายะ)

ปริวิตมศุกรีทศตทินกรมยูชมณฑลไละ ।

ศมฺภุมฺปทตฺตศุสะ สหสฺสา น จ เต นิจาโยตฺตมภิปรเสหิเร ॥18॥

มหาฤษีผู้มีตาพร่ามัวเหล่านั้นไม่อาจมองเห็นพระศิวะผู้แวดล้อมด้วยแสงคือมณฑลแห่ง
รัศมีดวงอาทิตย์ที่ส่องฉายกระจายขึ้นด้านบนได้ในทันที

อถ ภูตภวฺยภวาทิสฺมภิมุขยิตฺตุ กุถตฺตวาวะ ।

ตตฺร มหฺลึ ททฺตศุสะ ปฺรุณฺญํ กมนิยวิภฺรหฺมยฺกุมโลจฺนมนฺ ॥19॥

กกุเท วุถฺยสฺย กุถตฺตพหฺมกฺตฺตปริณหาสกาลินิ ।

สุปฺรศฺตฺยมนุภวฺนตฺตมมาภฺยคฺตฺตมณฑล อิวารฺทฺรจฺนทเน ॥20॥

สุถิตฺตมนฺนเต ตฺตฺหินฺ ไสลศิริสฺสิ ภูวนาติวารฺตินา ।

สาทฺริชฺลชิตฺตวาทฺปถํ สทิกศฺนฺวานมิว วิศฺวโมชฺสา ॥21॥

อนฺุชานฺมธฺยวสฺกตฺตวิตฺตวปฺฐา มหาหิณา ।

โลกมฺจิตฺตมิว ภูมิภฺกฺตฺตา รวิเตชฺสามวธินาธิเวษฺฏิตฺตม ॥22॥

ปริณหิณา ตฺตฺหินฺราศิวิศฺทมฺปวิตฺตฺตฺรตาม ।

นิตฺตมฺรคฺตมฺนฺรชฺยตฺตา คิตฺตินา คฺลเณ วิลสฺนฺมริจฺจินา ॥23॥

ปฺลฺลุตฺตมาตฺตีสิตฺตกปาลกฺตมฺทมฺปฺรทฺตมฺรชฺชม ।

เสชฺมิว สุรฺสริตฺตปยฺสํ ศิริสฺสา วิสฺสริ ศฺชิตฺตม พิกฺรตฺตม ॥24॥

ลำดับนั้น ครั้นได้กระทำการบูชาเพื่ออ้อนวอนพระศิวะแห่งอดีต อนาคตและปัจจุบันแล้ว
พวกเขา (เหล่ามหาฤษี) ได้แลเห็นบุรุษในท่ามกลางแสงนั้นผู้มีเนตรที่สาม มีเรือนกายงดงาม มีความ
สำราญใจในการสัมผัสมือที่วางอยู่บนหนอกวัฏทรงที่ฝั่งผายกำยาราวกับวงหน้าอกทั้งสองข้างของนาง
ปารวตีอันเปียกชุ่มด้วยผงจันทร์ ผู้แผ่ปกไปยังโลกทั้งมวลทั่วทุกสารทิศทั้งภูเข มหาสมุทร และ
อากาศด้วยเดชที่อยู่เหนือโลก ดุจเดียวกับที่ทรงสถิตอยู่บนยอดเขาที่มัลย์อันสูงชะลูดขึ้นไป ผู้เป็นโลก
ทั้งผองที่ถูกล้อมไว้ด้วยภูเขอันเป็นจุดสิ้นสุดเขตแดนของแสงอาทิตย์ดุจเดียวกับบึงใหญ่ที่มีกายพาดยาว
ไปจรดกลางพระชานู ผู้โดดเด่นด้วยพระศอสีคล้ำเกรียมที่ส่องแสงเรืองรองเป็นวงกว้างจนทำให้งูที่มีสี
ขาวล้วนเหมือนก้อนหิมะซึ่งพาดเป็นสายอุปนยะ (บนเรือนกาย) ต้องมีสีแดง ผู้ทรงไว้ซึ่งแสงจันทร์ที่
แผ่ออกไปทางพระเศียรเช่นเดียวกับส่วนที่เหลือของน้ำในแม่น้ำคงคาอันดาศึ้นไปด้วยดอกบัวสีขาว
ราวกับดอกมะลิปกคลุมพระเกศา

มฺนุยสฺตโต'ภิมุขเมตฺตย นยฺนวินิเมชฺ โนนิตฺตาะ ।

ปาณฺุทฺตนยตฺปสา ชนิตฺตํ ชคตมฺศฺรุม ภูตฺตมาจฺกฺกฺยิเร ॥25॥

จากนั้นเมื่อนั้นทั้งหลายผู้แสดงออกทางแววตาได้มาถึงเฉพาพระพักตร์และพรั้ง
พรรณนาถึงความเดือดร้อนแสนสาหัสของสกลจักรวาลอันเกิดจากตบะของอรชุน

ตรเสว โกะปี ภูวไนกบุรุษ บุรุษสุดปสยติ ।

โษยติรมลวโปโย'ปี รเวรภิกษุ วฤตฺร อิว ภิมวิครหะ ॥26॥

ข้าแต่ปुरुโชตตมะ ครั้นบุรุษผู้มีรูปกายใหญ่โตน่าเกรงขามเหมือนอสูรฤๅตรจะได้สำแดงเดช
ข่มแม่แต่ดวงอาทิตย์ผู้มีเรือนกายไร้มลทินด้วยพลังอำนาจแล้ว (เขา) ก็ได้บำเพ็ญตบะต่อไป

ส ธนุรมหะยฺหิ พิกฺรติ กวจมสิมฺกุดมฺ ชฎาฯ ।

वलुภมชินมิติ จิตฺรมิทํ มุนิตาวิโรธิ น จ นาสฺย ราชเต ॥27॥

เขา (อรชุน) สะพายแล่งขนาดใหญ่ ถือนุ สวมเกราะ พกดาบเล่มเชื่อง สวมชฎา แต่ง
กายด้วยเปลือกไม้และหนังสัตว์ ลักษณะของเขานั้นย่อมขัดต่อความเป็นมุนี ไม่มีส่วนใดเลยที่ไม่สว่าง
สุกใส ช่างน่าอัศจรรย์เหลือเกิน

จลเน'วนิสฺจลติ ตสฺย กรณนิยเม สทิงฺมุขมฺ ।

สุตมภมฺนุภาวติ ศานตมรุตฺรหตารกาคณฺยุดิ นภสฺตลมฺ ॥28॥

แผ่นดินสะเทือนไหวอยู่ที่ใต้ฝ่าเท้าเขา (อรชุน) เมื่อเขาปิดกั้นอินทรีทั้งหลายแล้ว ผืนแผ่นดิน
ฟ้าทั่วทุกสารทิศอันประกอบด้วยหมู่ดาวฤกษ์ ดาวเคราะห์ และลมที่เจียมตัวยอมตกอยู่ในสภาพไม่ไหว
ติง

ส ตโทชสา วิชิตสารมมรติโชปสํหิตมฺ ।

วิศุมิทมปีทชาติ ปุรา กิมิวาสฺติ ยนฺน ตปสามทฺษุภมฺ ॥29॥

ในไม่ช้าเขา (อรชุน) จะต้องครอบครองโลกนี้ตลอดจนเทวดาและอสูรซึ่งถูกข่มแล้วด้วยความ
ความแข็งแกร่งทางกาย ก็การทำให้ตบะเป็นของง่ายย่อมไม่ใช่สิ่งที่ใครกระทำได้

วิชิษเต ยทิ ชคนฺติ ยุคปทล สํชิหิรฺษติ ।

ปฺราปฺตุมภวมิวณฺติ วา วยมสฺย โน วิยหิตุํ กฺษมา รุจะ ॥30॥

เขา (อรชุน) หวังจะครอบครองหรือทำลายสกลจักรวาลในคราวเดียว หรือหวังจะได้รับ
ความหลุดพ้นก็ไม่ทราบได้ พวกเราไม่อาจต้านทานเดชานุภาพของเขาได้

กิมฺเปภฺยเส กถย นาถ น ตว วิทิตํ น กิณฺจน ।

ตุราตุมลภยทารุหสิ นสฺตวฺยิ มา สุม ศาสติ ภาตฺปฺราภาเว ॥31॥

ข้าแต่นายท่านผู้เป็นที่พึ่ง สิ่งใดก็ตามที่พระองค์ไม่ทรงทราบย่อมไม่มี ขอพระองค์จงตรัส
ตอบว่าเพราะเหตุใดจึงทรงวางเฉย ข้าแต่นายท่านผู้ให้การคุ้มครอง พระองค์เหมาะสมที่สุดในการคุ้ม
กันภัย เมื่อพระองค์เป็นผู้ควบคุม (สรรพสิ่ง) ขอจงอย่าได้ทอดธุระเลย

อติ คำ วิชาย วิรเตษุ มุณิษุ วจนั สมหาทเท ।

ภินุชลชธิชลนาทศุรุ ชวนนุทิกำ วิวรมนุชกานุคกะ ॥32॥

ครั้นมุนีทั้งหลายสิ้นสุดการกล่าวถ้อยคำเช่นนี้แล้ว พระคิเวผู้เปล่งเสียงในระหว่างทิศ
ทั้งหลายอันท่วมดำเหมือนเสียงน้ำในมหาสมุทรที่ระลอกอยู่เนืองๆ ได้เอ่ยวาจา

พทริตโปวนนิวาสนิรตมวาคต มานุยถา ।

ชาตศุรุทนิชเน ชคตำ นรมัสมาทิปุรุชสุย คำ คตม ॥33॥

พวกท่านอย่าได้เข้าใจผิดไปว่าเขาเป็นองค์อวตารของพระวิษณุผู้บันดาลให้โลกทั้งหลาย
เกิดขึ้นและดับสูญไป มาจุติบนผืนแผ่นดินอันตั้งอยู่ในป่าแห่งการบำเพ็ญตบะชื่อพทริ

ทวิษตะ ปราติสสิษุเรษุ สกถภูวานากิตาปิณะ ।

กุรานุคกุลิสกรวิริยพลานมทุปาสนั วิหิตวานมหุตตะปะ ॥34॥

บุรุษนี้ผู้ปรารถนาจะปราบศัตรูทั้งหลายที่ทำให้โลกทั้งมวลต้องประสบความทุกข์ ที่มี
พลังกำลังความกล้าหาญเหนือพระอินทร์ ได้บำเพ็ญตบะใหญ่ตั้งมั่นต่อเรา

อยมจุตศุจ วจนเนน สรสิรุทชนมนะ ปุระชะ ।

ปาตุมศุรินิชนเนน วิภู ภูวมกุยเปคย มนุเชษุ คิยสุตะ ॥35॥

บุรุษนี้และพระกฤษณะผู้ทรงพลังกำลัง เมื่อจุติมาบนโลกเพื่อคุ้มครองผู้คนโดยการ
ประหารอสูรตามพระบัญชาของพรหมา ย่อมอาศัยอยู่ในหมู่มนุษย์ทั้งหลาย

ศุรกุคคยเมตทวคมุย นิปุณมิติ มุกทานวะ ।

หนตุคมิทติ ปาณุชสุต คุรวยา ตทตฺร สห คมุยตำ มยา ॥36॥

ครั้นได้ทราบชัดถึงจุดมุ่งหมายของมหาเทพคือการบำเพ็ญตบะเช่นนี้ อสูรมุกทานพจึง
กำลังรีบมุ่งหน้าไปเพื่อสังหารอรชุน ดังนั้นขอให้ท่านจงเร่งไปยังสถานที่นั้นกับเราเถิด

วิเว'ปี ไนนมนิกุตมกิกวิตุเมษ ปารยณุ ।

ปาปนริตริวิศุกิตยา วิชยั วุยวสุยติ วราหมายยา ॥37॥

อสูรผู้ต่ำทรามนี้ย่อมไม่อาจเอาชนะบุรุษผู้นี้ได้ซึ่งหน้าแม่ในสถานที่ปลีกวิเวก ยังคงเพียร
พยายามเพื่อหวังชัยชนะ จึงไม่ลังเลที่จะแปลงกายเป็นหมูป่า

นิหเต วิทมุพิตกิราตनुถุปติวปุษา ริเปา มยา ।

มุกตนิสิตวิชิชะ ปุรสกั มุกคยาวิวาทมยมาจริษยติ ॥38॥

ครั้งศัตรูคือหมูป่าถูกเราผู้มีรูปกายเลียนแบบเจ้าแห่งพรานภูเขาสังหารแล้ว เขา (อรชุน) ผู้ปล่อยศรอันคมกริบออกไปนี้ย่อมจะมีวิวาทะ (กับเรา) อย่างรุนแรงในเรื่องการล่า

ตปสา นิปีทิตกฤตศุย วิรหิตสหายสมปทะ ।

สตุตวริหิตมตุลฺ ภูชโยรพลมสุย ปศุยต มฤเช'ริกูปยตะ ॥39॥

พวกท่านจงดูอานุภาพของแขนทั้งสองข้างที่มีมาแต่กำเนิดซึ่งไม่มีใครเทียบได้ในการรบของเขาขณะที่โกรธแลดกอยู่ในสภาพไร้มิตร แม้ฝ่ายพอมจากการทรมานตนด้วยตะบะ

อิติ ตานูทธารมนุญี วิษมหรินฺจนุทนาลินา ।

ฆรมนิตปฺลเคน ลสทกฺชเมากุติกาวลิกุณฺเณน วภูษสา ॥40॥

วทเนน ปฺยุปีตลตานุตนิยมิทวิลมพิเมาลินา ।

พิภุรทฺรณนยเนน รุจํ ศิขิปิจฺจลาญจิตกโปลกิตฺตินา ॥41॥

พุกหฺทวทฺหฺชลทนาทิจฺ ฐนฺรุปีหิ'ไตกมารุคณฺม ।

เมฆนิจย อิว สํวฤเต รุจิริระ กิราตปฺฤตนาปติระ ศิวะ ॥42॥

หลังจากทรงให้อรรธาธิบายแก่นูนี่เหล่านั้นเช่นนี้แล้ว พระศิวะได้เนรมิตพระองค์เป็นนายใหญ่แห่งกองทัพพรานภูเขาสังหารกับกลุ่มเมฆ ผู้ทรงไว้ซึ่งธนูคันใหญ่มีเสียงเหมือนเมฆ และมีศรรวมกันเป็นมัดเดียว ผู้แสดงความงามด้วยพัศตร์ที่มีนัยน์ตาสีแดง ขมับและแก้มประดับด้วยหางนกยูง ปอยผมที่ห้อยลงมามีดอกไม้บานผู้ติดไว้ หน้าอกประดับด้วยแฉวมุกจากเครื่องหุ้มกระพองข้างสะท้อนแสงเงาแวววาว ขนเกล้าก็ลุกชันเพราะความร้อน และปรากฏลายเส้นของผงจันทร์ที่ท้าวไว้หยาบๆ

อนุกฺลฺมสุย จ วิจินฺตฺย คณฺปติภิราตฺตวิครุ'หะ ।

ศูลปรศฺรจาปฺฤฤ'ไตรุมหฺติ วเนจฺรจฺมู'วินิรมเม ॥43॥

เมื่อทราบถึงเจตนาของพระองค์แล้ว กองทัพพรานป่าอันเกรียงไกรได้ถูกเนรมิตขึ้นโดยพระศิวะผู้ทรงตรีศูล ขวาน ธนู และศรในร่างที่เลือกแล้วนั้น

นิรจยฺย กานนวิภาคมนุคฺริมเกศฺวราชญฺยา ।

กิมนินทปฺปิ'ไตรุภูวะ ปรี'โต'ปทิสฺย มฤคยํ ปฺรตฺตฺสิเร ॥44॥

ลำดับนั้นครั้งได้จัดแจงแบ่งป่าออกเป็นสวนๆ โดยใช้ไหล่เขาตามเทวบัญชาของพระศิวะ และได้ประกาศการไล่ล่า (หมูป่า) บนพื้นที่กว้างใหญ่ไพศาลที่ระงมไปด้วยเสียงอันน่าสะพรึงกลัวแล้ว (เหล่าไพร่พล) ได้เคลื่อนทัพไปทุกทิศทาง

กฺษุภิตาภินิระสฺตฺตฺวิภินฺนสฺกฺนินฺมฤคยฺยนิระสฺวา'ไนะ ।

ปฺรุณปฺฤถฺวณฺกุหาวิวระ สหสา ภยาทิว รัสสา ภูชระ ॥45॥

ด้วยเสียงของฝูงนกและสัตว์ป่าที่หลบหนีแตกกระเจิงตั้งสนั่นหวั่นไหว ภูเขาที่มีช่องเล็ก
ช่องน้อย ถ้ำ และป่าอันกว้างใหญ่เต็มพื้นที่โดยรอบได้หวีดร้องราวกับหวาดกลัวอะไรในฉับพลัน

น วิโรธินี รุชมิยาย ปถิ มฤควิหังคส์หิตะ ।

ขุนนฤติ สหขมปี ภูริภิชะ สมมาคตาะ สปทิ ไวรมาปทะ ॥46॥

การต้องมาอยู่รวมกันหนาแน่นบนทางดินของสัตว์ป่ามี เสือ เป็นต้น และสัตว์ปีกมี นกกา
เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดนั้นบ้างก็เป็นอริกัน ไม่ได้ทำให้เกิดความขุ่นเคืองกันขึ้นมาแต่อย่างใด เพราะหายนะ
ที่มาเยือนระคนกับความตื่นกลัวยิ่งย่อมทำลายความเป็นอริกันแม้มีมาโดยกำเนิดให้หมดไปทันที

จมรีคไณรรคณพลสุข พลวติ ทยะ'ปยุปสุติเต ।

วิศวิตติษุ วิษกุตปฤถุปรียพาลวาลธิกราทเท ฐฤติตะ ॥47॥

ฝูงจามรีที่มีหางและขนงดงามยาวพันติดกับแนวไม้ไผ่ได้หยุดอยู่หนึ่ง แม้ในยามหวาดกลัว
กองทัพอของพระศิวะเหลือเกินก็ตาม

หร'สไนกะ ปฤติภเย'ปี คขมทสุคนธิเกส'ไรระ ।

สุวสุถมภิททุกศิเร สหสา ปฤติโพษฏมภิตมุ'ไซรมฤคาธิ'ปะ ॥48॥

ราชสีห์ทั้งหลายซึ่งมีขนแผงคอส่งกลิ่นหอมจากน้ำมันที่ไหลซึมจากกระพองข้างและอ้า
ปากค้างอยู่เพราะต้องตื่นจากการหลับไหลในทันที ได้จ้องมองเหล่าทหารของพระศิวะอย่างสำราญใจ
แม้จะน่าหวาดกลัวก็ตาม

พิภรามุพภูวรปฤถุดชฐุรศฝริกุลากุลาะ ।

ปงุกวิษิมิตตภาะ สริตะ กิริรุกณจนนรสารุณิ ปยะ ॥49॥

แม่น้ำทั้งหลายที่มีชายฝั่งลุ่มๆ ดอนๆ เพราะโคลนตมและเต็มไปด้วยฝูงปลาที่ถูกแกว่งให้
ท้องหมุนคว้าง ได้รองรับน้ำสีน้ำตาลแดงจากน้ำเลี้ยงลำต้นจันทน์ที่ถูกช่างฉีกเป็นเสี้ยนๆ

มหิชกษตาคุรุตมาลนลทสุรภิชะ สทาคติตะ ।

วุษสุตสุกนิภิสิตากุสมะ ปฺรณฺทนฺวเวา วนสทา ปฺริศฺรมม ॥50॥

ลมที่มีกลิ่นหอมจากต้นศิศุ ต้นตมาละและนลทะ (รากไม้หอม) ซึ่งถูกควายขวิดไว้ ทั้งยัง
ทำให้กำยานรูปพรรณคล้ายนกแก้วต้องพังกระจายไปได้พัดพาเอาความเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าของชาว
ป่าทั้งหลายไปสิ้น

มถิตามภโส ทยวิภิรณฺมฤทิตกทลิตเวฐุภาะ ।

กุลานฺตุชลฺรุหลตาะ สรสิ'รวิหเช นิทาฆ อิว สตุตฺวสฺปฺลวะ ॥51॥

น้ำในสระทั้งหลายที่เป็นดังความร้อนบ้นทอนชีวิตได้ทำให้เถากอบัวเหี่ยวเฉา ทั้งทำให้
กล้วยกาลีและกล้วยาคเวฐกาต้องถูกใส่ให้ฉีกตัวจากกันด้วยกระแส น้ำที่หมุนวน

อิติ จาลยณฺจนฺตสํวณฺคหฺนชานฺนมาปติฯ ।

ปุราป มุทิตหริณฺทศนฺกษตวิรุชฺ วัสติโมนุทฺรสุณฺวิมฺ ॥52॥

ลำดับนั้น พระศิวะผู้ยิ่งใหญ่และสัตว์ทั้งหลายในป่าบ้นยอดเขาอินทรีก็ต้องมีอันหลุด
เลื่อนเคลื่อนไปได้มาถึงยังที่พำนักของอรชุนซึ่งเต็มไปด้วยเถาไม้เลื้อยที่ถูกกวางเพศเมียเคี้ยวกินอย่าง
สำราญใจ

ส ตมาสสาท ฆนนิลมภิมุขมุปลุติศฺ มุเนฯ ।

โปตฺรณิกษณฺวิภินฺนภฺวํ ทนุชฺ ทธานมฺล เสากฺริ วปุฯ ॥53॥

ครั้งนั้นพระองค์ (พระศิวะ) ได้เสด็จมาถึงสูรตนันท์ที่ถือเอาร่างหมูป่าสีคล้ำเหมือนเมฆ
ซึ่งกำลังพังทลายหินด้วยจุมูกที่ยื่นออกมาและมุ่งตรงไปยังมุนี (อรชุน)

กจฺจนาเหตุ สุรฺสริโต นิธาย เสนาณฺนวิตฺเต ส กติปโยฯ กิราตฺวโรยฺฯ ।

ปฺรจฺจนฺตสุตฺรคฺทไนเย สคฺคฺลุมฺชาโลรฺลคฺกฺษมิวณฺนุปทฺมสุย สมฺปฺรตฺเต ॥54॥

เมื่อได้ตั้งทัพบนชายฝั่งแม่น้ำคงคาแล้ว พระองค์ (พระศิวะ) ผู้ดงามผุดผ่องซึ่งได้ใช้ลำตัน
และหมู่แมงไม้มากมายอำพรางตนพร้อมด้วยพราณภูเขาคณสำคัญบางคนได้เคลื่อนที่ติดตามอรชุนนี้ไป
ทุกฝีก้าว

สรรคที่ 13

วปุยา ปฺรเมณฺ ภูชฺรณามฺล สมฺภาวุยปฺรากรมฺ วิเกเท ।

มฺฤคมาศฺ วิโลกยาณฺจการฺ สฺถิรทมิโยโรรฺคฺรุมฺขํ มฺเหณฺทฺรสุณฺฯ ॥1॥

ขณะนั้นพลันที่ภูเขาทั้งหลายถูกวัตถุก้อนใหญ่โตพังทลายลง อรชุนก็เหลือบมองสัตว์ (หมู
ป่า) ที่มีใบหน้าน่าหวาดกลัวด้วยเขี้ยวยาวแข็งตัน ทั้งมีความมธุทะลุพอควรในทันที

สฺพฺภุทฺทสโณณฺตติฯ ส ทฺูราทภิชาวนฺนฺวริตฺตานุยกฺฤตฺติฯ ।

ชยมิจฺจติ ตสฺย ชาตสฺยเก มนสิมฺ มุหฺรธาเท วิตฺรฺกมฺ ॥2॥

หมูป่าผู้ไม่ใยดีต่อการกระทำอันควรซึ่งกำลังวิ่งตรงมาจากที่ไกลพร้อมด้วยชนที่ชูชัน
ชัดเจนนั้นได้ก่อให้เกิดความกังขาขึ้นในใจที่ครั้นคร้ามของมุนีผู้ปรารถนาชัยชนะไปชั่วขณะ

ฆนโปตฺรวิทฺรฺนศาสมฺโโล นิพิทฺสฺกนฺธนิกาษฺรคฺณวปุระ ।

อยเมกจโรโรวิวฺรตเต มํ สมารายเว สมารุชฺหุชฺมาณะฯ ॥3॥

หมูป่าที่ท่องไปเพียงลำพังตัวนี้ซึ่งได้ฟังทลายยอดเขาด้วยการเบียดสีร่างกายอันใหญ่โต
กำยำและซุดทั้งทำลายรากไม้ด้วยจุมูกแข็งที่ยื่นออกมา ปรี่เข้าหาเราราวกับกำลังท้าทายให้ต่อสู้

อิห วิตภยาสุตโปนุภาวาชชหติ วุขาลมฤคาะ ปเรษุ วฤตติมิ ।
มยิ ตำ สุตรามยั วิธเตเต วิฤตติคะ ก็ นุ ภเวทียั นุ มายา ॥4॥

ในบริเวณนี้ สัตว์ป่าทั้งหลายซึ่งปราศจากความกลัวภัยเพราะอาณาภาพแห่งตบะย่อมสลัด
ทิ้งสภาพความเป็นศัตรูต่อกัน แต่หมูป่าตัวนี้กลับทำตนล่วงเกินเรา สิ่งนี้จะเป็นความเสื่อมหรือเป็น
ภาพมายากันแน่หนอ

อถไวษ กฤตชฌยเวว ปุรุวั กฤตมาเสวิตยา รุษา น มฤคตะ ।
อวรุย วิโรธินิระ กิมารานมฤคชาตริภยาคิ มำ ชเวน ॥5॥

บางทีหมูป่าตัวนี้ซึ่งถูกความโกรธแค้นประหนึ่งว่าถูกระทำร้ายยามาในกาลก่อนเข้า
ครอบงำอย่างรุนแรง เมื่อไม่ได้สนใจสัตว์ทั้งหลายจำพวกกวางซึ่งเป็นคู่อริกันในบริเวณใกล้เคียง จึงวิ่ง
เข้ามาหาเราอย่างรวดเร็ว

น มฤคคะ ขลุ โกวบุยยั ชิมำสุระ สขลติ หุยตฺร ตถา กฤศฺ มโน เม ।
วิมล กฤษิภวจุจ เจตะ กถยเตยว หิไตยณิ ริปฺ วา ॥6॥

นี่ต้องไม่ใช่สัตว์แต่จะต้องเป็นใครก็ตามที่เป็นศัตรูเป็นแน่ เพราะ ณ จุดที่มองเห็นสัตว์นี้
ใจของเราสะเทือนอย่างหนักเย็นงนี้ จิตที่บริสุทธิ์หรือมีความมุ่งร้ายย่อมแสดงให้ทราบถึงความ
ปรารถนาดีหรือความเป็นศัตรูนั้นเทียว

มุณิรสุมิ นิราคสะ กุโตะ เม ภยมิเตยษ น กฤตเยภิมานะ ।
ปรวฤทฺธิษุ พทฺธมตฺตราณา กิมิว หุยสุติ ทฺราตฺมนาลงฆุยม ॥7॥

อหังการเช่นนี้ที่ว่า “เราเป็นมุณี ความกลัวของเราผู้ไร้มลทินจะมีแต่ที่ใด” ย่อมไม่ใช่สิ่ง
อันควร เพราะกิจการใดก็ตามของคนชั่วช้าผู้เต็มไปด้วยความริษยาในความเจริญของผู้อื่นย่อมไม่ใช่สิ่ง
ที่ดีนัก

ทนุชะ สุวิทฺยั กุษปาจโร วา วนเช เนติ พลั พตาสุติ สตุเตว ।
อภิกฺฤย ตถา หิ เมฆนิละ สกลั กมฺปยตีว ๑๒สฺราชม ॥8॥

ประหลาดแท้! พละกำลังเช่นนี้หาได้มีอยู่ในสัตว์ป่าทั่วไป สิ่งนี้รังแต่จะเป็นอสูรหรือไม่ก็
รากษสเสียกระมัง ก็ด้วยหลังจากพุ่งเข้ามาแล้ว สัตว์ที่มีสีคล้ายเหมือนเมฆนี้กระทำให้ประหนึ่งจะโยก
คลอนภูเขาหิมาลัยทั้งลูก

อยมเว มฤคเวศตรกามะ ปุรหริษยุนมิ มายยา สมสุเถ ।

บุฤฤกัรฐวชิรไวรการุญจักโกโตทุภรานตมฤคานิ กานนานิ ॥9॥

สิ่งนี้ซึ่งหวังใช้ป่าเพื่อการไล่ล่า เมื่อครั้งจักโจอมตีเราผู้ตั้งมั่นอยู่ในความสงบได้ทำให้ป่าพร้อมด้วยสัตว์ทั้งหลายต้องแตกตื่นด้วยความกลัวจากเสียงกองทัพขนาดใหญ่อันตนเนรมิตขึ้น

พหุสะ กฤตตฤฤเทรวิชาตุ ปุริยมิจุนนถวา สุโยชนสุย ।

กฤษุภัก วนโคจรากิโยคาทุกณมาศิสริยทาทุลั ดิรศุจาม ॥10॥

อีกอย่างหนึ่ง ใครก็ตามอาจจะปรารถนาให้ทรโยธน์อันตนเทิดทูนยิ่งโปรดปราน จึงได้อาศัยร่างหมูป่าทำให้ฝูงสัตว์ทั้งหลายเกิดความแตกตื่นไกลหลาจากการบุกรุกไปในพื้นที่ของชาวป่า

อวลีสนากรเสวเสนะ ปุรสภัม ขาณชาชาติเวทสา वा ।

ปรตักฤตุมุปากตะ สมณยุะ กฤตมนุยุรยทิ वा วฤโกทเรน ॥11॥

หรืออัสวเสนผู้เฝ้าจัดที่มีญาติถูกเผาด้วยไฟแห่งป่าขานทวะจะมาเพื่อแก้แค้น หรือบางทีจะเป็นใครก็ตามที่โกรธแค้นกิมะ

พลสาธิตยา ยถา ตถา वा ชियมุเจทปรามย์ ทธานะ ।

นิยเมน มยา นิพรุหนียะ ปรมัม ลากมราติภงคมาหุะ ॥12॥

ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง หมูป่าตัวนี้ซึ่งมีเจตนามุ่งทำร้าย (เรา) ด้วยพละกำลัง จำต้องถูกเราสังหารเสีย เพราะการพินาศไปของศัตรูย่อมเรียกหาลาภอันยิ่งใหญ่

กुरु ตาต ตปัสยามรุคทายี วิชยาเยคยลมนวศานมุนิรุมามุ ।

พลินศุจ วธาทุกเต'สุข สกฤษุย์ วุรตส์รฤษณมนยถา น กรตุม ॥13॥

ฤษีไทวปายนะได้เคยพร่ำสอนเราครั้งแล้วครั้งเล่าว่า “ลูกเอ๋ย ขอเจ้าผู้หมดหนทางจงบำเพ็ญตบะเพื่อชัยชนะ” หากละเว้นการสังหารสัตว์ที่มีพละกำลังแข็งแกร่งนี้เสียแล้ว การรักษาวัตรปฏิบัติก็ไม่อาจกระทำได้

อิตติ เตน วิจินตุย จาปนาม ปุรถมัม เปารุชจิหุนมาลลุมเพ ।

อุปลพุชคุณะ ปุรสุย เกเท สจิวะ สุกุช อิวาทเท จ พานะ ॥14॥

หลังจากใคร่ครวญแล้วอย่างนี้ เขา (อรชุน) ได้หิบบันธนูซึ่งเป็นเสมือนตราสารแห่งปุรุชะดั้งเดิม และฉวยเอาศรอันเป็นประดุมิตรผู้ซื่อสัตย์ผู้รู้ซัดถึงการทำให้ศัตรูแตกพ่ายขึ้นมา

อนุกาววตา คुरु สุถิรตุวาทวิสวาทิ ธนุรชณยชเยน ।

สวพลวยสเน'ปี ปิตุขมานัม กุณวณุมิตรมิวานตี ปุรเปเท ॥15॥

ธนูที่ทรงคุณสมบัติเที่ยงตรงด้วยความหนักแน่นเสมือนมิตรคู่มืออันควรบูชาซึ่งกำลังถูก
อรชุนผู้มีใจแน่วแน่ตั้งจมนีสภาพโง่งอ แม้ในยามที่สูญเสียพลกำลังในตนเองไป (ในการบำเพ็ญตบะ)

ปรัวกรษณินาภินุรณรุระ ปทวิญญุภนปีทิตตตทานิม ।

อิโรหติ คามุชิว มเหษา สกละ สศขมารุโรห ไสละ ॥16॥

ในกาลนั้น ครั้นได้ขึ้นสายธนูคาณทีวะบนศรขนาดใหญ่แล้ว ภูเขาทั้งมวลได้แยกแตกออก
เพราะเสียงการรั้งสาย และปีบอัดลงมากองอยู่ที่ฐานเพราะตันทกั้วภัย

ททฤเศ'ถ สวิสุมย์ สีเวน สุถิรปุรณายตจาปมณฑลสฤละ ।

รจิตตตีสฤณำ ปุร่า วิธาคู วธมาตเมว ภยานกะ ปเรษาม ॥17॥

ลำดับนั้น พระศิวะได้ทอดทัศนารชุนผู้สถิตอยู่ในมณฑลแห่งธนูที่ถูกดึงเป็นรูปโค้งไม่ไหว
ตึง เป็นที่น่าสะพรึงกลัวของศัตรูทั้งหลาย ไม่ต่างกับพระองค์ผู้เตรียมพร้อมเข้าทำลายเมืองทั้งสาม
(ของอสูร) ด้วยความอัศจรรย์ใจ

วิกรษ จ สหิเตษุรุจ ใจศรณาสุกนุทนนามิตาจนุระ ।

ธนูรายตโกควาสุกิชยาวทครนถวิมุคตวหุณี สมภูละ ॥18॥

แลพระศิวะผู้ประทับศรและทำให้ภูเขาหิมาลัยต้องยอบลงเพราะการยันพระบาทได้ทรง
ง้างคันธนูที่มีไฟพุ่งออกมาเพราะสายธนูคืองูวาสุกีอันมีกายเหยียดยาวถูกผูกปากไว้อย่างเต็มแรง

ส ภวสุย ภวกฤษโยกเทโตะ สิตสปลเตศจ วิธาสยโตะ สหารถม ।

ริปุราป ปรากวาย มธย์ ปุรฤถติปรตยโยริวานุพนุระ ॥19॥

ศัตรู (คือหมูป่า) ที่อยู่กึ่งกลางระหว่างอรชุนกับพระศิวะผู้ทำให้ภพชาติสิ้นไป ซึ่งทั้งสอง
กำลังจักทำประโยชน์ร่วมกันนั้น จำต้องถูกกำจัดไปเช่นเดียวกับอนุพันธะที่อยู่ระหว่างประภฤติปัจฉัย

อิท ทิปิตวาริวาหรรตมา รววิตราสิตวารณาทวรุยะ ।

นิปปาด ชาวทิมุละ ปินากานุมหโต'ภราทิว ไวกฤษตะ กฤศานุละ ॥20॥

ครั้งนั้น ศรที่ทำให้ท้องฟ้าสว่างวาบอันมีอาจด้านทานจากธนูปิงากะที่มีเสียงทำให้ช่าง
ต้องตันทกั้ว ได้แล่นลงมารวดเร็วประหนึ่งสายฟ้าฉายวาบจากเมฆก้อนใหญ่

วรชโตะ'สุย พฤทคูปตตรชุนมา กฤตตารุกโยยปนิปาดเวคศงกะ ।

ปุรดินาทมทานุมโหระคานำ หฤททยโสครตฤทิตุปปาด นาทะ ॥21॥

เสียงซึ่งดังกึกก้องของครืนที่กำลังแล่นไปเข้าทำลายดวงใจและโสตประสาทของงูใหญ่
ทั้งหลายและก่อให้เกิดความสงสัยจนครุชต้องเร่งรุดมา ได้ดังแผดออกไปไกลทั้งสองฟากฝั่ง

นยนาทิว ศูลินะ ปรวฤตไตรุมนโส'ปฺยาศุตรี ยตะ ปิสงฺ'โคะ ।

วิทเท วิลสตุตทิลลดาโกะ กิโรฌรุโวยมณี มารุณสุข มารุคะ ॥22॥

หนทางกลางเวหาได้ถูกปรุงแต่งด้วยรัศมีของศรที่กำลังพุ่งไปรวดเร็วตั้งใจอันมีลักษณะเป็นแสงฟ้าแลบสีแดงแยกออกเป็นแฉกๆ ส่องสว่างอยู่ราวกับเกิดจากพระเนตรแห่งองค์ศิวะเจ้า

อปฺยนุชฺษะ ศิวานตฺกสุ'ไถรวิวเรสทฺทฺริภิชฺยยา ชีหานะ ।

ยุคปทุททุเศ วิสฺนุวราหิ์ ตทุโป'ไฒศฺจ นกฺศุจ'ระ ปุญฺศทุคะ ॥23॥

ศรที่ถูกปล่อยออกไปจากธนูปืนากะและกำลังเคลื่อนไปด้วยความสว่างไสวมุ่งตรงไปยังหมูป่าได้ถูกพิศดูโดยเหล่าเทวดาที่อยู่ใกล้กับพระศิวะ ที่อยู่ใกล้กับหมูป่าตัวนั้น และที่อยู่ระหว่าง (ทาง) ในเวลาเดียวกัน

ส ตมฺลนิกะ ริเปา สุรณฺา ฌนนิหาร อิวาวิญฺญตเวคะ ।

ภยวิปลุตมิกฺษิโต นกะสุ'ไถรชคฺตี คุราห อิวาปคำ ชคาเห ॥24॥

ศรนั้นอันเหล่าเทวดาเห็นถึงความน่าประหลาดในภัยซึ่งกำลังลอยไปประจิดราวกับหยดน้ำหนา (เกาะ) บนกายอสูรผู้มีสีเหมือนต้นตมมาละ ได้จมดิ่งลงในแผ่นดินประหนึ่งปลาใหญ่ (แหวกว่าย) ในสายธาร

สปทิ ปริยฺรูปปรวเรชะ สิตโลหาคฺรณชะ ฆมาสสาท ।

กฺปิदानุคตฺรชนางฺคฺลิตฺสิ'รฺวฤถยนุ'ปฺราณภฺฤตตะ กปิ'ชฺวเชษฺชะ ॥25॥

ทันใดนั้น ศรของอรชุนที่มีส่วนปลายเป็นโลหะขาวและมีลวดลายทั้งรูปทรงกึ่งดงามดูราวกับนิ้วอันนำตีนกล้าวของพญายมราชผู้เกรียงซึ่งซึ่งกำลังทำให้สัตว์ทั้งหลายจิตตก ได้แล่นไปในท้องฟ้าแล้ว

ปฺรมาสุตฺรปฺริคุโร'หฺรุเตชะ สฺสุรทฺลลกาภฺฤตติ วิภฺยิปฺนุวเนษฺุ ।

ส ชเวน ปตฺนุ'ประศตานิ ปตคำ วุราต อิวารวิ วิเตเน ॥26॥

ศรที่กำลังแล่นไปในอากาศผ่านไปในพื้นที่ทรงเดชาประหนึ่งอุกกาบาตส่องแสงแรงกล้าตามติดอาวุธทิพย์นั้น ได้แผดเสียงราวกับฝูงนกกว่าร้อยตัว

อวิภาวิทนิษฺุกรมปฺรยาณะ สมิตายาม อิวาติ'รฺหสา สะ ।

สท ปรุ'วตฺริ์ นุ จิตฺตวฤตฺเต'รปฺติตฺวา นุ จการ ลกฺษฺยเกทฺม ॥27॥

ศรที่แล่นออกไปด้วยความเร็วจัดจนไม่อาจมองได้ทันราวกับร่นระยะทางให้สั้นลงนั้น ได้พุ่งชนเป้าหมายที่อยู่ก่อนหลังหรืออยู่บนล่างตามที่ใจหมาย

สวฤทธวชสายกาวภินัน ชยเหตะ ปุริตกายเมษณิขม ।

ลขุ สารยติ์ สระ ปุระเสเห วิธินวารุณมิริตัม ปุระยตนะ ॥28॥

ศรที่ยังให้ได้รับชัยชนะนั้นสามารถปราบศัตรูผู้เป็นเป้าหมายได้แต่กลับถูกรศของพระศิวะ
ปักไว้ก่อนแล้วอย่างง่ายดาย ทำนองเดียวกับการพยายามให้ได้รับผลที่เกิดขึ้นไปแล้ว

อวิเวกฤทธาศรมาวิวารุถ์ กุชยโลภาวิวิ สัศริตานุรามคฺม ।

วิชิคิษุมิวานยปรมาทาววสาท วิชิเหา วินินยตฺสฺตม ॥29॥

ศรทั้งสอง (ของพระศิวะและอรชุน) ได้นำหายนะมาสู่หมีป่าตัวนั้น เฉากเช่นความไม่ยั้งคิด
และความพยายามในสิ่งไร้ค่านำความวิบัติมาสู่ทรัพย์ ความเสื่อมเสียและความโลภนำความสิ้นสูญมา
สู่ศรัทธาของบริวาร นโยบายที่ผิดและความประมาทนำจุดจบมาสู่ความมุ่งหมายชัยชนะ

อถ ทิระมตมฺ ตมะ ปุระเวกษยนสฺหสา รุกฺณระยะ ส สมฺภรเมณ ।

นิปตฺนตมิโวษณฺรศุมิมุรุยา วลยิภุตตฺรุ ฐรา จ เมเน ॥30॥

ลำดับนั้น หมีป่าที่ถูกขัดขวางการโจมตีในทันทีและกำลังจะเข้าสู่ความมืดมิดตลอดกาลได้
เฝ้าดูดวงอาทิตย์เคลื่อนคล้อย ทั้งมองเห็นต้นไม้ที่แผ่กิ่งเป็นปริมณฑลแลพื้นดินกำลังยุบตัวลงได้พสุธา

ส คตะ กุชิติมุชฺณ โสณิตารุระ ชุรทมิฏฺฐาครนิปตทาริตาสุมา ।

อตุกิเ กุชณมิกมิเตนุทฺรสุณฺรุวิธิตามรุชคฺรุฐวนิรุณิราเส ॥31॥

หมีป่าตัวนั้นซึ่งลงไปกองบนพื้น นอนไปด้วยเลือดอู่ๆ มีหินแตกหักกร่วงมาตรงปลาย
กีบเท้าและเขี้ยว ตาจับจ้องที่อรชุนชั่วขณะพร้อมทั้งทำเสียงคำรามเคียดแค้นรุนแรง ได้สิ้นใจลง

สฺสฤฎฺฐเปารุชมาปปต ปารุถสฺมถ ปุราชยสระ ศรี ชิงฺฤกษุเ ।

น ตถา กฤตเวทินา กริชฺยณฺปฺริยตามติ ยถา กฤตาวทานะ ॥32॥

จากนั้น อรชุนผู้แม้จะมีศรมากมายก็ตามได้มุ่งไปยังหมีป่าตัวนั้นเพื่อหมายจะนำศรที่
แสดงคุณวิเศษคืน กรรมอันน่ายกย่องอันผู้รู้กตัญญูทั้งหลายกระทำย่อมได้รับความรัก ส่วนที่ยังไม่ได้
กระทำก็ย่อมไม่ได้รับ (ความรักดังกล่าว)

อุปการ อิวาสติ ปุระยุกตะ สฺถิติมปฺราปฺย มฤเค คตะ ปฺรณาสฺม ।

กฤตศกฺติรวางฺมุโข คุรุตฺวาชชนิตฺวาริฑ อิวาตฺมเปารุเชณ ॥33॥

ส สมฺพุทฺธธา วิจินฺตย เตน สุวรุจํ กิรีตมิโวตฺตมา ทธานะ ।

อนฺนุยกฺต อิว สุวารุตฺมฺจไจะ ปฺริเรเก นุ ภฤศํ วิโลจนากฺษยาม ॥34॥

เมื่อไม่พบว่า (ศรของตน) ปักอยู่ที่ตัวหมีป่าราวกับได้ใช้ความอุปการะไปในทางที่ผิด และ
ได้ใคร่ครวญว่าศรที่มีความสว่างไสวในตนเองอย่างยิ่งเสมือนเกียรติยศ มีใบหน้าจุ่มลงเพราะแบกรับ

น้ำหนัก (ของเลือด) มีอานุภาพสูญสิ้นไปแล้ว อาจเกิดความละอายใจในศักยภาพของตน ศรอันอรชุน
ถอนขึ้นมาขึ้นได้ถูกจับจ้องด้วยนัยน์ตาทั้งคู่ประหนึ่งถูกตรวจตราคุณสมบัติในตัวเองอย่างละเอียด

ตตฺร การมุกฤตฺติ มหาภูชะ ปศฺยติ สุม สหสา วเนจรมฺ ।

สนฺนิกาศยิตุมกฺรตตะ สฺถิตฺ ศาสนํ กุสุมจาปวิทฺวิชะ ॥35॥

ณ ที่นั้น พลันอรชุนได้เลื้อยไปเห็นชาวป่าเถื่อนผู้นอนอยู่ข้างหน้าเพื่อแจ้งพระบัญชาของ
องค์ศิวะ

ส ปฺรยฺชฺย ตนเย มหิปเตราตุมชาติสทฺฤตี กิลานติมิ ।

सानุตฺวปฺรูวรมภินิตีเหตุกํ วกฺตุมิตฺตุมปจฺกรเม วจะ ॥36॥

ครั้งนี้ได้แสดงความเคารพในแบบเฉพาะตนที่สร้างขึ้นตั้งแต่ขึ้นต่อบุตรแห่งกษัตริย์ (อรชุน)
แล้ว ชาวป่าผู้นั้นได้เริ่มกล่าวถ้อยคำฉันมิตรและมีความสุขก่อนโยนดังนี้

सानุตฺตา วินยโยคิ มานสี ภูริชาม วิมลํ ตปะ สฺรุตมฺ ।

ปฺราห เต นฺ สทฺฤตี ทิเวกสามนฺววยมวาทตมาฤตตะ ॥37॥

ความสงบระงับได้บ่งบอกถึงจิตใจที่ถึงพร้อมด้วยวัตรปฏิบัติอันดีงามของท่าน ตปะอัน
ทรงเดชแก่กล้ายังได้แสดงถึงภูมิธรรมของท่าน และรูปลักษณะที่ดูดุจเทวาทของท่านก็สื่อถึงเหล่ากออัน
รุ่งโรจน์ไร้มลทินของท่านเช่นกัน

ทีปิตสฺตวมนฺุภาวสมฺปทา เการเวณ ลมฺยนฺมทีกฤตตะ ।

ราชเส มฺุณิรปฺปีห การยณฺนาธิปตฺยมิว ศาตมฺนฺยวมฺ ॥38॥

ท่านผู้กำลังทำให้กษัตริย์ทั้งหลายดูหมิ่นหมองด้วยคุณอันประเสริฐและมีความโชติช่วง
ด้วยเดชานุภาพอันเปี่ยมล้นแม้จะเป็นมุนีก็ตาม ได้เปล่งรัศมีราวกับกำลังยังความเป็นอธิปไตยของ
พระอินทร์ให้เกิดขึ้น ณ ที่นี้

ตาปโส’ปิ วิภูตมฺเปยิวานาสฺปทํ ตวมลฺสิ สฺรวสมฺปทามฺ ।

ทฤศฺยเต หิ ภวโต วินา ชไนเรนฺวิตฺสย สจฺจิไวริว ทฺยฺตตะ ॥39॥

แม้ท่านจะเป็นดาบสผู้ได้รับพละานุภาพอันสูงสุดแล้ว ก็ยังเป็นที่ยอมรับสรรพสมบัติ
ทั้งหลาย เพราะผู้สว่างโชติช่วงย่อมปรากฏเสมือนมีผู้ติดตามมากมายตามติดไปด้วย แม้จะไม่มีคนของ
ท่านเลยก็ตาม

วิสมฺยชะ ก อิว วา ชยศฺริยา ไนว มุกฺตฺริปี เต ทฺวียสี ।

อิปฺลิตฺสย น ภเวทฺปาศฺรยะ กสฺย นิรฺชิตฺรชฺสฺตโมคฺชนะ ॥40॥

ความน่าอัศจรรย์นี้จะเหมือนการได้ประสบกับเทพีแห่งชัยชนะเช่นนี้ แม้แต่ความหลุด
พ้นก็ไม่ใช่สิ่งเหลือวิสัยสำหรับท่าน ก็คุณคือการปราบพระและตะมะให้สิ้นไปยอมเป็นที่ตั้งแห่งความ
ปรารถนาของใครกันเล่า

หุรปยุนนหิมเทศส์ ตวิษา ส ตวมิตถมุปปนุนเปารุชะ ।

หุรตุมรหลิ วราหเกทินิ ๒ ในนสมุททธิปสุย สายกม ๥41๥

ท่านผู้ยังให้พลังอำนาจเกิดขึ้นแล้วและกำลังทำให้ดวงอาทิตย์ต้องอับอายด้วยรัศมีแสงนั้น
ไม่ควรถือเอาศรของเจ้านายเราที่เพิ่งสังหารหมูป่าไปเยี่ยงนี้

ศมฺรยเต ตนฺนุฤตฺตา สนาตนิ นุยายุมมาจริตมุตตไมรฺนุฤทฺธิฯ ।

ธฺวิสเต ยทิ กฺวาทฤศฺตตะ กะ ปฺรยาคู วท เตน วรฺตุมนา ๥42๥

บุรุษผู้ประเสริฐที่สุดยอมย้าเตือนถึงความประพฤติชอบในการดำเนินชีวิตอยู่เป็นนิจ ใคร
เล่าดำเนินไปตามหนทางนี้แล้วจะถึงซึ่งความตกต่ำ ขอผู้มีความประพฤติชอบเช่นท่านจงตอบที่เกิด

อากรมุรุมุทเทภูมิจฺฉวะ สนนฺิวฤตฺติมปถานุมหาปทะ ।

โยคศกฺติชิตฺชนมฺฤตฺยวะ สฺลยฺนติ ยตยะ สฺลฺลิตตาม ๥43๥

โยคีทั้งหลายผู้ปรารถนาการบอกสอนถึงการละเลิกจากวิถีทางที่ผิดอันเป็นหายนะใหญ่
หลวงจาก กุมารผู้แต่งธรรมศาสตร์และได้เอาชนะความเกิดและความตายด้วยอานุภาพแห่งโยคะ
แล้ว ย่อมหมั่นรักษาความมีศีลสมบูรณ์

ติษฺฐตฺตา ตปฺสิ ปฺนุชฺยมาสชนฺสุมปโท นฺนุคฺฉยฺนสฺสฺไชยนินาม ।

โยคินา ปฺริณฺมนฺวิมฺฤตฺเต เกน นาสฺตุ วินยะ สฺตฺตา ปฺริยะ ๥44๥

ศีลวัตรที่กำลังเจริญอยู่เพื่อความหลุดพ้นของโยคีทั้งหลายที่กำลังอนุเคราะห์ปฏิบัติแก่ผู้
ปรารถนาความสุขทั้งหลาย และที่กำลังช่วยให้บุญของผู้ตั้งมั่นอยู่ในตบะสมบูรณ์ขึ้น จะไม่ใช่สิ่งที่ดีงาม
ของสาวุธชนทั้งหลายได้อย่างไร

นฺนุมนฺตรภวตะ สฺรภาฤตฺตี สฺรวถายมนฺยาคิ สายกะ ।

โส ๒ ยมิตฺยนฺนุปนฺนสฺสฺยะ การิตฺตฺตวมปถे ปทํ ยยา ๥45๥

ศรนี้ลอกเลียนแบบรูปลักษณ์ศรของท่านทุกประการกระนั้นหรือ ท่านเองยังลั้งเลงสงสัย
ถึงความไม่ชัดเจนในเรื่องรูปลักษณ์ของศรและเข้าใจว่ามันคือศรเล่มนี้ ก็ย่อมถูกหลงไปในทางที่ผิด

อนฺยทิวิตฺติเช น เกวลํ นิสะปฺฤทฺสุย ภฺวิตฺยุมมาหฺฤเต ।

นิพฺนตะ ปฺรนิพฺรหิตํ มฤคํ วฺริทิตฺยุมปี เต สเจตสะ ๥46๥

ไม่ใช่เพียงแค່ท่านผู้ถึงพร้อมด้วยสติปัญญาจะพึงละความปรารถนาที่จะถือเอาศรของผู้อื่นเท่านั้น แต่ยังคงระลึหายต่อการฆ่าสัตว์ที่ถูกผู้อื่นฆ่าแล้ว

สัตต์ นิสมยนุต อุตตุกา ไยะ ปุรยานติ มุทมสย สุริยะ ।

กิริตตานิ หลิตะปี ตานิ ยั วุริชยนติ จริตานิ มานินม ॥47॥

จริยวัตรของเจ้านายเรานี้อันผู้มีปัญญาทั้งหลายย่อมได้รับความเกษมสำราญเสมอเมื่อตั้งความปรารถนาแล้วได้ยินได้ฟัง ย่อมทำให้ผู้มีทิวภูมิมานะต้องอับอายเมื่อยกขึ้นกล่าวถึงแม้ในยามสรวล

อนุยโทษมิว ส สุวกั คณั ขยาปเยตถกถมชฎยภูตาทะ ।

อุจยเต ส ขลु การยวตตยา ธิควิภินนพุชเสตมรฤติตาม ॥48॥

พระองค์ (พระศิวะ) ผู้สุขุมเยือกเย็นและสุภาพอ่อนโยนจะทำให้เรารู้คุณค่าของพระองค์ เสมือนเป็นโทษของผู้อื่นได้อย่างไรกัน บัดนี้คุณของพระองค์นั้นกลับถูกยกขึ้นกล่าวแล้วอย่างเสียมิได้ ช่างน่าเสียดาย ความปรารถนาอันผู้มีปัญญาตั้งไว้ต้องมาถูกฉีกทิ้งเสีย

ทรวจั ตถถ มา สุม ภูนุมฤคตตวยเสา ยทกริชยโทษสา ।

ไนนมมาศุ ยทิ วาหิณีปติะ ปุรตยปตตยต ศิเตน ปตริณา ॥49॥

ถ้าจอมทัพของเราไม่ถึงสัตว์นี้ทันที่ด้วยศรที่ลับคมแล้วไซ้ สัตว์นี้ก็จะเข้าทำร้ายท่านด้วยกำลังไปแล้ว ขออย่าได้ตำหนิกันเลย

โก นุวิมิ หริตฺรจกมายุชฺสเถยสิ ทชตมจกสัหติม ।

เวกวตฺตรมฤเต จมฺูปเตรหนตฺมรหฺติ สเรณ ทิษฺฐุริณม ॥50॥

ใครเลยจะสามารถฆ่าหมูป่าตัวนี้ที่ทรงพลังกำลังและมีร่างกายแข็งแรงกว่าอาวุธของพระอินทร์ด้วยศร นอกจากจอมทัพของเรา

มิตรมิษฏมฺุปการิ สัศเย เมทินิปติริยั ตถา จ เต ।

ตั วิโรชฺย ภวตา นิราสิ มา สชชไนกวาสติะ กฤตชฺชุตตา ॥51॥

ตั้งนั้นกษัตริย์ของเราพระองค์นี้ผู้เป็นดั่งมิตรอันน่าเลื่อมใสในการเสี่ยงชีวิตช่วยเหลือท่าน ได้ยับยั้งสัตว์นี้แล้ว ขอท่านผู้มีความกตัญญูรู้คุณ จงอย่าได้โยนเครื่องหมายของคนดีทิ้งไปเลย

ถกฺยเมกสฺสฤเตน ทฺรลภา รกฺษิตารมสุรกฺษยภูตยะ ।

สฺวานตมนตฺวิรสา ชิกิษฺตา มิตรลาภมฺนุ ลากสมฺปปะ ॥52॥

ลากคือทรัพย์สมบัติทั้งหลายอันมีความเลื่อมเป็นที่สุด เป็นสิ่งที่ไม่อาจรักษาไว้ได้ เป็นทุกขลาภของผู้ปรารถนาชัยชนะ ย่อมด้อยค่ากว่าลากจากมิตรอันมีความสุขเป็นที่สุด รักษาไว้ได้และพึงได้รับด้วยการทำอุปการะเท่านั้น

จณฺฉลํ วสุ นิตานตมุนฺดา เมทินิมปิ หรณฺตุยราตยะ ।

ภูธรสุถิรมุเปยมากตํ มาวมฺสุต สุกุทํ มหิปติม ॥53॥

ทรัพย์สมบัติเป็นสิ่งไม่จริงแท้หนอ ศัตรูผู้เหนือกว่าย่อมช่วงชิงไปแม้แต่แผ่นดิน ท่านอย่าได้เฝินเฉยต่อมิตรอันเป็นกษัตริย์ผู้มีความหนักแน่นดุจภูผาที่ได้มาเยือนแล้วเลย

เชตุเมว ภวตา ตปฺสยเต นายุธานี ทชเต มุมุทษวะ ।

ปฺราปฺสยเต จ สกถํ มหิภุทตา สงฺกเตน ตปฺสะ ผลํ ตฺวยา ॥54॥

ท่านต้องบำเพ็ญตบะไปเพื่อชัยชนะเป็นแน่มนั้น เพราะผู้แสวงหาความหลุดพ้นทั้งหลาย ย่อมไม่ถืออาวุธ ด้วยการผูกมิตรกับกษัตริย์ของเรา ท่านจะได้รับผล (ที่มุ่งหวัง) ทั้งหมดจากตบะ

วาชภูมิริภราชกานนํ สนฺติ รตนนิจยาสุจ ภูริสชะ ।

กาทฺยจเนน กิมิวาสฺย ปตฺริณา เกวถํ น สหเต วิลงฺฆนฺม ॥55॥

แหล่งที่มีม้า ป่าของช้างหลวง กองแห่งรัตนะมากมาย และสิ่งใดที่เปรียบได้กับศรทองคำ ย่อมเป็นของท่าน ท่านจะไม่ต้องทนรับคำสบประมาทใดๆ

สาวเลปมฺปฺลิลิตเต ปโรโรภฺยุไปติ วิภุทฺตี รชฺสยปิ ।

อรุติตฺตฺตุ น มหานฺสมีหเต ชีวิทํ กิมุ ธนํ ธนายิตฺตุม ॥56॥

ผู้เป็นใหญ่ครั้นรับรู้ถึงความยโสโอหังจากศัตรูทั้งหลายแม้เพียงอนุรูลก็ย่อมเดือดดาล ส่วนผู้ร้องขอชีวิตย่อมไม่ปรารถนา (เขา) จะร้องขอทรัพย์ละหรือ

ตตฺตฺตทิวิตฺติชาติสฺรชฺชนาทสฺตฺ วา กุรุ ยทฺถจฺจยาคตมฺ ।

รามวปฺลวกราชโยริว เปรมฺ ยุกตฺमितเรตราศฺรยม ॥57॥

ด้วยเหตุนี้ ขอมิตรภาพของท่านทั้งสองที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญ เพราะการแผลงศรของท่าน ทั้งสองที่เหมาะสมอันถ้อยที่ถ้อยอาศัยกัน จงหนักแน่นมั่นคง เฉกเช่นกับมิตรภาพระหว่างพระรามกับ ราชาวานรสุครีพ

นาภิโยกฺตุมฺนุถตํ ตฺวมิมฺยเส ยสฺตปฺสฺวิวิชิเชษฺ จาทระ ।

สนฺติ ภูภุทฺติ สฺรา หิ นะ ปเร เย ปฺรากุรฺมวสฺนฺนิ วชฺริณะ ॥58॥

ท่านย่อมไม่ปรารถนาให้พูดความเท็จ ประโยชน์อะไรในการเที่ยวแสวงหาศรของมูนี้ เพราะศรอื่นๆ และสมบัติพิเศษของพระอินทร์ก็มีอยู่บนภูเขาของพวกเรา

มารุคไฉเรต ตว ปฺรโยชนํ นาถเส กิมุ ปตี น ภูภุทฺตะ ।

ตฺวทฺวิธํ สุกุทเมตฺย โส'รฺถินํ กิ น ยจฺนติ วิชฺตฺย เมทินิม ॥59॥

ทราบอย่างนี้ ท่านคงจะไม่ถามเจ้าแห่งภูเขาถึงประโยชน์ด้วยศรทั้งหลายของท่านกระมัง
พระองค์ครั้นพิชิตแคว้นแคว้นและได้พบมิตรที่มุ่งหวังเยี่ยงท่านแล้ว จะไม่ประทานสิ่งใดเสียหรือ

เตน สุริรุปรกัริตาธนะ กรุตุมิจุจติ น ยาจิตั วุถถา ।

สีทตามนุภวานุนิวารุธินำ เวท ยตุปรณยงกเวทนามุ ॥60॥

ดังนั้น กษัตริย์บัณฑิตผู้มีทรัพย์คอยเกื้อหนุนย่อมไม่ปรารถนาที่จะทำการร้องขอโดยสูญ
เปล่า เพราะพระองค์ย่อมจะรู้สึกราวกับกำลังเสพเวทนาอันเกิดจากการทำลายมิตรภาพของผู้ร้องขอที่
กำลังประสบทุกข์

ศกุติรรุถปติมุ สุวยัครุหิ เปรม การยติ วา นิรตุยยม ।

การณทุยมิหิ นิรตุยตะ ปรรุถนาธิกพล วิปตุผลา ॥61॥

ศักติคืออำนาจในตัวผู้ร่ำรวยทรัพย์ย่อมทำให้ได้ครอบครองทรัพย์สำหรับตนเองหรือ
ก่อให้เกิดความรักที่ไม่มีสิ่งใดคู่ครั้งได้ ความปรารถนาอย่างแรงกล้าของผู้ปฏิเสธเหตุทั้งสองประการนี้
ย่อมเกิดผลเป็นความวิบัติ

อสุตฺรเวทมธิคมุย ตตุควตะ กศุย เจห กุชวีรยศาลินะ ।

ชามทกนุยมปหาย กียเต ตาปเสมุ จริตารุถมายมุ ॥62॥

ในโลกนี้ ครั้นปล่อยวางปรศุรามผู้แตกฉานจรุเวทในตัวดาบสทั้งหลายเสียแล้ว ผลจาก
การได้รับอาวุธอันพึงปรารถนาของใครก็ตามผู้มีแขนทรงพลัง ย่อมได้รับการขับขาน

อกุชฆานิ มุณีจาปลาตตุวยา ยนมฤตะ กุชิติปตะ ปริกฺรหะ ।

อกุชมิษฏฺ ตทยั ปฺรมาทุยตา ลัฏฺโณติ ขลฺ โทษมชฺญตา ॥63॥

เพราะความปราดเปรียวของมุณี สัตว์ที่อยู่ในอาณัติของกษัตริย์จึงถูกท่านฆ่าแล้วและสัตว์
นั้นจำต้องทนทุกข์อยู่เช่นนี้ ก็ความไม่รู้ย่อมปิดบังโทษของผู้กำลังประมาทเป็นแน่

ชนมเวษตปสำ วิโรธินี มา กุถถาะ ปฺนรมุมปกริยามุ ।

อาปเตตุยฺกยโลกทฺษณิ วรุตมานมปเถ หิ ทฺรมติมุ ॥64॥

ขอท่านอย่าได้กระทำความผิดเช่นนี้อันขัดต่อสมณสารูปและตบะอีกเลย เพราะความ
วิบัติอันเต็มไปด้วยสิ่งเลวร้ายในโลกทั้งสองกำลังตกแก่คนโง่เวลาที่กำลังเดินไปบนวิถีทางธรรม

ยฆุฏุมิจุจสิ ปิตฺถานุน สามปฺรตฺ ลัฏฺโตะ รุจิจยิษฺรุทิเวกสะ ।

ทาตุเมว ปทวิมปี กุชมะ กิ มฤเคงฺก วิสิขิ นุยวีวิสะ ॥65॥

บัดนี้ท่านย่อมไม่ปรารถนาจะเห็ดทูนเหล่าบรรพชนเพราะท่านหลบซ่อนอยู่เพียงลำพัง
ท่านย่อมไม่ปรารถนาจะบูชาเทพทั้งหลาย เพราะแม้ท่านควรจะละเว้น (การฆ่า) ได้ ท่านกลับปรีมายิง
ศรที่สัตว์นี้แทน

สชฺชโนลลิตี วิชหิตี จาปลํ สรวทา ก อิว วา สหิษยเต ।

วาริธีนิว ยุกานตวายวะ กุโยภยนตฺยนิภุจฺตา คุรุณปี ॥66॥

ท่านเป็นสาธุชน ขอท่านจงละเว้นการกระทำอันไม่ยิ่งคิดเสียเถิด ใครเลยจะให้โอกาสทุก
คราไป เพราะความซัดส่ายไม่มั่นคงย่อมคอยปลุกปั่นความสงบเหมือนลมประลัยกัลป์แกว่งไกว
มหาสมุทร

อสฺตุรเวทวิทฺยํ มหิปติยะ ปรวตฺติยํ อิติ มาวชิตฺตมะ ।

โคปิตุํ ภูวมิมํ มรุตฺตวตา ไสลวาทสมนฺนินิยํ ลมฺภิตะ ॥67॥

กษัตริย์พระองค์นี้เป็นผู้รู้ธรรมา (ดังนั้น) ท่านอย่าได้ดูถูกว่าเป็นแค่ชาวเขา กษัตริย์องค์
นี้อันพระอินทร์ทรงอนุญาตให้ได้อยู่บนภูเขา เพื่อจะได้ปกป้องรักษาผืนแผ่นดินนี้

ตตฺตติติกุณฺตีมิทํ มยา มุนฺริตฺยโวจต วจฺจํปติยะ ।

พาทมตฺรภวเต นิชํ ทิสฺนนาปนฺนํ ทุมปี สรวสมปฺตะ ॥68॥

“ตั้งแต่มนุषย์กายออกกล่าว เราก็ได้แต่อดกลั้นต่อพฤติกรรมนี้” กษัตริย์ผู้เป็นจอมทัพได้
ใช้ให้มากกล่าวเช่นนี้ ท่านได้โปรดมอบศรของพระองค์คืนแด่พระองค์เถิด ท่านจะได้รับสมบัติทั้งปวง

อาตฺมเนินมฺปติษฺฐเต คุณฺธา สมนฺภวนฺติ วิรมนฺติ จาปตะ ।

อิตฺยเนกผลภากฺชิ มา สุม ภูทฺรุตฺตา กถมิวายุสฺงคฺเม ॥69॥

การคบหากันในหมู่ผู้ประเสริฐซึ่งส่งผลนานับการนั้น ประโยชน์ย่อมตกมาถึงตน คุณ
ทั้งหลายย่อมเจริญขึ้นและหายนะทั้งปวงย่อมมีอันมลายไป แล้วจะไม่น่าปรารถนาได้อย่างไร

ทฺฤศฺยตามมฺมโนกทานฺตเร ติกฺคมเหตฺติปฺฤตฺตนาภฺริณฺวิตะ ।

สาหิวิจิริว สินฺนุรฺรทฺธโต ภูปติยะ สมยเสตฺวาริตะ ॥70॥

กษัตริย์ผู้เพียบพร้อมด้วยอาวุธลับคมและกำลังพลผู้ป้องกันอันเป็นสัญญาณบอกให้ยุติ
ราวกับมหาสมุทรที่ถูกยกให้สูงขึ้นด้วยคลื่นที่เต็มไปด้วยงู พระองค์ได้ปรากฏกายขึ้นภายใต้ร่มเงาต้นไม้

สชฺชํ ฐนุรฺวหฺติ โยหิปติสฺถวียะ สฺถเยยานฺชยฺนุหฺริตฺรฺงคฺมเกตฺตลฺกฺษฺมิมิ ।

อสฺยานุกฺลย มตี มติมนฺนเนน สชฺชยา สชฺชํ สมภิกฺยาสุยฺสิ จินฺนิตฺตานิ ॥71॥

กษัตริย์ผู้หนักแน่นมั่นคงและข่มความงามแห่งธงพระอินทร์กำลังถือธนูที่ขึ้นสายไว้
แข็งแรงแกว่านาควาสูกิ ข้าแต่มนี ครั้นท่านโอนอ่อนตามมติของพระองค์ ท่านจะได้รับความสม
ปรารถนาจากมิตรผู้นี้ทุกประการ

สรรคที่ 14

ตตะ กิราตสย วโจภิรุทไตะ ปราหตะ ไสล อิวารุณวามพุทิจะ ।

ชหา น ไธรย์ กิปีโตปี ปาณทวะ สุทุรครหานุตะกรณา หิ สาชวะ ॥1॥

ลำดับนั้น แม้อรชุนจะถูกยั่วให้โกรธและถูกรุกไล่ด้วยคำพูดของพราณภูเขาทียกขึ้นกล่าว
ก็หาได้ผลจากความสงบ ประดุจภูผาที่ถูกกระทบด้วยน้ำแห่งมหาสมุทร เพราะดาบสทั้งหลายย่อม
เป็นผู้มีจิตใจที่หยั่งถึงได้ยากยิ่ง

สเลศมุลลิจิตศาศตราวงคิตะ กฤติ คิร่า วิศุตรตตตุวสงุรเห ।

อย์ ปรมานีกฤตกาลสาธนะ ปุรศานตสัรมภ อิวาทเท วจะ ॥2॥

ปาณศพผู้นี้ (อรชุน) ผู้ยังให้เกิดกาลอันเป็นกุศลในการสรุปลและขยายความข้อเท็จจริงใน
ถ้อยคำทั้งหลาย หลังจากทราบชัดถึงท่าที่ทั้งหมดของศัตรู ได้เริ่มกล่าววาทะราวกับว่าความยั่ว
ทั้งหลายถูกทำให้สงบสิ้น

วิวิกตวรณากรณา สุขศุริตะ ปุรศาทยนติ หฤทธานุยปี ทูวิยาม ।

ปุรวรุตเต นากฤตปณญกรมณา ปุรศนคณภีรปทา สรสุวตี ॥3॥

ถ้อยคำอันประกอบด้วยบทชัดเจนและลึกซึ้ง ที่ประดับด้วยอักษรต่างๆ ที่ฟังแล้วรื่นรมย์
ใจ ที่ทำให้จิตใจแม้ของศัตรูทั้งหลายเกิดความปรีดา ย่อมไม่อยู่ในข่ายการละเว้นกรรมอันเป็นบุญกุศล

ภวานติ เต สภุยตมา วิปศุจิตา มโนคค วาจิ นิเวศยนติ เย ।

นยนติ เตชวปยุปปนนโนปณา คภีรมรุต กติจิตุปรกาศตาม ॥4॥

บุรุษเหล่านี้ได้สงวนถ้อยคำอันตนปรารถนา บุรุษเหล่านั้นย่อมดำรงตนอยู่ในสภาสูงของ
เหล่านักปราชญ์ ผู้มีทักษะเป็นเลิศในการพูดนั้นย่อมแสลงไขอรรถบางประการที่ยากจะหยั่งถึงให้มี
ความกระจ่างแจ้งขึ้นมา

สุตวานติ กุรุวิมภีเชยสมปท วิศุทิมภุเตรปเร วิปศุจิตะ ।

อิติ สฤติคยา ปุรติปุรุษ รุจา สุทุรลภาะ สรววมโนรมา คิระ ॥5॥

ปราชญ์บางคนสดุดีคุณทางความหมายเป็นแมนมั่น ปราชญ์อีกส่วนหนึ่งยกย่องความ
กระจ่างชัดของคำ ด้วยเหตุนี้เมื่อแต่ละคนเลือกชอบไปต่างๆ นานา ถ้อยคำอันไพเราะจึงหาได้ยากยิ่ง
นัก

สมสุข สมปาทยตา คุโณริมา ทุยา สมาโรปีตการ ภารตีม ।

ปรคฤภมาตมา ฐริ ฐรุย วาคคฺมิหน้า วเนจเรณาปี สตาธิโรปีตะ ॥6॥

นี่แน่ะ ผู้ควรแก้กิจธุระ ผู้รับภาระจากเจ้านาย หลังจากปรุงคำพูดดังกล่าวนี้ด้วยคุณ ทั้งหลายแล้ว ท่านเป็นผู้ยังความทแกล้วกล้าให้บังเกิดขึ้น แม้ท่านจะเป็นชาวป่าชาวเขาก็คตาม ตัวท่านเองได้ถูกยกไว้ในตำแหน่งสูงสุดของเหล่าผู้มีวาทศิลป์

ปรยุชย สามาจริตฺ วิโลภนํ ภยํ วิภทาย ธิยะ ปรทฺรศิตม ।

ตถาภิกฺขุคฺตํ จ ศิลีฆุขารุธินา ยถตรนุญายยุมิวาวภาสเต ॥7॥

หลังจากผูกมิตรแล้ว ถ้อยคำที่ซัดจูงไปในทางที่ผิดก็ดี คำพูดที่แกลงถึงภัยที่เป็นไปเพื่อทำให้ความคิดสับสนก็ดี ย่อมปรากฏชัดขึ้น อุปมาเหมือนสิ่งดีงามถูกบิดเบือนเป็นอื่นฉนั้นใด วาจาที่กล่าวโดยท่านผู้ร้องขอศรัศินก็เป็นฉนั้น

วิโรธิ สิทฺเชริติ กรตุมุทฺยตะ ส วาริตะ กิ กวดา น ฐฺปติะ ।

หิเต นิโยชฺยะ ขตุ ฐฺติมิจฺจตา สหารุณาเสน นฤโป'นุชีวินา ॥8॥

กษัตริย์พระองค์นั้นซึ่งตั้งใจขัดขวางความสำเร็จเช่นนี้ไม่ได้ถูกท่านตัดทานกระนั้นหรือ อันที่จริงกษัตริย์ก็พึงต้องมีข้ารับใช้ผู้ถือประโยชน์และความวินาศร่วมกันและยังปรารถนาความผาสุกเป็นที่สุดไว้คอยแนะนำประโยชน์

ฐรุวั ปรณาสะ ปรหิตสฺย ปตฺริณะ ศิโลจฺยเย ตสฺย วิมารุคณํ นยะ ।

น ยุคตมตุรารุชนาติลฺงฆนํ ทิสฺตฺยปายํ หิ สตามติกรมะ ॥9॥

เมื่อศรัที่ถูกรังออกไปสูญหายและมีการออกตามหาศรันั้นบนภูเขาย่างจริงจัง การล่วงละเมิดของอารยชนย่อมไม่เกิดขึ้นในที่แห่งนั้น เพราะการทศิลของศาธุชนย่อมนำไปสู่อบาย

อดีตสงฺขยา วิหิตา มมาคฺคินา ศิลีฆุขา ขาณฺฑทวมตฺตุมิจฺจตา ।

อนาทุตฺตสฺยามรสายเกชฺวปี สฺถิตา กถํ ไสลชนาสุเค ฐฺถติะ ॥10॥

ศรัจำนวนนับไม่ถ้วนของเราได้ถูกเผาด้วยไฟที่ปรารถนาจะกลืนกินป่าเขามทวะ เราผู้หาได้สนใจแม้ในศรัทั้งหลายของเทวดาจะมาใคร่อยากได้ศรัของชาวเขาศรันั้นหรือ

ยทิ ปรมาณีภฺกตมารุชเยชฺฐิตํ กิมิตฺยโทเชณ ติสฺสุภฺตตา วยม ।

อยาตปุรุวา ปริวาทโลจฺริ สฺตำ หิ วาณี คุณเมว ภาษเต ॥11॥

ถ้าหากท่านเชื่อถือในการกระทำเยี่ยงอารยชนแล้ว เหตุใดเราจึงถูกปรามาสทั้งที่ไม่มี ความผิด เพราะถ้อยคำของศาธุชนซึ่งไม่ไหลสุวิสัยแห่งการกล่าวร้ายย่อมบอกกล่าวแต่สิ่งอันเป็นคุณ

คุณาปวาเทน ตทนุโยโรปณาทุภุทธาฐิธมสุย สมณชลี ชนม ।
ทวิเชว กุถตุวา หุถุหย์ นิกุหตะ สฺสุรนนสาโรฐวิวุถุโณติ วาคสิะ ॥12॥

คำพูดที่เชือดเฉือนเหมือนดาบของคนชั่วที่มีจำนวนเพิ่มขึ้นท่วมทับคนมีศีลธรรมกำลัง
สั่นคลอนจิตใจให้เต็นร้าวด้วยการเฉไฉพูดจาตลกเหยียดหยามให้เป็นอื่น ย่อมกระทำประหนึ่งฝ่าใจให้
แยกออกจากกัน

วนาศุรยาะ กสฺย มฤคาะ ปรีคุรหะ สะถุณาติ ยสฺตทานุปรสเกน ตสฺย เต ।
ปรุหิตตามตุร นฤเปณ มานิตา น มานิตา จาสฺติ ภาวนฺติ จ สฺริยะ ॥13॥

สัตว์ทั้งหลายย่อมเป็นผู้อาศัยอยู่ในป่า ใครเลยจะถือครองได้ ผู้ที่ฆ่าสัตว์เหล่านั้นด้วย
พละกำลัง สัตว์เหล่านั้นย่อมตกเป็นของเขา ขอความยึดมั่นถือมั่นอันกษัตริย์มีต่อสัตว์นี้จึงถูกขจัดให้
สิ้นไปเกิด เพราะหากยังมีความถือตนอยู่ ทรัพย์ทั้งหลายย่อมสิ้นไปในที่สุด

น วรฺตม กสฺไมจิทปิ ปรุหิตามิติ วรฺตฺ เม วิหิตฺ มหฺรฺษินา ।
ชิฆฺมาสุรฺสมานุนิโตะ มยา มฤโก วตาทิกรฺษา หิ สตามลฺงฺกรฺยา ॥14॥

มหาฤชียาสได้อบรมสั่งสอนพรตแก่เราว่า จงอย่าให้ใครก็ตามเข้ามาขัดขวางทางบำเพ็ญ
เพียร ด้วยเหตุนี้สัตว์ที่มุ่งฆ่าเราจึงถูกรักษาเสีย เพราะการรักษาพรตเป็นเกียรติของสาธุชน

มฤคานูวินิฆนนมฤคยะ สุวเหตุนา กุโธปการะ กถามิจฺจตา ตปะ ।
กุถเปติ เจทสฺสุ มฤคะ กษตะ กษณาทเนน ปรุรวํ น มยติ กา คติะ ॥15॥

นักร้องที่กำลังฆ่าสัตว์ทั้งหลายเพื่อตัวเองจะเป็นมิตรกับผู้มุ่งหมายตบะได้อย่างไร (ท่าน)
ทราบหรือไม่ว่า หากถือเรื่องความกรุณาแล้วไซ้ สัตว์ที่ถูกกษัตริย์พระองค์นี้ฆ่าตายก่อนในชั่วพริบตา
ย่อมไม่ได้ตายเพราะเรา

อนายูเช สตุตฺวชิฆฺมาสิเต มุเนา กุถเปติ วุถุติรมหตามกุถุติรมา ।
ศราสนํ พิกฺรติ สขยฺสายกํ กุถุทานุกมปะ ส กถํ ปรุติยเต ॥16॥

อาการดั่งเช่น ความสงสารมุ่งผู้ปราศจากอาวุธซึ่งถูกสัตว์มุ่งทำร้ายเป็นสิ่งปกติวิสัยของผู้
เป็นใหญ่ เมื่อยังทรงถือนุที่มีศรขึ้นสายไว้อยู่ (เรา) จะรู้ได้อย่างไรว่ากษัตริย์พระองค์นั้นมีความเมตตา
ปรานี

อโถ ศรสฺเตน มหฺรฺถมุชฺฉิตะ ผลํ จ ตสฺย ปรุติกายสาธนฺม ।
อวิกฺษเต ตตุร มยาตุมสาตฺกุถเต กุถุตาธตา นนฺวริกา จมฺูปเตะ ॥17॥

ครั้งนั้น ครอ์นัษัตริย์พระองค์นั้นปล่อยออกมาเพื่อตัวเราและผลของมันคือการสังหารฝ่ายตรงข้าม ครั้นผลทั้งหมดเป็นประโยชน์ที่ตกแก่เราแล้วไซ้ แม่ทัพเองจะได้รับผลอันยิ่งใหญ่อะไรบ้างหรือ

ยทาคถ กามิ ภวตา ส ยาจยตามิถิ กุขมึ ในตทนลุปเจตสาม ।

กถึ ปุรสหุยาหรรไณยนิภา ปุริยาเย ปราวณตุยา มลินิภุถตะ สิริเย ॥18॥

ครั้นท่านไปแล้ว ขอท่านจงทำให้พระองค์หมดความทะยานอยากในสิ่งที่มุ่งหวัง เพราะความทะยานอยากย่อมไม่คู่ควรกับผู้มีใจสูง ความสง่างามที่ถูกทำให้แปดเปื้อนด้วยการอ่อนน้อมต่ออีกฝ่ายของผู้มีความปรารถนาจะช่วงชิงเอาด้วยกำลังจะนำยินดีได้อย่างไร

อภุตมาศชย วิรุทรมิหิตึ พลาทลภุยึ ตว ลิปสเต นฤปะ ।

วิขานโตปี หุยนยสุย เราทุรต่า ภวตุยปาเย ปริโมหิณี มติะ ॥19॥

กษัตริย์ของท่าน ครั้นได้ล่วงความเท็จแล้วย่อมปรารถนาจะใช้กำลังเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งอันพึงหวังซึ่งยื้อแย่งและไม่อาจได้รับ เพราะธรรมดาแม้บุคคลจะรู้ชัดถึงผลอันน่ากลัวของทุจริตกรรมจิตใจ (ของเขา) ก็ยังคงหลงจมอยู่ในอบาย

อลิสะ สรรา วรม ธนุสจ โนจจไกรวิวิจย ก็ ปุรารุถิตมิศวเรณ เต ।

อถาสติ ศกติสะ กฤตเมว ยานุจยา น ทุยิตะ ศกติมิต่า สวย์คุรหะ ॥20॥

กษัตริย์ของท่าน ครั้นได้เส็งเห็นดาบ ศร เกราะและธนูอันเลิศล้ำ จะไม่เอ่ยขอละหรือหากศักดา (ของพระองค์) ยังมีอยู่จะไม่ทรงร้องขอเลย เพราะการถือครองสิ่งใดของผู้มีศักดาทั้งหลาย ด้วยกำลังของตนเองย่อมไม่มีโทษ

สขา ส ยุกตะ กถิตะ กถึ ตวยา ยทฤจณยาสูยติ ยสตุปสยเต ।

คุณารุชโนจจรายวิรุทษพุทษเย ปุรฤถตุยมิตรา หิ สตามสาชวะ ॥21॥

กษัตริย์พระองค์ใดบำเพ็ญตบะอยู่แต่กลับอิจฉาริษยาผู้อื่นตามที่ตนปรารถนา กษัตริย์พระองค์นั้นจะเรียกว่าเพื่อนตามที่ท่านกล่าวได้อย่างไร เพราะคนชั่วผู้มีความนึกคิดขัดขวางการได้รับคุณอันดีงามที่สูงขึ้นไปย่อมเป็นศัตรูโดยสภาพธรรมชาติทั้งหลาย

วยึ กว วรณาศรมรภษโณจิตาสะ กว ชาติหิณา มฤคชีวิตจุหิทะ ।

สหาปฤถษุไฏรมหตา น สงคตึ ภวนติ โคมายุสขา น ทนดินะ ॥22॥

ที่ใดที่พวกเราเป็นอยู่ตามครรลองวรรณะและอาศรม และที่ใดที่ผู้ล่ายังคงปลิดชีวิตสัตว์ที่มีชาติกำเนิดต่ำกว่าแล้วไซ้ การคบหากันระหว่างผู้ทรงศักดิ์กับผู้ต่ำต่อย่อมไม่มี เพราะคชสารทั้งหลายย่อมไม่เป็นมิตรกับสุนัขจิ้งจอก

ปโรวษานาติ ยทชญาตาทสุตทุนนทานำ น วิหนติ ชีรตาม ।

สมานวีรยานวยเปารุเชษุ ยะ กโรตยติกรานุติมเสา ตีรสกุรียา ॥23॥

นอกจากนั้น ผู้ที่มีคบอดด้วยโมหะนึกดูแคลนสิ่งใด สิ่งนั้นย่อมไม่ทำลายความกล้าหาญของผู้ทรงศักดิ์ บางคนกระทำการล่วงเกินบุรุษและวงศ์ตระกูลทั้งหลายที่มีศักดิ์เสมอกัน นี่แลคือการดูถูกเหยียดหยาม

ยทา วิฤตฺหณาติ หตฺ ตทา ยสะ กโรติ ไมศฺริมถ ทูษิตา คุณาะ ।

สุถิติ สมิภุโษยภยถา ปรีกษกะ กโรตยวชฺโญปหตฺ ปฤถคฺชนม ॥24॥

เมื่อใดได้เถียงกับคนที่ต่ำทราม ยศย่อมเสื่อมไป คุณทั้งหลายที่นำไปสู่มิตรภาพก็พลอยเป็นโทษไปด้วย ครั้นมองเห็นสภาพทั้งสองประการอย่างนี้ ผู้ใคร่ครวญดีแล้วย่อมประณามคนต่ำทราม

มยา มฤคานุหนฺตฺรเนน เหตุนา วิรุทฺธมากุเชปฺวสฺตติถิกฺษิตม ।

ศรารุถเมษฺยคฺยถ ลปฺสฺยเต คฺติ ศีโรมณฺี ทฤษฺฏวิยาญฺชิมฤกฺษยเต ॥25॥

ด้วยเหตุนี้ เราจึงต้องมาแบกรับคำตำหนิร้ายแรงจากการฆ่าสัตว์ ต่อไปนี้หาก (ใครก็ตาม) จะมาเพื่อศร เขาจะตกอยู่ในสภาพของผู้หวังจะได้ครอบครองมณีที่สวมอยู่บนศีรษะของอสรพิษ

อิติริตาคฺตมณีลวาชินฺ ษยาย ทูตะ ปฺรติตฺรชฺย เตชสา ।

ยเยา สมิปฺี ฐวฺชินิมฺเปยฺยะ ปฺรสนนฺรปฺสฺย วิรุปจกฺษฺยะ ॥26॥

หลังจากได้ข่มขู่ด้วยเดชเพื่อสยบอรชุนผู้ประกาศเจตนารมณ์ชัดเจนแล้วอย่างนี้ ทูตได้เข้าไปเฝ้าพระศิวะผู้แสดงความยินดีอยู่ในกองทัพ

ตโต’ปฺวาเทน ปตาคินิปเตศฺจจาล นิรุหฺราทวตี มหาจฺมูะ ।

ยฺุคานฺตฺวาตาทิกินเตว กุรุวตี นินาทมมฺโกนิฉีวีจิสฺหิตะ ॥27॥

จากนั้น ท้าพใหญ่เสียงอึงมีจรัสไปตามคำบัญชาของเสนาบดี เสียงนั้นดังราวกับกลุ่มคลื่นในมหาสมุทรถูกกระแทกด้วยลมประลัยกัลป์

รณาย ไชตฺระ ปฺรทิสฺนนิว ตฺวรา ตฺรงคิตาลมฺพิตเกตุสฺตติตะ ।

ปฺุโร พลानำ สฆนามฺพฺุสฺติกระ ศฺไนะ ปฺรตสฺฤเถ สฺรภีชะ สมิรณะ ॥28॥

ลมที่มีกลิ่นหอมพร้อมด้วยละอองฝนซึ่งพัดสืบเนื่องให้ธงมีลักษณะเป็นริ้วคลื่นอันนำไปสู่ชัยชนะได้เคลื่อนไปช้าๆ ข้างหน้ากองทัพประหนึ่งจะชี้ชวนให้รีบเร่ง

ชยารวกฺเขวทิตนาทมฺรุจฺฉิตะ ศฺราสนชฺยตลวารณฐฺวานิะ ।

อสมฺภวานฺภูชฺรราชกฺฤกฺษิมฺ ปรกมฺปยนฺคามวตฺสฺตเร ทิชะ ॥29॥

เสียงดีดสายธนูที่หมุนเนื่องด้วยเสียงบันลือสีหนาทและเสียงโห่ร้องเอาชัยซึ่งกำลังยังให้
แผ่นดินสั่นสะเทือน ได้กระจายไปทั่วทุกสารทิศแม้ในหลืบถ้ำแห่งภูเขาหิมาลัยที่ไม่น่าจะไปถึง

วิศาดเรทฤษฎ วิกาสดำ คไตะ ปุรทีปยทุภะ กกุภามิวานุตรม ।

วเนสท่า เหติษุ ภินุนวิคุรไหรวิปสุมุเร รศุมิมโต มริจิกะ ॥30॥

รัศมีแสงอาทิตย์ส่องประกายออกไปราวกับจะยังให้ช่องว่างระหว่างทิศสว่างไสวไปทั่ว
ด้วยการแผ่แสงไปแยกแตกออกเป็นแฉกบนศาสตราวุธทั้งหลายของพรานป่าที่แหลมคมดูน่ากลัว

อุฑูตวภษะสุถกัไตกทิงมุโข วิฤษภูวิสุฬาริตจาปมณฑลละ ।

วิตตุย ปภษทวยมยัค พภเว วิกรุคณานามุปริว มธยุคะ ॥31॥

หลังจากขยายแนวให้กว้างออกทั้งสองฝั่งแล้ว พระศิวะผู้ขยายมณฑลแห่งธนูด้วยการร่าง
สายและบดบังปากฟ้าข้างหนึ่งด้วยแผ่นหน้าอกที่ยกสูงขึ้นปรากฏลอยเด่นประหนึ่งสถิตอยู่กึ่งกลาง
ระหว่างคุณทั้งหลาย

สุเคษุ ทุระเคษุ จ ตตุยวิกรไมรชวาทหंपุรวิกา ยียาสูกะ ।

คไณรวิจเณทนิรุทฐมาพภเว วัน นิรุจจวาสมิวากุลากุลม ॥32॥

ด้วยความรีบเร่งผีทำให้คงที่ทั้งในที่ราบเรียบและขรุขระของเหล่าคณะประมณะ (สาวก
พระศิวะ) ผู้หวังจะเข้าชิงดีชิงเด่นเต็มพื้นที่ป่า ป่าที่ถูกเหยียบย่ำอย่างหนักนั้น ปรากฏเสมือนถูกบีบลม
หายใจไว้

ติโรหิตศวกรนิกุลชโรธสะ สมศุนวานาสะ สหสาติริกุตตาม ।

กิราตไสไนยรปิตาย เรจिता ภวะ กษณำ นิมนตเชว เกชเระ ॥33॥

พื้นที่ที่มีลาดเขา โขรงถ้ำและรอยแยกถูกปกคลุมไปด้วยเหล่าทหารพรานภูเขาได้
กลายเป็นพื้นที่ลุ่มๆ ดอนๆ อย่างรวดเร็ว หลังจากปิดพื้นที่แล้ว บริเวณที่ราบเรียบได้ตกอยู่ในสภาพ
เสมือนที่ลุ่มต่ำในทันที

ปฤฎุรปุรยสุตพฤทลลตาดติรชวานิลาฆุรณิตศาลจหนนา ।

คณาริปานำ ปริตะ ปุรสารินิ วนานุขวาลุจิว จการ สหติตะ ॥34॥

กลุ่มเสนาแห่งคณะ (ประมณะ) ที่มีเส้นแถววัลย์เส้นยาวพันรอบต้นขาอันลำสันซึ่งเข้าล้อม
ศัตรูไว้ทุกทิศทางทำให้เกิดลมแรงโบกสะบัดพัดต้นศาละและต้นจันทน์ ทำประหนึ่งจะเหนี่ยวป่าทั้งป่า
ลงมา

ตตะ สทรูป ปุรตณู ตปสุยยา มทสุรติภษามมิไวกวารณม ।

ปริชวลนุต นิธนาย ภูฤตตำ ทหนุตมาศา อิว ชาตเวทสม ॥35॥

อนาคตโรปาตคฤฤไคกสายกั ชเย'นุญเฒ่ สุหฤทิว สสุปฤหม ।
 ศไนรปุรณปุรติการเปลเว นิเวศยนตํ นยเน พลเทธา ॥36॥
 นิษณณาปตปุรติการการณเ ศราสเน ไชรย อิวานปายินิ ।
 อลงณนียํ ปุรฤตดาวปี สฤติตํ นิวัตนิษกมปมิววาปคาปติม ॥37॥
 อุเปยฺมึ พิกุรตมนตกทฤติ วธาททุเร ปติตสย ทฺมฤริณเ ।
 ปุระ สสมาเวศิตสตปศุ ทฺวิไชะ ปตี ปศุนามิว นุตมธฺวเร ॥38॥
 นิเชน นิตํ วิชิตานุยเคารวํ กฤริตํ ไชรยคุณเณ ภูยสา ।
 วโนทเยเนว ฆโนรวิรุธา สมนุชการิฤฤตมตฺตมาจลุม ॥39॥
 มหฺรยภสฺกนุชมนฺนุกนุชริ พุทฺหจฺฉิตาวปุรณเนน วภฺยสา ।
 สมุชฺชิตริษุํ ชคตี มหากรํ มหาวรานํ มหโต'รณฺวาทิว ॥40॥
 หรินฺมณิสฺยามมฺทศฺวิครหํ ปุรกาสมานํ ปริกฺย เทหิณะ ।
 มนุชฺยภาเว ปุรฺยํ ปุราตนํ สฤติตํ ชลาทฺรศ อิวํศุมาลินม ॥41॥
 คุรุกริยารมภฝโลรลงฤฤตํ คตี ปุรตาปสย ชคตปุรมาถิณะ ।
 คณเะ สสมาเสทฺรณิลวาชินํ ตปาตฺยเย โดยณนา ฆนา อิว ॥42॥

จากนั้น คณะประมละทั้งหลายที่ดูราวกับเมฆที่อิมน้ำในช่วงปลายฤดูร้อนต้นฤดูฝนได้มา
 พบกับอรชุนผู้สถิตอยู่ราวกับไฟที่กลืนกินทิศทั้งหลายที่เผาไหม้เพื่อความย่อยยับไปของกษัตริย์
 ทั้งหลาย ผู้มีความทะนงตน ผู้ชูบผอมจากการบำเพ็ญตบะราวกับช้างโทนที่ผ่ายผอมเพราะตกมัน ผู้มี
 ศรชั้นเลิศที่ถือไว้ใช้อย่างสะดวกมือ ผู้ยกให้ความปรารถนาชัยชนะเป็นเครื่องเกื้อกูลเสมือนเพื่อน ผู้
 ยังให้ค้อยๆ ติดตริ่งใจในแววดาที่เป็นมหาสมุทรแห่งพละกำลังทว่าอิดโรยและไม่อาจตอบโต้ได้เต็มที่ ผู้
 ไม่สามารถเอาชนะได้เช่นเดียวกับมหาสมุทรที่ไม่ไหวติงเพราะแรงลม แม้จะครองตนตามปกติก็เป็นผู้ที่
 เสมือนตั้งอยู่ในความตั้งมั่นพร้อมด้วยธนูที่แน่นิ่งอยู่ ธนูอันเป็นเครื่องโต้ตอบอันตรายต่างๆ ผู้ทรงไว้ซึ่ง
 ความงามแห่งพญามราชอันเกิดจากการสังหารหมู่ป่าที่ล้มตายอยู่ใกล้ๆ ผู้เป็นดั่งเจ้าแห่งปวงสัตว์ซึ่ง
 ตามคัมภีร์ของสัตว์ที่ใช้บูชาญอันพรหมณ์ทั้งหลายเอ่ยถึงก่อนในพิธีบูชาญ ผู้มีความหนักแน่นซึ่ง
 พิชิตการวธรรมของผู้อื่นด้วยคุณคือความตั้งมั่นอย่างยิ่งที่มีอยู่ในตัว ผู้เป็นดุจขุนเขาสูงใหญ่ที่ถูกทำให้
 มีด ครีမ်ด้วยการปรากฏขึ้นของป่าที่มีเถาไม้เลื้อยขนาดใหญ่และหนาทึบ ผู้มีบ่าและคอใหญ่เหมือน
 มหาพฤษภ ผู้ปรารถนาจะประคองโลกอันหนักอึ้งไว้ด้วยแผ่นหน้าอกที่หนาทึบเหมือนแผ่นศิลาลาด
 เอียงอันกว้างใหญ่ ผู้เป็นราวกับมหาวรารห์ (อวตารหมู่ป่าของพระวิษณุ) ผู้ปรารถนาจะช่วยเหลือโลก
 จากมหาสมุทร ผู้มีรูปกายสีคล้ำแลงามตาเหมือนมรกต ผู้เป็นปุรุષัตตมะที่สถิตอยู่ในร่างมนุษย์
 เช่นเดียวกับดวงอาทิตย์บนกระฉากเงาคือผิวน้ำซึ่งกำลังแผดแสงข่มสัตว์ทั้งปวง ผู้ครองสภาวะแห่งเดช
 ที่สั่นคลอนโลก ผู้ดงงามด้วยผลแห่งการกระทำอันยิ่งใหญ่

ยถาสวมาศํสิตวิกรมาะ ปุรา มุณีปุรภาวกษตเตชชะ ปเร ।

ยยะ กุชณาทปุรติปตฺติมตฺตํ มหानุภาวะ ปุรติหนฺติ เปารุชม ॥43॥

เหล่าข้าศึกที่มีความอึกเขิมกล้าหาญดั่งที่ตนเองคาดหวังไว้ในตอนต้น แต่พอถูกพลังอันยิ่งใหญ่ของพระมุนีทำลายเดชอำนาจลงไป จึงตกไปสู่ความตีบตันมีดมนในทันที ก็พลังอำนาจอันยิ่งใหญ่ย่อมสยบทบทั่ววิถีบุดูชน

ตตะ พรขเหฺร สมเมว ตตฺร ไตรเปกฺขิตาโนยฺ นุยพโลปตฺติเกฯ ।

มโหทยานามปี สงฺฆวุตฺตติตฺตา สหายสาธฺฐายะ ปฺรทิสฺนติ สิฑฺฐายะ ॥44॥

ลำดับนั้น ประมณะทั้งหลายผู้หวังจะส่งกำลังเข้าช่วยเหลือซึ่งกันและกันได้โจมตีเข้าใส่ อรชุนพร้อมกันคราเดียว ก็ผลสำเร็จอันเกิดจากมิตรย่อมก่อให้เกิดการรวมตัวกันอย่างเหนียวแน่น กลายเป็นพลังอำนาจอันยิ่งใหญ่

กิริตโสฺนยาทุรจาปโนทิตายะ สมฺ สมุตฺเตตฺรปาตฺตฺรหสฺสฯ ।

มหาวนาทฺนุมนสฺส ขคา อิว ปฺรวุตฺตตฺตฺรฐวนยฺสํ สิริสิมฺฆายะ ॥45॥

ท่าศรที่ใช้ธนูขนาดใหญ่ยิงเสียงดังสนั่นจากปีกหางที่แล่นไปเร็ววรี ได้พุ่งทะยานขึ้นพร้อมกันจากกองทัพพรานป่า รวากับฝูงนกตกใจแตกตื่นจากป่าใหญ่

คกิริรณฺเชรฺมฺ ภูตฺถํ มหิภูตฺตตะ ปฺรติสฺวาโนรฺนุณมิเตน สาณฺญฯ ।

ธฺนุรฺนินาเทน ขวาทุเปยฺฐา วิภิตฺถยมาณา อิว ทฺฐวนฺนุรฺทิสฺสฯ ॥46॥

ทิศทั้งหลายหวีดร้องคล้ายกำลังถูกฉีกทิ้งด้วยเสียงธนูที่แผดออกจับปล้นและก้องขึ้นหลายคำรบทบทวิด้วยการสะท้อนกับเรือนยอดทั้งหลายของภูเขาที่มีช่องหลืบลึกเข้าไป

วิฐฺณยฺนติ กหนานิ ภูรฺรหฺมา ติโรหิโตปานฺตฺน โภทิกนฺตฺราฯ ।

มหิยฺสิ วุฏฺฐภูริวานิเลริตา รวี วิเตเน คณฺมารุคณาวิละฯ ॥47॥

แนวลูกศรของคณะประมณะที่บดบังพื้นที่ว่างระหว่างทิศจรดขอบฟ้าและกำลังทำให้ป่าไม้ทั้งผืนต้องโยนตัวไปมา ได้ก่อให้เกิดเสียงราวกับท่าฝนอันทรงพลังถูกลมพัดหอบไป

ตฺรยิมฺภูตฺตฺนํนิลาสิเนฯ สตะ ปฺรยาดิ โปษฺม วบุยฺมิ ปฺรหุฏฺฐยตะฯ ।

รณฺนาย ชิยฺโณรฺวิทุยฺสว สตฺวาริ ฆนตฺวมิเย สิริเลน วรฺมณฺนา ॥48॥

ความแกร่งกล้าถูกชักพาให้บังเกิดขึ้นโดยจับปล้นประหนึ่งสวมไว้ด้วยเกราะหลวมบนกาย ที่กลับพื้นกำลังวังชาของอรชุนผู้กระหายการรบ แม้จะบริโภคลม (อดอาหาร) มาตลอดสามฤดู

ปตฺตสฺส สสฺสฺเตรฺมฺ วิตฺตยฺ โรทฺสิ สมฺนตฺตสฺสฺตฺสยฺ ธฺนุรฺทฺฐยตะฯ ।

สโรยฺมฺลฺกเวว ปปาต ภิยฺธนา พลฺลยฺ ทฺฐภูริวฺนินิปาตฺศฺลินิ ॥49॥

หลังจากอาวุธทั้งหลายที่เดียรดาชไปทั่วทั้งพื้นฟ้าและพื้นดินได้ร่วงตกลงมาแล้ว นัยน์ตาที่เป็นเครื่องบอกหายนะอันน่าหวาดกลัวของเขา (อรชุน) ผู้เตรียมจะแกว่งไกวธนู ได้แฝงไว้ด้วยความโกรธที่มีต่อเหล่ากองทัพทั้งหลาย

ทิสะ สมุหนนิว วิภิชปนนิว ปรงำ รเวรากุลยนิวนินลม ।

มุณิสจจาถ กุชยกาลทารุณะ กุชิตี สไศล่ำ จลยนิเวษุภะ ॥50॥

มุณี (อรชุน) ผู้นำสะพริงกล้วดั่งเช่นยุคแห่งการสิ้นจักรวาลได้เคลื่อนที่ราวกับกำลังรวบทิศทั้งหลายไว้ด้วยศร ราวกับกำลังซัดเหวี่ยงแสงอาทิตย์ ราวกับกำลังปลุกปั่นลม ราวกับกำลังโยกคลอนให้แผ่นดินอันเต็มไปด้วยศิลาต้องเคลื่อนไป

วิมุกตมาคีตีสตฺรุนิรุชไยเรนกเมกาวสรุ วณจไระ ।

ส นิรุชฆานายุชมนุตรา สไระ กริยาผลั กาล อิวาติปาติตะ ॥51॥

เขา (อรชุน) ได้ใช้ศรทำลายนานาอาวุธที่บรรดาพรานป่าผู้หวังจะพิชิตศัตรูปล่อยออกมาพร้อมกันกลางอากาศเสียสิ้นตั้งกาลเวลาแห่งการทำลายล้างผลกระทบ

คไตะ ปเรฆามวิภานิชตำ นิวารยทุทธิวิปโท วิหุโรคะ ।

ภุกศุ พภูโวปจิโต พุทธศุคไละ สโรรุปาไยริว ปาณฆุนนุทนะ ॥52॥

อาศัยศรทั้งหลายที่ประสาทผลเป็นเมฆมนัน ที่แล่นขึ้นขยายวงออกไปกว้างไกล และขจัดปัดเป่าภัยอันตรายที่ไม่อาจมองเห็นจากเหล่าศัตรู (ศรเหล่านั้น) เป็นเสมือนกุศโลบายให้อรชุนกลับฟื้นคืนพลังกำลังขึ้นมาเต็มที่

ทิวะ ปุฤถิวยะ กกุภำ นุ มณฆลาตฺปตฺนติ พิมพาทุต ติกุมเตชสะ ।

สกุฤทุวิภุชฎาถ การุมกานุมุณะ สราระ ศรีราทิตติ เตวิเมนิเร ॥53॥

คณะประมณะเหล่านั้นต่างคิดกันไปว่าศรทั้งหลายแล่นมาจากท้องฟ้า แผ่นดิน หรือมณฑลรอบทิศ หรือมาจากดวงอาทิตย์เหนือ หรือจะมาจากธนูที่แยกออกไปทางนั้นทางนี้ในเวลาเดียวกัน หรือจะมาจากร่างของมุณีกันแน่

คณาริปานามวิธาย นิรุกไตะ ปราสุตำ มรุมวิทารไณริปี ।

ชวาทตีเย หิมวานโฆมุไชะ กฤตาปราไชริว ตสฺย ปตฺริภะ ॥54॥

เมื่อมีอาจทำอันตรายแม้แต่การปักเข้าอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งของบรรดาแม่ทัพนายกอง คณะประมณะ ศรทั้งหลายของมุณีที่หน้าจุ่มลงราวกับรู้สึกสำนึกผิดที่แล่นออกไป ได้ผินผ่านภูเขาหิมาลัยไปโดยเร็ว

ทวิษัณฺหา กุชฺฉิรฺยาเย ปฺรณฺเม สิริสฺมา วิภิชฺย เทหาวรณานิ จกฺริเร ।

น ตาสฺ เปเต วิสิโฆเย ปฺนรุมฺเนรฺรุตฺตวํ มหฺตํ หุยฺ โจรฺระ ॥55॥

ศรทั้งหลายดังกล่าวข้างต้น ครั้นได้ปักเข้าเสื่อเกราะของเหล่าศัตรู แลก่อให้เกิดบาดแผล
โตขึ้นก็ตาม ศรทั้งหลายของมุนีย่อมไม่ปักชำลงไปทีบาดแผลนั้นอีก เพราะการแทงชำแรกชำลงไปบน
อวัยวะย่อมไม่ใช่วิสัยของบุรุษอาชาไนย

สมุชฺฉิตา ยาวทราติ นิรฺยติ สฺไหว จาปฺนํมุนิพณฺสํหิตะ ।

ปฺรภา หิมาโศริว ปงฺกชวาลี นินาย สงฺโกจฺมมาปเตศฺจฺมมฺ ॥56॥

หมู่ศรของมุนีอันมีแสงเสมือนดวงจันทร์ซึ่งปล้อยออกไปจากธนูพร้อมกันในคราวเดียว
ตามปริมาณศัตรูจำนวนมากโข ได้ทำให้กองทัพของพระศิวะบีบหนัดเข้าหากันราวกับทิวแถวของ
ดอกบัว

อหิหฺมโมชฺชิษฺฐมฺ โมฆมฺกฺลมฺ กฺริยาสุ พหฺวิษฺ ปฺฤถงฺนิโยชิตมฺ ।

ปฺรเสหิเร สาทฺยิตฺ น สาทิตาเย ศฺราวมฺตฺสาทฺหิมิวาสฺย วิทฺวิษะ ॥57॥

ศัตรูผู้อ่อนล้าทั้งหลายไม่อาจต้านทานทะเลลูกศรของมุนีที่ราวกับมีภาวะอุตสาหกรรมคอย
บงการกริยาอาการแต่ละอย่างต่างๆ นานา มีความตื่นตัว ไร้ข้อผิดพลาด ทรงพละานุภาพและชื่อตรง

ศิวรฺวชิษฺยะ ปฺรติโยชฺมกฺรฺตะ สฺสุรฺนตฺมฺเครฺษฺมยฺชฺมาลินมฺ ।

ตเมกเทศฺสฺถมเนกเทศคา นิทฺฐยฺรฺรูกํ ยุกฺปตฺปฺรชา อิว ॥58॥

กองทัพพระศิวะที่ตั้งอยู่กระจัดกระจายหลายแห่งได้พร้อมใจกันเพ่งพิศคู่ต่อสู้ผู้ปรากฏอยู่
ต่อหน้าคือมุนีที่โอบล้อมด้วยรัศมีแสงของศรอันแหลมคมยื่นเด่นเพียงลำพังประหนึ่งสรรพสัตว์พิศดู
ดวงอาทิตย์

มฺเณะ ศฺราเมเน ตทฺทฺรฺรฺหฺสา พลํ ปฺร โโกปาทิว วิษฺวกายตา ।

วิฐฺนิตํ ฤรานฺติมิยาย สงฺคินิ มหฺานิเลเนว นิทามชฺ รัชะ ॥59॥

กองทัพที่ประหวั่นพรั่นพรึงนั้นได้ตกอยู่ในความอลหม่านอย่างต่อเนื่องจากคลื่นลูกศร
ของมุนีที่แล่นมาด้วยความแม่นยำและรวดเร็วรอบทิศราวกับไฟโทสะ ไม่ผิดกับฝุ่นที่ฟุ้งตกลงในฤดูร้อน
ด้วยแรงลมพายุ

ตโปพลไณย วิชฺยา ภูยฺสฺสฺตฺนุรฺทฺฤศฺยาเย สฺวิทฺธิษฺนฺนิรฺสฺยติ ।

อมฺมุชฺย มายาวิทํ นิหนฺติ นะ ปฺรติปฺมากศฺย กิมฺ สุวมาชฺฐมฺ ॥60॥

หฺฤตฺตา คุโณรฺสฺย ภเยน วา มฺเณสฺติโรหิตาเย สฺวิตฺปฺรหฺรฺนฺติ เทวตาเย ।

กถํ นฺวมิ สฺตตฺมสฺย สายกา ภาวนฺตฺยเนเก ชลฺเชริโวรฺมยะ ॥61॥

ชยชน กุจิวิริเมทย์ รัตนาทเวทปี สุวสุติ จราจราย วา ।

ตตปา กิรณา นฤปสุนุมารุคไฉริติ ปุตรรกากุลิตา ปตาทินี ॥62॥

กองทัพที่แตกกระเจิงด้วยคมศรของอรชุนต้องทนทุกข์ทรมานพานจิตตกคิดพกเพื่อไปว่า มุณีผู้นี้ครั้นจำแลงกายให้เลื่อนรางพลางแยกออกยับยั้งด้วยกำลังตบะแล้วจึงค่อยยิงศรออกไปหรือ แลเมื่อศรอันมีคุณสมบัติซัดตอกลับด้วยมายาของมุณีนี้แล่นมาแล้วจะสังหารพวกเราหรือไม่หนอ มวลหมู่เทวดาอาจจะพอใจในคุณ (คือความสงบ เป็นต้น) ของมุณีผู้นี้ หรือไม่ก็หนีหายไปด้วยความกลัวแล้ว จึงเข้ารุมโจมตี (พวกเรา) ก็เป็นได้ ก็แล้วครั้นทั้งหลายของมุณีผู้นี้มีปริมาณเหลือคณานับเนื่อง แน่นมาไม่หยุดหย่อนดุจกระแสน้ำแห่งมหาสมุทรได้อย่างไรหนอ หากแม้เขาได้รับชัยชนะจากการรบครั้งนี้ ก็ขอให้ความสวัสดีจงมีแก่โลกเถิด

อมรย์ณินา กฤตยมิว กุชมาศรย์ มโฑทุชเตเนว หิต์ ปริยัม วจะ ।

พลียสา ตทุวิริเนว ปารุญ์ พลั นิสตุ น ราช ชยญุนา ॥63॥

กองทัพที่ถูกทำลายยับยั้งนั้นต้องหมดสง่าราศีไปเพราะอรชุน ดุจวัตรปฏิบัติที่อาศัย ความสงบระงับต้องมาสะดุดหยุดลงเพราะความโกรธแค้น ดุจจิวอันไฟเพราะกอบประด้วยคุณต้องมาถูกยั้งไว้ด้วยอัสตที่พองโต ดุจวิถีปุรุชารณะต้องหมดความหมายไปด้วยธรรมวินัยที่ประเสริฐกว่า

ปฺรติทิต์ ปฺลวคาธิปตกษมณา วิศิขสัหิตาปีตมูรติเกะ ।

รวิกรคฺลปิไตริว วาริเกะ ศิวพไละ ปริมณฑลตาทเร ॥64॥

ปริมณฑลโดยรอบดาดขึ้นไปด้วยกองทัพของพระศิวะที่มีร่างเจ็บปวดทรมานทลายด้วยหมู่ ลูกศรของบุรุษผู้เป็นเครื่องหมายแห่งจอมกระปีศรี ไม่ผิดกับน้ำที่ถูกแผดเผาด้วยรัศมีดวงอาทิตย์

ปฺรวิตตศรชาลจฺจนวิศวานตฺราเล วิชฺวติ ชนฺราริรมณฑลํ ปาณทุสุเนา ।

กถมปี ชยลกุษมฺริกิตทิตา วิหาตุ วิชมนยนเสนาปกุชปาตํ วิเยเห ॥65॥

ครั้นอรชุนขยับธนูที่มีรูปโค้งเป็นปริมณฑลลง ณ ตรงกลางจักรวาลซึ่งปกคลุมด้วยมวลหมู่ ลูกศรที่แผ่กระจายไปทั่วแล้ว แม้แต่เทพีแห่งชัยชนะที่ดูหวาดกลัวอย่างยิ่งก็จำต้องยอมละทิ้งความ หลงไหลในกองทัพของพระศิวะ

สรรคที่ 15

อถ ภูตานิ วารุตรจฺมนศรภยสุตฺตฺร ตตฺรสุะ ।

เกเช ทิชะ ปรีตฺยกฺตมเหยวสา จ सा जम् ॥1॥

บัดนั้น สิ่งสाराสัตว์ในสมรภูมิได้แตกตื่นวิ่งหนีศรของอรชุน แลกองทัพประมละนั้นได้ แหวกทิศที่ถูกยิงด้วยศรจากธนูใหญ่ออกจากกัน

อปศุยทุทธิเวศานัน รณานนิวฤเต คไณะ ।

มูหุยเตยว หิ กฤฤเจษุ สมภุรรมชวลิตัน มนะ ॥2॥

คณะ (ประมณะ) ทั้งหลายทอดทิ้งการรพุงรากับมิได้แลเห็นพระศิวะ เพราะในยาม
วิฤต ใจที่ถูกรุมเร้าด้วยความหวาดกลัวยอมวิปลาสรไปอย่างแท้จริง

ขณฺฐิตาศํสยา เตยํ ปรางมุขตยา ตยา ।

อาวิเวศ กฤปา เกเตา กฤโตจุใจรวานัน นรม ॥3॥

ความเวทนาได้แล่นเข้าสู่บุรุษผู้ประดับด้วยตราหนุมานแล้ว จึงตั้งจิตทอดธุระ โดยเป็น
หน้าหนีคณะเหล่านั้น

อาสุถาฆาลมพุย นิตेषุ วศํ กษุเทษุวราตมิ ।

วุกฤติมายาติ มหตา มาหาตมยมนุกมปยา ॥4॥

ครั้นปลงใจแล้ว ด้วยความกรุณาเหล่าศัตรูชั้นเลวที่ถูกกำราบลง ความเป็นผู้มีใจสูงของ
เหล่ามหาบุรุษย่อมปรากฏชัดขึ้น

ส สาสิละ สาสุสะ สาสโ สเยยาเยยายยายะ ।

ลเถา ลิล่า ลโล'โลละ ศศิศศิศิสะ สศน ॥5॥

เขา (อรชุน) เป็นผู้มีธนูพร้อมด้วยศรและดาบ สิริของเขาพิชิตธรรมากระทั่งพลเดินเท้า
ส่องรัศมี มั่นคง และเรีงร่า เฝืนเข้าทำร้ายบุตรแห่งพระศิวะ

ตุราตชหุมํ ยตศุใจตานิมนทเมวานุวิยาย สะ ।

นาตีปีพิตุ กุณานิจฉนติ หิ มหาชสะ ॥6॥

ครั้นยุติ (การก่อ) ความหวาดกลัวและความทุกข์ทรมานเสียแล้ว เขา (อรชุน) ได้ติดตาม
คณะประมณะเหล่านั้นไปอย่างเข้มซ้ำ เพราะวีรบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ยอมไม่ปรารถนาจะกระทำย่ำยีผู้ฉิบหาย
ย่อยยับ

อถาเคร หสตา สาจิสฺฐิติน สฺถิริกิริตินา ।

เสนานุยา เต ชคทิเร กิณฺฐิตายสฺตเจตสา ॥7॥

ลำดับนั้น สกนทกุมารผู้เจ็บปวดรวดร้าวใจอยู่พอควร ผู้ถือเกียรติเป็นแมนมั่น ผู้ยืน
โอนเอนและกำลังส่ายย้อมอยู่ ได้กล่าวกับคณะเหล่านั้น

มา วิหาสิษุ สมนํ สมนฺตวฺยสํยตะ ।

กุษตํ กษุณฺณาสุรคไณรคไณริว กิ ยสะ ॥8॥

พวกเจ้าผู้เห็นสงครามเสมือนการเล่นรื่นเริง จงอย่าเพิ่งเลิกรบ ขณะที่ได้ชื่อว่าปราบ
เหล่าอสูรจะมาล้อมเสียเกียรติราวกับเป็นคณะนิรนามได้อย่างไร

วิสุวทศุสเศลยทุวิคณิกฤตเตชสะ ।

อมิ โว โมฆมทุทศุรณา หสนุติว มหาสยะ ॥9॥

ดาบขนาดใหญ่ที่มีเดชอันถูกลบให้คมยิ่งขึ้นด้วยการรวมรัศมีแสงอาทิตย์และถูกยกชูขึ้น
อย่างเปล่าประโยชน์เหล่านี้ ดูเหมือนกำลังหัวเราะเยาะพวกเจ้าอยู่

วเน'วเน วนสท่า มารุคิ มารุคมุเปชยามุ ।

วาไณรุพาไณะ สมาสฤต สงก'ศิ เกน สามยติ ॥10॥

ข้าสงสัยอยู่ ผู้ใดจะทำให้เคราะห์กรรมอันเกิดจากห่าศรระคนกับเสียงของพวกเจ้าผู้
ก้าวล่วงไปยังเส้นทางของกวางในพงพนามีชาวปาริชาติอยู่ หมดสิ้นลงได้

ปาติโตตตุคมาหาตุไมยะ สหฤตตายตภิรติเกะ ।

คุรุวิ กามาปทึ หนตุ กฤตมาวุตติสาหสม ॥11॥

ความยิ่งใหญ่เกรียงไกรอันโดดเด่นเหนือผู้อื่นแต่กลับถูกเหวี่ยงทิ้งไปก็ดี เกียรติอันแผ่
ไพศาลแต่กลับถูกจำกัดจำเขี่ยก็ดี จะก่อให้เกิดความกล้าหาญในการทวนคืนสนามรบเพื่อทำให้หายนะ
ได้อันใหญ่หลวงหมดสิ้นไปได้

นาสุโร'ยั น วา นาโค ธรสสุโถ น รากษสะ ।

นา สุโข'ยั นวาโกโค ธรณิสุโถ หิ ราชสะ ॥12॥

บุคคลนี้ไม่ใช่อสูร นาคราช หรือรากษสผู้สถิตอยู่เหมือนภูเขาคือ เป็นแต่เพียงมนุษย์ผู้ยอมไว้
ด้วยรชะ และดำรงตนอยู่บนโลกด้วยความเพียรอันสำเร็จได้ไม่ยาก

มนุทมสุขนุนิษุลตำ ฆฤณยา มุนิเรชะ วะ ।

ปรณทุตยาคดาวชฌุ ชฆเนษุ ปศุนิว ॥13॥

มุนีที่ยิ่งแขนงแห่งศรอย่างแผ้วเบาด้วยจิตสงสารมายังทัพหลัง กำลังขับไล่พวกเจ้าผู้เป็น
ตั้งฝูงปศุสัตว์

น โนนนุโน นุนุโนโน นานา นานานา นนุ ।

นุนุโน'นุนุโน นนุนุเนโน นานเนา นุนุนุนุนุนตุ ॥14॥

นี่แน่ะ! พวกเจ้าผู้หน้าตาตื่นไปต่างๆ นานา ผู้ที่ถูกเอาชนะโดยผู้ที่ต่ำต้อยกว่าก็ดี ผู้
ต่ำต้อยกว่าที่ถูกเอาชนะก็ดี จะได้ชื่อว่าบุรุษกระนั้นหรือ ผู้ที่มีกษัตริย์ไม่อาจถูกพิชิต แม้ตัวเขาเองถูก
โจมรีก็ไม่ถือว่าถูกพิชิตได้จริง ผู้ที่โจมตีแล้วถูกตีพ่ายโดยสิ้นเชิงยอมไม่ไปปราศบาป (เป็นคนขลาด)

วารี กฤตธรวสุตคณาตคฺยนุตมคฺณะ ปุมาณุ ।

ปฺรฤกฺคฺยหา หุยมณิเษ เสฺรขานนาลงการศฺยฺยุโตปลเษ ॥15॥

คนที่ไร้คุณค่าอย่างยิ่งก็ยิ่งดีเสียกว่าคนที่ถูกทำให้คุณค่าสูญสิ้นไปในภายหลัง ก็สิ่งที่มีใช้มณียังมีความดีงามตามสภาพของตน ส่วนเครื่องประดับที่รื้อตะกหายไยย่อมน่าไม่เหลือความงามอีกเลย

สุยฺนุทนา โน จตฺรคเษ สุเรภา วาวิปตฺตยเษ ।

สุยฺนุทนา โน จ ตฺรคเษ สุเรภาวา วิปตฺตยเษ ॥16॥

รถศึกทั้งหลายที่แล่นได้อย่างรวดเร็วก็ไม่มี ทั้งม้าที่ควบไป 4 แถวเรียงก็ไม่มี ช้างสวรรค์ที่มีเสียงดังก็ก้องกังวานหรือกระทั่งพลทหารชั้นยอดที่เป็นอมตะก็หาได้มีไม่

ภวทฺธิรฐนาราดิปริหาปิตเปารุโฆเษ ।

หุรโทธิวารุกนิยปิโตะ ปฺราปฺตเษ ปงฺโก ทฺรุตฺตเร ॥17॥

บัดนี้ พวกเจ้าผู้ถูกศัตรูทำให้ละทิ้งปุรุชาณะได้ตกอยู่ในสภาพเสื่อมเสียเกียรติที่อยากจะกู้คืน ไม่ต่างกับบึงน้ำที่ถูกดวงอาทิตย์ต้มกินจนหมดสิ้นต้องมีสภาพเป็นโคลนตมอันยากจะข้ามไปได้

เวตฺรศากกุเษ โสเลโสเสฺว กุกศาตฺรเว ।

ยาด ก็ วิทิสฺ เษตุ คฺคฺยเษโส ทิว กิตฺยา ॥18॥

นี่แน่ะเหล่าผู้ปราบอบสูรบนสวรรค์! พวกเจ้าหวังจะไปพิชิตทิศทั้งหลายบนภูเขอันอุดมด้วยไม้และต้นสัก ภูเขาที่ไม่อาจโยกคลอนได้ง่ายๆ และดำรงไว้ซึ่งศัตรูผู้ไม่อาจโค่นล้มได้ด้วยการตั้งข้อสงสัยกระนั้นหรือ

อหฺมึ วะ โกลพฺยมาปนฺนนานุทฺถยฺญปฺถยฺญานาราดินา ।

อิจฺฉติศศฺยฺยุตจารานาทารานิว นิโคปิตฺตุม ॥19॥

นายเหนือหัวพระองค์นี้คือพระศิวะ ย่อมมีพระประสงค์จะคุ้มครองพวกเจ้าผู้ประสบกับความสิ้นหวัง ผู้ถูกศัตรูขับออกจากสนามรบ ผู้มีพฤติกรรมถูกตีพ่าย ประหนึ่งภรรยา

นनु โห มถนา ราโฆ โฆรา นาทมโห นุ น ।

ตฺยทาทวทา ภิมา มาภิทา พต ทายต ॥20॥

เออเนะ! พวกเจ้าเป็นผู้ทำลายล้าง เป็นผู้มีความสามารถ เป็นผู้นำยำเกรง เป็นผู้ควรเทิดทูนไว้ในฐานะนายเหนือหัว เป็นผู้กล่าวคำชำระมลทินและให้การปกป้องรักษา เป็นผู้นำสะพรึงกลัว และเป็นผู้ยุติเสียซึ่งความกลัว อนิจจา! พวกเจ้าจะไม่ทำให้ตนเป็นผู้ไร้มลทินเขียวหรือ

ก็ ตยทุกตาปาสุดเทวตวามานุษยภปริครโหะ ।

ชวลิตานุษยุไฉนรุรุวี สุถิตา เตชสิ มานิตา ॥21॥

(พวกเจ้า) ผู้ละทิ้งการถือครองทั้งความเป็นเทพและความเป็นมนุษย์ ทั้งมีคุณผิดแปลก
ปรากฏเด่นชัดจะยอมทิ้งศักดิ์ศรีอันใหญ่ยิ่งที่ตั้งมั่นในเดชะหรือ

นิติตาสิริโต'ภิกโก เนยชเต'มรณา รุจา ।

สารโต น วิโรธี นะ สุวาภาโส ภรวานุต ॥22॥

นี่แน่ะ! ผู้เป็นอมตะทั้งหลาย เขาผู้ผลิตเพลินในคมดาบ ปราศจากความกลัว เจิดจรัส มี
พลังชีวิต ไม่หวั่นไหว คือศัตรูผู้เป็นเลิศและถึงพร้อมซึ่งเครื่องหมายแห่งสงครามมิใช่หรือ

ตनुวารภโส ภาสุวานธิโร'วินโตรสา ।

จารุณา รมเต ชเนย โภ'ภิกโต รสิตาศินิ ॥23॥

ใครกันเล่าที่ขลาดกลัวแล้วจะยังผลิตเพลินอยู่ได้ด้วยหน้าอกที่ฝั่งผาย สง่างามอยู่ด้วย
รัศมีชุดเกราะ ไม่กลัวเกรงการสงคราม ทำลายล้างทุกอย่างได้ด้วยการบันลือสีหนาท

วิภินุนปาติตาศิวินรุทธรถวรุตมนิ ।

หตทวิปนคษจุยตุรฐิรามพุนทาทุเล ॥24॥

เทวากานินิ ภาวาเท วาหิกาสุวสุกาหิ วา ।

กากาเรภภเร กากา นิสวภวยวยภสุวนิ ॥25॥

ปรนฤตตศวิตรสตุรคากยิปตสารเถา ।

มารุตาปुरुณตุนิวิกรุษฎุหตสาทินิ ॥26॥

สสตุตวรติเท นิตุยิ สทรามรุษนาสินิ ।

ตุวรราชิกกสนุนาเท รมคตวมกรษติ ॥27॥

อาสุเร โลกวิตุราสวิธายินิ มหาหเว ।

ยุษุมาริรูนนต์ นิตุ นิรตุตมิห เปารุษมุ ॥28॥

พวกกากเดนเอ๋ย! ความอดสาหะอันจะนำพาไปสู่ความสูงส่งได้ถูกพวกเจ้าสลัดทิ้งไปที่นี้
ในมหาสงครามที่บนเส้นทางสัญจรระกะระกะไปด้วยฝูงม้าที่แตกกระเจิง บ้างก็ล้มลงเกลือกกลิ้ง
สงครามที่เจ็องนองด้วยเลือดที่หลังรินจากข้างที่ถูกฆ่าแลประหนึ่งภูเขา สงครามที่มีผู้อ่อนนอนเทพเทวา
มีการมุ่งไปเพื่อทำหน้าที่นักรบของตน เต็มไปด้วยถ้อยคำสบถสาบาน คลาคล่ำด้วยฝูงช้างตกมันและ
อบอวลไปด้วยบรรยากาศอันตายซาก สงครามที่เหล่าสารถีต้องพลัดตกจากรถเพราะม้ามาขวัญเสียกับ
ศพที่เกยทับตะเกียกตะกาย ไหนจะเหล่าพลม้าที่ถูกสังหารพาลให้แล่งหวีดร้องจากลมที่ผิวผ่าน
สงครามที่สร้างความหวาดกลัวให้แก่โลกของอสูร แต่กลับก่อให้เกิดความเปลิดเพลินใจแก่ผู้ถึงพร้อม

ด้วยคุณ สงครามที่บรรเทาความบ้ำคั่งของผู้มีความฉลาดกลัวเป็นนิจและดับความยินดีในเสียงโห่ร้อง
เอาชัย

อิติ ศาสติ เสนานุยา กจจตสุตตันเนกธา ।

นิยริยา หสตา กิณจิตตสุเถ ตตฺรานุชการิณา ॥29॥

ครั้นสกันทกุมารสั่งสอนและสั่งห้ามเหล่าคณะทั้งหลายที่กำลังหลบหนีด้วยถ้อยคำต่างๆ
นานาอย่างนี้ พระศิวะผู้ทรงแย้มสรวลเล็กน้อยได้ประทับอยู่ ณ ที่นั้นแล้ว

มุนิษุทหนาทปฺतालชชยา นิวิวุตฺตสุยตะ ।

ศิวะ ปฺรหฺลาทยามาส ตานุนิเชรหิมามฺพฺนา ॥30॥

พระศิวะได้ทำให้คณะผู้ถูกเผาด้วยไฟจากศรของมุนีและตั้งใจจะผละหนีไปด้วยความ
ละอายใจเหล่านั้นเบิกบานใจยิ่งด้วยน้ำที่เย็นฉ่ำคือการตรัสห้ามปราม

ทฺวนาสฺเตริพฺลาทฺวนา นิเรภา พหุ เมนิเร ।

กิตาเซ คิตศราก็ตาเซ สงฺกริ ตตฺร สงฺกรม ॥31॥

ในทีนั้น คณะประมณะผู้เจ็บปวดทรมาน ผู้มีผละกำลังด้อยกว่าศัตรู ผู้สงบปากสงบคำ ผู้
ขวัญเสีย ผู้ได้รับเคราะห์จากศรอันคมกริบเหล่านั้น ได้มีใจตั้งมั่นในพระศิวะผู้ประทานความสุขสวัสดิ์

มเหษุชฺลเชา ศฺโคตรวฺรุตฺมานา ทฺรุตฺตเร ।

ปฺราปฺย ปารมิเวศานมาศศฺวาส ปตฺวาเกนี ॥32॥

หลังจากกองทัพที่ตกอยู่ในมหาสมุทรลูกศรอันกว้างใหญ่ของศัตรูซึ่งยากจะผ่านพ้นไปได้
ได้ถึงพระศิวะราวกับเข้าถึงฝั่งแล้ว จึงหายใจได้สะตวกขึ้น

ส พถาร รมฺนาเปตฺมา จมฺภู ปศฺจาทวสุถิตาม ।

ปฺระสุรยาทปาวุถฺตฺตา ฉายามิว มหาตระ ॥33॥

พระองค์ทรงรับรองทัพหลังที่หลีกเลี่ยงหนีออกจากการรบดุจตั้งต้นไม้ใหญ่รองรับเงาที่ทอด
สวนมาจากดวงอาทิตย์ที่สถิตอยู่เบื้องหน้า

มฺฤจฺตีเส ศรฺาณชฺชิเมนา ปินากสุวนปฺริตะ ।

ทฺฐวาน ฐวนยฺนฺนาศาเซ สฺพฺญฺนฺนิว ฐรฺาฐระ ॥34॥

ครั้นพระศิวะปล่อยศรทั้งหลายไปยังอรชุนแล้ว ภูเขาอินทริกัละที่ปกคลุมด้วยเสียงรณ
ของพระศิวะและสะท้อนเสียงไปทั่วสารทิศ ได้แผดเสียงประหนึ่งจะแตกออกเป็นเสียง

ตฤณนา ทฤศรุณีมี จิตรสัศธา อิวาจาละ ।

วิสุเมเยน ตโยรุยุทธิ จิตรสัศธา อิวาจาละ ॥35॥

ขณะประมอะทั้งหลายได้แลเห็นการต่อสู้ของทั้งสองฝ่ายอันน่าสะพรึงกลัวนั้นด้วยความพิศวงงงงวยแล้ว ต้องตกอยู่ในสภาพไม่ไหวติงเหมือนถูกสะกดไว้ราวกับภูเขาน้ำแข็งที่ถูกบรรจงวาดขึ้นมา

ปริโมหยาเนน ศิกษาลาฆวลีลยา ।

ไชยณวี วิศิษเศรณี ปริชเหร ปินากินา ॥36॥

พระศิวะผู้ถูกล่อลวงด้วยลีลาท่าทางอันว่องไวซำยังซำของ ได้เข้าปกป้องหมู่ศรของอรชุน

อวทูนิปตริณะ สมโกะ สายไกรวสายไกะ ।

ปานทวะ ปริจกราม ศิกษยา รณศิกษยา ॥37॥

อรชุนผู้กำลังฉีกทิ้งศรของพระศิวะด้วยศรที่มีอำนาจทำลายล้าง ได้ใช้ทักษะการรบเข้าจู่โจมด้วยความอุตสาหะ

จารจุณจุศุจิวาเรจิ ฉณจุจิวรรุจา รุจะ ।

จจาร รุจิวศุจารุ จาไรราจารฉณจระ ॥38॥

มุนีผู้ย่างเท้าอย่างแคล่วคล่อง ผู้เว้นระยะห่าง ผู้สอดใส่ด้วยสีสันของอาวุธเปลี่ยนไม้ที่ไหวไปมา ผู้เปล่งปลั่ง ผู้ชำนาญชานาญในท่วงท่าการรบ ได้สืบเท้าไปอย่างสง่างาม

สุศุรตปิศงคเมารุวิกิ รุณานะ ส พุทธทฤษนะ ।

ชฤโตตุกานลโยเคน ตุลยัมศุมตา พภา ॥39॥

มุนีผู้กำลังสะบัดคันธนูอันเชื่องที่มีสายสีน้ำตาลแดงเลื่อมพรายได้ส่องฉายรัศมีเสมอด้วยดวงอาทิตย์แลดวงไฟในรูปอุกกาบาต

ปรารถพานะ ปศุปรเตราวูรุวิศิชาวลิมิ ।

ปโยมุจ อิวารนุชระ สาวิตรีมัสุสัหติม ॥40॥

ศรทั้งหลายของอรชุนได้แผ่ปกคลุมหมู่ศรของพระศิวะดุจพยับเมฆหนาที่บเค็ลื้อนทับรัศมีแสงอาทิตย์

ศรวฤษฐิ วิฐโยริวิมุศุตา สวยสาจินา ।

รุโรธ มารุคไณรมารุคิ ตปนสย คุริโลจนะ ॥41॥

หลังจากปองปิดท่าศรจำนวนมหาศาลที่อรชุนยิงมาแล้ว พระศิวะได้ดับบังวิถึแห่งสุริยะด้วยท่าศรของพระองค์เอง

เตน วุยาเตนิเร ภีมา ภีมารุชนผลานนนะ ।
 น นานุกมฺปโย วิศิขะ สีขารชวาสสะ ॥42॥

เมื่อบังเกิดความเวทนาแล้ว พระศิวะก็ได้ทรงแผลงศรอันน่ากลัวแม้จะประดับขนนกยูง
 เพื่ออำพรางพิชสงก็ตาม

ทวยุวียทุกามินี คารสํราววิหตศฺรุติะ ।
 ไหมีษุมมาลา ศุศุเก วิทฺษุตามิว สํหิตะ ॥43॥

หมู่ศรทองที่มีเสียงดังก็ก่อกองกระหน่ำผู้ท่องไปในท้องนภาแลสรรงสวรรค์ปล้นสว่างวาบ
 ขึ้นราวกับกลุ่มสายฟ้า

วิลงฺมย ปตฺริณฺา ปงฺกฺติ ภินฺน คิวคิลิมฺุไชะ ।
 ชุยาโย วีรฺยมุปาศฺริตฺย น จกมฺเป กปฺพิชฺวชะ ॥44॥

เมื่ออรชุนผู้ถูกกระหน่ำยิงได้อาศัยพละกำลังอันล้นหลามฝ่าแนวศรของพระศิวะออก
 มาแล้ว ก็หาได้หวั่นไหวไม่

ชคฺติศฺรณฺะ ยุกฺโต หริกาณฺุตะ สุชฺวาสิตะ ।
 ทานวรุณี กุฏตาศิโส นาคราช อิวาพเกา ॥45॥

-เขา (อรชุน) ผู้ยืนหยัดเข้ารับกับพระศิวะ ผู้มีใจเด็ดเดี่ยวดังสิงห์ ผู้เอาใจใส่ใคร่คุ้มครอง
 ปวงประชา ผู้ที่เหล่ารากษสและฤๅษีตั้งความปรารถนาถึง ได้ปรากฏราวกับภูเขาคิมาลัย

-เขา (อรชุน) ผู้สามารถในการรบกับรากษส ผู้เป็นที่รักของพระอินทร์ ผู้ขาวผุดผ่องอย่าง
 เทพ ผู้ประทานทรัพย์ ผู้ปรารถนาชัยชนะ ได้ปรากฏราวกับช้างเอราวัณ

-เขา (อรชุน) ผู้คุ้มครองรักษาโลก ผู้เป็นที่รักของพระฤๅษณะ ผู้แบกรับผืนแผ่นดิน
 (ภาระ) ผู้ได้รับการสรรเสริญจากรากษส ฤๅษีและพระลักษมี ได้ปรากฏราวกับเศษนาค

วิผลิถุถยตฺนสฺย กุชตพาณฺสฺย ศมฺภุณา ।
 คานฺุฑีทฺชนฺวนะ เจโภย นิศฺจกฺราม หุตาสนะ ॥46॥

ไฟจากอินทรีทั้งหลายของอรชุนผู้มีความพยายามอันไร้ผลและถูกพระศิวะทำลายศร
 พินาศได้ลุกโชนขึ้นแล้ว

ส ปิสงฺกชฺฎาวลิตะ กิรฺนุรฺรุเตชะ ปรมณฺ มนฺยุณา ।
 ชฺวาลิตายชิชาตเวทสา หิมํสฺไศเลน สมํ วิทฺษุเต ॥47॥

เขา (อรชุน) ผู้มีลอนชฎาสีน้ำตาลแดง ผู้สำแดงเดชานุภาพมหาศาลด้วยความโกรธจัดได้
 เปล่งแสงเสมอด้วยภูเขาคิมาลัยที่มีไฟแห่งโอชธอันสุกสว่าง

ศตโค วิชิตานวทุยเต ฤฤศมสุไม รณเวคศาถินเ ।

ปรฤยณนนิวารุยวีรยุต่า ปรุชชิตาเยษุมฆาตุกั คิวะ ॥48॥

พระคิวะผู้สำแดงศักดิ์ดานภาพอันมีอาจต้านทานได้ให้ปรากฏแก่เขา (อรชุน) ผู้มีท่วงทีการรบอันดุคั่นแลฉีกทำลายศรทั้งหลายจ่านวนมาก ได้ทรงแผลงศรที่ไม่มีการสังหาร

ศมูโกรุชนุรณตลตะ ปรุวฤตุตั ตั มณตลทาทำศุมิวาศุภฤตุตะ ।

นิวารยิษยุณวิทเท สีตาศุวะ สีลิมุขจญาวยฤตุต่า ฐริตุริม ॥49॥

อรชุนผู้กำลังจักคลุมทับศรที่ปล่อยมาจากวงธนูของพระคิวะราวกับรัศมีที่ส่องฉายมาจากมณฑลแห่งดวงอาทิตย์ ได้กระทำให้ผืนแผ่นดินมีคิมิตไปด้วยเงาของลูกศร

ฉมนั วิทารุยารุชุนวานปุกั สสารพาโณ'ยุคโลจนสุย ।

ฉมนั วิทารุยารุชุนวานปุกั สสาร พาโณ'ยุคโลจนสุย ॥50॥

หลังจากทำลายท่าศรที่หนาที่บของอรชุนแล้ว ศรส่วนที่เหลืออันทรงพลานุภาพของพระคิวะผู้มีเนตรกลางอำพรางไว้ได้แล่นไปยังดงที่มีต้นวิทารี ต้นอรชุน ต้นพาณะและต้นปุคะอยู่แน่นขนัด

รุชนมเหยษุนพหุฐาสุปาดิโน มุหะ เศรา'ไมรปรवारยนิศะ ।

จลาจโล'เนก อิว กุริยาศานุมหริมิสง'ไมรพุพุเท ฐนลชชยะ ॥51॥

มวลหม่อมมหาฤษีได้แลเห็นอรชุนผู้เคลื่อนที่ว่องไวตั้งปรารธนา ผู้กำลังบัดบังทิศทั้งหลายและทำลายศรขนาดใหญ่ที่แล่นไปทุกทิศทางอย่างรวดเร็วด้วยท่าศรอยู่เนืองๆ วาราวกับมีมากกว่าหนึ่งคน

วิกาศมียุรชคตีศมารุคณา วิกาศมียุรชคตีศมารุคณาะ ।

วิกาศมียุรชคตีศมารุคณา วิกาศมียุรชคตีศมารุคณาะ ॥52॥

ศรของอรชุนทั้งหลายได้แล่นไปยังวิถีที่กระจายออกแล้ว ศรของพระคิวะได้แล่นไปสู่วิถีที่ลาดลงบนโลกแล้ว คณะประมณะผู้สังหารราชสได้บังเกิดความยินดีขึ้นแล้ว ผู้บำเพ็ญเพียรทั้งหลายผู้หวังจะได้พบพระคิวะได้ปรากฏกายบนท้องฟ้าแล้ว

ศมปศุยตามิติ สีเวน วิตายมานั ลกษุมิวตะ กุยิติปเตศตณยสุย วีรยุม ।

องคานยุยกินุณมปี ตตตุววิทำ มุณิน่า โรมายจมณจิตตริ พิกรามพฏฐะ ॥53॥

กายของมุณีทั้งหลายที่แม้เป็นผู้รู้พรหมัน ครั้นได้แลเห็นวีรกรรมของราชบุตรอันพระคิวะเผยออกมาแล้วอย่างนี้ ล้วนอยู่ในสภาพวิจิตรตระการตาด้วยอาการขนลุกชันอยู่เนืองๆ

สรรคที่ 16

ตตะ กิราตาธิปเตรลณวิมาชิกริยา วิกุชย วิวฤทษมนุชเย ।

ส ตรุกยามาสา วิวิกตตรุกศุจิรี วิจินุวนุนิติ การณานิ ॥11॥

ลำดับนั้น ครั้นได้เห็นการต่อสู้อันหนักหน่วงของเจ้าแห่งกิราตะแล้ว เขา (อรชุน) ผู้ประจักษ์แก่ใจทั้งขุ่นเคืองใจมากยิ่งขึ้น ได้ตริกันึกทบทวนถึงสาเหตุต่างๆ อยู่เป็นเวลานานดังนี้

มทสุรุตติศุยามิตคณทเลชาะ กรามนุติ วิกรานตนาชิรูธมาเ ।

สหิษณโว เนท ยุชามภิชญา นาคา นโคจจุรรายมิวากุชิปนุตะ ॥2॥

ที่แห่งนี้ คชสารทั้งหลายที่มีรี้วขมับสีเข้มด้วยน้ำมันที่ไหลซึมออกมา ที่ถูกคัดสรรโดยบุรุษผู้แก่ล้าที่มีความทรหดอดทน รอบรู้การศึกและแลประหนึ่งกำลังต่อกรกับความสูงของบรรพตมิได้ย่างกรายเข้ามา

วิจิตรยา จิตรยเตว ภินุณา รุจี รเวะ เกตนาตนาสา ।

มหารเถาเมเน น สนนีรุทธาปโยทมนุทรวินา ชริตรี ॥3॥

ผืนแผ่นดินไม่ได้ถูกปกคลุมด้วยหมุ่รถศึกขนาดใหญ่ที่ก่อให้เกิดเสียงท่มต่ำคล้ายเมฆรถศึกที่ดูราวกับประดับไว้ซึ่งแสงแห่งดวงอาทิตย์ที่แยกออกเป็นแฉกๆ ด้วยรัศมีแห่งรัศนะบนธงหลากสี

สมุลลสตปราชสมโหรัมิมาล์ ปริศุสุรจขามรเณปงกุดิ ।

วิภินุนมรฺยาทมิหาคโนติ นาคุวียมาสา ชลเชริวามกะ ॥4॥

ที่แห่งนี้ กองทหารม้าที่เป็นทิวแถวเสมือนสาครแห่งหอกดุงดงาม มีพู่จามรไหวไปมาเสมือนกลุ่มพอง และมีชายขอบแตกกระเสี้ยนกระส่ายเช่นเดียวกับน้ำในมหาสมุทร หาได้แผ่ออกไปยังทิศทั้งหลาย

หตาหเตตฺยุทชทมิโมไชะ สมุชมิตา โยทฺฤฤกรภุยมิตรุม ।

น เหตยะ ปราชตตทิตฺตวิษะ เข วิวสุวทฺศุชวลิตาเ ปตนาติ ॥5॥

อาวุธทั้งหลายที่แวววับด้วยรัศมีดวงอาทิตย์สะท้อนแสงวาบดุจฟ้าแลบซึ่งถูกปล่อยไปยังศัตรูโดยเหล่านักรบที่เปล่งเสียงดังสนั่นน่าสะพรึงกลัวว่า “ฆ่า ฆ่า” มิได้แล่นไปในอากาศ

อภุยายตะ สัตตฐมฐุมริ วุยาปี ปฺรภาชาลมิวานตคสุย ।

รชะ ปฺรตุรณาสุรธางคฺนุนันฺ ตโนติ น โวยมนิ มาตริศฺวา ॥6॥

ฝุ่นที่ถูกตีฟุ้งขึ้นราวกับม่านแสงด้วยล้อรถเทียมม้าที่แล่นเร็วซึ่งปกคลุมตลบอบอวลเหมือนหมอกควันที่สืบเนื่องไปไม่ขาดสายของพลายมราชที่กำลังมาเยือน มิได้ถูกลมหอบไปในอากาศ

ภูเรณูนา ราสภฐุสเรณ ติโรหิตะ วรตมณี โลกนานาม ।

นาสตุยตุร เตชสฺวิกริตุสสุกานามหุณี ปฺรโทยะ สุรสฺสุนทรินาม ॥7॥

ครั้นคลองจักษุถูกบดบังด้วยฝุ่นจากผืนแผ่นดินที่มีสีเทาไม่ต่างกับลาแล้ว ที่แห่งนี้ ในวันที่
เหล่านางอัปสรต้องการความกล้าหาญอย่างแรงกล้านี้ ยามสนธยาดูเหมือนจะไม่มี

ธวางฺคสฺงกริทธิตมศฺวเหษา พุทฺหนฺติ มตฺตทฺวิปฺพุทฺหิตานิ ।

สฺงฆมฺรุษโยคาทิว มุรฺจุตานิ หุราทํ นิคฺคหุณฺนติ น ทฺนทฺทินาม ॥8॥

เสียงล้อรดศึกก็ดี เสียงร้องของม้าก็ดี เสียงแผดร้องของช้างตกมันที่ทวีความดั่งขึ้น
ประหนึ่งจะเข้าทำหั่นกันก็ดี ไม่อาจหลบเสียงของกลองรบได้เลย

อสุมิณฺยสะเปารุช โลกฺพานามราติภิเ ปฺรตุยฺรสี กุชฺดานาม ।

มุรฺจุฉานฺตรายํ มุหุรฺจุฉินฺตติ นาสารสีตํ กริสีกรามภะ ॥9॥

ในที่แห่งนี้ น้ำที่ถูกพ่นเป็นฝอยของช้าง ไม่อาจขจัดความเย็นจากฝนที่เทลงมาไม่ขาดสาย
ซึ่งบรรเทาการกำเริบของบาดแผลทั้งหลายบนหน้าอกของผู้หวังเกียรติยศและวีรกรรมอันเกิดจากศัตรู
ทั้งหลายได้เลย

อสุณฺนทีนามปฺริยมาในฺรวิทารยทฺภิเ ปทฺวี ฐวชนิยะ ।

อุจฺจรายมายานฺติ น โสณฺิตาเฉะ ปฺงไกริวาศฺยานมฺในฺสฺตฺถานิ ॥10॥

แม้โคลนสีแดงที่จับตัวกันเป็นก้อนแข็งและทำให้เส้นทางของกองทัพต้องแยกจากกันจะ
กำลังพอกพูนขึ้นก็ตาม ฝั่งของแม่น้ำสีเลือดก็หาได้ยกสูงขึ้น

ปฺริกฺษเต วกฺษสิ ทนฺติทฺนุไตะ ปฺริยงฺกสีตา นภสฺสะ ปตฺนฺติ ।

เนท ปฺรโมหํ ปฺริยสาหฺसानํ มนฺทารมาลา วิรลิกฺโรติ ॥11॥

ที่แห่งนี้ มาลาดอกมันทาระที่เย็นเหมือนรูปลักษณ์อันงดงามกำลังตร่วงจากปากฟ้าลง
มาบนหน้าอกที่บาดเจ็บจากงาช้าง หาได้คลายความหมดสติของผู้เสี่ยงภัยในสงคราม

นิษาทิสฺนนาหฺมณฺิปฺรเภาเม ปฺริยมาณฺ กริสีกเรณ ।

อรุกฺตฺวิโยนฺมิลิตมภฺยุเทติ น ขณฺฑมาขณฺฑทลการฺมุคฺสฺย ॥12॥

ส่วนหนึ่งของธนูพระอินทร์ (รุ้ง) ซึ่งเคยถูกเผยออกด้วยแสงอาทิตย์ท่ามกลางกลุ่มแสง
จากมณีบนชุดเกราะพลซ้างที่ปกคลุมไปด้วยฝอยละอองน้ำจากงวงช้าง ก็หาได้ปรากฏขึ้น

มหิภฺฤตา ปกฺษวเตว กิณฺนา วิคาหฺย มชฺยํ ปฺรวารเณน ।

นาวรุตฺมานา นินทฺนฺติ กิम्मปา นิเรราป อิว ฐวชนิยะ ॥13॥

ครั้นข้างของศัตรูซึ่งดูประหนึ่งภูเขาเหาะได้ได้กระโจนเข้าไปกลางทัพแล้ว เหล่ากองทัพที่
แตกกระเจิงและกำลังปั่นป่วนเหมือนน้ำในมหาสมุทร หาได้ส่งเสียงแสดงความหวาดกลัว

มหารถานำ ปฏิทนต์ยนิกรมชิสยทศยนุทนมุติตานาม ।

อามูลลฺุไนรติมนฺยุเนว มาตงคหสฺุไตรวฺริยเต น ปนฺุถา ॥14॥

ทางสัญจรของรถศึกขนาดใหญ่ที่ทอดยาวไปยังรถศึกที่พุ่งทะยานสู่ทัพข้าง หาได้ถูกขวาง
ด้วยวงช้างจำนวนมากมายที่ทำลายล้างได้ทุกอย่างราวกับโกรธจัด

ชฺุโตตฺปลาปีท อิว ปริยายาเย ศิโรรฺุหาณฺา ศิถิละ กลาปะ ।

น พรุหการะ ปติตฺสย สงฺุโกรฺุณิษาทิวกษะสฺุถลมาตโนติ ॥15॥

หางนกยูงบนหอกที่ตกลงมาดูราวกับเครื่องประดับบนเกศาที่หิ้งตัวทอดลงและทรงไว้ซึ่ง
มาลาดอกบัวของหญิงสาว หาได้แผ่ปกคลุมแผ่นหน้าอกของพลช้าง

อุชฺุตฺตสฺุ สํหาร อิวาสฺุตฺตสงฺุขมฺุหนาย เตชฺุสฺุวิษุ ชิวิตานิ ।

โกลฺุตรยาสุวาทนโกลฺุชิวุ น วุยาททาตฺยานนมฺุตร มฤตฺยุะ ॥16॥

ที่แห่งนี้ ครั้นวีรชนทั้งหลายกำลังละทิ้งชีวิตของตนจำนวนนับไม่ถ้วนในทันทีทันใดดุจดัง
กาลสิ้นสุดกัลป์ มฤตยูหาได้เปิดปากตะหวัดลิ้นกลืนกินโลกทั้งสาม

อียํ จ ทฺุรวารมหารถานามากุญฺปิย วิรุยํ มหตฺา พลานาม ।

ศกฺุติรฺุมมาวสฺุยติ หินฺยุทฺุเช เสาวิว ตาราชิปฺุธามฺุณี ทิปฺุติะ ॥17॥

เมื่อศักดิ์ของเราทำลายความห้าวหาญของกำลังพลขนาดใหญ่ที่มีรถศึกโอฬารไร้เทียม
ทานเปรียบดังความเจิดจ้าของดวงอาทิตย์ท่ามกลางแสงจันทร์แล้ว สิ่งนี้กลับดูสูญเปล่า

มายา สุวิเทษา มติวิกรฺุโม วา ชฺุวสฺุตฺ นฺุ เม วิรุยฺมฺุตาหฺมฺุยะ ।

คาณฺุทิวมฺุกฺตา หิ ยตา ปฺุรา เม ปฺุรากรฺุมนฺุเต น ศฺุระะ กิราเต ॥18॥

เอ! นี่อาจจะเป็นมายา รี้จะเป็นความวิปลาสในใจ ความแข็งแกร่งในตัวเราสูญสิ้นไปแล้ว
หรือ รี้เราจะเป็นผู้อื่น เพราะศรทั้งหลายของเราที่ปล่อยจากธนูคาณทิวะไม่เข้าโจมตีพราณปาเหมือน
เช่นเคย

ปฺุสะ ปทํ มชฺุยมมฺุตฺตมฺุสย ทฺุวิเชว กุรวฺนฺุชฺุนฺุยะ ปฺุธนาไทะ ।

นฺุณฺุ ตถา ไนย ยถาสฺุย เวชะ ปฺุรฺุจฺุณฺุณฺุมนฺุปฺุยฺุหฺยเต หิ เจษฺุภฺุภา ॥19॥

บุรุษตะมะกำลังกระทำประหนึ่งแยกผืนแผ่นดินฟ้าในระหว่างกลางออกเป็นสองส่วนด้วย
เสียงเลื่อนลั่นของธนูกระนั้นหรือ บุรุษผู้นี้ย่อมมิได้เป็นไปตามการแต่งกายจริง เพราะอากัปกิริยาย่อม
แสดงให้เห็นถึงสภาพที่แท้จริงที่ถูกปิดบังไว้

ธนะ พรพนุชธุนิธึ รุเชว สกฤทวิฤฤฤฤ วิตเตว เมารุวิ ।

สนุชานมุตกรษมิว วุชทุสย มุชเฐรสมุเกท อิวาปวรุเค ॥20॥

ราวกับธนูจะร้องคำรามต่อเนื่องไม่ขาดสายด้วยความเกรี้ยวกราด ราวกับสายธนูจะถูก
ง้างออกเป็นวงกว้างได้อีก ราวกับการขึ้นสายธนูจะไม่ต้องดึงศรขึ้น (จากล่าง) และราวกับจะไม่มี
กำมือขณะยิง

อัสาววภูพุชนเตา สมาริเช สิโรชรายา รหิตปุรยาสะ ।

ชฤตาวิการาสุชยชตา มุเชน ปุรสาทลฤษมิเช ศศลาณณนุสย ॥21॥

ป้าทั้งสองตั้งมั่นและลาดลงตามลำดับ ตำแหน่งของคออ่อนคลายหาได้ต้องขึ้นเกรง
ใบหน้าปราศจากอารมณ์ความรู้สึก ทรงไว้ซึ่งความสุขสว่างงดงามแห่งดวงจันทร์

ปุรหิยเต การุยวาคเตมุ สตุชานมุ วิชฎพุชตยา น เทหะ ।

สุถิตปุรยาเตมุ สเสาชฐวสุจ ลฤเชยมุ ปาตะ สทุฤสะ ศราณามุ ॥22॥

รูปกายที่ปรากฏมีความตั้งมั่นอยู่ในภาวะที่สำแดงศักดิ์ในกิจอันควร การเล่นของศร
ทั้งหลายไปยังเป้าทั้งนี้และเคลื่อนที่ ก็ถึงพร้อมด้วยทักษะอันยอดเยี่ยม

ปุรสุย ภูยานุวิเว ภิโยคะ ปุรสุหย สัรฤษณมาตมรณเรธ ।

ภิชเม ปรยสมภาวุยมิทึ คุเรว วา น สมภาคูเชว วเนจเรมุ ॥23॥

ความรู้อันเป็นเลิศถึงข้อผิดพลาดของศรย่อมเกิดขึ้นในฉับพลัน ส่วนข้อผิดพลาดของ
ตนเอง เขาย่อมเก็บงำไว้อย่างสมบูรณ์ ก็ทักษะทั้งคู่ซึ่งจะมีก็แต่ภิชมะหรือโอรณาจารย์นี้ ย่อมเป็นไป
ไม่ได้เลยที่จะเกิดขึ้นในตัวชาวป่าทั้งหลาย

อปราฤฤตสุยาหาวุรุมทสุย นิวารุชมสุยาสุตรพเลน วิรุชมุ ।

อฤปียโส ปรยามยตุลยวฤฤตเตรุมหาปการาย ริโปรุวิฤฤฤธิ ॥24॥

เดชานุภาพของเขาผู้หลงใหลการทำสงครามพลีกรรมที่ไม่ธรรมดาจำเป็นต้องปกป้องด้วย
กำลังอาวุธ การกำเรบของศรธนูแม้เพียงเล็กน้อยอันเปรียบเสมือนเชื้อร้ายย่อมเป็นการเพิ่มอันตราย
ใหญ่หลวง

ส สมปุรธาโรยวมหารุยสาระ สารึ วินะชุนนุสคณสุย ศโตรีระ ।

ปุรสุวาปนาสุตริ ทุฤตมาชหาร ชุวานตึ ฆนนานทุช อิวารุชราตริ ॥25॥

หลังจากใคร่ครวญแล้ว เขา (อรชุน) ผู้ถูกทำทายนุภาพและหวังจะโค่นล้มพลัง
อำนาจของศรพร้อมด้วยหมู่คณะ ได้ใช้อาวุธที่ทำให้หลับไหลดุจดังความมืดในยามเที่ยงคืนที่มีเมฆปก
คลุมไปทั่ว

ปรสกุตทาวานลฐุมฐุมรา นิรุณฐติ ฐาม สหสุรสุเมะ ।

มหาวานานิว มหาคมิสุรา ฉายา ตตานศพลานิ กาลี ॥26॥

เงาคำได้แผ่ปกคลุมกองทัพของพระศิวะ ราวกับความมืดทึบจากควันไฟป่าที่สืบเนื่องไม่ขาดสายเข้าดับรังสีมีแสงอาทิตย์ ราวกับคำคืนอันมืดมิดคือศัลยศาสตร์สู่อำนาจใหญ่

อาสาทิตา ตตปุรณัม ปุรสุหุย ปุรคฤกตยาเย ปทวิ ทรนติ ।

สเกว ภิมา วิทเช คณานำ นิทรา นิราส ปุรติภาคุณสุย ॥27॥

ความหลับใหลอันน่าหวั่นใจที่กำลังขจัดเสียซึ่งวิถีแห่งความอาจหาญและส่งผลรุนแรงแต่แรก ได้ทำลายคุณคือสติสัมปชัญญะของเหล่าคณะทั้งหลายในบัดดลประดุจการประชุมสภา (โดยพร้อมเพรียงกัน)

คุรุสุถิราณยุตตมวศชตวาทวิษญาตสาราณยุทิสณน ।

เกจิตสุมาศุริตย คุณานิวิตานิ สหฤตคุถานิว ฐนุมิ ตสุถะ ॥28॥

นอกจากจะเป็นเครื่องคุ้มกันภัยแล้ว ธนูบางจำพวกยังเป็นเสมือนหม้อมิตรที่มีผลกำลังอันคุ้นเคยจากการฝึกฝนซ้ำๆ มีความหนักแน่นและมั่นคงเพราะสร้างขึ้นจากไม้ไผ่ชั้นยอด

กฤตทานุตทวุถุตต อิวาปเรษำ ปุระ ปุรติทวนุทวินิ ปาณทวาสุเตร ।

อตรกิติ ปาณิตลานนิเปตะ ฤริยาพลานิว ตทายุธานิ ॥29॥

ครั้งอาวุธของอรชุนอันเป็นเสมือนเคราะห้ร้ายเข้าต่อกรในกาลนั้น อาวุธทั้งหลายของเหล่าศัตรูได้ตรึงจากมืออย่างไม่คาดฝันเหมือนดังการผลิตดอกออกผล

อัสสุถโลละ เกจิตภินนโรธยาเย สุกนเชษุ สัสเสถยวตา ตรุณามุ ।

มเทน มิถนุนยนาเย สลิลิ์ นาคา อิว สุรสุตกรรา นิเยทุละ ॥30॥

บางคนที่ยังคงตั้งมั่นอยู่ได้ ก็มีอันต้องทรุดตัวทั้งมือลงเช่นเดียวกับช้างทั้งหลายที่กำลังล้มตลกลงด้วยความเมามบนลำต้นของพฤษชาติที่แนบติดอยู่กับบริเวณป่า

ติโรหิตินุโทรถ สมุภุมุรฐนะ ปุรณมุยมานิ ตปสำ นิวาไสเย ।

สุเมรุสุถุถกาทิว พิมพมารุกัม ปิสุงคมุจุใจรุทียาย เตชะ ॥31॥

จากนั้นเดชสีแดงกำเริบกล้าซึ่งได้รับการบูชาจากอาศรมแห่งการบำเพ็ญตบะทั้งหลายได้ปรากฏเด่นชัดขึ้นจากพระเศียรของพระศิวะที่บัดบังดวงจันทร์ไว้ ราวกับดวงอาทิตย์ลอยเด่นขึ้นจากยอดเขาพระสุเมรุ

ฉายา วินิรุทธ ตโมมยี่ คำ ตตตวสุย สิวติริวาปวิฑยาม ।
 ยเยา วิกาสิ ทุยติรินุฑเมลาโลกมกุยาทิสติ คณกุยะ ॥32॥

หลังจากขจัดเงาที่ปกคลุมด้วยความมืดบอดนั้นอันเป็นประจวบวิชาแล้ว การตื่นรู้ความจริงคือความสว่างโชติช่วงแห่งดวงจันทร์บนเรือนยอดพระนลาฏของพระศิวะที่สามารถนำพาการมองเห็นของเหล่าคณะให้กลับคืน ได้เบิกออก

ตวิษ่า ตติะ ปาภูติตามพวหาหา ส่า สรวตะ ปุรวสรีว สนุชยา ।
 นินาย เตษ่า ทุตมุลลสนุติ วินิทรคำ โลจนปงกขานิ ॥33॥

ริ้วแห่งแสงที่ย้อมเมฆเป็นสีแดงแห่งทะยานขึ้นทุกทิศทางราวกับยามรุ่งอรุณรดไปข้างหน้านั้น ได้นำความตื่นมายังดอกบัวคือนัยนตาทุกคู่ของเหล่าคณะ

ปฤถิวิธานุยสุตริวิรามพุทฐาะ ศสุตฺราณิ กุยะ ปฺรติเปทิเร เต ।
 มุกตา วิตานิเนน พลาหกาน่า โชยตีมิ รุมยา อิว ทิกฺวิภาตะ ॥34॥

เหล่าคณะผู้ตื่นจากการถูกสะกดด้วยอาวุธปรัสวาปนระราวกับลำแสงในแต่ละทิศอันงดงามได้โผล่พ้นจากการแผ่ปกคลุมของมวลเมฆ ได้กลับมาทรงอาวุธนานาชนิดอีกครั้ง

เทยารุนนนามเว ทิสะ ปฺรเสทุะ สุมภู วิสเสว สวิตุรมยุไยะ ।
 กุษย์ คตยามิว ยามวตุย่า ปฺนุะ สมียาย ทินิ ทินฺศรีะ ॥35॥

ราวกับเมื่อราตรีกาลเคลื่อนไปสู่จุดจบ พื้นนภาได้ยกสูงขึ้น ทิศทั้งหลายได้ปรากฏแจ่มชัดแสงอาทิตย์ได้แผ่ปกคลุมแลสดใส สีสนของกลางวันได้เลื่อนมาสู่ช่วงวันอีกครั้ง

มหาสุตฺรทุเระ คิถิลปฺรยตฺนํ ทิกฺวารณเนนเว ปฺเรณ รุกฺเณ ।
 กุชงคปาศานุกุชวิรัชศาลิ ปฺรพฺนุชนาย ปฺรชิมาย ชิมฺณะ ॥36॥

ครั้นศัตรูเอกเช่นช้างประจำทิศทำลายพิษสงของอาวุธวิเศษด้วยความพยายามเพียงเล็กน้อยเสียแล้ว อรชุนผู้มีแขนอันทรงพลังได้ขว้างบ่วงบาศรูปงูไปหลายเส้นเพื่อตรึงมัด

ชิหฺวาศตานุยูลลสยฺนุตฺยชฺศรี ลสฺตตฺตทิลุทลวิษานลานิ ।
 ตฺร่าสานฺติรสฺตุ่า กุชเคนุทฺรเสนา นกฺศจโรสุตฺตปทวิ วิวเวร ॥37॥

กองทัพของเสนาคที่แลปลิ้นอันมีไฟพิษสะบัดไปมาเหมือนฟ้าแลบสว่างวาบจำนวนมากมายไม่หยุดหย่อน ได้เข้าปิดกั้นหนทางบริเวณนั้นอันนักสิทธิ์ผู้ท่องไปในอากาศได้หลีกหนีไปด้วยความกลัวแล้ว

ทิงนาคหุตากฤติมุทวหุทริโกไละ ปุรศสุตาสิตรตนนีไละ ।

รราช สรฺปาวลิตฺรุลลสนฺตี ตรุงฺมาเลว นโก'รฺณวสุย ॥38॥

ริ้วขบวนของงูที่เลื้อมพรายด้วยกายสีคล้ำเหมือนมรกตชั้นเลิศและมีลักษณะอาการเดียวกับวงช้างประจำทิศ ดุงดงามราวกับมัลลยคลื่นผืนฟ้าแลมหาสมุทร

นิศฺวาสฺฐูเมะ สฺถกิตําศุชาลํ ฌณาวตามตุผณมณฺฑลานาม ।

คจฺจนฺนิवासฺตํ วปุรฺกฺยฺวาท วิโลจนานํ สุขมฺมุณฺรศฺมิยะ ॥39॥

ดวงอาทิตย์ที่ดูเหมือนกำลังกลับสู่เคหสถาน ได้ทรงไว้ซึ่งกายอันน่าเพลลิตา มีข่ายรัศมีห่อหุ้มไว้ด้วยกลุ่มควันจากลมหายใจของงูที่ยกวางแห่งพังพานขึ้นสูง

ปุรตฺปฺตจามิกรภาสุเรณ ทิศะ ปุรฺกาเสน ปิศฺงฺกฺยฺนฺตฺยะ ।

นิศฺจฺกรฺมฺยะ ปุรฺาณฺหเรกฺษณานํ ชฺวาลา มโหฺลฺกา อิว โลจนฺนฺกฺยะ ॥40॥

ทิศทั้งหลายที่กลายเป็นสีแดงด้วยแสงสุกสว่างเหมือนทองเผาไฟจากนัยน์ตาของอสรพิษทั้งหลาย ได้จากไปราวกับอุกกาบาตลูกใหญ่ที่มีเปลวไฟลุกโชน

อากฺษิปฺตสมฺปตมเปตฺโตศฺกมฺุทฺวหฺนึ ฐฺมาคุลทิกฺวิภาคม ।

วฺฤตฺตํ นโก โภคิกฺุโลรฺวสุถํ ปโรปรฺุทฺธฺสฺย ปุรฺสฺย เกเช ॥41॥

ผืนฟ้าที่เต็มไปด้วยกองทัพงู แต่ละทิศคลั่งคลุ้งไปด้วยควัน ส่องแสงวาบ ไร้ซึ่งความงาม ไม่มีความเคลื่อนไหว ได้ตกอยู่ในสภาพของเมืองที่ถูกล้อมไว้ด้วยข้าศึก

ตมาศฺ จกฺษุสฺศฺรวสํ สมนฺหํ มนฺตฺเรณ ตารฺกฺุโยชฺยทการณฺน ।

เนตา นเยเนว ปโรปฺชาปี นิวารยามาส ปติยะ ปศฺุณาม ॥42॥

พระเจ้าเป็นใหญ่ในหมู่สัตว์ทั้งปวง (พระศิวะ) ได้ล้อมกองกำลังอสรพิษนั้นด้วยมนต์ที่ยังให้ครุฑปรากฏกายขึ้นอย่างรวดเร็ว เช่นเดียวกับผู้นำยุติการ युงจากศัตรูให้วิวาทกันเองด้วยหลักนิติ

ปุรตฺมิณฺตฺติเก กฤตฺมิลิตานิ ทฺยฺโลภภาชามปี โลจนานิ ।

ครุฑมฺตํ สํหติกรฺวิหายะ กฺษณฺปุรฺกาสาภิริวาวเตเน ॥43॥

กองทัพครุฑที่เข้าบดบังแม้แต่เนยน์ตาของผู้อาศัยอยู่บนสวรรค์ที่กำลังหรีตามอง ได้กระจายกำลังออกไปไม่ต่างกับสายฟ้าแลบในท้องฟ้า

ตตะ สฺุปรฺณวฺรชปฺกฺษชฺนมา นานาคติรมฺณฺฑลยฺชเวน ।

ชฺรตฺตฤณานิว วิยฺนฺนินาย วนฺสฺปตีนา คหฺนานิ วายุะ ॥44॥

จากนั้น ลมที่พัดไปในที่ต่างๆ อันเกิดจากปีกของฝูงครุฑได้หอบเอาลำต้นของแมกไม้ให้
หมุนวนอยู่บนอากาศโดยเร็วไม่ต่างกับหญ้าแห้ง

มนะสีลาภกนิเกณ ปศุจານุริชฺษมานํ นิกเรณ ภาสามุ ।

วฺยฺไตรโรภิสฺจ ฺวิญฺหุชฺชมานํ นภะ สมรฺเปณ ปุระชคานาม ॥45॥

ราวกับว่าท้องนภาที่ถูกเปียดด้วยหน้าอกอันผึ่งผายและถูกห่อหุ้มจากด้านหลังด้วยกลุ่ม
แสงที่มีสีเหมือนรอยแยกของหยดสีแดง ได้แผ่นแสงหน้าเหล่าวิหค

ทริมุไซราสวราคตามรุ วิกาสิ รุกฺมจฺจทชาม ปิตฺวา ।

ชวานิลาชฺชรณิตสานุชาโล หิมาจละ ภฺยิป อิวาจมฺเป ॥46॥

เมื่อตีแสงจันทร์จากปีกทองคำที่ฉายออกเป็นสีทองแดงเหมือนสีของน้ำใสแล้ว ภูเขา
หิมาลัยที่มีกลุ่มเรือนยอดถูกปั่นด้วยแรงลม ได้โฉบเฉี่ยวราวกับเมฆมา

ปรวฤตฺตณกตฺทิวสนฺธิทฺปิไตรนภฺสฺตลํ คํ จ ปิสงฺกยฺทฺภิสฺจ ।

อนฺตรหิตารุโกะ ปฺริตะ ปตฺทภิกฺศฺญาเย สฺมาจิกฺภฺยิปฺเร วนานาม ॥47॥

ฝูงนกที่ปรากฏทุกแห่งหนซึ่งเข้าดับบังแสงอาทิตย์แล้วย่อมแผ่นดินผืนฟ้าให้เป็นสีน้ำตาล
แดงดุจดวงเหมือนแสงแห่งช่วงเพลา รอยต่อกลางคืนและกลางวัน ได้ขับไล่ร่มเงาแห่งพงไพรออกไป

ส โภคิสฺงฆะ สฺมมฺกุรชฺชานํ ใมนฺยฺน นินฺยฺน ฺวินตาสฺตานาม ।

มหาชฺวเร ฺวิชฺชยปจาร์โทยะ กรฺมานตฺเรณฺว มโหทฺยเณ ॥48॥

ฝูงอสรพิษนั้นถูกทำให้ไร้พิษสงโดยกองทัพครุฑที่มีฤทธิ์เดชมาก เช่นเดียวกับโทษอันเกิด
จากข้อผิดพลาดในการประกอบมหาโยธยพิธิถูกทำให้สิ้นไปด้วยการกระทำอย่างอื่นอันประเสริฐกว่า

สาพลฺยมสฺเตร ฺริปฺเปารุชฺชสฺย กฤตฺวา คเต ภาคฺย อิวาปวฺรคฺม ।

อนินฺชนสฺย ปฺรสกํ สฺมณฺยุะ สฺมาทเท'สฺตฺร ชฺวณสฺย ชฺยญฺชะ ॥49॥

ครั้นเมื่อผลสำเร็จแห่งวีรกรรมของศัตรูเกิดขึ้นราวกับศฤงคารแลอาวุธมีอันเป็นไปแล้ว
อรชุนผู้ซุนเคืองใจได้เลือกใช้อาวุธเพลิงที่ไร้เปลวเต็มกำลัง

อฺอรุชฺว ฺติรศฺจินมชฺศจ กิรฺไณรชฺชวาลาส'ไทรฺลจฺจิมิตเมฆปฺงกฺติสฺจ ।

อายสฺตลีสฺหิกฤตฺริตฺตปฺปาต ปฺราณฺยฺนตฺมิจฺจฺจฺนนิว ชาตเวทาะ ॥50॥

ไฟรูปลิงห์ที่กระโจนเข้าสังหารและครอบงำมวลหมู่เมฆด้วยมุ่นมวยผมคือเปลวไฟทั้ง
ด้านบน ด้านล่าง ด้านข้าง และด้านหน้า ได้ทะยานขึ้นประหนึ่งหวังจะปลิดชีวิต

มหานเล ภินุนสิตาภุรปาติภะ สเมคย สหุยะ กุวถเนน เพนตามุ ।

วรุชทุภิรารุเทรณฺชนวตฺตปริภุยฺยํ ชโลรวิเตเน ทิวี ฐุมสนฺตติะ ॥57॥

น้ำที่เทลงมาเหมือนเมฆที่แตกตัวลงบนเพลิงกองใหญ่ ครั้นถูกต้มจนกลายเป็นฟองและ
ระเหยไปเหมือนเชื้อเพลิงที่เปียกชื้นในฉับพลันแล้ว ได้แผ่กลุ่มควันให้คละคลุ้งไปในอากาศ

สวเกตุภะ ปาณฺฑุรนิลปาณฺโฏไละ สมากตาะ สกฺรชฺนะปรุภากิทะ ।

อัสสฺสิตามาทริเร วิภาวโสรุวิจิตรจินาสุกจากรุตา ตุวิยะ ॥58॥

แสงเพลิงที่ส่องให้รุ่งสว่างเจิดจ้าผสมเข้ากับกลุ่มควันสีขาว ดำ และแดงอ่อน ได้ทรงไว้ซึ่ง
ความงามแห่งผืนไหมอันวิจิตรดูพริ้วไหว

ชเลาฆสมฺมูรณนฺมูรจฺจิตตฺวานะ ปรุสภคตฺวิฑฺยุคฺคสิไตริตตฺยุติะ ।

ปรุสภานฺติเมษฺยนฺนุชฺฐมฺมณฺทโล พภูวาว ภูยานิว ตตร ปาวกะ ॥59॥

ไฟที่มีเสียงดังเมื่อปะทะกับห้วงน้ำ ไฟที่สว่างวาบขึ้นจากการปรากฏสายฟ้าต่อเนื่องไม่
ขาดสายทั้งตลบอบอวลไปด้วยมณฑลแห่งควัน ไฟที่กำลังดำเนินไปสู่ความสงบราบคาบ ดูราวกับขยาย
ใหญ่ขึ้นมากในที่แห่งนั้น

ปรุวฤทุษสิณฺฐุรมิยสฺถวิยสา จโยรวิภินฺนาระ ปยสา ปรุเปทริเร ।

อุปาตตสนฺธุยารุจิภะ สรูปตา ปโยทวิจฺเจทลโวะ กฤศานวะ ॥60॥

กองเพลิงที่ถูกแบ่งออกเป็นกองเล็กกองน้อยด้วยมวลของน้ำที่ใหญ่กว่าเหมือนกระแ
คลื่นแห่งมหาสมุทรที่ขยายใหญ่ขึ้น ได้ตกอยู่ในสภาพเช่นเดียวกับชิ้นส่วนเล็กๆ ของเมฆที่ถูกแบ่งออก
ด้วยแสงในยามสนธยา

อไปตฺยนฺนตฺตฺยุติรปฺยสฺสยฺ วิภินฺนมุโลนฺนุทฺทาย สกฺษมฺ ।

ตถา หิ โตเยาฆวิภินฺนสฺหติะ ส หุยฺวาทะ ปรุยเยา ปรุภากวม ॥61॥

เพื่อให้แจ้งแก่ใจว่าไฟจะไม่ลุกโชนขึ้นมาอีก จึงจำต้องทำลายรากเหง้าที่แม้จะเป็นเศษอัน
ไม่สิ้นสุดให้สิ้นซากไป ก็ไฟที่ถูกแบ่งย่อยออกเป็นกองๆ ด้วยกระแสน้ำย่อมถึงความดับสูญไป

อถ วิหิตฺวิเชโยรารุ มุกตา วิตานิรสิตฺนคฺนิตฺมพฺศฺยามภาสา ฆนนานามุ ।

วิกสทฺมลธามฺนํ ปรุราป นิโลตฺตปฺลานํ สฺริยมธิกวิสุทฺธา วหฺนิตฺทาหาทิว เทยา ॥62॥

ครั้งนั้น ท้องฟ้าที่ได้รับการปลดปล่อยด้วยมวลหมู่เมฆที่ดำทะมึนเหมือนเชิงเขาอสิตนคะ
ซึ่งได้ทำหน้าที่อันควรกระทำแล้ว ได้ปรากฏลักษณะอันบริสุทธิ์ผุดผ่องอย่างยิ่งของนิโลบลที่พลันเบิก
สีสันอันไร้มลทินออกมาประหนึ่งเป็นเพราะการเผาชำระด้วยไฟ

อติ วิวิธมหาเส สวยุสาจี ยทสุตร์ พหุสมรณชฌณะ สาทิยิยุนนราติมิ ।

วิธีรว วิปริตะ เปารุญ นุบายวฤตตะเต สปทิต ทพุปนิเนย ริกุตตำ นิลกณฐะ ॥63॥

แม้อรชุนผู้รู้อุบายการรบมากมายและหวังจะพิชิตศัตรูจะยิงอาวุธต่างๆ นานาอันได้ออกไปดังนี้ก็ตาม พระศิวะก็ทำลายอาวุธนั้นลงสิ้นทันที ราวกับเคราะห์กรรมอันวิปริตเข้าขวางกั้นปุรุชาरणะในวิถีแห่งหลักนี้ติ

วีตปรภาวตุนุรปยุตุนุปรภาวะ ปรัตยาจากงุภ ชยินี กุชวีริยลภุญมิมิ ।

อสุเตรษุ กุตปตินาปหฤเตษุ ชิษณุรวรวิษยตา ทินกฤเตว ชลเษุ โลกะ ॥64॥

ครั้นอาวุธทั้งหลายถูกกำจัดไปโดยพระศิวะ เช่นเดียวกับน้ำถูกทำให้เหือดแห้งไปด้วยดวงอาทิตย์ที่จะให้คุณในฤดูฝนแล้ว อรชุนผู้ทรงเดชานุภาพแม้จะอ่อนแรงลงเพราะกำลังอาวุธถูกทำลายไปก็ตาม ได้ฝากความหวังไว้กับกำลังแขนเพื่อชัยชนะ เช่นเดียวกับโลก (ที่ปรารถนาชีวิต)

สรรคที่ 17

อถาปทามุทธรณกษเมษุ มิเตรษุวิวาสเตรษุ ติโรหิตेषุ ।

ชฤตตี คุรุศรีรุครุณาภิษุยนสวเปารุเมเนว ศราสเนน ॥1॥

กุริปรภาเวณ รณาภิโยคาตปรีโต วิจิหุมศจ ตทียวฤทฐยา ।

สฺปษุโฏปฺยวิสุปฺยภูวปะปรภาสะ สรฺปนฺมหาฐุม อิวาทูริวหุนิะ ॥2॥

เตชะ สมาสฺริตฺย ปโรรหารยํ นิชํ มหนฺมิตรมิโวรุโรษฺรมุ ।

อาสาทยนฺนสฺขลิตสฺวภาวํ ภิเม กุชาลมฺพมิวาริทุเร ॥3॥

วโศจิตตฺวาทภิมานวคฺยา สมฺปฺราปฺตฺยา สมฺปฺริยตฺตามสุภฺยะ ।

สมกฺษมาทิตฺสิตฺยา ปเรณ วเรว กิรฺตฺยา ปรีตปฺยมานะ ॥4॥

ปตี นคานามิว พทฺชฺมุลมฺนุมลยิษฺยสฺตรสา วิปฺกษฺมุ ।

ลภฺนุปรยฺตฺนํ นิกฤทิตฺวีริยสฺตริมารุคคาเวค อิวศฺวเรณ ॥5॥

สัศฺการวคฺตฺวาทรมยคฺสุ เจตะ ปโรคคิกฺษาคุณฺภฺยเณษุ ।

ชยํ ยถารุเณษุ ศเรษุ ปารุละ ศพฺเทษุ ภาวารุณมิวาศศึเส ॥6॥

ลำดับนั้น ครั้นอาวุธทั้งหลายอันเป็นเสมือนมิตรที่สามารถขจัดปิดเป่าหายนะไปได้ อันตรธานไปแล้ว อรชุนผู้สถิตตั้งมั่นด้วยธนูอันเป็นเสมือนความวิริยะอุตสาหะยิ่งของตน ผู้สง่างามยิ่งนัก ผู้มีความสำราญจากความมุ่งมั่นทำการรบด้วยอานุภาพอันยิ่งใหญ่มาก ผู้ถูกทำให้อ่อนแรงลงด้วยความเจริญขึ้นของศัตรู ผู้มีกายไร้ชีวิตเสมือนไฟป่าคลั่งด้วยควันกลุ่มใหญ่ขยายตัวออกไป ผู้ตกอยู่ในสภาพอันตนต้องยืนหยัดอยู่ท่ามกลางพิษสงของศัตรูอันน่าสะพรึงกลัว เสมือนตกอยู่ในสภาพที่ต้องค้ำยันด้วยแขนที่แข็งแรงยิ่งหลังจากได้รับมหาเดชะที่ติดตัวมาแต่กำเนิดอันศัตรูทั้งหลายมีอาจทำลายลงได้ ผู้ถูกแผดเผาด้วยเกียรติที่ไปปรากฏต่อหน้าศัตรูเสมือนสตรีที่ถึงพร้อมด้วยปีติสุขจากลมหายใจของ

ผู้ทรงไว้ซึ่งคุณแห่งวงศ์ตระกูลของตน ผู้จะพิชิตศัตรูที่โศกเศร้าได้ยากเสมือนภูเขาหิมาลัย แต่ถูกกำราบลงด้วยความพยายามเพียงเล็กน้อยโดยพระศิวะผู้เป็นเสมือนกระแสน้ำแห่งแม่น้ำคงคา ได้อิच्छิฐานร้องขอชัยชนะเอกกับศรทั้งหลายที่ให้คุณตามควรแห่งตนและมีเสียงประโคมด้วยสายธนูอันเกิดจากการฝึกฝนการใช้มาเป็นอย่างดี ราวกับร้องขอความหมายที่กระจ่างชัดเอกกับบทที่มีการตกแต่งด้วยคุณอันเกิดจากการใช้ประโยชน์เป็นอย่างดีซึ่งยังให้จิตบังเกิดความเบิกบานจากการทำสังสการ

ภุยะ สมารานวิภูตเตชา ไนว ปุรา ยุทุมิติ วุถาวาม ।

ส นิรวามาสุรมมรุษนุนัน วิษั มหานาค อเวกษณาภุยาม ॥7॥

“ด้วยเดชที่เจริญขึ้นจากการรวบรวมสมาธิอีกครั้ง การรบย้อมไม่เป็นเช่นในกาลก่อน” ครั้นพิจารณาแล้วอย่างนี้ เขา (อรชุน) ผู้รูดร้าวทรมานใจได้ซัดอาวุธออกไปด้วยความโกรธประหนึ่ง อสรพิษใหญ่พ่นพิษออกจากเนตรทั้งสอง

ตศุยาหาวยาสวิโลลมาละ สัรมภตามรายตโลจนสุย ।

นิรวาปยิษยนุนิว โรชตปต์ ปุรสุนาปยามาส มุขั นิทาฆะ ॥8॥

แห่งที่ราวกับจะทำให้เย็นลงได้อบไอบหน้าอันร้อนผ่าวด้วยความโกรธของเขา (อรชุน) ซึ่งนัยน์ตากำลังเบิกโตแดงกำลังเดือดดาลเหลือกำลัง ทั้งมวยผมก็หลุ่ร่วงลงด้วยความเหนื่อยล้าจากการรบ

โกธธานุชการานตริโต รณาย ภูรุมภเรฆาะ ส พการ ติสระ ।

ฆโนปฐุทะะ ปุรกาย วุชภูเรฐฐวาศุราชีริว ติคุมรศุมิ ॥9॥

เขา (อรชุน) ผู้ถูกห่อหุ้มด้วยความมืดมิดคือความโกรธ มีริวรอยปรากฏขึ้นสามเส้นจากการขมวดคิ้วเพื่อเตรียมรบ ดุจดั่งดวงอาทิตย์ที่ถูกบดบังด้วยเมฆยังให้เกิดแนวรัศมีแสงพุ่งทะยานขึ้นสามแถวเพื่อให้กำเนิดฝน

ส ปุรชุนยยามุพุทนาทิ จาปี หสุเตน ทิงนาค อิวาทริศุถุม ।

พลานิ สมโกธิษุภิสตตาป เจตาลี จินุตากิริวาศีระ ॥10॥

เมื่อเขา (อรชุน) ได้ยังให้ธนูแผดเสียงคำรามเหมือนเมฆด้วยมือเฉกเช่นช้างประจำทิศ ยังให้ยอดเขาสะเทือนเลื่อนลั่นแล้ว เขาได้เฝ้ากองทัพทั้งหลายของพระศิวะด้วยท่าศรเช่นเดียวกับ กามเทพแผดเผาดวงใจทั้งหลายด้วยความห้วงหาอาทร

สทวาทีเตวาทินิวิษุภุพุเทธา คุณาภุสุเยว วิภุษาปเต ।

อโคจเร วาคิว โจปเรเม ศกฺติะ ศรานำ สติคณฐกาเย ॥11॥

กำลังแห่งท่าศรได้หยุดชะงักลงตรงเรือนกายของพระศิวะประดุจคำชี้แนะที่ดีต้องมาไร้ผล
บนความคิดความอ่านวิปलाส ความไม่ลดราวาคอกต้องมียันต์ลงเมื่อสิ้นความเป็นปฏิกฤษ์ และ
คำพูดย่อมไร้ความหมายในกรณีของพรหม (ไม่อาจอธิบายภาวะแห่งพรหมได้)

อุมปตี ปาณทุสตุตปฺรณฺนนะ ศิลิมฺหา น วุถยามพฺภูว ๑

อภฺยตฺถิตฺตฺยาทุริปฺเตรุณิตฺมพฺมรฺกฺสฺย ปาทา อิว ใหมฺนสฺย ๑๑๒

ศรทั้งหลายที่อรชุนยิงไป หาได้ระคายเคืองต่อองค์พระศิวะเช่นเดียวกับบรีคมีแสงอาทิตย์
หาได้มีผลต่อปีกข้างของภูเขาหิมาลัยที่สูงชันและหนาวเย็น

สมฺปริยมาโณ’นฺพฺภูว ติวรี ปฺรากฺรมํ ตฺสฺย ปฺติรฺคณานาม ๑

วิฆาณเกทํ หิมวานสฺหฺยํ วปฺรานตฺเสยว สุรทฺวิปฺสฺย ๑๑๓

เจ้าแห่งคณะประมละรู้สึกโสมนัสยิ่งนักกับความมูมานะอย่างยิ่งยวดของเขา (อรชุน) แยก
เช่นภูเขาหิมาลัยรู้สึกพอใจกับการกระแทกอันยากจะต้านทานด้วยงาช้างเอราวัณที่ก้มหน้าลงบน
เชิงเขา

ตฺสฺไม หิ ภโร’ทุรฺธเน สมฺรตํ ปฺรทาสุยตฺวา พาหุมิว ปฺรตาปม ๑

จิรี วิยเห’ภิกฺวสฺตฺทานี ส การณานามปี การณ ๑๑๔

พระองค์ผู้ทรงอำนาจเหนือสรรพสิ่งได้สถิตอยู่ในช่วงจิริฐิติกาลในฐานะผู้ให้กำเนิดแม้แต่
ปฐุมธาตุมิพรหม เป็นต้น รวากับจักกหิยบิยั้นแชนที่กร้าวและทรงพลังไปอ้อมชูเขา (อรชุน) ไว้

ปฺรตฺยาหเตาชาะ กุถฺตสฺตฺตฺวเวคะ ปฺรากฺรมํ หฺยายสิ ยสฺตโนติ ๑

เตชาลี ภานอริว นิษฺปตฺนฺติ ยศาลี วิรุยหฺวลิตานี ตฺสฺย ๑๑๕

บุคคลผู้ได้แสดงความเข้มแข็งในตัวตนออกมาซึ่งแม้จะถูกต้านทานไว้ได้ก็ตาม แต่ยังคง
ประกอบความเพียรอย่างถึงที่สุด เกียรติยศอันฟูเฟื่องด้วยวีรกรรมของเขาย่อมฉายออกมาดุจรัศมีดวง
อาทิตย์

ทุภฺยภูวาทานาทฺวฺยตเต’ริโลกะ ปฺรทฺวํสเมติ วุถิตาจฺจ เตชะ ๑

เตโชวิหิณี วิชฺหาติ ทฺรฺปะ สานฺตฺารุจิยํ ทิปมิว ปฺรกาสะ ๑๑๖

หมู่ศัตรูย่อมเกิดความหวาดหวั่นจากวีรกรรมอันเลื่องชื่อและเดช (พวกเขา) ย่อมประสบ
ความพินาศเพราะขวัญเสีย ความอุตสาหะย่อมหลีกหนีความอัปจนเดชเหมือนดังความสว่างหลีกหนี
ดวงประทีปที่เปลวมอดไปแล้ว

ตตะ ปฺรยาตฺยสฺตฺมทาวเลปะ ส หฺยยตาเยะ ปทฺวี ชิตฺโงะ ๑

คณฺเชน เชตฺตะะ ปฺรมฺขาคตฺสฺย ปฺรติทุวิปฺเสยว มตฺงฺกเชาฆะ ๑๑๗

เมื่อสิ้นความอุตสาหะ ศัตรูทั้งหลายผู้ไร้ซึ่งความทะนงตนและความมัวเมาเย่อменอยู่บน
เส้นทางที่ผู้หวังจะเอาชนะกำราบลงได้ เช่นเดียวกับโขลงช้างเหล่าอื่นย่อมหลีกเลี่ยงหนีไปด้วยกลิ่นของ
พญาช้างสารผู้กำชัยกำลังใกล้เข้ามา

เอวํ ปฺรติทวนทฺวิษุ ตสฺย กิรฺติ เมถินฺทฺเลขาวิศทํ วิชาสฺยฺนํ ।

อิเชษ ปฺรยายชยวสทํ รมกฺริยํ สมฺภฺรณฺนฺกฺรเมณ ॥18॥

ด้วยเหตุนี้ พระศิวะผู้จะยังเกียรติของเขา (อรชุน) ให้เรื่องรองจันท์เสี้ยวบนพระเศียร
ไปในหมู่ศัตรู ได้ทรงตั้งพระทัยกระทำการรบที่มีชัยและพ่ายแพ้สลับกันไปตามลำดับ

มฺนุรฺวิจิตรฺริษฺภิ ๕ กฺุยานฺนิเนย วศํ กฺุตฺปเตรฺพเลาเม ๕

สหาตฺมลาเกน สมฺตฺปตทฺกิริชทิสฺวภาไวริว ชิวโลกะ ๥19๥

คลื่นกองทัพของพระศิวะที่มีจำนวนนับไม่ถ้วนนั้นได้ถูกควบคุมให้เป็นไปตามอำนาจของ
ศรหลากหลายชนิดของมุนี เช่นเดียวกับสัตว์โลกถูกควบคุมโดยธรรมชาติแห่งตนที่ปรากฏขึ้นและโดยชาติ
กำเนิด

วิตฺนวดสฺตสฺย สฺรานฺธการํ ตฺรศฺตานิ ๕ สไนยานิ รวิ นิสฺเมฆะ ๕

ปฺรวิรฺชตะ สฺตตเวปฺถุณี กุชฺปาฆนเสยว ควํ กุลาณี ๥20๥

กองทัพทั้งหลายได้ถูกทำให้หวาดผวาก็ได้ยินเสียงลูกศรของเขา (อรชุน) ที่ยังให้เกิด
ความมืดมิดขึ้น เหมือนดังฝูงวัวที่สิ้นสะท้านไม่หยุดเมื่อได้ยินเสียงของเมฆในยามราตรีที่โปรยปราย
สายฝนลงมา

๕ สายกานฺสาธวสฺวิปฺลุตานํ กุชฺปิณฺปฺเรษามติเสาษฺฐเวณ ๕

๕ ศิว โทษาวฤตฺโลจนานํ วิภิชฺยมานะ ปฺลุตคาพภาส ๥21๥

เขา (อรชุน) ผู้ยิงทำศรด้วยความชำนาญยิ่ง ได้ปรากฏแก่ศัตรูทั้งหลายผู้สับสนเพราะ
ความกลัวว่ามีหลายคน เหมือนดวงจันทร์ปรากฏแก่นัยน์ตาที่บกร่องเพราะโรคว่าถูกแบ่งออกเป็น
หลายดวง

กุโษเมณ เตนาวถ คณาริปานํ เกทํ ยยวากฤติสิสุรฺสฺย ๕

ตฺรชฺคกมฺเปน มหาหฺรทานํ ฉายามยเสยว ทินฺสฺย กรฺตฺตะ ๥22๥

ครั้งนั้น ด้วยความหวาดหวั่นดังกล่าวของแม่ทัพนายกองคณะประมณะ พระกายของพระ
ศิวะได้แยกออกเช่นเดียวกับรูปของดวงอาทิตย์ที่มีเงาสะทอนต้องแตกกระจายออกด้วยแรงกระเพื่อม
ของคลื่นในสระน้ำอันกว้างใหญ่

ประเสทิวาสิ น ตมาป โกะปะ กุตะ ประสุมินุปุระเย วิการะ ।

อาการไวยมยมิท จ เกเช ทุรลภุขยจิหุณา มหตา หิ วุฤตติะ ॥23॥

ความโกรธหาได้แล่นเข้าสู่พระองค์ (พระศิวะ) ผู้มีใจเมตตา ก็ความผิดปกตินิปุรุโชตมะ จะมีได้อย่างไร ถึงกระนั้นอาการอันวิปลาสนี้ก็ยังมีอยู่ เพราะพฤติกรรมของผู้ยิ่งใหญ่ย่อมมีเจตนาที่ยังรู้ได้ยาก

วิสุหารยมาณสุข ตโต ภูษาภุยา ภูตานิ ภรตุรา ธนุรนตกสุข ।

ภินุนาภฤตี ชุยา ททฤสะ สุพุนตี กุรุทสุขย ชิหุวามิว ตกษกสุข ॥24॥

จากนั้น สัตว์โลกทั้งหลายได้มองเห็นสายธนูที่ปรากฏเสมือนแยกออกเป็นสองเส้นกำลัง สะบัดไปมาอยู่บนปลายธนูที่ยังออกไปด้วยพระพาหาของพระศิวะเป็นราวกับลั่นของตักษณะนาคที่ถูก ยั่วให้โกรธ

สวยุปสวยุธุนิโตคุรจาปี ปารุณะ กิราตาธิปมาศสุงเก ।

ปรุยายสมปาทิตกรณดาลั ยนตา คชั วุยาลมิวปราชูระ ॥25॥

อรชุนนี่กังกขาในองค์พระศิวะผู้ทรงธนูอันน่าเกรงขามด้วยเสียงที่แผดออกไปทั้งซ้ายและ ขวา เหมือนดังความขำขันผู้แคลงใจต้องระแวงข้างวายุร้ายที่สะบัดหุพลิกกลับเต็มที

นิชฆนิเร ตสุขุ หเรษุชาไละ ปตนุติ วุฤนุทานิ ศิลิมุขานาม ।

อูรชตุวิริะ สินุฐมุขาคตานิ ยาทำลี ยาโทภิริวามุพุระสะ ॥26॥

หมู่ศรทั้งหลายที่กำลังแล่นลงมาของเขา (อรชุน) ได้ถูกทำลายสิ้นด้วยท่าศรของพระศิวะ ราวกับน้ำที่กำลังไหลมายังปากแม่น้ำถูกปะทะด้วยสัตว์ขนาดใหญ่แห่งมหาสมุทรซึ่งมีกำลังมาก

วิเกทมनुตะ ปทวินิโรฆั วิฐุวัสนั จาวิติตปรโยคะ ।

เนตารีโลเกษุ กโรติ ยทุยตตตตจการาสุย ศเรษุ สมุภุ ॥27॥

แม่ทัพใช้ของวิเศษอันใดก็ตามเข้าทำลายขวากหนามและทำให้ศัตรูแตกฮือ พระศิวะได้ กระทบการเช่นเดียวกันนั้นกับศรของเขาผู้นี้ (อรชุน)

โศตาวาคิตปรถมาษุสุข โกร โธษุมิโตเรวาคิตยา ปตทฤะ ।

ฉินุไนรปี ตุราสิตวาหิณีโกะ เปเต กฤตารุไถริว ตสุขุ พาไฉะ ॥28॥

ศรทั้งหลายที่ทำให้กองทัพขลาดกลัวแม้จะถูกฉีกทิ้งและแล่นไปด้วยความเร็วอันเขา (อรชุน) ผู้ถืออาวุธที่ใช้อย่างเป็นคารบแรกและถูกสบบประมาทปล่อยไปด้วยความโกรธแล้ว ได้แล่นลงมา ราวกับบรรลุป่าหมาย

อลงกุตานามฤชตาคูณน คุรุปัทมภูฏา คติมาสุติตานาม ।

สตามิวาปรวณิ มารุคณานำ ภงคะ ส ชิชฺ โฉนฺรฤติมุนุมมาถ ॥29॥

การแยกออกจากกันไม่ขาดสายของห้าศรที่ราวกับว่ากำลังตกอยู่ในสภาพที่ถูกอบรมสั่งสอนจากครูและเชื่อฟังด้วยความซื่อตรง ได้ทำลายความแค้นแค้นของอรชุนลง

พาณจฺนิตฺตเต วิชิตฺตเต สุมรารรวางฺมุจฺจิตฺตผลาเส ปตฺนุเต ।

อชฺนุทิตฺตํ ปาณฺชวสยเกภฺยเส กุฑฺตสฺย สทฺยเส ปฺรติการมาปะ ॥30॥

ศรทั้งหลายของพระศิวะทั้งที่ทำลายศรของอรชุนได้และพลาดเป้าเป็นอนหันั้นแลกำลังตกลงมานั้น ย่อมได้รับผลตอบแทนอันสมควรต่อการเข้าต่อกรกับศรของอรชุนในทันที

จิตฺริยมาณานตฺติลาขเวณ ปฺรมาถินฺสฺตานภวมารุคณานาม ।

สมากุลาธา นิจฺขาน ทูริ พาณานฺชวชินฺยา หฤทฺทยะวราติเส ॥31॥

ศัตรู (อรชุน) ได้ปักศรที่แตกหักของพระศิวะอันนำพิศวงเหล่านั้นลึกลงไปในดวงใจของกองทัพผู้วิญญูเสียอย่างรวดเร็ว

ตสฺยาดิตฺยตฺนาทตฺริจฺยมาเน ปฺรากรเม โนชฺย นฺยวิเศษเณน ।

หนฺตา ปุริ ภาว ปุณฺชกฺวรุชฺฌํ นิราส ในทาม อิวามฺพุ เมฆะ ॥32॥

ครั้นถูกทำทลายด้วยคุณวิเศษของอีกฝ่ายคือความเพียรอันยิ่งยวดในการโจมตีของเขา (อรชุน) พระผู้ทำลายเมืองมาร (พระศิวะ) ได้ยิงห้าศรจำนวนอีกโหลราวกับเมฆฤดูร้อนหลังรินน้ำลงมา

อนามฤคฺสนฺตเส กุวฺจิทเว มรฺม ปฺริโยมิณฺมานุปฺรทิตาเส คิเวณ ।

สุหฤตฺตปฺรชฺยุกฺตา อิว นรฺมวาทาเส สฺรา มุเนเส ปฺรติกริรา พฺทฺวาเส ॥33॥

ศรทั้งหลายซึ่งมิได้เข้าถูกต้องกายส่วนใดเลยอันพระศิวะผู้รู้สึกพึงพอใจทรงกำหนดไว้ ได้แสดงความรักความกรุณาต่อมณีประหนึ่งถ้อยคำชวนหัวอันมิตรสหายยกขึ้นกล่าว

อสุไตรเส สมานามตฺริเกถิณี วา ยศฺยนฺนิมฺญณามปิ ตสฺย ศกฺติมิ ।

วิษาทวทุกฺตฺยพลเส ปฺรมาถิ สฺวมาลลฺมเพ พลมินฺทุมะลิเส ॥34॥

พระศิวะผู้ทำลายล้าง ผู้มีกองทัพอันน่าตีเตียนเพราะความท้อแท้และกำลังพิศดุศักดิ์หรือกระทั่งความหลากหลายแห่งศรของเขา (อรชุน) ที่เสมอด้วยอาวุธ (ของพระองค์) ได้ทรงใช้พลังกำลังของพระองค์เอง

ตตฺสฺตโปวีรฺยสมฺมุทฺตสฺย ปารี ยิยาโสเส สมารุคฺนสฺย ।

มเหษฺชลาถานฺชิลานิ ชิชฺ โฉนฺรฤเก ปยาสิว สมาจาม ॥35॥

จากนั้นพระองค์ได้กลืนกินมวลหมู่ศรขนาดใหญ่ของอรชุนผู้เคลื่อนไปยังฝั่งมหาสมุทรแห่งสมรภูมิ ผู้ทรงนั่งในตะบะและความกล้าหาญของตนเสียสิ้นราวกับดวงอาทิตย์จิบต็มน้ำ

ริกเต สวิศรมภมถารชุนสย นิงงควฤเตร นิปปาด ปาณิเ ।

อนุยทุวิปปีตชเล สตรยฺ มตงคชเสยว นกาศุมรณเรฐ ॥36॥

ลำดับนั้น มือของอรชุนร่วงลงมาพร้อมด้วยความเชื่อมั่นบนปากแล่งอันว่างเปล่า เหมือนดั่งวงของข้างที่ตกร่วงลงมาพร้อมด้วยความกระหายบนซอกหินของภูเขาที่น้ำถูกข้างอื่นดื่มไปแล้ว

จยุเต ส ตสฺมินฺนิมุเชา สรารุถาทุชฺวสฺตารุถสاره สหเสว พนุเชา ।

ตตุกาลโมฆมปรณยะ ปรเปเท นิรวาจยตาทาม อิวาภิมุขม ॥37॥

ภายหลังจากที่แล่งว่างเปล่าจากศรเหมือนดังมีตรคนสำคัญต้องมีอันสูญไปในทันทีนั้น มือที่ไม่สมปรารถนาในเวลานั้น ได้พลัดมาอยู่ต่อหน้าราวกับร้องขอความเห็นใจ

อาฆณฺฎยามาส คตาคตาภยํ สวเวคมคฺรํงคฺลิสฺสย ตูณา ।

วิเชยมารุเค มตฺริตฺตฺสฺกสฺสย นยปรโยคาวิว คํ ชิทีโยะ ॥38॥

ปลายนิ้วของเขา (อรชุน) ผู้สัมผัสกับแล่งทั้งสองกลับไปกลับมาด้วยความลนลาน ประหนึ่งความนึกคิดของผู้ปรารถนาจะพิชิตโลกและร้อนใจใคร่ค้นหากิจอันพึงกระทำทบทวนซ้ำๆ ถึงหลักনীติและอุบายในการปฏิบัติ

พถาร สุนฺยาภฤติรรชุนสฺเตา มหะมุชึ วิตมเหมุชาเลา ।

ยुकานตสฺสฺศุภกขเลา วิชึหมะ ปรุววาปเรา โลก อิวามฺพฺราสี ॥39॥

อรชุนผู้ดูหตุ้ได้ถือแล่งขนาดใหญ่ทั้งสองที่ปราศจากศรมัดใหญ่ ราวกับโลกที่ว่างเปล่าแบกรับมหาสมุทรทั้งสองทางฟากตะวันออกและตะวันตกที่น้ำแห่งฟากในกาลสิ้นยุค

เตนานิมิตฺเตน ตถา น ปารุถสฺตโยรฺยถา ริกตตยานุเตเป ।

สฺวามาปทํ โปฺรชฺชย วิปตฺติมคฺนํ โสจนฺติ สนฺโต หุยฺปการิปกฺษม ॥40॥

อรชุนหาได้เสียใจกับกลางร้ายนั้นเหมือนกับที่อาลัยกับความว่างเปล่าของแล่งทั้งสอง เพราะเมื่อผ่านพ้นภัยพิบัติของตนมาแล้ว สารชุนทั้งหลายย่อมอาลัยถึงผู้คอยช่วยเหลือที่ต้องพินาศไป

ปรตฺติกรียาโย วิฐุระ ส ตสฺมาตฺกฤตฺเตรณ วิเศลยมิยาย หสฺตเต ।

ปรางฺมุขเตวปี กฤโตปการาตฺตฺตฺตฺมิขานมิตฺรกุลาทิวารุยะ ॥41॥

มือของอรชุนที่ไม่สามารถตอบแทนคุณได้นั้นได้ผลจากปากแล่งเหมือนดังอารยชนประสบกับความพลัดพรากจากหมู่มิตรผู้คอยช่วยเหลือด้วยความเจ็บปวดรวดร้าวแม้จะเป็นหน้าหนานี้ก็ตาม

ปศุจาทุกุริยา ตูณยุคศย ภรตฺรชชญ ตทานิมุปการิณีว ।

สมุทวานายมชริกฤตยา ปตฺยะ ปฺระ สาหสมาลีตฺยุม ॥42॥

ในกาลนั้น ผู้เป็นนายได้กระทำต่อแล่งทั้งคู่ที่อยู่ด้านหลังประหนึ่งผู้คอยอุปการะช่วยเหลือ ก็ความหยาบกร้านในตัวผู้เป็นเจ้าของผู้เก่งกล้าเหนือผู้อื่นย่อมไม่ปรากฏมาก่อน

ตํ สมุทฺรภุจิปฺตมมฺหุชาลํ โกลโหหะ ศโรรมฺรมฺสุ นิสฺตุโตท ।

หุฤโตตฺตรํ ตตฺตฺววิจารมฺเชย วกฺเตว โทโยรฺกฺรฺกฺริวิปฺกฺษม ॥43॥

พระศิวะ (คัมภ) ได้ใช้ลูกศรโลหะแทงปีกอรชุนนั้นผู้ยิ่งทำลูกศรออกไปแล้ว ณ จุดสำคัญทั่วร่าง เช่นเดียวกับนักโด้วาทะ (นักปรัชญา) ทีมแทงฝ่ายตรงข้ามผู้ไม่สามารถตอบคำถามได้ด้วยโทษมหันต์ต่างๆ นานาในระหว่างการวิพากษ์เรื่องความจริงแท้

ชหาร จาสุมาทจิเรณ วรม ชวลนฺมณิโทยิตฺตโหมเลขม ।

จณฺฑะ ปตฺตฺกานมฺรเทกนิตฺ ตตฺทิตฺตฺวะ ขณฺฑทมิวามฺพฺทศฺย ॥44॥

ลมสลาตันพลันหอบเอาเสื้อเกราะที่มีลวดลายทองอร่ามและประดับด้วยมณีดูเจิดจรัสไปจากเขาผู้นี้ (อรชุน) รวากับหอบเอาเมฆที่มีฟ้าแลบก้อนดำทะมึนไปจากดวงอาทิตย์

วิโกศนิรฺเชตตโนรมฺหาสะ ผนาวตฺศจ ตฺวจิ วิจฺยุตายาม ।

ปฺรติทฺวิปาพทฺชรฺษะ สมกฺษํ นาคศฺย จาภฺยิปฺตมฺขจฺจทศฺย ॥45॥

วิโพธิตฺศย ชฺวานินา ฆนนานํ หารฺเรปฺตศฺย จ โสฺลรฺนฺธฺราต ।

นิรฺสฺตฺฐมฺศย จ ราศฺริวฺหฺเนรฺวินา ตนฺตฺเรณ รุจํ ส เกเช ॥46॥

เขา (อรชุน) ผู้ปราศจากเสื้อเกราะปรากฏต่อหน้าประดุจความวาวของดาบขนาดใหญ่ที่เปลือยเปล่าปราศจากปลอก ประดุจความคมชัดแห่งอสรพิษที่เพิ่งลอกคราบ ประดุจคชสารที่ผูกแค้นคู่อริและเปิดเผยใบหน้าชัดเจน ประดุจความสง่างามแห่งราชสีห์ที่ถูกปลุกด้วยเสียงของเมฆและเพ็งก้าวออกจากถ้ำ และประดุจความสุกสว่างแห่งไฟในยามราตรีที่ปราศจากควัน

อจิตฺตตฺายามปี นาม ยุกฺตามนฺรูธฺวตฺมา ปฺราปฺย ตทียกฺฤจฺเจร ।

มหิ คเตา ตาวิษฺฐิ ตทานิ วิวฺรตฺศฺเจตฺนเยว โยคฺม ॥47॥

หลังจากตกอยู่ในสภาพตกอับอย่างแท้จริงในช่วงเวลาแห่งความวิบัติของเขา (อรชุน) แม้จะไม่ได้เจตนาก็ตาม แล่งทั้งสองที่ตกลงสู่พื้นดินนั้นกลับกระทำราวกับเจตนาแสดงสายสัมพันธ์

ศฺฤติํ วิศฺทุเช นภสิว สฺตฺเตว ชามฺนา ตโปวีรฺยฺมเยน ยุกฺตม ।

ศฺสฺตฺราริกฺษาไตศฺตฺมชฺสฺรมิศฺสฺตฺวษฺฎา วิวฺสฺวานตฺมิโวลฺลิลฺเลข ॥48॥

พระศิวะได้ใช้การโจมตีด้วยอาวุธบดขยี้เขา (อรชุน) ผู้ถึงพร้อมด้วยเดชอันประกอบด้วย
 ตบะและพลังกำลัง ผู้ตั้งอยู่ในสัตตคุณเหมือนดั่งท่อนงาที่กระจางใสอย่างไม่ขาดสาย ประหนึ่ง
 วิศกรรมาฆ่าแรกดวงอาทิตย์ด้วยเครื่องตัดอยู่เนืองๆ

สัรมภเวโคชณิตเวทเนษุ คาเตรษุ พาธิรยมุปากเตษุ ।

มุเนรพภูวาคณิเตษุราเศรฺลลาหฺสฺติรสฺการ อิวาตุมนฺนุเย ॥49॥

ครั้งอวัยวะต่างๆ บนร่างกายอันปราศจากเวทนาเพราะเดือดดาลไม่ได้รับความสนใจและ
 บังเกิดอาการซาไปทั่วแล้ว ความโกรธภายในตนเองของมุนีซึ่งมากมายนักนั้นได้เป็นเสมือนลือเอกรา
 โลหะ

ตโต'นุปรุวายตวฤตฺตพาหุเศ ศรีมานุกฺษร โกลหิตทิกฺษเทหะ ।

อาสาถฺกนฺทุย เวเคน วิมฺกตนาทหะ กฺษิตี วิธฺนฺวนฺนิว ปารฺษณฺนิมาโตะ ॥50॥

สามย์ กเตนาสนินา มโจนะ ศศางฺกขณฺฑากฤติปาณฺฑุเรณ ।

ศมฺภุ พิกิตฺสุรฺธฺนฺยา ชฆาน สฺตมฺพ วิชฺยาเนน มหฺานีเวชะ ॥51॥

จากนั้นครั้งกระโดดเข้าไปด้วยความรวดเร็วราวกับกำลังสั่นคลอนแผ่นดินด้วยการเตะ
 เท้าแล้ว เขา (อรชุน) ผู้มีแขนหมุนได้กว้างเป็นปกติ ผู้สง่างาม ผู้มีร่างกายเปียกชุ่มไปด้วยเลือดที่ไหล
 ซึมออกมา ผู้บันลือสีหนาทซึ่งปรารถนาจะเข้าประทุษร้าย ได้โจมตีพระศิวะด้วยคันธนูสีขาวนวลราว
 กับชิ้นส่วนของดวงจันทร์อันมีความคล้ายคลึงกับอัสนีบาศของพระอินทร์ ดุจพญาคชสารหักโค่นลำต้น
 ของแมกไม้ด้วยงาฉนั้น

รเยณ สฺวา สนนฺิทเช ปตฺนฺติ ภโวทฺกเวนาตุมนิ จาปยฺญฺชิเ ।

ศมฺพุตฺตา สฺนฺนฺชฺเรนกมารฺกา ปเร สฺถิตฺเตนาชฺติ ชฺหฺนฺเนว ॥52॥

พระศิวะได้ดูดกลืนคันธนูที่กำลังพุ่งลงมาโดยเร็วนั้นไว้ในพระองค์เอง เช่นเดียวกับ
 ชนุราชผู้ตั้งอยู่ในความโชติช่วงอย่างยิ่งได้กลืนกินแม่น้ำคงคาที่เชื่อมรากลไว้ในพระองค์เอง

วิการฺมุเก กรฺมฺสุ โศจนฺิยะ ปริจฺยุเตาทารฺย อิวอปจาระ ।

วิกิจฺยิเป สฺตฤตฺตา สฺลิลฺ ส ปฺตฺริกิริทฺรุมทฺรปาโตะ ॥53॥

เขา (อรชุน) ผู้ผิดหวังกับการรบราวกับการทำสัตการอันปราศจากทาน ผู้ไร้ซึ่งธนู ได้ถูก
 พระศิวะพุ่งศรจำนวนมากมายที่ตกอยู่ใกล้ๆ เข้าใสอย่างสำราญใจ

อุโปตฺมกฺลฺยาณฝโล'ภฺริกฺษณฺนฺวิรวฺรตฺ ปฺณฺยรณฺนาศฺรุมสฺถะ ।

ชฺโปปฺวาไสริว สฺยตฺตาตุมา เตเป มฺนิสฺสฺไตรฺยฺชิเ ศิวสฺย ॥54॥

มุนี (อรชุน) ผู้สามารถข่มตนได้ ผู้ตั้งอยู่ในอาศรมแห่งการรบอันศักดิ์สิทธิ์ ผู้กำลังปกป้องรักษาความกล้าหาญที่นำมาซึ่งผลสำเร็จอันไกล ได้ถูกเผาด้วยศรทั้งหลายเหล่านั้นของพระศิวะ ดุจดั่งการจุดไฟศักดิ์สิทธิ์ในการสวดพระเวท

ตโต'ครุณมี วุยวสายสิทฺเธะ สิมานมโนยรติทุสฺตรึ สะ ।

เตชะศรียามาศฺรยมุคฺตมาลี สากุยาทหฺงการมิवाल्लम्पे ॥55॥

ภายหลังจากที่ศรอันตรธานไปสิ้นนั้น เขา (อรชุน) ได้ถือดาบอันประเสริฐกว่าดาบทั้งปวง ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดแห่งเดชอันสูงส่งที่ศรทั้งหลายไม่อาจพิชิตลงได้และเป็นความมุ่งหมายถึงความสำเร็จจากความอุตสาหะที่มีต่อพระศิวะ ราวกับทรงไว้ซึ่งอหังการที่ปรากฏเป็นตัวเป็นตนต่อหน้า

ศรานวทุยฺนุนนวทุยฺกรฺมา จจาร จิตฺริ ปฺริวิจารมารุ'โละ ।

หฺสฺเตน นิสฺตุรีศฺกฺฤตา ส ทิปตะ สารุ'กาศฺนา วาริชฺรูมิณฺเว ॥56॥

เขา (อรชุน) ผู้ประพตีสิ่งอันไร้ที่ติ ผู้หักทำลายศรของพระศิวะ ผู้ผูกมัด ได้กระทำสิ่งอัศจรรย์ด้วยการกระโจนจากปากหนึ่งไปอีกปากหนึ่งพร้อมมือที่กุมดาบไว้ ราวกับมหาสมุทรอันมีคลื่นเจือรศมีแสงอาทิตย์

ยถา นิเช วคฺตฺมฺนิ ภาติ ภาทิสฺุณายามยศฺจาปฺสุ สหฺสฺรศฺมิเ ।

ตถา นกฺสุยาศู รณฺสฺถลิมฺ สุปฺยภูทฺวิมฺรุติรฺททฺเศ ส ภู'โตะ ॥57॥

ขณะประมถะทั้งหลายได้แลเห็นร่างของเขา (อรชุน) สองร่างปรากฏอย่างรวดเร็วทั้งบนท้องฟ้าและในสนามรบ เฉกเช่นเมื่อดวงอาทิตย์ลอยเด่นบนวิถีของตนเองด้วยแสงและมีเงาสะท้อนบนผิวน้ำ รูปของดวงอาทิตย์สองดวงย่อมปรากฏชัด

ศิวปฺรณฺนเนน ศิลิมฺเขน ตฺสฺรฺปฺรเทศาทปวฺริชิตางฺคะ ।

ชวลนฺนลิสฺตฺสฺย ปฺปาด ปาณฺรณฺนสฺย วปฺราทิว 'ไวทฺยูโตะ'คฺนิเ ॥58॥

ดาบที่ส่วนด้ามถูกทำลายด้วยศรอันพระศิวะยิงไปแล้วได้ตกจากมือของเขา (อรชุน) ประหนึ่งไฟที่โชติช่วงซ้ชวาลของสายฟ้าพุ่งลงมาจากมวลเมฆ

อาภฺยิปฺตจาปาวรณฺมุชาลศฺฉินฺโนตฺตมาลีเ ส มฺฤเช'วฺฐตะ ।

ริกฺตะ ปฺรกาศฺจ พฺภูว ภูเมรฺตฺสาทิตฺทฺยฺยาน อิว ปฺรเทศะ ॥59॥

เขา (อรชุน) ผู้ถูกสกัดกั้นทุกวิถีทางในการรบคือถูกทำลายบรรดาธนู เกราะ และศรไปเสียสิ้น ดาบเล่าก็ถูกหักไปเสียแล้ว ได้ตกอยู่ในสภาพเปลือยเปล่าแลผูกมัดราวกับแดนดินบนผืนปฐพีที่ประดับด้วยสวนงามสะอาดตา

ส ขณฺฑนํ ปฺราปฺย ปฺราทมฺรชฺวานํ ภูษทฺวิตีโย'ปี วิเชตฺมิจฺฉยา ।

สสรุช วุณฺณํ ปฺริรฺกฺณปาทปฺปา ทฺรเวตเรชฺมา ปยสามิวาสุมนาม ॥60॥

ครั้งพ่ายแพ้แก่ศัตรูแล้ว เขา (อรชุน) ผู้เดือดดาล ผู้มีแขนเป็นเสมือนเพื่อนคู่กายได้ขว้างปาห่ากระสุนก้อนหินราวกับก้อนน้ำแข็งซึ่งทำให้ต้นไม้แตกหักกระจายด้วยปรารถนาชัยชนะ

นิรนฺธูรํ ปฺริคฺมิเต กุชฺยํ ปุณฺยตุ'ไกรฺภูตฺนามชิปฺตินา ศิลาวิตานเ ।

อุจฺจฺรายสุถคิตนโกทิกนฺตราลํ จิกฺเขป กุชิตฺรุหฺชาลมิทุรฺสูนุชะ ॥61॥

เมื่อบรรดาก่อนหินถูกพระศิวะทำลายไปด้วยศรทั้งหลายแล้ว อรชุนได้ทุ่มขว้างหมู่มกไม้ที่อุ้มด้วยน้ำและแฝงกิ่งก้านไพศาลจนทำให้ที่ว่างระหว่างทิศบนท้องฟ้าถูกบดบังด้วยปลายยอด

นิเศษํ ศกฺลิตวฺลฺกฺกลางฺศาโระ คุรุวทฺภูริภูมฺภิตะ กษายจิตฺราม ।

อิสานะ สกฺุสมฺปลฺลวโรนโคสฺไตราเตเน พลิมิว รงฺคเทวตาภุชะ ॥62॥

พระอิสาน (ศิวะ) ทรงโปรยปรายไปทั่วซึ่งรุกขชาติที่กำลังออกดอกและใบอ่อนเหล่านั้น ซึ่งมีเปลือก กิ่งก้านและแก่นกระจัดกระจายไม่มีขึ้นดี ทำให้ผืนแผ่นดินในทุกๆ ที่ กลายกลับหลากสีสันด้วยสีของแต่ละชิ้นส่วน ปานประหนึ่งว่าทรงโปรยเครื่องพลีสังเวแดเหล่าทวยเทพในสนามรบ

อุณฺมชฺชนมฺกร อิวามฺราปฺคายา เวเคน ปฺริคฺมิชฺเมคฺย พานนทฺุชะ ।

คาณฺทีวี กนฺกคฺชิตานิกิ ภูษากฺษยามาชฺมุเน วิชฺมวิโลจฺนสฺยวภุชะ ॥63॥

ครั้งอรชุนได้จากนทีแห่งศรมาถึงเฉพาะหน้าพระศิวะด้วยความเร็วดุจลมที่กระโจนขึ้นจากคองคาแล้ว ได้กระแทกพระอูระที่ดูราวกับแผ่นศิลาสีทองของพระศิวะด้วยแขนทั้งสองข้าง

อภิลยต อุปายํ วิกรมํ กิรฺตคฺติลภฺษโมยฺรสุกฺมมฺริโส'ไนยฺรงฺกมฺภุยาคคฺตฺสย ।

ชนก อิว ศิสฺเศว สฺุปรียโส'ยฺกฺตุโนรฺวินยฺมปี เสเท ปาณฺทวสฺย สฺุมฺราริชะ ॥64॥

พระศิวะได้ให้อภัยต่อความหยาบคายของอรชุนผู้เข้ามาในระยะประชิด ผู้ปรารถนาความเก่งกล้าสามารถอันเป็นวิถีทางแห่งเกียรติและมงคลอันกองทัพของศัตรูขัดขวางไว้ ดุจดังบิดาอดทนต่อความดีร้ายของบุตรคนเดียวที่ตนรักมากในวัยเด็ก

สรรคที่ 18

ตต อุทฺทฺร อิว ทฺุวิเรเท มฺุเนา รณฺมฺุเปยฺยิ กิหมฺุชฺชายูเช ।

ชฺนุรฺปาสุย สฺพานฺชิ สฺงฺกระ ปฺริตฺชฺมาน ฌไนริว มฺุชฺฎิกิชะ ॥11॥

จากนั้นครั้งพระศิวะทรงโยนธนูพร้อมทั้งแสงทั้งไปแล้ว ได้ทรงใช้กำปั้นที่ดูราวกับตะบองเหล็กทุบกลับไปทั่มนี่ผู้เข้ามาต่อสู้และมีอาวุธคือลำแขนทั้งสองข้างอันน่าเกรงขามประดุจข้างสารถีทรงพลั้ง

หรูปฤทธาสุตโยธูธวนิรุตปตนนฤทุส่วลิตางคูลิปาณิชะ ।

สุพุกทนลุปสิลารวทารุณะ ปุรดินนาท ทริษุ ทริฤฤตะ ॥2॥

เสียงที่บังเกิดขึ้นจากมือที่ประกอบด้วยนิ้วที่แข็งแกร่งของพระศิวะและอรชุนได้สะท้อนไปในถ้ำทั้งหลายบนภูเขา เป็นประหนึ่งความหวาดกลัวที่ส่งผ่านเสียงศิลาจำนวนมากที่กำลังแตกเป็นเสียง

ศิวุฆาหติภินนปฤฤฤษติชะ สุขมิวานุพุกว กปิธวชะ ।

ก อิว นาม พุกหนมนสำ ภเวทนฤฤฤเทรปี สดตคววตำ กษมะ ॥3॥

อรชุนแม้จะได้รับบาดเจ็บหนักมากมาจากการฟาดด้วยแขนของพระศิวะ แต่ก็ปานประหนึ่งว่าได้รับความสุข ในบรรดาหมีผู้มีจิตใจเข้มแข็งและกล้าหาญ ใครกันเล่าจะสามารถกระทำตามสิ่งนี้ได้

วรมมุขยุดโสณิตศิกรสุถิตโตสลดฎาภุฆานุตระ ।

อกินเวาชสราคฤฤฤตา พเกา ชลธเรณ สมานมุมาปติชะ ॥4॥

พระศิวะผู้มีพระอูระประดุจดั่งลาดเขา เปื้อนไปด้วยหยดเลือดที่กระเซ็นจากปากแผล (ของอรชุน) ทรงเปรียบได้กับเมฆที่รับเอาแสงสีแดงเข้มแห่งรุ่งอรุณที่เพิ่งปรากฏขึ้น

อรุติ สุลฤฤฤตะ ปุริหิตา มุหะ ปุริหิตี ยยุรชุนมุฆุชะ ।

ภฤฤครยา อิว สหุยมหิฤฤฤตะ ปฤฤฤนิ โรธติ สินธุมโหรัมชะ ॥5॥

หมัดของอรชุนที่ซกลงไปบนพระอูระของพระศิวะได้กระดอนกลับซ้ำแล้วซ้ำเล่า ราวกับคลื่นใหญ่แห่งมหาสมุทรที่ทรงพลังยิ่งโถมเข้าใส่เชิงเขาสหยะอันกว้างใหญ่

นิปติเต'ธสิโรธรมายเต สมมรตุนิยูเค'ยุดจกษุชะ ।

ตริจตุเรษุ ปเทษุ กิริฎินา ลลิตทฤฤฤฎิ มทาทิว จสุขเล ॥6॥

ครั้นช่วงศอกทั้งคู่ของพระศิวะอันล่าสั่นกระแทกเข้ากับคอพร้อมๆ กัน อรชุนก็โงนเงนเหมือนลูกตาที่กลอกไปมาตามจำนวนเท้าที่เห็นมากมายด้วยความมึนเมา

อภิกโวทิตมนุยวितिปะตะ สมภิสฤฤฤตย ภฤฤศ ชวโมชสา ।

ภุขยุเคน วิภษุ สมาทเท ศคิกลาภรณสุย ภุขทวยม ॥7॥

หลังจากปรี่เข้าหาด้วยความว่องไวยิ่งแล้ว เมื่อเขา (อรชุน) ผู้ลุกโชนด้วยความโกรธและยืนกายขึ้นจากการถูกลอง (เข้าที่คอ) กางพระพาหาทั้งสองข้างของพระศิวะผู้ทรงประดับด้วยดวงจันทร์ออกจากกันแล้ว ได้ใช้แขนทั้งสองข้างกอดรัดด้วยกำลัง

ปรววุตเท'ถ มหาหวมลลโยจรตสญจนนาหรโณ ณะ ।

กรณศฤงฆลสงกลนาครุรรุกรุษาษุครวิทโยสุตโยะ ॥8॥

ลำดับนั้น การต่อสู้กันทรงพลังด้วยการกอดรัดเหมือนโซ่ที่ผูกกันไว้ ทั้งไม่ไหวติง ทั้งสิ้นทหารคนกันของเขาทั้งสองที่ส่งางามด้วยอาวุธคือแขนอันกำยำและเต็มไปด้วยกำลังการห้าห้าอันดุเดือดยิ่ง ได้ดำเนินไป

อยมเสา ภควานุต ปาณทวะ สุติมวางุมุณินา ศศิเมาลินา ।

สมธิฐตมเชน นุ ชิชยณนา สุวิทติ เวควสานุมุมุเห คไณะ ॥9॥

ด้วยความรวดเร็วและพลังอำนาจทำให้คณะ (ประมณะ) ทั้งหลายสับสนว่า คนนี้เป็นเทพพระองค์นั้นหรือเป็นพี่น้องปาณฑพกันแน่ มุณีหรือพระศิวะที่กลิ้งไปอยู่ข้างล่าง พระศิวะหรืออรชุนหนอที่กลับขึ้นมาอยู่ด้านบน

ปรุจลิตะ จลิต์ สุติตมาสุติตะ วินมิตะ นตมุนนตมุนนเตา ।

วฤชกปิฐวชโยรสหิษณนา มุหุรภาวภยาทิ ภูฤฤตา ॥10॥

ประหนึ่งเพราะหวาดกลัวการทำลายล้าง ภูเขาซึ่งไม่สามารถทนต่อไปได้จึงเคลื่อนตามการเคลื่อนไหวและตั้งมั่นตามการหยุดนิ่ง ได้โน้มตัวตามการโน้มตัวและยกตัวตามการไผ่ขึ้นของพระศิวะและอรชุนอยู่ชั่วแล้วชั่วเล่า

กรณศฤงฆลนิะสตุตโยสุตโยะ กฤตฤชชวนิ วฤฤ วิวฤฤโตะ ।

จธนปาดนิปาดิตโรธสะ ปรสตุฤปะะ สริตะะ ปริตะะ สฤถีะ ॥11॥

แม่น้ำทั้งหลายที่มีตลิ่งถูกพังทลายลงด้วยการย่ำเท้าของเขาทั้งสองซึ่งกำลังกระโจนตัวดูตระการตาพร้อมเสียงแขนลั่นในขณะที่เลื่อนหลุดจากโซ่คือแขนที่พันธนาการ ได้เจ็องนองผืนแผ่นดินไปทั่ว

วิทติ เวคปริปลุตมุนตรา สมภิสฤตฤช รเขณ กปิฐวชะ ।

จธนโยศุจธณานมิตกษิตรินิชฤฤเห ดิสฤฤณำ ชยนิ ปรุราม ॥12॥

ครั้นปรีเข้าไปแล้ว อรชุนผู้ทำให้แผ่นดินยุบลงด้วยเท้าได้ (ใช้มือ) รับเท้าทั้งสองข้างของพระผู้ทำลายเมืองทั้งสาม (พระศิวะ) ผู้เข้าโจมตีด้วยความเร็วทางอากาศตรงระหว่างทาง

วิฤมิตะ สปทิ เตน กรุมณนา กรุมณำ กษยกระ ประ ปุมาบุ ।

กษเยปฤตุกามมวเนา ตมกฤลัม นิษปิเปษ ปริริฤช วฤชสา ॥13॥

พระผู้ประเสริฐที่สุด ผู้ก่อให้เกิดความพินาศแห่งกรรมทั้งหลาย (ผู้ประทานโมกษะ) ผู้ถูกทำให้พิศวงในทันทีด้วยการกระทำเช่นนั้นของเขา (อรชุน) ได้โอบกอดเขา (อรชุน) ผู้ไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย ผู้หวังจะเหวี่ยงพระองค์ลงบนแผ่นดินไว้แนบพระอุระ

ตปสา ตตา น มุทมสุข ยเยา ภวานุชยา วิปุลสตตวตยา ।

คุณส์หเตะ สมตริกตมโห นิชเมว สตตวมุปการิ สตาม ॥14॥

พระศิวะทรงบังเกิดความยินดีในความตั้งใจมั่นอันมีมากล้นของเขา (อรชุน) หาใช่ตบะไม่ก็ความมั่นคงแน่วแน่ในตนเองซึ่งวิเศษกว่าคุณทั้งหลายทั้งปวงของคนดียอมให้อุปการะแท้จริงเสีย

อด หิมศุจิสมุภยิต์ ศิริสิ วิราชิตมินุเลขยา ।

สวามุปรตมโนหริ์ หริ์ ทตตมุทิกุชย นนาม ปาณทวะ ॥15॥

ลำดับนั้นครั้งอรชุนแลเห็นพระศิวะในร่างของพระองค์เองซึ่งงดงามยิ่ง ร่างอันเรืองรองด้วยแสงจันทร์บนพระเศียรและประจางเต็มด้วยขี้เถ้าขาวบริสุทธิ์ดุจหิมะแล้ว ได้ก้มลงกราบกราน

สทศริ นิชั ตตา การุมกั วปุรตनु ตไถว สัวรุมิตม ।

นิหิตมปี ตไถว ปศุยนลิสั วุชภกตริพายเยา วิสุมยมุ ॥16॥

เขา (อรชุน) ผู้มีอุปนิสัยดุจกระต๊องกำลังมองดาบที่กุมอยู่ แม้แต่ร่างกายก็กลับมาสมบูรณ์พร้อมด้วยเกราะ ธนุคานธึวะของตน และแล่ง ด้วยอาการอัศจรรย์ใจ

สิษิรุวานิมมพวาทะ สไนะ สุรกุสมิมิยาช จิตริ ทิวะ ।

วิมลรัฐจิ ภฤศึ นโก ทุนุทฤทฐวนิรชิตมนาหตสุยานเศ ॥17॥

หมู่เมฆได้โปรยปรายละอองน้ำมายังโลกอย่างแผ่วเบา มวลบุปผาสวรรค์อันวิจิตรได้ตกร่วงจากฟากฟ้า เสียงของบรรดาหน้าทับกลองที่ไม่ได้เกิดจากการตีได้ดังระงมออกไปทั่วทั้งผืนฟ้าอันสว่างสดใสไร้มลทิน

อาเสทุษา โคตฤทธิโท'นุวุฤตยา โคพายกานา ภวานตฺรยสุย ।

โรจิชฺษณฺรตฺนาวลิกิริวิมาไนรุทฺยาราจิตา ตารกิตเว เรเช ॥18॥

ท้องฟ้าที่ปกคลุมไปด้วยวิมานมีขอบชั้นธรรณะอันสว่างสุกใสของผู้ปกป้องรักษาโลกทั้งสามซึ่งได้ลอยเข้ามาใกล้ ตามมาด้วยพระอินทร์ ได้ปรากฏราวกับประดับด้วยดวงดาว

หัสตา พุทฺหนฺตะ สุรตทุมวาทะ สัหฺราทิกณฺฐาภรณาย ปตฺนตฺตะ ।

จกฺรฐะ ปฺรยตฺเนน วิกิริยมาไนรุโวยมฺนะ ปฺริษฺยวฺจกฺมิวาคฺรปฺกุโษะ ॥19॥

หงส์ขนาดใหญ่โตทั้งหลายที่มีอาภรณ์ประดับคอกระทบเกิดเสียง ด้านบนบรรพทุกวิมาน
เอาไว้และกำลังบินลงมา ได้กระทำประหนึ่งโอบกอดท้องฟ้าไว้ด้วยปลายปีกที่กำลังถูกเหยียดออก
อย่างวิเศษ

มูทิมมฤติโห วิทานীগุฑตาะ สุรช อุปริ วิตคย สานุทานิกะ ।

ชลท อิว นิเชทิวาสั วุฤเช มรฺหุปลฺสุขยามุพฺพเวศฺวรมฺ ॥20॥

ครั้นลมได้พัดพามาด้วยทั้งหลายที่ทำจากดอกกลีบพฤษภและมิ่งตอมเพลินจากเบื้องบน
ให้ปกพระกายแห่งพระศิระผู้ประทับนั่งบนวัชซึ่งดูราวกับเมฆแล้ว ได้ยังให้บังเกิดความเบิกบานใจขึ้น

กุกตฺทฤติ ปรีวณฺทิตโนจฺจโกกรคณปติกริณฺนโรโมทุกโมะ ।

ตปฺลิตฺ กุกตผล ผลชยาสี สตุตฺริตติ ชคเท หระ ฐุนฺนา ॥21॥

เมื่อผลที่ได้รับจากการบำเพ็ญตบะเกิดขึ้นแล้ว บุตรแห่งพระอินทร์ผู้ได้รับการสรรเสริญ
ด้วยสুমเสียงสูงของนายกองแห่งคณะประมณะผู้ชนลูกชู้ชั้นไม่ขาดสาย ได้กล่าวสรรเสริญผลอัน
ประเสริฐยิ่งซึ่งยังให้เกิดความเบิกบานใจ ดังนี้

ศรณฺ ภวานุตมติการุณิกํ ภว ภกฺติคฺมฺยมฺชิตคฺมฺย ชนาะ ।

ชิตมฺกฺตฺยโว'ชิต ภวานฺติ ภเย สสุราสุรสฺย ชคตะ ศรณฺม ॥22॥

ข้าแต่ผู้มีอาจพิชิต ข้าแต่เจ้าแห่งภพ ครั้นเมื่อลูถึงสถานที่พักพิงคือพระองค์ผู้มีพระทัย
กรุณาถึงและเข้าถึงได้ด้วยภักดีแล้ว ชนทั้งหลายผู้เอาขณะมรณะได้ยอมอยู่ในที่คุ้มภัยในกาลวิบัติของ
โลกพร้อมทั้งเทวดาและอสูร

วิปเทติ ดาวทวสาทกริ น จ กามสมฺปทฺธิกามยเต ।

น นมนฺติ โฉกปฺรุณฺญํ ปฺรฺยาสฺตว ยาวทิส น นติะ กุริยเต ॥23॥

ข้าแต่นายเหนือหัว หากแม้บุคคลมิได้นอบน้อมต่อพระองค์แล้วไซ้ ความวิบัติอันจะ
นำมาซึ่งความพินาศย่อยยับย่อมตกแก่ปัจเจกบุคคลนั้น สมบัติอันพึงปรารถนาย่อมไม่ตกแก่เขา ชน
ทั้งหลายต่างก็ไม่สรรเสริญ

สํเสวนฺเต ทานโศลา วิมฺกฺโตย สมฺปศฺยนฺโต ชนฺมทฺชะปํ ปฺมฺมาสะ ।

ยฺนฺนิชะสงฺกสฺตวํ ผลสฺยานเตภฺยสฺตตฺตการุณฺยํ เกวลํ น สุวการุณฺม ॥24॥

บุคคลทั้งหลายผู้เห็นชัดอยู่ซึ่งความทุกข์จากการเกิดและให้ทานอยู่เนื่องนิจย่อมมุ่งภักดี
(ต่อพระองค์) เพื่อบรรลุมุโษษะ พระองค์ผู้มีได้ปรารถนาให้ใครกราบกรานยอมประทานผลซึ่งเป็นพระ
การุณย์อันหาได้เป็นกิจส่วนตนเลย

ปราปฺยเต ยทฺธิ ทูรมคตฺวา ยตฺผลตฺยปรโลกคตฺยา ।

ติรฺถมสฺสตี น ภวาร์ณวพาหุํ สาร์วภามิกมฺฤเต ภวตฺสฺตต ॥25॥

เมื่อมิได้เล่นไปไหนไกลในโลกนี้ ทำน้ำใดที่ลู่ถึงได้ ทำน้ำใดที่ให้ผลเพื่อสิ้นการดำเนินไปสู่โลกหน้า ทำน้ำที่อยู่ภายนอกสาครแห่งสังสารวัฏและประธานสิ่งอันพึงปรารถนานั้นย่อมไม่มี (ที่ได้) เว้นแต่พระองค์

วฺรชติ ศฺชิจิ ปทํ ตฺวยิ ปฺริติมานุปรฺติหตฺมตฺริเต โฆรฺรา คตฺมิฯ ।

อฺยมนมฺ นิमितฺตศฺกฺติเต ปฺรา ตว วรท น จิตฺตเกทฺหะ กฺวจิต ॥26॥

ข้าแต่ผู้ประธานพร ผู้มีความเคารพรักในพระองค์ยอมดำเนินไปสู่สถานที่อันวิสุทธี ส่วนผู้ที่เกลียดชังยอมตกร่วงสู่คติอันน่าสะพรึงกลัว ข้าแต่ผู้ปราศจากบาป ศักตินิमितอันเที่ยงธรรมนี้ย่อมมีอยู่ พระองค์เป็นผู้ปราศจากอคติในสิ่งทั้งปวง

ทกฺษิณฺา ปฺรณตทกฺษิณฺ มูรฺตี ตตฺตวตฺเต ศฺวากฺริมฺวิทฺวา ।

ราคิณฺาปี วิหิตา ตว ภกฺตฺยา ถฺสมฺฤตฺริภว ภวตฺยภวาย ॥27॥

ข้าแต่พระคิเวผู้มีพระกรุณาอันควรประณตน้อม เมื่อไม่ทราบชัดถึงร่างที่เอื้อประโยชน์ของพระองค์อันนำมาซึ่งความสุขแล้ว การภาวนาถึง (พระองค์) เพื่อความสิ้นภยย่อมถูกกระทำด้วยภักติที่หนาแน่นด้วยราคะ

ทฤชฺภฺวา ทฤชฺยานุยจฺรณฺิยานิ วิชฺยา เปรฺกฺษาการิ ยติ ปทํ มุกฺตมฺปาไยะ ।

สฺมยคฺทฤชฺภฺกฺติศฺตฺย ปฺริ ปศฺยติ ยศฺสุวฺวา ยศฺโจปาสฺเต สาธฺ วิเชยฺ ๗ วิชฺเตต ॥28॥

ครั้งได้ตระหนักรู้สิ่งที่ควรรู้เป็นอย่างดีและได้กระทำการอันควรกระทำแล้ว ผู้มีปัญญา ย่อมมุ่งไปสู่วิถีที่เป็นอิสระจากอภัย บุคคลใดเห็นปุรุષอตตมะ เขาย่อมมีทิฏฐิอันเที่ยงตรง และบุคคลใดเฝ้าบูชาอุปัฏฐากพระองค์ เขาย่อมกระทำการอันพึงกระทำด้วยดี

ยูกฺตตะ สฺวศกฺตฺยา มฺนยะ ปฺรชานฺา หิโตปเทไศฺรฺปการวฺนตะ ।

สฺมจฺจินตฺสฺติ ตวฺมจฺจินตฺยชามา กรฺมามฺนฺยฺเปตฺสฺย ทฺรุตฺตฺรานิ ॥29॥

มุนีทั้งหลายผู้ถึงพร้อมด้วยศกฺติในตนเองยอมกำลังอุปการะเหล่าสัตว์ด้วยคำชี้แนะที่เกื้อประโยชน์ ส่วนพระองค์ผู้มีสภาวะอันไม่อาจจินตนาการได้ย่อมรื้อถอนกองล้อมกรรมที่ข้ามพ้นได้ยากของผู้ถือพระองค์เป็นสรณะ

สฺนฺนิพฺทฺมปฺหฺรตฺมหารุຍิ ภูริ ทฺรุตฺตฺกฺธิยิ ภูวณานามฺ ।

อฺทฤทฺตฺกฤตฺติมิมามฺติมายศฺตฺวํ พิกฺรฺษฺมิ กรฺณามยฺ มายามฺ ॥30॥

ข้าแต่ผู้เต็มเปี่ยมด้วยพระกรุณาธิคุณ พระองค์ผู้ปลดเปลื้องมายาของโลกย่อมทรงไว้ซึ่งมายาคือพระกายอันน่าอัศจรรย์นี้เพื่อดับภัยจากนรกของสัตว์โลกอันร้ายแรงและไม่อาจยุติลงได้ทั้งมีอาการผูกกระหวัดรัดเกี่ยวเอาไว้

น รากิ เจตะ ปรมมา วิลาสิตา วฐะ ศรีเร'สุติ น จาสติ มนฺมละ ।
นมสฺกุริยา โยชลี ธาตุริศฺยโห นิสรุคฺทุโรโพรมิโท ตเวหิตมฺ ॥31॥

ในยามอุษาสาบย้อมมีการนมัสการพรหมว่า จิตของพระองค์ไว้ซึ่งราคาแม้จะทรงพระสำราญอย่างยิ่งอยู่ก็ตาม สตรีย่อมมีอยู่ในพระกาย (ครึ่งหนึ่งของพระองค์) แม้จะไร้กามารมณ์ก็ตาม โอ! จริตของพระองค์นี้ช่างหยั่งถึงสภาพเดิมแท้ได้ยากเหลือเกิน

ตโวกตุตรีโย กริจรมฺ สางฺคฺชฺ ชฺวตฺนฺมณิเช สารศฺนํ มหฺนหิเช ।
สุรคาสฺยปฺงฺกฺติเช ศฺวภฺสุมจฺนฺทฺนํ กลฺลา หิมาโศคฺจ สมํ จกาสติ ॥32॥

พระองค์มีหนึ่งข้างขนหยาบเป็นอาภรณ์ มีงูใหญ่พร้อมด้วยมณีสุกสว่างเป็นรัดประคด มีสายร้อยกะโหลกเป็นมालย์ มีเถาถ่านจากศพเป็นผงจันทน์ และมีเสี้ยวหนึ่งของดวงจันทร์ส่องแสงเรืองรอง

อวิกฺรหฺสฺยาปฺยคฺุเลน เหตุนา สเมตฺทินฺนทฺวยมฺูริติ ดิยฺฐุตะ ।
ตโวกว นานฺยศฺย ชคฺคฺสุ ทฺลศฺยเต วิรุทฺทเวษาภฺรณศฺย กานฺตดา ॥33॥

ลักษณะทั้ง 2 ฝ่าย (คือบุรุษและสตรี) ที่ควบรวมกันบ้างแยกกันบ้างตามเหตุปัจจัยซึ่งไม่มีใครเหมือนของพระองค์ย่อมดำรงอยู่แม้จะปราศจากรูปกายก็ตาม ความน่าตื่นตาตื่นใจในเสื้อผ้าอาภรณ์ของพระองค์ที่ถูกอำพรางไว้ในโลกทั้งหลายย่อมปรากฏขึ้น หาใช้สิ่งอื่นไม่

อาตฺมลาภฺปริณามนโรโรโรภูตฺสงฺม อิว น ตฺวมุเปตะ ।
เตน สรวฺภูวนาติค โลกเ โนปฺมานมฺติ นานฺยฺุปฺเนยเช ॥34॥

พระองค์ย่อมมิได้เป็นอยู่ด้วยความเกิด ความเสื่อม และความตายเหมือนดังการชุมนุมของภุต (คือธาตุทั้ง 5) ข้าแต่พระองค์ผู้แทรกซึมอยู่ในโลกทั้งปวง ด้วยเหตุนี้ พระองค์ย่อมไม่ใช่อุปมานหรือแม้แต่อุปเมย

ตฺวมนฺตฺกะ สุถาวรชงฺคฺมานา ตฺวยา ชคฺคฺปฺราณิติ เทว วิศฺวมฺ ।
ตฺวํ โยกินา เหตุผล รุณฺตฺลิ ตฺวํ การณํ การณฺการณานมฺ ॥35॥

ข้าแต่ท้าว พระองค์คือผู้ทำลายล้างของบรรดาสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต สากลโลกดำรงชีวิตอยู่ได้โดยพระองค์ พระองค์ย่อมตัดซึ่งผลกระทบของเหล่าโยคีทั้งหลาย พระองค์คือปฐมธาตุของปรมาณูทั้งหลาย

รกุโษภีระ สุรมนุไชรุทิตะ สู่ไตรวา ยโกลเกษวิกลมาปุตมาธิปตยุม ।

ปาวินุยะ ศรณาคตารุติหาริณเณ ตนมมาหาคตุมย์ ภว ภวเต นมสุกริยาเยะ ॥36॥

รากลสทั้งหลาย เทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย หรือบุตรทั้งหลายของทิดักดี ได้รับอำนาจสูงสุดอันใดอย่างสมบูรณ์ในโลกทั้งหลายแล้ว ข้าแต่สยามภู อำนาจนั้นคือผลแห่งการนมัสการอย่างบริสุทธิ์ใจแต่พระองค์ผู้จัดเสียดซึ่งความทุกข์ของผู้เข้ามาพึ่งพา

ตรสา ภูวานนิ โย พิภรุติ ฐวนติ พุรหุม ยตะ ปรี ปวิตรุม ।

ปรีโต ทูริตานิ ะะ ปุณีเต ศิว ตสุไม ปวนาคตุมเน นมสุเต ॥37॥

ข้าแต่พระศิวะ การนอบน้อมย่อมมีแต่พระองค์ผู้ปรากฏในรูปของลมที่แบกรับโลกทั้งหลายไว้ด้วยกำลัง ลมที่พรหมันอันบริสุทธิ์ที่สุดใช้เปล่งเสียง ลมที่คอยชำระล้างบาปอกุศลทั้งหมด

ภวตะ สุมรต่า สทาสเน ชยิณี พุรหุมมเย นิเยทุยามู ।

ทหเต ภวพิชสนตตี ศิขิเน'เนกศิขาย เต นมะ ॥38॥

การนอบน้อมย่อมมีแต่พระองค์ผู้ปรากฏในรูปของไฟที่มีเปลวมากมายและกำลังแผดเผา กองเชื้อแห่งภพของผู้ระลึกตั้งมั่นอยู่เฉพาะองค์และนั่งลงอยู่บนอาสนะอันเที่ยงแท้ซึ่งเหมาะสำหรับพรหมันคือเส้นชัย

อาพาธามรณภยารุจิษา จิราย ปุลลญญุโกย ภว มหตา ภูวานเลน ।

นิรวาณั สมุปกเมเน ยจฺจเต เต พิชาน่า ปุรภว นโม'สุตฺ ชีวนาย ॥39॥

ข้าแต่ผู้เป็นภพและเป็นที่เกิดแห่งพิชชะ ขอการนอบน้อมจงมีแต่พระองค์ผู้ปรากฏในรูปของน้ำที่กำลังประทานความดับเย็นโดยถาโถมเข้าไปสู่สิ่งที่ถูกแผดเผาด้วยไฟแห่งภพอันแรงกล้าด้วยเปลวในรูปของภัยจากความเจ็บและความตายมายาวนาน

ยะ สเรวยามาวริตา วริยานุส'ไรวรุภา'ไวรนาวุฤโต'นาทินิษฐะ ।

มารุคาคิตาเยนุทริยาณ่า นมสุเต'วิษญะยาย โวยมรุปาย ตสุไม ॥40॥

การนอบน้อมย่อมมีแต่พระองค์ผู้ปรากฏในรูปของอากาศซึ่งไม่อาจหยั่งถึง อยู่นอกวิถีแห่งอินทรีทั้งหลาย (มี จักขุ เป็นต้น) กว้างขวาง ห่อหุ้มสิ่งทั้งปวง ไม่อาจบดบังด้วยภาวะใดๆ และดำรงอยู่โดยไม่มีเบื้องต้น

อณิยเส วิศววิธาริณเณ นโม มโม'นุติกสุถาย นโม ทวียเส ।

อติศุย วาจำ มนสำ จ โจรริ สุถิตาย เต ตตฺปตเย นโม นมะ ॥41॥

การนอบน้อมยอมมีแต่พระองค์ผู้เป็นอนุภาคที่เล็กที่สุด แต่แบกรับโลกทั้งมวลไว้ ผู้ตั้งอยู่ไกลๆ ผู้อยู่ไกลออกไป ผู้พ้นไปจากวิสัยของคำพูดและความคิดคำนึงทั้งหลาย แต่ก็ยังเป็นอธิบดีของคำพูดและความคิดคำนึงที่ตั้งอยู่นั้น

อสัวิทธานุสย มเมศ สัวิททำ ตติถิกษิตุ์ ทุศุจริตฺ ตวมรฺหสิ ।

วิโรชฺย โมหาตฺปนฺนรฺกฺยุเปยฺยมา คติรฺกฺวาเนว ทฺวารตฺมนามปี ॥42॥

ข้าแต่ผู้เป็นเจ้าของความรู้แจ้งทั้งปวง พระองค์ทรงสามารถทนต่อการกระทำอันเลวร้ายของหม่อมฉันผู้เบาปัญญา แม้จะถูกปิดกั้นด้วยโมหะ พระองค์ก็ยังคงเป็นสรณะของคนต่ำทรามซึ่งได้หวนกลับมามีศรัทธาตั้งมั่นอีกครั้ง

อาสฺตติกฺยศุทฺทมวตฺเต ปฺริยชฺรุม ชฺรุมํ ชฺรมาตฺมชฺสย วิหิตาคฺติ ศฺตฺรฺวรุคฺ ।

สัปฺราปฺนุยมา วิชยมิศฺ ขยา สมถฺทฺชฺยา ตมา กฺุตฺนาถ วิกฺุตฺมา วิตฺราหเวญฺ ॥43॥

ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า เมื่อฝ่ายศัตรูของยูธิษฐิระผู้บริหารธรรมอันบริสุทธิ์ด้วยศรัทธาในพระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ได้กระทำผิดแล้ว ข้าแต่ผู้มีธรรมเป็นที่รัก หม่อมฉันพึงได้รับชัยชนะด้วยพละนาถาพอันใด โอ! ผู้เป็นที่พึ่งของสรรพสัตว์ ขอพระองค์โปรดประทานความยิ่งใหญ่เกรียงไกรในการรบนั้น (แก่หม่อมฉัน)เถิด

อิติ นิคฺทิตฺวานตฺ สุณฺนุจฺไจรมฺโฆนะ ปฺรณตฺศิริสมิสะ สาทฺรํ สานตฺวยิตฺวา ।

ชฺวลทฺนลปฺริตฺ เราทฺรมฺสุตฺตฺริ ทฺธานํ ฌนฺนุรูปทฺมสฺไม เวทฺมกฺยาทิตฺเทศ ॥44॥

ครั้นพระศิวะทรงมีพระทัยเอื้อเพื่อลอบโยนบุตรของพระอินทร์ผู้น้อมเศียรเกล้าและได้กล่าวถ้อยคำอันสมพระเกียรติเยี่ยงนี้แล้ว ได้เผยธนูรเวทที่จะประทานอาวุธอันแหลมคมและมีไฟลุกโชนให้แก่เขาผู้นี้ทราบ

ส ปิงฺกาคฺกุษะ ศฺริมาณฺกฺวานมฺหนิเชน มฺหสฺสา ตฺนุํ กิมา พิกฺรตฺตฺริคฺคฺนปฺริวารปฺรหฺรณฺชะ ।

ปฺริเตยฺสทานํ ตฺริชะ สฺตฺตฺติกิรฺูปคิิตะ สฺสุคฺไณชะ สฺตฺตํ ปาณฺโททรฺวิริ ชลทฺมิว ภาสฺวานนิกฺยเยา

॥45॥

หลังจากเวียนประทักษิณรอบพระศิวะถ้วนสามารถแล้ว ธนูรเวทที่มีการแช่ซังธนูสารุการโดยหมู่เทวาและปรากฏเป็นองค์อวตารทรงตรีศูลมีเรือนกายนำเกรงขามด้วยเดชอันชาวโลกพึงบูชา มีความสง่างามและมีนัยน์ตาสีแดงอมเหลืองนั้น ได้เข้าประทับยังบุตรแห่งปาณฑุผู้กล้าหาญประดุจดวงอาทิตย์เข้าแฝงเมฆ

อถ ศศฺชฺรมาเลรฺกฺยณฺชฺญามวาปฺโย ตฺริทศฺปติปฺโรคชะ ปฺรุณกฺมาย ตสฺไม ।

อวิตถฺพลมาสิรฺวาทฺมาโรปฺยณฺโต วิชฺยิ วิวิชฺมฺสุตฺตฺริ โลกปฺลาตา วิเตรฺชะ ॥46॥

ลำดับนั้น ครั้นได้ทราบสาธุการจากพระศิวะแล้ว ท้าวโลกบาลทั้งหลายมีพระอินทร์เป็นต้นซึ่งกำลังประสาทพรที่ให้ผลสำเร็จในที่สุด ได้มอบอาวุธต่างๆ อันเป็นไปเพื่อชัยชนะแก่เขาผู้กำลังสมปรารถนา

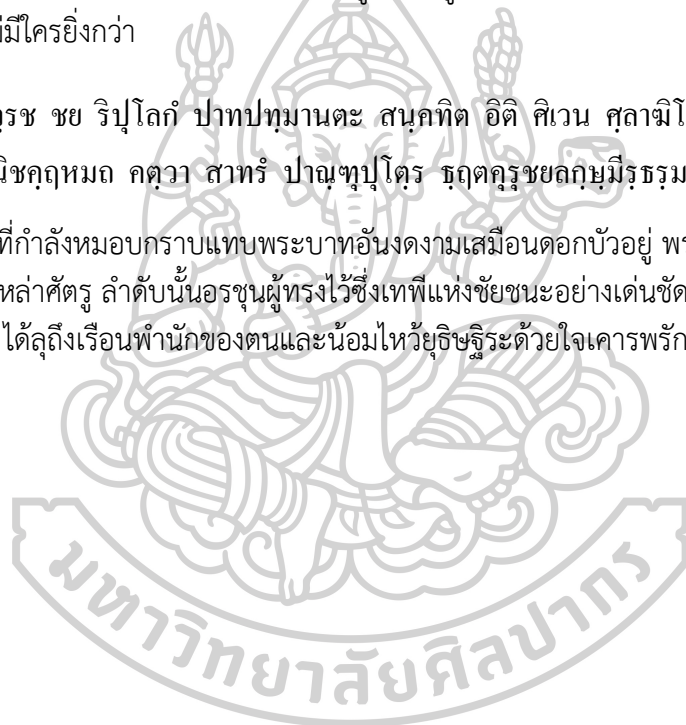
อัสหาโรยตุส่าหิ ชยินมูทยํ ปุราปุย ตรสา ฐริ คุรวี โวฬุ สุกติมนวสาทาย ชคตะ ।
 สุวามุณา โลกานา ตมุปริ กฤตสุถานมมราสุตโปลกฤษมุยา ทิปตุ ทินกฤตมิโวจุใจ-
 รูปชคะ ॥47॥

ครั้นได้รับการยกให้เป็นผู้มีชัยด้านความว่องไวและพลังกำลังแล้ว เทวดาทั้งหลายได้แซ่ซร้องดังกึกก้องแก่เขาผู้เป็นเสมือนดวงอาทิตย์ที่สว่างโชติช่วงด้วยรัศมีแสงแห่งตะบะ ผู้มีฐานะอันตนเลือกแล้วบนโลกทั้งหลายด้วยเดชในตนเอง ผู้สถิตอยู่เพื่อแบกรับภาระหนักเพื่อคุ้มครองโลก ผู้มีอุตุสาหะอันไม่มีใครยิ่งกว่า

วรัช ชย ธิปโลกํ ปาทปทุมานตะ สนคทิต อิติ ศิวเน ศุลาฆิโต เทวสุงไฉะ ।

นิชคฤหมถ กตวา สาทริ ปาณทุปโตร ชฤตคุรุชยลภุมิวัชรุมสนุํ นนาม ॥48॥

ขณะที่กำลังหมอบกราบแทบพระบาทอันงดงามเสมือนดอกบัวอยู่ พระศิวะได้ตรัสว่า ไปเถิด ของมีชัยต่อเหล่าศัตรู ลำดับนั้นอรชุนผู้ทรงไว้ซึ่งเทพีแห่งชัยชนะอย่างเด่นชัดและได้รับการสรรเสริญโดยหมู่เทวดา ได้ลู่ถึงเรือนพำนักของตนและน้อมไหว้ยุธิษฐิระด้วยใจเคารพรัก

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	นายสุรศักดิ์ แย้มอ่อม
วัน เดือน ปี เกิด	21 กุมภาพันธ์ 2522
สถานที่เกิด	อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี
วุฒิการศึกษา	ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย วิชาโทภาษาบาลี-สันสกฤต ประกาศนียบัตรบัณฑิต วิชาชีพรู มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต
ที่อยู่ปัจจุบัน	215/9 หมู่ 2 ตำบลเกาะหลัก อำเภอเมือง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์
ผลงานตีพิมพ์	บทความเรื่อง พานะ: นิกวาดภาพตัวละครด้วยภาษา ใน ภูพานสาส์น บทความเรื่อง เราทรรสในกิรตารชุนีเย ใน เอกสารประกอบการประชุม วิชาการนานาชาติ "สันสกฤตและภารตวิทยาในอาเซียน" บทความเรื่อง ภารวิผู้ใช้รสต่างอุณภูมิ ใน เอกสารประกอบการประชุม วิชาการนานาชาติ "Buddhism and Brahmanism-Hinduism in Southeast Asia"
รางวัลที่ได้รับ	ได้รับเครื่องหมายเชิดชูเกียรติ "หนึ่งแสนครูดี" ประจำปี 2558 จากคุรุสภา

